

**ҚАЗАҚСТАН РЕСПУБЛИКАСЫ
БІЛІМ ЖӘНЕ ҒЫЛЫМ МИНИСТРЛІГІ**

**Ш.УӘЛИХАНОВ атындағы
КӨКШЕТАУ УНИВЕРСИТЕТІ**

**Ахмет Байтұрсынұлының туғанына 150 жыл толуына орай атты
«Ахмет Байтұрсынов - Ұлт Ұстазы» студенттердің
ғылыми-практикалық конференция
МАТЕРИАЛДАРЫ**

**МАТЕРИАЛЫ
Научно-практической конференции студентов
«Ахмет Байтұрсынов - Ұлт Ұстазы»,
посвященной 150-летию Ахмета Байтұрсынова**

**MATERIALS
Of the Scientific Student Conference dedicated to 150th Anniversary
of Akhmet Baytursynov
«Akhmet Baitursynov - Ult Ustazy»**

Том 1

Кокшетау, 2022

УДК 001
ББК 72
А 94

Ахмет Байтұрсынұлының туғанына 150 жыл толуына орай атты «Ахмет Байтұрсынов - Ұлт Ұстазы» студенттердің ғылыми-практикалық конференция материалдары, - Кокшетау, 2022. Т.1.

Материалы научно-практической конференции студентов «Ахмет Байтұрсынов - Ұлт Ұстазы», посвященной 150-летию Ахмета Байтұрсынова, - Кокшетау, 2022. Т.1.

ISBN 978-601-261-530-2

Басылымға «Ахмет Байтұрсынұлының туғанына 150 жыл толуына орай атты «Ахмет Байтұрсынов - Ұлт Ұстазы» студенттердің ғылыми-практикалық конференция материалдары енді.

В настоящее издание вошли материалы научно-практической конференции студентов «Ахмет Байтұрсынов - Ұлт Ұстазы», посвященной 150-летию Ахмета Байтұрсынова, которые отражают проблемы различных отраслей науки.

УДК 001
ББК 72

РЕДКОЛЛЕГИЯ:

Председатель: Жакупова А.Д. – проректор по научной работе и взаимодействию с регионом, д.ф.н., профессор

Члены редакционной коллегии: Бексєитова А.Т., к.и.н., доцент; Жапарова С.Б., к.т.н., доцент; Исаков А.Ж., д.э.н., доцент; Муратбекова С.К., д.м.н., профессор;

Ғылыми бағыттар

Педагогикалық Ғылымдар
Гуманитарлық ғылымдар және дизайн
Әлеуметтік ғылымдар

Научные направления

Педагогические науки
Гуманитарные науки и дизайн
Социальные науки

ISBN 978-601-261-530-2

© Ш.Уәлиханов атындағы
Көкшетау университеті, 2022

ЖАЛПЫ ОТЫРЫС
ПЛЕНАРНОЕ ЗАСЕДАНИЕ

ҚАЗАҚ ПОЭЗИЯСЫНДАҒЫ ҰЛТТЫҚ ӨРНЕКТЕР МЕН ФИЛОСОФИЯЛЫҚ ОЙ

А.Мурсалим

Қазақ тілі мен әдебиеті мамандығының ІІ курс студенті,
Ш.Уәлиханов атындағы Көкшетау университеті, Көкшетау қ.

Avagul_99@mail.ru

Ғылыми жетекші: Кажобаева Г.К.,

Филология ғылымдарының кандидаты, қауымдастырылған профессор
Ш.Уәлиханов атындағы Көкшетау университеті, Көкшетау қ.

guldenkgk@mail.ru

Поэзия – суретті сөзбен өріліп, көркем де көрікті, айшықты да мәнерлі сөзбен бейнеленетін сөз өнері. Өр ақынның поэтикалық тілінің көркемдігі, образдық сипаты, әдемі айшықтары мен тіл өрнектерінің эстетикалық қуаты, қызметі ерекше. Өрбір ақынның поэзияда өзіндік стилі, өзіндік дара, соны мәнері, сөз қолдану шеберліктері болады. Мұқағали Мақатаев, Фариза Оңғарсынова, Қадыр Мырзалиев, Жүмекен Нәжімеденов – қазақ поэзиясында өзіндік қолтаңбасын қалдырған, сөз өрнегін талғап барып қолданған, әр образда сөздің дәлдігін, ой дәлдігін, сурет дәлдігін сақтап, ұлттық бояумен әрлеп, аз сөзге көп мағына сыйғыза білген ақындар.

Фариза Оңғарсынованың «Оюлар» өлеңі – ұлтымыздың ғасырлар бойы мұрасын оқырман санасына сіңіруге, ұлттық құндылық деп түйсінуге жетелейтін шығармаларының бірі. Ақын қазақ халқының әдет-ғұрып, салт-сана, тұрмыс тіршілігі эстетикалық тұрғыдан жете дамыған халық екендігін аңғартатын өлеңінде өмір мен өнердің әсемдігін, сұлулығын асқан шеберлікпен жырлайды. Өлеңде туған жердің жасыл кезін жайнатып түсірген оюларды көргенде «келе ғой» деп шақырып тұрған әже образы оқырман көз алдына жанды сурет болып келеді. Текеметтің әрбір өрнегі көзіне ыстық көрініп анасына, әжесіне деген сағыныш сезімі, әжесінің көзіндей бұл оюларды көргенде әжесінің тарамысты саусақтары көрінгендей суреттелуі ақын шеберлігінің дәлелі.

Түрін-ай текеметтің! Асыл қандай!

Үңілдім үнсіз ғана басымды алмай.

«Келе ғой, қошақаным, өзіме!» - деп

Әжем кеп сипағандай шашымнан жай [1].

Бұл өлең жолдарынан ақынның ішкі жан дүниесін, сезімін, балалық шақты аңсауын нәзіктікке толы жан әлемін байқауға болады. Ақын текеметтің түріне танданыспен, үнсіз үңіліп отырған лирикалық кейіпкердің толғанысын шебер суреттеген. Текеметтің түрін асыл деп өрнектеуі өлеңнің мән-мағынасына шырай бере түскен. «Келе ғой, қошақаным, өзіме!» - деп //Әжем кеп сипағандай шашымнан жай» күрделі ұлттық теңеуі өлеңге алғашқы шумағынан-ақ реңк, ажар, жылулық, нәзіктік беріп тұр.

Күйімді кешсеңдер-ау сол

беттегі, Тұрғандай ана-көңіл
тербеп мені.

Жан бітіп жайраңдайды жан-
жағымнан Қазақтың қошқар мүйіз
өрнектері [1].

Қошқар мүйіз – қазақтың ұлттық оюының бір түрі. Қазақтың қошқар мүйіз өрнектерін көрген кезде жанның қалай жайраңдайтынын шынайы суреттеген. Қошқар мүйіздің өлең шумағында символдық мәні зор. Метафоралы теңеу, кейіптеу қолданысы өлең мазмұнын әрлендіре түскен.

Аңсаумен күнім өтті қанша
менің, Желбауда, басқұрда ма
аңсау емім. Әжемнің көзіндей бұл
оюларды

Таба алмай дала кезіп шаршап едім [1].

Бұл оюларды тек қазақтың әжелері ғана оятынын және оның еш жерден іздеп таба алмайтыны туралы ақын әсерлі етіп жеткізе түседі. «Әжемнің көзіндей» ұлттық теңеуінде жылылықты сезінсек, сонымен қоса қолөнердің баға жетпес байлық екенін де өң бойына сыйдырып тұр.

Елестеп көз алдыма сән
шақтарым, Келгендей құлағыма
аңсатқан үн. Түрінен текеметтің көріп
тұрмын, Әжемнің тарамысты
саусақтарын [1].

Текеметке қараған сәтте ою ойған әже бейнесін елестетіп тұр. Өлеңде ою – әженің символы. Оның текеметке салған әдемі өрнектері тек әженің саусақтарынан ғана шығатынын ақын әсерлі етіп жеткізе білген. Әсіресе «тарамысты» саусақтары эпитеті шебер қол иесінің қажырлы еңбегін, қажымас қайратты, өнерлі әженің образын ашуға бағындырылған.

Шебер көп бұл заманда кілең
керім, Болмайтын ажыратып түр-
өңдерін. Сүрінбей өте алар ма
ғасырлардан Әжемнің оюындай
жыр-өрнегім... Болардай басқұр,
өрнек маған медет, Белгісі балғын
шақтың қарар Сүйеніп түскиізге
тұрып қаппын Көз жазып оюлардан
қалам ба деп.

Мөлдір шық жасырынды жанарға кеп... [1].

Соңғы өлең жылдарына кілем тоқитындардың сапасыз көптігінен әжемнің оюынан көз жазып қалам ба деген ақын секемі, қорқыныш сезімі алдыңғы әдемі ойларға контрасты болып тұрса да әдемі өрілген. Ақын бұл жолдарды шынайылықпен, дәлдікпен суреттеген. Психологиялық тебіреніске құрылған. Өлеңнен жылылықты, мейірімді сеземіз. Ақын әже мен ою арасындағы байланысты үзбей психологиялық иірімдерін сақтай отырып суреттеп берген. Өлеңнің әр жолы оқырманын тәрбиелік мәні бар ойға жетелейді.

Жүмекен Нәжімеденов – қазақ поэзиясында табиғатты аса шеберлікпен, ұлттық бояумен, айшықпен жырлаған ақындардың бірі. Ақынның табиғатты жырға қосуы табиғат пен адам тағдыры үзілмес байланыста, үнемі үйлесімде, адамсыз табиғат көркі, табиғатсыз адам өмірі жоқтығын философиялық ойлар мен терең психологиялық тебіреністермен әдемі өрнектейді. Ақынның «Баурай бұлты жаңа көшті баяулап» өлеңіндегі «бұлттың көшуі», «самалдың есуі», «айдың аунауы» жанды суреттері, яғни көсемшелі эпитеттері («баяулап»,

«жаяулап», «аунап») көз алдыға табиғат әсемдігін, әдемілікті, тіршіліктің қозғалысқа толы динамикалы суретін әкелтіп, адамды философиялық ойға жетелейді. Табиғат құбылысы өзгермелі ауысып отыратындай, өмір де бір орнында тұрмайтынын, үнемі қозғалыста болатынын ақын салыстырып, астарлы оймен жеткізіп отыр.

Баурай бұлты жаңа көшті
баяулап, Медеу-сайдан самал есті
жаяулап. Көкжиекке барып қапты Ай
аунап Осы бір кез, осы бір шақ аяулы-
ақ [2],

Ал мына жолдарда табиғат әсемдігін, байтақ өлкенің жазық даласын көз алдымызға әкеп қойғандай суреттеп тұр. Таудың шыңын ақша бұлтсыз сәні жоқ екенін көз алдымызға

елестететіндей ақын шеберлікпен шынайылықпен, ой мен суреттің үйлесімді дәлдігімен өрнектейді.

Бал-балауса, байтақ өлке, кең
мекен, Бала гүлді кім оятты, жел ме
екен?

Сен кетпеші шыңды тастап, ақша
бұлт, Кету керек болса түбі – мен кетем!
[2].

Жатыр ашық дария-дала далиып,
Далиғанды – дарқандық деп таниық!

Бұлттар жүзді қаршыға боп қызыл
төс, Бұлттар жүзді қыран болып ақ иық [2].

Өлең философиялық ойға өрілген. Бұлттардың жүзуі шарттылық, ақын жансыз затқа жанды заттың қасиеттерін, қимыл-қозғалыстарын беру арқылы оларға жан бітіре отырып, ойды естен кетпестей, әсерді етіп бейнелеп береді. Бұлттардың жүзуі – ақын үшін бір орындай тұрмайтын өмір нышаны. Үнемі қозғалыс үстінде етіп суреттейді.

Дала тақырыбында қазақ поэзиясында өлең мол. Әр ақын дала бейнесін соны мәнерде сомдады. Қадыр Мырзалиевтің «Дауыл» өлеңі Қасымның «Дауылымен» үндестігі сезіледі.

Таздай сыйпап сортаң менен
тақырды, Көк шалғынды ұйпа-тұйпа
жапырды. Кір-қоқысын жағалауға
лақтырып, Көк теңізді тай қазандай
сапырды [3].

Автор кейіптеуді қолдану арқылы дауылға жан бітіріп тұр. Автор дауылдың іс әрекетіне жан бітіріп, дауылдың қаншалықты қатты екенін, жан-жақты жайпап, түк қалдырмай ойран салғанын сурет дәлдігімен шебер жеткізе білген. «Тай қазандай сапырды» кейіптеуі ұлттық бояуға, нақышқа толы.

Сай-саладан түк қалдырмай
маңдағы, Баспана іздеп безіп берді
қаңбағың. Құйын болып көтеріліп
аспанға,

Қара жолдың қақты біраз шаңдағын [3].

Автор кейіптеу тәсілін одан әрі дамыта түседі. Дауылдың қаншалықты күшті екенін көз алдымызға суреттеп, бейнелеп тұр. Оны біз баспана іздеген қаңбақтың әрі-бері ұшып, құйын болып көтерілгенінен байқай аламыз. «Баспана іздеп безіп берді қаңбағың» соны бейнелі суреті өлеңге өзгеше динамика беріп, ойды айшықтай түскен.

Көлдің құсын дүрліктіріп,
Шулатып,

Аңшы болып қалың жыныс нуды
атып, Жапырақтың сарысынан жүрдай
ғып, Күзгі орманның кетті қанын тулатып
[3].

Бұл өлеңнен ендігі жерде дауылдың аңшы болып, ашуға булығып, қалың жыныснуды атқанын, жапырақтарды ағашынан айырып, күзгі орманды қан тулатқанын автор көсемшелі эпитеттің қызметі арқылы бейнелі шебер жеткізген.

Сияқты бір бұғып қалған қырғауыл,
Етек-жеңін жинап алып тұрды ауыл.

Ауылды дауылдан «бұғып қалған қырғауылға» теңеуі де соны сөз өрнегі. Өлеңге өзгеше бір рең беріп тұр.

Анда-санда алай-дүлей
қылатын Ішінде де болу керек бір
дауыл! [3].

Автор өлең арқылы не айтқысы келді?! «Анда-санда алай-дүлей қылатын Ішінде де болу керек бір дауыл!» деген өлең шешімінде философиялық ой түйіні жатыр. Автор оқырманына ой салып отыр. Дауылсыз табиғат құбылыстары қызықсыз болатындай, өмірде де әртүрлі бақыт қуаныш пен қатар, дауыл сияқты соғатын қиындықтар да болатынына итқысы келгендей. Өлеңнің ерекшелігі – табиғат құбылысын ғана емес, өмірдің қыры мен сырына да үңіле білуді үйретуінде.

Поэзияда табиғат лирикасына қалам тербемеген, табиғат эстетикасын жырламаған ақын кемде-кем. Жансызға жан бітіре жырлаудағы Абай дәстүрі М.Мақатаевтың поэзиясында өзіндік үндестік, сабақтастық, жалғастығын тапқан. Әдебиет зерттеушісі Б.Бегманова: «Абай дәстүрімен жырланған өлеңдерінде сырт келбетінде ұқсастық болғанымен, екі ақын да өз жырларын айтар ойын, идеясын өз жүректерінен өткізіп, терең тебіреніспен жазған» деп баға берген [4].

Мұқағали Мақатаевтың «Наурыз» өлеңінен де Абай дәстүрінің үйлесімін көреміз. Ақпан кетті араз боп наурызбен,

Наурыз жүр жоғалған бағын
іздеп. Көктем жетті көрісіп, жанын
үзген, Қыс аттанды қоштасып тағы
бізбен. Көктем жетті көл-көсір шуақ
қуып, Қыс барады қиылып, жылап
тұрып. Шатырында үйлердің наурыз
жүр, Мұз көргісін ақпанның
лақтырып. Тозған тонын бойына кие
алмай бір, Қайда барса қарт Аяз сыя
алмай жүр. Асқар таулар атасын
шақырады,

Ой мен қырын атасы қия алмай жүр [5].

Ақын табиғатқа жан бітіре отырып ерекше жырлаған. Өлеңнен қыс пен көктемнің алмасу сәтін («ақпан кетті араз боп наурызбен», «қыс барады қиылып, жылап тұрып»,

«шатырында үйлердің наурыз жүр») соны бейнелілікпен әсерлі жеткізеді. Табиғаттың көктеммезгілі келгенде ұзақ ұйқыдан оянуын, құлпыруының жанды образын байқаймыз. Жан бітіріп суреттеуі соншалықты көз алдымызға картина тәрізді әкеп қойғандай. Сонымен қатар автор Абай стилін қолданып («Қыс» өлеңі), қыс мезгілін қарт атаға балауы арқылы өзіндік образ жасап тұр. «Қарт Аяз» ұлттық нақыштағы сөз өрнегі қыстың бейнесі болса да өлеңге өзгеше бір жылу сыйлап тұрғандай.

Қарар емес наурыз
атағына, Алар емес ақпанды
қатарына.

Күні бойы жылаған қарт
пенденің, Түні бойы мұз тоңды
сақалына [5].

Автор осы өлеңде параллелизмді шебер қолданған. Яғни адамның көңіл-күйін табиғат құбылысы арқылы суреттеп бейнелеп отыр. Жыл мезгілдерінің ауысып, өзгеруі адам болмысының мінезіне тән құбылыс деп қарауға болады. Мұқағали Мақатаев осы өлең арқылы айтайын деген ойын анық, түсінікті етіп жеткізген. Табиғаттың әсемдігін, әдемілігін, жанды көрінісін бейнелеп, өлеңді қиыннан қиыстырып, ұйқастырып, оқырман санасына түсінікті болатындай етіп жасай білді. Сөз шеберлігін де ұтымды пайдаланған. М.Мақатаевтың табиғат образын жасаудағы шеберлігі жайында ғалым Б.Кәрібаева:

«Мұқағали – лирик ақын. Ол барлық мүмкіндігін осы жанрға сарықты. Бұл жанрдың бөлінбес бөлшегі – табиғат ақын сезімінде өзіндік бояу түсімен тіріледі. Бұл – талап құдіреті. Шын мәнінде табиғатты тірілту, онымен тұтасу ірі суреткерлер қол созған үрдіс» [6].

Әр ақын өлең жазғанда өз ойларын анық дәл беретін, мағыналы сөздерді таңдап, талғап жазған. Әр сөздің бейне жасаудағы, оның өлеңдегі атқаратын экспрессивтік қызметіне,

оқырманның оқыған кезде алатын әсеріне өте қатты мән берген. Әр сөз өрнегінің бір-бірімен үйлесімділігі, үндесіп келуі, ойды астарлауы да шебер берілген.

Пайдаланылған әдебиеттер:

- 1 Фариза Оңғарсынова. Оюлар. Өлең. <https://bilim-all.kz> > olen /28450 –Oyular
- 2 Жұмекен Нәжімеденов. Баурай бұлты жаңа көшті баяулап. <https://bilim-all.kz> > olen /11248-Baurai-bulty-zhana-koshti-bayaulap
- 3 Қадыр Мырзалиев. Дауыл. <https://bilim-all.kz> > olen /9858 –Daуyl
- 4 Бегманова Б. Мұқағали Мақатаев және қазақ поэзиясындағы дәстүр мен жаңашылдық. Әдеби зерттеу. Алматы: «Дәстүр», «Қаратау КБ»ЖШС, 2015.-232 б.
- 5 Мұқағали Мақатаев. Наурыз. <https://bilim-all.kz> > olen /1006
- 6 Кәрібаева Б. Қазіргі қазақ әдебиетінің көркмедік даму арналары. –Астана: Елорда, 2001.-309 б.

ЖАСӨСПІРІМ ҚЫЗДАРДЫ ОТБАСЫЛЫҚ ҚАРЫМ-ҚАТЫНАСҚА ДАЙЫНДАУҒА ӘЛЕУМЕТТІК-ПЕДАГОГИКАЛЫҚ ҚОЛДАУ

Дәужігіт Ұлжан

Ғылыми жетекші: Черниязова А.Ж., аға оқытушысы М. Қозыбаев атындағы Солтүстік
Қазақстан университеті, Петропавл қ.

Dauzhigitulzhan@mail.ru

Көптеген зерттеулерде жасөспірімдер мен жастар педагогикалық және психологиялық әсердің объектілері ретінде қарастырылады, бірақ тәрбие субъектілерінің өзара әрекеттесуін ұйымдастыру қарастырылмайды, бұл жасөспірімдердің отбасылық өмірге дайындығын қалыптастырудың тиімділігін төмендетеді. Бүгінгі таңда ғылымда да, білім беру мекемелерінің тәжірибесінде жасөспірімдердің субъективті позициясын қалыптастыруды және қолдау субъектілерінің кешенді өзара әрекеттесуін қамтамасыз ету қажеттілігі туындады және оларды педагогикалық қолдау мәселелері қарастырылды. Осы орайда бірнеше факторларды айта кетейік: жасөспірімнің ішкі ортамен өзара әрекеттесу ерекшеліктерін ашатын микро орта факторлары; ата-аналарды педагогикалық ағарту технологияларын іске асыру және жасөспірімдердің отбасылық өмірге дайындығын қалыптастыруға, бірлескен қызметті ұйымдастыруға белсенді қатысушылар ретінде тарту арқылы саралау негізінде өзара әрекеттесу; жеке тұлғаның қарым-қатынас ортасына, қоршаған ортаның нормалары мен құндылықтарына, отбасының, мектептің, қоғамның педагогикалық әсеріне, жеке құндылық бағдарларына және оның мінез-құлқын өзін-өзі реттеуге жеке қабілетіне селективті түрде көрінетін жеке ерекшеліктері; құндылық-нормативтік идеялар; барабар өзін-өзі бағалау және оң өзіндік тұжырымдама, жауапкершілікті қабылдау мүмкіндігі. Осы факторлардың жасөспірімдердің отбасылық салада өзін-өзі жүзеге асыруға болжамды дайындығының қалыптасуына әсерін реттеуді қамтамасыз ету үшін педагогикалық қолдау қажет болып табылады [1].

Ғылыми әдебиеттерді талдау көрсеткендей, отбасылық қатынастар саласы әрдайым қоғаммен, оның ішінде тиісті құндылық бағдарларын, мораль мен мораль нормаларын қалыптастыру арқылы реттеледі. Педагогикалық зерттеулер отбасылық саланы тұрақтандырудың әртүрлі бағыттарын қарастырады. Бірқатар жұмыстар жас отбасының тұрақсыздығы (А.и. Антонов, г. К. Зайцев), жас жұбайлардың үміттерінің ұқсастығына байланысты некенің сәттілігі (С. В. Ковалев, О. А. Лебедев) сияқты жас отбасы проблемаларына арналған. Некеге дейінгі кезеңге жүгінетін жұмыстар, атап айтқанда некеге тұру себептері (О. Н .Посысов, Л. Б. Шнейдер) және неке серіктесін таңдау мотивтері (г. Навайтис, и. В. Гребенников, Л. Я. Гозман, Е. Г. Силяева, Н.Я. Соловьев). Қоғам дәстүрлі түрде осы функцияларды жүктейтін отбасынан басқа, білім беру мекемелері болашақ отбасылық адамды тәрбиелеу процесіне қатысады. Сонымен, жаңа буынның федералды мемлекеттік білім беру

стандарттарында негізгі жалпы білім берудің білім беру бағдарламасын игерудің жеке нәтижелері арасында отбасының адам мен қоғам өміріндегі маңызы, отбасылық өмірдің құндылығын қабылдау, отбасы мүшелеріне құрметпен және қамқорлықпен қарау ерекшеленеді [2, 3, 4].

Жас ұрпақты ересек өмірге дайындау мәселелерін ашатын зерттеулер бар (А. С. Запесоцкий, А. В. Мудрик, МИ. (В.В. Абраменкова, п. п. Блонский, г. К. Зайцев, В. М. Кабаева, и. с. Кон, о. Кунц, а. л. Санников). Адамгершілік қарым-қатынас тәжірибесін жүзеге асырудың және жас ұрпақты тәуелсіз отбасылық өмірге дайындаудың жолдары мен формалары (О. Н. Гноевая, и. в. Гребенников, Р. Р. Мухаметзянов, С. М. Пителин, Ж. А. Сатаева, Е. К. Аға Оқытушы Узденова) зерттеледі. Е. И. Зритнева болашақ отбасылық адамды тәрбиелеу тұжырымдамасын өз еңбектерінде көрсеткен.

Жасөспірімдердің отбасылық өмірге дайындығын педагогикалық қалыптастыру деп біз әртүрлі субъектілердің (жасөспірімдер, мұғалімдер, психологтар, дәрігерлер, ата-аналар) өзара әрекеттесу процесін түсінеміз, оның барысында отбасылық адамның әлеуметтік позициясын қалыптастыруға оңтайлы жағдайлар жасалады, сондай-ақ жасөспірімдерде отбасылық өмірге дайындықты қалыптастыруға кедергі келтіретін сыртқы және ішкі жағымсыз әсерлерге қарсы тұру қабілетін дамыту. «Отбасылық өмірге дайындық» ұғымы мазмұнының құрылымы когнитивтік дайындық, мотивациялық дайындық, эмоционалды дайындық, коммуникативті дайындық, белсенді дайындықтан тұрады. Отбасылық өмірге дайындық-жастардың әлеуметтік жетілуі мен психикалық денсаулығының маңызды көрсеткіші. Оның болмауы жеке және әлеуметтік тұрақсыздықтың көзі болып табылады [5, 6].

Отбасылық өмірге дайындықтың анықтамаларын ескере отырып (О. Н.Гноевая, и. в. Гребенников, Л. В. Карцева, Л. Б. Шнайдер) және жасөспірімдердің жас ерекшеліктерін ескере отырып, отбасылық өмірге болжамды дайындықпен біз отбасылық өмірге қажетті жеке қасиеттердің көрінісін барабар бағалауды, сондай-ақ жеке әлеуметтік тәжірибеге сүйене отырып, отбасылық мәселелерді шешудің ықтимал және қолайлы тәсілдерін анықтайтын тұрақты неке мотивтерінің болуымен сипатталатын жеке тұлғаның қалыптасқан рефлексивті ұстанымын түсінеміз.

Отбасын зерттеу адам туралы бірқатар ғылымдар аясында әзірленген маңызды пәнаралық проблемалардың бірі болып табылады: әлеуметтану, педагогика, демография, философия, психология пәндерінде қарастырылады. Отбасын зерттеудің барлық бағыттары біріктіру туралы әлеуметтік институт пен шағын топтың ерекшеліктерін біріктіретін әлеуметтік құбылыс ретінде толық түсінік алуға мүмкіндік береді.

Біз А. Г. Харчев ұсынған отбасы анықтамасына сүйенсек:» отбасы – ерлі-зайыптылар, ата-аналар мен балалар арасындағы қарым-қатынастың тарихи нақты жүйесі, бұл неке немесе ата-ана қатынастарымен, жалпы өмірмен және өзара моральдық жауапкершілікпен байланысты шағын әлеуметтік топ, оның әлеуметтік қажеттілігі қоғамның халықтың физикалық және рухани көбеюі қажеттілігімен байланысты « деп баянайды. Әлеуметтанушылардың пікірінше, отбасы өз мүшелерінің жеке қажеттіліктерін қанағаттандырады және сонымен бірге қоғамның талаптарына жауап ретінде олардың мінез-құлқын реттейді. Отбасы институты-бұл адам мен қоғамның өзара байланысындағы маңызды делдал. Қоғам құрылымының маңызды элементі бола отырып, отбасы оның мүшелерінің көбеюін және олардың бастапқы әлеуметтенуін жүзеге асырады. Отбасының институционалды сипаты әр жеке отбасын тек басқа отбасылармен байланысты түсінуге болатындығында көрінеді. Атап айтқанда, мыңдаған басқа отбасылардың даму логикасы туралы білімге сүйене отырып, белгілі бір отбасының болашағын болжауға болады. Психологиялық тәсіл аясында отбасы өмірлік кеңістік ретінде қарастырылады, оның ішінде қан мен туыстық қатынастармен байланысты адамдардың нақты қажеттіліктері қанағаттандырылады. Бұл кеңістік әртүрлі элементтерден (рөлдер, позициялар, коалициялар және т.б.) және оның мүшелері арасындағы қатынастар жүйесінен тұратын күрделі құрылым. Құрылым тірі организмнің заңдарына сәйкес өмір сүреді, сондықтан оның дамуында бірқатар фазалар мен кезеңдерден өтіп, тұрақты динамикаға ие. Біз өз зерттеуімізде дәл осы тәсілге сүйенеміз [7,8].

Теориялық талдаудан бұрын отбасылық өмірге дайындық сияқты құбылысты зерттеушілер болашақ отбасылық адамды тәрбиелеу немесе отбасылық өмірге дайындық туралы жиі айтады.

Дайындық ұғымы салыстырмалы түрде жаңа. Егер біз жеке тұлғаны өзіміздің өміріміздің субъектісі ретінде қарастыратын болсақ, онда жетекші механизм дәл дайындық болып табылады, ол педагогикалық зерттеулерде даму процесінде адам белгілі бір мінез-құлықты үйренуге жеткілікті жетілген кезде түсіндіріледі.

«Дайындық» ұғымына және оның түсіндірулеріне көптеген көзқарастар бар, олар авторлардың теориялық тәуелділіктерімен де, өз зерттеулерінде шешкен міндеттерінің ерекшелігімен де анықталады. Осы әртүрлілікте адамның іс-әрекетке дайындығын зерттеу деңгейлері болып табылатын екі тәсілді бөліп көрсетуге болады: психофизиологиялық және функционалдық-психологиялық. Ересек жасөспірім кезеңінде дененің қарқынды жыныстық жетілуі жүреді, бұл балада жетілу сезімін тудырады, демек, жыныстық өмірге және бала тууға дайындық туралы түсінік пайда болады. Біздер жасөспірім ағзасында болып жатқан физиологиялық және гормоналды өзгерістерді объективті түрде елемуге болмайды, сонымен бірге өсіп келе жатқан балаларды жаңа психофизиологиялық мәртебеге дайындауды орынсыз деп санаймыз (бұл жағдайда директивалық «дайындық» жасөспірімнің субъективті тәжірибесіне «дайын» және қарсылық тудырады).

Педагогикалық ағарту, білім беру мекемелері педагогтері мен ата-аналардың өзара іс-қимылының дәстүрлі нысандарының бірі, ата-аналардың жалпы оқуы. Ата – аналармен жұмыс істеудің әртүрлі формалары (дәрістер, практикумдар, семинарлар, әңгімелесулер, кеңестер және т.б.) өзара байланысты және бірыңғай үйлесімді жүйені ұсынуы керек, ата-аналарды теориялық білім негіздерімен, педагогика және психология саласындағы инновациялық идеялармен, көбінесе балалармен жұмыс тәжірибесімен таныстыруды қамтуы керек. Қазіргі уақытта пән-өзара әрекеттесудің субъективті парадигмасы басым болғандықтан, ағартушылықтың мазмұнын таңдау кезінде ата – аналардың қажеттіліктерін ескеру қажет. Отбасылық адамды тәрбиелеудің теориялық ережелері мен практикасына талдау жасай отырып, сонымен қатар қазіргі жағдайдың талаптарын басшылыққа ала отырып, жасөспірімдердің отбасылық өмірге педагогикалық дайындау бағыттарын көрсетеміз:

1. Ақпараттық бағыт: жасөспірімдерді нормативтік реттеулер туралы ақпараттандыру неке қатынастары, отбасы функциялары, динамикасы отбасылық қатынастар және ықтимал проблемалар туындайтын өзара ұйымдар туралы, сондай-ақ психологиялық және консультациялық көмек отбасы. Осы бағыт шеңберінде жасөспірімдердің отбасылық өмірге дайындығын қалыптастыру. Біз ақпараттандырудың дәстүрлі дәрістік нысандарымен қатар ата-ана отбасының тәжірибесін зерттеу, білім алушылардың қызметі, проблемалық ойындар қолдануды ұсынамы.

2. Құндылық-аксиологиялық бағыт: отбасы, тұрмыс мәдениетінің құндылықтарын қалыптастыру және салауатты өмір салтын насихаттау. Негізгі шеңберінде жұмысты ұйымдастыру нысаны біз пікірталастарды бағыттар деп санаймыз айтылған проблемалар өмірге қатысты қатысушылардың принциптері мен жеке тәжірибесі. Пікірталас адамды өз көзқарастарын ойлауға, өзгертуге немесе қайта қарауға итермелеуі мүмкін. Сондай-ақ құндылық саласын қалыптастыру кезінде біз этикалық дилеммаларды қолдануды ұсынамыз, оның шешімі әрқашан жасөспірімнің эмоционалды саласына әсер етеді, демек, моральдық нормалардың интерьерін сақтайды.

3. Тұлғалық-қалыптастырушы бағыт: негізгі салада өзін-өзі жүзеге асыру үшін қажет жеке қасиеттер мен қасиеттерді қалыптастыру, жалпыадамзаттық идеалдар мен қазіргі заманның шындықтарына сәйкес отбасы адамы туралы жеке тұлғаны модельдеу.

4. Тренингтік бағыт: отбасылық-рөлдік мінез-құлық негіздерін пысықтау, отбасылық өзара іс-қимыл стратегиясын қалыптастыру. Топтық жұмыстың Тренингтік формасы қатысушылардың белсенділігі және бірқатар алдын-ала меншік құқығы бар. Тренинг белсенділік түріне жатады Жұмыс топтарға көмек көрсетуге арналған психологиялық мәселелерді зерттеу

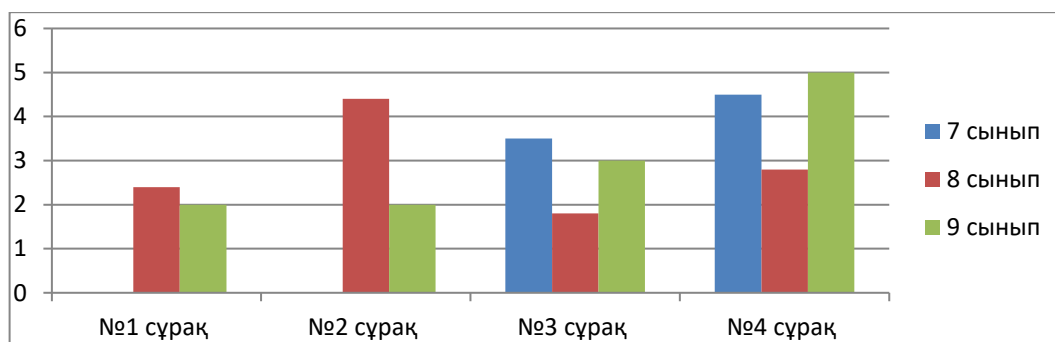
және шешу; қоғамның психологиялық негіздерін зерттеуде; өзін-өзі тану және мінез-құлықты түзету мақсатында Өзін-өзі тануды дамытуда; жеке өсу мен өзін-өзі дамытуға ықпал етеді [9,10].

«Жасөспірім қыздарды отбасылық қарым-қатынасқа дайындауға әлеуметтік педагогикалық қолдау» тақырыбында эксперимент бөлімінде мен келесідей сұрақтар бойынша жасөспірімдерден кішігірім сауалнама алдым.

№1 сұрақ	Отбасылық қарым-қатынас дегеніміз не? Қалай түсінесіз?
№2 сұрақ	Қарым-қатынас дегенді қалай түсінесіз?
№3 сұрақ	Осы тақырыпта сізге үлкендер өз ойын бөлісе ме?
№4 сұрақ	Сіз отбасылық қарым-қатынасқа болашақта дайын боламын деп ойлайсыз ба?

Сауалнама: анонимді түрде жүргізілді. Нәтижесі бойынша 7-8 сынып жасөспірімдері берілген сұрақтарға барынша тырысып жауап бере алды. Олардың жалпы түсініктері бар және нәтижесі диаграммада көрсетілді.

Сұрақтар	7 сынып	8 сынып
№1 сұрақ	түсініктері көмескі	Жартылай түсінеді
№2 сұрақ	Түсінеді	Оқушылар барынша жауап бере алды
№3 сұрақ	Жауап беруге дайын емес	50%-ИЯ, 50%- жоқ
№4 сұрақ	Ойланып қалды	Сұраққа басым көпшілігі жауап бере алды

Қорытындылай келе қалыптастыру процесінде жасөспірімдерді әлеуметтік-педагогикалық сүйемелдеу барысында олардың отбасылық өмірге дайындығы шешіледі және бірқатар әлеуметтік-психологиялық міндеттер: жеке тұлғаның коммуникативтік байланыстарын ұйымдастыру, тұлғааралық өзара іс-қимылды ұйымдастыру, жанжалдарды шешу тәсілдері туралы білім алу, отбасылық-рөлдік қатынастардың ерекшеліктерін білу. Жасөспірім қыздарды отбасылық қарым-қатынасқа педагогикалық қолдау бағыты жасөспірімдерге өте маңызды. Өйткені «Отан-отбасынан басталады» ұғымын еске ала келе, саналы ұрпақ тәрбиесі әр кез қоғамдағы ең басты назарда ұсталатын мәселе. Жасөспірімдердің санасында педагогикалық сауаттылықты қалыптастыра отырып келешектің гүлденуіне үлес қоса аламыз[11,12].

Әдебиет

1. Амонашвили, Ш. А. Размышления о гуманной педагогике М. :ЛОГОС-ПРЕСС, 2001 - 102 б.
2. Вачков И.В. Психология тренинговой работы: Содержательные, организационные и методические аспекты ведения тренинговой группы / М.: Эксмо, 2007 – 203б.
3. Варга А.Я. Системная семейная психотерапия. Краткий лекц.курс. СПб: Речь, 2001 – 122 б.
4. Винникот Д.В. Разговор с родителями. – М.: Независимая фирма «Класс», 1994 – 234 б.
5. Выготский Л.С. «Психология развития ребенка» Москва Эксмо. 2006-85 б
6. Жақыпов С.М., Ф.Бизакова. Білім беру мекемелерінде қолданылатын психодиагностикалық тесттер Тараз, 2006-448 б.
7. Жақыпов С.М., Ф.Бизакова Білім беру жүйесінде қолданылатын психокоррекциялық жаттығулар. Тараз, 2007-256 б..
8. М.Боуэн М. Теория семейных систем. М., 2005 -203 б.
9. Коляева М.В. Отбасын қолдау орталығы қызметкерлерінің әдістемелік құралы.. – Шымкент, 2007. – 184 б.
10. Карольцева Н.Ф. .Подготовка молодежи к семейной жизни". Центр социальной помощи семье и детям. 2008 -183 б.
11. Қоңырбаева С. С. Отбасы: бала мен ата-ана.-Алматы-2006 – 105 б.
12. Қожахметова К.Ж. Мектептің ұлттық тәрбие жүйесі: теория және практика.-А., 1997 -155 б.

ИННОВАЦИОННОЕ ПРИМЕНЕНИЕ ПЭТ-ТАРЫ ПРИ ИЗГОТОВЛЕНИИ ТРОТУАРНОЙ ПЛИТКИ

Жабасова Т.С.

Научный руководитель - Жапарова С.Б., (к.т.н., ассоциированный профессор)

НАО «Кокшетауский университет им. Ш.Уалиханова», г. Кокшетау

tjabasova@shokan.edu.kz

Аннотация: В статье предложена технология создания тротуарных плиток с использованием ПЭТ-тары. Были проведены лабораторные, технические и натурные испытания опытных образцов и полученных изделий. Предложенная технология способствует развитию малого и среднего бизнеса в Акмолинской области, а также позволит уменьшить значимые объемы бытовых пластиковых отходов и снизит их вредное воздействие на окружающую среду.

Ключевые слова: Вторичное использование и переработка ТБО, полимерно-песчаные тротуарные плитки, пластиковые отходы, полиэтилентерефталат, ПЭТ-тары.

Актуальность. Одной из важнейших задач современной строительной отрасли является разработка и внедрение ресурсосберегающих технологий, предусматривающих широкое применение промышленных отходов и местных природных материалов, позволяющих рационально использовать сырьевые и топливно-энергетические ресурсы. Оптимальное решение проблемы состоит в разработке и внедрении в производство малоотходных технологий, с использованием вторичного сырья. [1].

Особенностью эксплуатации полимерно-песчаных плиток в условиях промышленных предприятий и комплексов общебытового назначения является широкий диапазон нагрузок, включающий в себя химическое, термическое, водное воздействие, интенсивное пешеходное движение и движение автотранспорта, ударные нагрузки, а также УФ-излучение. [1].

В составах строительных тротуарных плиток традиционно используются техногенные отходы в качестве заполнителей, наполнителей или компонентов связующего. Полимерно-песчаная композиция (ППК) полностью состоящая из вторичных материальных ресурсов (ПЭТ-тары) представляет интерес с экономической и экологической точки зрения. В Акмолинской области проблема утилизации ПЭТ-отходов является одной из насущных проблем. Возможность вторичного использования ПЭТ-тары в создании полимерпесчаных плиток, улучшит экологическую ситуацию региона, с возможностью создания экономически рентабельных строительных материалов. [2].

Данная работа направлена на предотвращение ухудшения экологического состояния региона, на снижение объемов накопления пластиковых бытовых отходов и создание новой, экономически рентабельной технологии для внедрения в производство. В этой связи целесообразным является поиск недорогой технологической схемы рециклинга на основе небольших объемов отходов населения Акмолинской области. Полученный продукт рециклинга – тротуарная плитка будет обладать высокими техническими свойствами, увеличится период эксплуатации, при этом себестоимость такой плитки будет ниже обычной плитки на 30-50 %.[3,5].

Цель работы: Разработка и реализация инновационных решений в области переработки бытовых пластиковых отходов при использовании технологии изготовления тротуарной плитки, что способствует развитию малого и среднего бизнеса в регионах Казахстана, а также позволит уменьшить значимые объемы бытовых пластиковых отходов и снизит их вредное воздействие на окружающую среду

Задачи исследования:

1. Создание тестовых образцов полимерпесчаных тротуарных плиток с использованием ПЭТ-тары;
2. Проведение лабораторных, технических и натурных испытаний опытных образцов и полученных изделий;
3. Проведение маркетинговых исследований для определения потенциальных объемов производства тротуарной плитки с использованием бытовых пластиковых отходов.

Предмет исследования: Образцы полимерно-песчаной тротуарной плитки с использованием ПЭТ-тары;

Научная новизна: Впервые была предложена методика создания полимер-песчаных тротуарных плиток с использованием ПЭТ-тары, для дальнейшего запуска производства в Акмолинской области. В полном объеме были проведены лабораторные испытания с полученными образцами, доказывающие прочность и долговечность материала.

Практическая значимость работы. Результаты работы могут быть внедрены при производстве тротуарных плиток для их же дальнейшего использования в рамках обустройства г. Кокшетау.

Материалы статьи могут быть применимы в рамках проекта по утилизации и вторичному использованию ТБО, и существенно снизить объемы ТБО отходов, преимущественно ПЭТ-тары.

Результаты экспериментальных исследований и промышленного внедрения могут быть использованы в учебном процессе: при подготовке инженеров по специальности «Производство строительных, материалов изделий и конструкций», «Строительство», «Экология».

Метод исследования: В данном исследовании использованы следующие методы исследования: теоретический (изучение и анализ литературы)

Проведение лабораторных, технических и натурных испытаний опытных образцов и полученных изделий

При испытании на сжатие образцы-кубы и образцы-цилиндры устанавливают одной из выбранных граней на нижнюю опорную плиту испытательной машины (пресса) центрально относительно его продольной оси, используя риски, нанесенные на плиту испытательной машины (пресса), или специальное центрирующее приспособление. [2,9]

Если испытательная машина (или пресс) имеет один шаровой шарнир, радиус которого не обеспечивает поворот опорной плиты в процессе нагружения образца, то рекомендуется для

передачи сжимающего усилия по оси образца устанавливать дополнительную опорную плиту с шарниром, обеспечивающим ее поворот. Дополнительную опорную плиту устанавливают так, чтобы плита испытательной машины (пресса) с шарниром и дополнительная опорная плита прилегали к противоположным граням образца.

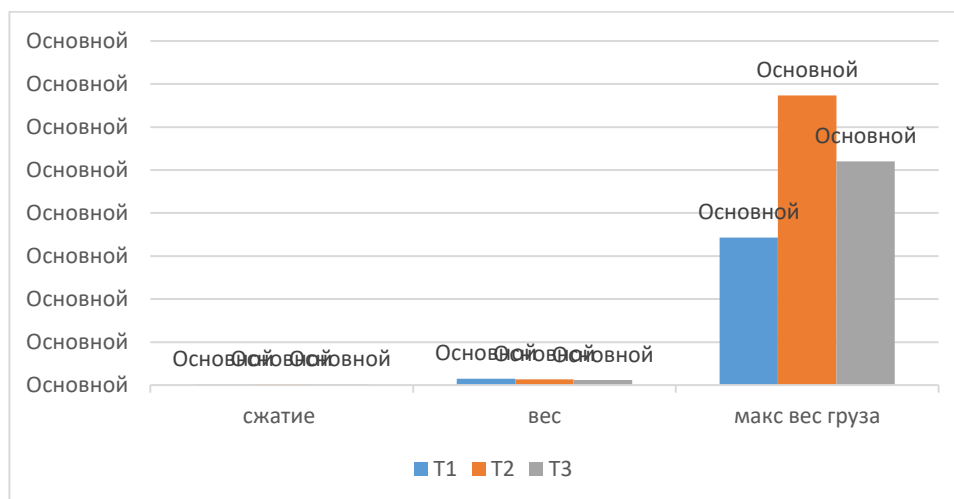
Половинки образцов-призм при испытании на сжатие помещают между двумя дополнительными стальными пластинами для передачи нагрузки на половинки образцов-призм.[1,10]

После установки образца на опорные плиты испытательной машины или дополнительные стальные плиты совмещают верхнюю плиту испытательной машины с верхней опорной гранью образца так, чтобы их плоскости полностью прилегали одна к другой. Образец нагружают до разрушения при постоянной скорости нарастания нагрузки $(0,6 \pm 0,2)$ МПа/с.

Результаты испытания прочности на сжатие тротуарной плитки приведены в таблице 1.

Таблица 1 – Средняя прочность на сжатие

	Тестовый образец	Размер тестового образца	Вес	Максимальный вес груза	Прочность на сжатие	Средняя прочность на сжатие		
		Длина	Ширина	Высота	гр	кг	Мпа	Мпа
	Т1	4.91	4.34	4.88	183.27	3000	10,7	12,1
		5.18	4,76	4.12	157,49	3200	11,5	
		4.74	5.08	4.10	105.17	4100	14,2	
	Т2	5,68	5,44	5,14	131,18	6800	22,9	23
		5,56	5,76	5,34	146,59	7300	24,4	
		5,58	5,57	5,1	132,79	6100	21,6	
	Т3	5.82	5.91	4.26	114.79	5000	16,1	18,7
		5,71	5,73	4.20	112,77	5200	9,2	
		5,7	5.57	4.5	117.26	5400	20,8	

T1 (пластик 75%)

T2 (пластик 69%)

T3 (пластик 65%)

Рисунок 2- Средняя прочность на сжатие

Исследования прочности на сжатие полимерпесчанной тротуарной плитки проводилось в соответствии с ГОСТ10180—2012 «Бетоны. Методы определения прочности по контрольным образцам» [3,13]. Нами были исследованы образцы в трех соотношениях в трех повторностях, данные представлены в таблице 1 и рисунке 6. Согласно полученным данным тротуарная плитка T2 (69 пластик: 31 песок) имела прочность на сжатие, которая наиболее отличалась от других, исходя из ее среднего значения 23 МПа. Тротуарная плитка соотношением 35:65 имела прочность на сжатие 18,7, что на 4 показателя ниже, чем тротуарная плитка в соотношении 31:69. Между тем, T1 (75 пластик: 25 песок) имеет самое низкое значение 12,1 МПа.

Согласно рисунку 6 прочность на сжатие не зависит от веса исследуемого образца, наблюдается, что образец T2 весом 136,85 г., выдерживает максимальный груз в 6733 кг, в то время, как образец T2 весом 148,64 г, выдерживает самый низкий показатель груз, который равен 3433 кг.

В данном эксперименте тротуарная плитка T2 оказалась наиболее оптимальной из всех пластиков в соотношении 69:31 к песку.

Испытание материала на водопоглощение.

В качестве средств контроля при выполнении данной работы используется следующее оборудование:

- Сушильный шкаф с перфорированными стеллажами. Важно, чтобы он мог автоматически поддерживать нагрев воздуха на уровне 110 °С.

- Лабораторные технические весы с минимальным уровнем погрешности.

- Чаша с металлической подставкой.

- Мягкая губка.

- Проволочная щетка или абразивный камень.

Для испытания отбирают несколько образцов тротуарной плитки массой не менее 50 г. Работы проводили по следующей схеме:

- Образцы помещают в емкость, наполненную водой, чтобы уровень воды в емкости был выше верхнего уровня уложенных образцов примерно на 50 мм.

- Образцы укладывают на прокладки так, чтобы высота образца была минимальной (призмы и цилиндры укладывают на бок).[11]

- Температура воды в емкости должна быть $(20 \pm 2)^\circ\text{C}$.

- Образцы взвешивают через 24 ч водопоглощения на обычных или гидростатических весах с погрешностью не более 0,1 %.

- При взвешивании на обычных весах образцы, вынутые из воды, предварительно вытирают отжатой влажной тканью. Массу воды, вытекшую из пор образца на чашку весов, следует включать в массу насыщенного образца.

- Испытание проводят до тех пор, пока результаты двух последовательных взвешиваний будут отличаться не более чем на 0,1 %.

- Образцы, испытываемые в состоянии естественной влажности, после окончания процесса водонасыщения высушивают до постоянной массы по ГОСТ 12730.2 [4].

Результаты тестирования обрабатывают следующим образом:

- Из веса образца, насыщенного водой, вычитают начальный вес этого же образца;

- Полученное число делят на начальную массу плитки;

- Результат умножают на 100.

Результаты испытаний водопоглощения тротуарной плитки были получены путем замачивания в течение 24 часов, и полученные результаты показаны в таблице 2.

Таблица 2 - Результаты испытаний водопоглощения тротуарной плитки

Тестовый образец	Сухой вес (г)	Вес после замачивания (г)	Водопоглощение %
T1	1534	1538	0,26
T2	1409	1418	0,64
T3	1336	1343	0,52

Мы видим, что образцы с T2 и T3 имеют более высокое поглощение, чем образец с T1. Хотя абсорбция не используется в качестве показателя качества тротуарной плитки, все исследуемые образцы имеют абсорбцию ниже 10%. Наибольшее значение поглощения было 0,64%, а именно для T2.

Водопоглощение понижает прочность и долговечность полимерпесчаных тротуарных плиток. Увлажнение образцов происходит за счет выпадения осадков и поглощения влаги из воздуха, в процессе миграции водяного пара и вследствие капиллярного подсоса. Водопоглощение и связанная с ним морозостойкость в большой мере зависят от качества пористой структуры. Чем меньше капиллярная пористость, равномернее распределены и более замкнуты поры, тем ниже водопоглощение и выше морозостойкость бетона.

На рисунке 7 представлены результаты измерения пористости по воде.

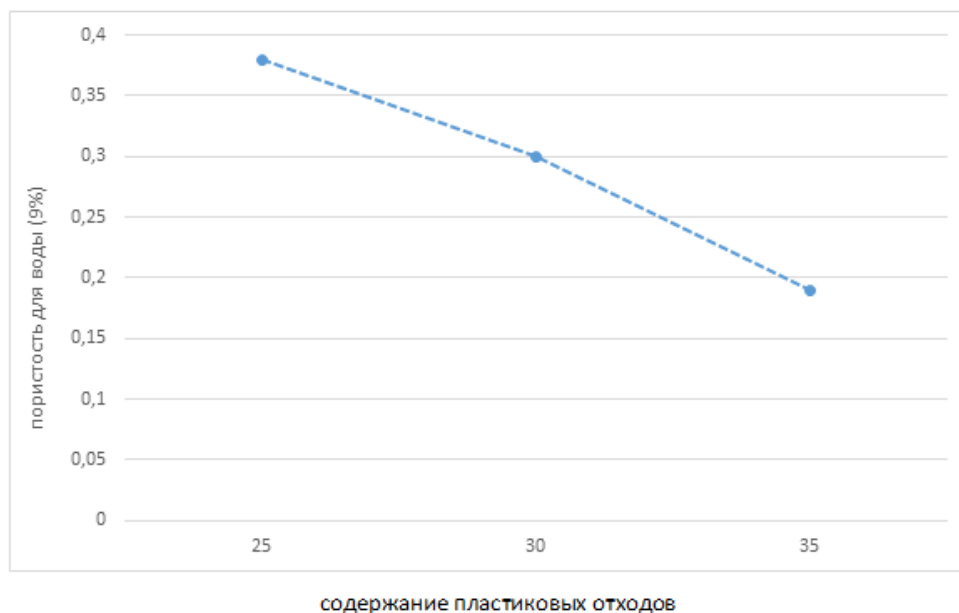

Рисунок 3 - Изменение пористости по отношению к воде по отношению к пластику

Данная диаграмма показывает, что пористость для воды уменьшается с увеличением доли полигэтилентерфталата. Однако значения пористости для образцов Т1 и Т2 достаточно близки. Результаты показывают, что все образцы плитки из пластиковых отходов имеют очень низкое значение пористости (менее 5%).

Пластик состоит из набора макромолекул, связанных прочными межмолекулярными связями. Что придает материалам на основе пластикового связующего очень низкую способность впитывать воду. Этим можно объяснить очень низкую пористость этих плиток.

Устойчивость к атмосферным воздействиям - это выражение того, в какой степени блоки для мощения способны противостоять атмосферным воздействиям при определенных обстоятельствах, например, когда поверхности часто подвергаются контакту с антиобледенительной солью при морозе. Эту способность можно оценить в лабораторных условиях, измерив количество отслоившегося материала, накапливающегося на поверхности, когда он неоднократно подвергался замораживанию и оттаиванию с использованием соли для защиты от обледенения.

Определение морозостойкости тротуарных плит выполняют многократным замораживанием образцов в 5-процентном растворе хлорида натрия при температуре минус $(50 \pm 5)^\circ\text{C}$ и оттаиванием в том же растворе при температуре плюс $(20 \pm 5)^\circ\text{C}$.

Морозостойкость тротуарных плиток определяют на образцах размерами 100х100 мм и толщиной от 40 до 100 мм, изготовленных специально или выпиленных из изделий после достижения образца проектного возраста.

Таблица 3- Многократное замораживание образцов

Дни	T1	T2	T3
0	100	100	100
30	91	99,2	95,5
60	82	98,7	94,2
90	75	98,3	94
120	68	98,	90,6

На рисунке 8 показана средняя оставшаяся масса образцов блоков Т2 (оранжевый), прошедших оценку устойчивости к замораживанию – оттаиванию.

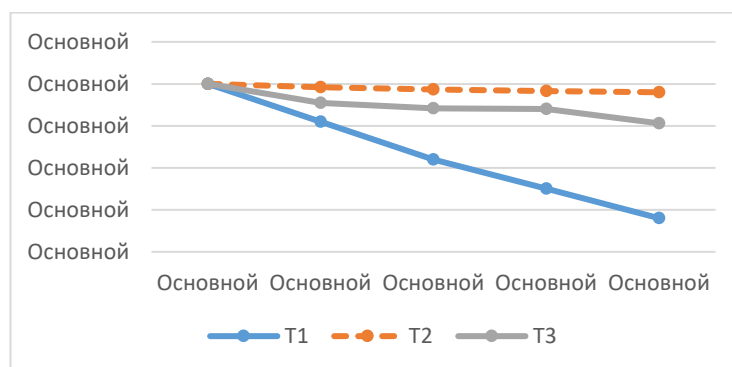

Рисунок 4 - Оценка устойчивости к замораживанию-оттаиванию.

Полимерпесчаная плитка Т2 выдержали снижение массы на <1,5% после 60 циклов замораживания-оттаивания, со средней потерей всего 2,0% за 120 циклов. Поскольку оставшаяся масса блоков Т2 следует линейному уменьшению, оставшаяся масса после 50 циклов экстраполируется до 99,1%, что удовлетворяет критериям атмосферостойкости (менее 1,0% на 50 циклов). Образцы Т3 (серый) так же показывают неплохую морозостойкость и составляет <6% после 60 циклов замораживания-оттаивания, со средней потерей около 10% за 120 циклов. Образцы Т1 показывают наименьшую морозостойкость, что соответствуют показателям водопоглощения.

Для исследования истираемости использовались три полимерпесчаных образца размером 70х70х100 мм, с помощью абразивного круга измеряли сопротивление абразивному износу.

Далее вычисляли глубину износа (ГИ) для определения сопротивления истиранию.

$$ГИ = \frac{\Delta m}{\rho A} \quad (1)$$

где ГИ, Δm , ρ и A - это глубина износа, уменьшение массы после испытания на истирание, плотность образца и площадь контактной поверхности образца.

Истирание полимерпесчаной тротуарной плитки показано на рисунке 9.

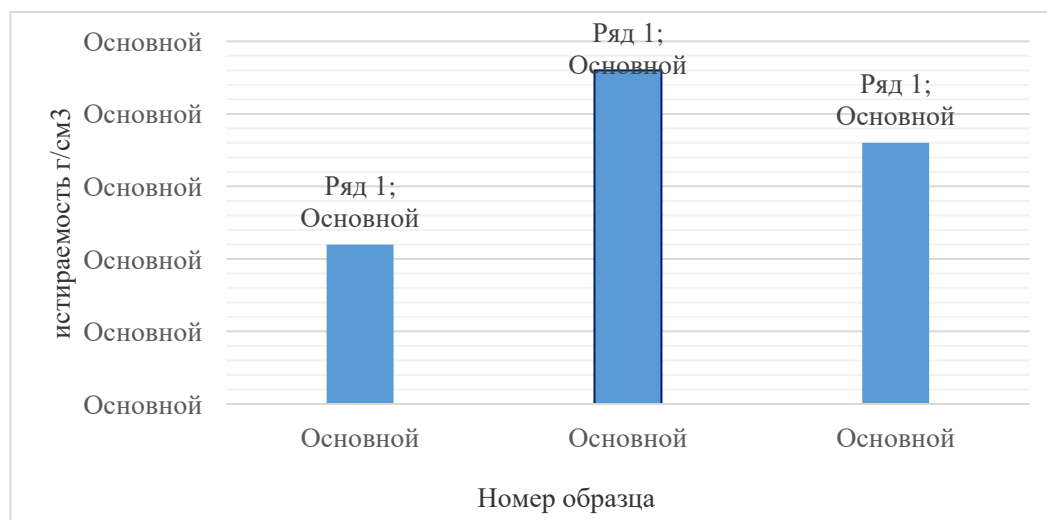

Рисунок 5 - Истирание полимерпесчаной плитки

Экспериментальные результаты показали положительное влияние использования полиэтилентерфталата против истирания, так что тротуарная плитка, полученная с использованием пластика имела превосходную стойкость к истиранию. Более того, увеличение содержания пластика привело к систематическому повышению устойчивости к истиранию. Наилучшие результаты были достигнуты при использовании полимерпесчаной плитки, с содержанием пластика 69 % и составляет 0,23 г/см³. Полимерпесчаные плитки Т1 и Т2 показали истираемость 0,11 г/см³ и 0,18 г/см³ соответственно, что ниже образца Т2.

Таблица 4 – Технические характеристики полимерпесчаной плитки

Характеристика	Величина
Прочность на изгибе/прочность на сжатие	23 МПа
Водопоглощение	0,64%
Морозостойкость	120 циклов
Диапазон температур	От -50°С до +30°С
Класс горючести	B2 (трудногорючие)

Истираемость	0,23г/см ³
Плотность	1500 кг/м ³
Гарантия на окрас	30 лет
Срок службы	Не менее 50 лет

Полученный продукт отличается хорошими прочностными характеристиками, определены физико- химические условия, влияющие на качество получаемого продукта, проведено исследование совершенствования технологического цикла, включая необходимое оборудование.

Проведение маркетинговых исследований для определения потенциальных объемов производства тротуарной плитки с использованием бытовых пластиковых отходов

Для решения экологических проблем, связанных с отходами в 2013 году в Казахстане принята Программа модернизации системы управления твердыми бытовыми отходами на 2014-2050 годы в рамках Концепции по переходу к «зеленой экономике». В частности, одним из целевых индикаторов «зеленой экономики» является покрытие населения вывозом ТБО до 100%, санитарным хранением мусора до 95% и повышением доли переработанных отходов до 40% до 2030 года.

С 1 января 2019 года в Экологическом кодексе РК вступила в действие новая поправка по статье 301. В соответствии с ним на полигонах запрещается принимать для захоронения: отходы пластмассы, пластика, полиэтилена, полиэтилентерефталатовые упаковки, макулатуру, картон, бумагу, стекло. На сегодня в нашей стране функционируют более 130 предприятий по сортировке и переработке ТБО, выпускающих более 20 видов продукции. Раздельный сбор внедрен в 51 городе и крупных населенных пунктах.

На рисунке 10 представлен уровень выборки различных изделий из ТБО.

Рисунок 6 - Уровень выработки различных видов пластиков, извлекаемых из ТБО.

С точки зрения типологии, в структуре пластиковых отходов наибольшую долю составляет различная упаковка, на втором месте – пленки, на третьем – ПЭТ тара. Однако в наибольшем количестве собираются ПЭТ-бутылки, поскольку они проще всего идентифицируются и сортируются.

Казахстан, на текущий момент, отстает от развитых стран по уровню выборки и вторичной переработки пластиковых отходов: уровень коллекции самого распространенного источника полимерного вторсырья – ПЭТ-бутылок находятся на уровне 20%. В среднем же выборка пластика из отходов не превышает 10%. Несмотря на текущее положение уровень сбора отдельного вида пластика существенно растет. На рисунке 11 представлен уровень сбора ПЭТ-бутылок, который показывает положительную динамику сбора ПЭТ- бутылок.

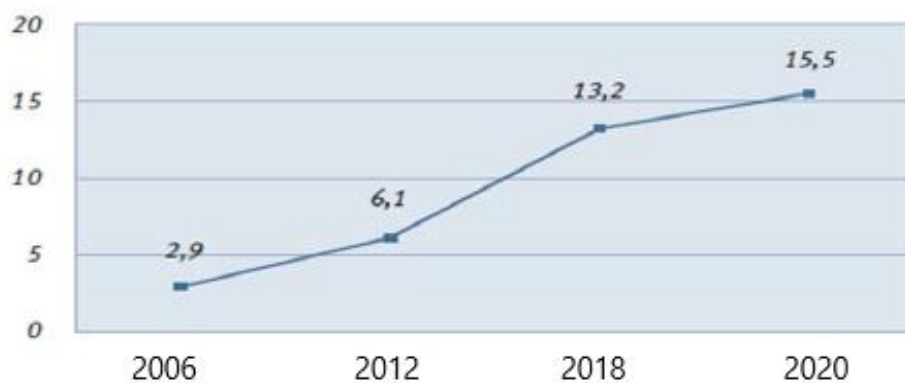

Рисунок 7 - Объем сбора ПЭТ бутылок в Казахстане за 2006-2020 гг тыс.т/мес.

Согласно данным информационного обзора по результатам ведения Государственного кадастра отходов производства и потребления (Министерство экологии, геологии и природных ресурсов Республики Казахстан) объемы образования ТБО в республике в 2019 году составил более 4,7 млн тонн в год, при этом общий объем их накопления составляет примерно 100 млн тонн.

Объем образованных опасных отходов в 2018 году по сравнению с 2017 годом увеличился на 23 088,1 тыс. тонн (или 18%), а в 2019 году по сравнению с 2018 годом - на 30 544,35 тыс. тонн (или 20%). Объем образованных неопасных отходов за 2019 год увеличился на 57 302,55 тыс. тонн (или 20%) относительно 2017 года и на 39 996,35 тонн (или 14%) относительно 2018 года (рисунок 12).

Рисунок 8 - Динамика образования отходов за 2017-2019 годы в Республике Казахстан

По сведениям отчета «О состоянии и об охране окружающей среды Акмолинской области в 2020 году», среднее накопление по малым городам Акмолинской области в угрожающем состоянии и составляет 0,7 м³ в год/житель. Темпы роста объемов накопления постоянно увеличиваются, на 2020 год он составил более 200 тыс. м³[8].

В Акмолинской области 533 полигона ТБО, из них узаконены только 32 действующих полигонов ТБО, имеющие соответствующую документацию, согласно требований экологического законодательства РК.

Для определения программы проведения мониторинга за состоянием полигонов ТБО в Акмолинской области мы нанесли действующие полигоны по складированию ТБО на карте области (рисунок 13)

Рисунок 9 - Карта действующих полигонов по складированию ТБО в Акмолинской области

Таблица 5– Морфологический состав отходов на полигоне ТБО

Компоненты ТБО	Содержание, %
Пищевые отходы	32
Пластмасса	27
Бумага, картон	27
Стекло	6

Продолжение таблицы 5

Текстиль	3
Шлак, камни, кирпич	2
Металл	2
Дерево	2,7
Прочие	2,7

Анализ морфологического состояния отходов потребления в Акмолинской области показывает, что в общем составе твердых бытовых отходов наибольшая доля приходится на пищевые отходы, макулатуру (бумага, картон) и пластик. Графа прочее, на которые приходится 2,7%, включает весьма широкий спектр вышедшего из употребления товаров потребления, таких как бытовое электрооборудование и приборы, лампы, медицинские и фармацевтические и пр. отходы. Точный состав их определению не подвергался, соответственно, он может быть и выше и более разнообразен.[16]

Объемы отходов упаковочных материалов в Акмолинской области 2020 году увеличились в 20 раз (на 28 720,5 тонн) по сравнению с 2018 и 2019 годами. Объемы макулатуры увеличилась в 5 раз по сравнению с 2018 годом (на 5 250,8 тонн) и в 3 раза по сравнению с 2019 годом (на 4 389,5 тонн). Объемы отходов пластика за 2020 год увеличились на 169,2 тонны (или 68%) по сравнению с 2018 годом и на 138,9 тонн(или48%) относительно2019 года.

На сегодня в г. Кокшетау лишь одна компания — ТОО «LSKokshetau» — осуществляет закуп у населения вторсырья и занимается его раздельным сбором. В области отсутствует комплексный подход к управлению отходами, недостаточно ведется работа по привлечению частного бизнеса, не создана инфраструктура по работе с ними.[13]

Заключение

Подводя итоги исследования, к явным достоинствам полученного материала следует отнести следующие свойства:

Высокие прочностные характеристики плитки. Полимерпесчаная плитка является очень прочным материалом: плитка обладает высокой ударопрочностью, не бьется при транспортировке, монтаже и падении с высоты.

1. Большой срок эксплуатации плитки. Срок службы полимерпесчаной плитки - не менее 50 лет. Это сопоставимо со сроком службы натуральной плитки, но намного превосходит срок службы плитки из бетона и других материалов.

2. Безопасность плитки. Полимерпесчаная плитка соответствует требованиям пожарной безопасности для полимерных строительных материалов. Соответствует государственным санитарно-эпидемиологическим правилам и нормативам. Плитка не проводит и не притягивает электричество, не распространяет пламя. Сравнительно небольшой вес. Полимерпесчаная плитка выглядит как натуральная, при этом почти в два раза легче ее. Вес рядовой плитки около 3 кг. Вес полимерпесчаной плитки 1,5-1,7 кг.

3. Стойкость к перепаду температуры. Полимерпесчаная плитка является материалом, стойким к перепаду температур, и сохраняет все свои свойства в диапазоне от -50 до +30 °С. Материал хорошо переносит резкие колебания температуры и смену погоды, устойчив к ультрафиолетовым, космическим и тепловым излучениям.

4. Невысокая себестоимость плитки. Устойчивость к агрессивной среде. Высокие водоотталкивающие качества исключают появление плесневых грибков и нейтрализуют воздействие кислотных дождей, поверхность легко моется.

5. Стойкость плитки к потере цвета. Плитка прокрашивается по всей массе непосредственно при смешивании пластика и песка, поэтому начальный цвет долго не выгорает под воздействием солнца. Гарантия на окрас составляет не менее 30 лет.

Таким образом, ежегодный рост бытовых отходов, в том числе и ПЭТ-отходов, значительное снижение уровня их переработки, а также положительный опыт их вторичного использования при получении различной продукции, дают возможность предположить и о положительном опыте их использования в строительной отрасли, в частности получения тротуарных плит для элементов благоустройства в погодно-климатических условиях, как Акмолинской области, так и других регионов Казахстана.

Список использованной литературы

1. Микитаев А.К., Беданок В.А., Дорошенко Ю.Е., Аид Алаа Ибрахим Ахмад, Микитаев М.А., Борисов В.А., Керефов Т.О. Состояние и перспективы производства полиэтилентерефталата // Химическая промышленность сегодня.- №12, 2006, с. 36-45.

2. Беданок В.А., Борисов В.А., Микитаев М.А., Керефов Т.О., Хатукаев Х.М. Некоторые аспекты рециклинга полиэтилентерефталата. Материалы X Международного конгресса молодых ученых, студентов и аспирантов «Перспектива-2007», Нальчик, 2007, т.3, с. 264-265.

3. А.Ю. Беданок, В.А. Борисов, А.К. Микитаев, Т.О. Керефов, Э.М. Давыдов, М.А. Микитаев. Основные направления переработки и использования вторичного полиэтилентерефталата // Пласт, массы, 2007, № 4, с. 48-52.

4. В.А. Борисов, А.Ю. Беданок, А.М. Кармоков, А.К. Микитаев, М.А. Микитаев, Э.Р. Тураев. Свойства полимерных нанокомпозитов // Пласт, массы, 2007, № 5, с. 30-33.

5. Борисов В.А., Кармоков А.М., Микитаев А.К., Беданок В.А. Твердофазная поликонденсация как метод рециклинга полиэтилентерефталата. Материалы III Всероссийской научно-практической конференции «Новые полимерные композиционные материалы». - Нальчик, 2007. - С. 3-6. 23

6. Борисов В.А., Беданок В.А., Керефов Т.О., Микитаев М.А. Нанокомпозиты на основе вторичного полиэтилентерефталата. Тезисы докладов УП Международной конференции

7. A.Y. Bedanokov, A.K. Mikitaev, V.A. Borisov and M.A. Mikitaev. Properties of Polymer Nanocomposites Based on Organomodified Na⁺-Montmorillonite/Chemikal and Biochemical Physics, Kinetics and Thermodynamics. Nova Science Publishers, New York, 2007, p. 235-241.

8. Беданок А.Ю., Борисов В.А., Микитаев А.К., Дорошенко Ю.Е., Аид А.И.А., Микитаев М.А., Давыдов В.М. Нанокompозитные материалы на основе вторичного полиэтилентерефталата. Тезисы докладов XVIII Менделеевского съезда по общей и прикладной химии, Москва, 2007, т.2.-С. 118.

9. A.Y. Bedanokov, A.K. Mikitaev, V.A. Borisov, M.A. Mikitaev. Polymer Nanocomposites Based on Organomodified Na⁺-Montmorillonite // Journal of the Balkan tribological association", 2007, vol. 13, № 3, p. 360-366.

10. Беданок А.Ю., Микитаев А.К., Борисов В.А., Микитаев М.А. Полимерные нанокompозиты: современное состояние вопроса. Третий Международный форум по

нанотехнологиям - Rusnanotech 08, г. Москва - 2008 г. -С.275-277.

11. Микитаев А.К., Беданок А.Ю., Борисов В.А., Леднев О.Б., Микитаев М.А. Патент РФ № 2345098. Способ получения сложных полиэфиров с повышенной термостойкостью. Оpub. 27.01.2009 г.

12. Беева Д.А., Беев А.А., Ошроева Р.З., Барокова Е.Б., Микитаев А.К., Борисов В.А. Гидрофобные покрытия на основе полигидроксиэфира. // Лакокрасочные материалы и их применение. - №11. - 2013 г.

13. Шамшуров А.В. Мониторинг производства тротуарной плитки / В.Н.Загороднюк // Современные технологии в промышленности строительных материалов и стройиндустрии: Материалы Международного конгресса. -Белгород, 2003. - Ч. 1. - С. 413-417.

14. URL: http://genplan.y.akmo.kz/page/read/Gorod_Kokshetau.html?lang=ru

Приложение 1

Рис. 1 Образец ТЗ

Рис. 4. Испытания образцов на прочность

СИНТЕЗ КАРБОКСИСОДЕРЖАЩИХ АЗОЛОВ И КАДМИЙОРГАНИЧЕСКИХ КООРДИНАЦИОННЫХ ПОЛИМЕРОВ НА ИХ ОСНОВЕ

Киселев О. В.

Научный руководитель: Касанова А. Ж., к.х.н., доктор PhD,
ассоциированный профессор

НАО Торайгыров Университет, г.Павлодар

2000_oleg_2000@mail.ru

Интерес к МОКП соединениям обусловлен широким спектром их физико-химических свойств и возможностью получения различных многофункциональных материалов. К примеру, в ряде работ представлены исследования по потенциальному использованию данных соединений в катализе [1], хранении газа [2, 3], нелинейной оптике [4] и молекулярном распознавании и разделении [5, 6], в том числе в качестве неподвижной фазы для высокоэффективной жидкостной хроматографии [7]. Полимеры на основе Cd могут быть использованы для зондирования органических (нитроароматики, ацетона, ацетилацетона и т.п.) и неорганических (катионы двух- и трехвалентных металлов, и анионы как цианид, иодид, хромат, дихромат и т.п.) загрязнителей [8]. За счет пористой конструкции, жесткой формы и большой площади поверхности металлорганические полимеры, содержащие в своей структуре 1,2,3-триазольные циклы, играют важную роль в индустрии, агрохимии и фармации.

Основным методом синтеза 1,2,3-триазолов является термическое 1,3-диполярное циклоприсоединение азидов с алкинами, впервые предложенное Хьюсеном [9]. Некаталитический вариант реакции Хьюсена является нерегиоселективным и приводит к образованию двух изомерных форм целевого триазола. Позднее Sharpless с сотрудниками предложили использовать в качестве катализатора соли Cu (I), что снизило температуру реакцию и повысило региоселективность. Предложенный вариант реакции был классифицирован как «click»-реакции.

Целью настоящего исследования является синтез ряда бисазолов, содержащих в своей структуре карбоксильные группы, доказательство структуры полученных соединений и изучение возможности синтеза металл-органических полимеров на их основе.

Важной задачей при синтезе производных 1,2,3-триазолов является получение исходных гетероциклических азидов. В литературе известны примеры синтеза пиразол- и

триазолсодержащих азидов через реакцию диазотирования соответствующих аминогетероциклов в присутствии концентрированных минеральных кислот (серной или соляной кислот). Как правило данные методы требуют охлаждения системы до 0 °С и протекают в течение 2 часов.

Авторами работы [10] был получен широкий ряд ароматических азидов по реакции диазотирования-азидирования анилинов с использованием *n*-толуолсульфокислоты вместо минеральных кислот.

В нашем исследовании предложен удобный одностадийный метод синтеза азидоазолов последовательными реакциями диазотирования-азидирования аминазолов под действием системы нитрит натрия/*n*-толуолсульфокислота в воде при температуре 5-10 °С. Реакция протекает в течение 15-20 минут и обеспечивает хорошие выходы целевых азидов (схема 1).

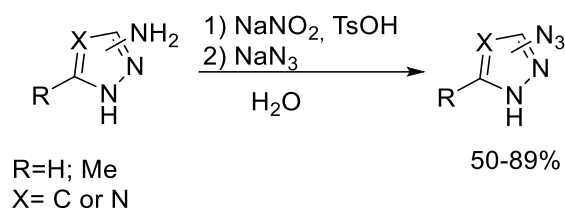

Схема 1

Структура синтезированных азидов была доказана сравнением температур плавлений с известными образцами, методами ИК- и ЯМР-спектроскопии.

Полученные азидоазолы были использованы для получения бисазолилпроизводных через реакцию азид-алкинового циклоприсоединения, катализируемую солями меди. В качестве ацетиленового фрагмента были использованы пропиоловая кислота и метилпропионат (схема 2).

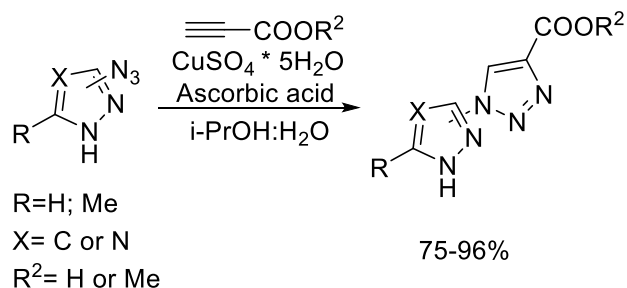

Схема 2

Все синтезированные соединения получены впервые. Их структура была изучена и подтверждена методами ИК- и ЯМР-спектроскопии.

Синтезированные карбоксисодержащие 1,2,3-триазолы (рисунок 1) могут выступать в качестве полидентандных лиганд для получения металлоорганических координационных полимеров.

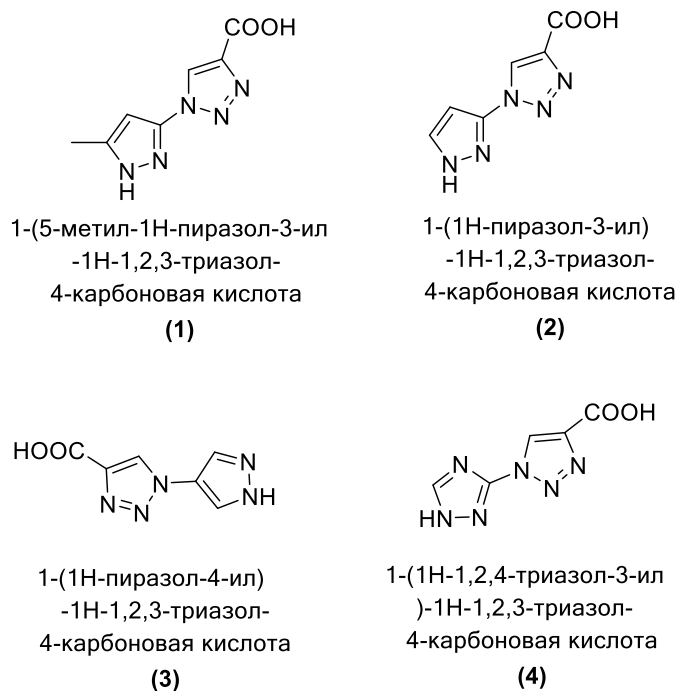

Рисунок 1 – Структуры полученных азолкарбоновых кислот

Подбор металла в качестве координационного центра влияет на размер и форму пор, определяет пространственную ориентацию и количество связей лиганда с металлом. Методом сольватотермии протестированы нитраты переходных металлов (медь, кадмий, цинк) и различные растворители для получения кристаллов металл-органического полимера. В настоящее время получен кадмий-содержащий органический полимер, в качестве лиганда выступает 1-(1H-пиразол-4-ил)-1H-1,2,3-триазол-4-карбоновая кислота. Исследование полученного полимера методом рентгеноструктурного анализа показало, что доля свободного объема составляет 45%, а размер пор составляет 8 А. По данным рентгенофазового анализа синтезированный полимер имеет однородную структуру по всему объему кристаллов. Координационное число кадмия равняется 6. Кадмий-органический полимер на основе 1-(1H-1,2,4-триазол-3-ил)-1H-1,2,3-триазол-4-карбоновой кислоты проявляет люминесцентную активность и может быть использован в оптике.

Таким образом, в ходе проводимого исследования был разработан метод синтеза гетероциклических азидов, впервые получены азол- и карбоксисодержащие 1,2,3-триазолы, получены металл-органические полимеры на их основе. Для отдельных МОКП изучено строение методом рентгеноструктурного анализа.

Работа выполнена в рамках грантового финансирования МОН РК проект ИРН АР08856049 «Металлорганические координационные полимеры на основе азолов: синтез, исследование свойств, получение новых многофункциональных материалов».

Список использованных источников

- 1 Seo J. S. A homochiral metal-organic porous material for enantioselective separation and catalysis // Nature 404. 2000. – 982-986;
- 2 Rosi, N. L. Hydrogen storage in microporous metal-organic frameworks // Science 300. 2003. – 1127-1129;

- 3 Yaghi, O. M. Reticular synthesis and the design of new materials // Nature 423. 2003. – 705-714;
- 4 Evans O. R. Crystal engineering of NLO materials based on metal-organic coordination networks // Acc. Chem. Res. 35 / Lin W. 2002. – 511-522;
- 5 Kosal M. E. A functional zeolite analogue assembled from metalloporphyrins // Nature Mater. 1 / Chou J.H., Wilson S. R. Suslick K. S. 2002. – 118-121;
- 6 Tabellion, F. M. Template and guest effects on the self-assembly of a neutral and homochiral helix // Angew. Chem. Int. Edn Engl. 40 / Seidel, S. R., Arif, A. M. Stang, P. J. 2001. – 1529-1532;
- 7 Ameloot R. Silica-MOF Composites as a Stationary Phase in Liquid Chromatography // Eur. J. Inorg. Chem. / 2010. – 3735-3738;
- 8 Parmar B. Zn(II)/Cd(II) based mixed ligand coordination polymers as fluorosensors for aqueous phase detection of hazardous pollutants // Inorg. Chem. Front. / Bisht K. K., Rachuri Y., Suresh E. 2020. – 1082-1107
- 9 Huisgen R. In 1,3-dipolar cycloaddition Chemistry // Wiley / New York. 1984. – 1550
- 10 Ksenia V. Kutova. A simple and effective synthesis of aryl azides via arenediazonium Tosylates // Synthesis 2013 / Marina E. Trusova, Pavel S. Postnikov, Victor D. Filimonov, Joseph Parello. – 2706-2710.

РАЗВИТИЕ ЭМОЦИОНАЛЬНО-ВОЛЕВОЙ СФЕРЫ ДЕТЕЙ СРЕДСТВАМИ АРТ-ТЕРАПИИ

Абаева А.

Научный руководитель: Стукаленко Н.М., доктор педагогических наук,
профессор кафедры педагогики и психологии,
Кокшетауский университет им.Ш.Уалиханова, г. Кокшетау

amnatabaeva@mail.ru

Актуальность темы исследования определяется широкой распространенностью эмоциональных нарушений среди детей. Психологические исследования и практические наблюдения за школьниками показывают, что у многих современных детей все чаще встречаются различного рода проблемы и трудности, среди которых нарушения эмоционально-волевой сферы занимают одно из ведущих мест.

В стратегической программе «Казахстан-2030» отмечается важное значение развития высокообразованного, ответственного, энергичного, обладающими прекрасным здоровьем поколения. В нашей стране и за рубежом растет интерес к применению арт-терапии как метода коррекции в практической психологии образования. Арт-терапия используется как средство гармонизации и развития психики человека, а особенно ребенка через занятия художественным творчеством. Это новый метод психокоррекции, использующий художественные приемы и творчество, ориентированный на присущий каждому человеку внутренний потенциал здоровья и силы, где делается акцент на естественное проявление чувств, настроений, эмоций [1]. Анализ результатов психолого-педагогических исследований (Л.С. Выготский, Т. Д. Зинкевич-Евстигнеева, М. В. Киселева, А.И. Копытин, Л. Д. Лебедева, С. Л. Рубинштейн, и др.) показал, что данный метод способствует повышению самооценки, учит расслабляться и избавляться от негативных эмоций, в частности очень эффективен для развития эмоционально-волевой сферы. Специалисты в области школьной педагогики и психологии (Т.Ф. Казакова, О.В. Хухлаева, М.И. Чистякова и др.) подчеркивают роль арт-терапевтического процесса в повышении адаптационных возможностей ребенка. Поэтому коррекционные возможности арт-терапии по отношению к детям школьного возраста имеют огромный потенциал [2].

В настоящее время изучением проблемы эмоционально-волевого развития детей занимаются ряд зарубежных и российских ученых, таких как: Г.Г. Хоментаскас, К. Г Ланге, П. Фресс, К. Изард, Э.Г., Эйдемиллер, В.И. Гарбузов, А.И. Захаров, Иванников В.А. и др. Также

результаты исследования эмоционально-волевого развития детей отражены в работах казахстанских исследователей И.А. Хайзбулиной, А. С. Байтурсыновой и др. Однако на сегодняшний день понимание арт-терапии как средства развития эмоционально-волевой сферы детей ещё мало изучено и заслуживает более глубокого изучения именно с точки зрения психологических механизмов.

Предметом проводимого нами исследования было развитие эмоционально-волевой сферы детей средствами арт-терапии. Цель исследования: выявить влияние арт-терапии на развитие эмоционально-волевой сферы детей. В соответствии с целью в работе решались следующие задачи: на основе научного анализа изучить теоретические основы развития эмоционально-волевой сферы детей; выявить влияние арт-терапии на развитие эмоционально-волевой сферы детей; разработать и апробировать развивающую программу эмоционально-волевой сферы детей средствами арт-терапии; обобщить результаты экспериментальной работы, сформулировать выводы и рекомендации. Гипотеза исследования: разработка, научное обоснование и практическая реализация развивающей программы с использованием средств арт-терапии будет способствовать развитию эмоционально-волевой сферы детей.

На сегодняшний день тенденции исследования эмоций и воли сформировались и существуют как относительно независимые. Однако в ряде работ они рассматриваются в единстве, и используется термин эмоционально-волевая сфера личности. Данный термин применяется в основном в прикладных и экспериментальных исследованиях при описании регуляции конкретных видов деятельности в конкретных условиях. При рассмотрении эмоционально-волевой сферы личности в регуляции деятельности, в особенности при попытках оптимизировать регуляцию конкретного вида деятельности на практике, неизбежно встает вопрос о снятии неблагоприятных эмоциональных состояний, создании состояния оптимальной мобилизации готовности. Е.П. Ильин похожим образом соотносит эмоциональную и волевую регуляцию, считая, что волевая регуляция вступает в силу тогда, когда эмоции дезорганизуют деятельность. Если эмоции стимулируют деятельность, то проявления волевых качеств не требуется. В литературе неоднократно отмечается взаимосвязь эмоционально-волевой сферы (Л.С. Выготский, Н.В. Витта, Н.И. Жинкин, А.В. Запорожец, Э.Л. Носенко, С.Л. Рубинштейн, Т.П. Хризман, В.И. Шаховский и др.). Лишь согласованное функционирование эмоционально-волевых и интеллектуальных процессов обеспечивает выполнение любых форм деятельности [3].

Воля выражает одну из главных способностей человека - контроль над собственным поведением. Содержание и структура волевой активности - это уникальный комплекс волевых качеств личности. Качество, которое дает возможность поставить перед собой и другими новую цель, называется инициативностью. Развитие навыков инициативности способствует расширению творческих способностей человека во всех сферах его деятельности, в том числе повышая лидерские и организаторские качества. Подчиненный и исполнитель, в свою очередь не обладают подобными качествами и являются безынициативными, не способными принять на себя роль руководителя. В период конкуренции мотивов помогает решительность - способность быстро, обдуманно принимать решения и действовать. Человек, долго думающий, мучительно принимающий решения и несколько раз меняющий его, считается нерешительным. Часто, такой человек прибегает к помощи других людей, чтобы снять с себя ответственность за принятие решения и последующих ему событий. Такие решения не обладают мотивирующей силой и часто вообще не реализуются. Нерешительные люди стараются избегать сложные ситуации и необходимость принятия важных, ответственных решений.

При волевых действиях у человека возникают различные эмоции: положительные при успешных ситуациях; отрицательные при неудачах и при непреодолимых препятствиях, а также при страхе перед поражениями. В подобных моментах у человека нередко возникает чувство стыда, которое формируется за счет неоправданных надежд и ответственности за негативный результат перед другими людьми. Впоследствии, теряя контроль над своими эмоциями, человек может проявлять в состоянии аффекта вспыльчивость, раздражительность, гнев, что в свою очередь негативно сказывается на общении с окружающими людьми. Проявление воли

закключается тут в том, чтобы научиться бороться с негативными, разрушающими организационную деятельность эмоциями. Контроль над собой, свои эмоциями, своими психологическими и физиологическими проявлениями, которые препятствуют достижению поставленных целей - это волевые качества, представляющие собой выдержку и самообладание [4].

По мнению казахстанского психолога И.А Хайзбулиной, опыт эмоционального отношения к миру, обретаемый в младшем школьном возрасте, весьма прочен и принимает характер установки. Осваивая социальную обусловленность эмоций, дети овладевают нормативными категориями, эталонами их проявления, что способствует начальному становлению эмоциональной культуры личности. Авторы отмечают необходимость создания целенаправленной системы психологических воздействий, направленных на развитие эмоциональной сферы детей младшего школьного возраста и умение контролировать свои эмоции, а также на установление у них позитивного эмоционального контакта с окружающими и на снижение, нейтрализацию эмоционально-отрицательных переживаний. В младшем школьном возрасте закладываются основы будущей личности: формируется устойчивая структура мотивов; зарождаются новые социальные потребности.

Использование арт-терапии в работе с детьми в целях коррекции и оптимизации их развития началось еще в XIX в. в практике педагогов, дефектологов и врачей. Приемы изобразительной деятельности использовались для преодоления недостатков в развитии сенсомоторных способностей, стимулирования познавательного развития детей, имеющих интеллектуальные трудности. Так, А.И.Копытин и Е.Е. Свистовская пишут, что арт-терапия представляет собой «совокупность психологических методов воздействия, осуществляемых в контексте изобразительной деятельности клиента и психотерапевтических отношений и используемых с целью лечения, психокоррекции, психопрофилактики, реабилитации и тренинга лиц с различными физическими недостатками, эмоциональными и психическими расстройствами, а также представителей групп риска».

Необходимо указать также *преимущества метода арт-терапии* перед другими психокоррекционными методами. А. И. Копытин выделяет следующие:

- арт-терапия является средством преимущественно невербального общения. Это делает ее особенно ценной для тех, кто недостаточно хорошо владеет речью, затрудняется в словесном описании своих переживаний, либо, напротив, чрезмерно связан с речевым общением.
- изобразительная деятельность является мощным средством сближения людей, своеобразным мостом между психологом и клиентом.
- арт-терапия является средством свободного самовыражения и самопознания.
- арт-терапевтическая работа в большинстве случаев вызывает у людей положительные эмоции, помогает преодолеть апатию и безынициативность, сформировать более активную жизненную позицию;
- арт-терапия основана на мобилизации творческого потенциала человека, внутренних механизмов саморегуляции и исцеления. Она отвечает фундаментальной потребности в самоактуализации: раскрытие широкого спектра возможностей человека и утверждение им своего индивидуального и неповторимого способа бытия в мире [5].

Таким образом, можно сделать вывод о том, что арт-терапия рассматривается, с одной стороны, как занятия всеми видами искусства, и, с другой стороны, как совокупность методик, направленных на коррекцию и развитие посредством искусства. Терапия искусством позволяет оказывать коррекционный и терапевтический эффект путем воздействия на эмоциональную сферу ребенка, дает выход внутренним конфликтам и сильным эмоциям, помогает при интерпретации вытесненных переживаний, способствует осознанию ощущений и чувств.

Литература

1. Стратегия развития Республики Казахстан до 2050 года, утвержденный Указом Президента Республики Казахстан № 636 от 15 февраля 2018 года. https://www.akorda.kz/ru/official_documents/strategies_and_programs

2. Копытин А.И. Теория и практика Арт-терапии-СПб.: Питер, 2002.
3. Сокинина, А.А. Особенности эмоционального развития младших школьников / А.А. Сокинина // Воспитание и обучения. – 2013. – № 6. – С. 50-52.
4. Купцов И.И. Современный подход к значимости воли в психическом и духовном мире человека / И.И. Купцов // Прикладная юридическая психология. –2019. –№ 2. –С. 146-151.
5. Лебедева Л. Д. Практика арт-терапии: подходы, диагностика, система занятий. СПб.: Речь, 2003. 254 с.

ЭЛЕМЕНТЫ ЙОГИ НА УРОКАХ ФИЗИЧЕСКОЙ КУЛЬТУРЫ В ШКОЛЬНОМ ОБРАЗОВАНИИ

Белоусов К.С.

Научный руководитель: Акулова К.Ю. к.п.н., доцент кафедры спортивных дисциплин
ЛГПУ им. П.П. Семенова-Тян-Шанского, Липецк
k.richter@inbox.ru

С каждым годом перед школой ставятся новые проблемы, связанные с успеваемостью и поведением учащихся. Поэтому перед каждым учителем-предметником возникают задачи, направленные на изменение образовательного процесса с последующей коррективкой возникшей проблемы. Школа №17 г. Липецка заботится о благополучии воспитания и образования детей, с успехом внедряет новые идеи, которые помогают улучшить качество в разных сферах.

Примером стал эксперимент на уроках физической культуры. На уроках физической культуры дети получают оздоровление, понимание важности здорового образа жизни. Задачи учителя: научить детей физическим упражнениям, привить уважение к физическому и психологическому здоровью. [4]

Нами в сотрудничестве с учителем было проведено исследование в области применения элементов йоги на уроках физкультуры.

На уроках 7А, В (7Б и 7Г классы для сравнения не были внесены в экспериментальную программу) классов использовались приемы, при которых ученики становились активными участниками. [5]

1. При теоретическом изучении асан йоги учащиеся смотрели обучающие видео, читали тексты, затем-составляли ментальные карты, коллажи по теме исследования. Это помогало не только запомнить технику, но и понять важность конкретных упражнений.

2. При практическом выполнении асан и дыхательной гимнастики учащиеся могли сами контролировать правильность выполнения других учеников, давать рекомендации, задавать темп и давать установки. Это нацелено на профорIENTATION учащихся, которые планируют связать свою жизнь с работой тренера.

3. Использовались межпредметные связи с предметами: биология, литература. При изучении практик ученики пользовались учебником 8 класса по биологии. Во время выполнения простых асан ученикам предлагалось взять учебник по литературе и заполнить за короткий промежуток времени четверостишие. [3]

На уроках применялись элементы: «круг над головой», «описание круга», «ветряная мельница», «укачивание малыша», «кошка», «собака», «столешница», «радуга», «фонтан», «стул».[2,с.17,21,33,65]

Несомненно, от йоги есть много положительных результатов:

- улучшение физического состояния;
- выносливость;
- улучшение дыхательных процессов;
- увеличение мышечной массы;
- уменьшение жировой массы;

- коррекция параметров фигуры;
- улучшение памяти;
- терпение, усидчивость;
- умение планировать. [1,с.24]

Именно эти и другие показатели были под контролем для сравнения при эксперименте.

Учащимся 7А, 7В, а также 7Б и 7Г классов было предложено проделать несколько исследований до и после внедрения элементов йоги на уроках физической культуры. Так, учащимся было необходимо за некоторое время посмотреть на слова, предметы, запомнить их порядок и воспроизвести на листке. Также нужно было дважды за 60 секунд нанести в определенной области наибольшее количество точек

Результаты отображены в сравнительных таблицах.

Таблица 1. Сравнение показателей памяти, внимания и выносливости

	Среднее количество точек на листе (за 2 подхода)	Среднее количество верных ответов при воспроизведении последовательности слов и предметов
7А до начала исследования(24 человека)	69	5из 10
7А после проведения исследования(24 человека)	90	9из 10
7В до начала исследования(25 человек)	64	4из 10
7В после проведения исследования(25 человек)	95	8 из 10
7Б и 7Г после проведения исследования(50 человек)	70	6из 10
7Б и 7Г после проведения исследования(50 человек)	72	7из 10

Учащимся также было предложено сравнить показатели при беге и приседаниях за 30 секунд

Таблица 2. Сравнение показателей физической выносливости

	Среднее количество секунд при беге (30 метров)	Среднее количество приседаний за 60 секунд
7А до начала исследования(24 человека)	5.2	40

7А после проведения исследования(24 человека)	5.0	50
7В до начала исследования (25 человек)	5.3	41
7В после проведения исследования (25 человек)	4.9	52
7Б и 7Г после проведения исследования(50 человек)	5.2	41
7Б и 7 Г после проведения исследования	5.1	45

Можно сделать вывод, что в классах, в которых внедрили элементы йоги во время уроков физической культуры, дали лучшие показатели после проведения исследования в отличие от классов, в которых не практиковали элементы йоги и дыхательной гимнастики.

Вышеуказанные показатели нельзя назвать абсолютно зависящими от проведения йоги на уроках физкультуры, но есть все предпосылки предположить, что йога и дыхательная гимнастика влияет не только физической и психологическое состояние, но и на качество образования учащихся, что является важнейшим критерием в школе.

Литература

1. Большая иллюстрированная энциклопедия Йога Джуди Смит, Дорил Холл, Бел Гиббс - г. Москва издательство «Эксмо» 2006 г.
2. Аббазова Р.А., Шлемова М.В., Чернышева И.В., Егорычева Е.В. Занятия йогой на занятиях физической культуры // Международный студенческий научный вестник. – 2015. – № 5-3. ;
URL: <https://eduherald.ru/ru/article/view?id=13799> (дата обращения: 03.03.2022).
3. <http://www.wonderlang.ru/detskaya-joga.html>
4. Ежеквартальный журнал «Йога» подборка номеров
5. <https://cyberleninka.ru/article/n/praktika-yogi-v-uchebnom-protssesse-fizicheskoy-kultury-kak-effektivnyy-instrument-fizicheskogo-umstvennogo-duhovnogo-razvitiya/viewer>

НЕТРАДИЦИОННЫЕ МЕТОДЫ ОБУЧЕНИЯ ИСТОРИИ И ИХ ЭФФЕКТИВНОСТЬ

Алексеев Марина

Научные руководители: Жапарова К.Г., Абдрахманова С.А., ст. преподаватели, Кокшетауский университет им. Ш.Уалиханова, г. Кокшетау

7370marina00@gmail.com

Воспитание и развитие многогранной личности является одной из важнейших задач на уроках истории. Также кроме развития морально-нравственных качеств, первостепенную роль

все-таки будет играть развитие умственных способностей детей. За весь период развития педагогики зарождались различные методы преподавания, одно направление сменялось другим, но цель всегда оставалась одна – дать ученику полноценные знания на уроке и воспитать самостоятельную личность, которая будет трудиться во благо своей страны. Одним из новых методов обучения истории на сегодняшний день являются нетрадиционные методы обучения, которые вобрали в себя весь спектр методов и методик преподавания на уроке.

Нетрадиционные методы обучения истории являются сравнительно новым способом достижения целей, в отличие от общеизвестных традиционных методов. Данные методы являются своеобразным прорывом в современном образовании, подразумевая собой отход от общепринятых нами методов обучения до более современных и эффективных методов. Сами собой они представляют словную задачу, решить которую захочется ученику разного уровня обучаемости. Благодаря своей многофункциональности и многозадачности нетрадиционные методы помогают обучающимся легче и быстрее освоить материал любого уровня сложности развить свои творческие и умственные способности. Все это происходит в силу многих ее компонентов, так как она включает наглядный, словесный, игровой методы обучения [1].

Большое влияние на развитие науки о физическом воспитании оказали работы выдающихся педагогов К. Д. Ушинского, П. Ф. Лесгафта, а позднее И. П. Павлова, А. Н. Крестовникова, Н. Н. Яковлева. Главной проблематикой многих исследований (И. А. Зязюн, А. С. Березюк, С. С. Избаш, Л. И. Магомедова, М. М. Окса, Е. А. Панасенко, Т. И. Пониманская, Н. В. Гавриш, Э. С. Барбина, А. А. Люблинская, Л. П. Загородняя) стало обоснование особенностей педагогического мастерства учителя в школе, как основным условием становления высокопрофессионального педагога. В данной работе будет раскрыта сущность выбранной проблемы. А также доказана необходимость использования нетрадиционных методов физического воспитания в работе с детьми школьного возраста. Использование нетрадиционного подхода к занятиям позволяет педагогам выявить те качества учеников, от которых зависит ожидаемый результат освоения учебного материала. Большим плюсом является то, что на уроке ученики могут почувствовать себя как участником события, так и знатоком истории. В нетрадиционных методах применяются различные технологии, такие как игры, викторины, круглый стол, дебаты и многие виды деятельности, которые позволяют ученикам максимально освоить изучаемую тему. Таким образом, учитель на уроке развивает у детей нестандартное, критическое мышление, которое помогает людям в будущем. Цель нетрадиционных уроков: отработка новых методов, форм, приемов и средств обучения, что ведет к реализации основного закона педагогики – закона об активности обучения. Основные задачи каждого урока, в том числе и нестандартного: общекультурное развитие; личностное развитие; развитие познавательных мотивов, инициативы и интересов учащихся; формирование умения учиться; развитие коммуникативной компетентности [2].

Для учащихся нетрадиционные формы урока - переход в иное психологическое состояние, это другой стиль общения, положительные эмоции, ощущение себя в новом качестве - значит новые обязанности и ответственность. Нетрадиционный подход позволяет формировать более глубокий интерес к предмету, стремление самостоятельно расширять свои знания. Учащиеся больше читают, более свободно владеют грамотной литературной речью, они не боятся высказывать свое мнение, начиная ответ словами: «Я полагаю. . .», «Я думаю. . .», «На мой взгляд. . .» [1].

Изучение истории является одним из компонентов школьного образования. В связи с этим возникает необходимость в новых методах и способах преподавания истории. Именно нетрадиционные методы могут этому способствовать. Развитие современного казахстанского общества требует от специалистов не только знания в области, в которой они работают, но и всесторонне развитых людей. Эти требования довольно высоки, что приводит к необходимости найти новые формы и типы уроков, для достижения максимального усвоения школьных знаний. Основная задача перед учителем стоит в том, чтобы дать прочные знания учащимся, опираясь не только на их возрастные особенности, но и на их способности. В связи с этим становится необходимым изменение методики исторического образования в школе. Новые формы для

проведения уроков можно из жизни, главное их осмыслить. Каждый учитель в своей деятельности хоть раз применял нетрадиционные формы.

Методы и формы уроков учителя индивидуальны и часто пополняются, и обновляются. Перед современным учителем истории следующие задачи, появившиеся после пересмотра содержания предмета:

- альтернативные подходы к оценке проблем прошлого,
- прогнозирование событий и явлений,
- неоднозначные этические оценки личностей и хода событий.

Обсуждение этих вопросов невозможно без приобщения к творческой деятельности, без приобретения учащимися опыта ведения диалога и дискуссии. Большое значение приобретают коммуникативные умения [4].

Нетрадиционные формы урока способствуют уменьшению перегруженности учащихся домашними заданиями с помощью применения разнообразных методов изучения нового материала на уроке. Огромное значение при использовании нетрадиционных форм обучения имеет участие родителей в процессе обучения. Исследования показывают, что познавательная активность и заинтересованность детей сильно возрастают, если к организации учебной деятельности учащихся привлечены родители. Педагог может дать домашнее задание, при выполнении которого учащимся необходимо получить знания от родителей, бабушек и дедушек.

Нетрадиционные формы урока реализуются, как правило, после изучения какой-либо темы или нескольких тем, выполняя функции обучающего контроля. Такие уроки проходят в необычной, нетрадиционной обстановке. Подобная смена привычной обстановки целесообразна, поскольку она создает атмосферу праздника при подведении итогов проделанной работы, снимает психический барьер, возникающий в традиционных условиях из-за боязни совершить ошибку. Нетрадиционные формы урока осуществляются при обязательном участии всех учеников класса, а также реализуются с непременным использованием средств слуховой и зрительной наглядности. На таких уроках удается достичь самых разных целей методического, педагогического и психологического характера, которые можно суммировать следующим образом: осуществляется контроль знаний, навыков и умений, учащихся по определенной теме; обеспечивается деловая, рабочая атмосфера, серьезное отношение учащихся к уроку; предусматривается минимальное участие учителя [5].

В последние годы интерес к нетрадиционному обучению в начальной и средней школе значимо усилился. Это связано с социальными преобразованиями, происходящими в нашей стране, которые создали определенные условия для перестроечных процессов в сфере образования — создания новых типов школ, активного внедрения в практику различных педагогических инноваций, авторских программ и учебников. Организация нетрадиционного развивающего обучения предполагает создание условий для овладения школьниками приемами умственной деятельности. Овладение ими не только обеспечивает новый уровень усвоения, но и дает существенные сдвиги в умственном развитии. Овладев этими приемами, ученики становятся более самостоятельными в решении различных учебных заданий, могут рационально строить свою деятельность по усвоению новых знаний.

Сама организация нетрадиционной формы урока подводит учащихся к необходимости творческой оценки изучаемых явлений, особенно результатов деятельности человека, т.е. нетрадиционные формы урока способствуют выработке определенного позитивного отношения к учёбе. Интерес к работе вызывается и необычной формой проведения урока, чем снимается традиционность урока, оживляется мысль. Нетрадиционные формы урока можно рассматривать как одну из форм активного обучения. Это попытка повышения эффективности обучения возможности свести воедино и осуществить на практике все принципы обучения с использованием различных средств и методов обучения. Нетрадиционные формы проведения уроков дают возможность не только поднять интерес учащихся к изучаемому предмету, но и развивать их творческую самостоятельность, обучать работе с различными источниками знаний. Такие формы проведения занятий "снимают" традиционность урока, оживляют мысль. Однако необходимо отметить, что слишком частое обращение к подобным формам организации

учебного процесса нецелесообразно, так как нетрадиционное может быстро стать традиционным, что, в конечном счете, приведет к падению у учащихся интереса к предмету.

Использование нетрадиционных способов и приёмов работы на уроках способствует успешному интегрированию учебного процесса с активной динамической нагрузкой. Без сомнения, смена видов активности, включение игровой деятельности, стимулирование творческого отношения к теме урока, наличие соревновательных моментов повышают умственную работоспособность, познавательную активность.

Литература:

- 1.Шкарлупина Г.Д. Теория и методика преподавания истории и обществознания: учебно-методическое пособие
- 2.Виситова Л. С. Формирование экологического воспитания и культуры учащихся начальной школы. В сборнике: Проблемы и перспективы развития образования Материалы VII Международной научной конференции. Краснодар, 2015.
- 3.Бабкина Н. В. Нетрадиционный курс «Развивающие игры с элементами логики» для первых классов начальной школы // Психологическое обозрение.- 1996.- № 2 (3).
- 4.Истомина Н. Б. Развивающее обучение // Начальная школа.
- 5.Семяшкина Н. И. Значение дидактических игр и заданий при обучении грамоте // Начальная школа.

ПРОЯВЛЕНИЕ КИБЕРБУЛЛИНГА СРЕДИ ШКОЛЬНИКОВ В ЦИФРОВОЙ СРЕДЕ

Амзина Ф.Т.

Научный руководитель: Жантемирова М.Б., магистр педагогики и психологии
Кокшетауский университет им.Ш.Уалиханова, г. Кокшетау
madina-z99@mail.ru

Тема кибербуллинга в подростковом возрасте, в последнее время все больше дискуSSIONируется в академическом сообществе, в связи с участвовавшими случаями суицида. Распространение и легкость доступа информационно-коммуникативных технологий к появлению абсолютно нового метода проявления агрессии, а именно кибербуллинга, он представляет собой отчетливую социально-психологическую тему и нуждается в поиске способов ее решения.

Впервые, слово буллинг было употреблено достаточно давно в 1905 году, еще до распространения интернета, К. Дьюкс обнародовал свою работу. Но в первые регулярные исследования данного феномена начали скандинавские ученые, среди которых были: Олвеус, П. Хайнеманн, А. Пикас, Е. С тех пор, так в 1993 году Олвеус опубликовал ставшее общепризнанным определением травли в детской и подростковой среде: «буллинг (травля) – эта проблема стала одной из самых обговариваемых в контексте детских коллективов» - так как она имеет травматичность последствий, и повседневную распространенность [2]. Впоследствии на основе дефиниции Олвеуса, Б. Белсей дал определение феномену кибербуллинг – преднамеренное, повторяющееся агрессивное поведение единичных лиц или групп, пытающихся нанести ущерб другим, используя информационные и телекоммуникационные технологии.

Поэтому можно сделать вывод о том, что кибербуллинг это разновидность буллинга, владеющая своей спецификой. В глобальной психологической практике имеется большое число дефиниций агрессии. Но в своей работе мы исходили из дефиниции, представленной С. Еникалоповым, т.к. на наш взгляд - это определение дается более точным и развернутым.

Согласно С. Ениколопову агрессией дозволено называть целенаправленное, деструктивное и наступательное поведение, нарушающее нормы и правила сосуществования людей в обществе, наносящее ущерб предметам нападения (одушевленным либо неодушевленным), наносящее физиологический ущерб людям или инициирующее у них душевный дискомфорт (отрицательные переживания, состояния напряженности).

В своих научных работах, американский ученый А. Купер подчеркнул три особенности кибербуллинга, что привлекает подростков: анонимность, легкая доступность и низкая стоимость за компьютерно-опосредованную коммуникацию. Вследствие анонимности кибербуллинг значительно легче в исполнении, просматривается так называемый «эффект дистанцирования». Обидчик не наблюдает лица своей жертвы, не знает о ее психологических реакциях, что не вызывает ощущения сопереживания. Электронные средства коммуникации легко доступны, что разрешает настичь жертву в любое время в любом месте. Помимо этого, интернет содействует скорости передачи ретрансляции информации. Помимо выше описанных специфик кибербуллинга хотелось бы отметить еще такие затруднение эмоциональности, множественности и изменчивости идентичности в течении коммуникации, изменчивость социального статуса.

Итогом кибербуллинга является регресс эмоциональной сферы жертвы и/или разрушение ее общественных отношений. Кибербуллинг включает в себя спектр разнообразных форм поведения, от игриво-шуточного до психологического виртуального террора, следствием чего может стать буллизм. Потому что, возникнув в сети, информация выходит из-под контроля, и оскорбления, унижения, нежелательные фотографии, видео могут циркулировать неизмеримо долго. На сегодняшний день имеется серьезная проблема, связанная с открытым доступом для детей в онлайн пространство, потому что, кибербуллинг несет за собой чреватые последствия, как для психологического, так и для физиологического здоровья подростков.

Статистика оперирует прецедентами о существовании феномена кибербуллинга во многих государствах мира. Так, в англоязычных государствах с проявлением кибербуллинга встречаются больше трети школьников 12-15 лет. По данным американской компании Harris Interactive 43% американских школьников в возрасте от 13 до 17 лет достаточно часто встречаются с разными формами кибербуллинга. В США этот феномен является третьей по популярности причиной, приводящей к суициду среди школьников [4]. По Европе больше всего школьников подверглись кибербуллингу в Польше (52%) и в Эстонии (31%), меньше всего в Бельгии (10%) [2].

Согласно исследованию по территории Республики Казахстан, в 2020 г. среди школьников младшего и среднего возраста было зафиксировано 143 факта суицида и 193 фактов попытки суицида. В первом полугодии 2021 года фиксировано 105 фактов суицида и 105 попыток. Если основываться на исследования экспертов, только в 2018 году 60 % школьников хоть один раз становились жертвами кибербуллинга, 17 % многократно подвергались кибербуллингу. Борьба с кибербуллингом прямо зависит от регулирования социальных сетей. Только в текущем году в сетях фиксировано 140 тысяч правонарушений (фейки), прецедентов кибербуллинга, экстремизма» [3].

XXI век - это век информационных технологий, которые изменили многое в нашей жизни, включая наши привычки, коммуникативные навыки и поведение. К сожалению, такой негативный аспект человеческого взаимодействия, как запугивание, не только сохранился, но и усилился в последние годы, и появился новый его вид - интернет-травля. Согласно словарю, запугивание - это процесс причинения вреда или запугивания кого-либо, часто в течение определенного периода времени, и часто принуждение этого человека делать то, что он или она не хочет делать. Другими словами, это результат неравной динамики власти: сильный человек нападает на слабого. Интернет-травля предполагает использование Интернета для запугивания людей по всему миру.

По статистике каждый пятый подросток в Казахстане от 11 до 15 лет становится жертвой или участником буллинга. Жертвами буллинга чаще становятся городские школьники по

сравнению с сельскими. Также отмечается, что интернет-травле подвергались по крайней мере один раз или более 12% подростков 11-15 лет.

Травля очень широко распространена, потому что она основана на многих причинах и мотивах. Люди могут подвергаться издевательствам из-за их расы, религии, культуры, внешнего вида или состояния здоровья, возраста или инвалидности, домашних обстоятельств, сексуальной ориентации и т.д. Когда хулиганов спрашивают, почему они причиняют вред людям, обычно они отвечают: "Потому что мне это нравится". Хулиганы считают, что они преподают кому-то урок. Многие хулиганы даже не осознают, что их действия вредны; они считают себя людьми, которые знают лучше и делятся своей мудростью с другими. На самом деле они демонстрируют отсутствие понимания и самосознания. Интернет-травля усугубляет опасность, потому что хулиганы не могут видеть своих жертв и последствия своих действий.

Американские ученые выделили несколько видов издевательства:

Перепалка или пламя - это обмен короткими и эмоциональными фразами между двумя или более людьми; короткий спор.

Нападения или преследования - это повторяющиеся оскорбительные сообщения (сотни SMS, телефонные звонки).

Очернение - это несправедливая критика кого-либо, распространению оскорбительной и ложной информации.

Олицетворение. Хулиган выдает себя за жертву, используя свой сетевой профиль, и начинает запугивать других людей от имени жертвы.

Обман - это вымогательство частной информации и ее распространение в Интернете.

Остракизм - это исключение из общества или группы. Человек не может жить без общества; остракизм делает людей несчастными и несчастными.

Хеппислепинг – это, когда один или несколько человек нападают на жертву и записывают нападение на камеру, после этот ролик размещают в интернет.

Итак, издевательства очень вредны и многообразны, они проникли во все сферы общественной жизни. Действительно ли возможно избежать этого или сопротивляться ему? К счастью, была разработана большая политика по борьбе с издевательствами, и она затрагивает как издевательства в реальной жизни, так и интернет-травли. Каждое учебное заведение запустило программу по борьбе с издевательствами со специальными советами для руководителей, преподавательского персонала, родителей и, конечно же, детей. Эти советы описывают природу издевательства, как их идентифицировать и как их остановить.

Что касается интернет-травли, то с ним тоже пытаются бороться социальные сети. Например, вы можете сообщить об издевательствах и отправить жалобу на оскорбительные фотографии, сообщения и видео менеджерам социальной сети, которые обязательно рассмотрят вашу жалобу. Также многие социальные сети предоставляют вам возможность блокировать пользователей, чтобы они не могли видеть ваш профиль.

Тем не менее, как говорится, профилактика лучше лечения. Итак, прежде чем размещать что-либо на своей странице, подумайте дважды. Не загружайте в социальную сеть такие материалы, которые предоставляют какую-либо личную информацию о вас, потому что это позволит незнакомым людям найти вас в реальной жизни. Не публикуйте ничего, что могло бы смутить вас позже. Помните, как только вы отправляете что-то, вы теряете над этим контроль.

Однако, если произошел акт издевательства, заблокируйте своего хулигана, сделайте скриншоты издевательства и отправьте их менеджерам сети. Никогда не вступайте в споры в Интернете, потому что хулиганы пытаются разрушить ваше эмоциональное состояние, заставить вас чувствовать себя напряженным и несчастным. Игнорирование - лучшая политика в этом случае [4].

Предотвращение издевательства начинается в школьном возрасте. В школах учителя стараются учить детей уважать других людей, их права, собственность и свободу. Взрослые обсуждают издевательства с детьми, признают и поощряют соответствующее поведение. Дома родители стараются обсуждать с детьми их социальную жизнь. Даже если дети не рассказывают о своей школьной жизни своим родителям, которые могут проанализировать поведение детей,

чтобы найти какие-либо проблемы. Если ребенок расстроен, раздражен, имеет проблемы со сном и аппетитом, пытается пропускать занятия – это предупреждающие знаки.

Литература

1. <https://liter.kz/kazhdyj-pyatyj-kazahstanskij-podrostok-stanovitsya-zhertvoj-ili-uchastnikom-travli/>
2. Кибербуллинг: что важно знать и как от него защититься?
<https://trends.rbc.ru/trends/innovation/5faab6719a7947858256b569>
3. Как предотвращать онлайн-издевательства.
<https://www.cloudav.ru/mediacenter/tips/how-to-handle-online-harassment/>
4. Найденова Л. Киберзапугивание: опасное виртуальное запугивание.
JURL:<http://psyfactor.org/lib/cyber-bullying.htm>

ИНДИКАТОРНЫМ ОСИМДІКТЕРДІ ҚОЛДАНУ АРҚЫЛЫ ТОПЫРАҚ САПАСЫНЫҢ СИПАТТАМАСЫ

Бабаева С.Қ.

Ғылыми жетекшісі: Уйсимбаева Ж.Т., к.т.н., доцент
М.Х.Дулати атындағы Тараз өңірлік университеті, Тараз қ.

babaevaa.s@icloud.com

Өзектілігі. Қазіргі уақытта қоршаған орта сапасын бағалау өте маңызды болып табылады. Қоршаған ортаны бұзудың нақты дәрежесін де, болашақта мүмкін болатын дәрежесін де бағалау қажет. Антропогендік жүктеменің күшеюі табиғи экожүйелердің антропогендік түрде шартталған тозуын дер кезінде анықтауға, әртүрлі және көбінесе бір мезгілде әрекет ететін бұзушы факторларға қатысты биологиялық жүйелердің ұзақ мерзімді үрдістері мен буферлік қабілетін белгілеуге мүмкіндік беретін әдістерді әзірлеу қажеттілігіне алып келді.

Қазіргі уақытта антропогендік бұзылыстарды диагностикалаудың биологиялық әдістерін белсенді қолдану, ең алдымен, организмдердің қоршаған ортадағы кез-келген ауытқуларға тез жауап беруімен байланысты. Сонымен қатар, мұндай реакция антропогендік әсерді биологиялық мағынасы бар және көбінесе адамға берілуі мүмкін индикаторларда бағалауға мүмкіндік береді[1].

Топырақтың негізгі сипаттамаларының бірі - оның қышқылдығы. Топырақтың қышқылдығы - бұл оның құрамындағы сутегі иондарының болуына байланысты топырақтың қасиеті. Оны сутегі иондарының белсенділігінің рН индикаторының көмегімен білдіруге болады. Өсімдіктер-қатты қышқыл топырақта өсетін индикаторлар (рН 4-тен аз).

Зерттеу мақсаты. Индикаторлы өсімдіктерді қолдану арқылы топырақ сапасының сипаттамасын жасау.

Зерттеу міндеттері:

- индикаторлы өсімдіктерді қолданудың сипаттамаларын жасау;
- индикаторлы өсімдіктердің көмегімен топырақ сапасының сипаттамасын анықтау.

Өсімдіктер-топырақ көрсеткіштері трансплантация, топырақ, суару, тыңайтқыштар 3 көптеген адамдар шаяндардың тек таза су қоймаларында кездесетінін естіген шығар. Биоиндикаторлар жануарлар, жәндіктер, саңырауқұлақтар және, әрине, өсімдіктер болуы мүмкін.

Сурет 1 - Өсімдіктердің топырақтың көрсеткіштері

Биоиндикаторлар популяциясының өсуіне немесе азаюына, олардың сыртқы түрінің немесе мінез-құлқының өзгеруіне байланысты олар өмір сүретін ортаның жай-күйін бағалауға болады. Шаян тәрізділерден басқа, бүкіл отбасы тек таза ағынды суда өмір сүре алатын айдаһарларды мысалға келтіруге болады. Немесе жер қоңыздары-бұл қоңыздардың жиналуы топырақтың ылғалдылығын көрсетеді.

Биоиндикаторлар экологтарға, биологтар мен ботаниктерге қоршаған ортаның жай-күйін бағалауға көмектеседі. Алайда, олар қарапайым бағбандар мен бағбандар үшін пайдалы болады. Ең оңай жолы - жеке учаскелерде тұратын кейбір арамшөптер. Флора патшалығының бұл өкілдері индикатор өсімдіктері деп аталады.

Қышқыл, бейтарап және сілтілі топырақтың индикатор өсімдіктерін топырақтың қышқылдық деңгейіне қарай бөлуге болады: қышқыл (рН 6,5 және одан төмен), бейтарап (рН 6,6-дан 7,2-ге дейін), сілтілі (РН 7,3 және одан жоғары). РН орташа қышқылдық немесе сілтілік дәрежесін көрсетеді. Бақшаға немесе бақшаға отырғызуды жоспарлағанда, сайттағы топырақтың қышқылдығы қандай екенін білу өте маңызды және осыған байланысты дақылдарды таңдаңыз немесе топырақтың қасиеттерін өзгертуге тырысыңыз. Егер топырақ тым қышқыл болса, оны әктеу арқылы бейтараптандыруға болады, сілтілі топырақты Қышқылдандыру керек. Топырақтың қышқылдығын өзгерту мүмкіндігі болмаған жағдайда, сіз осындай жер үшін қолайлы дақылдарды таңдауыңыз керек. Мысалы, қышқыл топырақтарда картоп, қауын, жүгері жақсы өседі. Қызанақ, қияр, цуккини (көкөніс өсімдіктерінің көпшілігі), сондай-ақ өрік, жүзім, қарақат, таңқурай және т.б. бейтарап топырақ цуккини, сәбіз, пияз және қырыққабатты жақсы көреді[1].

Теңіз балдыры, шие және қара өрік сәл сілтілі және сілтілі жерде өсе алады. Топырақтың қышқылдығын анықтаудың көптеген жолдары бар-арнайы лакмус қағазынан электронды есептегішке дейін. Алайда, ең қарапайымдарының бірі-арамшөптердің көрсеткіштері. Қышқыл топырақты жақсы көретін арамшөптер: дала жалбызы, қарапайым қымыздық, дала пупавкасы, иван-да-марья, планен, жылқы, үшбұрышты күлгін. Әдетте бейтарап топырақта орналасатын өсімдіктер: дала шалғамы, жүгері гүлі, қалақай, кольцфут, блюграсс, сары май, көкөніс денесі.

Дала күлгіні, шалғынды шалфей, жоңышқа, дала қыша және жабайы көкнәр сілтілі топыраққа нұсқайды. Жабайы арамшөптерден топырақтың қышқылдығы туралы қорытынды жасау, әрине, мүмкін және қажет, бірақ бұл әдісті басқалармен толықтырған жөн. Мысалы, топырақты сірке суымен (жерді 9% сірке суымен құйыңыз, егер мол көбік пайда болса — топырақ сілтілі, көбік болмайды — топырақ қышқыл) немесе лакмус қағазымен талдаңыз. Құрғақ және ылғалды топырақтың индикатор өсімдіктері топырақтың ылғалдылығы (ондағы судың пайызы) бағбандар мен бағбандарды қызықтыратын тағы бір маңызды сипаттама болып табылады.

Топырақ ылғалдылығының индикаторлық маңыздылығы: қарапайым сұлы майы - 1, құлпынай жасыл - 1, Дала байламы - 2, сойылатын беде. Зерттеу нәтижелері тұрғын үй аймағының топырақтарының қышқылдығы 4,5-7,0 (ацидофилді бейтарап), орташа қоректік

заттарға ие, жеңіл және құрғақ екенін көрсетті. Жайылым аймағының топырағы мен орман жиегі ылғалды (рН6,0-7,3), орташа қоректік заттармен қамтамасыз етілген, ауыр саздақтар мен саздарға жатады. Өсімдік жамылғысы қоршаған орта жағдайларының көрсеткіші ретінде қазіргі уақытта әртүрлі ғылыми және өндірістік ұйымдар кеңінен қолданылады. Фитоиндикация үлкен білімді, тәжірибені және флораны жақсы білуді, сондай-ақ әр түрдің өсімдіктерінің биологиялық және экологиялық қасиеттерін қажет етеді[2].

Жеке түрлер - индикаторлар бойынша қоршаған ортаны бағалау сирек жағдайларда ғана тиімді. Экологиялық таза және экологиялық факторлардың жиынтығын жақсы көрсететін экологиялық-флористикалық жіктеудің синтаксистік индикаторлары ретінде пайдалану арқылы жақсы нәтижелерге қол жеткізуге болады, бұл қауымдастықтағы түрлердің флористикалық құрамы мен ассоциациясын анықтайды. Әр түрлі деңгейдегі синтаксистер қоршаған ортаны әртүрлі масштабта көрсетуге мүмкіндік береді.

Фитоиндикаторлар өсімдіктер, өсімдіктер қауымдастықтары немесе олардың қоршаған ортаның белгілі бір қасиеттерін көрсететін ерекшеліктері деп аталады. Өсімдіктердің көмегімен топырақтың белгілі бір белгілерін анықтауға болады: механикалық құрамы, ылғалдылығы, қышқылдығы, тұздылығы, қоректік заттармен қамтамасыз етілуі.

Тікелей және жанама көрсеткіштерді ажырату. Түзулер индикация объектісімен тікелей байланысты, яғни қоршаған ортаның белгілі бір жағдайымен байланысты және оған байланысты. Жанама индикаторлардың индикация объектісімен тікелей байланысы жоқ, олар объектілерді немесе құбылыстарды көрсетеді, олар өз кезегінде индикатормен байланысты болуы мүмкін. Мысалы, уран кен орындарында астрагалдардың әртүрлі түрлері жиі кездеседі (*Astragalus pattersonii*, *A. Bisulcutus*, *A. Racemosus*). Селенді 1,5% - ға дейін жинақтайтын бұл өсімдіктер оның тікелей индикаторлары болып табылады, бірақ селен уран кен орындарында кездесетіндіктен, астрагалдар уранға қатысты жанама индикаторлар болады[2].

Индикатор өсімдіктерінің көмегімен топырақтың сапалық қасиеттерін анықтау әдісі арзан және қарапайым. Ол макрофиттердің түрлерінің әртүрлілігін және олардың индикаторлық маңыздылығын ескеруге негізделген. Фитоиндикаторлар өсімдіктер, өсімдіктер қауымдастықтары немесе олардың қоршаған ортаның белгілі бір қасиеттерін көрсететін ерекшеліктері деп аталады. Сонымен, өсімдіктердің көмегімен топырақтың жеке белгілерін анықтауға болады: олардың механикалық құрамы, ылғалдылығы, қышқылдығы, тұздылығы, қоректік заттармен қамтамасыз етілуі.

Өсімдіктер өзінің барлық ауқымында (эмбебап индикаторлар), сондай-ақ оның бір бөлігінде (жергілікті индикаторлар) индикаторлар болуы мүмкін.

Жұмыстың мақсаты: индикатор өсімдіктерінің көмегімен топырақтың жеке қасиеттерін анықтау.

Материалдар мен жабдықтар: гербарий торы, лента өлшегіші, бір метрлік рельстер (4 дана), қазу пышағы, өсімдік детекторы.

Жұмыс барысы:

- 1) орман немесе шалғын учаскесін таңдап, көлемі 1 x 1 м 10 сынақ алаңын салу;
- 2) алаңдардың өсімдіктерін сипаттау, басым түрлерін бөліп алу, гербарий жинау;
- 3) детерминанттардың көмегімен жиналған өсімдіктерге атау беріңіз;
- 4) кестелерді қолдана отырып, осы өсімдіктердің топырақтың қандай қасиеттерінің - индикаторын анықтаңыз: ылғалдылық, қышқылдық, қоректік заттардың болуы, механикалық құрамы;

- 5) Индикатор-өсімдіктердің анықтығы мен маңыздылығының коэффициенттерін есептеу;
- 6) сіз тапқан индикатор өсімдіктері көрсеткен топырақтың қасиеттерін сипаттаңыз.

Практикалық мақсаттар үшін белгілі бір индикатордың қаншалықты сенімді және тиімді екенін білу керек, сондықтан индикаторлар сенімділік пен маңыздылықпен сипатталады. Сенімділік-индикатордың индикация объектісімен ұштасу дәрежесі. Индикатор мүлдем сенімді болып саналады, ол 100% жағдайда индикация объектісіне сәйкес келеді. Сенімділік көрсеткішін есептеу үшін эталондық учаскелердің немесе алаңдардың белгілі бір санын алады.

Анықтамалық учаскелер, әдетте, бір экотопта өлшемі 1 x 1 м шаршы жақтауды қолдана отырып таңдалады. Сенімділік пен маңыздылық коэффициенттері өсімдіктің индикаторлық қасиеттерінің маңызды сипаттамалары болып табылады. Егер олар жеткілікті жоғары болса, фитоиндикацияны бастауға болады. Ол үшін кестеге 10 м² алаңда табылған барлық индикаторлық түрлердің атаулары енгізіледі.

Кездесу жиілігі тоғыз балдық алты сатылы шкала бойынша келесі белгілермен ескеріледі: 1 — өте сирек, 2 — сирек, 3 — жиі, 5 — жиі, 7 — өте жиі, 9-масса.

1-кесте-топырақ қышқылдығын жиынтық бағалауды есептеу мысалы берілген.1

Түрі	Топырақтың қышқылдығы (A)	кездесу жиілігі (B)	(A)x(B) = (C)
Марьянник луговой (Melampyrum pratense)	1	1	1
Еуропалық апталық (Trientalis eigoraea)	2	1	2
Өкпе ауруы (Pulmonaria obscura)	3	3	9
Қалақай (Urtica urens)	4	5	20
Шабындық феску (Festuca pratensis)	4	9	28
Кәдімгі тобылғы (Filipendula vulgaris)	5	3	15
Ана мен өгей ана (Tussilago farfara)	6	2	12
Жасыл гүлді алмұрт (Pyrola chlorantha)	6	5	30

$$Z(B) = 32 \quad E(C) = 135$$

Топырақтың қышқылдығын сипаттайтын өсімдіктердің индикаторлық түрлерінің шкаласы бойынша E(C): E(B) = 4,2, зерттелетін учаске топырағының Рн 6,0 сәйкес келеді

Есептеу қателігі. Бағалауды маңыздылықтың 5% деңгейінде 0,1 дейінгі дәлдікпен жүргізеді.

Кесте 2. Жолақтың ортасында жиі кездесетін кейбір өсімдіктер - топырақта қоректік заттардың болуының көрсеткіші

Түрі	Индикаторлық маңыздылығы
Эвтрофтар-қоректік заттардың көп мөлшерінің көрсеткіштері	
Орман гераниумы (Geranium sylvaticum)	1
Бұрыш бұрышы (су бұрышы) (Polygonum hydropiper)	1
Дөңгелек жапырақты алмұрт (Pyrola rotundifolia)	1
Кәдімгі датура (Datura stramonium)	1
Емен жұлдызшасы (Stellaria nemorum)	1
Тар жапырақты Иван-шай (Chamerion angustifolium)	1
Қалақай (Urtica sp.)	1
Сатып алынған көп гүлді (Polygonatum multiflorum)	1
Алқаптың лалагүлі (Convallaria majalis)	1
Жалпы блюграсс (Poa trivialis)	1
Түлкі шөгіндісі (Carex vulpina)	1
Ферн түйеқұсы (Struthiopteris filicastrum)	1
Қарапайым (Andromeda polifolia)	1
Көпжылдық орман (Mercurialis perennis)	1
Кәдімгі тобылғы (Filipendula vulgaris)	1
Күлгін таңғажайып (Viola mirabilis)	1

Биоиндикаторлар популяциясының өсуіне немесе азаюына, олардың сыртқы түрінің немесе мінез-құлқының өзгеруіне байланысты олар өмір сүретін ортаның жай-күйін бағалауға

болады. Шаян тәрізділерден басқа, бүкіл отбасы тек таза ағынды суда өмір сүре алатын айдаһарларды мысалға келтіруге болады. Немесе жер қоңыздары-бұл қоңыздардың жиналуы топырақтың ылғалдылығын көрсетеді[3-4].

Биоиндикаторлар экологтарға, биологтар мен ботаниктерге қоршаған ортаның жай-күйін бағалауға көмектеседі. Алайда, олар қарапайым бағбандар мен бағбандар үшін пайдалы болады. Ең болмағанда топыраққа учаскесінде.

Ең оңай жолы - жеке учаскелерде тұратын кейбір арамшөптер. Флора патшалығының бұл өкілдері индикатор өсімдіктері деп аталады.

Фитоиндикацияның негізгі ұғымдары "индикатор" және "индикатор" болып табылады. Индикаторлар немесе индикация объектілері әртүрлі табиғи денелер болуы мүмкін (тау жыныстары, топырақ, пайдалы қазбалар, топырақтағы қарашірік пен биогендік элементтердің мөлшері, атмосфераның жағдайы және т.б.). Бұл ретте пайдаланылатын көрсеткіштер индикаторлар деп аталады .

Тікелей және жанама көрсеткіштерді ажырату. Біріншісі индикация объектісімен, яғни қоршаған ортаның белгілі бір жағдайымен тікелей байланысты және оған байланысты. Жанама индикаторлардың индикация объектісімен тікелей байланысы жоқ, олар заттарды немесе құбылыстарды көрсетеді, олар өз кезегінде адамды қызықтыратын индикатормен байланысты болуы мүмкін. Өсімдіктер барлық диапазонда да, оның бір бөлігінде де индикатор бола алады. Осыған байланысты әмбебап е (панаральды) және жергілікті индикаторлар ерекшеленеді. Егер индикатор мен индикация объектісі арасындағы байланыс бүкіл диапазонда байқалса, индикатор әмбебап деп аталады. Индикация объектісімен байланысты жергілікті индикаторлармен көбінесе оның ауқымының белгілі бір бөлігінде ғана күресуге тура келеді[5].

Фитоиндикацияның бастапқы кезеңінде 1- кестеге 10 м алаңда табылған барлық индикаторлық түрлердің атаулары енгізіледі . Топырақтың қасиеттерін сипаттайтын өсімдіктерге сандар беріледі:

Ылғалдылықты бағалау:

1. Гигрофиттер (гигрофильді өсімдіктер) - ылғалды, кейде батпақты Топырақтардың тұрғындары: қалақай, қарақат, итмұрын, шалғынды герань, орман қамысы, Батпақты Сабер, таулы жылан және т. б.;

2. Ксерофиттер (құрғақ мекендейтін өсімдіктер) - қауырсынды қауырсын, түкті қарағай, шалғынды көгілдір шөп, ақ дала, жер қыналары және т. б.

Индикатор өсімдіктерінің көмегімен топырақтың сапалық қасиеттерін анықтау әдісі арзан және қарапайым. Фитоиндикаторлар өсімдіктер, өсімдіктер қауымдастықтары немесе олардың қоршаған ортаның белгілі бір қасиеттерін көрсететін ерекшеліктері деп аталады. Сонымен, өсімдіктердің көмегімен топырақтың жеке белгілерін анықтауға болады: олардың механикалық құрамы, ылғалдылығы, қышқылдығы, тұздылығы, қоректік заттармен қамтамасыз етілуі[3-4].

Өсімдіктер өзінің барлық ауқымында (әмбебап индикаторлар), сондай-ақ оның бір бөлігінде (жергілікті индикаторлар) индикаторлар болуы мүмкін.

Әдебиеттер

1. Рыспеков Т.Р. Мониторинг природной среды: учебное пособие. - Алматы: Казахский университет, 2017.
2. Израэль Ю.А. Экология и контроль состояния природной среды. - М., 2018.
3. Ситаров В.А., Пустовойтов В.В. Социальная экология: Учеб. Пособие для студ. высш. пед. учеб. Заведений. - М.: Издательский центр «Академия», 2019.
4. Щербинина Е.Ю. Биоиндикационные методы исследования: учебно-методическое пособие для студентов специальности 050608 «Экология». - Петропавловск: СКГУ им. М.Козыбаева, 2018.
5. Булохов А.Д. Экологическая оценка среды методами фитоиндикации. - Брянск: Издательство БГПУ, 2016.

ПРИМЕНЕНИЕ НАГЛЯДНОСТИ НА УРОКАХ ИСТОРИИ

Байжигитова Виктория

Научные руководители: Жапарова К.Г., Абдрахманова С.А., ст. преподаватели, Кокшетауский университет им. Ш.Уалиханова, г. Кокшетау

vbaizigitova@gmail.com

На уроках истории часто применяются разнообразные визуальные источники такие как рисунки, картины, плакаты, карикатуры и фотографии и мн. др. Они являются одним из основных факторов направленный на формирование мотивации к обучению и являющийся важным средством обучения.

В создании принципа наглядности в разные времена внесли неоценимый вклад Т. Мор, Ф. Рабле, Т. Кампанелла. Большое значение наглядным пособиям придавал Т. Мор (1478-1535) в своем труде «Утопия». Еще одним сторонником принципа наглядности был Ф. Рабле (1494-1552). Он считал, что обучение должно быть связано с окружающей реальностью, используя различные наглядности. В произведении «Город солнца» Т. Кампанеллы (1568-1639), стены, окружающие город расписаны наглядными пособиями по различным предметам в виде разнообразных таблиц развешаны на деревьях, чтобы дети во время прогулок могли усвоить часть знаний.

Я.А. Каменский (1592-1670) был первым кто разработал теорию принципа наглядности. Он, обобщив эмпирически опыт своих предшественников, теоретически обосновав, сформулировал принцип наглядности. Я. А. Коменский в основу познания и обучения поставил эмпирический опыт и создал «золотое правило дидактики»: «все, что только можно предоставлять для восприятия чувствами, а именно: видимое для восприятия зрением, слышимое – слухом, запахи – обонянием, что можно вкушать – вкусом, доступное осязанию – путем осязания. Если какие-то предметы можно воспринимать несколькими чувствами, пусть они будут несколькими чувствами» [1].

Особое значение наглядности в обучении придавал швейцарский педагог-демократ И. Г. Песталоцци (1746 – 1827). Ряд его произведений, например, «Азбука наглядности, или наглядное учение об измерении», «Наглядное учение о числе», посвящены методике ее применения.

Немецкий психолог и педагог И. Ф. Герbart (1776 – 1841) в своих дидактических советах рекомендовал в преподавании широко пользоваться наглядностью: когда нельзя показать сам предмет, надо продемонстрировать его изображение; но не стоит демонстрировать одно и то же долгое время, так как однообразие действует утомительно.

Много ценного в разработку принципа наглядности внес родоначальник русской научной педагогики, русский педагог-демократ К.Д. Ушинский (1824-1870). Он обобщил опыты Я. А. Коменского, И. Г. Песталоцци и других педагогов. Наглядность, делая учебный процесс более легким, повышает интерес учащихся к знаниям. При использовании наглядности многие сложные положения становятся понятны детям [2].

Студеникин М. Т. в своем учебнике «Методика преподавания истории» подробно излагает об использовании на уроках различных видов наглядности. Особое внимание автор уделяет работе с учебной картиной и со схематическими рисунками. Автор утверждает, что «...с помощью изображений у учащихся формируются образные представления об историческом прошлом» [3].

Наглядность – дидактический принцип, в ходе которого преподавание строится на конкретных образах тех или иных понятий, фактов, явлений, непосредственно воспринимаемых обучающимися. Это фундаментальный принцип. Работа с наглядностью – это работа с готовым образом. Использование средств наглядности на уроках истории развивает способность к анализу, обобщению, формирует умение самостоятельно делать выводы, умозаключения.

Применение наглядных средств обучения содействует не только эффективному усвоению необходимой информации, но и активизирует познавательную деятельность обучающихся;

развивает у них способность связывать теорию с практикой, с жизнью; воспитывает внимание и аккуратность; повышает интерес к учению и делает его более доступным.

Наглядность может быть применена на различных этапах занятия: мотивационном, этапе структурирования информации, рефлексивном, организационном. Особое внимание заслуживают следующие положения:

- использование визуализации должно так же способствовать активности учащихся;
- необходимо чтобы учащиеся получали опыт самостоятельной визуализации;
- визуальный ряд должен наводить учащихся на размышление и организацию дискуссии, и никоим образом не навязывать ни образы, ни позицию;
- художественное исполнение должно быть простым для воспроизведения и технологичным;
- необходимо сочетать баланс вербальности и визуальности и следить за отсутствием информационной перегруженности и избыточности, информационное насыщение должно быть умеренным.

В процессе реализации деятельностной наглядности деятельность обучающихся на уроке организуется таким образом, чтобы в ее результате происходило самостоятельное обнаружение и формулирование проблемы обучающимися, мотивирующее на приобретение новых знаний и умений, на основе конструктивных экспериментов с визуальными компьютерными моделями. Далее обучающиеся проводят самостоятельное исследование визуальной модели, направленное на выдвижение гипотез решения проблемы.

Визуализация сегодня – это важное направление развития образовательной системы, ответ на вызов современного информационного мира.

Одним из самых часто применяемых на уроках истории наглядных пособий – это историческая картина, воссоздающее перед обучающимися прошлое, способствующая осмысливанию выводов и обобщений, организации групповой работы в классе, помогающая развитию речи обучающихся. Одним из главных плюсов картины является ее доступность для использования в любых условиях. В методических работах неоднократно подчеркивалась роль картины в усвоении исторического материала: она создает зрительный образ, иллюстрирует теоретический материал, служит источником извлечения новых знаний, является средством актуализации известного материала, выступает как средство усиления эмоционального воздействия на школьников. Поскольку сегодня используется в основном иллюстративный материал учебника, в частности исторические картины, то остановимся на них подробнее.

По своей смысловой нагрузке иллюстрации могут выполнять и равноправную с текстом функцию: тогда они так и называются равноправными. Они восполняют материал, отсутствующий в тексте. Иллюстрация может выступать и в качестве самостоятельного источника извлечения знаний.

Чтобы усилить, конкретизировать и закрепить зрительным образом в сознании учащихся характеристику исторического деятеля или типического представителя общественного класса используется портрет. В процессе изучения портрета в узком смысле слова в первую очередь внимание обращено на черты лица, характер изображенного на нем человека как личности. В процессе изучения портрета в широком смысле слова вместе с описанием анатомических черт лица и их расшифровкой большое внимание обращается на награды, знаки отличия. Процесс изучения портрета комментируется, что в итоге дает полную характеристику личности и ее места в истории.

Использование карикатур на уроке истории дает простор для развития методического творчества учителя. Основные черты карикатуры – острота, максимальная выразительность при лаконичности изобразительных средств, занимательность – выгодно отличают ее от иных наглядных средств. Применение публицистической графики в виде карикатур способствует формированию у учеников умения адекватно воспринимать и мгновенно оценивать данное средство, повышает их общую образовательную культуру, расширяет кругозор учащихся. Школьники в процессе работы с карикатурой приобретают способность правильно реагировать на наглядные объекты, воспринимать и осмысливать их.

Каждый учитель истории знает о том, что на уроке, необходимо использовать карту. Важнейшим умением, помимо ориентирования, является чтение исторической информации в самой карте, ибо она является важным и особым источником знаний о прошлом. На основе извлекаемой из карты информации учитель учит детей анализировать, сравнивать карты и выполнять преобразующие задания. Регулярное предоставление ребятам карт как объектов анализа показывает им, какие познавательные возможности включены в карте, и как их можно использовать.

Историю невозможно изучать без знания дат, а они могут быть представлены с помощью различных средств наглядности. Методисты давно обращали внимание на проблему изучения хронологии и связывали ее с наглядными средствами обучения. А. А. Вагиным были намечены основные средства наглядности в работе с хронологией: ленты, времени, хронологические ряды, таблицы различного типа. П. В. Гора выделил основные приемы работы с хронологией – составление лент и линий времени, которые позволяют создавать у детей представление о линейности, необратимости времени, разобраться в счете лет; простое и образное обозначение даты, когда у ученика складываются определенные зрительные или слуховые ассоциации с событием; составление календарей событий (перечень дат, происходивших в сжатые сроки) и хронологических комплексов (даты, связанные тематически и помогающие осмысливать материал); составление хронологических и синхронистических таблиц, призванных обобщить знания учеников по хронологии. Большое значение для осмысления хронологии имеет периодизация истории. Периодизацию можно изобразить в личных схемах. Задания к ним могут быть различными: на обоснование этапов в развитии событий, на отнесение событий к определенному этапу, на выявление ключевых переломных точек, на обоснование критериев периодизации, на составление своей собственной периодизации. Наглядными средствами при работе с цифровым материалом служат статистические таблицы, графики, диаграммы [4].

Одновременно в силу своей специфики цифры служат и средством наглядности в обучении. Записанная на доске и обыгранная дата уже является наглядным пособием. Средства обучения хронологии – не самоцель, поэтому их демонстрация всегда сопровождается познавательными заданиями. То же самое касается и статистических материалов, которым, к сожалению, в практике обучения истории уделяется по сей день незаслуженно малое внимание. Аналитическая деятельность со статистикой, отдельные вычисления на уроке приближают ученика к изучаемой эпохе, и, что называется «на пальцах», показывают событие или явление [5].

Таким образом, наглядность в обучении развивает память, речь, наблюдательность, воображение, учащихся, дает им возможность сформировать умение устного, логически построенного ответа на уроке, умения отстаивать и доказывать свою точку зрения, оперируя фактами и доказательствами.

Литература:

1. Пискунов А.И. Хрестоматия по истории зарубежной педагогики. М., 1981. С. 85
2. Ушинский К.Д. Проект учительской семинарии / К.Д. Ушинский. – М.: Педагогика, 1996.
3. Студеникин М. Т. Методика преподавания истории в школе. М., 2000. С. 90.
4. Коваль Т. В. Методика организации работы с визуальными источниками // Преподавание истории и обществознания в школе. 2006. № 10. С. 24.
5. Короткова М.В. Наглядность на уроках истории. С. 79.

ҚАЗАҚ МАҚАЛ-МӘТЕЛДЕРІНІҢ ГЕНДЕРЛІК СИПАТЫ

Г.Б.Бактиярова

Ғылыми жетекші: Г.Ш.Шахманова, педагогика ғылымдарының магистрі, оқытушы

Халқымыз ертеден көшпелі халықтар тобына жатады. Қазақ халқының мәдениеті рухани дүниесімен ұлттық құндылықтарға өте бай. Оның қай түрін алсақ та, келер ұрпаққа берер тәлім-тәрбиесі мен айтар өнеге-өсиетінің маңызы зор. Ұлттың өзіндік ерекшелігін анықтап, ғасырлар бойы халықпен бір бағытта дамып келе жатқан халық даналығының мол қазыналарының бірі – мақал-мәтелдер.

Мақал-мәтелдер - халық шығармашылығының ең көне түрі. Қазақ дүниетанымында қалыптасқан мақал-мәтелдердің халық өмірінде алатын орны мен маңызы туралы айтылған академик Ә.Қайдаровтың пікірін де келтірейік: «Қазақ мақал-мәтелдерінің халықтың өткен өмірі мен бүгінгі болмысын танып-білуде дүниетанымдық, логикалық, этнолингвистикалық жағынан мәні өте зор. Себебі дүниеде, қоғамда, табиғатта қалыптасқан құбылыстардың бәріне мақал-мәтелдердің қатысы бар. Дүние болмысының өзінде о бастан-ақ қалыптасқан табиғи реттілік бар. Ол реттілік барша заттар мен құбылыстарды үлкен үш салаға топтастырып, ішкі жүйесі мен мағынасына қарай шоғырландырып қарағанда ғана көрінеді» [1].

XX ғасырдың басынан бастап мақал-мәтелдер ғалымдардың зерттеу нысанына айнала бастағаны сөзсіз және олар жайында айтылған пікірлерді де жиі кездестіруге болады. Мәселен, қазақ мақал-мәтелдері туралы жазылған көрнекті қазақ зиялыларының бірі А.Байтұрсынұлы «Сөз өнерінің ғылымы» мен «Қара сөз бен дарынды сөз жүйесін» қарастыра келе, оларды өрнекті сөйлемдер, өлеңді сөйлемдер, шешен сөз, дарынды сөз, ділмәр сөз деп бөліп, әрқайсысына жеке-жеке тоқтайды. Осылардың ішінде мақал-мәтелдерге айрықша орын беріледі. «Мәтел дегеніміз – кезіне келгенде кесегімен айтылатын белгілі-белгілі сөздер. Мәтел мақалға жақын болады. Бірақ мақал тәжірибеден шыққан ақиқат түрінде айтылады» [2], – деп түйіндейді. Мақал-мәтелдердің қалыптасуына белгілі бір жағдаяттар негіз болады да, халықтың мәдени дәстүрін, әдет-ғұрпын, діни-нанымы мен дүниетанымын және психологиясын көрсетеді [3].

Сондай-ақ мақал мен мәтелдің айырмасын М.Ғабдуллин былайша көрсетеді: «Мәтелдер көбінесе сөз айшығы, көркем теңеу, сөз образы (*Көппен көрген ұлы той, Құрыққа сырық жалған, Қызым, саған айтам, келінім, сен тыңда, Тілге тиек жасап т.б.*) ретінде қолданылады. Егер мақалда дәлелдеу мен қорытынды, пікір бірдей келіп отырса, мәтелде бұл екеуінің бірі ғана болады» [3]. Ақын-жазушылар ғана емес, сонымен қатар өз ана тілінде таза сөйлеп жаза білетін әрбір мәдениетті адам мақал-мәтелді қолданып қана қоймайды, сонымен бірге оны өңдейді, өз жанынан да жаңа мақал-мәтелдер ойлап шығарады, осылайша халықтың даналық қорын байытып отырады.

Байқағанымыздай мақал-мәтелдер жайында сөз қозғалғанда ең алдымен ол мақал кімге және қандай мақсатта жазылғандығын, айтылғандығын және қай қырынан тануға болатындығын аңғару қиынға соқпайды. Яғни, ол әйел адамға немесе ер адамға арналып айтылғандығын аңғара аламыз. Мінекей, осыдан келе мақал-мәтелдердегі гендер мәселесі туындайды. «Гендер» ұғымына А.В.Кирилина төмендегідей анықтама береді:

«Гендер» дегеніміз – жыныстың әлеуметтік ортадағы маңызды құрылымы, және ол қоғамда, адамдар арасында өмір сүреді [4,6].

Гендер қоғамда әйел адаммен ер адамға байланысты құрылымдарының бөлінуінің өзі әлеуметтік, қоғамдық өмірдің жеткен жетістігі екенін аңғартып отыр. Сонымен қатар, гендер дегеніміз – жеке адамның белгілі бір қалыптағы мінез-құлқын көрсететін және тежейтін әлеуметтік ұстанымдардың жиынтығы болады» [5] - деп айта келе, гендерді әлеуметтік тұрғыдан зерделейді. Сонымен қатар, еркек мен әйел тілінің таптауырындарына сүйеніп, ғалымдар тіл мен гендердің байланысын зерттеумен айналысқан.

Қазіргі қазақ тіл біліміндегі антропоэлектік бағыттағы зерттеу жұмыстарының арасында тіл мәселелерін гендерлік лингвистика аясында қарастырған еңбектердің саны көбейе бастады. Оларға Г.Смағұлова, Ж.Исаева, Б.Хасанұлы, А.Байғұтова, Г.Мамаева, Г.Шоқым, М.Ешимовтердің, тағы басқалардың зерттеулерін жатқызуға болады

Гендер әлеуметтік ортада дүниеге келіп, қоғамдық ортада, тілдік санаға әсер ететін әлеуметтік қарым-қатынас және мәдени іс-әрекеттер бағытының жиынтығы. Мұндай процесстер келіп тіл білімінде гендерлік лингвистиканы туындатты. Байқап қарасақ, мұндай жүйе қазақ халық ауыз әдебиеті, соның ішінде мақал-мәтелдер бойынша жақсы көрініс тауып отыр. Қай мақалды алсақ та ол ер не әйел адамның жас ерекшеліктеріне, мінез-құлқына және іс-әрекеттеріне байланысты келеді.

Мысалы, *Әйел – үйдің көркі, Еркек – түздің көркі; Алты ұл тапқан әйелді ханым десе болмас па, Аға деген жігітті жаным десе болмас па!; Әйел — ерімен, Діқан — жерімен; Ерте тұрған жігіттің – Ырысы артық, Ерте тұрған әйелдің – бір ісі артық.*

Айтылып тұрғандай әйел затының отбасының, балаларының жанында отырып, үйге жылулық сыйлайтыны, ал ер адамның еңбек етіп, отбасын асырап, балаларына қамқор болуы жайында айтылып тұрғандығын көреміз.

Мәселен мақал-мәтелдердегі әйел бейнесінің гендерлік ерекшелігіне тоқталып өтер болсам, әйел барлық адамзат түсінігінде нәзік жанды, өмірге сәби әкелуші, жылулық пен мейірімділіктің, мейірбандықтың бастауы, отбасындағы береке мен бірліктің ырыстың ұйытқысы болып табылады. Әйел затына байланысты түсіндірме сөздіктерде, біріншіден – адам баласының ұрғашы жыныстылары екендігі, екіншіден – жұбай, қосақ [5,79] деген анықтамаларға сәйкес келеді. Сонымен қатар әйел атауымен байланысты тіл бірліктерін *сәби, қыз бала, бойжеткен, келіншек, келін, жұбай, зайып, жар, шеше, ана, әже, кемпір, диуана, ақ жасулықты, бәйбіше, абысын, қарындас, сіңілі* тағы да басқа көптеген атаулар қыз баласы жайында екендігін, жас ерекшеліктерінде аңғартады.

Енді осы бөліністердегі қыз баласының бейнесіне келсек: Қыз – нәзік те сүйкімді, алғыр, адал, төзімді жан. *«Қызды тәрбиелей отырып, тұтас бір ұлтты тәрбиелейміз»* деген қанатты сөздің өзі қыз бала тәрбиесі тұтас ұлтты тәрбиелеу екендігін айтады және қазақ қызының бойына халықтық тәлім-тәрбие барын көрсетеді. Қоғамның айнасы қыз баласы, осы орайда неге? деген сұрақ туады, себебі қыз баласының тәлім-тәрбиесі мен әдебі және имандылығы қоғамның бет алысы деуге болады. Баланы дүниеге әкеліп, құрсақта жатқанынан бастап тәлім-тәрбиені сіңдіретін қыз баласы. *«Қыз баланы жақсылап тәрбиелеп, Алла Тағаланың берген нығметтерімен молшылықта, ұл баладан кем ғып өсірсе, бұл қыз баласы үшін берекет болады және жәннатқа оңай кіріуіне себепкер болады»* дейді Алла елшісі.

«Қызға қырық үйден тыю» деген мақалдың астарында қыз баласының абыройы, өсіп-өнген ортасының, тәрбиелеп өсірген ата-анасының абыройы деген мән жатыр. Қыз баласы нәзік жанды болып келгенімен салмақты да, сабырлы жан, әр ісін байыппен, ұқыптылықпен, тиянақтылықпен, сабырлылықпен жасап, өзгелерге өзінің ерлігімен танылатын жан. Қазақ халқы еңбектің небір қиыншылығы мен бейнетін көріп, артынан соның рахатына бөленген. Яғни бейнет түбі – зейнет деп еңбектің зейнетін көретіндігін айтады. Осыны ертерек ойлаған анасы қызын еңбекке тәрбиелеуді отбасы, ошақ қасындағы жұмыстардан бастаған. Тіпті төсек жинау, үй тазалау, тамақ істеуінің өзін анасы үлкен аса мұқияттықпен қарап түсіндірген. Қыз баласы анасының бойынан асыл қасиеттерді бойына сіңіре білген. *«Шешесін көріп қызын ал, ыдысын көріп асын іш», «Жақсы қыз біреу келсе есік ашар, жаман қыз біреу келсе төрге қашар»* деген мақалдар осыны меңзеген [4,592].

Қыз есейіп, бойжетісімен-ақ ел назарына іліге бастайды. Біреу «үкі тағуға», біреу «алып қашуға» ұмтылады. *«Қызды ауыл өсекшіл»* деп ауыл-аймақтағы адамдардың аңдығаны, екі ауыз сөзі бойжеткен, ержеткен қыз жайында болады. Ал аналар бой жетіп қалған қызының төсегін бөлек салып, жас балаша көршіге желпілдеп жүгіріп баруды, не бір ауылға өзін қыдырып жіберуді шектеп отырды. Жіберсе де апа, жеңгелеріне ерткен, көбіне жеңгесіне сенеді. *«Қыздың сырын жеңгесі біледі»* не *«қызы бар үйдің жеңгесі сүйкімді»* деп мақалдаған.

«Қыз мұраты – кету» дегендей қыз бала табиғатынан басқа үйдің босағасын аттап, сол үйдің түтінін түзу шығаруға жаралған. Сондықтан да қазақта қыз баласына *«Барған жеріңе тастай батып, судай сің»* деп бата береді. Сондықтан да жасы келісімен қыз баланы ата-анасы, бүкіл бауырлары сыңсу айтып шығарып салады. Құда келіп, құйрық-бауыр жесіп, төс қағысады. Өз ұясынан ұшқан қыз, қиясына абыройлы қонуын артындағы ата-анасы тілеген. Халық оларды

«ұлыңды ұяға, қызыңды қияға қондырдың» деп құттықтаған. Яғни ұлыңды келін түсіріп өз ұясының отағасы, қара шаңырақтың иесі деп, деп жігітті боз бала шағынан бастап қамшы ұстар, атқа мінер, отбасын асырайтын ер азамат деп тәрбиелесе, қыз баланы қонақ деп төрге шығарып, ұясынан ұшып өз үйіне келіп, келін болу, ана атану басты міндеті екендігін түсіндіреді.

Қыз әке үйіндегі өмірімен қоштасып, кететін уақыты жеткенде өзге табалдырықты «келін» боп аттайды. Қазақ дәстүрінде жаңа түскен келінге сын көзбен көріп қараушылар көп. «Жақсы келін – келін, жаман келін – келсап», «Келіні жақсының керегесі алтын», «Келін қайын ененің топырағынан», «Басында сыншыл болса, кейін сыршыл болады» деп келін мен ене арасын жақындастыру, енені құрметтеуге үйреткен. Ғ.Мүсірепов айтып кеткендей: «Қазақ қызы ұзатылғанша негізінде екі-ақ түрлі жұмыс істейді: көлден су әкеледі, шай құяды. Жұмыстың басқа түріне қайын ененің қолында жаттығады». Ене келініне бар білгенін, отбасынан және енесінен үйренгенді келініне үйреткен, ұрпақтан-ұрпаққа сақталған отбасылық дәстүрді келінінің бойына сіңірген. «Келіннің де келін болып түскен күннен бастап өзіне артылар міндеттері бар. Әрине әр отбасының қалыптасқан, орныққан әдет-дағдысы бар. Бұрын өзіне таныс емес ортаға бірден «тастай батып, судай сіңу» оңайлықпен орындала бермейді. Бұл ретте қазақ әйелінің даналығы, сабырлылығы, төзімділігі, инабаттылығы басты рөл атқарады. «Әйел әдептің әліппесі», «әйел бір қолымен бесікті тербетсе, бір қолымен әлемді тербейді», «аты былғанған әйелдің асыл сөзі өтімсіз» деп жатамыз, яғни әйел адам құт босағаның ұйтқысы, әрі берекесі емес пе?» Отбасындағы қадірлі де құрметті жанның бірі – ана. Ана – өмірге ұрпақ әкелуші, отбасының түтінін түтетуші, баланың тәрбиешісі, ақылшысы, қамқоршысы. Сондықтан да мақал-мәтелдерде «әкесіз жетім жарым жетім, анасыз жетім нағыз жетім», «анасыз өмір сенген көмір», «сақаудың тілін анасы түсінеді».

«Қыздың қырық шырағы бар» деген нақыл сөзге сүйенсек, қыз баласы қанша жерден нәзік, әлсіз жанды болып келгенімен, ерлерге қарағанда әлдеқайда төзімді, сабырлы болып келеді. Олар қандай жағдай болмасын байыптылықпен, сабырлылықпен барлық ауыртпалықтарды жеңе біледі. Ер адамдарды алсақ, олар өз сезімдерін білдіруде қиналады және эмоциясын сыртқа шығара алмайды, ерлерді біз тез шешім қабылдағыш және қатал жандар деп білеміз, олар айтқан сөздерінде тұрып, берген уәдесінен бас тартпайды, қызбаласы болса нәзік, басына түскен қиындықтарды байыппен, шыдамдылықпен еңсере біледі және эмоциясын, сезімін білдіруде еш қиналмайды.

Қорытындылай келе, тіл біліміндегі жаңа бағыттарға сай мақал-мәтелдердің гендерлік сипатын зерделеп, ерлер мен әйелдердің қазіргі қоғамда алатын орнын анықтайтын мақал-мәтелдерді саралау әлі де зерттеулерді қажет екені сөзсіз.

Мақал-мәтелдердің гендерлік қырын қарастыру барысында олардың ұлттық-мәдени астарын, рухани мәдениетінің қайнаркөздерін де ашу маңызды, өйткені әр мақал-мәтелдің астарынан халықтық дүниетаным, ұлттық болмыс, белгілі бір мәдени ақпаратты көре аламыз.

Пайдаланған әдебиеттер тізімі:

1. Қайдар Ә. Халық даналығы. – Алматы: Толғанай, 2004. – 142б.
2. Байтұрсынов А. Шығармалары. – Алматы, Қазақстан, 1971 – 41б.
3. Ғабдуллин М. Қазақ халық ауыз әдебиеті. – Алматы, 1974. – 78-б.
4. Г.Шоқым. Гендерлік лингвистика негіздері. Алматы, 2012.
5. Қазақ тілінің түсіндірме сөздігі. Алматы 1974

ҚАЗАҚСТАННЫҢ СОЛТҮСТІГІНДЕГІ АРХЕОЛОГИЯЛЫҚ ЗЕРТТЕУЛЕР

Беген С. С.

Ғылыми жетекші: Идрисов Р. А. гуманитарлық ғылымдар магистрі,
аға оқытушы.

Адамзаттың ертедегі замандардағы тарихи дамуы жайында мәліметтер археологиялық мәліметтер негізінде бізге жетіп отыр. Адам қоғамының ұзақ тарихи кезеңі тек археология көмегімен ғана зерттелінеді. Археология ғылымының дамуы әлемде XIX ғасырдың соңы мен XX ғасырдың басында бастау алған, ал кең байтақ қазақ жерінде археология ғылымы тың жаңалықтарымен негізінен XX ғасырдың екінші жартысында ғана қарқынды жүрді. Археологиялық жаңалықтарға кең байтақ Қазақстан жері өте бай. Қазақстан археологиясы тарихи кезеңдер бойынша көбінесе Кеңес одағы кезінде толықтай дерлік дербес ғылым ретінде қалыптасып, арнайы институттар ашыла бастаған. Негізінен сол жаңалықтардың ашылуына септігін тигізген біршама тұлғалар бар, ол Қазақстан археологиясын ерекше өрбітіп әлемдік ғылымдық сахнаға шығарған В.В.Бартольд, В.В. Радлов, П.И.Лерх, В.В.Стасов, М.П.Грязнов, Х.А.Алпысбаев, А.Г.Медоев, М.Қ.Қадырбаев, В.Ф.Зайберт, З.С.Самашев, Ә.Х.Марғұлан, К.А.Ақышев, Ш.Ш. Уәлиханов және т.б. Қазақстан археологиясын зерттеп оны дамытумен айналысқан археолог ғалымдар белгілі.

Қазақстанда ежелгі дәуірдің танымал скиф-сақ, үйсін, қола және темір дәуірлерінің, ортағасырлар мен қазіргі күнге дейінгі әлемге танымал археологиялық ескерткіштері қамтылған, тағы да бір жетістіктерінің бірі Қазақстанда қалалардың болғаны, ондағы болған мәдениеттер, тарихы, дәстүрлер, этностық-тайпалық болмысы, сипаты. Қазақстанда археология дамығанымен ол өзінің ерекше шарықтау шегіне шығуы үшін әлі көптеген зерттеулер жасау керек, олар әсіресе Қазақстанның солтүстік және шығыс бөліктерінде өте көп. Зерттеу жұмыстары кезінде бұл өңірлерде археологиялық ескерткіштер мол ашылған, бірақ түбіне дейін дерлік толықтай зерттелмеген. Елімізде зерттеу жұмыстарын істейтін, жалғастыратын мамандардың саны аз, яғни мамандардың жетіспеушілігі іспетті. Қазақстан әлі толықтай зерттеле қоймаған археологиялық ескерткіштерге ие, бірақ әлемдік аренада археологиялық табыс-жетістіктерге бай болып келеді.

Қазақстанның Орталық және Оңтүстік өңірлері Солтүстік Қазақстанға қарағанда қарқынды және тереңірек зерттелген, танымал сақ обалары ескерткіштері, қоныстары, ортағасырлық мәдениеттерге өте бай, бірақ бұл Оңтүстік Қазақстанның Солтүстікке қарағанда археологиялық ескерткіштері аз деуге болмайды. Солтүстік өңірде Андрондық мәдениет, Ботай мәдениеті, Түркі тайпаларының ескерткіштері, секілді және т.б. ерекше қазба ескерткіштер бар, оларды әсіресе Әлкей Хақанұлы Марғұлан қола дәуірі ескерткіштерін ашып зерттеді. Солтүстік өңірлерде сонымен қатар археологиялық зерттеулерге арналған арнайы институттар бар. Қазақстан археологиясы КСРО кезінде қарқынды дамыды, тіпті 1917 жылғы революциядан кейінде зерттеу жұмыстары мемлекеттік деңгейде жүргізіле бастады. Қазақстанның Солтүстік өңірлерін зерттеу сонау 18 ғасырдың аяғы мен 20 ғасырдың басынан аяғына дейі қарқынды жүрді, ал оның алдында 1707 жылы С.Ремезов «Чертежная карта Сибири» (Сібірдің сызба картасын) жазды, оған еліміздің солтүстік өңірлері қамтылды. 1768-1774 жылы Еділ бойы мен Орал, Сібірді зерттеуге арнайы экспедиция жүргізілген, оған П.С.Паллас, И.П.Фальк, И.Г.Георгий, П.И.Рычков, Х.Барданес қатысты, П.И.Рычков сол экспедиция нәтижесінде өзінің еңбегі «Орынбор топографиясы» атты шығармасында қазақ жеріндегі мыс балқыту кезеңдерін айтып өткен, 1862 жылы В.В.Радлов Семей төңірегін зерттеді, онда алғаш рет қола дәуірінің ескерткіштерін зерттеп, анықтаумен айналысты, 1869 жылы Павлодар маңындағы ескерткіштерді зерттеп, оларды түрлі тарихи кезеңдерге топтастырды, 1889 жылы Э.Ю.Петри мен С.Н.Назаров солтүстік Қазақстанда зерттеу жұмыстарын жүргізеді, 19 ғасырдың аяғы мен 20 ғасырдың басына қарай Қазақстанның солтүстік археологиясы көп мағлұматтарды жинады, ал 1919 жылы атақты төңкерістен кейінде әрі қарай зерттеу жұмыстары дами түсті, сол жылы материалдық мәдениет тарихы академиясы құрылды, 30-ыншы жылдарға қарай археология дербес ғылымға айналды деуге болады. 1930-1939 жылдары археолог О.А.Кривцова-Гракова Қостанай қаласындағы Алексеев қорымын зеттей бастады, ол сол кездегі қола дәуірі ескерткіші

Алексеевка қорымының халқын, оның наным сенімін, айналысқан шаруашылығын зерттеп, ашып тарихи мағлұматтарды толықтырды[1].

Екінші дүниежүзілік соғысы кездері Қазақстанда археологиялық зерттеу жұмыстары тоқтады, ал бірақта ашылған кешендердің қазбалары қолданыста кеңінен шарықтады. Сұрапыл соғыс біте салысымен 1946 жылы Қазақстан Ғылым академиясы құрылғандығы белгілі, сол жылдары Ш.Уәлиханов атындағы Тарих, Археология және Этнография институтының Археология ғылым бөлімі ашылды, 1970-шы жылдары Ертіс-Қарағанды каналы трасса жолы бойында табылған қазба ескерткіштерге кең ауқымды зерттеулер жүргізілді, онда Тасмола және Нұрманбай шатқалдарында Андронов мәдениеттері зерттелді, сол жылдары қола дәуірінің онға жуық ескерткіштері анықталған. Олардың арасында әсіресе Атасу, Ортау, Бұғылы, Ақсу-Аюлы, Байбала, Жамантас, Тағыбай-Бұлақ және т.б. бар. Андронов мәдениеті Қазақстанның солтүстік өңірлерінде өте мол, Ақсай, Сартабан, Қараөзек және т.б. ескерткіштер мол. Қарағанды университеті мен Петропавл педагогикалық институты археолог студенттері қола дәуірі ескерткіштеріне көп зерттеулер жасаған. Солтүстік өңірлерде Археология ғылымының дамуына, қалыптасуына көп көңіл бөлінген және мемлекет тарапынан жағдайлар жасалған, бірақ дегенменде бұл өңірде зерттейтін дүние өте көп, Зерттеу жұмыстарында солтүстік өңірде Г.Б.Зданович басшылығымен зерттелген, табылған ескерткіштердің мағлұматтарын мұқият қарап, оларға жаңа кезеңдестіру, топтауды, хронология ретін жасауға ұсынды. Ертіс өзені маңында Павлодар облысында Неолит дәуірінің ескерткіштерін зерттеу жұмыстары жүрді, олар көбінесе атақты Пеньки тұрақтары еді [2].

1989 жылы барлық археологиялық бөлімдер бірігіп, 1991 жылы Қазақстан Республикасы Министрлер кабинеті мен республикалық Ғылым Академиясы шешімімен Әлкей Хақанұлы Марғұлан атындағы Археология институты құрылды. Петропавл, Қостанай, Қарағанды, Шымкент қалаларында археологиялық орталықтар қарқынды жұмыс жасай бастады, 1980-ші жылдары В.Ф.Зайберт бастаған экспедициясы Петропавл археологтарының қатысуымен энеолит дәуірінің Ботай қонысын ашты, ондағы жылқыны адам баласымен қолға үйретілген шарушылығын бөліп көрсетті.

1997 жылдан бастап отандық археолог К.Ақышев Нұра мен Есіл өзендерінің барлық тармақтары бойына үлкен зерттеулер жүргізді. Ол жетекшілік еткен Есіл археологиялық экспедициясы құрылды. Келесі жылы қираған қалашық орнында қазба жұмыстары басталды. Бұл жерде VIII ғасырдан бастау алатын, XVI-XVII ғасырларға дейін ежелгі қалашық болған – Бозоқ қаласының орны табылуы таңғажайып оқиға болды. Мемлекеттік «Мәдени мұра» бағдарламасы. Археология ғылымын дамытуға бірінші кезеңі 2004-2006 жылдарды, екінші кезеңі 2007-2009 жылдарды қамтыған бағдарлама да зор қарқын берді. 2004 жылы Солтүстік Қазақстан облыстық тарихи және мәдени ескерткіштерінің Жинағын топтастырушы мамандар 6 маршрут бойынша жүріп өтіп, барлығы 312 тарихи нысандарды тізімге алды. Олардың басым бөлігі қола және ерте темір дәуірлерімен мерзімделінеді. Сонымен қатар 170-тен астам нысандардың сипаттамасы жасалынды. Ресми мәліметтер бойынша қазіргі таңда Ақмола облысы бойынша 1032 мәдени-тарихи мұраның 977-і археологиялық ескерткіш санатына жатады. 34-і монументтік өнер туындысы және 21-і қала құрылысы және сәулет нысаны. Ал 46-сы киелі жерлер. 2013-2017 жылдар аралығында «Археологиялық экспедиция» еліміздің түгел облыстарында археологиялық ескерткіштерді тізімге алу өз жалғасын тапты. Ақжар және Уәлиханов секілді аудандардан мезолит, неолит, қола ғасыры, ерте темір дәуірлеріне жататын тұрақ, қоныс, оба, топты оба, қорым, үйінді қорым, қыстау сынды 200-ден астам тарихи нысандар анықталған. Олардың арасындағы Ленинградское-1-6, Қарашай-1-3, Көмбайсор-1-4, Талшық-1-8, Ащысу-1, Құлықөл-1-8 сынды ескерткіштер болашақта зерттелуі қажет деген ойдамыз. «Мәдени мұра» бағдарламасынан басқа іргелі және қолданбалы ғылыми-зерттеу бағдарламалары бойынша көптеген жобалар атқарылды [3].

Меніңше, Солтүстік Қазақстан өңірлері әр кезеңнің керемет табысты жаңалықтарына ие, бірақта, олармен шектеліп қалуымызға ешқашан болмайды өйткені, ашылмаған жаңалықтар әлі де өте көп деуге болады, 2019 жылы қыркүйек айында Солтүстік Қазақстан облысы Уәлиханов ауданындағы Сілеті өзенінің алқабында археологиялық барлау жұмыстары жүргізілді. Содан

кейін ауданы 100 шаршы метр кірпіш кесененің бір бөлігі ашылып, отбасылық бейіт-гурхананың сынығы болып табылатын ішкі бөлме табылды. Қорымдар табылған бөлменің ауданы 36 шаршы метрді құрайды, ал кесененің өзі 15-20 метр биіктікке жетті, алыстан анық көрінді және, әрине, оның әшекейі болды. ландшафты. Кейін, ғасырлар өткен соң территориясы тозған кезде кесене «қираған, ал зерттеу кезінде ол кірпішке қанық төбе болатын. Солтүстік Қазақстан мен Павлодар облысы археологтарының еңбегінің арқасында бұл құрылыстың қалдықтарын тауып, қазуға мүмкіндік туды, Қызылоба кесенесін қазу ғалымдар, археологтар, этнографтар үшін сенсациялық жаңалық болды. Бүгінгі күні спутниктік технологияны пайдалана отырып, қазбаның 3D моделі, ғимараттың өзі жасалды, енді соңғы кезеңде бұл ескерткішті одан әрі зерттеу үшін сақтап қалу үшін консервациялауға кірісіп жатыр екен. Алқа тағылған алтын сырға, айна сияқты сол кездегі сән-салтанатты, жерлеу рәсімінің ерекшеліктерін, жерленген адамдардың әлеуметтік жағдайын бағалауға мүмкіндік береді. Бір жерлеуді қазу кезінде төрт күміс теңгелер, таңбалар табылды. Бұл тиындар 14 ғасырдың 30-жылдарына жатады. Олар Сарай қаласында соғылған, яғни ескерткіш Алтын Орданың гүлденген кезіне жатады, - деді Павлодар қаласындағы археологиялық Margulancentre мекемесінің директоры Т. Смағұлов. Оның айтуынша бұл өзеннің аңғарындағы тылсым құрылыстар туралы мәліметтер Әлихан Бөкейхановтың еңбектерінде кездеседі. Дүние жүзіндегі жаңалық, қазба алаңына журналистермен бірге келген Солтүстік Қазақстан облысы әкімінің орынбасары Ғ. Нығыметов археологиялық олжаның, артық айтпағанда, тарихты өзгерте алатын әлемдік ауқымдағы бірегей жаңалық екенін баса айтты, тағы сол нысанның Нұр-Сұлтаннан 300 шақырымдай жерде орналасқанын ескерсек, Степногор қаласы мен Ақмола облысының Бестөбе ауылы арқылы өтетін бағытты ұстанатын болсақ, Қызылобаның туристік әлеуеті өте перспективалы көрінеді, - деп түйіндеді сөзін Ғ. Нығыметов [4].

Қорытындылайтын болсақ, Қазақстанның солтүстік өңіріндегі археологиялық зерттеулер қарқынды жүріп жатыр және олар өзіндік табысты, қызықты жаңалықтарын ашып жатыр, әр табылған ескерткіштің тарихы орны ерекше, олардың мағлұматы ерекше рөл атқарады деуге болады. Қазіргі таңда елімізде мемлекеттік «Рухани жаңғыру» бағдарламасы алдында болған көп бағдарламалардың жалғасы болуда. Қазақстанның барлық өңірлерінде археологиялық ізденістер кеңейіп келеді, кешенді зерттеулер жүріп жатыр. Бұл мемлекет тарапынан өткенді зерттеуге қамқорлық туындағандығын көрсетеді.

Әдебиеттер тізімі

1. Археология. – Алматы: Қазақ КСР Ғылым академиясының баспасы, 1959. – С.3-31.
2. Зубенко Н.А., Плешаков А.А., Махначева И.В. Солтүстік Қазақстанның археологиялық ескерткіштерінің зерттелу тарихы мен қорғау мәселелері // Үшінші мыңжылдықтағы жоғары оқу орындарының өзекті мәселелері. (Халықаралық ғылыми-практикалық конференцияның материалдары). Т.3. - Петропавл: Петропавл б. ун-та, 2002. - С. 229-235
3. Ақышев Қ.А. Солтүстік Қазақстанның көне ескерткіштері // Тарих, археология және этнография институтының материалдары. Т. 7.
4. Интернет ресурсы: ҚазАқпарат ақпараттық желісі 02 қазан 2019 жыл.

РАЗВИТИЕ КРИТИЧЕСКОГО МЫШЛЕНИЯ У ШКОЛЬНИКОВ СТАРШИХ КЛАССОВ НА ОСНОВЕ ЧТЕНИЯ ОБЩЕСТВЕННО-ПОЛИТИЧЕСКИХ ТЕКСТОВ

Берикжан Д.Е

Научный руководитель: Немченко Н.Ф., доцент кафедры английского языка и методики преподавания, кандидат филологических наук
Кокшетауский университет им. Шокана Уалиханова, г. Кокшетау
dberikzhan@gmail.com

Одна из главных задач учителя – развивать у учащихся умение мыслить, размышлять и отстаивать свою позицию, собирать и исследовать информацию о явлениях окружающей действительности, а не просто передавать им знания, включено в школьную программу.

Важно научить учащихся критически относиться ко всему, что они читают, видят или слышат от СМИ, друзей, членов семьи и других источников информации. Как правило, критическое мышление имеет практическую устремленность. «В силу этого оно может быть проинтерпретировано как форма практической логики, рассмотренной внутри и в зависимости от контекста рассуждения и индивидуальных особенностей рассуждающего субъекта». [1; с. 97-110]

Под понятием критического мышления традиционно понимается практический и научный метод развития интеллектуальных способностей, характеризующийся высоким уровнем восприятия, понимания, объективности; этот метод позволяет людям оценивать информацию по-новому. Человек, развивший навыки критического мышления, может:

- определять несоответствие высказываний (мыслей) или поведения человека принятым нормам и правилам с учетом его собственной ситуации;
- признавать справедливость и заблуждение, понимать иррациональность высказываний;
- распознавать ложь и правду, доказывать и опровергать их позицию, анализировать, оценивать достоверность информации.

Несомненно, умение критически мыслить является одной из главных целей образования в 21 веке, непосредственно связанного с преподаванием и изучением языка и с нашей повседневной жизнью.

«Общеобразовательная школа должна создать целостную систему универсальных знаний, умений и навыков самостоятельных действий и личной ответственности учащихся, т.е. ключевые компетенции, определяющие современное качество содержания образования». [2; с.284]

По мнению методистов, включение чтения общественно-политических текстов на уроках английского языка является действенным стимулом для учащихся критически мыслить и выражать свои чувства и мнения на иностранном языке.

По мнению Колли и Слейтера, есть четыре основные причины, по которым учитель иностранного языка использует текста во время обучения. Это ценный аутентичный материал, культурное обогащение, языковое обогащение и личная заангажированность.

В дополнение к этим четырем основным причинам, универсальность, нетривиальность, личностная релевантность, разнообразие, интерес, экономичность, неоднозначность и неоднозначность являются некоторыми из других факторов, которые должны сделать общественно-политические текста мощным ресурсом в контексте классной комнаты. Таким образом, он подходит для стиля обучения 21 века, который создает профессиональных выпускников мирового класса. Цель этой статьи состоит в том, чтобы указать на важность изучения языка с помощью публицистической литературы и на то, как искусство интерпретации текстов помогает учащимся в обучении, которое играет важную роль в их повседневных жизненных ситуациях. [3; с.17]

Часто общественно-политическим текстам присуща полемичность, эмоциональность, агитационно-пропагандистский характер, вследствие чего они имеют широкий резонанс. Когда соответствующие тексты/абзацы подбираются по определенным критериям, трудности, всегда возникающие при преподавании и изучении языка, безусловно, уменьшаются.

Чтение общественно-политических текстов важно для развития критического мышления по следующим причинам. Во-первых, чтение общественно-политических текстов является сложным процессом, который требует от читателей запоминания, когда они возвращаются

назад, и размышляют о своем предыдущем опыте, чтобы оценить концептуальную информацию. Умственный процесс чтения общественно-политических текстов требует навыков критического мышления. При чтении учащиеся могут подчеркнуть следующие умения: извлекать факты из мыслей; воспринимать буквальное и неявное значение автора и понимать тон повествователя; найти подробности о вещах или деятельности, которые вы наблюдаете; распознавать отношения; они воспринимают большее отношение, нравственное мышление и справедливое суждение.

Читатели в определенной степени практикуют то, что специалисты называют «объяснением», «анализом», «синтезом», «аргументацией», «интерпретацией», «оценкой», «решением проблемы», «пониманием», «логическим соображением» и «применением».[4]

Во-вторых, общественно-политические тексты освещают разнообразные актуальные общественно интересные темы: идеологические, политические, экономические, философские, нравственные, образовательные, культурно-художественные, бытовые, производственные и т.д.

Таким образом комплекс упражнений для развития навыков критического мышления может быть составлен на основе системы упражнений и заданий разработанными в соответствии с Дублинскими дескрипторами обучения (1 уровень – знание и понимание, 2 уровень – использование знаний и понимания, 3 уровень – построение навыков и суждений, 4 уровень развития коммуникативных навыков и критического мышления, 5 уровень - развитие критического мышления и навыков самообучения). Каждое упражнение предназначено для усвоения, запоминания и употребления определенных лексических единиц, а на последних этапах мы побуждаем учащихся к творческому использованию новых лексических единиц, что позволяет им проанализировать связь изучаемого материала с его практическим значением.

Step 1. Information block of assignments: read, understand and learn the following information, Read the vocabulary and try to remember the new words and expressions, Pronounce the unknown words. Repeat after the teacher, Match the new vocabulary with the definitions.

Информационный этап обеспечивает возможность демонстрации знаний и понимания в изучаемой области, в данном случае при работе с общественно-политическим текстом. Студенты должны прочитать, понять и усвоить информацию о лексических единицах.

Step II. Application of information: paraphrase the italicized part of each sentence choosing the appropriate phrase from the list, Put the words in the right order, Read the information given in the text. Guess if the sentences below are true (T) or false (F).

Этап применения позволяет учащимся применить свои знания и понимание, необходимые для развития языковых компетенций, путем демонстрации аргументов и решений проблем, обсуждаемых при чтении общественно-политических текстов. Они должны быть готовы к применению освоенной лексики в подготовленной речи.

Step III. Transformation block of assignments: read the paragraphs below, give title for each paragraph and put them in the correct order, Analyze the following statements that were extracted from the text. Try to define what these statements (numbers/names/places) mean in the text.

Обучение построению навыков и суждений и использование словарного запаса. Этот этап мышления предполагает умение разбить информацию на части, сравнить, выделить, разграничить, отобрать и т.д. Уровень синтеза, наоборот, направлен на формирование навыков обобщения, группировки, преобразования для создания чего-то нового. Данный уровень представлен вопросам аналитического характера.

Step IV. Communicative block of assignments: choose the three sentences from the text which contain the most important information. Answer the following questions, Make up and say 3-5 sentences which express your personal opinion about the problem using the key-words below, and share your ideas with the class, Prepare a short outline. Speak on the following topics.

Коммуникативные способности помогают учащимся расширить возможности использования английского языка в качестве инструмента общения в диалоге культур. Учащиеся могут демонстрировать свою собственную критическую оценку и развивать свои навыки, делясь информацией, идеями, проблемами и решениями.

Step V. Creative block of assignments: write a short essay on one of the topics (150-200 words), using the new vocabulary. Make up a presentation on the following topics.

Творческие способности предполагают способность учащихся решать задачи с помощью своего воображения, желаний, намерений. Активная лексика должна трансформироваться за пределы художественной литературы, находя свое воплощение в других ситуациях или даже в других сферах общения.

Следует отметить, что в работе по развитию навыков критического мышления посредством общественно-политических текстов следует придерживаться строго систематизированной модели упражнений, разработанной на основе Дублинской системы дескрипторов. Уровень языковой компетенции учащихся следует учитывать при выборе материала, его следует отбирать только из надежных международных и отечественных источников. Материал должен быть интересен школьникам, мотивировать их к изучению и пониманию сути проблемы, а также находить отклик в их повседневной жизни и давать им правдивую картину событий. Также при разработке заданий следует обращать внимание на конкретизацию каждого отдельного упражнения. Каждое упражнение должно помочь ученику выйти на новый уровень обучения.

Литература

1. Сорина Г.В. Критическое мышление: история и современный статус//Вестник Московского университета. Серия 7. Философия. No 6. 2003. С. 97-110.
2. Загашев И.О., Заир-Бек С.И. Критическое мышление: технология развития. – СПб: Издательство «Альянс «Дельта», 2003. – 284с.
3. Clelia Pineda-Báez: Critical Thinking in the EFL Classroom: The Search for a Pedagogical Alternative to Improve English Learning, 2014, p.17
4. Fisher, A. Critical thinking: An introduction. - Cambridge: Cambridge University Press, 2001. – p.45

ӨСІМДІКТЕРДІ АВТОМАТТЫ СУАРУДА «ARDUINO» ПЛАТФОРМАСЫН ПАЙДАЛАҢУ

Булхаирова Н.М.

Ғылыми жетекшісі: PhD, математика, физика және информатика кафедрасының
профессоры Шуюшбаева Н.Н.

Көкшетау қ. Ш.Уәлиханов атындағы Көкшетау университеті

nagima_01@mail.ru

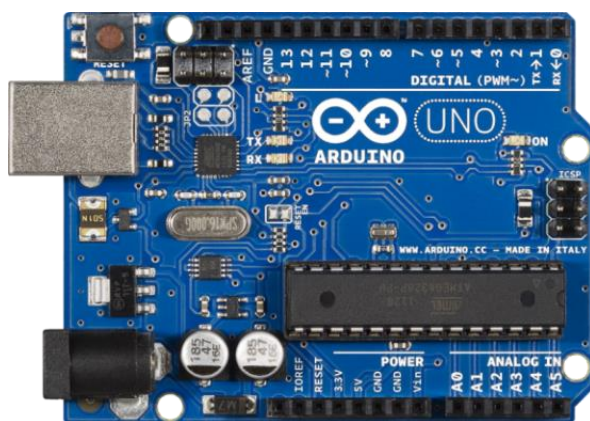
Радиофизика мен электроникада эксперименттер жүргізу әртүрлі құрылғылардың эксперименттік макеттерін құруды, әртүрлі физикалық шамаларды өлшеуді және көбінесе эксперимент барысын автоматтандырылған басқаруды талап етеді. Электрондық компоненттердің заманауи базасы және өлшеу техникасы экспериментатор үшін өте кең мүмкіндіктер береді және деректерді жинауды ғана емес, сонымен қатар эксперименттік орналасуды басқару үшін кері байланысты ұйымдастыруды қамтамасыз ететін өлшеу кешендерін құруға мүмкіндік береді. Сол уақытта мамандандырылған өлшеу кешенін құру үшін үлкен уақытша инвестициялар, сондай-ақ әзірлеушілердің жоғары инженерлік-техникалық біліктілігі. Екінші жағынан, дайын платформаларды ұсынатын әмбебап платформалар кең ауқымды жұмыс істейтін қуатты деректерді жинау және басқару модульдері сигналдардың жиілік диапазоны мен амплитудасы және оларды талдау мен өңдеуді қамтамасыз ететін сондай-ақ, жабдықты графикалық бағдарламалау тілдерін оңай меңгерудің көмегімен басқару бірқатар мәселелерді шешуде икемділікке ие емес. Олар жоғары бағаға ие және көбінесе маңызды жұмысшыларды бөлуді қажет етеді алаң.

Мұндай жағдайда Arduino бағдарламалық жасақтама платформасы белгілі бір тактикалық орынды алады. Оның көмегімен радиофизикалық эксперимент орнатумен байланысты бірқатар

мәселелерді тиімді және тез шешуге болады. Платформа төмен бағамен, ақысыз бағдарламалық жасақтаманың болуымен, жеңілдетілген бағдарламалау тілдерін қолдану арқылы тез үйрену мүмкіндігімен, қосымша элементтер мен монтаж жабдықтарының қойылатын минималды талаптармен ерекшеленеді. Сонымен қатар, платформа сигналдарды шығаруға, деректерді жинауға және эксперимент барысын басқаруға кең мүмкіндіктер береді.

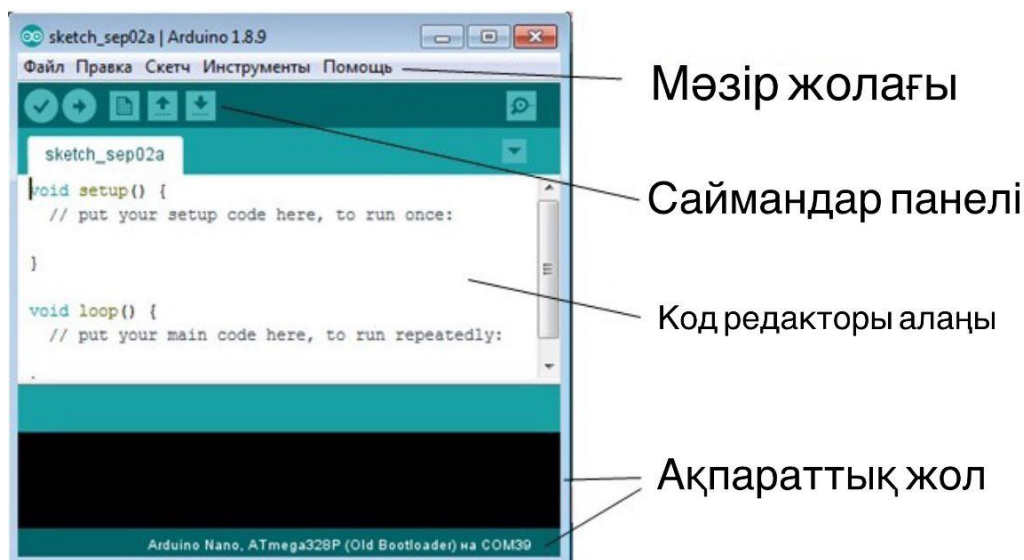
Arduino-бұл әзірлеушінің бастапқы жиынтықтары (starter kit) және ашық бағдарламалық жасақтамасы бар және интерактивті электрондық құрылғыларды тез құруға арналған ашық электрондық платформа [1]. Оны шағын жобаларды тез жүзеге асырудың платформасы ретінде ұсынған энтузиастар тобы құрды. Arduino Atmel [2, 3] микроконтроллерлер негізінде салынған, аналогты және сандық сенсорлардан сигнал алу, әртүрлі жетектерді басқару, әртүрлі интерфейстерді қолдана отырып, компьютермен ақпарат алмасу үшін қолданылады.

Arduino платформасының аппараттық бөлігі. Негізгі Arduino Uno модулінде (1-сурет) алдын ала орнатылған 2 микроконтроллер бар: прогрессивті ATmega328, ол 20 МГц-ке дейінгі тактілік жиіліктерді қолдайды және 32 Кбайт командалық флэш-жады және 2 Кбайт SRAM деректер жады, сондай-ақ ATmega8U2, USB интерфейсі арқылы аппараттық деректер алмасуды қолдайды.

1-сурет. Arduino Uno модулі

Бағдарламалық қамтамасыз ету. Бағдарламалық жасақтама Arduino даму ортасынан және микроконтроллердің флэш-жадын жүктеуші (bootloader) бөлімінде орналасқан бағдарламалық модульден тұрады. Жүктеушінің болуы сыртқы ISP бағдарламашысын пайдаланбауға, микрокодты арнайы утилитаны пайдаланып тікелей USB арқылы жүктеуге мүмкіндік береді. Arduino даму ортасы JAVA тілінде жазылған және кросс-платформа болып табылады. Оған бағдарламалық код редакторы, түзеткіш, бағдарламашы утилитасы, көмек жүйесі, кіші кітапханалар және басқа элементтер кіреді. Ортада Windows стиліндегі интуитивті интерфейс бар (2-сурет).

2-сурет. Windows стиліндегі интуитивті интерфейс

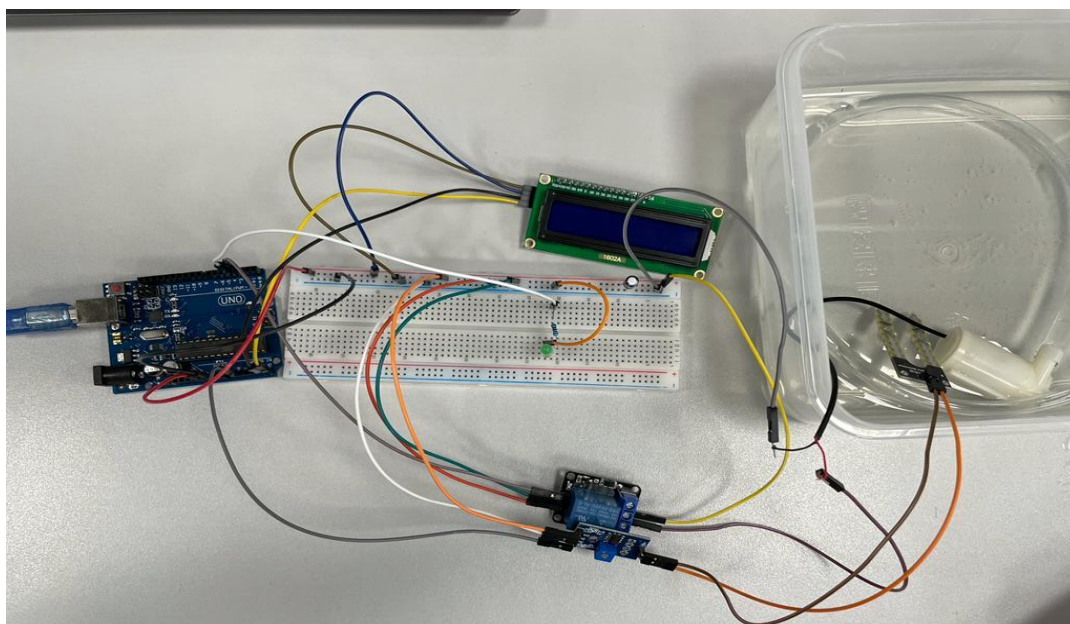
Arduino ортасында жазылған бағдарлама «скетч» деп аталады. Скетчті жазғаннан кейін оны контроллерге жүктеу керек (ортада «жүктеу» батырмасы), содан кейін бағдарлама бірден іске қосылады.

Өсімдіктерді автоматты суару-берілген кесте бойынша өсімдіктерді автоматты түрде суаруды сапалы және кәсіби түрде жүргізуге мүмкіндік беретін инженерлік-техникалық кешен (3-сурет).

1. Схеманы жинаймыз. Керекті құралдар:

- ARDUINO UNO;
- 1 светодиода;
- 1 резистор;
- 1 конденсатор;
- 1 насос;
- 1 түтікше;
- 1 реле;
- 1 ылғалдылық датчигі;
- 1 дисплей;
- Жалғағыш сымдар
- Макеттік плата
- USB кабель

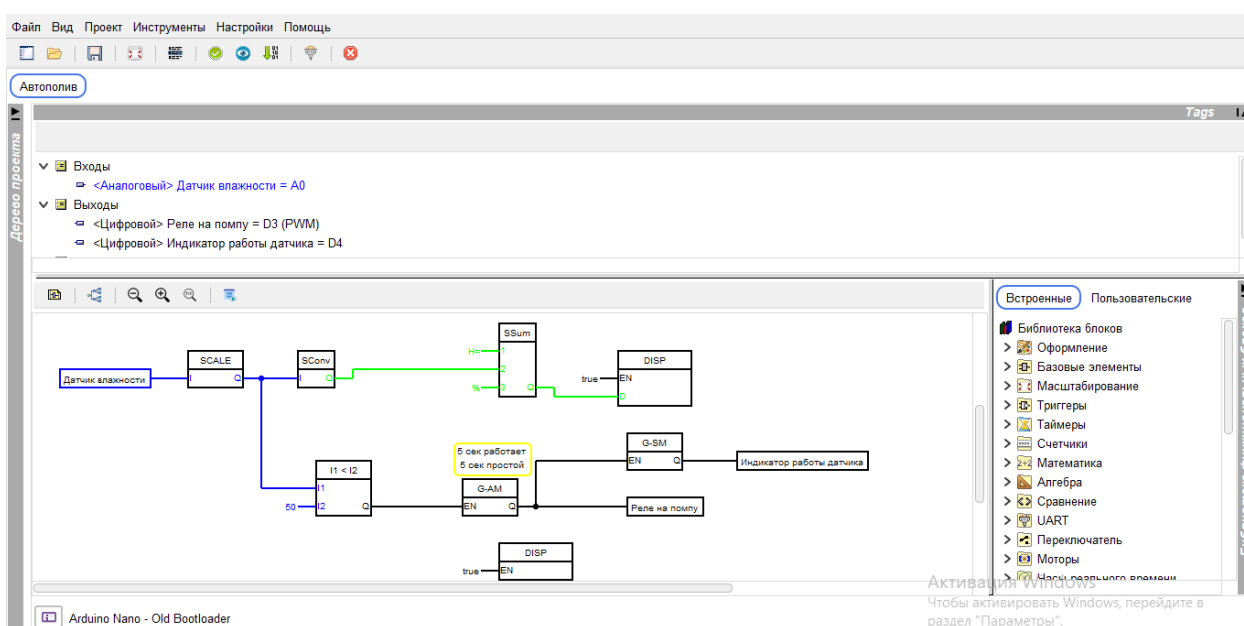

3-сурет. Инженерлік-техникалық кешен

2. FLProg программасын компьютеріңізге жүктеп аламыз. Бұл бағдарламаның көмегімен мәтіндік бағдарламалау тілдерін білмей-ақ, электронды немесе электр тізбегін салу сияқты контроллерді бағдарламалауға болады [4].

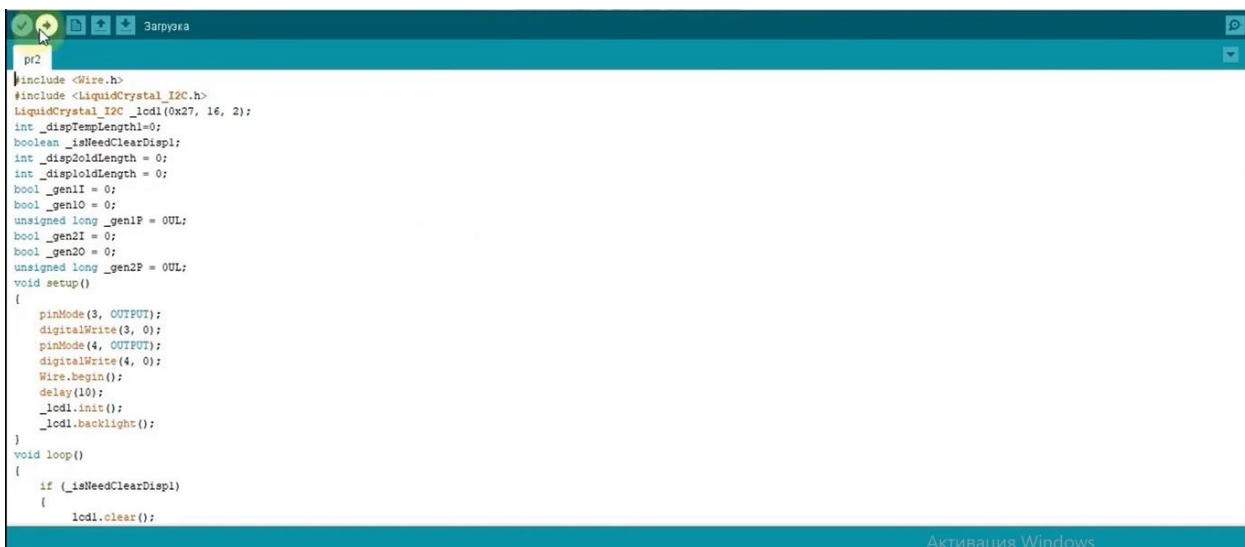
3. FLProg бағдарламасында дайын блоктардың көмегімен контроллерді бағдарламалаймыз (4-сурет).

4-сурет. FLProg бағдарламасында контроллерді бағдарламалау

4. Компилировать батырмасын басамыз, скетч шығады және дайын скетчті USB арқылы Arduino-ға жүктейміз(5-сурет).

5-сурет. Скетчті USB арқылы Arduino-ға жүктеу

Arduino платформасын физикалық экспериментте пайдалану, өлшемдер жасауға, деректерді компьютерге тасымалдауға және қолайлы бағамен жетектерді басқару сияқты техникалық мәселелерді оңай және тез шешуге мүмкіндік береді.

Макеттерді салу кезінде дәнекерлеуден толығымен бас тартуға немесе азайтуға болатыны маңызды. Практикалық қолдану тәжірибесі көрсеткендей, Arduino платформасының мүмкіндіктері тәжірибелік макеттерді құру кезінде уақыт пен материалдық шығындарды айтарлықтай үнемдей алады.

Әдебиет

1. Arduino <http://arduino.cc/>
2. Евстифеев А.В. Микроконтроллеры AVR семейства Classic фирмы Atmel. 3 басылым: «Додэка-XXI», 2006. 288 б.
3. Atmel corporation <http://www.atmel.com/products/microcontrollers/avr/default.aspx>
4. FLProg <https://flprog.ru/downloads/distrutives/actualversion/versija-programmy-flprog-3-0-3/>

АХМЕТ БАЙТУРСЫНОВ - ОБРАЗЕЦ ПОДРАЖАНИЯ ДЛЯ СОВРЕМЕННОЙ МОЛОДЕЖИ

Мөлдір Ғазиз

Научный руководитель: Буженова Г.К., старший преподаватель
кафедры общего языкознания и литературы

Кокшетауский университет имени Ш.Уалиханова, г.Кокшетау

gaziz.2004@icloud.com

Выдающимися просветителями казахского народа по праву считаются Абай Кунанбаев, Ыбырай Алтынсарин, Шокан Уалиханов, Ахмет Байтурсынов, Алихан Бокейханов и другие. Они внесли огромный вклад в развитии казахского языка и литературы, истории, географии.

Как будущий филолог, учитель казахского языка и литературы, я не могла не обратить внимания на фигуру Ахмета Байтурсынова. Меня заинтересовала эта личность, и я решила исследовать его деятельность.

«Узнать правду достаточно секунды, но чтобы привыкнуть, осознать ее, мало будет десяти лет». Автором этой прекрасной цитаты является Ахмет Байтурсынов. Действительно,

чтобы осознать горькую правду понадобится немало времени, а может и не хватить всей жизни. На жизнь и деятельность этого просветителя выпали очень сложные годы нашей истории. К счастью, справедливость восторжествовала, и имя Байтурсынова навсегда останется в народе как имя человека, который всю свою жизнь посвятил борьбе за судьбу и язык родного народа. Вот как он сам об этом говорит:

Сеятель человечности – вышел я в путь,

Пошёл туда, где нет зелени, цветов.

Посеял там зерна человечности

Дабы счастья людям подарить [1;].

Ахмет Байтурсынов является представителем казахской интеллигенции XX века. Он известен как поэт, ученый-лингвист, педагог, общественный деятель, член общественно-политической партии «Алаш». Родился он в 1872 году в крестьянской семье в Тургайском уезде (Тосынская волость). Первые знания будущий ученый получил у аульных мулл. Потом в 1886 году поступил в русско-казахское Тургайское училище, после окончания поехал в Оренбург, там поступил в школу казахских учителей. Позже в 1895-1909 гг. преподавал в аульных волостных училищах Актюбинска, Кустанайского, Каркаралинского уездов.

Женой Ахмета была дочь лесника Александра Ивановна. Он жил у лесника, когда работал в Кустанайском уезде и тогда полюбил ее. Они поженились. После заключения брака, Александра приняла Ислам и изменила свое имя и фамилию, стала именоваться Бадриссафой Байтурсыновой. Жена Байтурсынова была прекрасной снохой, она славилась гостеприимством и мудростью среди родных и близких. Народ звал ее «белолицей невесткой». Свои дети у пары не родились, но они воспитали трех приемных детей.

В 1907 году Байтурсынова впервые арестовывают за критику царского аппарата, а через два года заключают под арест в семипалатинскую тюрьму на восемь месяцев. С приходом советской власти Ахмет Байтурсынов вступает в ряды большевиков и продолжает отстаивать права своего народа. В 1929 году его арестовывают и отправляют в кзылординскую тюрьму. До 1934 года Ахмета живет в Архангельской области. На воле он проводит не более трех лет: в 1937 году его снова арестовывают и приговаривают к смерти как врага советского народа. Он стал жертвой несправедливости, репрессий. Ахмет Байтурсынов был реабилитирован спустя 51 год после его расстрела.

Ахмет Байтурсынов - крупный общественный деятель Казахстана и Средней Азии XX века. Его общественная деятельность началась с 1905 года. Ахмет принимал активное участие в Каркаралинских событиях. Он в своих статьях обсуждал плохие и хорошие стороны указа российского царского правительства в 1916 году. Во время первой русской революции представители интеллигенции хотели пробудить сознание казахского народа. Были и плоды этого движения: среди казахов начались распространяться политические мысли. Ахмет Байтурсынов раскрыл политику царского правительства, предложил несколько путей для развития казахского народа, он привел к знаниям свой народ и сформировал национальное самосознание народа.

Ахмет Байтурсынов внес большой вклад в развитие лингвистики и образования. Особенный вклад это то, что он предложил алфавит, на основе которого были принципы арабской графики. А. Байтурсынов - автор первого казахского букваря. Осуществлённая им тогда же реформа казахской письменности получает поддержку в среде прогрессивной интеллигенции, а в 1924 году она была принята официально. Новый казахский алфавит, названный в честь учёного байтурсыновским, в своё время служил хорошим образцом для всех тюркоязычных народов. При проведении реформы письменности наши зарубежные соотечественники до сих пор пользуются байтурсыновской графикой [2, с.27].

В 1912 году ученый убрал чисто арабские буквы, которые не используются в казахском языке и добавил «специальные» буквы для казахского языка. Новый алфавит получил название «Жаңа Емле» («Новая орфография»). А.Байтурсыновым были разработаны основы казахского языка и терминология казахской грамматики. Он создал учебники и возглавлял Академический центр республики, задача которого заключалась в создании необходимых программ и учебников для

казахских школ и помогал в подготовке научно-педагогических кадров. Ему принадлежат материалы в учебниках, таких как: «Учебное пособие» 1912 года, «Азбука» 1924 года, «О терминологии в тюрских языках» и методическое пособие «Баяншы» 1926 года и различные хрестоматии.

Как я упомянула вначале, Ахмет Байтурсинов призывал родной народ к получению образования, приобщению к искусству. В современное время эта тема остается актуальной. Главное богатство человека - образование. Как бы ни был богат народ, без образования его богатства всегда будут переходить в руки цивилизованных народов.

Первый президент Республики Казахстан Н.А.Назарбаев в ежегодном послании к народу Казахстана всегда обращал внимание на вопросы образования: «Наша молодежь должна учиться, овладевать новыми знаниями, обретать новейшие навыки, умело, и эффективно использовать знания и технологии в повседневной жизни».[3.]

А. Байтурсинов после окончания учебы в городе Оренбург работал преподавателем в Кустанайской, Актюбинской и Каркаралинской области, в училищах и школах. В 1921-1928 годах работает в Казахском институте народного образования, где читает лекции по казахскому языку и литературе. А в 1928-1929 годах А.Байтурсинов – профессор Казахского государственного университета.

Педагог–просветитель уделял большое внимание личности учителя. Прошло достаточно много времени, но до сих пор учитель играет большую роль в становлении будущего поколения. Нас будущих педагогов обучают квалифицированные преподаватели, которые делятся своими знаниями и опытом. На занятиях по дисциплине «Введение в педагогическую профессию» мы не только изучаем физическое и умственное развитие детей, но и учимся чувствовать настроение ребенка. Нужно постараться, чтобы ребенок проявил интерес, был любознательным.

«Если не будет затруднений, дети по-настоящему заинтересуются учёбой. А чем лучше будут усваивать грамоту дети, тем больше вдохновятся обучать их родители. Таким образом, умелое обучение учителей увеличило бы число учеников, придало бы силу скорейшему продвижению обучения вперёд». [4, с.15].

Ахмет Байтурсинов сказал: «Если для народа главное богатство – здоровье, то главные богатства для души – знания и искусство. Только с их помощью народы находят свое место в цивилизации. Главное сейчас – дать знания молодежи, научить ремеслу, профессии. Для воплощения этих задач в казахской степи нужно повсеместно открывать казахские школы, преподавать на казахском языке». [5, с. 21]. В этих словах чувствуется озабоченность патриота, человека, который переживает за будущее своего народа. И его мечты нашли воплощение, сейчас по всему Казахстану открыты школы, колледжи, вузы. Дети, подростки, молодежь получают достойное образование.

Вот что пишет о педагоге поэт и современник Сакен Сейфуллин: «Когда другие образованные господа искали чин и погоны, Ахмет был единственный, кто заступался, боролся за честь и достоинство, который стремился пробудить дремлющее народное сознание, встряхнуть честь нации от притеснений, от рабства. Многие из образованных казахов продались уездным, губернаторам и судьям, устроились толмачами, некоторые продали даже честь и занимались предательством, Ахмет отдавал душу казахскому народу». [6.]

В своей будущей деятельности, в качестве преподавателя казахского языка, мы будем ориентироваться на личность Ахмета Байтурсинова и придерживаться принципов великого педагога, помнить о его огромном вкладе в образование казахского народа.

Литература:

- 1.https://adebiportal.kz/ru/news/view/ahmet_baitursinov_obrazets_istinnoi_predannosti_kazahskom_u_narodu_19621
- 2.Байтурсинов, А. Букварь - система знаков// Жалын.-1989. - С.203-2053
- 3.Послание Президента РК Н.Назарбаева народу Казахстана «Нұрлы жол – Путь в будущее», Астана, 11 ноября, 2014 г.

4. Байтурсынов, А. Об обучении [Текст]/А. Байтурсынов. // Казах. -1913.- № 11. - С.199.
5. Байтурсынов, А. Нужды школы [Текст] /А. Байтурсынов// Казах. -1914.- № 62. -С .196 - 198.
6. https://adebiportal.kz/ru/news/view/ahmet_baitursinov_obrazets_istinnoi_predannosti_kazahskom_i_narodu_19621

ДИФФЕРЕНЦИРОВАННЫЙ ПОДХОД ПРИ ОБУЧЕНИИ ИНОСТРАННОМУ ЯЗЫКУ В СРЕДНЕЙ ШКОЛЕ

Гекке В.Г.

Научный руководитель: Жумагулова Е.В., старший преподаватель кафедры иностранных языков, магистр филологии

Кокшетауский университет им. Ш.Уалиханова, г. Кокшетау

vikagekke@gmail.com

Сегодня главная задача средней общеобразовательной школы – способствовать умственному, нравственному, эмоциональному и физическому развитию личности используя различные для этого методы обучения и применение дифференцированного подхода помогает нам решить эту задачу.

Дифференцированный подход к обучению рассматривается как система методических, психолого-педагогических, организационных мероприятий и технологий, обеспечивающих обучение каждого на уровне его возможностей и способностей.

Актуальность дифференцированного подхода при обучении иностранному языку в средней школе заключается в разработке разноуровневых заданий по иностранному языку для учащихся среднего звена.

Цели использования дифференцированного обучения в средней школе:

- Создание оптимальных условий для развития ребенка в соответствии с его индивидуальными особенностями и интересами;
- Повышение качества учебного процесса;
- Устранение перегрузки учащихся во время занятий;
- Выявление одаренных учеников;
- Ситуация успеха для учащихся разных уровней.

Очень важно уметь находить дифференцированный подход к каждому ученику, так как состав учащихся в классе неоднороден. Есть ученики с различными умственными способностями, различными природными данными, разными интересами и задача учителя обеспечить создание наиболее благоприятных условий для развития и становления личности ребенка, развития индивидуальных способностей каждого ученика в условиях обучения по одной программе. Дифференцированное обучение помогает обучающимся научиться познавать, жить в обществе, работать, быть в гармонии с собой.

Необходимость учета индивидуальных особенностей учеников влечет за собой вопрос: как все это осуществить организационно? Индивидуализация учебной работы может происходить в трех формах: фронтальной, групповой и самостоятельной. [1]

Во фронтальной работе учитель устно излагает тексты разной трудности, то есть вначале он упрощает свой материал, а затем усложняет его; проводит учебную беседу, в ходе которой он побуждает учеников создать проблему и показать свои знания сверх программы; учитывает индивидуальные различия в ролевой игре, дискуссиях.

Групповая работа используется как средство активизации учащихся. Во время беседы в маленькой группе ученик может высказать свое мнение, активнее участвовать в решении учебных задач в соответствии со своими интересами и способностями. Также можно разделить учащихся на несколько групп по интересам или же по способностям. Первая группа состоит из хорошо успевающих учеников, вторая группа - из среднеуспевающих и третья группа – из слабоуспевающих. В этом случае группу условно делят на некоторое время, изменяя задания по

мере развития учеников. Учитель должен проявлять такт, чтобы не обидеть ученика. Цель одна и та же для всего класса, но для каждой группы разные способы. Можно предложить группам задания по выбору. Чаще всего в группах работают ученики со схожими интересами, методами работы и связанными дружескими отношениями.

При индивидуальной самостоятельной работе учащимся предлагаются учебные задания и руководство к их выполнению. Работа проводится без непосредственного участия учителя, но под его руководством. Выполнение работы требует от ученика умственного напряжения. Для организации индивидуальной работы учащихся применяются и онлайн-задания, можно использовать различные интернет-приложения, которые позволяют при меньшей затрате времени увеличить объем самостоятельной работы. Таким образом, индивидуализация учебной работы предполагает разумное сочетание фронтальных, групповых и индивидуальных форм работы.

Указанные выше формы индивидуализации и дифференциации обучения создают возможности улучшения психологического климата на всех уроках, в том числе и на уроке иностранного языка. Так фронтальная форма работы благоприятствует взаимообмену, взаимообогащению, эмоциональному “заряжению”, что поднимает активность каждого ученика. Сочетание этих форм, взаимные переходы из одной в другую способствуют продвижению всех учащихся на более высокие уровни учебной деятельности.

Ключевым методическим приемом работы в разноуровневых классах - прозрачность. Все ученики, включая слабых, должны понимать, что происходит на уроке и зачем. Одним из способов достижения прозрачности на уроке является предварительный просмотр. Каждая тема начинается с просмотра всех ее разделов и обсуждения, чему посвящен каждый из разделов. Каждую тему или раздел можно начинать с обмена информацией. «Was wissen Sie über...?» - этот прием дает возможность каждому ученику внести свой вклад в урок, заинтересовать их, продемонстрировать свои знания, ободрить слабых. Ту же информацию можно запросить: «Was wissen Sie nicht über...?». Подобная формулировка вопроса усложняет задачу, делает ее более избирательной, придает чувство общности (каждый ученик, включая сильных, хоть что-нибудь да не знает). [2]

Поддержка заинтересованности и создание чувства уверенности автоматически приведет к действительной однородности класса. Как этого достичь?

1) Предварительное знакомство с материалом урока. К примеру, на следующем уроке мы будем смотреть видеосюжет «Mensch und Umwelt». Учитель просит учеников ознакомиться с данной темой на русском языке, используя дополнительную литературу или же информацию из интернета.

2) Предварительный просмотр учебника. Учащиеся просматривают в начале урока те несколько страниц, с которыми будем работать на уроке, изучают иллюстрации. Это способствует созданию благоприятной психологической атмосферы, снижает напряженность, повышает уверенность.

3) Предварительный поиск. Многие ученики, выполняя задание на уроке, не понимают до конца, зачем они их делают. Если потратить несколько минут в начале урока для того, чтобы учащиеся выбрали из всех заданий раздела упражнения на закрепление грамматики или повторение лексики, то у них сложится более ясное представление о том, что они будут делать на уроке. Учащиеся не должны бояться делать ошибки на уроке. Боязнь сделать ошибку является серьезным препятствием для приобретения ценного опыта и практики на уроке.

4) Изменение темпа урока. В большинстве случаев урок проходит в том темпе, в котором его ведет учитель. Ученики должны знать, сколько времени они могут выполнять задание. Задания открытого и закрытого типа требуют применения различных навыков и разного темпа. Ученикам нужно предоставить право выбора упражнения и определенного темпа работы. Ученики должны сами выбирать форму работы (в паре, в группе, индивидуально).

5) Разноуровневые задания. Подбирая задания к аудио, видео и печатному тексту, важно сделать их соревновательными, интересными, разнообразными по форме и содержанию, использовать опоры, подсказки, иллюстрации для снижения трудностей. Например, прочитав

текст, вместо ответов на вопросы или заданий на понимание текста, можно предложить другие задания. [3]

В пример приведу часть своего занятия с чтением текста и заданиями к нему.

В начале урока мы просмотрели иллюстрации, слова к тексту, которые я выписала на доске и попытались понять, о чем пойдет речь в данном тексте.

«Несколько лет назад люди нашли что-то в горах, об этом говорится в газетной статье. Это слова из статьи. Как вы думаете, о чем она?»

Die Wörter zum Text: der Tourist, die Leiche, der Schnee, die Polizei, die Archäologen, über 4000 Jahre

Затем, прочитав статью, проверили свои предположения.

Spaziergänger finden Leiche in den Alpen

Am vergangenen Donnerstag entdeckten zwei Menschen eine Leiche im Schnee an der Grenze zu Italien und Österreich. Thomas und Sarah Müller fanden eine Axt, einen Bogen und zwölf Pfeile in der Nähe der Leiche. Der Körper hatte Stiefel mit Gras gefüllt. Herr und Frau Müller riefen sofort die Polizei. Archäologen gingen auch, um die Leiche zu sehen. Sie denken, der Körper ist wahrscheinlich über 4.000 Jahre alt. Staub von einem Sandsturm schmolz den Schnee über den Körper. Archäologen aus Rom und Wien sagen, dass der Körper uns viel über das Leben vor tausenden Jahren erzählen kann. Der Körper ist eine der wichtigsten Entdeckungen für eine lange Zeit. Im Jahr 1950 fanden Archäologen einige Leichen in Dänemark. Sie waren auch über 4.000 Jahre alt.

Прочитав и обсудив статью, приступили к выполнению заданий. Предложила для слабоуспевающих и среднеуспевающих 3 задания:

- Прочитайте текст и выпишите числительные или слова, которые начинаются с заглавных букв, то есть имена существительные.
- Выпишите незнакомые слова, значение которых вы смогли угадать, и слова, которые вам не понятны.
- Прочитайте текст вместе со своим соседом по парте и объясните, в связи с чем употребляются слова из списка.

И одно дополнение для сильных учеников:

- Работая в паре, составьте небольшое интервью для телевизионной передачи.

Или, задания на выбор, когда ученикам предлагается сделать одно задание из нескольких. Например, после текста **«Spaziergänger finden Leiche in den Alpen»** даются три задания на выбор.

- Составить список незнакомых слов, найти их в словаре.
- Записать ответы на вопросы по тексту.
- Составить вопросы от лица полицейского, допрашивающего господина и госпожу Мюллер.

Несомненно, эти задания имеют различный уровень сложности и требуют от учеников применения разнообразных навыков и умений, но именно учащиеся должны самостоятельно определять, какое задание выполнить и в какой форме: индивидуально, в паре или в группе. Цель подобного задания не только развитие всевозможных навыков чтения, применение изученного, но и формирование навыков принятия решений при выборе задания и путей его выполнения.

Не бывает совсем слабых учеников. У каждого есть сильные стороны. Если ученик будет знать свои индивидуальные особенности, то сможет реализовать свои сильные стороны с максимальной выгодой для себя. Создание благоприятных условий для проявления способностей слабых учеников, а именно отсутствие жестких рамок в учебной деятельности на уроке, возможность выбора упражнения, варьирование темпа урока способствуют реализации положительных ожиданий ученика.

Не менее важно создать на уроке ситуацию успеха: помочь сильному ученику реализовать свои возможности в более трудоемкой и сложной деятельности; слабому - выполнить посильный объем работы.

В заключении хотелось бы подчеркнуть, что осуществление дифференцированного подхода при обучении иностранному языку требует от учителя большого искусства. Он должен

учитывать реальные условия, складывающиеся в классе, и возможности каждого ученика, ни в коем случае не ущемляя достоинства и интересов каждого из них.

Литература

1. Индивидуализация в обучении иностранным языкам: учебное пособие. /Под ред. Е.И.Пассова, Е.С.Кузнецовой. – Воронеж: Интерлингва, 2002. - 40 с.
2. Бухаркина М.Ю. Технология разноуровневого обучения. //Иностранные языки в школе, 2003. - №3
3. <https://infourok.ru/prepodavanie-angliyskogo-yazika-v-raznourovnevih-gruppah-3203316.html>

ПРИМЕНЕНИЕ ЗДОРОВЬЕСБЕРЕГАЮЩИХ ТЕХНОЛОГИЙ ПРИ ОБУЧЕНИИ АНГЛИЙСКОМУ ЯЗЫКУ

Глущенко Екатерина

Научный руководитель: Немченко Н.Ф., к.ф.н., доцент кафедры «Английского языка и методики преподавания»

Кокшетауский университет им. Шокана Уалиханова, г. Кокшетау

vekaterina.gluchshenko@mail.ru

Одним из наиболее распространенных определений понятия «инновация» является «внедрение новых целей, содержания, методов, форм обучения и воспитания, организация совместной деятельности преподавателя и учащегося». Согласно лингводидактическому словарю А.Н.Щукина «педагогические технологии - это направление современной дидактики в исследованиях в области применения технической подготовки в учебном процессе, совершенствования структуры и эффективности учебного процесса» [1, с.746].

Обзор теоретических источников, рассматривающих инновационные технологии в образовании, можно охарактеризовать следующими направлениями:

- Внедрение новых *компьютерных и мультимедийных технологий* расширяет доступ к образованию, формируя открытую систему обучения.
- *Технология развития критического мышления* на уроках английского языка рассматривается в связи с быстро растущими тенденциями в разработке сложного набора иноязычных навыков и функций. [2]
- *Интерактивные технологии* могут характеризоваться наличием диалога, обмена мнениями и аргументами за и против спорного вопроса. [3]
- *Технология совместного обучения* является результатом взаимодействия с учащимися, при котором учащиеся несут ответственность за свое собственное обучение и развивают активное участие. [4]
- *Технология дистанционного образования*, которую некоторые называют открытым обучением, в основном предназначена для учащихся через интернет.

Все вышеперечисленные технологии имеют непосредственную связь со здоровьесберегающими технологиями. А именно, они все могут быть использованы в качестве здоровьесберегающих технологий (ЗСТ) на разных этапах обучения и для формирования различных языковых навыков и коммуникативных компетенций. Естественно, что набор здоровьесберегающих технологий может представлять собой сочетание нескольких инновационных технологий, уместных для конкретных целей в обучении английскому языку.

К примеру, дистанционные технологии и компьютерные и мультимедийные технологии позволяют использовать обширные интернет-ресурсы для усвоения как языковых навыков, так и коммуникативных компетенций, что сокращает затраты времени на поиск необходимой

литературы, в то время как видео- и аудио-ресурсы направлены на развитие коммуникативных компетенций.

Технологии развития критического мышления способствует расширению кругозора, становлению разносторонней личности, раскрытию внутреннего потенциала обучающихся, которое развивает навыки самоанализа и мышления; технологии критического мышления, их использование способствует тому, что обучение английскому языку становится намного увлекательнее и легче, сохраняя и защищая ментальное здоровье.

Интерактивные технологии вводят прямую связь со здоровьесберегающими, так как одной из форм здоровьесберегающих технологий является именно проектная деятельность, которая является также основной в интерактивных технологиях, позволяя разнообразить учебную деятельность учащихся.

Совместное обучение или другими словами групповая деятельность мотивирует учащихся быть лучше в определенной группе или не отставать от одноклассников, что также внедряет внутреннюю мотивацию для углубленного изучения английского языка.

Таким образом, можно сказать, что все современные инновационные технологии косвенно или прямо направлены на **здоровьесбережение**, так как по своей сути они очень продуктивны, интересны и несут важный образовательный характер.

Основоположником концепции «здоровьесберегающие образовательные технологии» в специальной литературе принято считать Н.К Смирнова, который утверждал, что эти технологии можно рассматривать как качественную характеристику образовательных технологий в соответствии с критериями воздействия на здоровье детей и педагогов, как техническую основу здоровьесберегающей педагогики, как совокупность форм и методов организации здорового воспитания детей. [5]

Здоровьесберегающие технологии ЗСТ в обучении означают совокупность условий, методов и приемов, способствующих максимальному сохранению, а также укреплению не только физического, но и нравственного и духовного здоровья субъектов любого образовательного процесса. Их главная задача - создать такие условия, которые не будут травмировать психику и организм учащегося. Именно поэтому система образования уделяет так много внимания здоровью подрастающего поколения.

Основываясь на имеющемся опыте здоровьесберегающих технологий, их использование в сочетании с педагогическими защитными режимами играет довольно большую роль в жизни каждого учащегося. Учащиеся более успешны и легче усваивают необходимые знания и преодолевают трудности. Это позволяет им достигать целей, которые являются частью задачи обучения. Учащиеся приобретают учебные навыки без стресса. Они укрепляют и поддерживают свое здоровье и учатся ценить других. Такой педагогический подход не создает дополнительной нагрузки на нервную систему, одновременно способствуя творческому развитию детей.

Очень важно и необходимо распределять здоровьесберегающие технологии по возрастным критериям для младшего, среднего и старшего звена, а также определенные виды и формы технологий использовать для формирования языковых навыков (фонетика, грамматика, лексика) и речевых компетенций (чтение, говорение, письмо, аудирование). Рассмотрим формы применения здоровьесберегающих технологий.

Обучающие игры.

Для младшего и среднего возраста при использовании здоровьесберегающих технологий важным видом деятельности считаются игры, которые направлены как на развитие языковых навыков (лексические и грамматические навыки), так и коммуникативных компетенций (письмо, говорение, слушание, чтение). Развитие здоровьесберегающих технологий без игровой составляющей довольно сложно представить. Ведь игра - это форма расслабления, ведущая к возникновению положительных эмоций и повышению работоспособности учащегося.

Рифмовки, скороговорки и фонетические ребусы.

Рифмовки, скороговорки и фонетические ребусы – отличные способы попрактиковаться и улучшить фонетические навыки, произношение и беглость речи. Рифмовки и скороговорки также могут помочь улучшить акценты, используя аллитерацию, которая представляет собой

повторение одного звука. Учитель использует рифмовки, скороговорки и фонетические ребусы на уроках английского языка для улучшения навыков произношения.

Медиативно – релаксационные упражнения.

Медиативно – релаксационные упражнения используются преимущественно в среднем и старшем звене. Задача преподавателя - создать позитивное отношение к предмету и повысить интерес, а также мотивацию учащихся. Именно поэтому в качестве одного из элементов здоровьесберегающих технологий на занятиях английского языка преподаватель применяет медиативно-релаксационные упражнения: релаксации (аудирование), музыкальные физминутки (аудирование и говорение), видео-физминутки (грамматика, аудирование и говорение), стихотворения и загадки (аудирование и говорение), использование интересных изображений с целью устного или письменного описания их (письмо и говорение). Цель вышеперечисленных упражнений - снять умственное напряжение, дать учащимся немного отдохнуть и вызвать положительные эмоции, которые помогут лучше усвоить материал.

Проектные работы.

Проектные работы в качестве ЗСТ преимущественно используются на старших этапах обучения. Осваивая культуру выполнения проектных задач, учащиеся учатся творчески мыслить, планировать свои действия, предвидеть возможные решения предстоящих задач. Проектные работы включают следующие формы: стенгазеты, материалы для стендов, диаграмму Венна, презентации, групповые работы творческого характера, интеллектуальные карты, и используются для отработки как языковых навыков (лексика и грамматика), так и коммуникативных компетенций (чтение, письмо, говорение).

В младшем звене общеобразовательной школы ведущими формами здоровьесберегающих технологий являются следующие примеры обучающих игр, а также рифмовки: для развития лексического навыка используется игра «Мухи», грамматики – игра «Стройся!», чтения – игра «Найди слова!», аудирования – игра «Мяч», говорения – игра «Ролевые игры», письма – игра «Кричащий диктант», навыка фонетики – рифмовки.

В среднем звене используются следующие формы здоровьесберегающих технологий: для развития коммуникативной компетенции чтения – игра «Тренер и игрок», лексики – игра «Фанты», грамматики – медиативно-релаксационное упражнение «Видео-физминутка», аудирования – медиативно-релаксационное упражнение «Загадки», говорения и письма – медиативно-релаксационное упражнение «Использование изображений», фонетики – скороговорки.

В старшем звене актуальными формами здоровьесберегающих технологий являются: для развития коммуникативной компетенции чтения – проектная деятельность «Mind maps», лексики – проектная деятельность «Диаграмма Венна», грамматики – проектная деятельность «Групповая работа творческого характера», говорения и письма – проектная деятельность «Презентация», аудирования – медиативно-релаксационное упражнение «Релаксация», фонетики – фонетические ребусы.

Таким образом, определенные виды здоровьесберегающих технологий при работе с учащимися на уроках английского языка зависят от возраста учащихся при обучении в младшем, среднем или старшем звеньях и от формирования определенных навыков, как языковых, так и коммуникативных компетенций английского языка.

Литература

1. Лингводидактический энциклопедический словарь Н.Н.Щукина: 2000 единиц/ А.Н.Щукин. - М.: Астрель: АСТ: Хранитель, 2007. – 746 с.
2. Вдовина Е. Критическое мышление. - Санкт-Петербург. 2013. – 52 с.
3. Л.Конопляник, Интерактивные методы преподавания иностранных языков в высшей школе: Материалы II Международной научной конференции "Современные тенденции преподавания второго языка в школах и высших учебных заведениях", Горловка, НДРІМ, 2011. – С. 84-85.

4. О'Доннелл, А. и Хмело-Сильвер. Международное руководство по совместному обучению. Нью-Йорк: Routledge, Taylor & Francis Group, 2013, - 6 с.

5. Смирнов Н.К. Здоровьесберегающие образовательные технологии в современной школе. М.: АПКИПРО, 2002. – 121 с.

ИСПОЛЬЗОВАНИЕ ПРОЕКТНОЙ ТЕХНОЛОГИИ НА УРОКАХ ЛИТЕРАТУРЫ

Гончарова А.С.

Научный руководитель: Забиякова Г.В., лектор
Кокшетауский университет им. Ш. Уалиханова, г. Кокшетау
anastasiia100318@mail.ru

Каждый педагог не раз задумывался о том, как сделать процесс обучения наиболее интересным, полезным и эффективным. В современных концепциях среднего общего образования в Республике Казахстан представлены цели, которые направлены на создание новых методов и технологий в обучении, на формирование творческой, образованной, компетентной и конкурентоспособной личности, способной жить в быстроразвивающейся среде.

Для выработки новых подходов в образовании было проделано немало работы: исследованы разные технологии и методы, которые обеспечивали бы эффективную и творческую работу на уроках. Один из лидирующих – метод проектной работы или же по-другому технология проектной работы. Данная технология формирует самостоятельную и инициативную позицию детей, развивает навыки индивидуальной и групповой работы, способствуя социализации и творческому подъему учащихся [1; с.37].

Цель данной статьи – рассмотреть историю, особенности, компоненты, виды и практическое применение в среднем звене средней школы проектной технологии.

Что же означает термином «проект»? Проект – это специально организованный учителем и самостоятельно выполняемый учащимися комплекс действий, завершающихся созданием творческого продукта, создание условий для проявления и развития человеческих способностей, творческого потенциала личности, развития ее самостоятельности, гражданских качеств [2; с.28].

Обращаясь к истории педагогики, обращаем внимание на тот факт, что проектная технология – это не новая организация учебной деятельности. Она возникла в конце девятнадцатого столетия в США. Данная технология имела и другое название – метод проблем. А связывалась она с идеями гуманистического направления в философии и образовании, разработанными американским философом и педагогом Дж. Дьюи, а также его учеником У.Х. Килпатриком. По убеждению Дж. Дьюи, «ценностно лишь то, что полезно». Иначе говоря, успешная активная деятельность ученика зависит от заинтересованности в самом знании. Наиболее важным было донести детям ту информацию, в которой рассматривалась польза полученных базовых знаний в школе. Для наглядного понятия ученикам приводили примеры проблемных ситуаций именно из реальной жизни, чтобы при существующих знаниях они пытались ее решить. Немного позже данный метод привлек внимание и русских педагогов, развиваясь практически параллельно с идеями американских педагогов. [3;с.13]

Вспомнив слова Александра Суворова: «Теория без практики – мертва, практика без теории – слепа», можем с уверенностью сказать о том, что это относится и к проектной технологии. Целью любых технологий и методов является то, что учитель должен научить учеников применять все свои теоретические знания на практике, то есть решать своего рода практические задачи. В ходе практики у детей развиваются разные качества и способности. В первую очередь – это умение работать в команде. Работая в команде, дети социализируются, получают навыки коммуникации, быстро выполняют задания, учатся друг у друга, дают мотивацию и замечают ценностный вклад в работу каждого из них. Работу в команде можно

сравнить с собиранием пазлов. Каждый ученик, отдавая частичку своей работы, вносит вклад в общую картину деятельности. Дети учатся выявлять проблему, ставить цели и задачи, качественно отбирать нужную и полезную для работы информацию, в конце выражать свою позицию и оценку, делать выводы и обобщения. Немаловажным в практике является системное мышление, с помощью которого дети могут мыслить так, чтобы видеть целостную картину, при этом опираясь на различные теоретические модели. Следует затронуть и развитие творческих способностей, в ходе которых формируется креативность. Но стоит отметить, что для творчества должны быть созданы определенные условия, которые направили бы его на ту деятельность. В ходе практической работы эффективно развиваются память и внимание учащихся.

Для успешной реализации проектной технологии следует знать ее этапы и особенности каждого из них. Стандартная проектная технология состоит из пяти частей: подготовка к проекту, разработка, оформление итогов, демонстрация проделанной работы и заключительный этап – самоанализ и рефлексия. Этап подготовки – один из самых важных, поэтому ему следует уделить немало внимания. В этой части проекта нужно выбрать тему, которая вызвала бы интерес и энтузиазм к работе у учащихся; разделить детей на равные по количеству и силе группы; и самое главное – собрать необходимое оборудование. Разработка самого проекта отдается в руки учеников, но под контролем учителя. Оформление проекта учащиеся также придумывают сами. Это могут быть и презентации, и видеоролики, и различные диаграммы, кластеры, интеллект-карты и т.д. Далее они презентуют свою работу и уже после следует оценка и самооценка. Для чего же нужен самоанализ? Для того, чтобы учащиеся могли понять, какой опыт они приобрели за время этой работы, полезен ли он, правильно ли удалось определить цели, задачи и верна ли сама реализация данного проекта. Именно на этапе рефлексии определяется ценность проделанной работы [4; с.283].

Существуют разные виды проектной технологии, которые применяются на уроках. Первый вид проектов – исследовательский. Данный тип имеет четко продуманную структуру, выполняется на материале конкретного предмета, должен содержать в своем составе различные опыты, эксперименты и опросы. Следующий вид – информационный. При таком типе происходит сбор необходимой информации, последующая обработка и презентация большой аудитории. Третий вид – творческие. Дети работают над проектом, решая вопросы и проблемы творческим путем, без ограничения рамок и правил. По продолжительности проекты могут быть краткосрочные, которые выполняются в течение одного урока и долгосрочные, которые занимают гораздо больше времени [5; с.49].

Во время прохождения педагогической практики в среднем звене на одном из уроков русской литературы мною был использован краткосрочный проект. Для того, чтобы заинтересовать учащихся и эффективно поработать на уроке, оставив в памяти детей большую часть информации, я изучила различные виды проектов технологии и одну из них применила на самом занятии. Называется она «Тексты новой природы». «Мультитексты», «новые тексты», тексты «новой природы» – все это синонимичные названия в использованной мною технологии. В настоящее время данные термины являются неустоявшимися, они находятся на стадии активной разработки и уточнения. «Текст новой природы» – мысль, зафиксированная на каком-либо носителе, для отображения которой используется связная последовательность разнородных символов: знаков вербальной и невербальной природы. [6; с.16]

Что можно сказать о тексте на сегодняшний день? Текст «старой природы» отличается линейностью, большим объемом, состоящим только из букв, законченностью, привычной для взрослого читателя, но совсем неинтересный для современных детей. В то время как для текста «новой природы» характерны объемность, визуальность, незаконченность, нематериальность, что тревожит и вызывает интерес. В наше время подростки и молодежь активно читают такие тексты: «флипбук», «буктрейлер», «неовинтаж», «шебби-бук», «партворк», «билд-ап», «виммельбух», «книгли», «комикс», «манга» и другие. [7;с.28]

На сегодняшний день современные педагоги активно внедряют элементы текстов «новой природы» на своих уроках. И урок литературы – это не исключение. Предлагаем ознакомиться с данными видами текста поближе.

«Флипбук» – это маленькая книжка с рисунками или картинками, при перелистывании которых создается иллюзия движения или эффект фильма. Применяв такой прием на уроке литературы, можно творчески передать какой-либо фрагмент произведения или же сюжет стихотворения.

«Буктрейлер» – прием, с помощью которого учащиеся могут в своей работе отобразить особенности произведения, его подтекст, героев, интересные сцены, используя мультимедийные технологии.

«Неовинтаж» – прием, позволяющий отразить старинные писания в современной интерпретации, другими словами: новое время, но прошедшие традиции.

«Шебби-бук» – прием, основанный на использовании разных видах искусства: декорация обложек, журналов, тетрадей различными лентами, кружевами и тканями. При изучении древнерусских литературных произведений, данный прием поможет детям приблизиться к той эпохе, к тому времени.

«Партворк» – книги различного характера, состоящие из нескольких частей или же выпусков.

«Билд-ап» – реклама. На уроке данный прием позволяет ученикам отобразить впечатлительные сцены произведений, отобразить интересную деталь в своей рекламе, придумать оригинальный текст, чтобы заинтересовать читателя в выборе именно этой книги.

«Виммельбух» – детская книжка-комикс, которая оснащена большим количеством рисунков.

«Книгли» – своего рода книга-картина, которая напечатана в виде иллюстрации. То есть ученики могут создать иллюстрацию к тексту, а в ней мелким шрифтом отобразить характеристику героев, особенности композиции, или же собственную оценку, рецензию на прочитанное произведение.

На уроке литературы, изучив произведение А.П. Чехова «Пересолил», я использовала такой вид текста «новой природы» как «билд-ап». Мы с учениками рассмотрели особенности произведения, охарактеризовали героев, определили, что служит в рассказе средством создания комического. Далее следовало отображение знаний в ходе краткосрочного проекта. Все учащиеся были разделены на три равные по силам группы, которые представляли собой рекламные агентства. Задание для каждой из групп звучало одинаково: «А.П. Чехов обратился в рекламное агентство с просьбой о создании рекламы на свое произведение «Пересолил». Отобразите в своем проекте все особенности рассказа: интересные моменты, детали, подтекст, героев, которые могут заинтересовать читателя в покупке данного произведения». На заключительном этапе каждая группа презентовала свою рекламу, проанализировала свою работу и провела самооценку. Данный проект позволил ученикам еще раз проанализировать произведение, обратив внимание на детали, героев, их поведение; продемонстрировать свои творческие способности при создании текста «новой природы». Каждая из групп активно работала, но в то же время внутри каждой команды царила особая атмосфера доброжелательности, поиска, уверенности в своих силах, поддержки.

Какова же была цель краткосрочного проекта? Современное образование требует новых подходов, способных приохотить детей к обучению. Проектная технология идеально подходит под данное описание. Примерами из личного опыта была доказана ее эффективность: она помогла детям раскрыться в полной мере. Цель проекта была понятной, а форма реализации интересной: они старались творчески подойти к любому заданию, учились критическому мышлению, размышляли, опираясь на конкретные знания, работали в команде, выполняя разные роли.

Литература

1. Поливанова К.Н., Проектная деятельность школьников: пособие для учителя. - М.: Просвещение, 2011. с.37.
2. Меняева И.О., О методе проектов. // Педагогическая мастерская, №4, 2004. - с.28.

3. Гилева Е.А., История развития метода проектов в Российской школе. // Начальная школа, №4, 2007. - с.13.
4. Килпатрик У.Х. Метод проектов. Применение целевой установки в педагогическом процессе. - 1925. - с.283.
5. Гаврилин А.М., Организация работы над проектом // Школьная педагогика, №3, 2007. - с. 49.
6. Казакова Е.И. Тексты новой природы: проблемы междисциплинарного исследования // Психологическая наука и образование. 2016. Т.21. №4.- с. 16.
7. Казакова Е.И. Тексты новой природы: проблемы междисциплинарного исследования // Психологическая наука и образование. 2016. Т.21. №4.- с. 28.

АУДИРОВАНИЕ КАК ОДИН ИЗ АКТИВНЫХ МЕТОДОВ ДЛЯ ПОВЫШЕНИЯ МОТИВАЦИИ ПРИ ИЗУЧЕНИИ АНГЛИЙСКОГО ЯЗЫКА У УЧАЩИХСЯ СТАРШИХ КЛАССОВ.

Дарбинян А.Х.

Научный руководитель: Жуконова А.К., к.ф.н, ассоциированный профессор кафедры
Английского языка и Методики Преподавания
Кокшетауский университет им. Ш. Уалиханова, г. Кокшетау
anna.darbinyan14@list.ru

Поиск новых подходов для повышения мотивации к обучению и изучению иностранных языков обуславливает изменения в теории и практике преподавания. Современные образовательные технологии помогают сделать традиционные задания более интересными и тем самым заинтересовать учащихся.

Проблема статьи заключается в низкой учебной мотивации, нежелание изучать иностранный язык.

Актуальность статьи состоит в том, что проблемы мотивации в школах возникают по каждому предмету. Особо остро стоит проблема мотивации к изучению иностранного языка. Аудирование является одним из ключевых навыков в изучении английского языка. В данной статье на рассмотрение взята методика обучения аудированию для повышение мотивации у школьников.

Объект исследования – мотивация к изучению английского языка у учащихся старших классов.

Предмет исследования – методика обучения аудированию как средство повышения мотивации старших школьников к изучению английского языка.

Анализ исследовательских работ – в последнее время использование методики обучения аудированию для повышение мотивации приобретает всё больший и больший размах. В педагогической и психологической литературе хорошо изучена проблема использования различных методов как средства повышения мотивации достижения успехов у старших школьников на уроках английского языка. Изучением этой проблемы занимались: А.С. Макаренко, Выготский Л.С., Матюхина М.В., Якобсон П.М., М.Н. Скаткин и др.

Для начала нужно установить, что представляет собой понятие «мотивация» и «аудирование». Как уже давно известно, для изучения английского языка нужно освоить 4 важных навыка английского языка: Listening, writing, speaking, reading. Одним из главных навыков является аудирование, ведь большая часть информации поступает к нам при помощи слушания.

Под термином «аудирование» понимается «слушание с пониманием» или «понимание речи на слух». «Аудирование – сложная рецептивно-мнемическая деятельность, связанная с восприятием, пониманием и активной переработкой полученной информации, содержащейся в устном речевом сообщении» [1].

Рецептивный вид речевой деятельности, заключающейся в восприятии и понимании иностранного языка, а также устного сообщения является аудирование. В своей работе Колесникова И.Л. и Долгина О.А. описывают термин «аудирование» как «рецептивный вид речевой деятельности, представляет собой одновременное восприятие и понимание речи на слух»[2]. Аудирование представляет особый вид речевой деятельности, который взаимосвязан с другими видами речевой деятельности. Рассмотрение механизмов аудирования и их взаимосвязи с остальными формами речи дает возможность четко определить трудности, которые нужно преодолеть, а также выстроить систему для обеспечения возможности взаимосвязи аудирования с другими видами речевой деятельности. От вида либо цели аудирования зависит подбор текстов и методика преподавания. Выбор упражнений на аудирование и обучение должно обеспечивать не только соответствие упражнений психологическим и лингвистическим трудностям воспринимаемых на слух сообщений, но и эффективную реализацию конечной практической цели и задач обучения [3]. Термин "мотивация" пришло в методику и дидактику из психологии. Психологи Р. С. Немов, И. А. Зимняя описывают мотивацию как совокупность причин, объясняющих психологическое поведение человека. «Мотивация представляет энергетическую сторону и направленность поведения. Она определяет выбор человека, придает ему сил и настойчивости, делает его поведение целесообразным» [4].

«**Мотивация** - это всегда результат взаимодействия человека и ситуации, влияющий на степень его стремления и активности. Мотивация всегда эмоционально насыщена. То, к чему человек стремится или избегает, всегда вызывает у него эмоциональное отношение, является значимым и тем самым обеспечивает энергетическую мобилизацию организма на действие» [5].

Сегодня одной из важнейших проблем в методике преподавания иностранного языка является проблема формирования мотивации у старшеклассников. Особое внимание следует уделять формированию коммуникативной компетенции при обучении языка. Важно объяснить и научить студента общаться на иностранном языке на различные темы со сверстниками и носителями языка.

Именно мотивация является одним из главных условий успешного овладения иностранным языком, ее повышения от урока к уроку, положительной и постоянной. В настоящее время существует множество способов повышения мотивации, но наиболее доступным в современной школе может быть использование аудиовизуальных средств обучения иностранному языку, полностью реализующих принцип наглядности, который является решающим в образовательном процессе. Современный мир предлагает огромный выбор различных аудиоматериалов и создает, проверенные на практике, эффективные способы работы с ними.

Учителя подтверждают эффективность использования аудиофрагментов на уроках и выполнения предложенных заданий. Очень важно правильно выбрать метод работы с аудиоматериалами или исходя из особенностей учащихся, разработать собственную систему упражнений и заданий, которая позволит им применить на практике ранее полученные знания. Самое важное в обучении английскому языку это педагогические навыки преподавателя, знания своих учеников, их особенностей и умение выбирать соответствующие средства обучения, а затем грамотно организовывать студентов [6]. Поэтому в процессе формирования положительного отношения школьников к предмету необходимо учитывать факторы, которые возникают из-за того, кого мы преподаем, как мы преподаем и чему мы учим.

Для развития мотивации у учащихся старших классов на уроках английского языка, не обязательно уделять этому весь урок. Для повышения мотивации достаточно 15-20 минут, во время которого учащимся будет дан аудио материал при помощи которого, учитель может повысить мотивацию и желание изучать английский язык.

В исследовании был рассмотрен, а также теоретически обоснован и экспериментально проверен комплекс педагогических условий, при реализации которых в практике школ повышается уровень сформированности мотиваций старших школьников к изучению английского языка.

Можно выделить и разобрать еще большое количество способов работы с иноязычным аудио материалом который поможет для повышения мотивации у учащихся, такие как: заполнение пропусков, поиск подходящего слова, ответы на вопросы о которых говорилось в материалах, а также интеллектуальные игры с использованием аудирования. Выбирать способ работы следует, опираясь на уровень навыков и умений всего класса в целом и количества учащихся в группе, классе.

Подводя итог, следует отметить, что методически целесообразно организованная работа на уроках английского языка обеспечивает повышение уровня мотивации учащихся и обуславливает полное, глубокое и адекватное восприятие понимания темы урока.

Литература

1. Гальскова Н.Д. Теория обучения иностранным языкам: лингводидактика и методика. – Москва: Наука, 2008. – 190 с.
2. Колесникова И.Л., Долгина О.А. Англо-русский терминологический справочник по методике преподавания иностранных языков. Москва, 2008.
3. Сысоев П. В. Развитие умений учащихся воспринимать на слух текст на средней и старшей ступенях общего среднего образования // Иностранные языки в школе. - 2007. - № 4. - С. 9-18.
4. Осипов И. Формирование учебной мотивации школьников // Школа и производство. - 2004. - № 2.
5. Зимняя И.А. Психология обучения иностранным языкам в школе. Москва, 1991.
6. Власова И. А., Лобашев В. Д., Тропим В. Ф. Стимулирование интереса учащихся к учебной деятельности // Стандарты и мониторинг в образовании. - 2006. - № 3.

МЕКТЕП ЖАСЫНА ДЕЙІНГІ БАЛАЛАРДЫҢ ОҚУ ҮРДІСІНДЕГІ ТАНЫМ ӘРЕКЕТТЕРІНІҢ МАҢЫЗЫ

Дәулетханова Анель

Ғылыми жетекші: Баймұратова А.Б. педагогика ғылымының магистрі, лектор ассистенті
Ш. Уәлиханов атындағы Көкшетау университеті, Көкшетау қ.

dauletkhanova@mail.ru

Оқу - бала дамуының мектепке дейінгі баланың негізгі таным әрекеті. Танымдық әрекет балаларда оқу әрекеті негізінде қалыптасатын болғандықтан, алдымен оқу әрекетінің психологиялық ерекшеліктерінен бастауды жөн көрдік. Баланың оқу әрекеті — күрделі процесс, ол баланың барлық психологиялық қасиеттерін, рухани күшін керек етеді. Баланың ақыл-ой еңбегі белсенді әрекет болуға тиіс. Ол баланың жалпы психикалық даму ерекшеліктеріне байланысты болады. Баланың ақыл-ой әрекеті оның қажеттері мен қызығулары, сезімі мен еркі сияқты т.б. психикалық процестерімен байланысты іске асырылып отырылады. Баланың өздігінен оқуының жемісті болуы үшін ақыл-ой еңбегінің дағдыларын қалыптастыру керек. Баланың ақыл-ой еңбегін белгілі жүйемен дамытуға оның жалпы мәдениетін арттырып отыруға көңіл аудару керек. Ең алдымен, өз жұмысының мақсат-міндеттерін анықтауға үйрету қажет. Егер бала әрбір оқу жұмысын (тапсырмасын) не үшін, қандай мақсатпен жасау керектігін, ол қандай жаңа нәтиже (жаңа білім, дағды) беретінін білсе, онда бала әрекетінің саналығы артады. Оқу жұмысының міндеттеріне сай баланы өз бетімен жұмысын жоспарлай білуге, уақытты дұрыс пайдалануға, бақылауға, бағалауға, қысқаша айтқанда, өзін-өзі басқаруға дағдыландырудың маңызы өте зор. Баланың оқу әрекеті мазмұнына мыналар кіреді: ғылыми ұғымдар мен ғылыми жақтарды түсіну және практикалық міндеттерді шешуге бағытталған ойлаудың жалпы амал-тәсілдерін меңгеру. Осыған орай, ғылыми білімді және дағдыларды меңгеруі — олардың оқу әрекетінің негізгі мақсаты мен нәтижесі болып табылады. Біз зерттеу тақырыбымызға байланысты Л.С. Выготский[9], Д.Б. Эльконин [11], П.Я. Гальперин [10], В.В. Давыдов [7], және т. б. психологтардың жеке тұлға

туралы және оқытудағы іс-әрекеттің рөлі туралы теорияларын басшылыққа алып, танымдық, әрекет пен танымдық белсенділіктің тәрбиешілердің қызметінде кездесетін дидактикалық қиындықтардың көбірек орын алатындары мыналар:

- оқыту процесінде балалардың танымдық әрекетін, логикалық ойлау қабілетін қалыптастырудағы қиындықтар;
- балалардың оқу әрекетінің дағдыларын қалыптастырудағы қиындықтар;
- дарынды балалармен және үлгермейтін балалармен жекелеп жұмыс істеудегі қиындықтар. [1;15 - бет]

Тақырыпқа байланысты танымдық әрекеттің философиялық, психологиялық, педагогикалық негіздеріне сипаттама беріледі, анықтап айтқанда А.Н.Леонтьев, Д.Б. Эльконин, П.Я. Гальперин, В.В. Давыдов, М. Жұмабаев, Ж. Аймауытов, М. Мұқанов және т. б. психологтардың жеке тұлға туралы және білім танудағы іс-әрекеттің рөлі туралы теорияларына сүйеніп, танымдық әрекеттің мән-мағынасы сипатталады; оқу әрекеті мен танымдық әрекеттің құрылымының психологиялық ерекшеліктеріне түсінік беріледі

. Танымдық әрекеттің негізінде балаларда танымдық белсенділік қалыптасып дамиды, оның негізгі көріністері.

- ықыластың, ынтаның, ұмтылыстың, шартың жоғары болуы;
- балалардың өзіндік дербестігі, сұрақ беруге құмарлығы, пікір-талас туғызуға деген ықыласы;
- балалардың материалды еркін, өз сөзімен айтып беру мүмкіндігі және шығармашылық әрекетінің жоғары болуы. [2;32 - бет].

Психологтардың зерттеулеріне қарағанда, ойлау әрекетінің даму дәрежесін анықтаудың белгілері анықталған:

- ойлаудың дербестігі;
- оқу материалын жылдам және берік ұғыну;
- оқу материалына сын көзбен қарап, терең ұғыну;
- ойлау процесінің икемділігі (жаңа жағдайларға байланысты өзгеріп отыруы);
- ойлаудың көрнекі - образдық және логикалық түрлерінің өзара үйлесімді болып дамуы;
- бір пәннің материалын байланысты қалыптасқан ойлау амалдарының басқа пәндерді оқытуда да пайдалануға ауысуы. Мысалы, балалар тіл дамыту сабағында оқыған материалдың мазмұнына жоспар жасауды үйренсе, сол тәсілдерді басқа да пәндердің оқу материалына байланысты қолдана білуге мүмкіндігі болады.

Балалардың танымдық әрекеті мен белсенділігін қалыптастырып дамытуда проблемалық оқытудың маңызы зор, оның өзіне тән ұғымдары: проблемалық сұрақ, проблемалық міндет, проблемалық ситуация (жағдай) деген ұғымдары болады. Проблеманы оқытуда балалардың таным әрекеті төмендегідей негізгі үш кезеңнен тұрады:\

- проблемалық міндет қою және ұғыну;
- проблемалық міндетті талдау, болжамдар жасау, оны шешудің тиімді амалдарын қарастыру;
- проблеманы шешу және оның дұрыстығын тексеру. Балалардың оқу-таным белсенділігін артырудың тиімді құралдарының бірі - балалардың өзіндік жұмысы мен өздігінен білім алу әрекеті.

А. Байтұрсынов балалардың өзіндік жұмыстарын ұйымдастыру белгілі шарттарға байланысты болатынын баса айтады:

- балалардың істейтін жұмысының мақсатына айқын түсінуі;
- жұмысның аяқталуына, оның алдағы нәтижесіне қызығуы
- жұмысты балалардың өз еркімен қолдауымен орындауы.

Балалардың өзіндік жұмысының атқаратын функциясы мен міндеттері анықталады:

- балалардың дербестік қасиетін мейлінше арттыру;
- олардың алған білімінің саналылығы мен беріктігін қамтамасыз ету;

- балаларда оқуға қажет біліктер мен дағдыларды қалыптастыру;
- балалардың таным, ақыл-ой қабілеттерін дамыту;
- балаларды сыныптан және мектептен тыс дербес білім алуға әзірлеу
- балалардың оқуға ынтасын артғырып, үлгермеушілікті болдырмауға әсер ету. [3; 19]

Балалардың танымдық әрекеті мен өзіндік жұмыс дағдыларын қалыптастыруда оқыту әдістерінің қызметі ерекше. Тәрбиеші оқыту әдісі арқылы балаларға білім беруде өзінің іс-әрекетін балалардың таным әрекетіне басшылық етумен байланыстырады. Балалардың танымдық белсенділігінің деңгейіне қарай оқыту әдістері репродуктивті (түсіндірме, айтып беру, сипаттау т.б.), проблемалық әңгіме, зерттеу әдістері болып бөлінеді. Оқытудың мақсаттарына қарай әдістерді жаңа білім беру, қайталау, біліктер мен дағдыларды қалыптастыру, білімді тексеру және бағалау әдістері қолданылады.

Таным-дүниені, өмірді танып білу қабілеттілігі. Балалардың таным белсенділігінің тиімділігін және сапасын арттыру үшін сабаққа техникалық құралдар, сызбалар, көрнекілікті пайдаланудың орны ерекше. Эфирде оқылған өлеңдерден біздің ақындарымыздың дүние танымы шабыт қарымы, тақырып аумағы, ой салмағы көрініп жатады. Бала психикасының даму мәселесі адамның дүние танымына қатысы бар үлкен философиялық мәселе.

Танымдық есеп- жаңа білім іздеуге, оқудағы байланыс, дәлелдерді белсенді пайдалануға түрткі болатын оқу тапсырмасы. Танымдық есеп жүйесі бүкіл оқыту процесінде оқудың мазмұны мен іс-әрекет амалдарын біртіндеп күрделендіре беретін бірізділікк негізделеді. Сондықтан тәрбиеші баланың білімді меңгеруімен қатар, оның оқу-танымдық іс-әрекетін белсендіру жағына да баса назар аудару керек.

Танымдық қызығушылық- ғылым жаңалықтарын, қоғамда болып жатқан өзгерістерді танып-білуге деген қызығушылық.

Қоғам дамуының қазіргі кезеңінде баланың өздік ізденуі, шығармашылықпен жұмыс істеуі маңызды қажеттілікке айналып отыр. Сондықтан балалардың белсенділігін дамытып, дұрыс бағыт таңдап, білім мен біліктерін өмірдің жаңа жағдайында пайдалана білуге үйрету қажеттігі туындайды. Мұндай іс-әрекет тәсілдерін жүзеге асыруда еріктік компоненттің маңыздылығын ескеру қажет.

Қоғамға саналы, мақсатты түрде бағыт ұстаған және ғылыми-техникалық прогрестің барысына тиімділікпен араласа алатын ізденістер қажет. Осыған байланысты әрбір баланың ерікті түрде кәсіптік мәнді іс-әрекетті орындауға ұмтылыс, оны қажетсінуі мен шығармашылық тапсырманы шешу ісінде алғы алгоритімдерді иемдену болып отыр. Ал бұл тек оқу - зерттеу және өндірістік- техникалық пайдалану істерін ұйымдастырудың белсенді түрлерін ықыласпен жүргізген жағдайда ғана мүмкін болады.

Таным процессі түрлі қиындықтарды жеңумен байланысты. Таным барысындағы қиындықтарды жану, ол үшін қажетті ерік-күшін жұмсау жеке тұлғаның өзінің танымдық әрекетін нысаналы түрде және саналықпен реттеуін талап етеді. Еріктің болуы жеке тұлға үшін елеулі, маңызды мақсаттар мен міндеттердің болуымен байланысты [4; 65 - бет].

Баланың өзіне де өзгеге де сын көзімен қарауы, таным өрісінің кеңеюі, айналасындағылардың еңбегін бағалауға, белгілі бір нәтижеге жетуге талаптануы ерік - күшін талап етеді. Сондықтан баланың ерікті түрде ішкі қажетсінуі мен білім беру міндеттерінің үйлесімді ұштасуын дамудың шарттары ретінде қарастыруға болады.

Зерттеліп отырған мәселе бойынша жүргізілген талдаулар мынадай өлшемдерді бөліп көрсетуге мүмкіндік береді.

- 1) ғылыми және пәндік білімдерінің болуы;
- 2) танымдық іс-әрекет тәсілдерін игеру;
- 3) танымдық тапсырмаларды орындауда оны жоспарлау білігінің болуы;
- 4) танымдық іс-әрекетті ұйымдастыра білу;
- 5) танымдық іс-әрекеттерді орындауда ұйымдастыру амал-тәсілдерін білу және оны жаңа жағдайда пайдалану;
- 6) тұтас педагогикалық процесте мақсаты өзара әрекет;
- 7) танымдық тапсырмаларды орындауда оны алдын - ала болжау, нәтижесін елестету

және маңыздылығына сын баға беру;

8) проблеманы шешудің қажетті ұжымдық нысандарын ұйымдастыру біліктерін меңгеру;

Көрсетілген өлшем негізінде мынадай белгілер анықталады:

- танымдық іс-әрекетке тұрақты қызығушылық;
- оқу ісіне белсене кірісу;
- танымдық материалдарды қызыға қабылдау және оны қажетсіну;
- білімін өз бетінше жаңартып, толықтырып отыру;
- танымдық тапсырмаларды іріктеу;
- танымдық тапсырмалардың мақсаты мен міндетіне сәйкес жоспар құру;
- тапсырманы орындаудың әр кезеңдерін елестету және соған сәйкес тәсіл-амалдарын

жоспарлау;

- жұмыс мазмұнын нақты жоспар арқылы жетілдіру;
- жұмыс барысындағы кедергілер мен қиындықтарды болжау;
- оқу-танымдық біліктерін ұтымды пайдалану;
- танымдық ұйымдастыру біліктерінің болуы;
- танымдық іс-әрекеті ұйымдастырудың оңтайлы формаларын таңдауы;
- жұмыс нәтижесін таңдау және өзіндік баға беру;
- шығармашылыққа ұмтылу;

Балалардың танымдық қызығушылығы, ізденпаздығы, оқу еңбегі әлеуметтік сабақтастық алып жатса, онда олар қоғам дамуына үлес қосумен қатар жеке рухани қанағаттану көзі болады. Тәрбиеші балалардың танымдық іс-әрекетіне бағыт-бағдар беруде мыналарды ескеру керек:

1) танымдық тапсырмалар мазмұнын түрін ойлап табу және оларды іріктеуде балалардың танымдық мүмкіндіктерін ескеру;

2) шығармашылықты қажет ететін, кәсіби маңызы бар тапсырмаларды беру;

3) көркемдік шешім табу, образ жасау, модель құру т.б. үшін негіз боларлық жағдайларды тудыра білу;

4) тапсырмаларды жоспарлауға және оны жетілдіруге көмек көрсету;

5) жоспар бойынша іс-әрекет тәсілдерін ұйымдастыра білуін қадағалау;

6) баланың шығармашылықпен жұмыс істеуін ұйымдастыру;

Осындай мәселелерді теориялық, әдіснамалық талдау, танымдық іс-әрекеті жоспарлау және ұйымдастыру біліктерін дамыту мен қалыптастыру психологиялық процестерді педагогикалық шарттарға сәйкес сабақтастықта жүргізген маңызды.

Балалардың танымдық іс-әрекеттегі жоспарлау біліктері құрамына мыналар кіреді:

- іс-әрекет мақсаттарын құру және анықтай білу;
- оқу-танымдық материалы бойынша жұмыс логикасы мен ретін анықтай білу;
- игерген білімі мен жаңа материалды байланыстыра білу;
- оқу-танымдық әрекетте маңызды, өзекті мәселелерді анықтау;
- тапсырманы орындауда оның микро кезеңдерін алдын-ала анықтау;
- жұмыстың әдістемелік құрылымын ойлап табу, оның түрлі нұсқаларын табу;
- жұмыста кездесетін кедергілерді, қиыншылықтарды, мүмкін болатын қателіктерді

алдын алу;

- түрлі әдіс-тәсілдерді таба білу;
- жаңа білім көзін іздеу;
- өз ойын негіздеу, жұмыс бағытын таңдау;
- мәселенің перспективалық бағытын анықтау;
- іс-әрекет моделін құру;
- нәтижесін болжай білу;

Балалардың танымдық іс-әрекетін ұйымдастыру біліктерінің құрамы:

- оқу-танымдық әрекетте дербестілік пен жағдайларды дұрыс ұйымдастыра білу;
- жұмыстың орындалу кезеңдерін анықтап, тиімді әдіс-тәсілдер арқылы тапсырманы

орындау;

- топпен жұмыс істей білу және пікір талас жүргізу;
- өзара көмекті ұйымдастыру, өзіндік бақылау;
- тапсырмаларды деңгейлерге жіктеу;
- қажетті жағдайлар эксперимент, экскурсия, бақылау т.б. жұмыс түрлерін жүргізе

білу;

- өзіндік жұмысты іздемпаздықпен іске асыру;
- жұмыстың орындалу кезеңділігі мен жүйелігін сақтау;
- жұмысты шығармашылықпен шешу;
- оңтайлы әдіс-тәсілдер, амалдар арқылы нәтижеге жету, тұжырым жасау.

Балабақшада оқыту үрдісінде баланың нәтижелі білім алуы, танымдық шарттарын игеру мынадай шарттарға байланысты деуге болады:

-қанағаттану-баланың кәсіби бағдарлануында маңызды, оның таңдаған мамандығына деген көзқарасын айқындап, оқытудың негізгі нәтижесіне ықпал етеді;

-белсенділік-нәтижеге жетуге деген ұмтылыс түрінде көрінеді. Қажетсіну,оқу мотивтері, танымдық қызығушылық т.б. белсенділіктің ішкі жағдайында пайда болады;

-оқу үлгерімі-жоспарланған нәтижеге жету деңгейінің көрсеткіші ретінде көрінеді. Бұл көрсеткіш педагогикалық бағалау көмегімен анықталып, сандық форма –баға ретінде қойылады. Баға оқу үлгерімі көрсеткіші ретінде, ал оның деңгейі нәтиже ретінде көрініс береді. [5; 28 - бет]

Жоғарыда оқыту және тәрбиелеу тиімділігін бағалау өлшемдерінің ең негізгілері ғана берілді. Бірақ әр педагогикалық жүйеде, әр деңгейінде оның өлшемдері толықтырылып және жүйеленіп, аралық және соңғы нәтижеге жету мақсатында өзгеріп отырады.

Танымдық іс-әрекет – шәкірттің білімге деген өте белсенді ақыл-ой әрекеті. Балабақша балаларының танымдық іс-әрекетін жетілдіру проблемасына педагогтардың, психологтардың еңбектері арналған. Бұл проблеманың кейбір қырлары тамыры тереңге бойлайтын көне замандардан бастау алады. Сократтың өзі-ақ оқыту барысында шәкірттің танымдық іс-әрекетін арнайы басқарудың маңыздылығын атап көрсеткенді.

Алтынсариннің пікірінше, педагогикалық жұмыстағы ең шешуші нәрсе: тәрбиешінің ең жақсы оқыту әдістерін таба білуде, балалармен дұрыс сөйлесе білуінде. “Үлгілі жолға қойылған, дұрыс тәртібі бар жаңа типті мектеп жасына дейінгі балаларды қызықтырып, оларды мәдениетке, жұмысқа және айналасын, өз ортасын тануға, ой еңбегін үйретуге тиіс”, - деп атап көрсеткен.

Қолданылған әдебиеттер

1. А. Қамалбекова. Оқушылардың танымдық қызығушылығын ойын әрекеті арқылы арттыру: Алматы, Бастауыш мектеп 2005
2. Бастауыш мектеп журналы. 2000-2005 ж.
3. А. Малдыбаева. Жеке тұлға диагностикасы: Шымкент, 2005
4. Б.С.Волков, Н.В.Волкова. Детская психология:-М, 2004
5. Б.С.Волков, Н. В. Волкова. Возрастная психология- М, 2005
6. Б.С.Волков Психология младшего школьника - М, 2002
7. М.В.Гамезо, Е.А. Петрова. Возрастная и педагогическая психология-М, 2003
8. Б.С. Волков. Младший школьник. Как помочь ему учиться-М, 2004

СОЦИАЛЬНЫЕ СЕТИ НА УРОКАХ ИНОСТРАННОГО ЯЗЫКА

Дерр А.А.

Научный руководитель: Жумагулова Е.В.,
лектор кафедры общего языкознания и литературы, магистр филологии
НАО «Кокшетауский университет им.Ш.Уалиханова», г. Кокшетау
a.derr@bk.ru

Аннотация: В данной статье рассматриваются возможности обучения иностранным языкам при помощи социальных сетей, таких как, Instagram, Facebook, YouTube. Определены понятия Instagram, Facebook, YouTube.

Ключевые слова: социальная сеть, обучение, иностранный язык.

В нашем современном мире каждый человек всё больше стремится к общению. Люди стараются больше путешествовать, узнавать мир, знакомиться с новыми людьми. Раньше до эры интернета люди чаще общались вживую чем в настоящее время. Сейчас же, когда существует интернет и социальные сети в нём, наше общение стало более прогрессивным благодаря цифровизации. Люди могут общаться друг с другом виртуально. Но соцсети это не только общение, но и изучение чего-то нового и полезного, например, изучение иностранного языка. Есть возможность общаться с иностранными гражданами, читать новости и блоги на изучаемом языке, тем самым повышать свой уровень языка. Но для начала предлагаем дать определение социальной сети

Социальная сеть является онлайн-сервисом, который позволяет создать социальную связь, построить взаимоотношения между пользователями, распространить любую информацию, узнать что-то новое, другое. Социальные сети обладают практически неограниченными возможностями для обмена разносторонней информацией (текст, фото, видео, микроблог и т.д.); профиль с личной информацией (ФИО, возраст, ВУЗ, место жительства, место работы, фотографии и т.д.); добавление в друзья (знакомые, друзья, родственники, одноклассники, преподаватели, коллеги и т.д.). Помимо всего прочего, социальные сети дают возможность своим пользователям вступать в сообщества, создавать группы, комментировать и обсуждать информацию, которой делятся его друзья.

Оптимальным способом изучения иностранного языка в интернете являются многоязычные социальные сети. Но не только многоязычные ресурсы интернета помогают пользователям изучать иностранные языки, но также и такие социальные сети как «Instagram», «Facebook», «YouTube» и множество других. Рассмотрим данные социальные сети и возможности их применения на уроках иностранного языка.

Instagram - бесплатное приложение для обмена фото и видео, которое позволяет применять к ним фильтры, а также распространять их через свой сервис. На сегодняшний день это приложение перестало быть просто развлекательной площадкой, сейчас это целая платформа, наполненная действительно полезной информацией. Вы с лёгкостью найдёте странички крупных образовательных, благотворительных и социальных проектов. В своей работе мы часто используем это приложение, которое изначально было создано для обмена фотографиями и видеозаписями. Это приложение является отличной платформой для того, чтобы найти картинку или видеоролик для описания, тренировки устной речи по теме урока. Ведь можно мгновенно выложить фотографию, придумать свой хэштег и описание; снять короткое видео и обменяться полученными результатами. Можно организовать конкурс и наградить того, кто собрал наибольшее количество лайков. Если на уроке встречаются задания «Исправьте ошибки», то Instagram тоже поможет вам заинтересовать учащихся. С помощью приложения вы можете превратить обычные тестирования с выбором правильного варианта ответа в виде «Викторины» в Instagram Stories. Учащиеся в интерактивной форме выполняют задание, получают моментальную обратную связь. Не забывайте о креативных домашних заданиях, которые можно будет легко проверить, если ввести придуманный вместе с детьми единый хэштег.

Помимо этого, на данной платформе можно найти полезные страницы для изучения немецкого языка, например [deutschonline](#). На данной странице предложен полный курс изучения иностранного языка (немецкого). Здесь можно изучить правила, слова, и всё это в интересной форме.

Facebook — одна из крупных социальных сетей в мире. Эта социальная сеть также является бесплатной для пользования. Посещаемость сайта очень высока, сеть является мультязычной. Facebook позволяет создать профиль с фотографией и информацией о себе, приглашать друзей, обмениваться с ними сообщениями, изменять свой статус и т.д. Facebook предлагает множество функций, с помощью которых пользователи могут взаимодействовать между собой. Благодаря функциональности этого сайта, на его просторах можно найти людей из разных стран, обладающих тем или иным языком, которые смогут помочь вам. Также можно найти сообщества, в которых будет главная цель, задача – изучение иностранных языков. В этом случае изучать язык еще проще, так как многие пользователи заинтересованы в такой деятельности. В качестве примера приведем самые популярные группы на Facebook по изучению английского языка.

[EnglishClass101](#) — Здесь можно найти множество интересных статей и видео-уроков о произношении английских слов, веселые подборки, подкасты и т.д.

[Learn Real English](#) — Здесь можно найти подходящего репетитора из Великобритании, ознакомиться со статьями об удаленном обучении и пообщаться с другими участниками группы.

[Learn English](#) — один из самых популярных сайтов, посвященных изучению английского. В группе состоят люди из всех уголков мира. Здесь можно найти курсы английского для путешествующих, видео-уроки, методики, книги, интересные публикации и т.д. Также в группе часто появляются статьи на тему «Самый простой способ выучить английский язык».

Несколько советов для изучения иностранного языка в Facebook:

1) Практикуйтесь, размещая свои посты. Вы можете практиковаться в простом английском языке, описывая вещи, которые происходят с вами, что является отличным способом практики говорения от первого лица. Постановка вопросов также отличный способ изучения английского языка. Тогда ваши друзья могут вам отвечать, и вы можете начать разговор онлайн. Это также означает, что многие люди могут вступить в разговор с вами.

2) Связь с англоговорящими друзьями. Вы можете найти новых друзей на Facebook, общаться с ними и получать мгновенные ответы обратно, так что это эффективный способ обучения.

3) Изменение используемого языка на английский. У Facebook есть проверка орфографии, поэтому если вы будете набирать текст с ошибками, он может исправлять ошибки правописания. Это также может помочь вам улучшить словарный запас, потому что вы будете узнавать новые слова, которые вы, возможно, не знали раньше, запоминать правильное написание слов.

Существует множество способов использования Facebook в классе – от обычной рассылки информации отсутствующим ученикам до создания собственных учебных материалов и обсуждений на соответствующие темы курса. Настоящая работа показывает, что при помощи Facebook преподаватель может создавать обстановку англоговорящей страны на уроке, и как показывают результаты исследования, ученики положительно отзываются о подобном опыте.

YouTube — видеохостинг, предоставляющий пользователям услуги хранения, доставки и показа видео. Пользователи могут добавлять, просматривать, комментировать и делиться с друзьями теми или иными видеозаписями. Благодаря простоте и удобству использования YouTube стал популярнейшим видеохостингом и третьим сайтом в мире по количеству посетителей. На просторах этого сервиса имеются видео-уроки по грамматике, чтению, говорению разных языков. С помощью них можно самостоятельно изучать иностранные языки. Преимущество YouTube в том, что при изучении мы слушаем правильное произношение, актуальный язык и развиваем понимание языка на слух.

Приведем пример использования приложения Instagram на уроках иностранного языка во время педагогической практики в КГУ «ОШ села Полтавка отдела образования по Атбасарскому району управления образования Акмолинской области». Для урока мы выбрали подходящий к

изучаемой теме пост в Instagram. Ученикам было предложено описать фото, что изображено на нём, когда/где/кем было сделано, при этом сам текст ученики не видят. Ученики работают в парах 5 минут, чтобы придумать подпись к фото. Они могут представить, что это фото сделали они сами и рассказать о нём. Затем ученики по истечении времени делятся своими идеями, а учитель проверяет ошибки и помогает с лексикой. Далее читаем оригинал, работаем с незнакомыми словами. Выбираем, чей текст подходит больше к фото: учеников или оригинал. Ученикам данный вид работы показался очень необычным и интересным. На наш взгляд можно и нужно использовать социальные сети в обучающих целях, так как социальные сети — это «естественная среда обитания» современных школьников, и они чувствуют себя увереннее в работе с ними.

В своей статье мы рассмотрели возможные пути изучения иностранного языка через социальные сети и выявили наиболее популярные из них. Мы пришли к выводу, что изучение иностранных языков при помощи социальных сетей имеет большое будущее. Помимо того, что ученики, используя социальные сети, могут самостоятельно изучать иностранный язык, можно также применять их на уроках иностранного языка. Тем самым, мы мотивируем учащихся к изучению иностранного языка и показываем альтернативные возможности и способы работы над языком.

Литература

1. Blattner Geraldine, Lara Lomicka. Facebooking and the social generation: A new era of language learning. Alsic. Apprentissage des Langues et Systèmes d'Information et de Communication 15.1. 2012. [Электронный ресурс]. URL: <http://journals.openedition.org/alsic/2413> (дата обращения: 03.03.2018).
2. Manan Nor Ashikin Ab, Ahmad Ashaari Alias, Ambigapathy Pandian. Utilizing a Social Networking Website as an ESL Pedagogical Tool in a Blended Learning Environment: An Exploratory Study // International Journal of Social Sciences & Education. 2012. [Электронный ресурс]. URL: https://www.researchgate.net/publication/261174650_Utilizing_a_Social_Networking_Website_as_an_ESL_Pedagogical_Tool_in_a_Blended_Learning_Environment_An_Exploratory_Study (дата обращения: 09.03.2018).
3. Terantino Joe, Karen Graf. Using Facebook in the language classroom as part of the net generation curriculum // Language. 2011. P. 44-47 (). [Электронный ресурс]. URL: https://www.actfl.org/sites/default/files/pdfs/TLEsamples/TLE_Nov11_Article.pdf (дата обращения: 09.03.2018)

ПРИМЕНЕНИЕ СТРАТЕГИИ «ПЕРЕВЕРНУТЫЙ КЛАСС» ПРИ ИЗУЧЕНИИ ДРАМЫ

А. Н. ОСТРОВСКОГО «БЕСПРИДАННИЦА»

Домалевская А.Д.

Научный руководитель: Забиякова Г.В., старший преподаватель

НАО КУ им. Ш.Уалиханова, г.Кокшетау

domalevskaya2001@bk.ru

Наряду с лирическими, эпическими произведениями в школе изучаются и драматические произведения. Проанализировав программу по русской литературе, мы пришли к выводу, что драматических произведений в школе в количественном отношении

изучается гораздо меньше, чем эпических и лирических. Знакомство с драмой как родом литературы начинается в шестом классе. На уровне «Знание, понимание» учащиеся знакомятся с терминами, причем и пьесы, и терминология из класса в класс усложняются. Сравним, если в 6 классе предлагается для изучения пьеса-сказка А. Н. Островского «Снегурочка», в 7 классе учащиеся изучают произведение Д. И. Фонвизина «Недоросль», то восьмиклассникам предлагается прочесть и проанализировать трагедию У. Шекспира «Ромео и Джульетта» и комедию Н. В. Гоголя «Ревизор». В девятом классе учащиеся знакомятся с произведением А. С. Грибоедова «Горе от ума», а в десятых и одиннадцатых в зависимости от направления обучения изучают драму А. Н. Островского «Бесприданница», пьесы А. Вампилова «Старший сын», «Утиная охота».

Изучение драматических произведений в школе учащимся дается труднее, чем изучение лирических и эпических произведений. Трудности заключаются в том, что драматическое произведение предназначено для постановки на сцене, оно лишено лирических отступлений, авторских размышлений, портретной характеристики героев (дается лишь краткая характеристика в афише). Чтобы определить конфликт в произведении, учащиеся должны обращать внимание на действия, поступки, речь героев. Кроме того, трудности испытывают учащиеся еще и из-за небольшого количества часов, выделенных для изучения драматического произведения.

Важность изучения драмы в школе заключается в том, чтобы научить учащихся не просто читать по ролям, но уметь «постигать авторский замысел, пробудить интерес к театру, сопоставлять авторский замысел пьесы с воплощенным замыслом режиссера, увидеть за его толкованием пьесы присутствие самого драматурга» [1]. Поэтому необходимо искать такие формы и приёмы работы, с помощью которых была бы возможность не только познакомить учащихся со спецификой драмы как особого рода литературы, но и научить анализировать драматическое произведение.

Рассмотрим организацию уроков по пьесе А. Н. Островского «Бесприданница» с применением стратегии «Перевернутый класс», основателями которой являются американские преподаватели Джонатан Бергаман и Аарон Сэмс. Суть данной стратегии заключается в том, что ученики дома изучают теоретическую часть (просматривают аудио-видеоматериалы, просматривают фильмы, выполняют задания, необходимые для дальнейшей работы в классе), а на уроках учитель вместе с учащимися отрабатывает практическую часть, рассматривая более сложные вопросы.

При изучении драматического произведения большую роль играет вступительное занятие, на котором в традиционном формате урока мы рассматривали эпоху, исторические сведения, биографию драматурга, историю создания драматического произведения, т.е. материал, который старшеклассники могут изучить самостоятельно, используя руководство учителя, что и предлагает стратегия «Перевернутый класс».

Итак, первое занятие по драме А. Н. Островского «Бесприданница» нацелено на овладение теоретических понятий, связанных с изучением драмы. Можно предложить следующие задания:

- 1) Составить глоссарий по следующим терминам: драма как род литературы, драматическое произведение, трагедия, конфликт, контраст, действующие лица, ремарка.
- 2) Посмотреть видеопрезентацию «Биография и творчество А. Н. Островского» и ответить на вопрос: «Почему А. Н. Островского называют «Колумбом Замоскворечья»?»

На уроке, на этапе актуализации знаний, с целью проверки степени усвоенности данного материала, можно использовать прием «Две правды, одна ложь» (учащиеся составляют три утверждения, два из которых верно, одно – нет). Применив прием «Ты - мне,

я – тебе», учитель может оценить составленные утверждения, проверить степень подготовленности учащихся к уроку.

На следующем этапе урока, используя прием «Инсерт» (чтение с пометами), рассмотрим историю создания драмы «Бесприданница», ее сценическую судьбу. Чтобы получить обратную связь, можно применить рефлексивный прием «Плюс – минус – интересно». Учащиеся делятся впечатлениями о статье.

Далее происходит знакомство с действующими лицами драмы. Чтобы представить героев, необходимо не просто прочесть сведения о действующих лицах, но обратить особое внимание на значение имен, фамилий героев. Данная работа может состоять из двух заданий:

1) Прочитайте краткую характеристику действующих лиц в афише. Разделите героев на четыре группы. По какому признаку вы выполнили группировку?

2) Работа в группах:

1 группа – «Женские образы в драме» (Харита Игнатьевна, Лариса Дмитриевна); 2 группа –

«Образы сильных мира сего» (Кнуров, Вожеватов, Паратов); 3 группа – «Чиновник Карандышев»; 4 группа – «Второстепенные герои пьесы» (Робинзон, Гаврило, Иван).

Задание: Еще раз обратитесь к характеристике героев, используя интернет-ресурсы, запишите, что обозначают имена, отчества, фамилии героев. На основе полученной информации составьте словесный портрет героя, опишите его характер.

Данная работа позволит учащимся включить воображение и представить действующих лиц драмы. Прием «Авторский стул» и соответствующие дескрипторы помогут оценить работу групп.

На данном уроке учащиеся выявляют главный конфликт драмы.

«Путь к прояснению основного конфликта прокладывает и установление границ пьесы – с чего началось и чем кончилось, что способствует прояснению общего взгляда на пьесу» [2]. Домашним заданием будет перечитывание пьесы и составление сюжетного плана.

Второй урок будет посвящен анализу образов Кнурова, Вожеватова, Паратова. Дома учащимся предстоит выполнить следующую работу: используя прием «Анкета» заполнить анкету на Карандышева, Робинзона; заполнить «Дневник двойной записи» (первая графа действия героев, поступки (Паратов, Карандышев, Кнуров), вторая графа – интерпретация)

На третьем уроке, используя материал домашней работы, мы рассмотрим образы «маленького человека» – Карандышева, Робинзона, проанализируем речь героев, ее своеобразие, определим, как речь передает характер персонажа, его чувства. В качестве домашнего задания можно предложить темы для самостоятельного изучения: «Актрисы, сыгравшие роль Ларисы Дмитриевны», «Романсы в драме «Бесприданница»», «Портрет одной семьи» (на примере семьи Огудаловых). Отдельный урок посвящается изучению образа Ларисы Дмитриевны – главной героини пьесы А. Н. Островского «Бесприданница». Основная тема пьесы – власть денег, собственности, богатства в эпоху «торжества буржуазии». Драматург пытается найти в реальной жизни те силы, которые могли бы противостоять стихии холодного расчета и эгоизма. Особое внимание писатель уделяет героям «с горячим сердцем», которые и в это жестокое время продолжают жить чувствами, ищут понимания, счастья. К таковым относится и главная героиня пьесы «Бесприданница», которая выделяется среди персонажей своей нравственной чистотой, верой, наивностью. На уроке учащиеся должны прийти к выводу, как любовный конфликт переплетается с социальным. Дома учитель предлагает посмотреть фильм режиссера Э. Рязанова «Жестокий романс» и написать учащимся рецензию на фильм.

На пятом уроке выявляется авторская позиция. Обычно в драматическом произведении «позиция автора скрыта более, чем в произведениях другого рода» [3], поэтому анализируя ремарки, характер развития конфликта, учащиеся должны определить, как писатель относится к своим героям. Кроме того, последний урок является итоговым, учащимся можно предложить творческую работу.

При работе с драматическим произведением большую роль играют выразительное чтение, инсценировки. Данные приемы уместно применять при анализе персонажей.

Таким образом, применение стратегии «Перевернутый класс» при изучении драмы А. Н. Островского «Бесприданница» позволит вовлечь в процесс обучения всех учащихся, более подробно изучить данное произведение, применив интересные приемы; расширить кругозор учащихся, развить навыки самостоятельного поиска посредством выполнения исследовательских заданий. При использовании данной стратегии роль учителя меняется: он становится консультантом, советчиком; обучая учащихся навыкам исследовательской работы на уроках литературы, он реализует одну из главных задач современного образования.

Литература

1. Методические подходы к преподаванию драмы в школьном курсе литературы. Особенности методики изучения драмы в школьном курсе литературы // Электронный ресурс. Режим доступа: https://studbooks.net/1277290/pedagogika/metodicheskie_podhody_prepodavaniyu_dramy_shkolnom_kurse_literatury
2. Методика изучения драматических произведений // Электронный ресурс. Режим доступа: https://vuzlit.com/959522/metodika_izucheniya_dramaticheskikh_proizvedeniy
3. Халиуллина Р.А. Методы работы над драматическим произведением в школе // Электронный ресурс. Режим доступа: <https://infourok.ru/metody-raboty-nad-dramaticheskim-proizvedeniem-v-shkole-4275927.html>

ВЕРБАЛИЗАЦИЯ КОНЦЕПТА «ГОРЫ» В КАЗАХСКОЙ НАРОДНОЙ СКАЗКЕ И В «КАЗАХСТАНСКИХ СКАЗКАХ» Ю. СЕРЕБРЯНСКОГО

Домалевская А.Д.

Научный руководитель: Анищенко О.А., д. ф. н., ассоциированный профессор
НАО КУ им. Ш.Уалиханова, г.Кокшетау
domalevskaya2001@bk.ru

Статья посвящена рассмотрению концепта «горы» в казахских народных сказках и в сборнике «Казахстанские сказки» Ю.Серебрянского.

Термин «концепт» относится к числу стержневых терминов современной лингвистики. Несмотря на изучение понятия «концепт» выдающимися исследователями Н.Д. Арутюновой, А.П. Бабушкиным, А. Вежбицкой, Е.С. Кубряковой, С.Е. Никитиной, нет единого определения данному термину. В Большом словаре иностранных слов концепт характеризуется как «общее понятие, общее представление» [1]. Художественный «концепт» представляет собой сочетание понятий, каких-либо элементов, эмоций. Рассматривая «концепт» в художественной литературе, исследователи текста обращают внимание на воплощение индивидуально-авторского способа «восприятия и организации мира, т.е. частный вариант концептуализации мира» [2]. Академик Д.С. Лихачев считал, что если обращаться только к словарному смыслу слова, то смысл «зашифрованной» мысли автора останется неясным, непонятым. Это значит, что «именно

оперирование концептами и проникновение в индивидуально-авторскую концептосферу позволяет читателю и исследователю проникнуть в суть текста, существующий только как потенциал и могущий быть превращенным в действительный смысл» [2].

Сказки – это сокровищница казахского народа, в них нашли отражение быт, обычаи, традиции степного кочевника, таящего в себе народную мудрость, остроумие, находчивость. Благодаря географическому положению, в казахских народных сказках большую роль играют горы. Рассмотрим концепт «горы» в казахской сказке «Ер-Тостик».

В сказке Ер-Тостик отправляется на поиски братьев. Показана длительность их пути: *«Прошел мимо **гор**, степей и пустынь»*. В данном контексте «горы» используются в качестве географического понятия, т.е. в прямом значении данного слова. По возвращении братьев домой, отец устраивает той. Радость родителей, гостеприимство, богатство стола подчеркивается в предложении: *«На достархан выносят **мясо гору**»*. Здесь слово «гора» употребляется в переносном значении: «очень много».

Возвращаясь домой после свадьбы девяти сыновей, караван Ерназара подходит к подножию гор: *«Дорога привела их к **гор подножью**, / Урочище пред ними Соркудук»* [3]. Именно с этого момента начнутся испытания для влюбленных Ер-Тостика и Кенжекей. В данном контексте словосочетание «подножье гор» – начало препятствий, которые нужно героям преодолеть.

В описании погони Бабы – яги за Ер-Тостиком читаем: *«Такая тут началась скачка, что **горы стали рассыпаться**, как кучи песка»*. [3] В одном предложении наблюдаем гиперболу «горы стали рассыпаться» и сравнение «горы..., как кучи песка». Данные художественные средства подчеркивают силу, мощь героя и его коня.

В подземном царстве Ер-Тостик встречается с человеком небывалой силы, который от скуки передвигает **горы** с места на место (опять гипербола, так характерная для жанра сказки). Интересно имя этого человека – **Горокат**. Оно образовано путем сложения основ, от слов **гора** и **катать** с помощью соединительной гласной *о*.

Жители страны Темир-хана, узнав, что к ним идет Ер-Тостик, откочевали за широкий утес, находившийся *«за **шестью горами** и семью озерами»* [3], что означает очень далеко. Можно сравнить со сказочным выражением русской сказки *«за тридцать земель в тридесатом царстве»*.

В битве с Шоин-Кулаком Ер-Тостик в изнеможении падает на землю. Чувствуя усталость, *«показалось ему, что **гора свалилась на него**»*. Слово **гора** употребляется в значении «тяжесть».

Таким образом, в казахской народной сказке концепт «горы» включает значения: 1) географический термин; 2) переносное значение «очень много»; 3) «преграда, препятствие»; 4) употребляется в качестве характеристики субъективных качеств героя («сила», «мощь») с помощью художественных средств (сравнение, гипербола); 5) переносное значение, передающее категорию состояния «тяжело». Кроме того, в сказке есть герой **Горокат**, имя которого образовано от слов **гора** и **катать**.

Таким образом, категория «концепт» в казахских народных сказках активно и различно вербализуется. Сравним отражение концепта «горы» в «Казахстанских сказках» Ю.Ю.Серебрянского. Юрий Юрьевич Серебрянский – казахстанский писатель, поэт, Публикуется журналах «Дружба народов», «Знамя», «Воздух», «День и ночь», «Новая юность», «Пролог», «Юность», «Новая реальность», на литературном ресурсе «Литература». О своем творчестве он говорит: «Проза – это всего лишь большое стихотворение... – это гармония, которую подсознательно чувствует читатель... В прозе есть ритм, который нужно держать» [4]. В сборник «Казахстанские сказки» вошло пятнадцать сказок. Они не связаны между собой единым героем, не связаны сюжетной основой. Каждая сказка – отдельное произведение. Ю.Ю.Серебрянский, будучи казахстанцем (в третьем поколении) польского происхождения, отмечает его сказки – «первый шаг к созданию фольклора нового, общего» [4]. «Казахстанские сказки» Ю.Ю.Серебрянского удивляют: «сказочные сюжеты с тонко вплетенной в них реальностью – бывшей и настоящей – завораживают и увлекают в яркий мир, в котором художник едет на черепахе по вполне современному городу, а король отправляет письма своим

подданным с помощью арыков» [5]. В них колорит и аромат казахской земли. Попытаемся выяснить, каким образом посредством концепта «горы» отображается индивидуально-авторское восприятие мира, а также с верализацией концепта «горы» казахских народных сказках.

В «Казахстанских сказках» Ю.Ю.Серебрянского остановимся на анализе сказок «Замок Кок Тобе», «Король изобретатель», «Пастухи – близнецы».

В сказке «Замок Кок Тобе» творение природы противопоставлено творению человека. Первое же предложение, с которого начинается сказка, заинтересовывает читателя: *«Когда-то на горе Кок Тобе над самым городом стоял громадный замок рыцарей, правивших этими землями»* [6]. **Кок Тобе** – гора в Алматы. Возможно ли, чтобы на горе стоял «громадный замок»? Оказывается, возможно. В настоящее время на пике горе Кок Тобе, на высоте 1100 м, расположился великолепный парк «Кок Тобе», который является символом города Алматы. Итак, первая особенность сказок Ю.Серебрянского – сочетание реального и вымышленного: на горе Кок Тобе стоит громадный замок рыцарей. Обратим внимание: в этом предложении нет характеристики горы, она и так очевидна: любая гора характеризуется высотой, величию. Здесь же автор подчеркивает замок рыцарей, который является «громадным». Гора в сравнении с замком кажется приниженной, не такой большой. Рыцарям, забравшимся высоко в горы, вознесшимся над простыми жителями, казалось, что замок внушает страх подчиненным.

Описание замка и гор дается в противопоставлении: при плохой погоде на фоне черных туч замок выделялся своей белизной (он был построен из белого камня), но при хорошей погоде *«позади замка вставала гряда высоких снежных гор, и он казался маленьким на их фоне, совершенно не страшным»* [6]. *«Гряда снежных гор»* – белый цвет преобладает в описании гор, а не замка, замок же кажется *«маленьким на их фоне»*. Люди любили *«свои горы»*, и опять мы наблюдаем противопоставление *горы* – *свои, рыцари* – *чужие*. Высокомерие рыцарей, решивших построить башню, которая *«могла бы сравниться с высотой гор»*, было наказано. Они погибли в **горах**, которые в данной сказке являются не только географическим пейзажем, но и олицетворяют справедливость, независимость.

В сказке «Король – изобретатель» высмеиваются глупость и высокомерие короля, построившего замок на склоне **гор** и отгородившего себя от людей. Он построил замок в горах не для того, чтобы любоваться горными вершинами, а для того, чтобы наблюдать сверху за людьми. Изобретением короля было то, что он отправлял сообщения народу по арыкам к домам жителей и ждал от них ответ, которого, естественно, не получал: *«Не подумал он о том, что город наклонный, и письма текут только сверху вниз, по течению»*. [6] В данной сказке горы являются той деталью, которая помогает раскрыть образ главного героя.

В сказке «Пастухи – близнецы» два пастуха – братья-близнецы, но у них разные цели в жизни: один мечтал о счастье, которое заключалось в семье, детях, внуках; другой (*«тот, что носил тубетейку словно корону»*) мечтал о том, чтобы стать известным на всю степь. В этой сказке действующими лицами являются не только братья-пастухи, мать, горный бог, но и горы. При описании встречи пастуха с горным богом, автор использует олицетворение: *«гора задрожала, сотряслась, затряслась, раскололась»*. В данной цепочке глаголов используется прием градации, передающий отношение горы к происходящему, неодобрение взглядов пастуха, что носил тубетейку.

Таким образом, в «Казахстанских сказках» Ю.Серебрянского концепт «горы» включает следующие значения: 1) горы – географический пейзаж; 2) горы – олицетворение справедливости, независимости; 3) горы – вспомогательная деталь, необходимая для раскрытия образа главного героя; 4) гора – действующее лицо.

Сопоставив использование концепта «горы» в казахской народной сказке и в «Казахстанских сказках» Ю.Серебрянского, можно сделать следующие выводы: 1) общим является то, что лексема «горы» употребляется в прямом значении, является географическим пейзажем; 2) служит для раскрытия и характеристики образов – персонажей; 3) горы и герой взаимодействуют на протяжении всего повествования. Если в народных сказках **горы** выступают как неодушевленный предмет, то в авторской сказке они олицетворяются, становятся действующими лицами. В народной сказке для описания **гор** используются такие

художественные средства, как гипербола, сравнение. В авторской сказке автор использует эпитеты, олицетворение. Но, несмотря на сходство и отличие концепта «горы» в рассмотренных нами произведениях, следует отметить, что через языковые средства раскрывается образное, понятийное и символическое содержание.

Литература

1. Большой словарь иностранных слов // Электронный ресурс. Режим доступа: https://gufo.me/dict/foreign_words
2. Художественный концепт как единица индивидуально-авторской концептосферы // Электронный ресурс. Режим доступа: https://studbooks.net/769162/literatura/hudozhestvennyy_kontsept_edinita_individualno_avtorskoy_kontseptosfery
3. Казахская народная сказка «Ер-Тостик» // Электронный ресурс. Режим доступа: <https://vseskazki.su/narodnye/kazahskie-skazki/er-tostik.html>
4. Тарнецкая О. Казахстанский писатель Юрий Серебрянский: «Проза – это всего лишь большое стихотворение» // Электронный ресурс. Режим доступа: <https://yvision.kz/post/745041>
5. Серебрянский Ю. Пишу все на собственном опыте // Электронный ресурс. Режим доступа: <https://toppress.kz/article/yurii-serebryanskii-pishu-vse-na-sobstvennom-opite>
6. Серебрянский Ю. Казахские сказки // Электронный ресурс. Режим доступа: <https://magazines.gorky.media/druzhba/2016/8/kazahstanskije-skazki.html>

ЯЗЫК МИМИКИ И ЖЕСТОВ

Дусумбекова Раушангуль

Научные руководители: Жапарова К.Г., Абдрахманова С.А., старшие преподаватели
Кокшетауский университет им. Ш.Уалиханова, г. Кокшетау
raushanguldusumbekova@mail.ru

Человеческое общение по большей части происходит с помощью жестов и мимики. Как пишут в многих книгах, для передачи фактической информации используют вербальные способы, а для передачи эмоций и чувств невербальные способы. Когда человек обладает хорошей интуицией и естественен в разговоре, мы думаем, что он очень уверенный, на самом же деле он умеет понимать как вербальные, так и невербальные сигналы и использовать их в своем общении. Если же в разговоре с собеседником чувствуется ложь и неуверенность в его словах, то у него сразу видно разногласие между его мимикой, поведением и сказанными словами.

Все помним Чарли Чаплина - великого артиста немого кино. В его актерском мастерстве сразу понятно, по его мимике и жестам, где он смеется, плачет или ему весело. Такие актеры как Чарли Чаплин – гении невербального общения. Они настолько владеют сигналами чувств, эмоций и языком тела, что несут в себе массу информации. При общении с человеком, мы не обходимся без жестов, фиксаций и поз. Первое, на что обращаем внимание при общении - лицо. Лицо является главным показателем эмоций и чувств. Легче всего глядя на лицо распознаются положительные эмоции, такие как любовь, радость, счастье. Труднее обстоит дело с отрицательными эмоциями, такими как грусть, печаль и разочарование. Вообще мимика определяет самые основные эмоции: удивление, гнев, страх и отвращение.

Улыбка - означает проявление радости. Но она тоже бывает разной: когда человек улыбается только губами, и когда улыбается с зубами. Но не всегда улыбка означает проявление радости. Легко можно узнать искренне ли улыбается тебе человек. Если в его глазах пылает огонь, то он очень заинтересован в общении с тобой, если же в глазах его пустота, то собеседник чем-то

обеспокоен или ты ему неприятен. Конечно, если кто-то скажет, что выражение лица можно подделывать, то он будет прав. Однако, слова, жесты и поза выдают человека.

В мире очень много жестов, однако в разных странах они имеют и разную формулировку. К примеру, в Британии, если человек поднял большой палец на дороге, означает, что он голосует и всё хорошо. Но в Греции такой жест влечёт за собой оскорбительное значение.

Основные жесты, которые мы используем, это жесты с помощью рук, они помогают распознать ложь собеседника или симпатию к тебе.

Больше всего нас выдают жесты ладонями. Основных три жеста: ладонь вниз, ладонь вверх и указующий перст. Характеризуются они так: ладонь вверх – значит человек Вам доверяет и выражает покорность, ладонь вниз – человек пытается доминировать над Вами, указующий перст - человек агрессивно настроен на Вас.

Что касается рукопожатий, оно бывает так же трех видов: доминирующее, покорное и равное. Если человек хочет доминировать в Ваших отношениях, то рука его направлена ладонью вниз.

Другой жест - сцепленные руки. Жест этот означает негативное отношение и в некотором смысле разочарование. Наблюдается он в трех положениях: сцепленные пальцы возле лица, руки, которые лежат на столе и руки опущенные на колени. Такой жест чаще всего используют люди уверенные в себе и обладающие чувством доминирования и даже превосходства. Также к жестам уверенных людей можно отнести захват руки на руку или руки сцепленные за головой.

К жестам неуверенного человека можно отнести: скрещивание рук со сжатыми кулаками или обхват предплечий. Такие жесты говорят о желании сдерживать ненависть или страх. Человек зажат и пытается закрыться от мира, т.е у него некая враждебная и оборонительная позиция.

И последний жест, про который хочется упомянуть – стартовый жест. Этот жест чаще всего используют студенты перед окончанием лекции, и означает что пару пора завершать. Студент сидит, положив свои руки на колени или обхватывает край сидения руками. Как видите, в мире много различных жестов. Но всегда нужно с осторожностью их использовать, дабы не совершить ошибку.

Литература:

1. Аллан Пиз. Язык телодвижений. Самосовершенствование. Расширенная версия. 1981 г.

«БАЛАЛАР УНИВЕРСИТЕТІ» ЖОБАСЫ АЯСЫНДА БИОЛОГИЯДАН ОҚУШЫЛАРДЫҢ ЗЕРТТЕУ ЖҰМЫСТАРЫН ҰЙЫМДАСТЫРУ

О.М. Елемес

Ғылыми жетекші: профессор Дурмекбаева Ш.Н, биология және оқыту әдістемесі
кафедрасының меңгерушісі, биология ғылымдарының кандидаты
«Ш.Уәлиханов атындағы Көкшетау университеті» КеАҚ, Көкшетау қ.

orazgul.yelemes@bk.ru

Оқушылардың зерттеу жұмысы білімді өз бетінше меңгеру қабілетіне ықпал етеді, ол ойлаудың зерттеушілік мәдениетін қалыптастыруға бағытталған, ал оның негізінде қарама-қайшылықтар мен мәселелерді көре білу, гипотезаларды алға тарту, фактілерді орнату, сипаттау және түсіндіру, эксперименттерді жүргізу, бақылау жатады[1].

Баланы зерттеушілік жұмысына дайындау, оны зерттеушілік ізденіс шеберлігі мен дағдыларына үйрету қазіргі білім берудің ең маңызды міндетіне айналууда. Бұл да маңызды, өйткені ең құнды және берік білімді біз өз бетімізше, өзіміздің шығармашылық ізденісіміз барысында аламыз. Білім берудегі зерттеушілік мінез-құлықты дамытудың негізгі құралы – оқытудың зерттеу әдістері[2].

Қазіргі кезде мектеп оқушыларының зерттеу жұмыстарының мәселесі әсіресе бастауыш сынып оқушылары үшін өзекті болып отыр. Оқушылардың белсенді, шығармашылық, өз бетімен іс-әрекетінің дағдылары, білім фундаменттері, өз іс-әрекетінің нәтижелерін талдау, синтездеу және бағалау әдістерінің негізі бастауыш мектепте қалануы тиіс[3].

Оқушылардың зерттеу шеберліктері мен дағдылары тұлғаның негізгі құрамдас бөлігі ретінде оның кәсіби даму процесінің жетекші сипаттамаларын білдіреді, оның сыртқы әлеммен байланысының әмбебаптығын көрсетеді, шығармашылық өзін-өзі жүзеге асыру қабілетін жандандырады, танымдық қызметтің тиімділігін анықтайды, танымдық және практикалық қызметтің кез келген саласына зерттеу қызметінің білімдерін, дағдыларын тасымалдауға үлкен үлес қосады[4].

Зерттеу – құзыреттілігі білімнің, дағдылардың жиынтығымен анықталатын, оқу және зерттеу процесінде қалыптасатын, белгісізді тәуелсіз тануға, мәселені шешуге бағытталған жеке сапа. Зерттеу құзыреттілігінің құраушы компоненттері мыналар болып табылады: танымдық, мотивациялық, құндылық-семантикалық, белсенділік-практикалық[5].

Оқушының зерттеу құзыреттілігі-бұл оқушының өз бетінше жаңа білімді игеруге және алуға, проблеманы бөліп көрсету, әртүрлі білім көздерімен жұмыс істеу, тақырыпты зерттеу, байқау жүргізу нәтижесінде идеялар, гипотезалар ұсыну, мәселені шешу жолдарын ұсыну және мәселелерді, жобаларды шешудің ең ұтымды нұсқаларын іздеу. Оқушының зерттеу құзыреттілігі зерттеу қызметі барысында әртүрлі жолдармен құрылуы мүмкін. Ең тиімді тәсілдердің бірі мектеп ғылыми қоғамы шеңберіндегі жұмыс болып табылады[6].

Бүгінгі таңда балаларға қосымша білім беруді ұйымдастырудың келесі ерекшеліктері туралы айтуға болады: оның өмір сүруінің қажетті шарты-баланың іс-әрекет түрін, мұғалімді, оқу бағдарламасын таңдау еркіндігі, оларды өзгерту мүмкіндігінің болуы, әртүрлі рөлдерді, қатынастарды таңдау, өмірді одан әрі таңдау мүмкіндігі; негізгі ұйымдастырушы – бұл сабақ емес, оны жүзеге асырудың әртүрлі формалары мен технологияларында жүзеге асырылатын шығармашылық; балалардың білім беру бірлестіктерін ұйымдастырудың әртүрлі формалары; сабақтар кестесі балалардың мүдделері мен мүмкіндіктері ескеріле отырып жасалады; сабақтардың ұзақтығы білім беру міндеттеріне сүйене отырып белгіленеді; жылдар ішінде қосымша білім беру педагогтері мен тәрбиеленушілер арасында баланың жеке басын құрметтеуге, оның өмірі мен денсаулығына, демократияға, бостандыққа қамқорлық жасауға негізделген қатынастардың ерекше стилі қалыптасты[7].

Балалар университеті – бұл бәрін білгісі келетін, бәріне қызығушылық танытатын балаларға арналған жоба, және олар әрқашан өз сұрақтарына жауап таба алмайды. Бір жағынан, бұл олардың ата-аналарының проблемасы, олар өздерінің бәрін білгісі келетін балаларының сұрақтарына қалай және не жауап беру керектігін білмейді. Екінші жағынан, мұндай сұрақтарға уақыт жетіспейтін мектеп мәселесі[8].

Балалар университетінің басты ерекшелігі - балалар мен ересектер жобаларының бастамасы. Сондай-ақ "Балалар университеті" жобасы жұмысын атқаруда "ғалым-тәлімгер-жас маман-оқушы" өзара қарым-қатынас тізбегі көрінеді. Әр түрлі жастағы балалар жобалық тәлімгерлермен, жобалық ұстаздармен және кеңесшілермен бір алаңда жобалау-зерттеу қызметімен айналысады, әртүрлі бейіндегі және деңгейдегі іс-шараларға қатысады, ғылыми-зерттеу кездесулерін өткізеді, өз жетістіктерімен таныстырады. Аптасына бір рет өткізілетін сабақ ішінде оқушылар жобалау-зерттеу қызметінің маңыздылығымен танысады. Бұл жерде оларға сабақ өткізетін жоба тәлімгері-оқытушы қызмет етеді. "Балалар университеті" жобасында кішкентай студенттер үшін білім беру қарқындары өткізіледі, онда балалар өз жұмыстары бойынша ЖОО оқытушыларынан және жетекші пән мұғалімдерінен кеңес алады[9].

Зерттеу жұмысы Көкшетау қаласы Ш.Уәлиханов атындағы Көкшетау университетінің Биология кафедрасының «Ботаника» және «Өсімдіктер физиологиясы» оқу зертханасында жүргізілді. "Балалар университеті" жобасына "Сәкен Жүнісов атындағы № 18 мектеп - лицейі", "Мәлік Ғабдуллин атындағы № 3 мамандандырылған гимназиясы" "әл-Фараби атындағы ІТ лицейі", "№ 17 мектеп-гимназиясы", " № 12 жалпы орта білім беретін мектебі", "№ 1 мектеп-

гимназиясы", Көкшетау қаласындағы физика-математика бағытындағы Назарбаев Зияткерлік мектебінің 4 және 5 сынып оқушылары қатысты. Олардың 17-сі қыз, 13 ұл балалар. Сабақ айына бір рет сенбі күндері сағат 10:00 ден 12:00 ге дейін жүргізілді. Сабақ қазақ және орыс тілдерінде жүргізілді. Оқушыларға ғылыми зерттеу жұмыстарын түсініп, ұйымдастыру үшін зерттеу жұмыстарының бірнеше тақырыптарына бейнематериалдар дайындалды (1-сурет). Бейнематериал Сарcut бағдарламасы арқылы дайындалды.

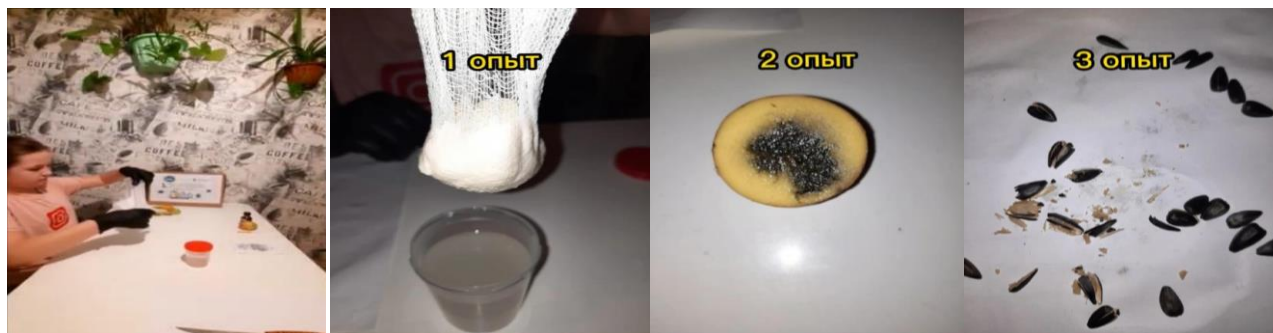

1 – сурет.
Тауық
жұмыртқасының
қабығындағы
тесіктерді
анықтау.
«Балалар
университеті»
жобасы аясында

биологиядан оқушылардың жеке зерттеу жұмыстары.

1 – оқушының зерттеу жұмысының тақырыбы: Ақуыздарды, көмірсуларды, майларды анықтау. Тәжірибенің мақсаты: сапалық реакциялардың көмегімен ақуыздарды, көмірсуларды, майларды анықтау. Өсімдік тұқымының құрамына май кіретінін және картопта крахмалдың болатынын анықтайды. Тәжірибе барысында 1. Банкаға су құйып, содан кейін камырды дәкеге орап, суға батырады. Оны шайғаннан кейін судың түсі өзгергенін байқайды. 2. Картопты ортасынан кесіп, картоптың ақ бөлігіне йод тамшысын тамызады және эксперименттің нәтижесін бақылайды. 3. Өсімдіктің тұқымын ақ қағазға салып және оларды ұсақтайды. Бақылау нәтижесін кестеге толтырып, анықталған заттардың биологиялық маңызын түсіндіреді (2-сурет).

2- сурет- Ақуыздарды, көмірсуларды, майларды анықтау.

Сонымен зерттеу жұмысының нәтижелерін практикалық тұрғыда қолдануға болады және зерттеу жұмыстарына арнайы дайындалған бейнематериалдарды көрсету арқылы оқушылар кез келген уақытта ғылыми зерттеу жұмыстарын жүргізе алады.

ӘДЕБИЕТ

1. Слепцова В.П. Формирование исследовательских навыков учащихся во внеурочной деятельности по биологии. // Научно-методический журнал «Исследователь/Researcher». – 2/2020. – 202-206с.
2. Ракитницкая Н.В. Организация исследовательской деятельности учащихся в начальной школе, Исследователь/Researcher • 3-4/2018 99-106.
3. Алексеев Н.Г., Леонтович А.В., Обухов С.А., Фомина П.Ф. Концепция развития исследовательской деятельности учащихся// Исследовательские работы школьников. 2001. – №1. – С. 24 – 34.

4. Т.Н.Лубинская. Исследовательские умения и навыки как базовые компоненты профессионального становления личности. УДК 378.147.5// 2009//99-101с.
5. Соловьёва Н.М. «Формирование исследовательской компетентности обучающихся в классах с углубленным изучением естественнонаучных дисциплин в условиях взаимодействия «школа-вуз»»././ Дисертационная работа. – Якутск – 2019. – 194с.
6. Воробьева А.В. Исследовательские компетенции современного школьника: сущность и содержание. //Журнал научных публикации «Дискуссия». – 2013. – 90-95.
7. Ильиных И.М. Дополнительное образование как пространство развития социальной активности молодежи. // Сибирский педагогический журнал. – 2008. – 327-337с.
8. Прохоров А.В. Детский университет как инструмент ранней профориентации. // Вестник Тамбовского университета. Серия Общественные науки. Тамбов, 2018. – 25-30с.
9. Мерзон Е.Е. Организационно-педагогические условия развития одаренности школьников педагогами высшей школы. // Сибирский педагогический журнал. – 2013. – 81-85с.

GESCHICHTE DER DIALEKTE DER DEUTSCHEN SPRACHE

Erke A.A.

Wissenschaftlicher Berater: Baimanova L.S.

Kokshetauer Sh. Ualikhanov Universität, Kokshetau

Spookie22k@gmail.com

Territoriale Unterschiede in Phraseologie, Vokabular, Phonetik und Grammatik schaffen zusammen mit Dialekten besondere Eigenschaften und Besonderheiten der deutschen Sprache. Der Begriff "Dialekt" geht tief in die Geschichte ein, das Niveau der Verwurzelung von Dialekten in verschiedenen Ländern basiert direkt auf historischen Bedingungen. In Deutschland haben Dialekte aufgrund der schon lange existierenden Zersplitterung deutlich länger eine wichtige Rolle gespielt als in vielen anderen Sprachen. Die Verdrängung von Dialekten in der Zeit der Bildung der Schriftsprache ging langsam voran [1, S.636]. Im Prozess der Vereinigung in einer einzigen Sprache und der Entwicklung einer landesweiten Sprachnorm sind die meisten Dialektphänomene in die Landessprache eingegangen, insbesondere im Bereich des Vokabulars. Die grammatischen, Vokabular- und phonetischen Eigenschaften lokaler Dialekte sind im Laufe der Geschichte der Entwicklung einer landesweiten Sprache ziemlich stabil.

Die Sprachwissenschaftler unterscheiden drei Perioden in der Entwicklung der deutschen Sprache: die alte, die mittlere und die neue. Das Hauptmerkmal in der Antike war der Konsonantismus zwischen den damals existierenden niederfränkischen, niederdeutschen und hochdeutschen Dialekten. Der Konsonantismus ist aufgrund eines Phänomens wie der zweiten Verschiebung von explosiven Konsonanten von besonderer Natur. Dies betraf hauptsächlich die Bewegung von tauben Geräuschen [t], [p], [k]. In der Mitte des Wortes zwischen den Vokalen in oberdeutschen Dialekten bildeten sie doppelte Spiranten [t > ss, p > ff, k > hh]. Der Anfangston [p] hat sich in bestimmten mittel- und süddeutschen Dialekten in [pf] verwandelt. Diese Dialekte sind die Grundlage der literarischen Sprache, daher kann man im modernen Deutsch bemerken, dass man ihre Spuren [pf] anstelle des pragermanischen [p] (goth. punk, neudeutscher Pfund, lateinischer Papa, neudeutscher Pfaffe). Dabei wird der Übergang von [k] zu [kh] ausschließlich in südlichen Dialekten nachvollzogen und spiegelt sich bis heute in der Sprache wider [2, S.163].

Die Bewegung unter den sonoren Konsonanten berührte nur das Gesamtdeutsche [d], an dessen Stelle sich in wenigen Dialekten, nämlich in Ostfrankreich und Süd, ein Ton [t] bildete, der dann in das literarische Deutsche überging: Agsk. – dag, Goth. - dags. – tag. Die Grenzen zwischen den oberdeutschen und niederdeutschen Dialekten wurden als ziemlich abgegrenzt und streng angesehen. Die Grenze zwischen dem mitteldeutschen (Mitteldeutschland) und dem oberdeutschen Adverb (Schweiz, Süddeutschland, Österreich) wurde nicht so klar gezogen wie zwischen den oben genannten Dialekten.

Die ältesten Denkmäler der deutschen Sprache waren Wörterbücher, die Glossare genannt wurden, und sie wurden für eine lange Zeit in Übereinstimmung mit diesen oder jenen Dialekten umgeschrieben.

In der mittleren Periode der Geschichte unterschieden sich mitteldeutsche und oberdeutsche Texte, die viele charakteristische Dialektmerkmale enthielten, in größerem Maße erheblich voneinander. Im mitteldeutschen und bayerischen Adverb werden neue Diphthonge [ei], [au] und [ei] gebildet, die Diphthonge [oi], [ie] und [ei] werden in einfache, lange Vokale umgewandelt. Fast alle kurzen wichtigsten werden in offenen Silben verlängert: nehmen, geben, sagen, fahren.

Im XIV–XV Jahrhundert finden die Predigten eine besondere Bedeutung. Im 14. Jahrhundert Deutsch ersetzt Latein und wird zur Sprache der Diplomatie und der geistlichen Beziehungen. Die offiziellen Papiere des XIV. Jahrhunderts stellen eine reiche Quelle für die Dialektologie dieser Periode dar.

Die damalige Lebensweise der reisenden Dichter und Ritter, die Notwendigkeit, eigene Kompositionen vor den Feudalherren in ganz Deutschland aufzuführen, veranlasste Schriftsteller und Dichter, den Gebrauch dialektaler Wendungen und Formen zu vermeiden. Die einheitliche Sprache der ritterlichen Poesie blieb nur lexikalisch, aber in der Morphologie und Phonetik wurde keine Einheitlichkeit beobachtet. Die offiziellen Dokumente stellten je nach Herkunft der Schreiber eine kontrastreiche Mischung verschiedener deutscher Dialekte dar. Allerdings war beispielsweise die Amtssprache von Kaiser Karl IV., die sich in Prag befand, eine Mischung aus hochdeutschen und mitteldeutschen Formen und blieb auch bei der Machtübergabe an die Habsburger und der Verlegung des Amtes nach Wien gleich. Andere Kanzleien hielten sich an diese Grundsätze, aber in privaten Botschaften wurden Dialekte verwendet. Später wurde der Buchdruck erfunden, er war einer der wichtigsten Faktoren für die Bildung der deutschen Literatursprache.

Nach der Meinung der Historiker existierten im 16. Jahrhundert folgende Hauptarten der Dialektsprachen: Oberrhein, Bayerisch-Schwäbisch, Mittelrhein, Nürnberg, Mittelfränkisch-Sächsisch. Als Reformers hielt sich Martin Luther in Phonetik und Rechtschreibung an die allgemein anerkannten Normen, die von der sächsischen Kanzlei entwickelt wurden. Zu der Zeit, als das Neue Testament übersetzt wurde, wurde die Rechtschreibung darin bereits nach den Eigenschaften der Phonetik des alemannischen Adverbs umgewandelt, und die Diphthongs wurden durch einfache Vokale ersetzt. Für das katholische Deutschland hingegen war die kaiserliche Kanzlersprache mit ihrer Fülle an süddeutschen Formen noch lange eine Vorbildsprache.

Im XVII und XVIII Jahrhundert wurde die Vorbildsprache von den sächsischen und frankfurter Dialekten beeinflusst. Aber in einigen Fällen äußerten sich die Dichter in Gedichten und Dramen in ihrer Muttersprache und stützten sich auf das Adverb des Gebiets, in dem sie geboren und aufgewachsen sind. Die literarische Sprache war schwierig, lange Zeit konnte sie die Herrschaft über das große Gebiet Süddeutschlands nicht übernehmen.

In der Neuzeit wurde die Einheit nur in Rechtschreibung und Morphologie erreicht. Im Vokabular der Umgangssprache und in der geschriebenen Literatursprache gab es im Norden, Süden, Osten und Westen erhebliche Unterschiede. Diese Unterschiede in der Sprache der einzelnen Regionen Deutschlands zeigen sich bis heute bei der Bezeichnung verschiedener Gegenstände aus dem Alltag, Handwerk und Werkzeugen, bei den Namen von Gerichten und vielem mehr. Wenn wir also das Wort «Tischler» betrachten, sind es im Norden und Süden Deutschlands zwei ganz unterschiedliche Wörter: Tischler im Norden und Schreiner im Süden. Wenn wir versuchen, zwei ähnliche Menüs in einem Berliner und einem Wiener Restaurant zu vergleichen, können wir zu dem Schluss kommen, dass sie in ganz unterschiedlichen Sprachen geschrieben sind. Kölner Dom – der Kölner Dom, Straßburg – das Strassburger Münster. Das Wort „gehen“ wird im Raum Leipzig durch die Wörter „dusel“, „latschen“, „schlumpen“, „zotteln“ und das Wort „reden“ durch die Wörter „bapeln“, „labern“ ersetzt. Wenn ein Berliner das Wort „Affe“ hört, wird er es mit Phraseologieeinheiten und stabilen Kombinationen in Beziehung setzen, von denen es eine große Anzahl gibt: „lackierter Affe“, „Affenhitze“, „ik denke“, „der Affe laust mir“.

Im Gespräch sind die Unterschiede in den Dialekten noch deutlicher, da es unterschiedliche Akzentuierungen und Artikulationen von Wörtern gibt. Das gilt auch für die literarische Sprache. Schon

Goethe, als er das Theater leitete, bemerkte er, dass Schauspieler aus verschiedenen Teilen Deutschlands Wörter unterschiedlich aussprechen. Bei der Aussprache unterschieden sie die Laute [b] nicht von [p] und [d] nicht von [t], da sie für sie nicht anders waren. Auch die Rechtschreibung, die als Regulierungsbehörde dient, ist unvollkommen. Als Beispiel kann man die Umwandlung von kurzen Vokalen in offenen Silben im Laufe der Geschichte in lange betrachten. Daher kann bei der Deklination von Substantiven die Anzahl der Wurzelvokale je nach Fall variieren. So, im Norden Deutschlands eine Abnahme ist so aufgebaut: das Rād – des Rādes, das Glās – das Glāses, und im Süden von der Länge eines Vokals der Silbe vorhanden ist und im Nominativ obwohl die Silbe offen: Rād – Rādes, Glās – Glāses.

Rechtschreibung ist in Deutschland konservativer als lebende Sprache. Trotz der Reform sind einige Besonderheiten der Aussprache erhalten geblieben, die längst aus der lebendigen Rede verschwunden sind. Die neudeutsche Sprache hat alle [s] vor den Tönen [r], [l], [p], [t], [w] in [ʃ] geändert. So, in mittel-hochdeutsche – «snidan», in ney-hochdeutsche – «schneiden», im mittel-hochdeutsche – «swimmen», in neu-hochdeutsche – «schwimmen». Beim schreiben der gleiche Ton [ʃ], die in der Regel bezeichnen die drei Buchstaben «sch», Klängen vor [t] und [P] dennoch wird durch den Buchstaben «S». Solche Änderungen Buchstaben s – š nicht geschah im niederdeutschen Dialekten, die Bewohner des nördlichen Deutschlands, und heute spricht slagen, swimmen.

Seit dem 18. Jahrhundert dominierten Dialekte sowohl in der Umgangssprache als auch in der privaten Korrespondenz. Das hat sich bis heute erhalten und wird durch die Zweisprachigkeit von fast jedem Deutschen bewiesen. Diese Situation existierte in Deutschland das ganze 18. Jahrhundert und im Norden des Landes im 19. Jahrhundert [3, S. 307]. Nach mehr als drei Jahrhunderten hat sich die Situation nicht geändert – in verschiedenen Gebieten Deutschlands können wir unterschiedliche Dialekte treffen. Es kann eine Reihe von Vermittlungsgliedern unterschieden werden, die von einem bestimmten Dialekt zur Sprache der Literatur führen [3, S. 746]. Eines dieser Elemente sind die Dialekte verschiedener Städte, in denen die auffälligsten phonetischen, grammatischen und lexikalischen Merkmale beseitigt wurden, aber eine Reihe von Merkmalen erhalten geblieben sind. In Mittel- und Süddeutschland gibt es praktisch keinen Unterschied im Volksbeispiel und in der Literatursprache. Das liegt daran, dass die literarische Rede aus Mitteldeutsch und Niederdeutsch stammt. In der Schweiz und Norddeutschland kam das Studium der Literatursprache als Studium einer fast fremden Sprache vor, der Dichter spricht dort besser und hält sich an die Regeln.

Die deutsche Literatursprache basiert auf einer Synthese verschiedener Dialekte, die zu regionalen lexikalischen und semantischen Dubletten oder lokalen Synonymen führt, die zu eigenständigen Wörtern geworden sind. Zum Beispiel enthält die moderne deutsche Sprache verschiedene semantische Wörter drucken – «typografisch drucken» und druecken – «drücken, Druck ausüben». Beide kamen aus demselben Wort, aber in verschiedenen Dialekten – dem oberdeutschen "Drucken" und dem mitteldeutschen "druecken". In anderen Fällen können sich etymologische Dubletten zu ideografischen Synonymen entwickeln. Sie werden in lexikalischer und stilistischer Bedeutung nahe sein, aber in der Kompatibilität variieren. Solche Wörter sind «sanft» und «sacht». Sie finden einen Hinweis im Lehrbuch der Lexikologie von K. A. Levkovskaya [3, S. 276].

Die deutsche Linguisten M. D. Stepanova und I. I. Chernysheva unterscheiden drei Gruppen von territorialen Dubletten: - territorial begrenzte, z.B. Bub, Samstags; - territorial bevorzugte Optionen, z.B. Abendbrot - Abendessen; - Optionen, die galten einst territorialen und schafften es in die Deutsche Schriftsprache, aber Sie haben Unterschiede in der Semantik und Stilistik – Kissen, Poister, Mütze, Kappe [4, S. 244].

Unterschiede in der Verwendung von Wörtern aus der ersten und zweiten Gruppe beobachtet die moderne deutsche Sprache nicht mehr. Dies liegt daran, dass die Sprache lebendig ist, sich ewig entwickelt und bewegt. Dialekte sind also ein integraler Bestandteil der nationalen Sprache und der nationalen Kultur. Sie sind Indikatoren für die Geschichte eines bestimmten Gebiets und da kann man an die Worte des deutschen Dichters Johann W. Goethe erinnern: „Elemente, aus denen die Seele den Atem ziehen kann, obwohl ihre Anpassung an die allgemeinen Sprachnormen stattgefunden hat“ [5, S. 131].

Die Entwicklung der Zivilisation führt wiederum alle neuen Wörter in die Dialekte ein, die die Begriffe „Kultur“, „Politik“, „Wissenschaft“ und „Technologie“ bezeichnen. Auf diese Weise beeinflusst die Landessprache zunehmend territoriale Dialekte.

Literatur

1. Zhirmunsky VM Deutsche Dialektologie. M. - L.: AN DER UdSSR, 1956. - 636 S.
2. Grosse R. Dialekte und geschriebene Sprache in Niedersachsen // Fragen der deutschen Sprachwissenschaft, 1961.- S.163.
3. Die Besonderheiten des dialekt-literarischen Zusammenwirkens in den nationalen Varianten der deutschen Sprache // Vokabular und Lexikographie, 2000.
4. Stepanova M. D., Tschernyschewa I. I. Lexikologie der modernen deutschen Sprache, 2003. – S.244.
5. Lexikologie der modernen deutschen Sprache. M., 1961. - S. 131.

БИОЛОГИЯ САБАҚТАРЫНДА РЕФЛЕКСИЯ ӘДІСІН ҚОЛДАНУ

А. Ермек

Ғылыми жетекші - Дурмекбаева Ш.Н.

Биология ғылымының кандидаты, профессор
«Ш.Уәлиханов атындағы Көкшетау университеті» КеАҚ

ganamoon.g00@mail.ru

Рефлексия – адамның өзін-өзі талдауға (өзін-өзі талдауға) бағытталған-өз күйлері, іс-әрекеттері мен өткен оқиғалары. Бұл адамдарды басқа тірі организмдерден ерекшелейтін рефлексия. Бұл құбылыс адамның өзін, оның сезімдері мен тәжірибелерін білу қабілетінде жатыр. Оның негізінде "мен" түсінігі жатыр. Тұлғаның дамуы біздің ішкі әлемімізбен қаншалықты таныс екенімізге байланысты. Өзін-өзі тану өзін-өзі бақылау немесе рефлексия арқылы жүреді.

Мазмұны бойынша рефлексия ауызша және жазбаша болуы мүмкін.

Рефлексияның ауызша формасы-өз ұстанымын білдіру, оның басқа адамдардың пікірлерімен байланысы (әдістер: кросс-пікірталас, диалог және т.б.). Рефлексияның жазбаша формасы (тәсілдері: "Борт журналы", эссе, синквейн және т.б.). А. В. Карпов, С. Ю. Степанов, И. Н. Семенов рефлексияның 3 тобын ажыратады:

көңіл-күй мен эмоционалды күй көріністері сабақтың басында және соңында эмоционалды байланыс орнатуға мүмкіндік береді. Оқушының ішкі жағдайын көрсетеді; әл – ауқат (ыңғайлы-ыңғайсыз); өзін-өзі тану құралы;

іс – әрекеттің рефлексиясы-бұл оқу материалымен жұмыс істеудің әдістері мен әдістерін түсіну, ұтымды әдістерді іздеу. Бұл түр үй тапсырмасын тексеру кезеңінде, сабақтың соңында әр оқушының сабақтың әртүрлі кезеңдеріндегі белсенділігін бағалау үшін қолайлы;

мазмұнның рефлексиясы өткен мазмұнды түсіну деңгейін анықтауға мүмкіндік береді [1;123-бет].

Білім алушымен өзара әрекеттесу кезінде мұғалім (жағдайға байланысты) адам болмысының төрт саласын көрсететін оқу рефлексиясының бір түрін қолданады:

- 1) физикалық рефлексия (уақыт – уақыт жоқ, оңай-ауыр);
- 2) сенсорлық рефлексия (әл-ауқат: ыңғайлы-ыңғайсыз, қызықты- қызықсыз);
- 3) рухани рефлексия (жақсы болды-нашарлады, өзін-өзі құрды немесе жойды, басқалар);
- 4) интеллектуалды рефлексия (мен не түсіндім, не түсіндім, не түсінбедім, қандай қиындықтарды бастан өткердім) әр түрлі мәселелерді шешу барысында, әртүрлі шешімдерді талдау, ұтымды тәсілдерді табу, бірнеше рет мәселенің жағдайына оралу қабілетінде көрінеді. Бұл оқушыға өз қызметінің күшті жақтарын түсінуге, түсінуге, түзетуге және "бататын" компоненттерді (өзін-өзі бақылау және өзін-өзі бағалау) анықтауға мүмкіндік береді. Оны жүзеге

асыру әдістеріне байланысты бұл сауалнама, сұрақ, символ, кесте, жағдай, сурет болуы мүмкін [2;455-бет].

Қызмет нысаны бойынша жіктеледі:

алдыңғы (таңдамалы);

жеке-нақты өзін-өзі бағалауды қалыптастыру (Сіз өз жұмысыңызды бағалай аласыз, баламен өзін – өзі бағалау нәтижелері бойынша сөйлесу-неге бұл немесе басқа деңгей таңдалды)

топтық немесе ұжымдық-қойылған міндеттерді шешуде максималды нәтижеге қол жеткізу үшін топтың әр мүшесінің іс-әрекетінің құндылығына баса назар аудару.

Топтық рефлексияның мақсаты:

- топ мүшесі ретінде әрбір қатысушы қызметінің тиімділігін арттыру;

- топтың әр мүшесінің бүкіл топқа қол жеткізуге қосқан үлесін арттыру.

Оқушылардың рефлексиялық қабілеттерінің негізгі элементтері:

1) ұсынылған материалды сенімді бағдарлауға және ұсынылған Оқу ақпаратының сенімділік дәрежесін бағалауға, оны белгілі нәрселермен байланыстыруға;

2) өз қызметін жоспарлауға және түзетуге; мақсатқа қол жеткізу құралдарын дұрыс таңдауға;

3) білім мен іс-әрекеттің шекарасы мен мәнін бағалау;

4) өз қызметі мен іс-әрекеттерін бақылауға;

5) айналаңыздағы адамдар сізді қалай бағалайтынын және түсінетінін түсіну[3;116-бет].

Бұл рефлексия жұмыс нәтижелерінің сыртқы жағын анықтауға мүмкіндік береді. Рефлексия міндетті түрде жұмысты талдаумен толықтырылуы керек, ол ауызша және жазбаша болуы мүмкін [4;227-бет].

Интроспекция үшін келесі сұрақтар ұсынылады:

1."Жасуша құрылымы"тақырыбын зерттеу кезінде сіздің алдыңызда қандай мақсаттар тұрды?

2.Осы тақырыпты зерттеу кезінде сіз қандай негізгі мәселені шештіңіз?

3.Зерттелген тақырыпты ашу үшін Сізге қандай ұғымдар қажет?

4.Жасушаның құрылымын зерттеу кезінде қандай қорытынды жасадыңыз?

5.Сіз қандай жұмыс түрлерін қолдандыңыз? Олардың қайсысы сізге көп көмектесті?

6.Рефлексия жасаңыз.

7.Зерттелген тақырып қандай жаңа сұрақтар немесе проблемалар туғызады? [5;74-бет].

Бұл опция сұраққа жауап беруге ғана емес: "сабақта не жақсы, не жаман?", бірақ сабаққа сапалы талдау жасаңыз. Барлық студенттер бірден өз жұмыстарын жақсы талдай бастайды. Бірақ жазбаша талдаудың тіркесімі, оқушы өз ойларымен, ауызша талдаумен, қашан сыныптың көмегі мүмкін, сізге белгілі бір уақыт ішінде жұмысты талдау қабілетін дамытуға мүмкіндік береді.Балалар өздерінің белсенділігін, сынып жұмысының тиімділігін, жұмыстың таңдалған нысандарының қызықтылығы мен пайдалылығын жұмысты қорытындылау кезінде бағалайды[6;179-бет]. Оқушылар тақтадағы "рефлексивті экраннан" сөйлемнің басын таңдап, бір сөйлеммен сөйлейді:

1) Мен бүгін білдім...,

2) қызықты болды...,

3) қиын болды...,

4)мен тапсырмаларды орындадым...,

5) мен түсіндім...,

6) енді аламын...,

7) мен өзімді сезіндім...,

8) мен сатып алдым...,

9) мен білдім...,

10) мен алдым ...,

11) мен алдым...,

12) мен тырысамын...,

13) мені таң қалдырды...,

14) сабақ маған өмір берді...,

15) мен қаладым....

Рефлексия тек философиялық білімді ғана емес, жалпы ойлаудың жетекші принциптерінің біріне айналады. "Рефлексия" ұғымы оны қолданудың жаңа практикалық кезеңіне енеді [7;641-бет].

Зерттеу жұмыстары "Әл-Фараби атындағы ІТ-мектеп лицейі" Ақмола облысы, Көкшетау қаласында орналасқан мекемеде жүргізілді. Мектеп 2018 жылы 1 қыркүйектен бастап оқушыларға білім есігін ашты. Мектеп жаңа модификациядағы сынып бөлмелерімен жабдықталған, оқушылардың оқуы мен физикалық дамуы үшін барлық қолайлы жағдайлар жасалған. Екі қабатты ғимарат, кең оқу сыныптары, спорт және акт залдары, кітапхана, баскетбол және волейбол алаңдары, асхана және басқалары ең заманауи талаптарға сай келеді. Бұл лицейдің басқа мектептерден басты ерекшелігі балаларға сабақ беру тәсілдері және идеяларының айрықша болуында.

Мысалы: 8 "Б" сыныбымен «Көру мүшесінің құрылысы мен гигиенасы. Есту мүшесінің құрылысы мен гигиенасы. Есту және көру рецепторлары қызметтерінің механизмі» атты тақырыпқа «Жасыл алма, қызыл алма, сары алма» рефлексия әдісі қолданылды.

Бұл әдісте жасыл алманың белгісі – тақырыпты толық меңгердім. Қызыл алманың белгісі – тақырыпты меңгере алмадым, көмек керек. Ал сары алманың белгісі бұл – жартылай меңгердім, қайта қараймын. Барлық оқушылар саны-22, сабаққа қатысқан оқушылар саны түгел. Анализ бойынша тақырыпты 10 адам толық меңгерді, 9 адам жартылай меңгерді және 3 адам тақырыпты меңгере алмады.

«Толық меңгердім» - 45%

«Жартылай меңгердім» - 41 %

«Тақырыпты меңгере алмадым» - 14 %

1-сурет.8 «Б»сыныбымен өткізілген рефлексия «Алма ағашы»әдісі

Қорытындылай келгенде бұл рефлексия әдісінің көмегімен мен оқушылардың сабақты қалай меңгергенін қарап, зерттей алдық және тақырыпты меңгере алмаған оқушылармен қосымша жұмыс жасалды.

Биология сабақтарында рефлексияның тиімділігі - оқушының өзін-өзі бағалауды үйренуі; біз оқушының қажеттіліктерін біле аламыз; оқушының өзіндік көзқарасы қалыптасады; оқу процесінің сапасын жақсартуға болады және оқушының сыни көзқарасы қалыптасады, ол өзін бағалай алады. Мұғалімдер үшін тиімді жағы оқытудағы кемшіліктерді анықтайды; келесі сабақтың жоспарына өзгерістер енгізуге, оны түзетуге, яғни оқытудың тиімді әдістерін таңдауға және уақытты үнемді пайдалануға мүмкіндік береді.

1. Делез Ж. Эмпиризм и субъективность: опыт о человеческой природе по Юму, 2001. - 144 с.
2. Кант И. Критика чистого разума собр. сочинений: М. Чоро, 1994. - 741 с.
3. Гуссерль Э. Идеи к чистой феноменологии и феноменологической философии: М, 1999. - 340 с.
4. Гумбольдт Фон В. Язык и философия культуры :М, 1985 – 450 с.
5. Юм Д. Трактат о человеческой природе М.: Канон, 1995. - 400 с.
6. Делез Ж. Логика смысла: М, 1998. - 480 с.
7. Уайтхед А. Н. Избранные философские работы: М, 1990. - 697 с.

БАСТАУЫШ СЫНЫП ОҚУШЫЛАРЫНЫҢ ЛОГИКАЛЫҚ ОЙЛАУ ҚАБІЛЕТІН ДАМУ ЖОЛДАРЫ

Есіркеп Айсұлу Едігеқызы

Ғылыми жетекші: пед.ғ.магистрі, лекторы

Зулкарнаева Жамиля Амангельдиновна

Ш.Уәлиханов атындағы Көкшетау Университеті, Көкшетау қ.

aisly.yesrkep@gmail.com

Мақалада бастауыш сынып балаларының жас ерекшеліктеріне сай ойлау деңгейі, түрлері мен сол ойлауды дамыту үшін қолданылатын тапсырмалар, әдіс-тәсілдер туралы айтылады. Сонымен бірге, қазақ тілі мен математика, дүниетану сабақтарында оқушының логикалық ойлауын дамытуға бағытталған жұмыстар көрсетіледі.

Еліміздегі білім берудің бағдарламалық жүйесі – сол елдің даму жолын, әлемдік мәдениет пен өркениетке жетудің алғышарттарын айқындайтын, негізгі бағыттарын көрсететін біртұтас жүйелі құрылым.

Қазіргі уақытта заман талабына сай әрбір мамандық иесі тек даяр күйіндегі білімді қабылдап, оны сол күйінде қолдануға ғана емес, құрылымы күрделі кейбір теориялық және тәжірибелік мәселелерді шешу үшін шығармашылық қызметті орындауға дайын болуы керек.

Қазіргі бастауыш білім беру орындарының алдында өмірге сүйіспеншілігі жоғары, жан-жақты дайындалған, шығармашылық белсенділігі дамыған, ынтасы мол, креативті ойлайтын, ақыл-парасаты сол, рухани, адамгершілік жағынан бай, жоғары білімді жеке тұлғаны дамыту мәселесі тұр. Ал, бастауыш сынып оқушыларына сабақ беретін мұғалімнің міндеті – алдындағы оқушыларды шығармашылықпен ойлауға, дұрыс пайымдауға, ой-өрісін дамытуға бағыттады және олардың логикалық ойлауын арттырушы тұлға болып есептеледі.

Логикалық ойлау – (грек тілінен аударылғанда logic-сөз, ой, ойлау, ақыл-ой деген мағынаны білдіреді) ойлаудың заңдылықтары мен түрлері туралы ғылым.

Нақты пікірлерге негізделген әрекет логикалық ойлау деп аталатын болса, ал дұрыс ойлаудың формалары мен заңдары логика деп аталады. Логикалық ойлаудың ерекшелігі – мұнда қорытындылар дәл және қисынды болып, олар шындыққа жанасады.

Бастауыш сынып кезеңі – балалардың жаңа қалыптасып, дамып келе жатқан ойлау жүйесін жетілдірудегі бастапқы және негізгі кезең болып табылады. Бастауыш сыныпта балалардың ойлау жүйесі нақты – бейнеліден абстрактылы-логикалық ойлауға қарай дамиды. Нақты – логикалық ойлау дегеніміз – затты біздің тікелей қабылдауымыз болып табылады, мұны көрнекі ойлау деп те атауға болады. Ал, абстрактылы – логикалық ойлау – дерексіз ұғымдарға сүйенеді. Абстрактылы ойлау түрін психологияда ұғымдық ойлау деп атайды. Мұнда мұғалімнің негізгі мақсаты – логикалық ойлауды қалыптастыру арқылы оқушыны өздігінен оқуға, ізденуге жетелеу болып табылады. Оқушылардың жан-жақты ойлау және ойлану қабілеті артқан сайын, сабаққа деген ынта-тілегі де артады. Балалардың танымдық ойлау жүйесін арттыру үшін:

Логикалық ойлау жүйесін дамытуға бағытталған тапсырмаларды (оның ішінде: түрлі деңгейдегі жұмбақтар, суреттер, ситуациялық тапсырмалар, тест тапсырмалары, ойлау жүйесін жетілдіретін спорттық ойындар, ертегі негізіндегі тапсырмалар т.б) түрлендіріп отыру керек.

Балаларды бастаған жұмысты нәтижелі де тиянақты аяқтауға, өз ой-пікірін еркін жеткізе білуге дағдыландыру. Мұғалім қолдауын қажет ететін балалармен жеке жұмыстар жүргізу. Түрлі ойындар мен жаттығулар, тапсырмалар, ойындар арқылы балаларға жағымды ахуал қалыптастыру. Ата-аналармен байланыс жасап, тәрбиелік, танымдық шараларға қатыстырып, балаларына көмектесе алатындай жағдай қалыптастыру керек.

Балалардың логикалық ойлау дағдысын арттыруда жас ерекшеліктерін ескеріп отыру да маңызды. Оларға алуан түрлі тапсырмалар беріп, бір орында ұзақ отырмауын, берілген жаттығулардан жалығып кетпеуін ескере отырып, сабақтарды баланың жас және жеке тұлғалық ерекшелігіне лайықтап ойын түрінде ұйымдастыру (ойлау жүйесі мен қимыл-қозғалыс қатар жүретін әуенді жаттығулар, алуан түрлі қозғалыстағы тапсырмалар, онымен қоса эстафеталық ойындар) маңызды рөл атқарады.

Бастауыш сынып оқушысының логикалық ойлау дағдысын жетілдіруге арналған жұмыстарды жүйелеп, ұйымдастыру үшін олардың тиімді жолдары мен әдіс-тәсілдерін айқындап алу керек. Оқушының ойлау қабілетін дамытуға бағытталған әдіс-тәсілдер. Бірінші, «Салыстыру» тәсілі. Бұл заттар мен құбылыстар арасындағы өзіндік ерекшелік пен ұқсастықты анықтауға арналған тәсіл. Салыстыру кезінде заттар мен құбылыстардың ортақ қасиеттері мен айырмашылықтарын ажырататын, өзіндік белгілерін ажырата біледі. Екінші, «Жинақтау» тәсілі – заттар мен құбылыстардың ұқсас және мәнді белгілері бойынша біріктіреді. Мысалы: «Наурыз, сәуір, мамыр – бұл ...». Балалар бұл сөйлемде түсіп қалған сөзді табу үшін аталған құбылыстық ортақ қасиеттерін табады және оны көп нүктенің орнына қойып, сөйлемді аяқтайды (көктем айлары). Үшінші, «Жіктеу» тәсілі – заттарды көбінесе ортақ ұғымдары бойынша ажыратып, жікке бөлу болып табылады. Жіктеуді орындау үшін материалды нақтылауы, ажыратуы, салыстыруы, талдай білуі қажет, сондай-ақ заттардың жекелеген қасиеттерін бір-бірімен салыстырып, олардың ортақ белгісін табады. Осылардың барлығын негізге ала отырып жинақтауды жүзеге асырады. Мәселен: «адам» деген - туыстық ұғым болса, «ер», «әйел» - түрлік ұғымдар. Төртінші, «Жүйелеу» тәсілі – нысандардың әр түрлі белгілерін ажырата алуы, ерекшеліктерін анықтай алуы, салыстырудың қарапайым түрін орындай білуі болып табылады. Мысалы: «Қатарын жалғастыр» ойыны: Цифрлармен ойын: 0, 5, 10, 15, ... 25, 30 (жауабы: 20); келесі: 1, 2, 4, 8, ... 32, 64 (жауабы: 16)

Бастауыш сынып қазақ тілі сабақтарында да оқушылардың логикалық, танымдық ойлау қабілеттерін жетілдіру үшін олардың дарындылығын тануға баса назар аударылады. Оқушылар әр деңгейдегі тапсырмаларды орындауда өз бетінше ізденеді, ой-өрісі кеңейеді, есте сақтауы дамиды, байқағыштығы қалыптасып, өзіндік пікір айтуға және оны дәлелдеуге дағдыланады. Жалпы айтқанда, логикалық негізге құрылған тапсырмалар оқушының интеллектуалдық дағдысын дамытады. Мысалы, а) көп нүктенің орнына тиісті әріпті қой: ...ор, ...иклон, а...ы, жи...аз, ...етка, ...абар т.б; ә) «кітапханашы» сөзіндегі әріптерді пайдаланып, сөздер құра: (кітап, ана, хан, шах, апа, шана, шыт. т.б); б) орны ауысқан сөздерден сөйлем құра: - Жанат, барады, мен, театрға, Алма; в) көп нүктенің орнына тиісті сөздерді жаз: Алтын мектепке ... . Сыртта ... ойнап жүр. Оқушылар музейден ... (керекті сөздер: оқушылар, қайтты, барады)

Берілген тақырыпқа сай, тұрақты тіркестердің мағынасын ашып көрсетіндер: 1. Қас пен көздің арасында; 2. Таяқ тастам жер; 3. Сіркесі су көтермеді; 4. Екі езуі екі құлағына жетті; 5. Иненің көзінен өткендей.

Сөйлем. Сөйлем бірнеше сөздерден құралады, аяқталған ойды білдіреді. Сөйлем айтылуына қарай үш түрге бөлінеді: хабарлы сөйлем (сөйлем соңына нүкте қойылады, .), сұраулы сөйлем (сөйлем соңына сұрақ белгісі қойылады, ?) және лепті сөйлем (сөйлем соңына леп белгісі қойылады, !).

Берілген хабарлы сөйлемдерді сұраулы сөйлемге айналдыр: 1. Асан қалаға бүгін келді. 2. Сағат кешкі жеті болды. 3. Алуа бірінші сыныпта оқиды. 4. Біз базардан алма сатып алдық. 5. Алматы әсем қала. 6. Әмина бимен айналысады. 7. Абай Құнанбайұлы 1845 жылы туылған.

Бастауыш сынып оқушыларының жас және жеке ерекшеліктерін ескере отырып, оларға түрлі деңгейдегі шығармашылық тапсырмалар беру арқылы логикалық ойлау қабілеттерін едеуір дәрежеге жеткізуге болады. Балалар берілген тапсырмаларды жауапкершілікпен мұқият

орындау арқылы жылдам ойлауға, шапшаң қимылдауға, кез келген жағдайда туындайтын проблемалардың шешімін оңай табуға бейімделеді. Сондықтан да баланың ойлау қабілетін жетілдіруде логикалық тұрғыдан ұйымдастырылған тапсырмаларды пайдаланып отырған дұрыс. Логикалық тапсырмалардың баланың ойлауын, ақыл-ойын қалыптастыруда маңызы өте зор. Әрбір ұстаз бала тәрбиелеуде өзінің ұстанған әдіс-тәсілдеріне баса назар аударуы тиіс. Сондықтан да білімді ұрпақ тәрбиелеуде барлық білікті педагог мамандар балаға білім берумен қатар өзін-өзі де әрі қарай жетілдіріп отыруы қажет. Яғни, әрқашанда өз саласындағы мәселелерге байланысты ізденіс үстінде жүруі, білім деңгейін одан әрі биік деңгейге көтере білуі, рухани жағынан дамуы қажет.

Қай заманда да өркениеттің дамуы интеллектуалдық шығармашылық қабілеттіліктің негізінде жасалынған, әлі де солай бола бермек. Әйгілі өнертапқыш Т.А.Эдисон: «Өркениеттің басты міндеті – адамды ойлауға үйрету» - деп көпшілік қауымға анықтамасын дәлелдеп қалдырды.

Пайдаланылған әдебиеттер:

1. Қаниева Г. Оқушының ойлау қабілетін дамыту / Г.Қаниева// Қазақстан мектебі-1991.- № 5. 3-10 бет.
2. Б.Байжұманов Оқушылардың психикалық даму ерекшеліктері. Бастауыш мектеп, №12, 1998 ж.
3. Сейдахметов А. Даярлық сынып оқушыларының логикалық ойларын дамыту жолдары. // Бастауыш мектеп, 2000 ж. №8, 9.
4. Қосанов Б.М. Математика курсынағы шығармашылық жаттығулар: орындау технологиясы. – Алматы, 2005 ж. -72 бет.
5. «Қазақ тілінен дидактикалық материалдар». Алматы. Атамұра. 1999ж. Ж.Кәрімқызы «Қазақ тілінен дидактикалық жаттығулар» Алматы.

ӘЛЕУМЕТТІК ПЕДАГОГТЫҢ АЖЫРАСҚАН ОТБАСЫМЕН ЖҰМЫСЫНЫҢ ЕРЕКШЕЛІГІ.

М.Р.Альжанова

Ғылыми жетекші: Кусаинова.А.Ж., педагогика және психология магистрі, лектор
Ш.Уәлиханов атындағы Көкшетау университеті, Көкшетау қ.
abdikalyk.99@mail.ru

«Үйлену оңай, үй болу қиын». Қазақтың бұл сөзінің өзектілігі жыл өткен сайын артып келеді. Бүгінгі әлемнің, оның ішінде, қазақ қоғамының да әбден асқынған дерті – ажырасу. Статистикаға көз салсаң, жаның түршігеді. ажырасу деңгейі бойынша Қазақстан басқа елдермен салыстырғанда 3 орынға ие болып отыр. Сонда отбасылардың екеуінің бірі ажырасып жатыр деуге болады. Сарапшылардың есебінше, Қазақстанда әр сағат сайын алты неке бұзылады екен.

Ұлттық статистика бюросының деректері негізінде Ranking.kz мамандары дайындаған есепке сүйенсек, 2020 жылы Қазақстанда 128,8 мың неке қиылған, бұл 2019 жылмен салыстырғанда 7,6 пайызға аз. Ал бір жыл ішінде ажырасқан отбасылар саны 22,5 мыңға жетіп отыр. 2019 жылы елімізде 59,8 мың неке бұзылғанын алға тартқан сарапшылар пандемия еліміздегі ажырасулар санын айтарлықтай азайтты деп отыр. Десе де, соңғы онжылдықтың көрсеткіштері көңіл көншітпейді.

БҰҰ-ның Қазақстандағы халықтың қоныстануы саласындағы қорының қолдауымен (ЮНФПА) жүргізілген зерттеу қорытындысына сүйенсек, 2000-2018 жылдар аралығында Қазақстанда ажырасқандар саны орта есеппен екі есе көбейген. Елдің барлық өңірінде, тіпті

қазақы тәрбиенің қаймағы бұзылмаған ауылдардың өзінде шайқалған шаңырақтар саны арта түскен. Мәселен неке бұзу деректерінің саны Шығыс Қазақстан облысында 1,3 есе, Алматы облысында 2,8 есе көбейіпті. Ұлттық статистика бюросының дерегінше, өткен жылы шаңырақ шаттығы жиі бұзылған өңірлер арасында Алматы қаласы көш бастаған (3 мың), одан кейінгі орында – Алматы облысы (2,5 мың) және Қарағанды облысы (2,2 мың).

"Неке және отбасы туралы" Қазақстан Республикасының Кодексі некені тоқтату тәртібін реттейтін негізгі нормативтік құқықтық акт болып табылады.

Қандай жағдайларда ажырасуға болады ?

Кодекстің 16 - бабына сәйкес некені бұзу мынадай жағдайларда жүзеге асырылады:

- ерлі-зайыптылардың біреуінің немесе екеуінің өтініші бойынша;
- сот әрекетке қабілетсіз деп таныған жұбайының (зайыбының) қорғаншысының өтініші бойынша.

Сонымен қатар, Кодекстің 16-бабының 2-бөлігіне сәйкес ерлі-зайыптының келісімінсіз оның жүктілігі кезеңінде, сондай-ақ баланың өмірінің бірінші жылы ішінде некені бұзу мүмкін емес.

Кәмелетке толмаған балалар болған және өзара мүліктік талаптар болмаған жағдайда, сот себептерін анықтаусыз некені бұза алады.

- ерлі-зайыптылардың екеуі де ажырасуға келіссе;
  - олардың бірі өзінің әрекеттерімен немесе әрекетсіздігімен ажырасудан қашса.

Некені бұзу туралы шешім шығарған кезде сот мынадай мәселелерді қарайды:

- ажырасқаннан кейін кәмелетке толмаған балалар ата-анасының қайсысымен бірге тұрады;
- ата-анасының қайсысы және қандай мөлшерде балаларды асырауға алимент төлейді;
- кәмелетке толмаған балалардың және ерлі-зайыптылардың өздерінің мүдделерін ескере отырып, ерлі-зайыптылардың ортақ бірлескен меншігіндегі мүлікті бөлу;
- оны алуға құқығы бар жұбайдың талап етуі бойынша асырау мөлшерін айқындау.[1]

Жағдайсыз отбасыларға ерекше көңіл бөліп зерттеген ғалымдар ішінде Ю.П.Азаров, В.Сатир Прихожан А.М., Василькова Ю.В., Р. Спиваковская В.В.Юстицкий т.б. Шетел ғалымдары ішінде жағдайсыз отбасыларды терең зерттегендер: Хоментausкас, В.В Юстицкий, т.б.

Қазақстанда отбасы мәселелерін зерттегендер: Х.Арғынбаев, Ж.Б.Қоянбаев, К.Бейсенбаева, М.Тажин, Б.Аяғанова, М.Т.Баймұқанова секілді ғалымдардың еңбектерін атауға болады.

Бүгінгі қоғамда бір-бірінің қадіріне жете алмай, сыйластығы мен өзара құрметі солғындап, қиын-қыстау күн кешіп жүрген ерлі-зайыпты аз емес. Ажырасуды әлеуметтік-психологиялық феномен ретінде қарастырсақ, отбасы функциясы бұзылуының бірнеше себептері де бар.

Атап айтқанда, шаруашылық (экономикалық) қатынастарға байланысты тұрмыс тауқыметі мен материалдық мұқтаждықтар, әлеуметтік теңсіздіктер, қызметтік (жұмыссыздық) проблемалар, жеке бастарында баспананың болмауы; екіншіден, моральдық психологиялық факторлар; маскүнемдік, құмарлық («өзара сенімсіздік», «көзге шөп салу», «нәпсіқұмарлық», «қызғаныш»), ситуациялық қиындықтар (әйелдердің өмірге объективті көзқарасы болмай қанағат тұтпауы; үшіншіден, физиологиялық факторлардың да орын алуы; денсаулықтағы кінәрат, біреуінің аурушаң болуы, перзент сүйе алмау, осының бәрі айтарлықтай күйзеліске ұшыратып, ең аяғында бір-біріне дұрыс көңіл бөлмей өзара жанұялық қатынастарға немқұрайлы қарауы да, отбасылық өмірдің құндылығымен салыстырғанда түкке тұрмайтын болымсыз сыртқы-ішкі факторлар, осылардың бәрі де ерлі-зайыптылар арасын бірте-бірте алшақтатып сызат түсуіне себепкер болады.

Осыған байланысты: «Өмірлік жарын таңдағанда асығыстық жасаудан, көрсеқызарлықтан, болашақ серігінің қасиеттерін жетік білмеуден, жалпы алғанда отбасын құрудың шынайы сипатын танымаудан ерлі-зайыптылар ажырасып жатады», – дейді психоаналитик, психолог Зүбайда Кененбаева. [2]

Ал, сот тәжірибиесіне жүгінсек, ажырасудың негізгі себептері - ерлі- зайыптылардың тұрмыста бірін-бірін түсінбеуі, олардың біреуінің араққа салынуы немесе опасыздық жасауы, зорлық-зомбылық көрсетуі, отбасындағы материалдық қиыншылықтар.

Ұлттық құндылықтардан ажырап бара жатқандықтан отбасылардың ойраны шығып, ажырасу жылдан жылға көбейіп, арадағы бала тағдыры тәлкекке түсіп жатыр.

Зерттеулер көрсететіндей, ажырасудың кесірінен бала тағдыры ойран болуда. Ата-аналары екі бөлек кеткен балаларда мына жайттар жиі байқалады:

- ашу-ыза, уайым, депрессия
- мінез-құлқындағы ауытқулар
- оқуға ынтасыз болу немесе мектепке бармай қою
- аурушандық

Бұған қоса кей балалар ата-анасының ажырасқанына өздерін кінәлі санайды. Олар “ата-анам менің кесірімнен ажырасты” немесе “оларды тоқтатуым керек еді” деп ойлайды.

Ажырасудың ащы салдары балалардың кейінгі ересек өміріне де көлеңкесін түсірмей қоймайды. Олар өзгелерге сенуден қалған, жасық, өздерін түкке тұрғысыз санайтын адам болып өсуі мүмкін. Мұндай балалар кейін некелерінде қиындық туындағанда, ажыраса салуға бейім келеді.

Ажырасуды ойлап жүрген ерлі-зайыптылар: “Балаларымыз үшін осылай еткеніміз дұрыс”, - деп айтуы мүмкін. Бірақ зерттеулер мұны құптамайды. Отбасылық қарым-қатынас жөніндегі маман И. Ф. Дементьеваның айтуынша, “ата-анасы ажырасқан балаларда уайым мен қорқыныш деңгейі аса жоғары болады».[3]

Оқудың 3-семестірінде 6-мектеп-лицейінде оқу практикасынан өттім. Әлеуметтік педагогпен 2021-2022 оқу жылындағы қыркүйек айына жасаған тізім бойынша 30-дан аса оқушының ата-анасы ата-ана құқығынан айырылған және ажырасқан. Толық емес отбасында тәрбиеленген оқушы мен жұмыс жасау барысында байқағаным :

- Оқу үлгерімінің төмендігі
- Мінез-құлқындағы ауыртпашылдық
- Жиі үйінен қашып кету
- Достары мен арасындағы кикілжіңдердің көбеюі
- Дисциплинасының бұзылуы

Жасөспірімдік шақ-әке мен ананың ажырасуын қабылдау қиын кезең. Жас ерекшеліктеріне байланысты жасөспірімдер ата-аналарының біріне қатысты экстремалды позицияларға ие болады. Ирина Тугарина: "жасөспірімдер жалғыздықты, бас тартуды, өздерін қабылдамауды қатты сезінеді", — дейді. "Бала бәрін түсінеді және өмірінде алғаш рет өзінің отбасының мысалында әлемнің тұрақтылығы туралы иллюзияның жоғалуы кездеседі".

Әлеуметтік педагог өзінің қарамағындағы толық емес отбасыларын толық есепке алып, олардың проблемаларын анықтап көмек көрсетуі тиіс. Отбасымен өз жұмысын тиімді ұйымдастыру үшін әлеуметтік педагог отбасындағы проблемаларды, бала тәрбиесіндегі жіберілген қателіктерді, оның пайда болу себептерін біліп алғаны жөн.

Ата-аналармен жұмыс бірнеше бағытта жүзеге асады: ата-аналармен ағарту, кеңес беру, жайсыз отбасыларын диагностикалау және патронажға алу, түрлі бағыттағы клубтар мен ұйымдарды құру, бейәлеуметтік топтарға басқа бағыт беру, жас отбасына кеңес беру, жұмысқа орналасуға көмектесу, жалғыз басты адамдарға, қарияларға көмектесу, топтық отбасылық сауықты ұйымдастыру т.б. жұмысы, ұжымымен және тікелей түрде. Тәжірибеде оның одан да тиімдірек формалары қалыптасты: ұжымдық және жеке кеңес берулер, кеңестер, дәрістер, конференциялар т.б.

Қорыта айтқанда, жоғарыда атап өткен мәселелердің бәрі ұлт тәрбиесіне тіреліп тұр. Өзгеден үлгі алатын бүгінгі ұрпақ санасына «үлкенге – құрмет, кішіге – ізет» ұғымдарын, адамгершілік сезімдерін ұялату керек. Бізге тәрбие беріп, бүгінге дейін жеткізген ата-анамызды құрметтеп, алақанымызға салып, жарымжан жандарға жан жылуымызды молынан сыйлауымыз қажет.

Қолданылған әдебиеттер:

1. ҚР «Неке және отбасы туралы» Заңы 2007ж
2. М.Т.Баймұқанова Отбасымен әлеуметтік -педагогикалық жұмыс: Оқу құралы. Астана, 2005.
3. Зверева О.Л. Семейная педагогика и домашнее воспитание. Учебник М. 2000.

ВОЗДЕЙСТВИЕ ГОРНОГО ПРОИЗВОДСТВА НА БИОСФЕРУ

Жаналиев Ерсайын Маратович

Кокшетауский университет им.Ш.Уалиханова, г.Кокшетау

ersainiopa@gmail.com

Научный руководитель: Абишева Галия Сериковна, магистр экологии, ассистент лектора

Кокшетауский университет им.Ш.Уалиханова, г.Кокшетау

galiya_abisheva@mail.ru

Аннотация. В статье раскрывается роль воздействия горного производства на биосферу. Приведены причины загрязнения, примеры и вещества загрязняющие окружающую среду.

Ключевые слова: Биосфера, гидросфера, атмосфера, литосфера, флора, фауна, природный ландшафт, отходы.

Горные работы влияют на биосферу и все ее сферы: гидросферу, атмосферу, литосферу, флору и фауну.

Влияние горной промышленности разделяется на непосредственное (прямое) и косвенное. Масштабы влияния косвенного воздействия могут значительно превышать влияние первоначального [1].

Основные источники влияния на биосферу при горных работах: отвалы пустой породы, карьерные дороги, выработанное пространство и др.

Неорганизованные источники загрязняют земельные площади выбросами в следующих случаях:

- в карьере: бурение скважин, проведение взрывов, погрузочно-разгрузочные работы;
- на отвалах: погрузочные работы пустой породы, формирование ярусов из различных пород, пылящие поверхности;

При добыче полезных ископаемых открытым способом происходит изменение природного ландшафта в чем проявляется непосредственное влияние горных работ [2].

Влияние косвенного воздействия на литосферу при горных работах:

- загрязнение почвенно-растительного слоя различными веществами на поверхности;
- негативное влияние на всхожесть и произрастание растений а также условия существования животных;
- различные виды эрозии;
- нарушение режима подземных вод.

Отрицательное влияние на почву и растения оказывают в основном карьеры, отвалы, хвостохранилища.

Аспектами загрязнения воздуха на месторождениях при разработке открытым способом являются выбросы вредных веществ из организованных и неорганизованных источников [3].

В результате происходит загрязнение биосферы при ведении горных работ, что негативно сказывается на состоянии почвы, водных источников, атмосферы и заболеваемости живых организмов.

В таблице 1 представлена качественная сравнительная характеристика воздействия различных отраслей промышленности на окружающую среду.

Таблица 1 - Сравнительное влияние видов промышленности на состояние окружающей среды

Вид промышленности	Влияние различных видов промышленности на биосферу						
	атмосфера	гидросфера		литосфера		флора, фауна	недра
		поверхностные воды	подземные воды	почвенный покров	ландшафт		
Химическая и	Си	Си	Ср	Ср	Н	Ср	Н
Металлургическая	Си	Си	Н	Ср	Н	Ср	О
Топливо-энергетическая	Си	Си	Н	Н	Н	Н	О
Строительство	Н	Н	Н	Ср	Ср	Н	Н
Горнодобывающая	Ср	Си	Си	Си	Си	Ср	Си

Примечание: О – отсутствие воздействия, Н – незначительное воздействие, Ср – воздействие средней силы, Си – сильное воздействие.

Исходя из таблицы можно сделать вывод о том, что горнодобывающая промышленность оказывает наиболее сильное воздействие на окружающую среду, все компоненты подвержены негативному влиянию. На гидросферу, литосферу оказывается сильное воздействие, на атмосферу и флору и фауну среднее воздействие. Количество загрязняющих веществ необходимо непрерывно контролировать.

Классификация воздействия горнодобывающей промышленности на окружающую среду

При отрицательном воздействии горнодобывающей промышленности различают несколько групп:

- 1- осадка литосферы за счет производства горных работ и откачки подземных вод;
- 2- негативное влияние сельскому хозяйству и рыболовству за счет откачки вод;
- 3- негативное влияние сельскому и лесному хозяйству за счет выбросов сернистых оксидов;
- 4- негативное влияние на условия жизни живых существ. Складировании отходов, строительства отстойников занимают значительные территории.

В результате негативное влияние проявляется в следующем: изменение рельефа, геологического строения горных пород, литосферы и верхнего слоя земли; разрушения почвы, опустынивание, разрушение строительных и инженерных сооружений [4].

Причины гидрологических изменений:

1. Воздействие подземных вод и горных выработок.
2. Изменение топографии при разработке месторождений.
3. Конструкция карьеров, траншей, отвалов, водоемов.
4. Изменение направления рек, водозаборные сооружения.
5. Изменение качества водных источников
6. Водопользование подземных вод.

7. Дренаживанием месторождений.

В результате происходит: изменения качества воздушной среды и водного бассейна.

В таблице 2 представлена основная классификация воздействия горного производства на биосферу и ее элементы

Таблица 2 - Основные виды и результаты воздействия горного производства на биосферу

Элементы биосферы	Влияние на биосферу	Результат влияния
Водный бассейн: воды подземные	Осушение месторождения, сброс сточных вод от горных предприятий	Уменьшение запасов воды в водных источниках. Изменение режимов поверхностных и подземных вод.
воды поверхностные	Осушение водоёмов и водотоков, сброс сточных вод, водозабор воды предприятиями.	Загрязнение водных источников сточными и дренажными водами. Нарушение состава и качества вод в результате изменений режимов водных источников.
Атмосфера	Выбросы вредных газов и пыли	Загрязнение атмосферы в результате пылеобразования и различных газов
Почва	Проведение горных выработок, отвалов, хвостохранилищ, водоемов. Размещение обогатительных фабрик, цехов, складов, административно-бытового комплекса. Проведение коммуникаций.	Изменение рельефа местности, качества почвы, гидросферы. Уменьшение площадей почвенного покрова. Изменение состояния грунтовых и поверхностных вод. Выбросы в воздушную среду, разрушение литосферы.
Флора и фауна	Строительство зданий и сооружений. Вырубка лесов. Ухудшение качества почвы. Нарушение состояния водных источников. Выбросы пыли и газов. Воздействие шума.	Нарушение условий обитания флоры и фауны. Уменьшение численности и миграция. Угнетение растительности. Отрицательное воздействие на сельское хозяйство.
Недра	Проведение горных выработок. Добыча полезных ископаемых, вмещающих и вскрышных пород. Осушение месторождения полезных ископаемых. Размещение вредных опасных отходов производства. Сброс сточных вод.	Изменение массива горных пород. Ухудшение качества полезных ископаемых и промышленной кондиции месторождений, потери и разубоживание. Загрязнение литосферы.

Согласно таблице 2 горная промышленность оказывает отрицательное влияние на почву, воду, воздух, недра, животный и растительный мир. Разрушается состояние элементов природной среды, что приводит к масштабным загрязнениям водной и воздушной среды, деградации почвы, уничтожению растительного покрова [5].

Список литературы:

1. М.Е. Певзнер, В.П. Костовецкий, «Экология горного производства», - Москва, «Недра», 1990 г.

2. Г.Г. Бугаева, А.В. Когут. Факторы экологического риска в зоне действия открытых горных работ.
3. Электронный ресурс [Режим доступа]: <http://biofile.ru/bio/22369.html>
4. М. Б. Болысбекова. Исследование влияния выбросов предприятий цементной промышленности на растительность Южного Казахстана.
5. Ю. М. Леонова. Антропогенная трансформация растительности в зоне влияния промышленных объектов г. Павлодара
6. Электронный ресурс [Режим доступа]: http://statref.ru/ref_jgeujgatypol.html
7. Васильев А.В. Экологический мониторинг токсического загрязнения почвы нефтепродуктами с использованием методов биотестирования, 2012 год.
8. А. Роман. Содержание тяжелых металлов в почве в районах с разным уровнем антропогенного воздействия. Публикация, 2017 год
9. Л. С. Павловна. Экологическая оценка почв в черте города Салават Республики Башкортостан методом биотестирования.

РАЗВИТИЕ ЭМОЦИОНАЛЬНО-ВОЛЕВОЙ СФЕРЫ ДЕТЕЙ СРЕДСТВАМИ АРТ-ТЕРАПИИ

Абаева А.

Научный руководитель: Стукаленко Н.М., доктор педагогических наук,
профессор кафедры педагогики и психологии,
Кокшетауский университет им.Ш.Уалиханова, г. Кокшетау
amnatabaeva@mail.ru

Актуальность темы исследования определяется широкой распространенностью эмоциональных нарушений среди детей. Психологические исследования и практические наблюдения за школьниками показывают, что у многих современных детей все чаще встречаются различного рода проблемы и трудности, среди которых нарушения эмоционально-волевой сферы занимают одно из ведущих мест.

В стратегической программе «Казахстан-2030» отмечается важное значение развития высокообразованного, ответственного, энергичного, обладающими прекрасным здоровьем поколения. В нашей стране и за рубежом растет интерес к применению арт-терапии как метода коррекции в практической психологии образования. Арт-терапия используется как средство гармонизации и развития психики человека, а особенно ребенка через занятия художественным творчеством. Это новый метод психокоррекции, использующий художественные приемы и творчество, ориентированный на присущий каждому человеку внутренний потенциал здоровья и силы, где делается акцент на естественное проявление чувств, настроений, эмоций [1]. Анализ результатов психолого-педагогических исследований (Л.С. Выготский, Т. Д. Зинкевич-Евстигнеева, М. В. Киселева, А.И. Копытин, Л. Д. Лебедева, С. Л. Рубинштейн, и др.) показал, что данный метод способствует повышению самооценки, учит расслабляться и избавляться от негативных эмоций, в частности очень эффективен для развития эмоционально-волевой сферы. Специалисты в области школьной педагогики и психологии (Т.Ф. Казакова, О.В. Хухлаева, М.И. Чистякова и др.) подчеркивают роль арт-терапевтического процесса в повышении адаптационных возможностей ребенка. Поэтому коррекционные возможности арт-терапии по отношению к детям школьного возраста имеют огромный потенциал [2].

В настоящее время изучением проблемы эмоционально-волевого развития детей занимаются ряд зарубежных и российских ученых, таких как: Г.Г. Хоментаскас, К. Г Ланге, П. Фресс, К. Изард, Э.Г., Эйдемиллер, В.И. Гарбузов, А.И. Захаров, Иванников В.А. и др. Также результаты исследования эмоционально-волевого развития детей отражены в работах казахстанских исследователей И.А. Хайзбулиной, А. С. Байтурсиновой и др. Однако на сегодняшний день понимание арт-терапии как средства развития эмоционально-волевой сферы

детей ещё мало изучено и заслуживает более глубокого изучения именно с точки зрения психологических механизмов.

Предметом проводимого нами исследования было развитие эмоционально-волевой сферы детей средствами арт-терапии. Цель исследования: выявить влияние арт-терапии на развитие эмоционально-волевой сферы детей. В соответствии с целью в работе решались следующие задачи: на основе научного анализа изучить теоретические основы развития эмоционально-волевой сферы детей; выявить влияние арт-терапии на развитие эмоционально-волевой сферы детей; разработать и апробировать развивающую программу эмоционально-волевой сферы детей средствами арт-терапии; обобщить результаты экспериментальной работы, сформулировать выводы и рекомендации. Гипотеза исследования: разработка, научное обоснование и практическая реализация развивающей программы с использованием средств арт-терапии будет способствовать развитию эмоционально-волевой сферы детей.

На сегодняшний день тенденции исследования эмоций и воли сформировались и существуют как относительно независимые. Однако в ряде работ они рассматриваются в единстве, и используется термин эмоционально-волевая сфера личности. Данный термин применяется в основном в прикладных и экспериментальных исследованиях при описании регуляции конкретных видов деятельности в конкретных условиях. При рассмотрении эмоционально-волевой сферы личности в регуляции деятельности, в особенности при попытках оптимизировать регуляцию конкретного вида деятельности на практике, неизбежно встает вопрос о снятии неблагоприятных эмоциональных состояний, создании состояния оптимальной мобилизации готовности. Е.П. Ильин похожим образом соотносит эмоциональную и волевую регуляцию, считая, что волевая регуляция вступает в силу тогда, когда эмоции дезорганизуют деятельность. Если эмоции стимулируют деятельность, то проявления волевых качеств не требуется. В литературе неоднократно отмечается взаимосвязь эмоционально-волевой сферы (Л.С. Выготский, Н.В. Витта, Н.И. Жинкин, А.В. Запорожец, Э.Л. Носенко, С.Л. Рубинштейн, Т.П. Хризман, В.И. Шаховский и др.). Лишь согласованное функционирование эмоционально-волевых и интеллектуальных процессов обеспечивает выполнение любых форм деятельности [3].

Воля выражает одну из главных способностей человека - контроль над собственным поведением. Содержание и структура волевой активности - это уникальный комплекс волевых качеств личности. Качество, которое дает возможность поставить перед собой и другими новую цель, называется инициативностью. Развитие навыков инициативности способствует расширению творческих способностей человека во всех сферах его деятельности, в том числе повышая лидерские и организаторские качества. Подчиненный и исполнитель, в свою очередь не обладают подобными качествами и являются безынициативными, не способными принять на себя роль руководителя. В период конкуренции мотивов помогает решительность - способность быстро, обдуманно принимать решения и действовать. Человек, долго думающий, мучительно принимающий решения и несколько раз меняющий его, считается нерешительным. Часто, такой человек прибегает к помощи других людей, чтобы снять с себя ответственность за принятие решения и последующих ему событий. Такие решения не обладают мотивирующей силой и часто вообще не реализуются. Нерешительные люди стараются избегать сложные ситуации и необходимость принятия важных, ответственных решений.

При волевых действиях у человека возникают различные эмоции: положительные при успешных ситуациях; отрицательные при неудачах и при непреодолимых препятствиях, а также при страхе перед поражениями. В подобных моментах у человека нередко возникает чувство стыда, которое формируется за счет неоправданных надежд и ответственности за негативный результат перед другими людьми. Впоследствии, теряя контроль над своими эмоциями, человек может проявлять в состоянии аффекта вспыльчивость, раздражительность, гнев, что в свою очередь негативно сказывается на общении с окружающими людьми. Проявление воли заключается тут в том, чтобы научиться бороться с негативными, разрушающими организационную деятельность эмоциями. Контроль над собой, свои эмоциями, своими психологическими и физиологическими проявлениями, которые препятствуют достижению

поставленных целей - это волевые качества, представляющие собой выдержку и самообладание [4].

По мнению казахстанского психолога И.А Хайзбулиной, опыт эмоционального отношения к миру, обретаемый в младшем школьном возрасте, весьма прочен и принимает характер установки. Осваивая социальную обусловленность эмоций, дети овладевают нормативными категориями, эталонами их проявления, что способствует начальному становлению эмоциональной культуры личности. Авторы отмечают необходимость создания целенаправленной системы психологических воздействий, направленных на развитие эмоциональной сферы детей младшего школьного возраста и умение контролировать свои эмоции, а также на установление у них позитивного эмоционального контакта с окружающими и на снижение, нейтрализацию эмоционально-отрицательных переживаний. В младшем школьном возрасте закладываются основы будущей личности: формируется устойчивая структура мотивов; зарождаются новые социальные потребности.

Использование арт-терапии в работе с детьми в целях коррекции и оптимизации их развития началось еще в XIX в. в практике педагогов, дефектологов и врачей. Приемы изобразительной деятельности использовались для преодоления недостатков в развитии сенсомоторных способностей, стимулирования познавательного развития детей, имеющих интеллектуальные трудности. Так, А.И.Копытин и Е.Е. Свистовская пишут, что арт-терапия представляет собой «совокупность психологических методов воздействия, осуществляемых в контексте изобразительной деятельности клиента и психотерапевтических отношений и используемых с целью лечения, психокоррекции, психопрофилактики, реабилитации и тренинга лиц с различными физическими недостатками, эмоциональными и психическими расстройствами, а также представителей групп риска».

Необходимо указать также *преимущества метода арт-терапии* перед другими психокоррекционными методами. А. И. Копытин выделяет следующие:

- арт-терапия является средством преимущественно невербального общения. Это делает ее особенно ценной для тех, кто недостаточно хорошо владеет речью, затрудняется в словесном описании своих переживаний, либо, напротив, чрезмерно связан с речевым общением.
- изобразительная деятельность является мощным средством сближения людей, своеобразным мостом между психологом и клиентом.
- арт-терапия является средством свободного самовыражения и самопознания.
- арт-терапевтическая работа в большинстве случаев вызывает у людей положительные эмоции, помогает преодолеть апатию и безынициативность, сформировать более активную жизненную позицию;
- арт-терапия основана на мобилизации творческого потенциала человека, внутренних механизмов саморегуляции и исцеления. Она отвечает фундаментальной потребности в самоактуализации: раскрытие широкого спектра возможностей человека и утверждение им своего индивидуального и неповторимого способа бытия в мире [5].

Таким образом, можно сделать вывод о том, что арт-терапия рассматривается, с одной стороны, как занятия всеми видами искусства, и, с другой стороны, как совокупность методик, направленных на коррекцию и развитие посредством искусства. Терапия искусством позволяет оказывать коррекционный и терапевтический эффект путем воздействия на эмоциональную сферу ребенка, дает выход внутренним конфликтам и сильным эмоциям, помогает при интерпретации вытесненных переживаний, способствует осознанию ощущений и чувств.

Литература

6. Стратегия развития Республики Казахстан до 2050 года, утвержденный Указом Президента Республики Казахстан № 636 от 15 февраля 2018 года. https://www.akorda.kz/ru/official_documents/strategies_and_programs
7. Копытин А.И. Теория и практика Арт-терапии-СПб.: Питер, 2002.
8. Сокина, А.А. Особенности эмоционального развития младших школьников / А.А. Сокина // Воспитание и обучения. – 2013. – № 6. – С. 50-52.

9. Купцов И.И. Современный подход к значимости воли в психическом и духовном мире человека / И.И. Купцов // Прикладная юридическая психология. –2019. –№ 2. –С. 146-151.
10. Лебедева Л. Д. Практика арт-терапии: подходы, диагностика, система занятий. СПб.: Речь, 2003. 254 с.

ЭЛЕМЕНТЫ ЙОГИ НА УРОКАХ ФИЗИЧЕСКОЙ КУЛЬТУРЫ В ШКОЛЬНОМ ОБРАЗОВАНИИ

Белоусов К.С.

Научный руководитель: Акулова К.Ю. к.п.н., доцент кафедры спортивных дисциплин
ЛГПУ им. П.П. Семенова-Тян-Шанского, Липецк
k.richter@inbox.ru

С каждым годом перед школой ставятся новые проблемы, связанные с успеваемостью и поведением учащихся. Поэтому перед каждым учителем-предметником возникают задачи, направленные на изменение образовательного процесса с последующей корректировкой возникшей проблемы. Школа №17 г. Липецка заботится о благополучии воспитания и образования детей, с успехом внедряет новые идеи, которые помогают улучшить качество в разных сферах.

Примером стал эксперимент на уроках физической культуры. На уроках физической культуры дети получают оздоровление, понимание важности здорового образа жизни. Задачи учителя: научить детей физическим упражнениям, привить уважение к физическому и психологическому здоровью. [4]

Нами в сотрудничестве с учителем было проведено исследование в области применения элементов йоги на уроках физкультуры.

На уроках 7А, В (7Б и 7Г классы для сравнения не были внесены в экспериментальную программу) классов использовались приемы, при которых ученики становились активными участниками. [5]

1. При теоретическом изучении асан йоги учащиеся смотрели обучающие видео, читали тексты, затем-составляли ментальные карты, коллажи по теме исследования. Это помогало не только запомнить технику, но и понять важность конкретных упражнений.

2. При практическом выполнении асан и дыхательной гимнастики учащиеся могли сами контролировать правильность выполнения других учеников, давать рекомендации, задавать темп и давать установки. Это нацелено на профориентацию учащихся, которые планируют связать свою жизнь с работой тренера.

3. Использовались межпредметные связи с предметами: биология, литература. При изучении практик ученики пользовались учебником 8 класса по биологии. Во время выполнения простых асан ученикам предлагалось взять учебник по литературе и заполнить за короткий промежуток времени четверостишие. [3]

На уроках применялись элементы: «круг над головой», «описание круга», «ветряная мельница», «укачивание малыша», «кошка», «собака», «столешница», «радуга», «фонтан», «стул». [2, с.17,21,33,65]

Несомненно, от йоги есть много положительных результатов:

- улучшение физического состояния;
- выносливость;
- улучшение дыхательных процессов;
- увеличение мышечной массы;
- уменьшение жировой массы;
- коррекция параметров фигуры;

- улучшение памяти;
- терпение, усидчивость;
- умение планировать. [1,с.24]

Именно эти и другие показатели были под контролем для сравнения при эксперименте.

Учащимся 7А, 7В, а также 7Б и 7Г классов было предложено проделать несколько исследований до и после внедрения элементов йоги на уроках физической культуры. Так, учащимся было необходимо за некоторое время посмотреть на слова, предметы, запомнить их порядок и воспроизвести на листке. Также нужно было дважды за 60 секунд нанести в определенной области наибольшее количество точек

Результаты отображены в сравнительных таблицах.

Таблица 1. Сравнение показателей памяти, внимания и выносливости

	Среднее количество точек на листе (за 2 подхода)	Среднее количество верных ответов при воспроизведении последовательности слов и предметов
7А до начала исследования(24 человека)	69	5из 10
7А после проведения исследования(24 человека)	90	9из 10
7В до начала исследования(25 человек)	64	4из 10
7В после проведения исследования(25 человек)	95	8 из 10
7Б и 7Г после проведения исследования(50 человек)	70	6из 10
7Б и 7Г после проведения исследования(50 человек)	72	7из 10

Учащимся также было предложено сравнить показатели при беге и приседаниях за 30 секунд

Таблица 2. Сравнение показателей физической выносливости

	Среднее количество секунд при беге (30 метров)	Среднее количество приседаний за 60 секунд
--	--	--

7А до начала исследования(24 человека)	5.2	40
7А после проведения исследования(24 человека)	5.0	50
7В до начала исследования (25 человек)	5.3	41
7В после проведения исследования (25 человек)	4.9	52
7Б и 7Г после проведения исследования(50 человек)	5.2	41
7Б и 7 Г после проведения исследования	5.1	45

Можно сделать вывод, что в классах, в которых внедрили элементы йоги во время уроков физической культуры, дали лучшие показатели после проведения исследования в отличие от классов, в которых не практиковали элементы йоги и дыхательной гимнастики.

Вышеуказанные показатели нельзя назвать абсолютно зависящими от проведения йоги на уроках физкультуры, но есть все предпосылки предположить, что йога и дыхательная гимнастика влияет не только физической и психологическое состояние, но и на качество образования учащихся, что является важнейшим критерием в школе.

Литература

6. Большая иллюстрированная энциклопедия Йога Джуди Смит, Дорил Холл, Бел Гиббс - г. Москва издательство «Эксмо» 2006 г.
7. Аббазова Р.А., Шлемова М.В., Чернышева И.В., Егорычева Е.В. Занятия йогой на занятиях физической культуры // Международный студенческий научный вестник. – 2015. – № 5-3. ;
URL: <https://eduherald.ru/ru/article/view?id=13799> (дата обращения: 03.03.2022).
8. <http://www.wonderlang.ru/detskaya-joga.html>
9. Ежеквартальный журнал «Йога» подборка номеров
10. <https://cyberleninka.ru/article/n/praktika-yogi-v-uchebnom-protssesse-fizicheskoy-kultury-kak-effektivnyy-instrument-fizicheskogo-umstvennogo-duhovnogo-razvitiya/viewer>

НЕТРАДИЦИОННЫЕ МЕТОДЫ ОБУЧЕНИЯ ИСТОРИИ И ИХ ЭФФЕКТИВНОСТЬ

Алексееенко Марина

Научные руководители: Жапарова К.Г., Абдрахманова С.А., ст. преподаватели, Кокшетауский университет им. Ш.Уалиханова, г. Кокшетау

7370marina00@gmail.com

Воспитание и развитие многогранной личности является одной из важнейших задач на уроках истории. Также кроме развития морально-нравственных качеств, первостепенную роль все-таки будет играть развитие умственных способностей детей. За весь период развития педагогики зарождались различные методы преподавания, одно направление сменялось другим, но цель всегда оставалась одна – дать ученику полноценные знания на уроке и воспитать самостоятельную личность, которая будет трудиться во благо своей страны. Одним из новых методов обучения истории на сегодняшний день являются нетрадиционные методы обучения, которые вобрали в себя весь спектр методов и методик преподавания на уроке.

Нетрадиционные методы обучения истории являются сравнительно новым способом достижения целей, в отличие от общеизвестных традиционных методов. Данные методы являются своеобразным прорывом в современном образовании, подразумевая собой отход от общепринятых нами методов обучения до более современных и эффективных методов. Сами собой они представляют словную задачу, решить которую захочется ученику разного уровня обучаемости. Благодаря своей многофункциональности и многозадачности нетрадиционные методы помогают обучающимся легче и быстрее освоить материал любого уровня сложности развить свои творческие и умственные способности. Все это происходит в силу многих ее компонентов, так как она включает наглядный, словесный, игровой методы обучения [1].

Большое влияние на развитие науки о физическом воспитании оказали работы выдающихся педагогов К. Д. Ушинского, П. Ф. Лесгафта, а позднее И. П. Павлова, А. Н. Крестовникова, Н. Н. Яковлева. Главной проблематикой многих исследований (И. А. Зязюн, А. С. Березюк, С. С. Избаш, Л. И. Магомедова, М. М. Окса, Е. А. Панасенко, Т. И. Пониманская, Н. В. Гавриш, Э. С. Барбина, А. А. Люблинская, Л. П. Загородняя) стало обоснование особенностей педагогического мастерства учителя в школе, как основным условием становления высокопрофессионального педагога. В данной работе будет раскрыта сущность выбранной проблемы. А также доказана необходимость использования нетрадиционных методов физического воспитания в работе с детьми школьного возраста. Использование нетрадиционного подхода к занятиям позволяет педагогам выявить те качества учеников, от которых зависит ожидаемый результат освоения учебного материала. Большим плюсом является то, что на уроке ученики могут почувствовать себя как участником события, так и знатоком истории. В нетрадиционных методах применяются различные технологии, такие как игры, викторины, круглый стол, дебаты и многие виды деятельности, которые позволяют ученикам максимально освоить изучаемую тему. Таким образом, учитель на уроке развивает у детей нестандартное, критическое мышление, которое помогает людям в будущем. Цель нетрадиционных уроков: отработка новых методов, форм, приемов и средств обучения, что ведет к реализации основного закона педагогики – закона об активности обучения. Основные задачи каждого урока, в том числе и нестандартного: общекультурное развитие; личностное развитие; развитие познавательных мотивов, инициативы и интересов учащихся; формирование умения учиться; развитие коммуникативной компетентности [2].

Для учащихся нетрадиционные формы урока - переход в иное психологическое состояние, это другой стиль общения, положительные эмоции, ощущение себя в новом качестве - значит новые обязанности и ответственность. Нетрадиционный подход позволяет формировать более глубокий интерес к предмету, стремление самостоятельно расширять свои знания. Учащиеся больше читают, более свободно владеют грамотной литературной речью, они не боятся высказывать свое мнение, начиная ответ словами: «Я полагаю. . .», «Я думаю. . .», «На мой взгляд. . .» [1].

Изучение истории является одним из компонентов школьного образования. В связи с этим возникает необходимость в новых методах и способах преподавания истории. Именно нетрадиционные методы могут этому способствовать. Развитие современного казахстанского общества требует от специалистов не только знания в области, в которой они работают, но и всесторонне развитых людей. Эти требования довольно высоки, что приводит к необходимости найти новые формы и типы уроков, для достижения максимального усвоения школьных знаний. Основная задача перед учителем стоит в том, чтобы дать прочные знания учащимся, опираясь не только на их возрастные особенности, но и на их способности. В связи с этим становится необходимым изменение методики исторического образования в школе. Новые формы для проведения уроков можно из жизни, главное их осмыслить. Каждый учитель в своей деятельности хоть раз применял нетрадиционные формы.

Методы и формы уроков учителя индивидуальны и часто пополняются, и обновляются. Перед современным учителем истории следующие задачи, появившиеся после пересмотра содержания предмета:

- альтернативные подходы к оценке проблем прошлого,
- прогнозирование событий и явлений,
- неоднозначные этические оценки личностей и хода событий.

Обсуждение этих вопросов невозможно без приобщения к творческой деятельности, без приобретения учащимися опыта ведения диалога и дискуссии. Большое значение приобретают коммуникативные умения [4].

Нетрадиционные формы урока способствуют уменьшению перегруженности учащихся домашними заданиями с помощью применения разнообразных методов изучения нового материала на уроке. Огромное значение при использовании нетрадиционных форм обучения имеет участие родителей в процессе обучения. Исследования показывают, что познавательная активность и заинтересованность детей сильно возрастают, если к организации учебной деятельности учащихся привлечены родители. Педагог может дать домашнее задание, при выполнении которого учащимся необходимо получить знания от родителей, бабушек и дедушек.

Нетрадиционные формы урока реализуются, как правило, после изучения какой-либо темы или нескольких тем, выполняя функции обучающего контроля. Такие уроки проходят в необычной, нетрадиционной обстановке. Подобная смена привычной обстановки целесообразна, поскольку она создает атмосферу праздника при подведении итогов проделанной работы, снимает психический барьер, возникающий в традиционных условиях из-за боязни совершить ошибку. Нетрадиционные формы урока осуществляются при обязательном участии всех учеников класса, а также реализуются с непременным использованием средств слуховой и зрительной наглядности. На таких уроках удается достичь самых разных целей методического, педагогического и психологического характера, которые можно суммировать следующим образом: осуществляется контроль знаний, навыков и умений, учащихся по определенной теме; обеспечивается деловая, рабочая атмосфера, серьезное отношение учащихся к уроку; предусматривается минимальное участие учителя на уроке [5].

В последние годы интерес к нетрадиционному обучению в начальной и средней школе значительно усилился. Это связано с социальными преобразованиями, происходящими в нашей стране, которые создали определенные условия для перестроечных процессов в сфере образования — создания новых типов школ, активного внедрения в практику различных педагогических инноваций, авторских программ и учебников. Организация нетрадиционного развивающего обучения предполагает создание условий для овладения школьниками приемами умственной деятельности. Овладение ими не только обеспечивает новый уровень усвоения, но и дает существенные сдвиги в умственном развитии. Овладев этими приемами, ученики становятся более самостоятельными в решении различных учебных заданий, могут рационально строить свою деятельность по усвоению новых знаний.

Сама организация нетрадиционной формы урока подводит учащихся к необходимости творческой оценки изучаемых явлений, особенно результатов деятельности человека, т.е. нетрадиционные формы урока способствуют выработке определенного позитивного отношения

к учёбе. Интерес к работе вызывается и необычной формой проведения урока, чем снимается традиционность урока, оживляется мысль. Нетрадиционные формы урока можно рассматривать как одну из форм активного обучения. Это попытка повышения эффективности обучения возможности свести воедино и осуществить на практике все принципы обучения с использованием различных средств и методов обучения. Нетрадиционные формы проведения уроков дают возможность не только поднять интерес учащихся к изучаемому предмету, но и развивать их творческую самостоятельность, обучать работе с различными источниками знаний. Такие формы проведения занятий "снимают" традиционность урока, оживляют мысль. Однако необходимо отметить, что слишком частое обращение к подобным формам организации учебного процесса нецелесообразно, так как нетрадиционное может быстро стать традиционным, что, в конечном счете, приведет к падению у учащихся интереса к предмету.

Использование нетрадиционных способов и приёмов работы на уроках способствует успешному интегрированию учебного процесса с активной динамической нагрузкой. Без сомнения, смена видов активности, включение игровой деятельности, стимулирование творческого отношения к теме урока, наличие соревновательных моментов повышают умственную работоспособность, познавательную активность.

Литература:

- 1.Шкарлупина Г.Д. Теория и методика преподавания истории и обществознания: учебно-методическое пособие
- 2.Виситова Л. С. Формирование экологического воспитания и культуры учащихся начальной школы. В сборнике: Проблемы и перспективы развития образования Материалы VII Международной научной конференции. Краснодар, 2015.
- 3.Бабкина Н. В. Нетрадиционный курс «Развивающие игры с элементами логики» для первых классов начальной школы // Психологическое обозрение.- 1996.- № 2 (3).
- 4.Истомина Н. Б. Развивающее обучение // Начальная школа.
- 5.Семяшкина Н. И. Значение дидактических игр и заданий при обучении грамоте // Начальная школа.

ПРОЯВЛЕНИЕ КИБЕРБУЛЛИНГА СРЕДИ ШКОЛЬНИКОВ В ЦИФРОВОЙ СРЕДЕ

Амзина Ф.Т.

Научный руководитель: Жантемирова М.Б., магистр педагогики и психологии
Кокшетауский университет им.Ш.Уалиханова, г. Кокшетау
madina-z99@mail.ru

Тема кибербуллинга в подростковом возрасте, в последнее время все больше дискусируется в академическом сообществе, в связи с участвовавшими случаями суицида. Распространение и легкость доступа информационно-коммуникативных технологий к появлению абсолютно нового метода проявления агрессии, а именно кибербуллинга, он представляет собой отчетливую социально-психологическую тему и нуждается в поиске способов ее решения.

Впервые, слово буллинг было употреблено достаточно давно в 1905 году, еще до распространения интернета, К. Дьюкс обнародовал свою работу. Но в первые регулярные исследования данного феномена начали скандинавские ученые, среди которых были: Олвеус, П. Хайнеманн, А. Пикас, Е. С тех пор, так в 1993 году Олвеус опубликовал ставшее общепризнанным определением травли в детской и подростковой среде: «буллинг (травля) – эта проблема стала одной из самых обговариваемых в контексте детских коллективов» - так как она имеет травматичность последствий, и повседневную распространенность [2]. В последствие на основе дефиниции Олвеуса, Б. Белсей дал определение феномену кибербуллинг –

преднамеренное, повторяющееся агрессивное поведение единичных лиц или групп, пытающихся нанести ущерб другим, используя информационные и телекоммуникационные технологии.

Поэтому можно сделать вывод о том, что кибербуллинг это разновидность буллинга, владеющая своей спецификой. В глобальной психологической практике имеется большое число дефиниций агрессии. Но в своей работе мы исходили из дефиниции, представленной С. Еникалоповым, т.к. на наш взгляд - это определение дается более точным и развернутым.

Согласно С. Еникалопову агрессией дозволено называть целенаправленное, деструктивное и наступательное поведение, нарушающее нормы и правила сосуществования людей в обществе, наносящее ущерб предметам нападения (одушевленным либо неодушевленным), наносящее физиологический ущерб людям или инициирующее у них душевный дискомфорт (отрицательные переживания, состояния напряженности).

В своих научных работах, американский ученый А. Купер подчеркнул три особенности кибербуллинга, что привлекает подростков: анонимность, легкая доступность и низкая стоимость за компьютерно-опосредованную коммуникацию. Вследствие анонимности кибербуллинг значительно легче в исполнении, просматривается так называемый «эффект дистанцирования». Обидчик не наблюдает лица своей жертвы, не знает о ее психологических реакциях, что не вызывает ощущения сопереживания. Электронные средства коммуникации легко доступны, что разрешает настичь жертву в любое время в любом месте. Помимо этого, интернет содействует быстрой передаче ретрансляции информации. Помимо выше описанных специфик кибербуллинга хотелось бы отметить еще такие затруднения эмоциональности, множественности и изменчивости идентичности в течении коммуникации, изменчивость социального статуса.

Итогом кибербуллинга является регресс эмоциональной сферы жертвы и/или разрушение ее общественных отношений. Кибербуллинг включает в себя спектр разнообразных форм поведения, от игриво-шуточного до психологического виртуального террора, следствием чего может стать буллицид. Потому что, возникнув в сети, информация выходит из-под контроля, и оскорбления, унижения, нежелательные фотографии, видео могут циркулировать неизмеримо долго. На сегодняшний день имеется серьезная проблема, связанная с открытым доступом для детей в онлайн пространство, потому что, кибербуллинг несет за собой чреватые последствия, как для психологического, так и для физиологического здоровья подростков.

Статистика оперирует прецедентами о существовании феномена кибербуллинга во многих государствах мира. Так, в англоязычных государствах с проявлением кибербуллинга встречаются больше трети школьников 12-15 лет. По данным американской компании Harris Interactive 43% американских школьников в возрасте от 13 до 17 лет достаточно часто встречаются с разными формами кибербуллинга. В США этот феномен является третьей по популярности причиной, приводящей к суициду среди школьников [4]. По Европе больше всего школьников подверглись кибербуллингу в Польше (52%) и в Эстонии (31%), меньше всего в Бельгии (10%) [2].

Согласно исследованию по территории Республики Казахстан, в 2020 г. среди школьников младшего и среднего возраста было зафиксировано 143 факта суицида и 193 фактов попытки суицида. В первом полугодии 2021 года фиксировано 105 фактов суицида и 105 попыток. Если основываться на исследования экспертов, только в 2018 году 60 % школьников хоть один раз становились жертвами кибербуллинга, 17 % многократно подвергались кибербуллингу. Борьба с кибербуллингом прямо зависит от регулирования социальных сетей. Только в текущем году в сетях фиксировано 140 тысяч правонарушений (фейки), прецедентов кибербуллинга, экстремизма» [3].

XXI век - это век информационных технологий, которые изменили многое в нашей жизни, включая наши привычки, коммуникативные навыки и поведение. К сожалению, такой негативный аспект человеческого взаимодействия, как запугивание, не только сохранился, но и усилился в последние годы, и появился новый его вид - интернет-травля. Согласно словарю, запугивание - это процесс причинения вреда или запугивания кого-либо, часто в течение

определенного периода времени, и часто принуждение этого человека делать то, что он или она не хочет делать. Другими словами, это результат неравной динамики власти: сильный человек нападает на слабого. Интернет-травля предполагает использование Интернета для запугивания людей по всему миру.

По статистике каждый пятый подросток в Казахстане от 11 до 15 лет становится жертвой или участником буллинга. Жертвами буллинга чаще становятся городские школьники по сравнению с сельскими. Также отмечается, что интернет-травле подвергались по крайней мере один раз или более 12% подростков 11-15 лет.

Травля очень широко распространена, потому что она основана на многих причинах и мотивах. Люди могут подвергаться издевательствам из-за их расы, религии, культуры, внешнего вида или состояния здоровья, возраста или инвалидности, домашних обстоятельств, сексуальной ориентации и т.д. Когда хулиганов спрашивают, почему они причиняют вред людям, обычно они отвечают: “Потому что мне это нравится”. Хулиганы считают, что они преподают кому-то урок. Многие хулиганы даже не осознают, что их действия вредны; они считают себя людьми, которые знают лучше и делятся своей мудростью с другими. На самом деле они демонстрируют отсутствие понимания и самосознания. Интернет-травля усугубляет опасность, потому что хулиганы не могут видеть своих жертв и последствия своих действий.

Американские ученые выделили несколько видов издевательства:

Перепадка или пламя - это обмен короткими и эмоциональными фразами между двумя или более людьми; короткий спор.

Нападения или преследования - это повторяющиеся оскорбительные сообщения (сотни SMS, телефонные звонки).

Очернение - это несправедливая критика кого-либо, распространению оскорбительной и ложной информации.

Олицетворение. Хулиган выдает себя за жертву, используя свой сетевой профиль, и начинает запугивать других людей от имени жертвы.

Обман - это вымогательство частной информации и ее распространение в Интернете.

Остракизм - это исключение из общества или группы. Человек не может жить без общества; остракизм делает людей несчастными и несчастными.

Хеппислепинг – это, когда один или несколько человек нападают на жертву и записывают нападение на камеру, после этот ролик размещают в интернет.

Итак, издевательства очень вредны и многообразны, они проникли во все сферы общественной жизни. Действительно ли возможно избежать этого или сопротивляться ему? К счастью, была разработана большая политика по борьбе с издевательствами, и она затрагивает как издевательства в реальной жизни, так и интернет-травли. Каждое учебное заведение запустило программу по борьбе с издевательствами со специальными советами для руководителей, преподавательского персонала, родителей и, конечно же, детей. Эти советы описывают природу издевательства, как их идентифицировать и как их остановить.

Что касается интернет-травли, то с ним тоже пытаются бороться социальные сети. Например, вы можете сообщить об издевательствах и отправить жалобу на оскорбительные фотографии, сообщения и видео менеджерам социальной сети, которые обязательно рассмотрят вашу жалобу. Также многие социальные сети предоставляют вам возможность блокировать пользователей, чтобы они не могли видеть ваш профиль.

Тем не менее, как говорится, профилактика лучше лечения. Итак, прежде чем размещать что-либо на своей странице, подумайте дважды. Не загружайте в социальную сеть такие материалы, которые предоставляют какую-либо личную информацию о вас, потому что это позволит незнакомым людям найти вас в реальной жизни. Не публикуйте ничего, что могло бы смутить вас позже. Помните, как только вы отправляете что-то, вы теряете над этим контроль.

Однако, если произошел акт издевательства, заблокируйте своего хулигана, сделайте скриншоты издевательства и отправьте их менеджерам сети. Никогда не вступайте в споры в Интернете, потому что хулиганы пытаются разрушить ваше эмоциональное состояние, заставить

вас чувствовать себя напряженным и несчастным. Игнорирование - лучшая политика в этом случае [4].

Предотвращение издевательств начинается в школьном возрасте. В школах учителя стараются учить детей уважать других людей, их права, собственность и свободу. Взрослые обсуждают издевательства с детьми, признают и поощряют соответствующее поведение. Дома родители стараются обсуждать с детьми их социальную жизнь. Даже если дети не рассказывают о своей школьной жизни своим родителям, которые могут проанализировать поведение детей, чтобы найти какие-либо проблемы. Если ребенок расстроен, раздражен, имеет проблемы со сном и аппетитом, пытается пропускать занятия – это предупреждающие знаки.

Литература

1. <https://liter.kz/kazhdyj-pyatyj-kazahstanskij-podrostok-stanovitsya-zhertvoj-ili-uchastnikom-travli/>
2. Кибербуллинг: что важно знать и как от него защититься?
<https://trends.rbc.ru/trends/innovation/5faab6719a7947858256b569>
3. Как предотвращать онлайн-издевательства.
<https://www.cloudav.ru/mediacenter/tips/how-to-handle-online-harassment/>
4. Найденова Л. Киберзапугивание: опасное виртуальное запугивание.
JURL:<http://psyfactor.org/lib/cyber-bullying.htm>

ИНДИКАТОРЛЫ ӨСІМДІКТЕРДІ ҚОЛДАНУ АРҚЫЛЫ ТОПЫРАҚ САПАСЫНЫҢ СИПАТТАМАСЫ

Бабаева С.Қ.

Ғылыми жетекшісі: Уйсимбаева Ж.Т., к.т.н., доцент
М.Х.Дулати атындағы Тараз өңірлік университеті, Тараз қ.
babaevaa.s@icloud.com

Өзектілігі. Қазіргі уақытта қоршаған орта сапасын бағалау өте маңызды болып табылады. Қоршаған ортаны бұзудың нақты дәрежесін де, болашақта мүмкін болатын дәрежесін де бағалау қажет. Антропогендік жүктеменің күшеюі табиғи экожүйелердің антропогендік түрде шартталған тозуын дер кезінде анықтауға, әртүрлі және көбінесе бір мезгілде әрекет ететін бұзушы факторларға қатысты биологиялық жүйелердің ұзақ мерзімді үрдістері мен буферлік қабілетін белгілеуге мүмкіндік беретін әдістерді әзірлеу қажеттілігіне алып келді.

Қазіргі уақытта антропогендік бұзылыстарды диагностикалаудың биологиялық әдістерін белсенді қолдану, ең алдымен, организмдердің қоршаған ортадағы кез-келген ауытқуларға тез жауап беруімен байланысты. Сонымен қатар, мұндай реакция антропогендік әсерді биологиялық мағынасы бар және көбінесе адамға берілуі мүмкін индикаторларда бағалауға мүмкіндік береді[1].

Топырақтың негізгі сипаттамаларының бірі - оның қышқылдығы. Топырақтың қышқылдығы - бұл оның құрамындағы сутегі иондарының болуына байланысты топырақтың қасиеті. Оны сутегі иондарының белсенділігінің рН индикаторының көмегімен білдіруге болады. Өсімдіктер-қатты қышқыл топырақта өсетін индикаторлар (рН 4-тен аз).

Зерттеу мақсаты. Индикаторлы өсімдіктерді қолдану арқылы топырақ сапасының сипаттамасын жасау.

Зерттеу міндеттері:

- индикаторлы өсімдіктерді қолданудың сипаттамаларын жасау;
- индикаторлы өсімдіктердің көмегімен топырақ сапасының сипаттамасын анықтау.

Өсімдіктер-топырақ көрсеткіштері трансплантация, топырақ, суару, тыңайтқыштар 3 көптеген адамдар шаяндардың тек таза су қоймаларында кездесетінін естіген шығар. Биоиндикаторлар жануарлар, жәндіктер, саңырауқұлақтар және, әрине, өсімдіктер болуы мүмкін.

Сурет 1 - Өсімдіктердің топырақтың көрсеткіштері

Биоиндикаторлар популяциясының өсуіне немесе азаюына, олардың сыртқы түрінің немесе мінез-құлқының өзгеруіне байланысты олар өмір сүретін ортаның жай-күйін бағалауға болады. Шаян тәрізділерден басқа, бүкіл отбасы тек таза ағынды суда өмір сүре алатын айдаһарларды мысалға келтіруге болады. Немесе жер қоңыздары-бұл қоңыздардың жиналуы топырақтың ылғалдылығын көрсетеді.

Биоиндикаторлар экологтарға, биологтар мен ботаниктерге қоршаған ортаның жай-күйін бағалауға көмектеседі. Алайда, олар қарапайым бағбандар мен бағбандар үшін пайдалы болады. Ең оңай жолы - жеке учаскелерде тұратын кейбір арамшөптер. Флора патшалығының бұл өкілдері индикатор өсімдіктері деп аталады.

Қышқыл, бейтарап және сілтілі топырақтың индикатор өсімдіктерін топырақтың қышқылдық деңгейіне қарай бөлуге болады: қышқыл (рН 6,5 және одан төмен), бейтарап (рН 6,6-дан 7,2-ге дейін), сілтілі (РН 7,3 және одан жоғары). РН орташа қышқылдық немесе сілтілік дәрежесін көрсетеді. Бақшаға немесе бақшаға отырғызуды жоспарлағанда, сайттағы топырақтың қышқылдығы қандай екенін білу өте маңызды және осыған байланысты дақылдарды таңдаңыз немесе топырақтың қасиеттерін өзгертуге тырысыңыз. Егер топырақ тым қышқыл болса, оны әктеу арқылы бейтараптандыруға болады, сілтілі топырақты Қышқылдандыру керек. Топырақтың қышқылдығын өзгерту мүмкіндігі болмаған жағдайда, сіз осындай жер үшін қолайлы дақылдарды таңдауыңыз керек. Мысалы, қышқыл топырақтарда картоп, қауын, жүгері жақсы өседі. Қызанақ, қияр, цуккини (көкөніс өсімдіктерінің көпшілігі), сондай-ақ өрік, жүзім, қарақат, таңқурай және т.б. бейтарап топырақ цуккини, сәбіз, пияз және қырыққабатты жақсы көреді[1].

Теңіз балдыры, шие және қара өрік сәл сілтілі және сілтілі жерде өсе алады. Топырақтың қышқылдығын анықтаудың көптеген жолдары бар-арнайы лакмус қағазынан электронды есептегішке дейін. Алайда, ең қарапайымдарының бірі-арамшөптердің көрсеткіштері. Қышқыл топырақты жақсы көретін арамшөптер: дала жалбызы, қарапайым қымыздық, дала пупавкасы, иван-да-марья, планен, жылқы, үшбұрышты күлгін. Әдетте бейтарап топырақта орналасатын өсімдіктер: дала шалғамы, жүгері гүлі, қалақай, колыцфут, блюграсс, сары май, көкөніс денесі.

Дала күлгіні, шалғынды шалфей, жоңышқа, дала қыша және жабайы көкнәр сілтілі топыраққа нұсқайды. Жабайы арамшөптерден топырақтың қышқылдығы туралы қорытынды жасау, әрине, мүмкін және қажет, бірақ бұл әдісті басқалармен толықтырған жөн. Мысалы, топырақты сірке суымен (жерді 9% сірке суымен құйыңыз, егер мол көбік пайда болса — топырақ сілтілі, көбік болмайды — топырақ қышқыл) немесе лакмус қағазымен талдаңыз. Құрғақ және ылғалды топырақтың индикатор өсімдіктері топырақтың ылғалдылығы (ондағы

судың пайызы) бағбандар мен бағбандарды қызықтыратын тағы бір маңызды сипаттама болып табылады.

Топырақ ылғалдылығының индикаторлық маңыздылығы: қарапайым сұлы майы - 1, құлпынай жасыл - 1, Дала байламы - 2, сойылатын беде. Зерттеу нәтижелері тұрғын үй аймағының топырақтарының қышқылдығы 4,5-7,0 (ацидофилді бейтарап), орташа қоректік заттарға ие, жеңіл және құрғақ екенін көрсетті. Жайылым аймағының топырағы мен орман жиегі ылғалды (рН6,0-7,3), орташа қоректік заттармен қамтамасыз етілген, ауыр саздақтар мен саздарға жатады. Өсімдік жамылғысы қоршаған орта жағдайларының көрсеткіші ретінде қазіргі уақытта әртүрлі ғылыми және өндірістік ұйымдар кеңінен қолданылады. Фитоиндикация үлкен білімді, тәжірибені және флораны жақсы білуді, сондай-ақ әр түрдің өсімдіктерінің биологиялық және экологиялық қасиеттерін қажет етеді[2].

Жеке түрлер - индикаторлар бойынша қоршаған ортаны бағалау сирек жағдайларда ғана тиімді. Экологиялық таза және экологиялық факторлардың жиынтығын жақсы көрсететін экологиялық-флористикалық жіктеудің синтаксистік индикаторлары ретінде пайдалану арқылы жақсы нәтижелерге қол жеткізуге болады, бұл қауымдастықтағы түрлердің флористикалық құрамы мен ассоциациясын анықтайды. Әр түрлі деңгейдегі синтаксистер қоршаған ортаны әртүрлі масштабта көрсетуге мүмкіндік береді.

Фитоиндикаторлар өсімдіктер, өсімдіктер қауымдастықтары немесе олардың қоршаған ортаның белгілі бір қасиеттерін көрсететін ерекшеліктері деп аталады. Өсімдіктердің көмегімен топырақтың белгілі бір белгілерін анықтауға болады: механикалық құрамы, ылғалдылығы, қышқылдығы, тұздылығы, қоректік заттармен қамтамасыз етілуі.

Тікелей және жанама көрсеткіштерді ажырату. Түзулер индикация объектісімен тікелей байланысты, яғни қоршаған ортаның белгілі бір жағдайымен байланысты және оған байланысты. Жанама индикаторлардың индикация объектісімен тікелей байланысы жоқ, олар объектілерді немесе құбылыстарды көрсетеді, олар өз кезегінде индикатормен байланысты болуы мүмкін. Мысалы, уран кен орындарында астрагалдардың әртүрлі түрлері жиі кездеседі (*Astragalus pattersonii*, *A. Bisulcutus*, *A. Racemosus*). Селенді 1,5% - ға дейін жинақтайтын бұл өсімдіктер оның тікелей индикаторлары болып табылады, бірақ селен уран кен орындарында кездесетіндіктен, астрагалдар уранға қатысты жанама индикаторлар болады[2].

Индикатор өсімдіктерінің көмегімен топырақтың сапалық қасиеттерін анықтау әдісі арзан және қарапайым. Ол макрофиттердің түрлерінің әртүрлілігін және олардың индикаторлық маңыздылығын ескеруге негізделген. Фитоиндикаторлар өсімдіктер, өсімдіктер қауымдастықтары немесе олардың қоршаған ортаның белгілі бір қасиеттерін көрсететін ерекшеліктері деп аталады. Сонымен, өсімдіктердің көмегімен топырақтың жеке белгілерін анықтауға болады: олардың механикалық құрамы, ылғалдылығы, қышқылдығы, тұздылығы, қоректік заттармен қамтамасыз етілуі.

Өсімдіктер өзінің барлық ауқымында (эмбебап индикаторлар), сондай-ақ оның бір бөлігінде (жергілікті индикаторлар) индикаторлар болуы мүмкін.

Жұмыстың мақсаты: индикатор өсімдіктерінің көмегімен топырақтың жеке қасиеттерін анықтау.

Материалдар мен жабдықтар: гербарий торы, лента өлшегіші, бір метрлік рельстер (4 дана), қазу пышағы, өсімдік детекторы.

Жұмыс барысы:

- 1) орман немесе шалғын учаскесін таңдап, көлемі 1 x 1 м 10 сынақ алаңын салу;
- 2) алаңдардың өсімдіктерін сипаттау, басым түрлерін бөліп алу, гербарий жинау;
- 3) детерминанттардың көмегімен жиналған өсімдіктерге атау беріңіз;
- 4) кестелерді қолдана отырып, осы өсімдіктердің топырақтың қандай қасиеттерінің - индикаторын анықтаңыз: ылғалдылық, қышқылдық, қоректік заттардың болуы, механикалық құрамы;

5)Индикатор-өсімдіктердің анықтығы мен маңыздылығының коэффициенттерін есептеу;

6) сіз тапқан индикатор өсімдіктері көрсеткен топырақтың қасиеттерін сипаттаңыз.

Практикалық мақсаттар үшін белгілі бір индикатордың қаншалықты сенімді және тиімді екенін білу керек, сондықтан индикаторлар сенімділік пен маңыздылықпен сипатталады. Сенімділік-индикатордың индикация объектісімен ұштасу дәрежесі. Индикатор мүлдем сенімді болып саналады, ол 100% жағдайда индикация объектісіне сәйкес келеді. Сенімділік көрсеткішін есептеу үшін эталондық учаскелердің немесе алаңдардың белгілі бір санын алады.

Анықтамалық учаскелер, әдетте, бір экотопта өлшемі 1 x 1 м шаршы жақтауды қолдана отырып таңдалады. Сенімділік пен маңыздылық коэффициенттері өсімдіктің индикаторлық қасиеттерінің маңызды сипаттамалары болып табылады. Егер олар жеткілікті жоғары болса, фитоиндикацияны бастауға болады. Ол үшін кестеге 10 м² алаңда табылған барлық индикаторлық түрлердің атаулары енгізіледі.

Кездесу жиілігі тоғыз балдық алты сатылы шкала бойынша келесі белгілермен ескеріледі: 1 — өте сирек, 2 — сирек, 3 — жиі, 5 — жиі, 7 — өте жиі, 9-масса.

1-кесте-топырақ қышқылдығын жиынтық бағалауды есептеу мысалы берілген.1

Түрі	Топырақтың қышқылдығы (A)	кездесу жиілігі (B)	(A)x(B) = (C)
Марьянник луговой (Melampyrum pratense)	1	1	1
Еуропалық апталық (Trientalis eigoraea)	2	1	2
Өкпе ауруы (Pulmonaria obscura)	3	3	9
Қалақай (Urtica urens)	4	5	20
Шабындық феску (Festuca pratensis)	4	9	28
Кәдімгі тобылғы (Filipendula vulgaris)	5	3	15
Ана мен өгей ана (Tussilago farfara)	6	2	12
Жасыл гүлді алмұрт (Pyrola chlorantha)	6	5	30

$$Z(B) = 32 \quad E(C) = 135$$

Топырақтың қышқылдығын сипаттайтын өсімдіктердің индикаторлық түрлерінің шкаласы бойынша E(C): E(B) = 4,2, зерттелетін учаске топырағының Рн 6,0 сәйкес келеді

Есептеу қателігі. Бағалауды маңыздылықтың 5% деңгейінде 0,1 дейінгі дәлдікпен жүргізеді.

Кесте 2. Жолақтың ортасында жиі кездесетін кейбір өсімдіктер - топырақта қоректік заттардың болуының көрсеткіші

Түрі	Индикаторлық маңыздылығы
Эвтрофтар-қоректік заттардың көп мөлшерінің көрсеткіштері	
Орман гераниумы (Geranium sylvaticum)	1
Бұрыш бұрышы (су бұрышы) (Polygonum hydropiper)	1
Дөңгелек жапырақты алмұрт (Pyrola rotundifolia)	1
Кәдімгі датұра (Datura stramonium)	1
Емен жұлдызшасы (Stellaria nemorum)	1
Тар жапырақты Иван-шай (Chamerion angustifolium)	1
Қалақай (Urtica sp.)	1
Сатып алынған көп гүлді (Polygonatum multiflorum)	1
Алқаптың лалагүлі (Convallaria majalis)	1
Жалпы блюграсс (Poa trivialis)	1
Түлкі шөгіндісі (Carex vulpina)	1
Ферн түйеқұсы (Struthiopteris filicastrum)	1
Қарапайым (Andromeda polifolia)	1
Көпжылдық орман (Mercurialis perennis)	1

Кәдімгі тобылғы (<i>Filipendula vulgaris</i>)	1
Күлгін таңғажайып (<i>Viola mirabilis</i>)	1

Биоиндикаторлар популяциясының өсуіне немесе азаюына, олардың сыртқы түрінің немесе мінез-құлқының өзгеруіне байланысты олар өмір сүретін ортаның жай-күйін бағалауға болады. Шаян тәрізділерден басқа, бүкіл отбасы тек таза ағынды суда өмір сүре алатын айдаһарларды мысалға келтіруге болады. Немесе жер қоңыздары-бұл қоңыздардың жиналуы топырақтың ылғалдылығын көрсетеді[3-4].

Биоиндикаторлар экологтарға, биологтар мен ботаниктерге қоршаған ортаның жай-күйін бағалауға көмектеседі. Алайда, олар қарапайым бағбандар мен бағбандар үшін пайдалы болады. Ең болмағанда топыраққа учаскесінде.

Ең оңай жолы - жеке учаскелерде тұратын кейбір арамшөптер. Флора патшалығының бұл өкілдері индикатор өсімдіктері деп аталады.

Фитоиндикацияның негізгі ұғымдары "индикатор" және "индикатор" болып табылады. Индикаторлар немесе индикация объектілері әртүрлі табиғи денелер болуы мүмкін (тау жыныстары, топырақ, пайдалы қазбалар, топырақтағы қарашірік пен биогендік элементтердің мөлшері, атмосфераның жағдайы және т.б.). Бұл ретте пайдаланылатын көрсеткіштер индикаторлар деп аталады.

Тікелей және жанама көрсеткіштерді ажырату. Біріншісі индикация объектісімен, яғни қоршаған ортаның белгілі бір жағдайымен тікелей байланысты және оған байланысты. Жанама индикаторлардың индикация объектісімен тікелей байланысы жоқ, олар заттарды немесе құбылыстарды көрсетеді, олар өз кезегінде адамды қызықтыратын индикатормен байланысты болуы мүмкін. Өсімдіктер барлық диапазонда да, оның бір бөлігінде де индикатор бола алады. Осыған байланысты әмбебап е (панаральды) және жергілікті индикаторлар ерекшеленеді. Егер индикатор мен индикация объектісі арасындағы байланыс бүкіл диапазонда байқалса, индикатор әмбебап деп аталады. Индикация объектісімен байланысты жергілікті индикаторлармен көбінесе оның ауқымының белгілі бір бөлігінде ғана күресуге тура келеді[5].

Фитоиндикацияның бастапқы кезеңінде 1- кестеге 10 м алаңда табылған барлық индикаторлық түрлердің атаулары енгізіледі. Топырақтың қасиеттерін сипаттайтын өсімдіктерге сандар беріледі:

Ылғалдылықты бағалау:

1. Гигрофиттер (гигрофильді өсімдіктер) - ылғалды, кейде батпақты Топырақтардың тұрғындары: қалақай, қарақат, итмұрын, шалғынды герань, орман қамысы, Батпақты Сабер, таулы жылан және т. б.;

2. Ксерофиттер (құрғақ мекендейтін өсімдіктер) - қауырсынды қауырсын, түкті қарағай, шалғынды көгілдір шөп, ақ дала, жер қыналары және т. б.

Индикатор өсімдіктерінің көмегімен топырақтың сапалық қасиеттерін анықтау әдісі арзан және қарапайым. Фитоиндикаторлар өсімдіктер, өсімдіктер қауымдастықтары немесе олардың қоршаған ортаның белгілі бір қасиеттерін көрсететін ерекшеліктері деп аталады. Сонымен, өсімдіктердің көмегімен топырақтың жеке белгілерін анықтауға болады: олардың механикалық құрамы, ылғалдылығы, қышқылдығы, тұздылығы, қоректік заттармен қамтамасыз етілуі[3-4].

Өсімдіктер өзінің барлық ауқымында (әмбебап индикаторлар), сондай-ақ оның бір бөлігінде (жергілікті индикаторлар) индикаторлар болуы мүмкін.

Әдебиеттер

1. Рыспеков Т.Р. Мониторинг природной среды: учебное пособие. - Алматы: Казахский университет, 2017.
2. Израэль Ю.А. Экология и контроль состояния природной среды. - М., 2018.
3. Ситаров В.А., Пустовойтов В.В. Социальная экология: Учеб. Пособие для студ. высш. пед. учеб. Заведений. - М.: Издательский центр «Академия», 2019.

4. Щербинина Е.Ю. Биоиндикационные методы исследования: учебно-методическое пособие для студентов специальности 050608 «Экология». - Петропавловск: СКГУ им. М.Козыбаева, 2018.

5. Булохов А.Д. Экологическая оценка среды методами фитоиндикации. - Брянск: Издательство БГПУ, 2016.

ПРИМЕНЕНИЕ НАГЛЯДНОСТИ НА УРОКАХ ИСТОРИИ

Байжигитова Виктория

Научные руководители: Жапарова К.Г., Абдрахманова С.А., ст. преподаватели, Кокшетауский университет им. Ш.Уалиханова, г. Кокшетау

vbajzigitova@gmail.com

На уроках истории часто применяются разнообразные визуальные источники такие как рисунки, картины, плакаты, карикатуры и фотографии и мн. др. Они являются одним из основных факторов направленный на формирование мотивации к обучению и являющийся важным средством обучения.

В создании принципа наглядности в разные времена внесли неоценимый вклад Т. Мор, Ф. Рабле, Т. Кампанелла. Большое значение наглядным пособиям придавал Т. Мор (1478-1535) в своем труде «Утопия». Еще одним сторонником принципа наглядности был Ф. Рабле (1494-1552). Он считал, что обучение должно быть связано с окружающей реальностью, используя различные наглядности. В произведении «Город солнца» Т. Кампанеллы (1568-1639), стены, окружающие город расписаны наглядными пособиями по различным предметам в виде разнообразных таблиц развешаны на деревьях, чтобы дети во время прогулок могли усвоить часть знаний.

Я.А. Каменский (1592-1670) был первым кто разработал теорию принципа наглядности. Он, обобщив эмпирически опыт своих предшественников, теоретически обосновав, сформулировал принцип наглядности. Я. А. Коменский в основу познания и обучения поставил эмпирический опыт и создал «золотое правило дидактики»: «все, что только можно предоставлять для восприятия чувствами, а именно: видимое для восприятия зрением, слышимое – слухом, запахи – обонянием, что можно вкусить – вкусом, доступное осязанию – путем осязания. Если какие-то предметы можно воспринимать несколькими чувствами, пусть они будут несколькими чувствами» [1].

Особое значение наглядности в обучении придавал швейцарский педагог-демократ И. Г. Песталоцци (1746 – 1827). Ряд его произведений, например, «Азбука наглядности, или наглядное учение об измерении», «Наглядное учение о числе», посвящены методике ее применения.

Немецкий психолог и педагог И. Ф. Герbart (1776 – 1841) в своих дидактических советах рекомендовал в преподавании широко пользоваться наглядностью: когда нельзя показать сам предмет, надо продемонстрировать его изображение; но не стоит демонстрировать одно и то же долгое время, так как однообразие действует утомительно.

Много ценного в разработку принципа наглядности внес родоначальник русской научной педагогики, русский педагог-демократ К.Д. Ушинский (1824-1870). Он обобщил опыты Я. А. Коменского, И. Г. Песталоцци и других педагогов. Наглядность, делая учебный процесс более легким, повышает интерес учащихся к знаниям. При использовании наглядности многие сложные положения становятся понятны детям [2].

Студеникин М. Т. в своем учебнике «Методика преподавания истории» подробно излагает об использовании на уроках различных видов наглядности. Особое внимание автор уделяет работе с учебной картиной и со схематическими рисунками. Автор утверждает, что «...с помощью изображений у учащихся формируются образные представления об историческом прошлом» [3].

Наглядность – дидактический принцип, в ходе которого преподавание строится на конкретных образах тех или иных понятий, фактов, явлений, непосредственно воспринимаемых

обучающимися. Это фундаментальный принцип. Работа с наглядностью – это работа с готовым образом. Использование средств наглядности на уроках истории развивает способность к анализу, обобщению, формирует умение самостоятельно делать выводы, умозаключения.

Применение наглядных средств обучения содействует не только эффективному усвоению необходимой информации, но и активизирует познавательную деятельность обучающихся; развивает у них способность связывать теорию с практикой, с жизнью; воспитывает внимание и аккуратность; повышает интерес к учению и делает его более доступным.

Наглядность может быть применена на различных этапах занятия: мотивационном, этапе структурирования информации, рефлексивном, организационном. Особое внимание заслуживают следующие положения:

- использование визуализации должно так же способствовать активности учащихся;
- необходимо чтобы учащиеся получали опыт самостоятельной визуализации;
- визуальный ряд должен наводить учащихся на размышление и организацию дискуссии, и никоим образом не навязывать ни образы, ни позицию;
- художественное исполнение должно быть простым для воспроизведения и технологичным;
- необходимо сочетать баланс вербальности и визуальности и следить за отсутствием информационной перегруженности и избыточности, информационное насыщение должно быть умеренным.

В процессе реализации деятельностной наглядности деятельность обучающихся на уроке организуется таким образом, чтобы в ее результате происходило самостоятельное обнаружение и формулирование проблемы обучающимися, мотивирующее на приобретение новых знаний и умений, на основе конструктивных экспериментов с визуальными компьютерными моделями. Далее обучающиеся проводят самостоятельное исследование визуальной модели, направленное на выдвижение гипотез решения проблемы.

Визуализация сегодня – это важное направление развития образовательной системы, ответ на вызов современного информационного мира.

Одним из самых часто применяемых на уроках истории наглядных пособий – это историческая картина, воссоздающее перед обучающимися прошлое, способствующая осмысливанию выводов и обобщений, организации групповой работы в классе, помогающая развитию речи обучающихся. Одним из главных плюсов картины является ее доступность для использования в любых условиях. В методических работах неоднократно подчеркивалась роль картины в усвоении исторического материала: она создает зрительный образ, иллюстрирует теоретический материал, служит источником извлечения новых знаний, является средством актуализации известного материала, выступает как средство усиления эмоционального воздействия на школьников. Поскольку сегодня используется в основном иллюстративный материал учебника, в частности исторические картины, то остановимся на них подробнее.

По своей смысловой нагрузке иллюстрации могут выполнять и равноправную с текстом функцию: тогда они так и называются равноправными. Они восполняют материал, отсутствующий в тексте. Иллюстрация может выступать и в качестве самостоятельного источника извлечения знаний.

Чтобы усилить, конкретизировать и закрепить зрительным образом в сознании учащихся характеристику исторического деятеля или типического представителя общественного класса используется портрет. В процессе изучения портрета в узком смысле слова в первую очередь внимание обращено на черты лица, характер изображенного на нем человека как личности. В процессе изучения портрета в широком смысле слова вместе с описанием анатомических черт лица и их расшифровкой большое внимание обращается на награды, знаки отличия. Процесс изучения портрета комментируется, что в итоге дает полную характеристику личности и ее места в истории.

Использование карикатур на уроке истории дает простор для развития методического творчества учителя. Основные черты карикатуры – острота, максимальная выразительность при лаконичности изобразительных средств, занимательность – выгодно отличают ее от иных наглядных средств. Применение публицистической графики в виде карикатур способствует

формированию у учеников умения адекватно воспринимать и мгновенно оценивать данное средство, повышает их общую образовательную культуру, расширяет кругозор учащихся. Школьники в процессе работы с карикатурой приобретают способность правильно реагировать на наглядные объекты, воспринимать и осмысливать их.

Каждый учитель истории знает о том, что на уроке, необходимо использовать карту. Важнейшим умением, помимо ориентирования, является чтение исторической информации в самой карте, ибо она является важным и особым источником знаний о прошлом. На основе извлекаемой из карты информации учитель учит детей анализировать, сравнивать карты и выполнять преобразующие задания. Регулярное предоставление ребятам карт как объектов анализа показывает им, какие познавательные возможности включены в карте, и как их можно использовать.

Историю невозможно изучать без знания дат, а они могут быть представлены с помощью различных средств наглядности. Методисты давно обращали внимание на проблему изучения хронологии и связывали ее с наглядными средствами обучения. А. А. Вагиным были намечены основные средства наглядности в работе с хронологией: ленты, времени, хронологические ряды, таблицы различного типа. П. В. Гора выделил основные приемы работы с хронологией – составление лент и линий времени, которые позволяют создавать у детей представление о линейности, необратимости времени, разобраться в счете лет; простое и образное обозначение даты, когда у ученика складываются определенные зрительные или слуховые ассоциации с событием; составление календарей событий (перечень дат, происходивших в сжатые сроки) и хронологических комплексов (даты, связанные тематически и помогающие осмысливать материал); составление хронологических и синхронистических таблиц, призванных обобщить знания учеников по хронологии. Большое значение для осмысления хронологии имеет периодизация истории. Периодизацию можно изобразить в личных схемах. Задания к ним могут быть различными: на обоснование этапов в развитии событий, на отнесение событий к определенному этапу, на выявление ключевых переломных точек, на обоснование критериев периодизации, на составление своей собственной периодизации. Наглядными средствами при работе с цифровым материалом служат статистические таблицы, графики, диаграммы [4].

Одновременно в силу своей специфики цифры служат и средством наглядности в обучении. Записанная на доске и обыгранная дата уже является наглядным пособием. Средства обучения хронологии – не самоцель, поэтому их демонстрация всегда сопровождается познавательными заданиями. То же самое касается и статистических материалов, которым, к сожалению, в практике обучения истории уделяется по сей день незаслуженно малое внимание. Аналитическая деятельность со статистикой, отдельные вычисления на уроке приближают ученика к изучаемой эпохе, и, что называется «на пальцах», показывают событие или явление [5].

Таким образом, наглядность в обучении развивает память, речь, наблюдательность, воображение, учащихся, дает им возможность сформировать умение устного, логически построенного ответа на уроке, умения отстаивать и доказывать свою точку зрения, оперируя фактами и доказательствами.

Литература:

6. Пискунов А.И. Хрестоматия по истории зарубежной педагогики. М., 1981. С. 85
7. 2. Ушинский К.Д. Проект учительской семинарии / К.Д. Ушинский. – М.: Педагогика, 1996.
8. Студеникин М. Т. Методика преподавания истории в школе. М., 2000. С. 90.
9. Коваль Т. В. Методика организации работы с визуальными источниками // Преподавание истории и обществознания в школе. 2006. № 10. С. 24.
10. Короткова М.В. Наглядность на уроках истории. С. 79.

ҚАЗАҚ МАҚАЛ-МӘТЕЛДЕРІНІҢ ГЕНДЕРЛІК СИПАТЫ

Г.Б.Бактиярова

Ғылыми жетекші: Г.Ш.Шахманова, педагогика ғылымдарының магистрі, оқытушы

Ш.Уалиханов атындағы Көкшетау университеті, Көкшетау қ

gulnar.ba01@mail.ru

Халқымыз ертеден көшпелі халықтар тобына жатады. Қазақ халқының мәдениеті рухани дүниесімен ұлттық құндылықтарға өте бай. Оның қай түрін алсақ та, келер ұрпаққа берер тәлім-тәрбиесі мен айтар өнеге-өсиетінің маңызы зор. Ұлттың өзіндік ерекшелігін анықтап, ғасырлар бойы халықпен бір бағытта дамып келе жатқан халық даналығының мол қазыналарының бірі – мақал-мәтелдер.

Мақал-мәтелдер - халық шығармашылығының ең көне түрі. Қазақ дүниетанымында қалыптасқан мақал-мәтелдердің халық өмірінде алатын орны мен маңызы туралы айтылған академик Ә.Қайдаровтың пікірін де келтірейік: «Қазақ мақал-мәтелдерінің халықтың өткен өмірі мен бүгінгі болмысын танып-білуде дүниетанымдық, логикалық, этнолингвистикалық жағынан мәні өте зор. Себебі дүниеде, қоғамда, табиғатта қалыптасқан құбылыстардың бәріне мақал-мәтелдердің қатысы бар. Дүние болмысының өзінде о бастан-ақ қалыптасқан табиғи реттілік бар. Ол реттілік барша заттар мен құбылыстарды үлкен үш салаға топтастырып, ішкі жүйесі мен мағынасына қарай шоғырландырып қарағанда ғана көрінеді» [1].

XX ғасырдың басынан бастап мақал-мәтелдер ғалымдардың зерттеу нысанына айнала бастағаны сөзсіз және олар жайында айтылған пікірлерді де жиі кездестіруге болады. Мәселен, қазақ мақал-мәтелдері туралы жазылған көрнекті қазақ зиялыларының бірі А.Байтұрсынұлы «Сөз өнерінің ғылымы» мен «Қара сөз бен дарынды сөз жүйесін» қарастыра келе, оларды өрнекті сөйлемдер, өлеңді сөйлемдер, шешен сөз, дарынды сөз, ділмәр сөз деп бөліп, әрқайсысына жеке-жеке тоқтайды. Осылардың ішінде мақал-мәтелдерге айрықша орын беріледі. «Мәтел дегеніміз – кезіне келгенде кесегімен айтылатын белгілі-белгілі сөздер. Мәтел мақалға жақын болады. Бірақ мақал тәжірибеден шыққан ақиқат түрінде айтылады» [2], – деп түйіндейді. Мақал-мәтелдердің қалыптасуына белгілі бір жағдаяттар негіз болады да, халықтың мәдени дәстүрін, әдет-ғұрпын, діни-нанымы мен дүниетанымын және психологиясын көрсетеді [3].

Сондай-ақ мақал мен мәтелдің айырмасын М.Ғабдуллин былайша көрсетеді: «Мәтелдер көбінесе сөз айшығы, көркем теңеу, сөз образы (*Көппен көрген ұлы той, Құрыққа сырық жалған, Қызым, саған айтам, келінім, сен тыңда, Тілге тиек жасап т.б.*) ретінде қолданылады. Егер мақалда дәлелдеу мен қорытынды, пікір бірдей келіп отырса, мәтелде бұл екеуінің бірі ғана болады» [3]. Ақын-жазушылар ғана емес, сонымен қатар өз ана тілінде таза сөйлеп жаза білетін әрбір мәдениетті адам мақал-мәтелді қолданып қана қоймайды, сонымен бірге оны өңдейді, өз жанынан да жаңа мақал-мәтелдер ойлап шығарады, осылайша халықтың даналық қорын байытып отырады.

Байқағанымыздай мақал-мәтелдер жайында сөз қозғалғанда ең алдымен ол мақал кімге және қандай мақсатта жазылғандығын, айтылғандығын және қай қырынан тануға болатындығын аңғару қиынға соқпайды. Яғни, ол әйел адамға немесе ер адамға арналып айтылғандығын аңғара аламыз. Мінекей, осыдан келе мақал-мәтелдердегі гендер мәселесі туындайды. «Гендер» ұғымына А.В.Кирилина төмендегідей анықтама береді:

«Гендер» дегеніміз – жыныстың әлеуметтік ортадағы маңызды құрылымы, және ол қоғамда, адамдар арасында өмір сүреді [4,6].

Гендер қоғамда әйел адаммен ер адамға байланысты құрылымдарының бөлінуінің өзі әлеуметтік, қоғамдық өмірдің жеткен жетістігі екенін аңғартып отыр. Сонымен қатар, гендер дегеніміз – жеке адамның белгілі бір қалыптағы мінез-құлқын көрсететін және тежейтін әлеуметтік ұстанымдардың жиынтығы болады» [5] - деп айта келе, гендерді әлеуметтік тұрғыдан зерделейді. Сонымен қатар, еркек мен әйел тілінің таптауырындарына сүйеніп, ғалымдар тіл мен гендердің байланысын зерттеумен айналысқан.

Қазіргі қазақ тіл біліміндегі антропоэлектік бағыттағы зерттеу жұмыстарының арасында тіл мәселелерін гендерлік лингвистика аясында қарастырған еңбектердің саны көбейе бастады. Оларға Г.Смағұлова, Ж.Исаева, Б.Хасанұлы, А.Байғұтова, Г.Мамаева, Г.Шоқым, М.Ешимовтердің, тағы басқалардың зерттеулерін жатқызуға болады.

Гендер әлеуметтік ортада дүниеге келіп, қоғамдық ортада, тілдік санаға әсер ететін әлеуметтік қарым-қатынас және мәдени іс-әрекеттер бағытының жиынтығы. Мұндай процесстер келіп тіл білімінде гендерлік лингвистиканы туындатты. Байқап қарасақ, мұндай жүйе қазақ халық ауыз әдебиеті, соның ішінде мақал-мәтелдер бойынша жақсы көрініс тауып отыр. Қай мақалды алсақ та ол ер не әйел адамның жас ерекшеліктеріне, мінез-құлқына және іс-әрекеттеріне байланысты келеді.

Мысалы, *Әйел – үйдің көркі, Еркек – түздің көркі; Алты ұл тапқан әйелді ханым десе болмас па, Аға деген жігітті жаным десе болмас па!; Әйел — ерімен, Діқан — жерімен; Ерте тұрған жігіттің – Ырысы артық, Ерте тұрған әйелдің – бір ісі артық.*

Айтылып тұрғандай әйел затының отбасының, балаларының жанында отырып, үйге жылулық сыйлайтыны, ал ер адамның еңбек етіп, отбасын асырап, балаларына қамқор болуы жайында айтылып тұрғандығын көреміз.

Мәселен мақал-мәтелдердегі әйел бейнесінің гендерлік ерекшелігіне тоқталып өтер болсам, әйел барлық адамзат түсінігінде нәзік жанды, өмірге сәби әкелуші, жылулық пен мейірімділіктің, мейірбандықтың бастауы, отбасындағы береке мен бірліктің ырыстың ұйытқысы болып табылады. Әйел затына байланысты түсіндірме сөздіктерде, біріншіден – адам баласының ұрғашы жыныстылары екендігі, екіншіден – жұбай, қосақ [5,79] деген анықтамаларға сәйкес келеді. Сонымен қатар әйел атауымен байланысты тіл бірліктерін *сәби, қыз бала, бойжеткен, келіншек, келін, жұбай, зайып, жар, шеше, ана, әже, кемпір, диуана, ақ жаулықты, бәйбіше, абысын, қарындас, сіңілі* тағы да басқа көптеген атаулар қыз баласы жайында екендігін, жас ерекшеліктерінде аңғартады.

Енді осы бөліністердегі қыз баласының бейнесіне келсек: Қыз – нәзік те сүйкімді, алғыр, адал, төзімді жан. *«Қызды тәрбиелей отырып, тұтас бір ұлтты тәрбиелейміз»* деген қанатты сөздің өзі қыз бала тәрбиесі тұтас ұлтты тәрбиелеу екендігін айтады және қазақ қызының бойына халықтық тәлім-тәрбие барын көрсетеді. Қоғамның айнасы қыз баласы, осы орайда неге? деген сұрақ туады, себебі қыз баласының тәлім-тәрбиесі мен әдебі және имандылығы қоғамның бет алысы деуге болады. Баланы дүниеге әкеліп, құрсақта жатқанынан бастап тәлім-тәрбиені сіңдіретін қыз баласы. *«Қыз баланы жақсылап тәрбиелеп, Алла Тағаланың берген нығметтерімен молшылықта, ұл баладан кем ғып өсірсе, бұл қыз баласы үшін берекет болады және жәннатқа оңай кіріуіне себепкер болады»* дейді Алла елшісі.

«Қызға қырық үйден тыю» деген мақалдың астарында қыз баласының абыройы, өсіп-өнген ортасының, тәрбиелеп өсірген ата-анасының абыройы деген мән жатыр. Қыз баласы нәзік жанды болып келгенімен салмақты да, сабырлы жан, әр ісін байыппен, ұқыптылықпен, тиянақтылықпен, сабырлықпен жасап, өзгелерге өзінің ерлігімен танылатын жан. Қазақ халқы еңбектің небір қиыншылығы мен бейнетін көріп, артынан соның рахатына бөленген. Яғни бейнет түбі – зейнет деп еңбектің зейнетін көретіндігін айтады. Осыны ертерек ойлаған анасы қызын еңбекке тәрбиелеуді отбасы, ошақ қасындағы жұмыстардан бастаған. Тіпті төсек жинау, үй тазалау, тамақ істеуінің өзін анасы үлкен аса мұқияттықпен қарап түсіндірген. Қыз баласы анасының бойынан асыл қасиеттерді бойына сіңіре білген. *«Шешесін көріп қызын ал, ыдысын көріп асын іш», «Жақсы қыз біреу келсе есік ашар, жаман қыз біреу келсе төрге қашар»* деген мақалдар осыны меңзеген [4,592].

Қыз есейіп, бойжетісімен-ақ ел назарына іліге бастайды. Біреу *«үкі тағуға»*, біреу *«алып қашуға»* ұмтылады. *«Қызды ауыл өсекшіл»* деп ауыл-аймақтағы адамдардың аңдығаны, екі ауыз сөзі бойжеткен, ержеткен қыз жайында болады. Ал аналар бой жетіп қалған қызының төсегін бөлек салып, жас балаша көршіге желпілдеп жүгіріп баруды, не бір ауылға өзін қыдырып жіберуді шектеп отырды. Жіберсе де апа, жеңгелеріне ерткен, көбіне жеңгесіне сенеді. *«Қыздың сырын жеңгесі біледі»* не *«қызы бар үйдің жеңгесі сүйкімді»* деп мақалдаған.

«Қыз мұраты – кету» дегендей қыз бала табиғатынан басқа үйдің босағасын аттап, сол үйдің түтінін түзу шығаруға жаралған. Сондықтан да қазақта қыз баласына *«Барған жеріңе тастай батып, судай сің»* деп бата береді. Сондықтан да жасы келісімен қыз баланы ата-анасы, бүкіл бауырлары сыңсу айтып шығарып салады. Құда келіп, құйрық-бауыр жесіп, төс қағысады. Өз ұясынан ұшқан қыз, қиясына абыройлы қонуын артындағы ата-анасы тілеген. Халық оларды *«ұлыңды ұяға, қызыңды қияға қондырдың»* деп құттықтаған. Яғни ұлыңды келін түсіріп өз ұясының отағасы, қара шаңырақтың иесі деп, деп жігітті боз бала шағынан бастап қамшы ұстар, атқа мінер, отбасын асырайтын ер азамат деп тәрбиелесе, қыз баланы қонақ деп төрге шығарып, ұясынан ұшып өз үйіне келіп, келін болу, ана атану басты міндеті екендігін түсіндіреді.

Қыз әке үйіндегі өмірімен қоштасып, кететін уақыты жеткенде өзге табалдырықты «келін» боп аттайды. Қазақ дәстүрінде жаңа түскен келінге сын көзбен көріп қараушылар көп. *«Жақсы келін – келін, жаман келін – келсап»*, *«Келіні жақсының керегесі алтын»*, *«Келін қайын ененің топырағынан»*, *«Басында сыншыл болса, кейін сыршыл болады»* деп келін мен ене арасын жақындастыру, енені құрметтеуге үйреткен. Ғ.Мүсірепов айтып кеткендей: «Қазақ қызы ұзатылғанша негізінде екі-ақ түрлі жұмыс істейді: көлден су әкеледі, шай құяды. Жұмыстың басқа түріне қайын ененің қолында жаттығады». Ене келініне бар білгенін, отбасынан және енесінен үйренгенді келініне үйреткен, ұрпақтан-ұрпаққа сақталған отбасылық дәстүрді келінінің бойына сіңірген. «Келіннің де келін болып түскен күннен бастап өзіне артылар міндеттері бар. Әрине әр отбасының қалыптасқан, орныққан әдет-дағдысы бар. Бұрын өзіне таныс емес ортаға бірден «тастай батып, судай сіңу» оңайлықпен орындала бермейді. Бұл ретте қазақ әйелінің даналығы, сабырлылығы, төзімділігі, инабаттылығы басты рөл атқарады. «Әйел әдептің әліппесі», «әйел бір қолымен бесікті тербетсе, бір қолымен әлемді тербейді», «аты былғанған әйелдің асыл сөзі өтімсіз» деп жатамыз, яғни әйел адам құт босағаның ұйтқысы, әрі берекесі емес пе?» Отбасындағы қадірлі де құрметті жанның бірі – ана. Ана – өмірге ұрпақ әкелуші, отбасының түтінін түтетуші, баланың тәрбиешісі, ақылшысы, қамқоршысы. Сондықтан да мақал-мәтелдерде «әкесіз жетім жарым жетім, анасыз жетім нағыз жетім», «анасыз өмір сөнген көмір», «сақаудың тілін анасы түсінеді».

«Қыздың қырық шырағы бар» деген нақыл сөзге сүйенсек, қыз баласы қанша жерден нәзік, әлсіз жанды болып келгенімен, ерлерге қарағанда әлдеқайда төзімді, сабырлы болып келеді. Олар қандай жағдай болмасын байыптылықпен, сабырлылықпен барлық ауыртпалықтарды жеңе біледі. Ер адамдарды алсақ, олар өз сезімдерін білдіруде қиналады және эмоциясын сыртқа шығара алмайды, ерлерді біз тез шешім қабылдағыш және қатал жандар деп білеміз, олар айтқан сөздерінде тұрып, берген уәдесінен бас тартпайды, қызбаласы болса нәзік, басына түскен қиындықтарды байыппен, шыдамдылықпен еңсере біледі және эмоциясын, сезімін білдіруде еш қиналмайды.

Қорытындылай келе, тіл біліміндегі жаңа бағыттарға сай мақал-мәтелдердің гендерлік сипатын зерделеп, ерлер мен әйелдердің қазіргі қоғамда алатын орнын анықтайтын мақал-мәтелдерді саралау әлі де зерттеулерді қажет екені сөзсіз.

Мақал-мәтелдердің гендерлік қырын қарастыру барысында олардың ұлттық-мәдени астарын, рухани мәдениетінің қайнаркөздерін де ашу маңызды, өйткені әр мақал-мәтелдің астарынан халықтық дүниетаным, ұлттық болмыс, белгілі бір мәдени ақпаратты көре аламыз.

Пайдаланған әдебиеттер тізімі:

6. Қайдар Ә. Халық даналығы. – Алматы: Толғанай, 2004. – 142б.
7. Байтұрсынов А. Шығармалары. – Алматы, Қазақстан, 1971 – 41б.
8. Ғабдуллин М. Қазақ халық ауыз әдебиеті. – Алматы, 1974. – 78-б.
9. Г.Шоқым. Гендерлік лингвистика негіздері. Алматы, 2012.
10. Қазақ тілінің түсіндірме сөздігі. Алматы 1974

ҚАЗАҚСТАННЫҢ СОЛТҮСТІГІНДЕГІ АРХЕОЛОГИЯЛЫҚ ЗЕРТТЕУЛЕР

Беген С. С.

Ғылыми жетекші: Идрисов Р. А. гуманитарлық ғылымдар магистрі,
аға оқытушы.

Ш. Уәлиханов атындағы Көкшетау университеті, Көкшетау қаласы
kokshebirtfay18.08.05@gmail.com

Адамзаттың ертедегі замандардағы тарихи дамуы жайында мәліметтер археологиялық мәліметтер негізінде бізге жетіп отыр. Адам қоғамының ұзақ тарихи кезеңі тек археология көмегімен ғана зерттелінеді. Археология ғылымының дамуы әлемде XIX ғасырдың соңы мен XX ғасырдың басында бастау алған, ал кең байтақ қазақ жерінде археология ғылымы тың жаңалықтарымен негізінен XX ғасырдың екінші жартысында ғана қарқынды жүрді. Археологиялық жаңалықтарға кең байтақ Қазақстан жері өте бай. Қазақстан археологиясы тарихи кезеңдер бойынша көбінесе Кеңес одағы кезінде толықтай дерлік дербес ғылым ретінде қалыптасып, арнайы институттар ашыла бастаған. Негізінен сол жаңалықтардың ашылуына септігін тигізген біршама тұлғалар бар, ол Қазақстан археологиясын ерекше өрбітіп әлемдік ғылымдық сахнаға шығарған В.В.Бартольд, В.В. Радлов, П.И.Лерх, В.В.Стасов, М.П.Грязнов, Х.А.Алпысбаев, А.Г.Медоев, М.Қ.Қадырбаев, В.Ф.Зайберт, З.С.Самашев, Ә.Х.Марғұлан, К.А.Ақышев, Ш.Ш. Уәлиханов және т.б. Қазақстан археологиясын зерттеп оны дамытумен айналысқан археолог ғалымдар белгілі.

Қазақстанда ежелгі дәуірдің танымал скиф-сақ, үйсін, қола және темір дәуірлерінің, ортағасырлар мен қазіргі күнге дейінгі әлемге танымал археологиялық ескерткіштері қамтылған, тағы да бір жетістіктерінің бірі Қазақстанда қалалардың болғаны, ондағы болған мәдениеттер, тарихы, дәстүрлер, этностық-тайпалық болмысы, сипаты. Қазақстанда археология дамығанымен ол өзінің ерекше шарықтау шегіне шығуы үшін әлі көптеген зерттеулер жасау керек, олар әсіресе Қазақстанның солтүстік және шығыс бөліктерінде өте көп. Зерттеу жұмыстары кезінде бұл өңірлерде археологиялық ескерткіштер мол ашылған, бірақ түбіне дейін дерлік толықтай зерттелмеген. Елімізде зерттеу жұмыстарын істейтін, жалғастыратын мамандардың саны аз, яғни мамандардың жетіспеушілігі іспетті. Қазақстан әлі толықтай зерттеле қоймаған археологиялық ескерткіштерге ие, бірақ әлемдік аренада археологиялық табыс-жетістіктерге бай болып келеді.

Қазақстанның Орталық және Оңтүстік өңірлері Солтүстік Қазақстанға қарағанда қарқынды және тереңірек зерттелген, танымал сақ обалары ескерткіштері, қоныстары, ортағасырлық мәдениеттерге өте бай, бірақ бұл Оңтүстік Қазақстанның Солтүстікке қарағанда археологиялық ескерткіштері аз деуге болмайды. Солтүстік өңірде Андрондық мәдениет, Ботай мәдениеті, Түркі тайпаларының ескерткіштері, секілді және т.б. ерекше қазба ескерткіштер бар, оларды әсіресе Әлкей Хақанұлы Марғұлан қола дәуірі ескерткіштерін ашып зерттеді. Солтүстік өңірлерде сонымен қатар археологиялық зерттеулерге арналған арнайы институттар бар. Қазақстан археологиясы КСРО кезінде қарқынды дамыды, тіпті 1917 жылғы революциядан кейінде зерттеу жұмыстары мемлекеттік деңгейде жүргізіле бастады. Қазақстанның Солтүстік өңірлерін зерттеу сонау 18 ғасырдың аяғы мен 20 ғасырдың басынан аяғына дейі қарқынды жүрді, ал оның алдында 1707 жылы С.Ремезов «Чертежная карта Сибири» (Сібірдің сызба картасын) жазды, оған еліміздің солтүстік өңірлері қамтылды. 1768-1774 жылы Еділ бойы мен Орал, Сібірді зерттеуге арнайы экспедиция жүргізілген, оған П.С.Паллас, И.П.Фальк, И.Г.Георгий, П.И.Рычков, Х.Барданес қатысты, П.И.Рычков сол экспедиция нәтижесінде өзінің еңбегі «Орынбор топографиясы» атты шығармасында қазақ жеріндегі мыс балқыту кезеңдерін айтып өткен, 1862 жылы В.В.Радлов Семей төңірегін зерттеді, онда алғаш рет қола дәуірінің ескерткіштерін зерттеп, анықтаумен айналысты, 1869 жылы Павлодар маңындағы ескерткіштерді зерттеп, оларды түрлі тарихи кезеңдерге топтастырды, 1889 жылы Э.Ю.Петри мен С.Н.Назаров солтүстік Қазақстанда зерттеу жұмыстарын жүргізеді, 19 ғасырдың аяғы мен 20 ғасырдың басына қарай Қазақстанның солтүстік археологиясы көп мағлұматтарды жинады,

ал 1919 жылы атақты төңкерістен кейінде әрі қарай зерттеу жұмыстары дами түсті, сол жылы материалдық мәдениет тарихы академиясы құрылды, 30-ыншы жылдарға қарай археология дербес ғылымға айналды деуге болады. 1930-1939 жылдары археолог О.А.Кривцова-Гракова Қостанай қаласындағы Алексеев қорымын зеттей бастады, ол сол кездегі қола дәуірі ескерткіші Алексеевка қорымының халқын, оның наным сенімін, айналысқан шаруашылығын зерттеп, ашып тарихи мағұлматтарды толықтырды[1].

Екінші дүниежүзілік соғысы кездері Қазақстанда археологиялық зерттеу жұмыстары тоқтады, ал бірақта ашылған кешендердің қазбалары қолданыста кеңінен шарықтады. Сұрапыл соғыс біте салысымен 1946 жылы Қазақстан Ғылым академиясы құрылғандығы белгілі, сол жылдары Ш.Уәлиханов атындағы Тарих, Археология және Этнография институтының Археология ғылым бөлімі ашылды, 1970-шы жылдары Ертіс-Қарағанды каналы трасса жолы бойында табылған қазба ескерткіштерге кең ауқымды зерттеулер жүргізілді, онда Тасмола және Нұрманбай шатқалдарында Андронов мәдениеттері зерттелді, сол жылдары қола дәуірінің онға жуық ескерткіштері анықталған. Олардың арасында әсіресе Атасу, Ортау, Бұғылы, Ақсу-Аюлы, Байбала, Жамантас, Тағыбай-Бұлақ және т.б. бар. Андронов мәдениеті Қазақстанның солтүстік өңірлерінде өте мол, Ақсай, Сартабан, Қараөзек және т.б. ескерткіштер мол. Қарағанды университеті мен Петропавл педагогикалық институты археолог студенттері қола дәуірі ескерткіштеріне көп зерттеулер жасаған. Солтүстік өңірлерде Археология ғылымының дамуына, қалыптасуына көп көңіл бөлінген және мемлекет тарапынан жағдайлар жасалған, бірақ дегенменде бұл өңірде зерттейтін дүние өте көп, Зерттеу жұмыстарында солтүстік өңірде Г.Б.Зданович басшылығымен зерттелген, табылған ескерткіштердің мағлұматтарын мұқият қарап, оларға жаңа кезеңдестіру, топтауды, хронология ретін жасауға ұсынды. Ертіс өзені маңында Павлодар облысында Неолит дәуірінің ескерткіштерін зерттеу жұмыстары жүрді, олар көбінесе атақты Пеньки тұрақтары еді [2].

1989 жылы барлық археологиялық бөлімдер бірігіп, 1991 жылы Қазақстан Республикасы Министрлер кабинеті мен республикалық Ғылым Академиясы шешімімен Әлкей Хақанұлы Марғұлан атындағы Археология институты құрылды. Петропавл, Қостанай, Қарағанды, Шымкент қалаларында археологиялық орталықтар қарқынды жұмыс жасай бастады, 1980-ші жылдары В.Ф.Зайберт бастаған экспедициясы Петропавл археологтарының қатысуымен энеолит дәуірінің Ботай қонысын ашты, ондағы жылқыны адам баласымен қолға үйретілген шарушылығын бөліп көрсетті.

1997 жылдан бастап отандық археолог К.Ақышев Нұра мен Есіл өзендерінің барлық тармақтары бойына үлкен зерттеулер жүргізді. Ол жетекшілік еткен Есіл археологиялық экспедициясы құрылды. Келесі жылы қираған қалашық орнында қазба жұмыстары басталды. Бұл жерде VIII ғасырдан бастау алатын, XVI-XVII ғасырларға дейін ежелгі қалашық болған – Бозоқ қаласының орны табылуы таңғажайып оқиға болды. Мемлекеттік «Мәдени мұра» бағдарламасы. Археология ғылымын дамытуға бірінші кезеңі 2004-2006 жылдарды, екінші кезеңі 2007-2009 жылдарды қамтыған бағдарлама да зор қарқын берді. 2004 жылы Солтүстік Қазақстан облыстық тарихи және мәдени ескерткіштерінің Жинағын топтастырушы мамандар 6 маршрут бойынша жүріп өтіп, барлығы 312 тарихи нысандарды тізімге алды. Олардың басым бөлігі қола және ерте темір дәуірлерімен мерзімделінеді. Сонымен қатар 170-тен астам нысандардың сипаттамасы жасалынды. Ресми мәліметтер бойынша қазіргі таңда Ақмола облысы бойынша 1032 мәдени-тарихи мұраның 977-і археологиялық ескерткіш санатына жатады. 34-і монументтік өнер туындысы және 21-і қала құрылысы және сәулет нысаны. Ал 46-сы киелі жерлер. 2013-2017 жылдар аралығында «Археологиялық экспедиция» еліміздің түгел облыстарында археологиялық ескерткіштерді тізімге алу өз жалғасын тапты. Ақжар және Уәлиханов секілді аудандардан мезолит, неолит, қола ғасыры, ерте темір дәуірлеріне жататын тұрақ, қоныс, оба, топты оба, қорым, үйінді қорым, қыстау сынды 200-ден астам тарихи нысандар анықталған. Олардың арасындағы Ленинградское-1-6, Қарашай-1-3, Көмбайсор-1-4, Талшық-1-8, Ащысу-1, Кулыкөл-1-8 сынды ескерткіштер болашақта зерттелуі қажет деген ойдамыз. «Мәдени мұра» бағдарламасынан басқа іргелі және қолданбалы ғылыми-зерттеу бағдарламалары бойынша көптеген жобалар атқарылды [3].

Меніңше, Солтүстік Қазақстан өңірлері әр кезеңнің керемет табысты жаңалықтарына ие, бірақта, олармен шектеліп қалуымызға ешқашан болмайды өйткені, ашылмаған жаңалықтар әлі де өте көп деуге болады, 2019 жылы қыркүйек айында Солтүстік Қазақстан облысы Уәлиханов ауданындағы Сілеті өзенінің алқабында археологиялық барлау жұмыстары жүргізілді. Содан кейін ауданы 100 шаршы метр кірпіш кесененің бір бөлігі ашылып, отбасылық бейіт-гурхананың сынығы болып табылатын ішкі бөлме табылды. Қорымдар табылған бөлменің ауданы 36 шаршы метрді құрайды, ал кесененің өзі 15-20 метр биіктікке жетті, алыстан анық көрінді және, әрине, оның әшекейі болды. ландшафты. Кейін, ғасырлар өткен соң территориясы тозған кезде кесене «қираған, ал зерттеу кезінде ол кірпішке қанық төбе болатын. Солтүстік Қазақстан мен Павлодар облысы археологтарының еңбегінің арқасында бұл құрылыстың қалдықтарын тауып, қазуға мүмкіндік туды, Қызылоба кесенесін қазу ғалымдар, археологтар, этнографтар үшін сенсациялық жаңалық болды. Бүгінгі күні спутниктік технологияны пайдалана отырып, қазбаның 3D моделі, ғимараттың өзі жасалды, енді соңғы кезеңде бұл ескерткішті одан әрі зерттеу үшін сақтап қалу үшін консервациялауға кірісіп жатыр екен. Алқа тағылған алтын сырға, айна сияқты сол кездегі сән-салтанатты, жерлеу рәсімінің ерекшеліктерін, жерленген адамдардың әлеуметтік жағдайын бағалауға мүмкіндік береді. Бір жерлеуді қазу кезінде төрт күміс теңгелер, таңбалар табылды. Бұл тиындар 14 ғасырдың 30-жылдарына жатады. Олар Сарай қаласында соғылған, яғни ескерткіш Алтын Орданың гүлденген кезіне жатады, - деді Павлодар қаласындағы археологиялық Margulancentre мекемесінің директоры Т. Смағұлов. Оның айтуынша бұл өзеннің аңғарындағы тылсым құрылыстар туралы мәліметтер Әлихан Бөкейхановтың еңбектерінде кездеседі. Дүние жүзіндегі жаңалық, қазба алаңына журналистермен бірге келген Солтүстік Қазақстан облысы әкімінің орынбасары Ғ. Нығыметов археологиялық олжаның, артық айтпағанда, тарихты өзгерте алатын әлемдік ауқымдағы бірегей жаңалық екенін баса айтты, тағы сол нысанның Нұр-Сұлтаннан 300 шақырымдай жерде орналасқанын ескерсек, Степногор қаласы мен Ақмола облысының Бестөбе ауылы арқылы өтетін бағытты ұстанатын болсақ, Қызылобаның туристік әлеуеті өте перспективалы көрінеді, - деп түйіндеді сөзін Ғ. Нығыметов [4].

Қорытындылайтын болсақ, Қазақстанның солтүстік өңіріндегі археологиялық зерттеулер қарқынды жүріп жатыр және олар өзіндік табысты, қызықты жаңалықтарын ашып жатыр, әр табылған ескерткіштің тарихы орны ерекше, олардың мағлұматы ерекше рөл атқарады деуге болады. Қазіргі таңда елімізде мемлекеттік «Рухани жаңғыру» бағдарламасы алдында болған көп бағдарламалардың жалғасы болуда. Қазақстанның барлық өңірлерінде археологиялық ізденістер кеңейіп келеді, кешенді зерттеулер жүріп жатыр. Бұл мемлекет тарапынан өткенді зерттеуге қамқорлық туындағандығын көрсетеді.

Әдебиеттер тізімі

5. Археология. – Алматы: Қазақ КСР Ғылым академиясының баспасы, 1959. – С.3-31.
6. Зубенко Н.А., Плешаков А.А., Махначева И.В. Солтүстік Қазақстанның археологиялық ескерткіштерінің зерттелу тарихы мен қорғау мәселелері // Үшінші мыңжылдықтағы жоғары оқу орындарының өзекті мәселелері. (Халықаралық ғылыми-практикалық конференцияның материалдары). Т.3. - Петропавл: Петропавл б. ун-та, 2002. - С. 229-235
7. Ақышев Қ.А. Солтүстік Қазақстанның көне ескерткіштері // Тарих, археология және этнография институтының материалдары. Т. 7.
8. Интернет ресурсы: ҚазАқпарат ақпараттық желісі 02 қазан 2019 жыл.

РАЗВИТИЕ КРИТИЧЕСКОГО МЫШЛЕНИЯ У ШКОЛЬНИКОВ СТАРШИХ КЛАССОВ НА ОСНОВЕ ЧТЕНИЯ ОБЩЕСТВЕННО-ПОЛИТИЧЕСКИХ ТЕКСТОВ

Берикжан Д.Е

Научный руководитель: Немченко Н.Ф., доцент кафедры английского языка и методики преподавания, кандидат филологических наук

Кокшетауский университет им. Шокана Уалиханова, г. Кокшетау

dberikzhan@gmail.com

Одна из главных задач учителя – развивать у учащихся умение мыслить, размышлять и отстаивать свою позицию, собирать и исследовать информацию о явлениях окружающей действительности, а не просто передавать им знания. включено в школьную программу.

Важно научить учащихся критически относиться ко всему, что они читают, видят или слышат от СМИ, друзей, членов семьи и других источников информации. Как правило, критическое мышление имеет практическую устремленность. «В силу этого оно может быть проинтерпретировано как форма практической логики, рассмотренной внутри и в зависимости от контекста рассуждения и индивидуальных особенностей рассуждающего субъекта». [1; с. 97-110]

Под понятием критического мышления традиционно понимается практический и научный метод развития интеллектуальных способностей, характеризующийся высоким уровнем восприятия, понимания, объективности; этот метод позволяет людям оценивать информацию по-новому. Человек, развивший навыки критического мышления, может:

- определять несоответствие высказываний (мыслей) или поведения человека принятым нормам и правилам с учетом его собственной ситуации;
- признавать справедливость и заблуждение, понимать иррациональность высказываний;
- распознавать ложь и правду, доказывать и опровергать их позицию, анализировать, оценивать достоверность информации.

Несомненно, умение критически мыслить является одной из главных целей образования в 21 веке, непосредственно связанного с преподаванием и изучением языка и с нашей повседневной жизнью.

«Общеобразовательная школа должна создать целостную систему универсальных знаний, умений и навыков самостоятельных действий и личной ответственности учащихся, т.е. ключевые компетенции, определяющие современное качество содержания образования». [2; с.284]

По мнению методистов, включение чтения общественно-политических текстов на уроках английского языка является действенным стимулом для учащихся критически мыслить и выражать свои чувства и мнения на иностранном языке.

По мнению Колли и Слейтера, есть четыре основные причины, по которым учитель иностранного языка использует текста во время обучения. Это ценный аутентичный материал, культурное обогащение, языковое обогащение и личная заангажированность.

В дополнение к этим четырем основным причинам, универсальность, нетривиальность, личностная релевантность, разнообразие, интерес, экономичность, неоднозначность и неоднозначность являются некоторыми из других факторов, которые должны сделать общественно-политические текста мощным ресурсом в контексте классной комнаты. Таким образом, он подходит для стиля обучения 21 века, который создает профессиональных выпускников мирового класса. Цель этой статьи состоит в том, чтобы указать на важность изучения языка с помощью публицистической литературы и на то, как искусство интерпретации текстов помогает учащимся в обучении, которое играет важную роль в их повседневных жизненных ситуациях. [3; с.17]

Часто общественно-политическим текстам присуща полемичность, эмоциональность, агитационно-пропагандистский характер, вследствие чего они имеют широкий резонанс. Когда

соответствующие тексты/абзацы подбираются по определенным критериям, трудности, всегда возникающие при преподавании и изучении языка, безусловно, уменьшаются.

Чтение общественно-политических текстов важно для развития критического мышления по следующим причинам. Во-первых, чтение общественно-политических текстов является сложным процессом, который требует от читателей запоминания, когда они возвращаются назад, и размышляют о своем предыдущем опыте, чтобы оценить концептуальную информацию. Умственный процесс чтения общественно-политических текстов требует навыков критического мышления. При чтении учащиеся могут подчеркнуть следующие умения: извлекать факты из мыслей; воспринимать буквальное и неявное значение автора и понимать тон повествователя; найти подробности о вещах или деятельности, которые вы наблюдаете; распознавать отношения; они воспринимают большее отношение, нравственное мышление и справедливое суждение.

Читатели в определенной степени практикуют то, что специалисты называют «объяснением», «анализом», «синтезом», «аргументацией», «интерпретацией», «оценкой», «решением проблемы», «пониманием», «логическим соображением» и «применением».[4]

Во-вторых, общественно-политические тексты освещают разнообразные актуальные общественно интересные темы: идеологические, политические, экономические, философские, нравственные, образовательные, культурно-художественные, бытовые, производственные и т.д.

Таким образом комплекс упражнений для развития навыков критического мышления может быть составлен на основе системы упражнений и заданий разработанными в соответствии с Дублинскими дескрипторами обучения (1 уровень – знание и понимание, 2 уровень – использование знаний и понимания, 3 уровень – построение навыков и суждений, 4 уровень развития коммуникативных навыков и критического мышления, 5 уровень - развитие критического мышления и навыков самообучения). Каждое упражнение предназначено для усвоения, запоминания и употребления определенных лексических единиц, а на последних этапах мы побуждаем учащихся к творческому использованию новых лексических единиц, что позволяет им проанализировать связь изучаемого материала с его практическим значением.

Step 1. Information block of assignments: read, understand and learn the following information, Read the vocabulary and try to remember the new words and expressions, Pronounce the unknown words. Repeat after the teacher, Match the new vocabulary with the definitions.

Информационный этап обеспечивает возможность демонстрации знаний и понимания в изучаемой области, в данном случае при работе с общественно-политическим текстом. Студенты должны прочитать, понять и усвоить информацию о лексических единицах.

Step II. Application of information: paraphrase the italicized part of each sentence choosing the appropriate phrase from the list, Put the words in the right order, Read the information given in the text. Guess if the sentences below are true (T) or false (F).

Этап применения позволяет учащимся применить свои знания и понимание, необходимые для развития языковых компетенций, путем демонстрации аргументов и решений проблем, обсуждаемых при чтении общественно-политических текстов. Они должны быть готовы к применению освоенной лексики в подготовленной речи.

Step III. Transformation block of assignments: read the paragraphs below, give title for each paragraph and put them in the correct order, Analyze the following statements that were extracted from the text. Try to define what these statements (numbers/names/places) mean in the text.

Обучение построению навыков и суждений и использование словарного запаса. Этот этап мышления предполагает умение разбить информацию на части, сравнить, выделить, разграничить, отобрать и т.д. Уровень синтеза, наоборот, направлен на формирование навыков обобщения, группировки, преобразования для создания чего-то нового. Данный уровень представлен вопросам аналитического характера.

Step IV. Communicative block of assignments: choose the three sentences from the text which contain the most important information. Answer the following questions, Make up and say 3-5 sentences which express your personal opinion about the problem using the key-words below, and share your ideas with the class, Prepare a short outline. Speak on the following topics.

Коммуникативные способности помогают учащимся расширить возможности использования английского языка в качестве инструмента общения в диалоге культур. Учащиеся могут демонстрировать свою собственную критическую оценку и развивать свои навыки, делаясь информацией, идеями, проблемами и решениями.

Step V. Creative block of assignments: write a short essay on one of the topics (150-200 words), using the new vocabulary. Make up a presentation on the following topics.

Творческие способности предполагают способность учащихся решать задачи с помощью своего воображения, желаний, намерений. Активная лексика должна трансформироваться за пределы художественной литературы, находя свое воплощение в других ситуациях или даже в других сферах общения.

Следует отметить, что в работе по развитию навыков критического мышления посредством общественно-политических текстов следует придерживаться строго систематизированной модели упражнений, разработанной на основе Дублинской системы дескрипторов. Уровень языковой компетенции учащихся следует учитывать при выборе материала, его следует отбирать только из надежных международных и отечественных источников. Материал должен быть интересен школьникам, мотивировать их к изучению и пониманию сути проблемы, а также находить отклик в их повседневной жизни и давать им правдивую картину событий. Также при разработке заданий следует обращать внимание на конкретизацию каждого отдельного упражнения. Каждое упражнение должно помочь ученику выйти на новый уровень обучения.

Литература

5. Сорокина Г.В. Критическое мышление: история и современный статус//Вестник Московского университета. Серия 7. Философия. No 6. 2003. С. 97-110.
6. Загашев И.О., Заир-Бек С.И. Критическое мышление: технология развития. – СПб: Издательство «Альянс «Дельта», 2003. – 284с.
7. Clelia Pineda-Báez: Critical Thinking in the EFL Classroom: The Search for a Pedagogical Alternative to Improve English Learning, 2014, p.17
8. Fisher, A. Critical thinking: An introduction. - Cambridge: Cambridge University Press, 2001. – p.45

ӨСІМДІКТЕРДІ АВТОМАТТЫ СУАРУДА «ARDUINO» ПЛАТФОРМАСЫН ПАЙДАЛАҢУ

Булхаирова Н.М.

Ғылыми жетекшісі: PhD, математика, физика және информатика кафедрасының
профессоры Шуюшбаева Н.Н.

Көкшетау қ. Ш.Уәлиханов атындағы Көкшетау университеті

nagima_01@mail.ru

Радиофизика мен электроникада эксперименттер жүргізу әртүрлі құрылғылардың эксперименттік макеттерін құруды, әртүрлі физикалық шамаларды өлшеуді және көбінесе эксперимент барысын автоматтандырылған басқаруды талап етеді. Электрондық компоненттердің заманауи базасы және өлшеу техникасы экспериментатор үшін өте кең мүмкіндіктер береді және деректерді жинауды ғана емес, сонымен қатар эксперименттік орналасуды басқару үшін кері байланысты ұйымдастыруды қамтамасыз ететін өлшеу кешендерін құруға мүмкіндік береді. Сол уақытта мамандандырылған өлшеу кешенін құру үшін үлкен уақытша инвестициялар, сондай-ақ әзірлеушілердің жоғары инженерлік-техникалық біліктілігі. Екінші жағынан, дайын платформаларды ұсынатын әмбебап платформалар кең ауқымды жұмыс істейтін қуатты деректерді жинау және басқару модульдері сигналдардың

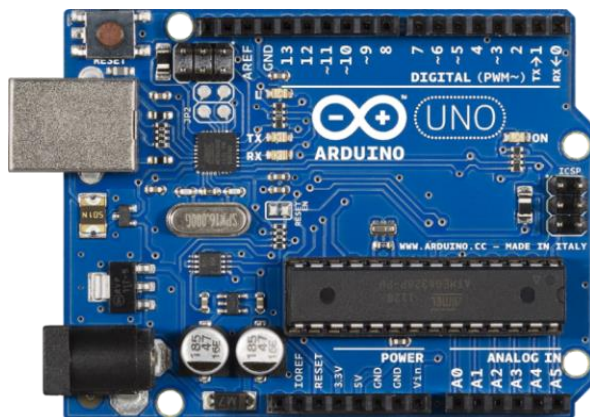

жиілік диапазоны мен амплитудасы және оларды талдау мен өңдеуді қамтамасыз ететін сондай-ақ, жабдықты графикалық бағдарламалау тілдерін оңай меңгерудің көмегімен басқару бірқатар мәселелерді шешуде икемділікке ие емес. Олар жоғары бағаға ие және көбінесе маңызды жұмысшыларды бөлуді қажет етеді алаң.

Мұндай жағдайда Arduino бағдарламалық жасақтама платформасы белгілі бір тактикалық орынды алады. Оның көмегімен радиофизикалық эксперимент орнатумен байланысты бірқатар мәселелерді тиімді және тез шешуге болады. Платформа төмен бағамен, ақысыз бағдарламалық жасақтаманың болуымен, жеңілдетілген бағдарламалау тілдерін қолдану арқылы тез үйрену мүмкіндігімен, қосымша элементтер мен монтаж жабдықтарының қойылатын минималды талаптармен ерекшеленеді. Сонымен қатар, платформа сигналдарды шығаруға, деректерді жинауға және эксперимент барысын басқаруға кең мүмкіндіктер береді.

Arduino-бұл әзірлеушінің бастапқы жиынтықтары (starter kit) және ашық бағдарламалық жасақтамасы бар және интерактивті электрондық құрылғыларды тез құруға арналған ашық электрондық платформа [1]. Оны шағын жобаларды тез жүзеге асырудың платформасы ретінде ұсынған энтузиастар тобы құрды. Arduino Atmel [2, 3] микроконтроллерлер негізінде салынған, аналогты және сандық сенсорлардан сигнал алу, әртүрлі жетектерді басқару, әртүрлі интерфейстерді қолдана отырып, компьютермен ақпарат алмасу үшін қолданылады.

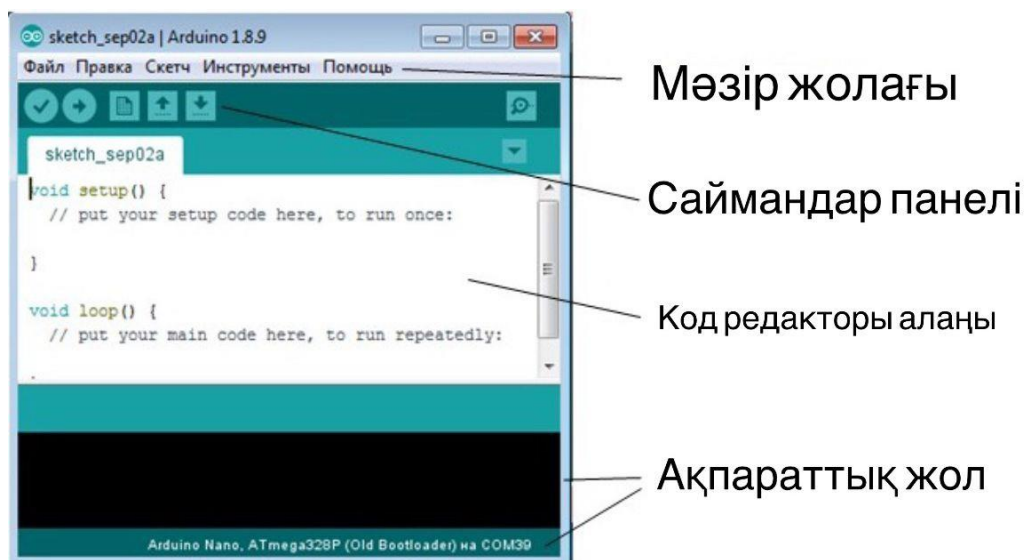
Arduino платформасының аппараттық бөлігі. Негізгі Arduino Uno модулінде (1-сурет) алдын ала орнатылған 2 микроконтроллер бар: прогрессивті ATmega328, ол 20 МГц-ке дейінгі тактілік жиіліктерді қолдайды және 32 Кбайт командалық флэш-жады және 2 Кбайт SRAM деректер жады, сондай-ақ ATmega8U2, USB интерфейсі арқылы аппараттық деректер алмасуды қолдайды.

1-сурет. Arduino Uno модулі

Бағдарламалық қамтамасыз ету. Бағдарламалық жасақтама Arduino даму ортасынан және микроконтроллердің флэш-жадын жүктеуші (bootloader) бөлімінде орналасқан бағдарламалық модульден тұрады. Жүктеушінің болуы сыртқы ISP бағдарламашысын пайдаланбауға, микрокодты арнайы утилитаны пайдаланып тікелей USB арқылы жүктеуге мүмкіндік береді. Arduino даму ортасы JAVA тілінде жазылған және кросс-платформа болып табылады. Оған бағдарламалық код редакторы, түзеткіш, бағдарламашы утилитасы, көмек жүйесі, кіші кітапханалар және басқа элементтер кіреді. Ортада Windows стиліндегі интуитивті интерфейс бар (2-сурет).

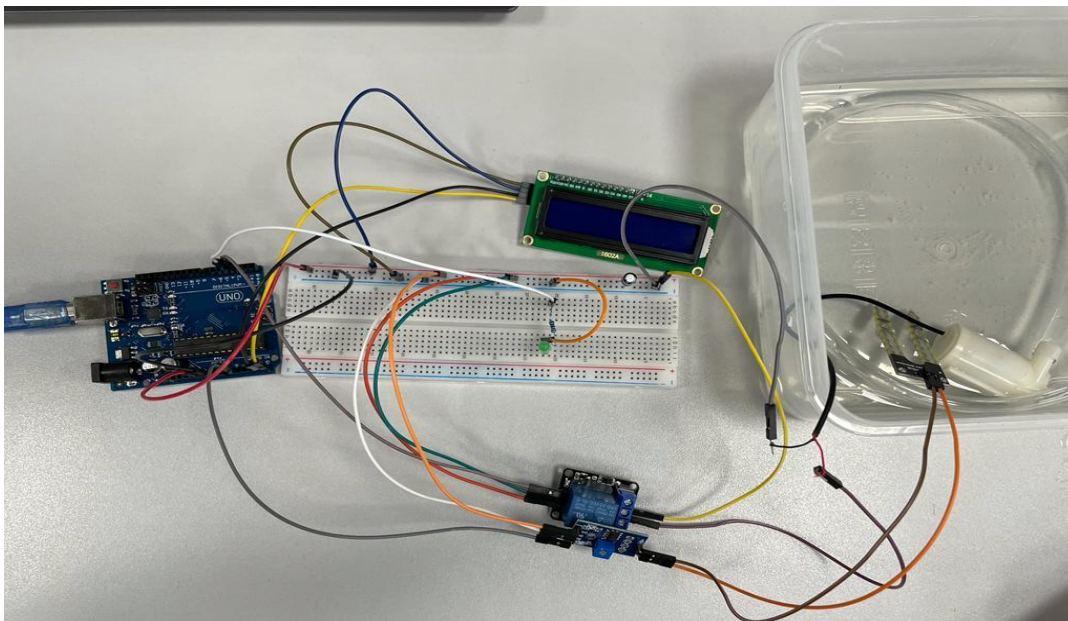
2-сурет. Windows стиліндегі интуитивті интерфейс

Arduino ортасында жазылған бағдарлама «скетч» деп аталады. Скетчті жазғаннан кейін оны контроллерге жүктеу керек (ортада «жүктеу» батырмасы), содан кейін бағдарлама бірден іске қосылады.

Өсімдіктерді автоматты суару-берілген кесте бойынша өсімдіктерді автоматты түрде суаруды сапалы және кәсіби түрде жүргізуге мүмкіндік беретін инженерлік-техникалық кешен (3-сурет).

4. Схеманы жинаймыз. Керекті құралдар:

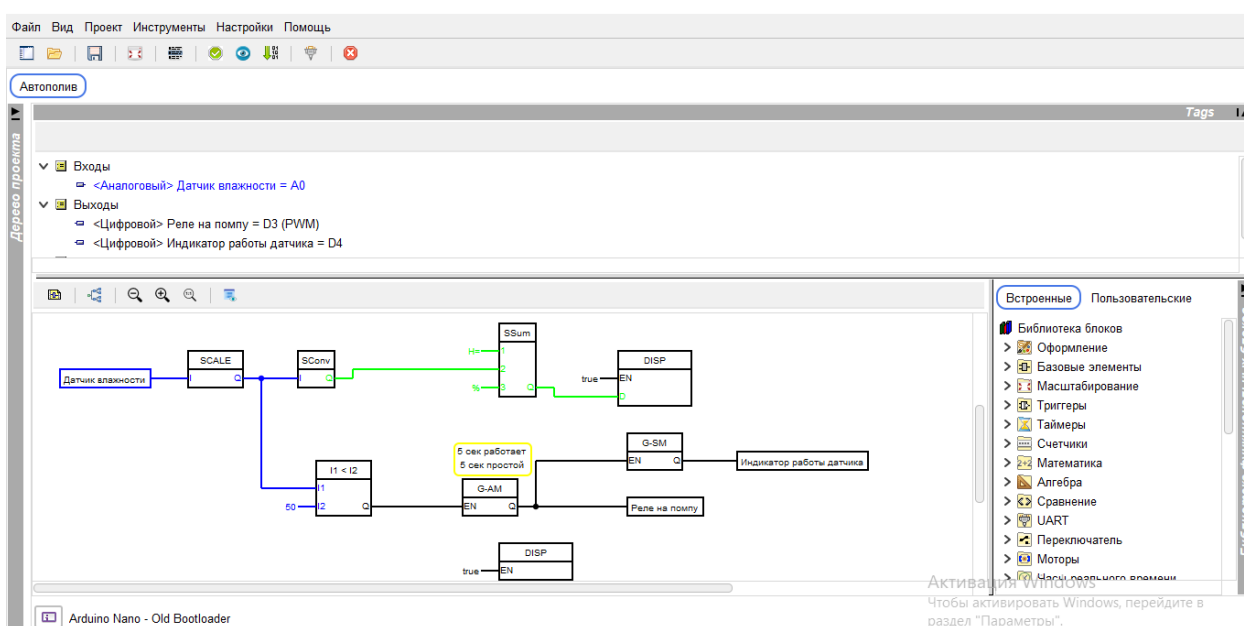
- ARDUINO UNO;
- 1 светодиода;
- 1 резистор;
- 1 конденсатор;
- 1 насос;
- 1 түтікше;
- 1 реле;
- 1 ылғалдылық датчигі;
- 1 дисплей;
- Жалғағыш сымдар
- Макеттік плата
- USB кабель

3-сурет. Инженерлік-техникалық кешен

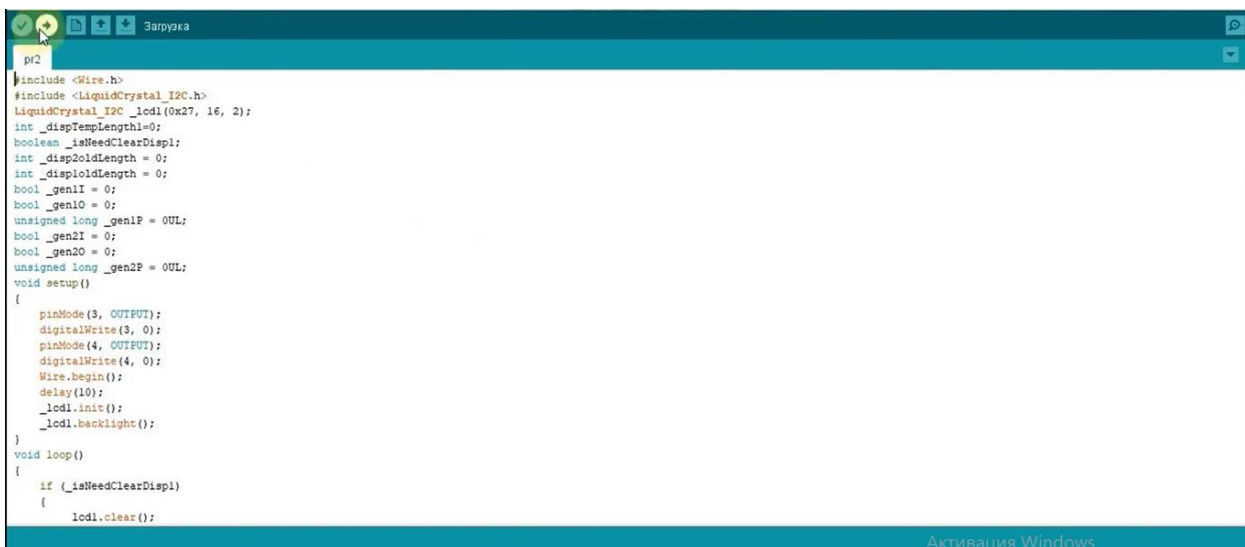
5. FLProg программасын компьютеріңізге жүктеп аламыз. Бұл бағдарламаның көмегімен мәтіндік бағдарламалау тілдерін білмей-ақ, электронды немесе электр тізбегін салу сияқты контроллерді бағдарламалауға болады [4].

6. FLProg бағдарламасында дайын блоктардың көмегімен контроллерді бағдарламалаймыз (4-сурет).

4-сурет. FLProg бағдарламасында контроллерді бағдарламалау

4. Компилировать батырмасын басамыз, скетч шығады және дайын скетчті USB арқылы Arduino-ға жүктейміз(5-сурет).

5-сурет. Скетчті USB арқылы Arduino-ға жүктеу

Arduino платформасын физикалық экспериментте пайдалану, өлшемдер жасауға, деректерді компьютерге тасымалдауға және қолайлы бағамен жетектерді басқару сияқты техникалық мәселелерді оңай және тез шешуге мүмкіндік береді.

Макеттерді салу кезінде дәнекерлеуден толығымен бас тартуға немесе азайтуға болатыны маңызды. Практикалық қолдану тәжірибесі көрсеткендей, Arduino платформасының мүмкіндіктері тәжірибелік макеттерді құру кезінде уақыт пен материалдық шығындарды айтарлықтай үнемдей алады.

Әдебиет

1. Arduino <http://arduino.cc/>
2. Евстифеев А.В. Микроконтроллеры AVR семейства Classic фирмы Atmel. 3 басылым: «Додэка-XXI», 2006. 288 б.
3. Atmel corporation <http://www.atmel.com/products/microcontrollers/avr/default.aspx>
4. FLProg <https://flprog.ru/downloads/distrutives/actualversion/versija-programmy-flprog-3-0-3/>

АХМЕТ БАЙТУРСЫНОВ - ОБРАЗЕЦ ПОДРАЖАНИЯ ДЛЯ СОВРЕМЕННОЙ МОЛОДЕЖИ

Мөлдір Ғазиз

Научный руководитель: Буженова Г.К., старший преподаватель
кафедры общего языкознания и литературы

Кокшетауский университет имени Ш.Уалиханова, г.Кокшетау

gaziz.2004@icloud.com

Выдающимися просветителями казахского народа по праву считаются Абай Кунанбаев, Ыбырай Алтынсарин, Шокан Уалиханов, Ахмет Байтурсынов, Алихан Бөкейханов и другие. Они внесли огромный вклад в развитии казахского языка и литературы, истории, географии.

Как будущий филолог, учитель казахского языка и литературы, я не могла не обратить внимания на фигуру Ахмета Байтурсынова. Меня заинтересовала эта личность, и я решила исследовать его деятельность.

«Узнать правду достаточно секунды, но чтобы привыкнуть, осознать ее, мало будет десяти лет». Автором этой прекрасной цитаты является Ахмет Байтурсынов. Действительно,

чтобы осознать горькую правду понадобится немало времени, а может и не хватить всей жизни. На жизнь и деятельность этого просветителя выпали очень сложные годы нашей истории. К счастью, справедливость восторжествовала, и имя Байтурсынова навсегда останется в народе как имя человека, который всю свою жизнь посвятил борьбе за судьбу и язык родного народа. Вот как он сам об этом говорит:

Сеятель человечности – вышел я в путь,

Пошёл туда, где нет зелени, цветов.

Посеял там зерна человечности

Дабы счастья людям подарить [1;].

Ахмет Байтурсынов является представителем казахской интеллигенции XX века. Он известен как поэт, ученый-лингвист, педагог, общественный деятель, член общественно-политической партии «Алаш». Родился он в 1872 году в крестьянской семье в Тургайском уезде (Тосынская волость). Первые знания будущий ученый получил у аульных мулл. Потом в 1886 году поступил в русско-казахское Тургайское училище, после окончания поехал в Оренбург, там поступил в школу казахских учителей. Позже в 1895-1909 гг. преподавал в аульных волостных училищах Актюбинска, Кустанайского, Каркаралинского уездов.

Женой Ахмета была дочь лесника Александра Ивановна. Он жил у лесника, когда работал в Кустанайском уезде и тогда полюбил ее. Они поженились. После заключения брака, Александра приняла Ислам и изменила свое имя и фамилию, стала именоваться Бадриссафой Байтурсыновой. Жена Байтурсынова была прекрасной снохой, она славилась гостеприимством и мудростью среди родных и близких. Народ звал ее «белолицей невесткой». Свои дети у пары не родились, но они воспитали трех приемных детей.

В 1907 году Байтурсынова впервые арестовывают за критику царского аппарата, а через два года заключают под арест в семипалатинскую тюрьму на восемь месяцев. С приходом советской власти Ахмет Байтурсынов вступает в ряды большевиков и продолжает отстаивать права своего народа. В 1929 году его арестовывают и отправляют в кызылординскую тюрьму. До 1934 года Ахмета живет в Архангельской области. На воле он проводит не более трех лет: в 1937 году его снова арестовывают и приговаривают к смерти как врага советского народа. Он стал жертвой несправедливости, репрессий. Ахмет Байтурсынов был реабилитирован спустя 51 год после его расстрела.

Ахмет Байтурсынов - крупный общественный деятель Казахстана и Средней Азии XX века. Его общественная деятельность началась с 1905 года. Ахмет принимал активное участие в Каркаралинских событиях. Он в своих статьях обсуждал плохие и хорошие стороны указа российского царского правительства в 1916 году. Во время первой русской революции представители интеллигенции хотели пробудить сознание казахского народа. Были и плоды этого движения: среди казахов начались распространяться политические мысли. Ахмет Байтурсынов раскрыл политику царского правительства, предложил несколько путей для развития казахского народа, он привел к знаниям свой народ и сформировал национальное самосознание народа.

Ахмет Байтурсынов внес большой вклад в развитие лингвистики и образования. Особенный вклад это то, что он предложил алфавит, на основе которого были принципы арабской графики. А. Байтурсынов - автор первого казахского букваря. Осуществлённая им тогда же реформа казахской письменности получает поддержку в среде прогрессивной интеллигенции, а в 1924 году она была принята официально. Новый казахский алфавит, названный в честь учёного байтурсыновским, в своё время служил хорошим образцом для всех тюркоязычных народов. При проведении реформы письменности наши зарубежные соотечественники до сих пор пользуются байтурсыновской графикой [2, с.27].

В 1912 году ученый убрал чисто арабские буквы, которые не используются в казахском языке и добавил «специальные» буквы для казахского языка. Новый алфавит получил название «Жаңа Емле» («Новая орфография»). А.Байтурсыновым были разработаны основы казахского языка и терминология казахской грамматики. Он создал учебники и возглавлял Академический центр республики, задача которого заключалась в создании необходимых программ и учебников для

казахских школ и помогал в подготовке научно-педагогических кадров. Ему принадлежат материалы в учебниках, таких как: «Учебное пособие» 1912 года, «Азбука» 1924 года, «О терминологии в тюрских языках» и методическое пособие «Баяншы» 1926 года и различные хрестоматии.

Как я упомянула вначале, Ахмет Байтурсинов призывал родной народ к получению образования, приобщению к искусству. В современное время эта тема остается актуальной. Главное богатство человека - образование. Как бы ни был богат народ, без образования его богатства всегда будут переходить в руки цивилизованных народов.

Первый президент Республики Казахстан Н.А.Назарбаев в ежегодном послании к народу Казахстана всегда обращал внимание на вопросы образования: «Наша молодежь должна учиться, овладевать новыми знаниями, обретать новейшие навыки, умело, и эффективно использовать знания и технологии в повседневной жизни».[3.]

А. Байтурсинов после окончания учебы в городе Оренбург работал преподавателем в Кустанайской, Актюбинской и Каркаралинской области, в училищах и школах. В 1921-1928 годах работает в Казахском институте народного образования, где читает лекции по казахскому языку и литературе. А в 1928-1929 годах А.Байтурсинов – профессор Казахского государственного университета.

Педагог–просветитель уделял большое внимание личности учителя. Прошло достаточно много времени, но до сих пор учитель играет большую роль в становлении будущего поколения. Нас будущих педагогов обучают квалифицированные преподаватели, которые делятся своими знаниями и опытом. На занятиях по дисциплине «Введение в педагогическую профессию» мы не только изучаем физическое и умственное развитие детей, но и учимся чувствовать настроение ребенка. Нужно постараться, чтобы ребенок проявил интерес, был любознательным.

«Если не будет затруднений, дети по-настоящему заинтересуются учёбой. А чем лучше будут усваивать грамоту дети, тем больше вдохновятся обучать их родители. Таким образом, умелое обучение учителей увеличило бы число учеников, придало бы силу скорейшему продвижению обучения вперёд». [4, с.15].

Ахмет Байтурсинов сказал: «Если для народа главное богатство – здоровье, то главные богатства для души – знания и искусство. Только с их помощью народы находят свое место в цивилизации. Главное сейчас – дать знания молодежи, научить ремеслу, профессии. Для воплощения этих задач в казахской степи нужно повсеместно открывать казахские школы, преподавать на казахском языке». [5, с. 21]. В этих словах чувствуется озабоченность патриота, человека, который переживает за будущее своего народа. И его мечты нашли воплощение, сейчас по всему Казахстану открыты школы, колледжи, вузы. Дети, подростки, молодежь получают достойное образование.

Вот что пишет о педагоге поэт и современник Сакен Сейфуллин: «Когда другие образованные господа искали чин и погоны, Ахмет был единственный, кто заступался, боролся за честь и достоинство, который стремился пробудить дремлющее народное сознание, встряхнуть честь нации от притеснений, от рабства. Многие из образованных казахов продались уездным, губернаторам и судьям, устроились толмачами, некоторые продали даже честь и занимались предательством, Ахмет отдавал душу казахскому народу». [6.]

В своей будущей деятельности, в качестве преподавателя казахского языка, мы будем ориентироваться на личность Ахмета Байтурсинова и придерживаться принципов великого педагога, помнить о его огромном вкладе в образование казахского народа.

Литература:

- 1.https://adebiportal.kz/ru/news/view/ahmet_baitursinov_obrazets_istinnoi_predannosti_kazahskom_i_narodu_19621
- 2.Байтурсинов, А. Букварь - система знаков// Жалын.-1989. - С.203-2053

- 3.Послание Президента РК Н.Назарбаева народу Казахстана «Нұрлы жол – Путь в будущее», Астана, 11 ноября, 2014 г.
- 4.Байтурсынов, А. Об обучении [Текст]/А. Байтурсынов. // Казах. -1913.- № 11. - С.199.
- 5.Байтурсынов, А. Нужды школы [Текст] /А. Байтурсынов// Казах. -1914.- № 62. -С .196 - 198.
- 6.https://adebiportal.kz/ru/news/view/ahmet_baitursinov_obrazets_istinnoi_predannosti_kazahskom_u_narodu_19621

ДИФФЕРЕНЦИРОВАННЫЙ ПОДХОД ПРИ ОБУЧЕНИИ ИНОСТРАННОМУ ЯЗЫКУ В СРЕДНЕЙ ШКОЛЕ

Гекке В.Г.

Научный руководитель: Жумагулова Е.В., старший преподаватель кафедры иностранных языков, магистр филологии

Кокшетауский университет им. Ш.Уалиханова, г. Кокшетау

vikagekke@gmail.com

Сегодня главная задача средней общеобразовательной школы – способствовать умственному, нравственному, эмоциональному и физическому развитию личности используя различные для этого методы обучения и применение дифференцированного подхода помогает нам решить эту задачу.

Дифференцированный подход к обучению рассматривается как система методических, психолого-педагогических, организационных мероприятий и технологий, обеспечивающих обучение каждого на уровне его возможностей и способностей.

Актуальность дифференцированного подхода при обучении иностранному языку в средней школе заключается в разработке разноуровневых заданий по иностранному языку для учащихся среднего звена.

Цели использования дифференцированного обучения в средней школе:

- Создание оптимальных условий для развития ребенка в соответствии с его индивидуальными особенностями и интересами;
- Повышение качества учебного процесса;
- Устранение перегрузки учащихся во время занятий;
- Выявление одаренных учеников;
- Ситуация успеха для учащихся разных уровней.

Очень важно уметь находить дифференцированный подход к каждому ученику, так как состав учащихся в классе неоднороден. Есть ученики с различными умственными способностями, различными природными данными, разными интересами и задача учителя обеспечить создание наиболее благоприятных условий для развития и становления личности ребенка, развития индивидуальных способностей каждого ученика в условиях обучения по одной программе. Дифференцированное обучение помогает обучающимся научиться познавать, жить в обществе, работать, быть в гармонии с собой.

Необходимость учета индивидуальных особенностей учеников влечет за собой вопрос: как все это осуществить организационно? Индивидуализация учебной работы может происходить в трех формах: фронтальной, групповой и самостоятельной. [1]

Во фронтальной работе учитель устно излагает тексты разной трудности, то есть вначале он упрощает свой материал, а затем усложняет его; проводит учебную беседу, в ходе которой он побуждает учеников создать проблему и показать свои знания сверх программы; учитывает индивидуальные различия в ролевой игре, дискуссиях.

Групповая работа используется как средство активизации учащихся. Во время беседы в маленькой группе ученик может высказать свое мнение, активнее участвовать в решении учебных задач в соответствии со своими интересами и способностями. Также можно разделить учащихся на несколько групп по интересам или же по способностям. Первая группа состоит из

хорошо успевающих учеников, вторая группа - из среднеуспевающих и третья группа – из слабоуспевающих. В этом случае группу условно делят на некоторое время, изменяя задания по мере развития учеников. Учитель должен проявлять такт, чтобы не обидеть ученика. Цель одна и та же для всего класса, но для каждой группы разные способы. Можно предложить группам задания по выбору. Чаще всего в группах работают ученики со схожими интересами, методами работы и связанными дружескими отношениями.

При индивидуальной самостоятельной работе учащимся предлагаются учебные задания и руководство к их выполнению. Работа проводится без непосредственного участия учителя, но под его руководством. Выполнение работы требует от ученика умственного напряжения. Для организации индивидуальной работы учащихся применяются и онлайн-задания, можно использовать различные интернет-приложения, которые позволяют при меньшей затрате времени увеличить объем самостоятельной работы. Таким образом, индивидуализация учебной работы предполагает разумное сочетание фронтальных, групповых и индивидуальных форм работы.

Указанные выше формы индивидуализации и дифференциации обучения создают возможности улучшения психологического климата на всех уроках, в том числе и на уроке иностранного языка. Так фронтальная форма работы благоприятствует взаимообмену, взаимообогащению, эмоциональному “заряжению”, что поднимает активность каждого ученика.

Сочетание этих форм, взаимные переходы из одной в другую способствуют продвижению всех учащихся на более высокие уровни учебной деятельности.

Ключевым методическим приемом работы в разноуровневых классах - прозрачность.

Все ученики, включая слабых, должны понимать, что происходит на уроке и зачем. Одним из способов достижения прозрачности на уроке является предварительный просмотр. Каждая тема начинается с просмотра всех ее разделов и обсуждения, чему посвящен каждый из разделов. Каждую тему или раздел можно начинать с обмена информацией. «Was wissen Sie über...?» - этот прием дает возможность каждому ученику внести свой вклад в урок, заинтересовать их, продемонстрировать свои знания, ободрить слабых. Ту же информацию можно запросить: «Was wissen Sie nicht über...?». Подобная формулировка вопроса усложняет задачу, делает ее более избирательной, придает чувство общности (каждый ученик, включая сильных, хоть что-нибудь да не знает). [2]

Поддержка заинтересованности и создание чувства уверенности автоматически приведет к действительной однородности класса. Как этого достичь?

1) Предварительное знакомство с материалом урока. К примеру, на следующем уроке мы будем смотреть видеосюжет «Mensch und Umwelt». Учитель просит учеников ознакомиться с данной темой на русском языке, используя дополнительную литературу или же информацию из интернета.

2) Предварительный просмотр учебника. Учащиеся просматривают в начале урока те несколько страниц, с которыми будем работать на уроке, изучают иллюстрации. Это способствует созданию благоприятной психологической атмосферы, снижает напряженность, повышает уверенность.

3) Предварительный поиск. Многие ученики, выполняя задание на уроке, не понимают до конца, зачем они их делают. Если потратить несколько минут в начале урока для того, чтобы учащиеся выбрали из всех заданий раздела упражнения на закрепление грамматики или повторение лексики, то у них сложится более ясное представление о том, что они будут делать на уроке. Учащиеся не должны бояться делать ошибки на уроке. Боязнь сделать ошибку является серьезным препятствием для приобретения ценного опыта и практики на уроке.

4) Изменение темпа урока. В большинстве случаев урок проходит в том темпе, в котором его ведет учитель. Ученики должны знать, сколько времени они могут выполнять задание. Задания открытого и закрытого типа требуют применения различных навыков и разного темпа. Ученикам нужно предоставить право выбора упражнения и определенного темпа работы. Ученики должны сами выбирать форму работы (в паре, в группе, индивидуально).

5) Разноуровневые задания. Подбирая задания к аудио, видео и печатному тексту, важно сделать их соревновательными, интересными, разнообразными по форме и содержанию, использовать опоры, подсказки, иллюстрации для снижения трудностей. Например, прочитав текст, вместо ответов на вопросы или заданий на понимание текста, можно предложить другие задания. [3]

В пример приведу часть своего занятия с чтением текста и заданиями к нему.

В начале урока мы просмотрели иллюстрации, слова к тексту, которые я выписала на доске и попытались понять, о чем пойдет речь в данном тексте.

«Несколько лет назад люди нашли что-то в горах, об этом говорится в газетной статье. Это слова из статьи. Как вы думаете, о чем она?»

Die Wörter zum Text: der Tourist, die Leiche, der Schnee, die Polizei, die Archäologen, über 4000 Jahre
Затем, прочитав статью, проверили свои предположения.

Spaziergänger finden Leiche in den Alpen

Am vergangenen Donnerstag entdeckten zwei Menschen eine Leiche im Schnee an der Grenze zu Italien und Österreich. Thomas und Sarah Müller fanden eine Axt, einen Bogen und zwölf Pfeile in der Nähe der Leiche. Der Körper hatte Stiefel mit Gras gefüllt. Herr und Frau Müller riefen sofort die Polizei. Archäologen gingen auch, um die Leiche zu sehen. Sie denken, der Körper ist wahrscheinlich über 4. 000 Jahre alt. Staub von einem Sandsturm schmolz den Schnee über den Körper. Archäologen aus Rom und Wien sagen, dass der Körper uns viel über das Leben vor tausenden Jahren erzählen kann. Der Körper ist eine der wichtigsten Entdeckungen für eine lange Zeit. Im Jahr 1950 fanden Archäologen einige Leichen in Dänemark. Sie waren auch über 4.000 Jahre alt.

Прочитав и обсудив статью, приступили к выполнению заданий. Предложила для слабоуспевающих и среднеуспевающих 3 задания:

- Прочитайте текст и выпишите числительные или слова, которые начинаются с заглавных букв, то есть имена существительные.
- Выпишите незнакомые слова, значение которых вы смогли угадать, и слова, которые вам не понятны.
- Прочитайте текст вместе со своим соседом по парте и объясните, в связи с чем употребляются слова из списка.

И одно дополнение для сильных учеников:

- Работая в паре, составьте небольшое интервью для телевизионной передачи.

Или, задания на выбор, когда ученикам предлагается сделать одно задание из нескольких. Например, после текста **«Spaziergänger finden Leiche in den Alpen»** даются три задания на выбор.

- Составить список незнакомых слов, найти их в словаре.
- Записать ответы на вопросы по тексту.
- Составить вопросы от лица полицейского, допрашивающего господина и госпожу Мюллер.

Несомненно, эти задания имеют различный уровень сложности и требуют от учеников применения разнообразных навыков и умений, но именно учащиеся должны самостоятельно определять, какое задание выполнить и в какой форме: индивидуально, в паре или в группе. Цель подобного задания не только развитие всевозможных навыков чтения, применение изученного, но и формирование навыков принятия решений при выборе задания и путей его выполнения.

Не бывает совсем слабых учеников. У каждого есть сильные стороны. Если ученик будет знать свои индивидуальные особенности, то сможет реализовать свои сильные стороны с максимальной выгодой для себя. Создание благоприятных условий для проявления способностей слабых учеников, а именно отсутствие жестких рамок в учебной деятельности на уроке, возможность выбора упражнения, варьирование темпа урока способствуют реализации положительных ожиданий ученика.

Не менее важно создать на уроке ситуацию успеха: помочь сильному ученику реализовать свои возможности в более трудоемкой и сложной деятельности; слабому - выполнить посильный объем работы.

В заключении хотелось бы подчеркнуть, что осуществление дифференцированного подхода при обучении иностранному языку требует от учителя большого искусства. Он должен учитывать реальные условия, складывающиеся в классе, и возможности каждого ученика, ни в коем случае не ущемляя достоинства и интересов каждого из них.

Литература

4. Индивидуализация в обучении иностранным языкам: учебное пособие. /Под ред. Е.И.Пассова, Е.С.Кузнецовой. – Воронеж: Интерлингва, 2002. - 40 с.
5. Бухаркина М.Ю. Технология разноуровневого обучения. //Иностранные языки в школе, 2003. - №3
6. <https://infourok.ru/prepodavanie-angliyskogo-yazika-v-raznourovnevih-gruppah-3203316.html>

ПРИМЕНЕНИЕ ЗДОРОВЬЕСБЕРЕГАЮЩИХ ТЕХНОЛОГИЙ ПРИ ОБУЧЕНИИ АНГЛИЙСКОМУ ЯЗЫКУ

Глущенко Екатерина

Научный руководитель: Немченко Н.Ф., к.ф.н., доцент кафедры «Английского языка и методики преподавания»

Кокшетауский университет им. Шокана Уалиханова, г. Кокшетау

vekaterina.gluchshenko@mail.ru

Одним из наиболее распространенных определений понятия «инновация» является «внедрение новых целей, содержания, методов, форм обучения и воспитания, организация совместной деятельности преподавателя и учащегося». Согласно лингводидактическому словарю А.Н.Щукина «педагогические технологии - это направление современной дидактики в исследованиях в области применения технической подготовки в учебном процессе, совершенствования структуры и эффективности учебного процесса» [1, с.746].

Обзор теоретических источников, рассматривающих инновационные технологии в образовании, можно охарактеризовать следующими направлениями:

– Внедрение новых *компьютерных и мультимедийных технологий* расширяет доступ к образованию, формируя открытую систему обучения.

– *Технология развития критического мышления* на уроках английского языка рассматривается в связи с быстро растущими тенденциями в разработке сложного набора иноязычных навыков и функций. [2]

– *Интерактивные технологии* могут характеризоваться наличием диалога, обмена мнениями и аргументами за и против спорного вопроса. [3]

– *Технология совместного обучения* является результатом взаимодействия с учащимися, при котором учащиеся несут ответственность за свое собственное обучение и развивают активное участие. [4]

– *Технология дистанционного образования*, которую некоторые называют открытым обучением, в основном предназначена для учащихся через интернет.

Все вышеперечисленные технологии имеют непосредственную связь со здоровьесберегающими технологиями. А именно, они все могут быть использованы в качестве здоровьесберегающих технологий (ЗСТ) на разных этапах обучения и для формирования различных языковых навыков и коммуникативных компетенций. Естественно, что набор здоровьесберегающих технологий может представлять собой сочетание нескольких инновационных технологий, уместных для конкретных целей в обучении английскому языку.

К примеру, дистанционные технологии и компьютерные и мультимедийные технологии позволяют использовать обширные интернет-ресурсы для усвоения как языковых навыков, так и коммуникативных компетенций, что сокращает затрату времени на поиск необходимой

литературы, в то время как видео- и аудио-ресурсы направлены на развитие коммуникативных компетенций.

Технологии развития критического мышления способствует расширению кругозора, становлению разносторонней личности, раскрытию внутреннего потенциала обучающихся, которое развивает навыки самоанализа и мышления; технологии критического мышления, их использование способствует тому, что обучение английскому языку становится намного увлекательнее и легче, сохраняя и защищая ментальное здоровье.

Интерактивные технологии вводят прямую связь со здоровьесберегающими, так как одной из форм здоровьесберегающих технологий является именно проектная деятельность, которая является также основной в интерактивных технологиях, позволяя разнообразить учебную деятельность учащихся.

Совместное обучение или другими словами групповая деятельность мотивирует учащихся быть лучше в определенной группе или не отставать от одноклассников, что также внедряет внутреннюю мотивацию для углубленного изучения английского языка.

Таким образом, можно сказать, что все современные инновационные технологии косвенно или прямо направлены на **здоровьесбережение**, так как по своей сути они очень продуктивны, интересны и несут важный образовательный характер.

Основоположником концепции «здоровьесберегающие образовательные технологии» в специальной литературе принято считать Н.К Смирнова, который утверждал, что эти технологии можно рассматривать как качественную характеристику образовательных технологий в соответствии с критериями воздействия на здоровье детей и педагогов, как техническую основу здоровьесберегающей педагогики, как совокупность форм и методов организации здорового воспитания детей. [5]

Здоровьесберегающие технологии ЗСТ в обучении означают совокупность условий, методов и приемов, способствующих максимальному сохранению, а также укреплению не только физического, но и нравственного и духовного здоровья субъектов любого образовательного процесса. Их главная задача - создать такие условия, которые не будут травмировать психику и организм учащегося. Именно поэтому система образования уделяет так много внимания здоровью подрастающего поколения.

Основываясь на имеющемся опыте здоровьесберегающих технологий, их использование в сочетании с педагогическими защитными режимами играет довольно большую роль в жизни каждого учащегося. Учащиеся более успешны и легче усваивают необходимые знания и преодолевают трудности. Это позволяет им достигать целей, которые являются частью задачи обучения. Учащиеся приобретают учебные навыки без стресса. Они укрепляют и поддерживают свое здоровье и учатся ценить других. Такой педагогический подход не создает дополнительной нагрузки на нервную систему, одновременно способствуя творческому развитию детей.

Очень важно и необходимо распределять здоровьесберегающие технологии по возрастным критериям для младшего, среднего и старшего звена, а также определенные виды и формы технологий использовать для формирования языковых навыков (фонетика, грамматика, лексика) и речевых компетенций (чтение, говорение, письмо, аудирование). Рассмотрим формы применения здоровьесберегающих технологий.

Обучающие игры.

Для младшего и среднего возраста при использовании здоровьесберегающих технологий важным видом деятельности считаются игры, которые направлены как на развитие языковых навыков (лексические и грамматические навыки), так и коммуникативных компетенций (письмо, говорение, слушание, чтение). Развитие здоровьесберегающих технологий без игровой составляющей довольно сложно представить. Ведь игра - это форма расслабления, ведущая к возникновению положительных эмоций и повышению работоспособности учащегося.

Рифмовки, скороговорки и фонетические ребусы.

Рифмовки, скороговорки и фонетические ребусы – отличные способы попрактиковаться и улучшить фонетические навыки, произношение и беглость речи. Рифмовки и скороговорки также могут помочь улучшить акценты, используя аллитерацию, которая представляет собой

повторение одного звука. Учитель использует рифмовки, скороговорки и фонетические ребусы на уроках английского языка для улучшения навыков произношения.

Медиативно – релаксационные упражнения.

Медиативно – релаксационные упражнения используются преимущественно в среднем и старшем звене. Задача преподавателя - создать позитивное отношение к предмету и повысить интерес, а также мотивацию учащихся. Именно поэтому в качестве одного из элементов здоровьесберегающих технологий на занятиях английского языка преподаватель применяет медиативно-релаксационные упражнения: релаксации (аудирование), музыкальные физминутки (аудирование и говорение), видео-физминутки (грамматика, аудирование и говорение), стихотворения и загадки (аудирование и говорение), использование интересных изображений с целью устного или письменного описания их (письмо и говорение). Цель вышеперечисленных упражнений - снять умственное напряжение, дать учащимся немного отдохнуть и вызвать положительные эмоции, которые помогут лучше усвоить материал.

Проектные работы.

Проектные работы в качестве ЗСТ преимущественно используются на старших этапах обучения. Осваивая культуру выполнения проектных задач, учащиеся учатся творчески мыслить, планировать свои действия, предвидеть возможные решения предстоящих задач. Проектные работы включают следующие формы: стенгазеты, материалы для стендов, диаграмму Венна, презентации, групповые работы творческого характера, интеллектуальные карты, и используются для отработки как языковых навыков (лексика и грамматика), так и коммуникативных компетенций (чтение, письмо, говорение).

В младшем звене общеобразовательной школы ведущими формами здоровьесберегающих технологий являются следующие примеры обучающих игр, а также рифмовки: для развития лексического навыка используется игра «Мухи», грамматики – игра «Стройся!», чтения – игра «Найди слова!», аудирования – игра «Мяч», говорения – игра «Ролевые игры», письма – игра «Кричащий диктант», навыка фонетики – рифмовки.

В среднем звене используются следующие формы здоровьесберегающих технологий: для развития коммуникативной компетенции чтения – игра «Тренер и игрок», лексики – игра «Фанты», грамматики – медиативно-релаксационное упражнение «Видео-физминутка», аудирования – медиативно-релаксационное упражнение «Загадки», говорения и письма – медиативно-релаксационное упражнение «Использование изображений», фонетики – скороговорки.

В старшем звене актуальными формами здоровьесберегающих технологий являются: для развития коммуникативной компетенции чтения – проектная деятельность «Mind maps», лексики – проектная деятельность «Диаграмма Венна», грамматики – проектная деятельность «Групповая работа творческого характера», говорения и письма – проектная деятельность «Презентация», аудирования – медиативно-релаксационное упражнение «Релаксация», фонетики – фонетические ребусы.

Таким образом, определенные виды здоровьесберегающих технологий при работе с учащимися на уроках английского языка зависят от возраста учащихся при обучении в младшем, среднем или старшем звеньях и от формирования определенных навыков, как языковых, так и коммуникативных компетенций английского языка.

Литература

1. Лингводидактический энциклопедический словарь Н.Н.Щукина: 2000 единиц/ А.Н.Щукин. - М.: Астрель: АСТ: Хранитель, 2007. – 746 с.
2. Вдовина Е. Критическое мышление. - Санкт-Петербург. 2013. – 52 с.
3. Л.Конопляник, Интерактивные методы преподавания иностранных языков в высшей школе: Материалы II Международной научной конференции "Современные тенденции преподавания второго языка в школах и высших учебных заведениях", Горловка, НДРІМ, 2011. – С. 84-85.

4. О'Доннелл, А. и Хмело-Сильвер. Международное руководство по совместному обучению. Нью-Йорк: Routledge, Taylor & Francis Group, 2013, - 6 с.

5. Смирнов Н.К. Здоровьесберегающие образовательные технологии в современной школе. М.: АПКИПРО, 2002. – 121 с.

ИСПОЛЬЗОВАНИЕ ПРОЕКТНОЙ ТЕХНОЛОГИИ НА УРОКАХ ЛИТЕРАТУРЫ

Гончарова А.С.

Научный руководитель: Забиякова Г.В., лектор
Кокшетауский университет им. Ш. Уалиханова, г. Кокшетау
anastasiia100318@mail.ru

Каждый педагог не раз задумывался о том, как сделать процесс обучения наиболее интересным, полезным и эффективным. В современных концепциях среднего общего образования в Республике Казахстан представлены цели, которые направлены на создание новых методов и технологий в обучении, на формирование творческой, образованной, компетентной и конкурентоспособной личности, способной жить в быстроразвивающейся среде.

Для выработки новых подходов в образовании было проделано немало работы: исследованы разные технологии и методы, которые обеспечивали бы эффективную и творческую работу на уроках. Один из лидирующих – метод проектной работы или же по-другому технология проектной работы. Данная технология формирует самостоятельную и инициативную позицию детей, развивает навыки индивидуальной и групповой работы, способствуя социализации и творческому подъему учащихся [1; с.37].

Цель данной статьи – рассмотреть историю, особенности, компоненты, виды и практическое применение в среднем звене средней школы проектной технологии.

Что же означает термином «проект»? Проект – это специально организованный учителем и самостоятельно выполняемый учащимися комплекс действий, завершающихся созданием творческого продукта, создание условий для проявления и развития человеческих способностей, творческого потенциала личности, развития ее самостоятельности, гражданских качеств [2; с.28].

Обращаясь к истории педагогики, обращаем внимание на тот факт, что проектная технология – это не новая организация учебной деятельности. Она возникла в конце девятнадцатого столетия в США. Данная технология имела и другое название – метод проблем. А связывалась она с идеями гуманистического направления в философии и образовании, разработанными американским философом и педагогом Дж. Дьюи, а также его учеником У.Х. Килпатриком. По убеждению Дж. Дьюи, «ценностно лишь то, что полезно». Иначе говоря, успешная активная деятельность ученика зависит от заинтересованности в самом знании. Наиболее важным было донести детям ту информацию, в которой рассматривалась польза полученных базовых знаний в школе. Для наглядного понятия ученикам приводили примеры проблемных ситуаций именно из реальной жизни, чтобы при существующих знаниях они пытались ее решить. Немного позже данный метод привлек внимание и русских педагогов, развиваясь практически параллельно с идеями американских педагогов. [3;с.13]

Вспомнив слова Александра Суворова: «Теория без практики – мертва, практика без теории – слепа», можем с уверенностью сказать о том, что это относится и к проектной технологии. Целью любых технологий и методов является то, что учитель должен научить учеников применять все свои теоретические знания на практике, то есть решать своего рода практические задачи. В ходе практики у детей развиваются разные качества и способности. В первую очередь – это умение работать в команде. Работая в команде, дети социализируются, получают навыки коммуникации, быстро выполняют задания, учатся друг у друга, дают мотивацию и замечают ценностный вклад в работу каждого из них. Работу в команде можно

сравнить с собиранием пазлов. Каждый ученик, отдавая частичку своей работы, вносит вклад в общую картину деятельности. Дети учатся выявлять проблему, ставить цели и задачи, качественно отбирать нужную и полезную для работы информацию, в конце выражать свою позицию и оценку, делать выводы и обобщения. Немаловажным в практике является системное мышление, с помощью которого дети могут мыслить так, чтобы видеть целостную картину, при этом опираясь на различные теоретические модели. Следует затронуть и развитие творческих способностей, в ходе которых формируется креативность. Но стоит отметить, что для творчества должны быть созданы определенные условия, которые направили бы его на ту деятельность. В ходе практической работы эффективно развиваются память и внимание учащихся.

Для успешной реализации проектной технологии следует знать ее этапы и особенности каждого из них. Стандартная проектная технология состоит из пяти частей: подготовка к проекту, разработка, оформление итогов, демонстрация проделанной работы и заключительный этап – самоанализ и рефлексия. Этап подготовки – один из самых важных, поэтому ему следует уделить немало внимания. В этой части проекта нужно выбрать тему, которая вызвала бы интерес и энтузиазм к работе у учащихся; разделить детей на равные по количеству и силе группы; и самое главное – собрать необходимое оборудование. Разработка самого проекта отдается в руки учеников, но под контролем учителя. Оформление проекта учащиеся также придумывают сами. Это могут быть и презентации, и видеоролики, и различные диаграммы, кластеры, интеллект-карты и т.д. Далее они презентуют свою работу и уже после следует оценка и самооценка. Для чего же нужен самоанализ? Для того, чтобы учащиеся могли понять, какой опыт они приобрели за время этой работы, полезен ли он, правильно ли удалось определить цели, задачи и верна ли сама реализация данного проекта. Именно на этапе рефлексии определяется ценность проделанной работы [4; с.283].

Существуют разные виды проектной технологии, которые применяются на уроках. Первый вид проектов – исследовательский. Данный тип имеет четко продуманную структуру, выполняется на материале конкретного предмета, должен содержать в своем составе различные опыты, эксперименты и опросы. Следующий вид – информационный. При таком типе происходит сбор необходимой информации, последующая обработка и презентация большой аудитории. Третий вид – творческие. Дети работают над проектом, решая вопросы и проблемы творческим путем, без ограничения рамок и правил. По продолжительности проекты могут быть краткосрочные, которые выполняются в течение одного урока и долгосрочные, которые занимают гораздо больше времени [5; с.49].

Во время прохождения педагогической практики в среднем звене на одном из уроков русской литературы мною был использован краткосрочный проект. Для того, чтобы заинтересовать учащихся и эффективно поработать на уроке, оставив в памяти детей большую часть информации, я изучила различные виды проектов технологии и одну из них применила на самом занятии. Называется она «Тексты новой природы». «Мультитексты», «новые тексты», тексты «новой природы» – все это синонимичные названия в использованной мною технологии. В настоящее время данные термины являются неустоявшимися, они находятся на стадии активной разработки и уточнения. «Текст новой природы» – мысль, зафиксированная на каком-либо носителе, для отображения которой используется связная последовательность разнородных символов: знаков вербальной и невербальной природы. [6; с.16]

Что можно сказать о тексте на сегодняшний день? Текст «старой природы» отличается линейностью, большим объемом, состоящим только из букв, законченностью, привычной для взрослого читателя, но совсем неинтересный для современных детей. В то время как для текста «новой природы» характерны объемность, визуальность, незаконченность, нематериальность, что тревожит и вызывает интерес. В наше время подростки и молодежь активно читают такие тексты: «флипбук», «буктрейлер», «неовинтаж», «шебби-бук», «партворк», «билд-ап», «виммельбух», «книгли», «комикс», «манга» и другие. [7;с.28]

На сегодняшний день современные педагоги активно внедряют элементы текстов «новой природы» на своих уроках. И урок литературы – это не исключение. Предлагаем ознакомиться с данными видами текста поближе.

«Флипбук» – это маленькая книжка с рисунками или картинками, при перелистывании которых создается иллюзия движения или эффект фильма. Применяв такой прием на уроке литературы, можно творчески передать какой-либо фрагмент произведения или же сюжет стихотворения.

«Буктрейлер» – прием, с помощью которого учащиеся могут в своей работе отобразить особенности произведения, его подтекст, героев, интересные сцены, используя мультимедийные технологии.

«Неовинтаж» – прием, позволяющий отразить старинные писания в современной интерпретации, другими словами: новое время, но прошедшие традиции.

«Шебби-бук» – прием, основанный на использовании разных видах искусства: декорация обложек, журналов, тетрадей различными лентами, кружевами и тканями. При изучении древнерусских литературных произведений, данный прием поможет детям приблизиться к той эпохе, к тому времени.

«Партворк» – книги различного характера, состоящие из нескольких частей или же выпусков.

«Билд-ап» – реклама. На уроке данный прием позволяет ученикам отобразить впечатлительные сцены произведений, отобразить интересную деталь в своей рекламе, придумать оригинальный текст, чтобы заинтересовать читателя в выборе именно этой книги.

«Виммельбук» – детская книжка-комикс, которая оснащена большим количеством рисунков.

«Книгли» – своего рода книга-картина, которая напечатана в виде иллюстрации. То есть ученики могут создать иллюстрацию к тексту, а в ней мелким шрифтом отобразить характеристику героев, особенности композиции, или же собственную оценку, рецензию на прочитанное произведение.

На уроке литературы, изучив произведение А.П. Чехова «Пересолил», я использовала такой вид текста «новой природы» как «билд-ап». Мы с учениками рассмотрели особенности произведения, охарактеризовали героев, определили, что служит в рассказе средством создания комического. Далее следовало отображение знаний в ходе краткосрочного проекта. Все учащиеся были разделены на три равные по силам группы, которые представляли собой рекламные агентства. Задание для каждой из групп звучало одинаково: «А.П. Чехов обратился в рекламное агентство с просьбой о создании рекламы на свое произведение «Пересолил». Отобразите в своем проекте все особенности рассказа: интересные моменты, детали, подтекст, героев, которые могут заинтересовать читателя в покупке данного произведения». На заключительном этапе каждая группа презентовала свою рекламу, проанализировала свою работу и провела самооценку. Данный проект позволил ученикам еще раз проанализировать произведение, обратив внимание на детали, героев, их поведение; продемонстрировать свои творческие способности при создании текста «новой природы». Каждая из групп активно работала, но в то же время внутри каждой команды царила особая атмосфера доброжелательности, поиска, уверенности в своих силах, поддержки.

Какова же была цель краткосрочного проекта? Современное образование требует новых подходов, способных приохотить детей к обучению. Проектная технология идеально подходит под данное описание. Примерами из личного опыта была доказана ее эффективность: она помогла детям раскрыться в полной мере. Цель проекта была понятной, а форма реализации интересной: они старались творчески подойти к любому заданию, учились критическому мышлению, размышляли, опираясь на конкретные знания, работали в команде, выполняя разные роли.

Литература

1. Поливанова К.Н., Проектная деятельность школьников: пособие для учителя. - М.: Просвещение, 2011. - с.37.
2. Меняева И.О., О методе проектов. // Педагогическая мастерская, №4, 2004. - с.28.

3. Гилева Е.А., История развития метода проектов в Российской школе. // Начальная школа, №4, 2007. - с.13.
4. Килпатрик У.Х. Метод проектов. Применение целевой установки в педагогическом процессе. - 1925. - с.283.
5. Гаврилин А.М., Организация работы над проектом // Школьная педагогика, №3, 2007. - с. 49.
6. Казакова Е.И. Тексты новой природы: проблемы междисциплинарного исследования // Психологическая наука и образование. 2016. Т.21. №4.- с. 16.
7. Казакова Е.И. Тексты новой природы: проблемы междисциплинарного исследования // Психологическая наука и образование. 2016. Т.21. №4.- с. 28.

АУДИРОВАНИЕ КАК ОДИН ИЗ АКТИВНЫХ МЕТОДОВ ДЛЯ ПОВЫШЕНИЯ МОТИВАЦИИ ПРИ ИЗУЧЕНИИ АНГЛИЙСКОГО ЯЗЫКА У УЧАЩИХСЯ СТАРШИХ КЛАССОВ.

Дарбинян А.Х.

Научный руководитель: Жуконова А.К., к.ф.н, ассоциированный профессор кафедры
Английского языка и Методики Преподавания
Кокшетауский университет им. Ш. Уалиханова, г. Кокшетау
anna.darbinyan14@list.ru

Поиск новых подходов для повышения мотивации к обучению и изучению иностранных языков обуславливает изменения в теории и практике преподавания. Современные образовательные технологии помогают сделать традиционные задания более интересными и тем самым заинтересовать учащихся.

Проблема статьи заключается в низкой учебной мотивации, нежелание изучать иностранный язык.

Актуальность статьи состоит в том, что проблемы мотивации в школах возникают по каждому предмету. Особо остро стоит проблема мотивации к изучению иностранного языка. Аудирование является одним из ключевых навыков в изучении английского языка. В данной статье на рассмотрение взята методика обучения аудированию для повышение мотивации у школьников.

Объект исследования – мотивация к изучению английского языка у учащихся старших классов.

Предмет исследования – методика обучения аудированию как средство повышения мотивации старших школьников к изучению английского языка.

Анализ исследовательских работ – в последнее время использование методики обучения аудированию для повышение мотивации приобретает всё больший и больший размах. В педагогической и психологической литературе хорошо изучена проблема использования различных методов как средства повышения мотивации достижения успехов у старших школьников на уроках английского языка. Изучением этой проблемы занимались: А.С. Макаренко, Выготский Л.С., Матюхина М.В., Якобсон П.М., М.Н. Скаткин и др.

Для начала нужно установить, что представляет собой понятие «мотивация» и «аудирование». Как уже давно известно, для изучения английского языка нужно освоить 4 важных навыка английского языка: Listening, writing, speaking, reading. Одним из главных навыков является аудирование, ведь большая часть информации поступает к нам при помощи слушания.

Под термином «аудирование» понимается «слушание с пониманием» или «понимание речи на слух». «Аудирование – сложная рецептивно-мнемическая деятельность, связанная с восприятием, пониманием и активной переработкой полученной информации, содержащейся в устном речевом сообщении» [1].

Рецептивный вид речевой деятельности, заключающейся в восприятии и понимании иностранного языка, а также устного сообщения является аудирование. В своей работе Колесникова И.Л. и Долгина О.А. описывают термин «аудирование» как «рецептивный вид речевой деятельности, представляет собой одновременное восприятие и понимание речи на слух»[2]. Аудирование представляет особый вид речевой деятельности, который взаимосвязан с другими видами речевой деятельности. Рассмотрение механизмов аудирования и их взаимосвязи с остальными формами речи дает возможность четко определить трудности, которые нужно преодолеть, а также выстроить систему для обеспечения возможности взаимосвязи аудирования с другими видами речевой деятельности. От вида либо цели аудирования зависит подбор текстов и методика преподавания. Выбор упражнений на аудирование и обучение должно обеспечивать не только соответствие упражнений психологическим и лингвистическим трудностям воспринимаемых на слух сообщений, но и эффективную реализацию конечной практической цели и задач обучения [3]. Термин "мотивация" пришло в методику и дидактику из психологии. Психологи Р. С. Немов, И. А. Зимняя описывают мотивацию как совокупность причин, объясняющих психологическое поведение человека. «Мотивация представляет энергетическую сторону и направленность поведения. Она определяет выбор человека, придает ему сил и настойчивости, делает его поведение целесообразным» [4].

«**Мотивация** - это всегда результат взаимодействия человека и ситуации, влияющий на степень его стремления и активности. Мотивация всегда эмоционально насыщена. То, к чему человек стремится или избегает, всегда вызывает у него эмоциональное отношение, является значимым и тем самым обеспечивает энергетическую мобилизацию организма на действие» [5].

Сегодня одной из важнейших проблем в методике преподавания иностранного языка является проблема формирования мотивации у старшеклассников. Особое внимание следует уделять формированию коммуникативной компетенции при обучении языка. Важно объяснить и научить студента общаться на иностранном языке на различные темы со сверстниками и носителями языка.

Именно мотивация является одним из главных условий успешного овладения иностранным языком, ее повышения от урока к уроку, положительной и постоянной. В настоящее время существует множество способов повышения мотивации, но наиболее доступным в современной школе может быть использование аудиовизуальных средств обучения иностранному языку, полностью реализующих принцип наглядности, который является решающим в образовательном процессе. Современный мир предлагает огромный выбор различных аудиоматериалов и создает, проверенные на практике, эффективные способы работы с ними.

Учителя подтверждают эффективность использования аудиофрагментов на уроках и выполнения предложенных заданий. Очень важно правильно выбрать метод работы с аудиоматериалами или исходя из особенностей учащихся, разработать собственную систему упражнений и заданий, которая позволит им применить на практике ранее полученные знания. Самое важное в обучении английскому языку это педагогические навыки преподавателя, знания своих учеников, их особенностей и умение выбирать соответствующие средства обучения, а затем грамотно организовывать студентов [6]. Поэтому в процессе формирования положительного отношения школьников к предмету необходимо учитывать факторы, которые возникают из-за того, кого мы преподаем, как мы преподаем и чему мы учим.

Для развития мотивации у учащихся старших классов на уроках английского языка, не обязательно уделять этому весь урок. Для повышения мотивации достаточно 15-20 минут, во время которого учащимся будет дан аудио материал при помощи которого, учитель может повысить мотивацию и желание изучать английский язык.

В исследовании был рассмотрен, а также теоретически обоснован и экспериментально проверен комплекс педагогических условий, при реализации которых в практике школ повышается уровень сформированности мотиваций старших школьников к изучению английского языка.

Можно выделить и разобрать еще большое количество способов работы с иноязычным аудио материалом который поможет для повышения мотивации у учащихся, такие как: заполнение пропусков, поиск подходящего слова, ответы на вопросы о которых говорилось в материалах, а также интеллектуальные игры с использованием аудирования. Выбирать способ работы следует, опираясь на уровень навыков и умений всего класса в целом и количества учащихся в группе, классе.

Подводя итог, следует отметить, что методически целесообразно организованная работа на уроках английского языка обеспечивает повышение уровня мотивации учащихся и обуславливает полное, глубокое и адекватное восприятие понимания темы урока.

Литература

1. Гальскова Н.Д. Теория обучения иностранным языкам: лингводидактика и методика. – Москва: Наука, 2008. – 190 с.
2. Колесникова И.Л., Долгина О.А. Англо-русский терминологический справочник по методике преподавания иностранных языков. Москва, 2008.
3. Сысоев П. В. Развитие умений учащихся воспринимать на слух текст на средней и старшей ступенях общего среднего образования // Иностранные языки в школе. - 2007. - № 4. - С. 9-18.
4. Осипов И. Формирование учебной мотивации школьников // Школа и производство. - 2004. - № 2.
5. Зимняя И.А. Психология обучения иностранным языкам в школе. Москва, 1991.
6. Власова И. А., Лобашев В. Д., Тропим В. Ф. Стимулирование интереса учащихся к учебной деятельности // Стандарты и мониторинг в образовании. - 2006. - № 3.

МЕКТЕП ЖАСЫНА ДЕЙІНГІ БАЛАЛАРДЫҢ ОҚУ ҮРДІСІНДЕГІ ТАНЫМ ӘРЕКЕТТЕРІНІҢ МАҢЫЗЫ

Дәулетханова Анель

Ғылыми жетекші: Баймұратова А.Б. педагогика ғылымының магистрі, лектор ассистенті
Ш. Уәлиханов атындағы Көкшетау университеті, Көкшетау қ.

dauletkhanova@mail.ru

Оқу - бала дамуының мектепке дейінгі баланың негізгі таным әрекеті. Танымдық әрекет балаларда оқу әрекеті негізінде қалыптасатын болғандықтан, алдымен оқу әрекетінің психологиялық ерекшеліктерінен бастауды жөн көрдік. Баланың оқу әрекеті — күрделі процесс, ол баланың барлық психологиялық қасиеттерін, рухани күшін керек етеді. Баланың ақыл-ой еңбегі белсенді әрекет болуға тиіс. Ол баланың жалпы психикалық даму ерекшеліктеріне байланысты болады. Баланың ақыл-ой әрекеті оның қажеттері мен қызығулары, сезімі мен еркі сияқты т.б. психикалық процестерімен байланысты іске асырылып отырылады. Баланың өздігінен оқуының жемісті болуы үшін ақыл-ой еңбегінің дағдыларын қалыптастыру керек. Баланың ақыл-ой еңбегін белгілі жүйемен дамытуға оның жалпы мәдениетін арттырып отыруға көңіл аудару керек. Ең алдымен, өз жұмысының мақсат-міндеттерін анықтауға үйрету қажет. Егер бала әрбір оқу жұмысын (тапсырмасын) не үшін, қандай мақсатпен жасау керектігін, ол қандай жаңа нәтиже (жаңа білім, дағды) беретінін білсе, онда бала әрекетінің саналығы артады. Оқу жұмысының міндеттеріне сай баланы өз бетімен жұмысын жоспарлай білуге, уақытты дұрыс пайдалануға, бақылауға, бағалауға, қысқаша айтқанда, өзін-өзі басқаруға дағдыландырудың маңызы өте зор. Баланың оқу әрекеті мазмұнына мыналар кіреді: ғылыми ұғымдар мен ғылыми жақтарды түсіну және практикалық міндеттерді шешуге бағытталған ойлаудың жалпы амал-тәсілдерін меңгеру. Осыған орай, ғылыми білімді және дағдыларды меңгеруі — олардың оқу әрекетінің негізгі мақсаты мен нәтижесі болып табылады. Біз зерттеу тақырыбымызға байланысты Л.С. Выготский[9], Д.Б. Эльконин [11], П.Я. Гальперин [10], В.В. Давыдов [7], және т. б. психологтардың жеке тұлға

туралы және оқытудағы іс-әрекеттің рөлі туралы теорияларын басшылыққа алып, танымдық, әрекет пен танымдық белсенділіктің тәрбиешілердің қызметінде кездесетін дидактикалық қиындықтардың көбірек орын алатындары мыналар:

- оқыту процесінде балалардың танымдық әрекетін, логикалық ойлау қабілетін қалыптастырудағы қиындықтар;
- балалардың оқу әрекетінің дағдыларын қалыптастырудағы қиындықтар;
- дарынды балалармен және үлгермейтін балалармен жекелеп жұмыс істеудегі қиындықтар. [1;15 - бет]

Тақырыпқа байланысты танымдық әрекеттің философиялық, психологиялық, педагогикалық негіздеріне сипаттама беріледі, анықтап айтқанда А.Н.Леонтьев, Д.Б. Эльконин, П.Я. Гальперин, В.В. Давыдов, М. Жұмабаев, Ж. Аймауытов, М. Мұқанов және т. б. психологтардың жеке тұлға туралы және білім танудағы іс-әрекеттің рөлі туралы теорияларына сүйеніп, танымдық әрекеттің мән-мағынасы сипатталады; оқу әрекеті мен танымдық әрекеттің құрылымының психологиялық ерекшеліктеріне түсінік беріледі

. Танымдық әрекеттің негізінде балаларда танымдық белсенділік қалыптасып дамиды, оның негізгі көріністері.

- ықыластың, ынтаның, ұмтылыстың, шартың жоғары болуы;
- балалардың өзіндік дербестігі, сұрақ беруге құмарлығы, пікір-талас туғызуға деген ықыласы;
- балалардың материалды еркін, өз сөзімен айтып беру мүмкіндігі және шығармашылық әрекетінің жоғары болуы. [2;32 - бет].

Психологтардың зерттеулеріне қарағанда, ойлау әрекетінің даму дәрежесін анықтаудың белгілері анықталған:

- ойлаудың дербестігі;
- оқу материалын жылдам және берік ұғыну;
- оқу материалына сын көзбен қарап, терең ұғыну;
- ойлау процесінің икемділігі (жаңа жағдайларға байланысты өзгеріп отыруы);
- ойлаудың көрнекі - образдық және логикалық түрлерінің өзара үйлесімді болып дамуы;
- бір пәннің материалын байланысты қалыптасқан ойлау амалдарының басқа пәндерді оқытуда да пайдалануға ауысуы. Мысалы, балалар тіл дамыту сабағында оқыған материалдың мазмұнына жоспар жасауды үйренсе, сол тәсілдерді басқа да пәндердің оқу материалына байланысты қолдана білуге мүмкіндігі болады.

Балалардың танымдық әрекеті мен белсенділігін қалыптастырып дамытуда проблемалық оқытудың маңызы зор, оның өзіне тән ұғымдары: проблемалық сұрақ, проблемалық міндет, проблемалық ситуация (жағдай) деген ұғымдары болады. Проблеманы оқытуда балалардың таным әрекеті төмендегідей негізгі үш кезеңнен тұрады:\

- проблемалық міндет қою және ұғыну;
- проблемалық міндетті талдау, болжамдар жасау, оны шешудің тиімді амалдарын қарастыру;
- проблеманы шешу және оның дұрыстығын тексеру. Балалардың оқу-таным белсенділігін артырудың тиімді құралдарының бірі - балалардың өзіндік жұмысы мен өздігінен білім алу әрекеті.

А. Байтұрсынов балалардың өзіндік жұмыстарын ұйымдастыру белгілі шарттарға байланысты болатынын баса айтады:

- балалардың істейтін жұмысының мақсатына айқын түсінуі;
  - жұмысның аяқталуына, оның алдағы нәтижесіне қызығуы
  - жұмысты балалардың өз еркімен қолдауымен орындауы.
- Балалардың өзіндік жұмысының атқаратын функциясы мен міндеттері анықталады:
- балалардың дербестік қасиетін мейлінше арттыру;
  - олардың алған білімінің саналылығы мен беріктігін қамтамасыз ету;

- балаларда оқуға қажет біліктер мен дағдыларды қалыптастыру;
- балалардың таным, ақыл-ой қабілеттерін дамыту;
- балаларды сыныптан және мектептен тыс дербес білім алуға әзірлеу
- балалардың оқуға ынтасын артғырып, үлгермеушілікті болдырмауға әсер ету. [3; 19]

Балалардың танымдық әрекеті мен өзіндік жұмыс дағдыларын қалыптастыруда оқыту әдістерінің қызметі ерекше. Тәрбиеші оқыту әдісі арқылы балаларға білім беруде өзінің іс-әрекетін балалардың таным әрекетіне басшылық етумен байланыстырады. Балалардың танымдық белсенділігінің деңгейіне қарай оқыту әдістері репродуктивті (түсіндірме, айтып беру, сипаттау т.б.), проблемалық әңгіме, зерттеу әдістері болып бөлінеді. Оқытудың мақсаттарына қарай әдістерді жаңа білім беру, қайталау, біліктер мен дағдыларды қалыптастыру, білімді тексеру және бағалау әдістері қолданылады.

Таным-дүниені, өмірді танып білу қабілеттілігі. Балалардың таным белсенділігінің тиімділігін және сапасын арттыру үшін сабаққа техникалық құралдар, сызбалар, көрнекілікті пайдаланудың орны ерекше. Эфирде оқылған өлеңдерден біздің ақындарымыздың дүние танымы шабыт қарымы, тақырып аумағы, ой салмағы көрініп жатады. Бала психикасының даму мәселесі адамның дүние танымына қатысы бар үлкен философиялық мәселе.

Танымдық есеп- жаңа білім іздеуге, оқудағы байланыс, дәлелдерді белсенді пайдалануға түрткі болатын оқу тапсырмасы. Танымдық есеп жүйесі бүкіл оқыту процесінде оқудың мазмұны мен іс-әрекет амалдарын біртіндеп күрделендіре беретін бірізділікк негізделеді. Сондықтан тәрбиеші баланың білімді меңгеруімен қатар, оның оқу-танымдық іс-әрекетін белсендіру жағына да баса назар аудару керек.

Танымдық қызығушылық- ғылым жаңалықтарын, қоғамда болып жатқан өзгерістерді танып-білуге деген қызығушылық.

Қоғам дамуының қазіргі кезеңінде баланың өздік ізденуі, шығармашылықпен жұмыс істеуі маңызды қажеттілікке айналып отыр. Сондықтан балалардың белсенділігін дамытып, дұрыс бағыт таңдап, білім мен біліктерін өмірдің жаңа жағдайында пайдалана білуге үйрету қажеттігі туындайды. Мұндай іс-әрекет тәсілдерін жүзеге асыруда еріктік компоненттің маңыздылығын ескеру қажет.

Қоғамға саналы, мақсатты түрде бағыт ұстаған және ғылыми-техникалық прогрестің барысына тиімділікпен араласа алатын ізденістер қажет. Осыған байланысты әрбір баланың ерікті түрде кәсіптік мәнді іс-әрекетті орындауға ұмтылыс, оны қажетсінуі мен шығармашылық тапсырманы шешу ісінде алғы алгоритімдерді иемдену болып отыр. Ал бұл тек оқу - зерттеу және өндірістік- техникалық пайдалану істерін ұйымдастырудың белсенді түрлерін ықыласпен жүргізген жағдайда ғана мүмкін болады.

Таным процессі түрлі қиындықтарды жеңумен байланысты. Таным барысындағы қиындықтарды жаңу, ол үшін қажетті ерік-күшін жұмсау жеке тұлғаның өзінің танымдық әрекетін нысаналы түрде және саналықпен реттеуін талап етеді. Еріктің болуы жеке тұлға үшін елеулі, маңызды мақсаттар мен міндеттердің болуымен байланысты [4; 65 - бет].

Баланың өзіне де өзгеге де сын көзімен қарауы, таным өрісінің кеңеюі, айналасындағылардың еңбегін бағалауға, белгілі бір нәтижеге жетуге талаптануы ерік - күшін талап етеді. Сондықтан баланың ерікті түрде ішкі қажетсінуі мен білім беру міндеттерінің үйлесімді ұштасуын дамудың шарттары ретінде қарастыруға болады.

Зерттеліп отырған мәселе бойынша жүргізілген талдаулар мынадай өлшемдерді бөліп көрсетуге мүмкіндік береді.

- 9) ғылыми және пәндік білімдерінің болуы;
- 10) танымдық іс-әрекет тәсілдерін игеру;
- 11) танымдық тапсырмаларды орындауда оны жоспарлау білігінің болуы;
- 12) танымдық іс-әрекетті ұйымдастыра білу;
- 13) танымдық іс-әрекеттерді орындауда ұйымдастыру амал-тәсілдерін білу және оны жаңа жағдайда пайдалану;
- 14) тұтас педагогикалық процесте мақсаты өзара әрекет;
- 15) танымдық тапсырмаларды орындауда оны алдын - ала болжау, нәтижесін

елестету және маңыздылығына сын баға беру;

16) проблеманы шешудің қажетті ұжымдық нысандарын ұйымдастыру біліктерін меңгеру;

Көрсетілген өлшем негізінде мынадай белгілер анықталады:

- танымдық іс-әрекетке тұрақты қызығушылық;
- оқу ісіне белсене кірісу;
- танымдық материалдарды қызыға қабылдау және оны қажетсіну;
- білімін өз бетінше жаңартып, толықтырып отыру;
- танымдық тапсырмаларды іріктеу;
- танымдық тапсырмалардың мақсаты мен міндетіне сәйкес жоспар құру;
- тапсырманы орындаудың әр кезеңдерін елестету және соған сәйкес тәсіл-амалдарын

жоспарлау;

- жұмыс мазмұнын нақты жоспар арқылы жетілдіру;
- жұмыс барысындағы кедергілер мен қиындықтарды болжау;
- оқу-танымдық біліктерін ұтымды пайдалану;
- танымдық ұйымдастыру біліктерінің болуы;
- танымдық іс-әрекеті ұйымдастырудың оңтайлы формаларын таңдауы;
- жұмыс нәтижесін таңдау және өзіндік баға беру;
- шығармашылыққа ұмтылу;

Балалардың танымдық қызығушылығы, ізденпаздығы, оқу еңбегі әлеуметтік сабақтастық алып жатса, онда олар қоғам дамуына үлес қосумен қатар жеке рухани қанағаттану көзі болады. Тәрбиеші балалардың танымдық іс-әрекетіне бағыт-бағдар беруде мыналарды ескеру керек:

7) танымдық тапсырмалар мазмұнын түрін ойлап табу және оларды іріктеуде балалардың танымдық мүмкіндіктерін ескеру;

8) шығармашылықты қажет ететін, кәсіби маңызы бар тапсырмаларды беру;

9) көркемдік шешім табу, образ жасау, модель құру т.б. үшін негіз боларлық жағдайларды тудыра білу;

10) тапсырмаларды жоспарлауға және оны жетілдіруге көмек көрсету;

11) жоспар бойынша іс-әрекет тәсілдерін ұйымдастыра білуін қадағалау;

12) баланың шығармашылықпен жұмыс істеуін ұйымдастыру;

Осындай мәселелерді теориялық, әдіснамалық талдау, танымдық іс-әрекеті жоспарлау және ұйымдастыру біліктерін дамыту мен қалыптастыру психологиялық процестерді педагогикалық шарттарға сәйкес сабақтастықта жүргізген маңызды.

Балалардың танымдық іс-әрекеттегі жоспарлау біліктері құрамына мыналар кіреді:

- іс-әрекет мақсаттарын құру және анықтай білу;
- оқу-танымдық материалы бойынша жұмыс логикасы мен ретін анықтай білу;
- игерген білімі мен жаңа материалды байланыстыра білу;
- оқу-танымдық әрекетте маңызды, өзекті мәселелерді анықтау;
- тапсырманы орындауда оның микро кезеңдерін алдын-ала анықтау;
- жұмыстың әдістемелік құрылымын ойлап табу, оның түрлі нұсқаларын табу;
- жұмыста кездесетін кедергілерді, қиыншылықтарды, мүмкін болатын қателіктерді

алдын алу;

- түрлі әдіс-тәсілдерді таба білу;
- жаңа білім көзін іздеу;
- өз ойын негіздеу, жұмыс бағытын таңдау;
- мәселенің перспективалық бағытын анықтау;
- іс-әрекет моделін құру;
- нәтижесін болжай білу;

Балалардың танымдық іс-әрекетін ұйымдастыру біліктерінің құрамы:

- оқу-танымдық әрекетте дербестілік пен жағдайларды дұрыс ұйымдастыра білу;
- жұмыстың орындалу кезеңдерін анықтап, тиімді әдіс-тәсілдер арқылы тапсырманы

орындау;

- топпен жұмыс істей білу және пікір талас жүргізу;
- өзара көмекті ұйымдастыру, өзіндік бақылау;
- тапсырмаларды деңгейлерге жіктеу;
- қажетті жағдайлар эксперимент, экскурсия, бақылау т.б. жұмыс түрлерін жүргізе

білу;

- өзіндік жұмысты іздемпаздықпен іске асыру;
- жұмыстың орындалу кезеңділігі мен жүйелігін сақтау;
- жұмысты шығармашылықпен шешу;
- оңтайлы әдіс-тәсілдер, амалдар арқылы нәтижеге жету, тұжырым жасау.

Балабақшада оқыту үрдісінде баланың нәтижелі білім алуы, танымдық шарттарын игеру мынадай шарттарға байланысты деуге болады:

-қанағаттану-баланың кәсіби бағдарлануында маңызды, оның таңдаған мамандығына деген көзқарасын айқындап, оқытудың негізгі нәтижесіне ықпал етеді;

-белсенділік-нәтижеге жетуге деген ұмтылыс түрінде көрінеді. Қажетсіну,оқу мотивтері, танымдық қызығушылық т.б. белсенділіктің ішкі жағдайында пайда болады;

-оқу үлгерімі-жоспарланған нәтижеге жету деңгейінің көрсеткіші ретінде көрінеді. Бұл көрсеткіш педагогикалық бағалау көмегімен анықталып, сандық форма –баға ретінде қойылады. Баға оқу үлгерімі көрсеткіші ретінде, ал оның деңгейі нәтиже ретінде көрініс береді. [5; 28 - бет]

Жоғарыда оқыту және тәрбиелеу тиімділігін бағалау өлшемдерінің ең негізгілері ғана берілді. Бірақ әр педагогикалық жүйеде, әр деңгейінде оның өлшемдері толықтырылып және жүйеленіп, аралық және соңғы нәтижеге жету мақсатында өзгеріп отырады.

Танымдық іс-әрекет – шәкірттің білімге деген өте белсенді ақыл-ой әрекеті. Балабақша балаларының танымдық іс-әрекетін жетілдіру проблемасына педагогтардың, психологтардың еңбектері арналған. Бұл проблеманың кейбір қырлары тамыры тереңге бойлайтын көне замандардан бастау алады. Сократтың өзі-ақ оқыту барысында шәкірттің танымдық іс-әрекетін арнайы басқарудың маңыздылығын атап көрсеткенді.

Алтынсариннің пікірінше, педагогикалық жұмыстағы ең шешуші нәрсе: тәрбиешінің ең жақсы оқыту әдістерін таба білуде, балалармен дұрыс сөйлесе білуінде. “Үлгілі жолға қойылған, дұрыс тәртібі бар жаңа типті мектеп жасына дейінгі балаларды қызықтырып, оларды мәдениетке, жұмысқа және айналасын, өз ортасын тануға, ой еңбегін үйретуге тиіс”, - деп атап көрсеткен.

Қолданылған әдебиеттер

9. А. Камалбекова. Оқушылардың танымдық қызығушылығын ойын әрекеті арқылы арттыру: Алматы, Бастауыш мектеп 2005
10. Бастауыш мектеп журналы. 2000-2005 ж.
11. А. Малдыбаева. Жеке тұлға диагностикасы: Шымкент, 2005
12. Б.С.Волков, Н.В.Волкова. Детская психология:-М, 2004
13. Б.С.Волков, Н. В. Волкова. Возрастная психология- М, 2005
14. Б.С.Волков Психология младшего школьника - М, 2002
15. М.В.Гамезо, Е.А. Петрова. Возрастная и педагогическая психология-М, 2003
16. Б.С. Волков. Младший школьник. Как помочь ему учиться-М, 2004

СОЦИАЛЬНЫЕ СЕТИ НА УРОКАХ ИНОСТРАННОГО ЯЗЫКА

Дерр А.А.

Научный руководитель: Жумагулова Е.В.,
лектор кафедры общего языкознания и литературы, магистр филологии
НАО «Кокшетауский университет им.Ш.Уалиханова», г. Кокшетау
a.derr@bk.ru

Аннотация: В данной статье рассматриваются возможности обучения иностранным языкам при помощи социальных сетей, таких как, Instagram, Facebook, YouTube. Определены понятия Instagram, Facebook, YouTube.

Ключевые слова: социальная сеть, обучение, иностранный язык.

В нашем современном мире каждый человек всё больше стремится к общению. Люди стараются больше путешествовать, узнавать мир, знакомиться с новыми людьми. Раньше до эры интернета люди чаще общались вживую чем в настоящее время. Сейчас же, когда существует интернет и социальные сети в нём, наше общение стало более прогрессивным благодаря цифровизации. Люди могут общаться друг с другом виртуально. Но соцсети это не только общение, но и изучение чего-то нового и полезного, например, изучение иностранного языка. Есть возможность общаться с иностранными гражданами, читать новости и блоги на изучаемом языке, тем самым повышать свой уровень языка. Но для начала предлагаем дать определение социальной сети

Социальная сеть является онлайн-сервисом, который позволяет создать социальную связь, построить взаимоотношения между пользователями, распространить любую информацию, узнать что-то новое, другое. Социальные сети обладают практически неограниченными возможностями для обмена разносторонней информацией (текст, фото, видео, микроблог и т.д.); профиль с личной информацией (ФИО, возраст, ВУЗ, место жительства, место работы, фотографии и т.д.); добавление в друзья (знакомые, друзья, родственники, одноклассники, преподаватели, коллеги и т.д.). Помимо всего прочего, социальные сети дают возможность своим пользователям вступать в сообщества, создавать группы, комментировать и обсуждать информацию, которой делятся его друзья.

Оптимальным способом изучения иностранного языка в интернете являются многоязычные социальные сети. Но не только многоязычные ресурсы интернета помогают пользователям изучать иностранные языки, но также и такие социальные сети как «Instagram», «Facebook», «YouTube» и множество других. Рассмотрим данные социальные сети и возможности их применения на уроках иностранного языка.

Instagram - бесплатное приложение для обмена фото и видео, которое позволяет применять к ним фильтры, а также распространять их через свой сервис. На сегодняшний день это приложение перестало быть просто развлекательной площадкой, сейчас это целая платформа, наполненная действительно полезной информацией. Вы с лёгкостью найдёте странички крупных образовательных, благотворительных и социальных проектов. В своей работе мы часто используем это приложение, которое изначально было создано для обмена фотографиями и видеозаписями. Это приложение является отличной платформой для того, чтобы найти картинку или видеоролик для описания, тренировки устной речи по теме урока. Ведь можно мгновенно выложить фотографию, придумать свой хэштег и описание; снять короткое видео и обменяться полученными результатами. Можно организовать конкурс и наградить того, кто собрал наибольшее количество лайков. Если на уроке встречаются задания «Исправьте ошибки», то Instagram тоже поможет вам заинтересовать учащихся. С помощью приложения вы можете превратить обычные тестирования с выбором правильного варианта ответа в виде «Викторины» в Instagram Stories. Учащиеся в интерактивной форме выполняют задание, получают моментальную обратную связь. Не забывайте о креативных домашних

заданиях, которые можно будет легко проверить, если ввести придуманный вместе с детьми единый хэштег.

Помимо этого, на данной платформе можно найти полезные страницы для изучения немецкого языка, например [deutschonline](#). На данной странице предложен полный курс изучения иностранного языка (немецкого). Здесь можно изучить правила, слова, и всё это в интересной форме.

Facebook — одна из крупных социальных сетей в мире. Эта социальная сеть также является бесплатной для пользования. Посещаемость сайта очень высока, сеть является мультязычной. Facebook позволяет создать профиль с фотографией и информацией о себе, приглашать друзей, обмениваться с ними сообщениями, изменять свой статус и т.д. Facebook предлагает множество функций, с помощью которых пользователи могут взаимодействовать между собой. Благодаря функциональности этого сайта, на его просторах можно найти людей из разных стран, обладающих тем или иным языком, которые смогут помочь вам. Также можно найти сообщества, в которых будет главная цель, задача – изучение иностранных языков. В этом случае изучать язык еще проще, так как многие пользователи заинтересованы в такой деятельности. В качестве примера приведем самые популярные группы на Facebook по изучению английского языка.

[EnglishClass101](#) — Здесь можно найти множество интересных статей и видео-уроков о произношении английских слов, веселые подборки, подкасты и т.д.

[Learn Real English](#) — Здесь можно найти подходящего репетитора из Великобритании, ознакомиться со статьями об удаленном обучении и пообщаться с другими участниками группы.

[Learn English](#) — один из самых популярных сайтов, посвященных изучению английского. В группе состоят люди из всех уголков мира. Здесь можно найти курсы английского для путешествующих, видео-уроки, методики, книги, интересные публикации и т.д. Также в группе часто появляются статьи на тему «Самый простой способ выучить английский язык».

Несколько советов для изучения иностранного языка в Facebook:

1) Практикуйтесь, размещая свои посты. Вы можете практиковаться в простом английском языке, описывая вещи, которые происходят с вами, что является отличным способом практики говорения от первого лица. Постановка вопросов также отличный способ изучения английского языка. Тогда ваши друзья могут вам отвечать, и вы можете начать разговор онлайн. Это также означает, что многие люди могут вступить в разговор с вами.

2) Связь с англоговорящими друзьями. Вы можете найти новых друзей на Facebook, общаться с ними и получать мгновенные ответы обратно, так что это эффективный способ обучения.

3) Изменение используемого языка на английский. У Facebook есть проверка орфографии, поэтому если вы будете набирать текст с ошибками, он может исправлять ошибки правописания. Это также может помочь вам улучшить словарный запас, потому что вы будете узнавать новые слова, которые вы, возможно, не знали раньше, запоминать правильное написание слов.

Существует множество способов использования Facebook в классе – от обычной рассылки информации отсутствующим ученикам до создания собственных учебных материалов и обсуждений на соответствующие темы курса. Настоящая работа показывает, что при помощи Facebook преподаватель может создавать обстановку англоговорящей страны на уроке, и как показывают результаты исследования, ученики положительно отзываются о подобном опыте.

YouTube — видеохостинг, предоставляющий пользователям услуги хранения, доставки и показа видео. Пользователи могут добавлять, просматривать, комментировать и делиться с друзьями теми или иными видеозаписями. Благодаря простоте и удобству использования YouTube стал популярнейшим видеохостингом и третьим сайтом в мире по количеству посетителей. На просторах этого сервиса имеются видео-уроки по грамматике, чтению, говорению разных языков. С помощью них можно самостоятельно изучать иностранные языки. Преимущество YouTube в том, что при изучении мы слушаем правильное произношение, актуальный язык и развиваем понимание языка на слух.

Приведем пример использования приложения Instagram на уроках иностранного языка во время педагогической практики в КГУ «ОШ села Полтавка отдела образования по Атбасарскому району управления образования Акмолинской области». Для урока мы выбрали подходящий к изучаемой теме пост в Instagram. Ученикам было предложено описать фото, что изображено на нём, когда/где/кем было сделано, при этом сам текст ученики не видят. Ученики работают в парах 5 минут, чтобы придумать подпись к фото. Они могут представить, что это фото сделали они сами и рассказать о нём. Затем ученики по истечении времени делятся своими идеями, а учитель проверяет ошибки и помогает с лексикой. Далее читаем оригинал, работаем с незнакомыми словами. Выбираем, чей текст подходит больше к фото: учеников или оригинал. Ученикам данный вид работы показался очень необычным и интересным. На наш взгляд можно и нужно использовать социальные сети в обучающих целях, так как социальные сети — это «естественная среда обитания» современных школьников, и они чувствуют себя увереннее в работе с ними.

В своей статье мы рассмотрели возможные пути изучения иностранного языка через социальные сети и выявили наиболее популярные из них. Мы пришли к выводу, что изучение иностранных языков при помощи социальных сетей имеет большое будущее. Помимо того, что ученики, используя социальные сети, могут самостоятельно изучать иностранный язык, можно также применять их на уроках иностранного языка. Тем самым, мы мотивируем учащихся к изучению иностранного языка и показываем альтернативные возможности и способы работы над языком.

Литература

1. Blattner Geraldine, Lara Lomicka. Facebooking and the social generation: A new era of language learning. Alsic. Apprentissage des Langues et Systèmes d'Information et de Communication 15.1. 2012. [Электронный ресурс]. URL: <http://journals.openedition.org/alsic/2413> (дата обращения: 03.03.2018).
2. Manan Nor Ashikin Ab, Ahmad Ashaari Alias, Ambigapathy Pandian. Utilizing a Social Networking Website as an ESL Pedagogical Tool in a Blended Learning Environment: An Exploratory Study // International Journal of Social Sciences & Education. 2012. [Электронный ресурс]. URL: https://www.researchgate.net/publication/261174650_Utilizing_a_Social_Networking_Website_as_an_ESL_Pedagogical_Tool_in_a_Blended_Learning_Environment_An_Exploratory_Study (дата обращения: 09.03.2018).
3. Terantino Joe, Karen Graf. Using Facebook in the language classroom as part of the net generation curriculum // Language. 2011. P. 44-47 (). [Электронный ресурс]. URL: https://www.actfl.org/sites/default/files/pdfs/TLEsamples/TLE_Nov11_Article.pdf (дата обращения: 09.03.2018)

ПРИМЕНЕНИЕ СТРАТЕГИИ «ПЕРЕВЕРНУТЫЙ КЛАСС» ПРИ ИЗУЧЕНИИ ДРАМЫ А. Н. ОСТРОВСКОГО «БЕСПРИДАННИЦА»

Домалевская А.Д.

Научный руководитель: Забинякова Г.В., старший преподаватель

НАО КУ им. Ш.Уалиханова, г.Кокшетау

domalevskaya2001@bk.ru

Наряду с лирическими, эпическими произведениями в школе изучаются и драматические произведения. Проанализировав программу по русской литературе, мы пришли к выводу, что драматических произведений в школе в количественном отношении изучается гораздо меньше, чем эпических и лирических. Знакомство с драмой как родом литературы начинается в шестом классе. На уровне «Знание, понимание» учащиеся знакомятся с терминами, причем и пьесы, и терминология из класса в класс усложняются. Сравним, если в 6 классе предлагается для изучения пьеса-сказка А. Н. Островского «Снегурочка», в 7 классе учащиеся изучают произведение Д. И. Фонвизина «Недоросль», то восьмиклассникам предлагается прочитать и проанализировать трагедию У. Шекспира «Ромео и Джульетта» и комедию Н. В. Гоголя «Ревизор». В девятом классе учащиеся знакомятся с произведением А. С. Грибоедова «Горе от ума», а в десятых и одиннадцатых в зависимости от направления обучения изучают драму А. Н. Островского «Бесприданница», пьесы А. Вампилова «Старший сын», «Утиная охота».

Изучение драматических произведений в школе учащимся дается труднее, чем изучение лирических и эпических произведений. Трудности заключаются в том, что драматическое произведение предназначено для постановки на сцене, оно лишено лирических отступлений, авторских размышлений, портретной характеристики героев (дается лишь краткая характеристика в афише). Чтобы определить конфликт в произведении, учащиеся должны обращать внимание на действия, поступки, речь героев. Кроме того, трудности испытывают учащиеся еще и из-за небольшого количества часов, выделенных для изучения драматического произведения.

Важность изучения драмы в школе заключается в том, чтобы научить учащихся не просто читать по ролям, но уметь «постигать авторский замысел, пробудить интерес к театру, сопоставлять авторский замысел пьесы с воплощенным замыслом режиссера, увидеть за его толкованием пьесы присутствие самого драматурга» [1]. Поэтому необходимо искать такие формы и приёмы работы, с помощью которых была бы возможность не только познакомить учащихся со спецификой драмы как особого рода литературы, но и научить анализировать драматическое произведение.

Рассмотрим организацию уроков по пьесе А. Н. Островского «Бесприданница» с применением стратегии «Перевернутый класс», основателями которой являются американские преподаватели Джонатан Бергаман и Аарон Сэмс. Суть данной стратегии заключается в том, что ученики дома изучают теоретическую часть (просматривают аудио-видеоматериалы, просматривают фильмы, выполняют задания, необходимые для дальнейшей работы в классе), а на уроках учитель вместе с учащимися отрабатывает практическую часть, рассматривая более сложные вопросы.

При изучении драматического произведения большую роль играет вступительное занятие, на котором в традиционном формате урока мы рассматривали эпоху, исторические сведения, биографию драматурга, историю создания драматического произведения, т.е. материал, который старшеклассники могут изучить самостоятельно, используя руководство учителя, что и предлагает стратегия «Перевернутый класс».

Итак, первое занятие по драме А. Н. Островского «Бесприданница» нацелено на овладение теоретических понятий, связанных с изучением драмы. Можно предложить следующие задания:

- 1) Составить глоссарий по следующим терминам: драма как род литературы, драматическое произведение, трагедия, конфликт, контраст, действующие лица, ремарка.
- 2) Посмотреть видеопрезентацию «Биография и творчество А. Н. Островского» и ответить на вопрос: «Почему А. Н. Островского называют «Колумбом Замоскворечья»?»

На уроке, на этапе актуализации знаний, с целью проверки степени усвоенности данного материала, можно использовать прием «Две правды, одна ложь» (учащиеся составляют три утверждения, два из которых верно, одно – нет). Применяв прием «Ты – мне, я – тебе», учитель может оценить составленные утверждения, проверить степень подготовленности учащихся к уроку.

На следующем этапе урока, используя прием «Инсерт» (чтение с пометами), рассмотрим историю создания драмы «Бесприданница», ее сценическую судьбу. Чтобы получить обратную связь, можно применить рефлексивный прием «Плюс – минус – интересно». Учащиеся делятся впечатлениями о статье.

Далее происходит знакомство с действующими лицами драмы. Чтобы представить героев, необходимо не просто прочесть сведения о действующих лицах, но обратить особое внимание на значение имен, фамилий героев. Данная работа может состоять из двух заданий:

- 1) Прочитайте краткую характеристику действующих лиц в афише. Разделите героев на четыре группы. По какому признаку вы выполнили группировку?

- 2) Работа в группах:

1 группа – «Женские образы в драме» (Харита Игнатьевна, Лариса Дмитриевна); 2 группа – «Образы сильных мира сего» (Кнуров, Вожеватов, Паратов); 3 группа – «Чиновник Карандышев»; 4 группа – «Второстепенные герои пьесы» (Робинзон, Гаврило, Иван).

Задание: Еще раз обратитесь к характеристике героев, используя интернет-ресурсы, запишите, что обозначают имена, отчества, фамилии героев. На основе полученной информации составьте словесный портрет героя, опишите его характер.

Данная работа позволит учащимся включить воображение и представить действующих лиц драмы. Прием «Авторский стул» и соответствующие дескрипторы помогут оценить работу групп.

На данном уроке учащиеся выявляют главный конфликт драмы.

«Путь к прояснению основного конфликта прокладывает и установление границ пьесы – с чего началось и чем кончилось, что способствует прояснению общего взгляда на пьесу» [2]. Домашним заданием будет перечитывание пьесы и составление сюжетного плана.

Второй урок будет посвящен анализу образов Кнуrows, Вожеватова, Паратова. Дома учащимся предстоит выполнить следующую работу: используя прием «Анкета» заполнить анкету на Карандышева, Робинзона; заполнить «Дневник двойной записи» (первая графа действия героев, поступки (Паратов, Карандышев, Кнуров), вторая графа – интерпретация)

На третьем уроке, используя материал домашней работы, мы рассмотрим образы «маленького человека» – Карандышева, Робинзона, проанализируем речь героев, ее своеобразие, определим, как речь передает характер персонажа, его чувства. В качестве домашнего задания можно предложить темы для самостоятельного изучения: «Актрисы,

сыгравшие роль Ларисы Дмитриевны», «Романсы в драме «Бесприданница»», «Портрет одной семьи» (на примере семьи Огудаловых). Отдельный урок посвящается изучению образа Ларисы Дмитриевны – главной героини пьесы А. Н. Островского «Бесприданница». Основная тема пьесы – власть денег, собственности, богатства в эпоху «торжества буржуазии». Драматург пытается найти в реальной жизни те силы, которые могли бы противостоять стихии холодного расчета и эгоизма. Особое внимание писатель уделяет героям «с горячим сердцем», которые и в это жестокое время продолжают жить чувствами, ищут понимания, счастья. К таковым относится и главная героиня пьесы «Бесприданница», которая выделяется среди персонажей своей нравственной чистотой, верой, наивностью. На уроке учащиеся должны прийти к выводу, как любовный конфликт переплетается с социальным. Дома учитель предлагает посмотреть фильм режиссера Э. Рязанова «Жестокий романс» и написать учащимся рецензию на фильм.

На пятом уроке выявляется авторская позиция. Обычно в драматическом произведении «позиция автора скрыта более, чем в произведениях другого рода» [3], поэтому анализируя ремарки, характер развития конфликта, учащиеся должны определить, как писатель относится к своим героям. Кроме того, последний урок является итоговым, учащимся можно предложить творческую работу.

При работе с драматическим произведением большую роль играют выразительное чтение, инсценировки. Данные приемы уместно применять при анализе персонажей.

Таким образом, применение стратегии «Перевернутый класс» при изучении драмы А. Н. Островского «Бесприданница» позволит вовлечь в процесс обучения всех учащихся, более подробно изучить данное произведение, применив интересные приемы; расширить кругозор учащихся, развить навыки самостоятельного поиска посредством выполнения исследовательских заданий. При использовании данной стратегии роль учителя меняется: он становится консультантом, советчиком; обучая учащихся навыкам исследовательской работы на уроках литературы, он реализует одну из главных задач современного образования.

Литература

1. Методические подходы к преподаванию драмы в школьном курсе литературы. Особенности методики изучения драмы в школьном курсе литературы // Электронный ресурс. Режим доступа: https://studbooks.net/1277290/pedagogika/metodicheskie_podhody_prepodavaniyu_dramy_shkolnom_kurse_literatury
2. Методика изучения драматических произведений // Электронный ресурс. Режим доступа: https://vuzlit.com/959522/metodika_izucheniya_dramaticheskikh_proizvedeniy
3. Халиуллина Р.А. Методы работы над драматическим произведением в школе // Электронный ресурс. Режим доступа: <https://infourok.ru/metody-raboty-nad-dramaticheskimi-proizvedeniyem-v-shkole-4275927.html>

ВЕРБАЛИЗАЦИЯ КОНЦЕПТА «ГОРЫ» В КАЗАХСКОЙ НАРОДНОЙ СКАЗКЕ И В «КАЗАХСТАНСКИХ СКАЗКАХ» Ю. СЕРЕБРЯНСКОГО

Домалевская А.Д.

Научный руководитель: Анищенко О.А., д. ф. н., ассоциированный профессор
НАО КУ им. Ш.Уалиханова, г.Кокшетау
domalevskaya2001@bk.ru

Статья посвящена рассмотрению концепта «горы» в казахских народных сказках и в сборнике «Казахстанские сказки» Ю.Серебрянского.

Термин «концепт» относится к числу стержневых терминов современной лингвистики. Несмотря на изучение понятия «концепт» выдающимися исследователями Н.Д. Арутюновой, А.П. Бабушкиным, А. Вежбицкой, Е.С. Кубряковой, С.Е. Никитиной, нет единого определения данному термину. В Большом словаре иностранных слов концепт характеризуется как «общее понятие, общее представление» [1]. Художественный «концепт» представляет собой сочетание понятий, каких-либо элементов, эмоций. Рассматривая «концепт» в художественной литературе, исследователи текста обращают внимание на воплощение индивидуально-авторского способа «восприятия и организации мира, т.е. частный вариант концептуализации мира» [2]. Академик Д.С. Лихачев считал, что если обращаться только к словарному смыслу слова, то смысл «зашифрованной» мысли автора останется неясным, непонятым. Это значит, что «именно оперирование концептами и проникновение в индивидуально-авторскую концептосферу позволяет читателю и исследователю проникнуть в суть текста, существующий только как потенциал и могущий быть превращенным в действительный смысл» [2].

Сказки – это сокровищница казахского народа, в них нашли отражение быт, обычаи, традиции степного кочевника, таящего в себе народную мудрость, остроумие, находчивость. Благодаря географическому положению, в казахских народных сказках большую роль играют горы. Рассмотрим концепт «горы» в казахской сказке «Ер-Тостик».

В сказке Ер-Тостик отправляется на поиски братьев. Показана длительность их пути: *«Прошел мимо гор, степей и пустынь»*. В данном контексте «горы» используются в качестве географического понятия, т.е. в прямом значении данного слова. По возвращении братьев домой, отец устраивает той. Радость родителей, гостеприимство, богатство стола подчеркивается в предложении: *«На достархан выносят мясо гору»*. Здесь слово «гора» употребляется в переносном значении: «очень много».

Возвращаясь домой после свадьбы девяти сыновей, караван Ерназара подходит к подножию гор: *«Дорога привела их к гор подножью, / Урочище пред ними Соркудук»* [3]. Именно с этого момента начнутся испытания для влюбленных Ер-Тостика и Кенжекей. В данном контексте словосочетание «подножье гор» – начало препятствий, которые нужно героям преодолеть.

В описании погони Бабы – яги за Ер-Тостиком читаем: *«Такая тут началась скачка, что горы стали рассыпаться, как кучи песка»*. [3] В одном предложении наблюдаем гиперболу «горы стали рассыпаться» и сравнение «горы..., как кучи песка». Данные художественные средства подчеркивают силу, мощь героя и его коня.

В подземном царстве Ер-Тостик встречается с человеком небывалой силы, который от скуки передвигает горы с места на место (опять гипербола, так характерная для жанра сказки). Интересно имя этого человека – **Горокат**. Оно образовано путем сложения основ, от слов *гора* и *катать* с помощью соединительной гласной *о*.

Жители страны Темир-хана, узнав, что к ним идет Ер-Тостик, откочевали за широкий утес, находившийся *«за шестью горами и семью озерами»* [3], что означает очень далеко. Можно сравнить со сказочным выражением русской сказки *«за тридцать земель в тридесатом царстве»*.

В битве с Шоин-Кулаком Ер-Тостик в изнеможении падает на землю. Чувствуя усталость, *«показалось ему, что гора свалилась на него»*. Слово *гора* употребляется в значении «тяжесть».

Таким образом, в казахской народной сказке концепт «горы» включает значения: 1) географический термин; 2) переносное значение «очень много»; 3) «преграда, препятствие»; 4) употребляется в качестве характеристики субъективных качеств героя («сила», «мощь») с помощью художественных средств (сравнение, гипербола); 5) переносное значение, передающее категорию состояния «тяжело». Кроме того, в сказке есть герой **Горокат**, имя которого образовано от слов *гора* и *катать*.

Таким образом, категория «концепт» в казахских народных сказках активно и различно вербализуется. Сравним отражение концепта «горы» в «Казахстанских сказках» Ю.Ю.Серебрянского. Юрий Юрьевич Серебрянский – казахстанский писатель, поэт, Публикуется в журналах «Дружба народов», «Знамя», «Воздух», «День и ночь», «Новая юность», «Пролог», «Юность», «Новая реальность», на литературном ресурсе «Литература». О своем творчестве он говорит: «Проза – это всего лишь большое стихотворение... – это гармония, которую подсознательно чувствует читатель... В прозе есть ритм, который нужно держать» [4]. В сборник «Казахстанские сказки» вошло пятнадцать сказок. Они не связаны между собой единым героем, не связаны сюжетной основой. Каждая сказка – отдельное произведение. Ю.Ю.Серебрянский, будучи казахстанцем (в третьем поколении) польского происхождения, отмечает его сказки – «первый шаг к созданию фольклора нового, общего» [4]. «Казахстанские сказки» Ю.Ю.Серебрянского удивляют: «сказочные сюжеты с тонко вплетенной в них реальностью – бывшей и настоящей – завораживают и увлекают в яркий мир, в котором художник едет на черепахе по вполне современному городу, а король отправляет письма своим подданным с помощью арыков» [5]. В них колорит и аромат казахской земли. Попытаемся выяснить, каким образом посредством концепта «горы» отображается индивидуально-авторское восприятие мира, а также с верализацией концепта «горы» казахских народных сказках.

В «Казахстанских сказках» Ю.Ю.Серебрянского остановимся на анализе сказок «Замок Кок Тобе», «Король изобретатель», «Пастухи – близнецы».

В сказке «Замок Кок Тобе» творение природы противопоставлено творению человека. Первое же предложение, с которого начинается сказка, заинтересовывает читателя: *«Когда-то на горе Кок Тобе над самым городом стоял громадный замок рыцарей, правивших этими землями»* [6]. **Кок Тобе** – гора в Алматы. Возможно ли, чтобы на горе стоял «громадный замок»? Оказывается, возможно. В настоящее время на пике горе Кок Тобе, на высоте 1100 м, расположился великолепный парк «Кок Тобе», который является символом города Алматы. Итак, первая особенность сказок Ю.Серебрянского – сочетание реального и вымышленного: на горе Кок Тобе стоит громадный замок рыцарей. Обратим внимание: в этом предложении нет характеристики горы, она и так очевидна: любая гора характеризуется высотой, величию. Здесь же автор подчеркивает замок рыцарей, который является «громадным». Гора в сравнении с замком кажется приниженной, не такой большой. Рыцарям, забравшимся высоко в горы, вознесшимся над простыми жителями, казалось, что замок внушает страх подчиненным.

Описание замка и гор дается в противопоставлении: при плохой погоде на фоне черных туч замок выделялся своей белизной (он был построен из белого камня), но при хорошей погоде *«позади замка вставала гряда высоких снежных гор, и он казался маленьким на их фоне, совершенно не страшным»* [6]. *«Гряда снежных гор»* – белый цвет преобладает в описании гор, а не замка, замок же кажется *«маленьким на их фоне»*. Люди любили *«свои горы»*, и опять мы наблюдаем противопоставление *горы* – свои, *рыцари* – чужие. Высокомерие рыцарей, решивших построить башню, которая *«могла бы сравниться с высотой гор»*, было наказано. Они погибли в **горах**, которые в данной сказке являются не только географическим пейзажем, но и олицетворяют справедливость, независимость.

В сказке «Король – изобретатель» высмеиваются глупость и высокомерие короля, построившего замок на склоне **гор** и отгородившего себя от людей. Он построил замок в горах не для того, чтобы любоваться горными вершинами, а для того, чтобы наблюдать сверху за людьми. Изобретением короля было то, что он отправлял сообщения народу по арыкам к домам жителей и ждал от них ответ, которого, естественно, не получал: *«Не подумал он о том, что*

город наклонный, и письма текут только сверху вниз, по течению». [6] В данной сказке горы являются той деталью, которая помогает раскрыть образ главного героя.

В сказке «Пастухи – близнецы» два пастуха – братья-близнецы, но у них разные цели в жизни: один мечтал о счастье, которое заключалось в семье, детях, внуках; другой («*тот, что носил тубетейку словно корону*») мечтал о том, чтобы стать известным на всю степь. В этой сказке действующими лицами являются не только братья-пастухи, мать, горный бог, но и горы. При описании встречи пастуха с горным богом, автор использует олицетворение: «*гора задрожала, сотряслась, затряслась, раскололась*». В данной цепочке глаголов используется прием градации, передающий отношение горы к происходящему, неодобрение взглядов пастуха, что носил тубетейку.

Таким образом, в «Казахстанских сказках» Ю.Серебрянского концепт «горы» включает следующие значения: 1) горы – географический пейзаж; 2) горы – олицетворение справедливости, независимости; 3) горы – вспомогательная деталь, необходимая для раскрытия образа главного героя; 4) гора – действующее лицо.

Сопоставив использование концепта «горы» в казахской народной сказке и в «Казахстанских сказках» Ю.Серебрянского, можно сделать следующие выводы: 1) общим является то, что лексема «горы» употребляется в прямом значении, является географическим пейзажем; 2) служит для раскрытия и характеристики образов – персонажей; 3) горы и герой взаимодействуют на протяжении всего повествования. Если в народных сказках **горы** выступают как неодушевленный предмет, то в авторской сказке они олицетворяются, становятся действующими лицами. В народной сказке для описания **гор** используются такие художественные средства, как гипербола, сравнение. В авторской сказке автор использует эпитеты, олицетворение. Но, несмотря на сходство и отличие концепта «горы» в рассмотренных нами произведениях, следует отметить, что через языковые средства раскрывается образное, понятийное и символическое содержание.

Литература

1. Большой словарь иностранных слов // Электронный ресурс. Режим доступа: https://gufo.me/dict/foreign_words
2. Художественный концепт как единица индивидуально-авторской концептосферы // Электронный ресурс. Режим доступа: https://studbooks.net/769162/literatura/hudozhestvennyy_kontsept_edinita_individualno_avtorskoy_kontseptosfery
3. Казахская народная сказка «Ер-Тостик» // Электронный ресурс. Режим доступа: <https://vseskazki.su/narodnye/kazahskie-skazki/er-tostik.html>
4. Тарнецкая О. Казахстанский писатель Юрий Серебрянский: «Проза – это всего лишь большое стихотворение» // Электронный ресурс. Режим доступа: <https://yvision.kz/post/745041>
5. Серебрянский Ю. Пишу все на собственном опыте // Электронный ресурс. Режим доступа: <https://toppress.kz/article/yurii-serebryanskii-pishu-vse-na-sobstvennom-opite>
6. Серебрянский Ю. Казахстанские сказки // Электронный ресурс. Режим доступа: <https://magazines.gorky.media/druzhba/2016/8/kazahstanskije-skazki.html>

ЯЗЫК МИМИКИ И ЖЕСТОВ

Дусумбекова Раушангуль

Научные руководители: Жапарова К.Г., Абдрахманова С.А., старшие преподаватели
Кокшетауский университет им. Ш.Уалиханова, г. Кокшетау

raushanguldusumbekova@mail.ru

Человеческое общение по большей части происходит с помощью жестов и мимики. Как пишут в многих книгах, для передачи фактической информации используют вербальные способы, а для передачи эмоций и чувств невербальные способы. Когда человек обладает хорошей интуицией и естественен в разговоре, мы думаем, что он очень уверенный, на самом же деле он умеет понимать как вербальные, так и невербальные сигналы и использовать их в своем общении. Если же в разговоре с собеседником чувствуется ложь и неуверенность в его словах, то у него сразу видно разногласие между его мимикой, поведением и сказанными словами.

Все помним Чарли Чаплина - великого артиста немого кино. В его актерском мастерстве сразу понятно, по его мимике и жестам, где он смеется, плачет или ему весело. Такие актеры как Чарли Чаплин – гении невербального общения. Они настолько владеют сигналами чувств, эмоций и языком тела, что несут в себе массу информации. При общении с человеком, мы не обходимся без жестов, фиксаций и поз. Первое, на что обращаем внимание при общении - лицо. Лицо является главным показателем эмоций и чувств. Легче всего глядя на лицо распознаются положительные эмоции, такие как любовь, радость, счастье. Труднее обстоит дело с отрицательными эмоциями, такими как грусть, печаль и разочарование. Вообще мимика определяет самые основные эмоции: удивление, гнев, страх и отвращение.

Улыбка - означает проявление радости. Но она тоже бывает разной: когда человек улыбается только губами, и когда улыбается с зубами. Но не всегда улыбка означает проявление радости. Легко можно узнать искренне ли улыбается тебе человек. Если в его глазах пылает огонь, то он очень заинтересован в общении с тобой, если же в глазах его пустота, то собеседник чем-то обеспокоен или ты ему неприятен. Конечно, если кто-то скажет, что выражение лица можно подделать, то он будет прав. Однако, слова, жесты и поза выдают человека.

В мире очень много жестов, однако в разных странах они имеют и разную формулировку. К примеру, в Британии, если человек поднял большой палец на дороге, означает, что он голосует и всё хорошо. Но в Греции такой жест влечёт за собой оскорбительное значение.

Основные жесты, которые мы используем, это жесты с помощью рук, они помогают распознать ложь собеседника или симпатию к тебе.

Больше всего нас выдают жесты ладонями. Основных три жеста: ладонь вниз, ладонь вверх и указующий перст. Характеризуются они так: ладонь вверх – значит человек Вам доверяет и выражает покорность, ладонь вниз – человек пытается доминировать над Вами, указующий перст - человек агрессивно настроен на Вас.

Что касается рукопожатий, оно бывает так же трех видов: доминирующее, покорное и равное. Если человек хочет доминировать в Ваших отношениях, то рука его направлена ладонью вниз.

Другой жест - сцепленные руки. Жест этот означает негативное отношение и в некотором смысле разочарование. Наблюдается он в трех положениях: сцепленные пальцы возле лица, руки, которые лежат на столе и руки опущенные на колени. Такой жест чаще всего используют люди уверенные в себе и обладающие чувством доминирования и даже превосходства. Также к жестам уверенных людей можно отнести захват руки на руку или руки сцепленные за головой.

К жестам неуверенного человека можно отнести: скрещивание рук со сжатыми кулаками или обхват предплечий. Такие жесты говорят о желании сдерживать ненависть или страх. Человек зажат и пытается закрыться от мира, т.е у него некая враждебная и оборонительная позиция.

И последний жест, про который хочется упомянуть – стартовый жест. Этот жест чаще всего используют студенты перед окончанием лекции, и означает что пару пора завершать. Студент

сидит, положив свои руки на колени или обхватывает край сидения руками. Как видите, в мире много различных жестов. Но всегда нужно с осторожностью их использовать, дабы не совершить ошибку.

Литература:

1. Аллан Пиз. Язык телодвижений. Самосовершенствование. Расширенная версия. 1981 г.

«БАЛАЛАР УНИВЕРСИТЕТІ» ЖОБАСЫ АЯСЫНДА БИОЛОГИЯДАН ОҚУШЫЛАРДЫҢ ЗЕРТТЕУ ЖҰМЫСТАРЫН ҰЙЫМДАСТЫРУ

О.М. Елемес

Ғылыми жетекші: профессор Дурмекбаева Ш.Н, биология және оқыту әдістемесі
кафедрасының меңгерушісі, биология ғылымдарының кандидаты
«Ш.Уәлиханов атындағы Көкшетау университеті» КеАҚ, Көкшетау қ.

orazgul.yelemes@bk.ru

Оқушылардың зерттеу жұмысы білімді өз бетінше меңгеру қабілетіне ықпал етеді, ол ойлаудың зерттеушілік мәдениетін қалыптастыруға бағытталған, ал оның негізінде қарама-қайшылықтар мен мәселелерді көре білу, гипотезаларды алға тарту, фактілерді орнату, сипаттау және түсіндіру, эксперименттерді жүргізу, бақылау жатады[1].

Баланы зерттеушілік жұмысына дайындау, оны зерттеушілік ізденіс шеберлігі мен дағдыларына үйрету қазіргі білім берудің ең маңызды міндетіне айналуға. Бұл да маңызды, өйткені ең құнды және берік білімді біз өз бетімізше, өзіміздің шығармашылық ізденісіміз барысында аламыз. Білім берудегі зерттеушілік мінез-құлықты дамытудың негізгі құралы – оқытудың зерттеу әдістері[2].

Қазіргі кезде мектеп оқушыларының зерттеу жұмыстарының мәселесі әсіресе бастауыш сынып оқушылары үшін өзекті болып отыр. Оқушылардың белсенді, шығармашылық, өз бетімен іс-әрекетінің дағдылары, білім фундаменттері, өз іс-әрекетінің нәтижелерін талдау, синтездеу және бағалау әдістерінің негізі бастауыш мектепте қалануы тиіс[3].

Оқушылардың зерттеу шеберліктері мен дағдылары тұлғаның негізгі құрамдас бөлігі ретінде оның кәсіби даму процесінің жетекші сипаттамаларын білдіреді, оның сыртқы әлеммен байланысының әмбебаптығын көрсетеді, шығармашылық өзін-өзі жүзеге асыру қабілетін жандандырады, танымдық қызметтің тиімділігін анықтайды, танымдық және практикалық қызметтің кез келген саласына зерттеу қызметінің білімдерін, дағдыларын тасымалдауға үлкен үлес қосады[4].

Зерттеу – құзыреттілігі білімнің, дағдылардың жиынтығымен анықталатын, оқу және зерттеу процесінде қалыптасатын, белгісізді тәуелсіз тануға, мәселені шешуге бағытталған жеке сапа. Зерттеу құзыреттілігінің құраушы компоненттері мыналар болып табылады: танымдық, мотивациялық, құндылық-семантикалық, белсенділік-практикалық[5].

Оқушының зерттеу құзыреттілігі-бұл оқушының өз бетінше жаңа білімді игеруге және алуға, проблеманы бөліп көрсету, әртүрлі білім көздерімен жұмыс істеу, тақырыпты зерттеу, байқау жүргізу нәтижесінде идеялар, гипотезалар ұсыну, мәселені шешу жолдарын ұсыну және мәселелерді, жобаларды шешудің ең ұтымды нұсқаларын іздеу. Оқушының зерттеу құзыреттілігі зерттеу қызметі барысында әртүрлі жолдармен құрылуы мүмкін. Ең тиімді тәсілдердің бірі мектеп ғылыми қоғамы шеңберіндегі жұмыс болып табылады[6].

Бүгінгі таңда балаларға қосымша білім беруді ұйымдастырудың келесі ерекшеліктері туралы айтуға болады: оның өмір сүруінің қажетті шарты-баланың іс-әрекет түрін, мұғалімді, оқу бағдарламасын таңдау еркіндігі, оларды өзгерту мүмкіндігінің болуы, әртүрлі рөлдерді, қатынастарды таңдау, өмірді одан әрі таңдау мүмкіндігі; негізгі ұйымдастырушы – бұл сабақ

емес, оны жүзеге асырудың әртүрлі формалары мен технологияларында жүзеге асырылатын шығармашылық; балалардың білім беру бірлестіктерін ұйымдастырудың әртүрлі формалары; сабақтар кестесі балалардың мүдделері мен мүмкіндіктері ескеріле отырып жасалады; сабақтардың ұзақтығы білім беру міндеттеріне сүйене отырып белгіленеді; жылдар ішінде қосымша білім беру педагогтері мен тәрбиеленушілер арасында баланың жеке басын құрметтеуге, оның өмірі мен денсаулығына, демократияға, бостандыққа қамқорлық жасауға негізделген қатынастардың ерекше стилі қалыптасты[7].

Балалар университеті – бұл бәрін білгісі келетін, бәріне қызығушылық танытатын балаларға арналған жоба, және олар әрқашан өз сұрақтарына жауап таба алмайды. Бір жағынан, бұл олардың ата-аналарының проблемасы, олар өздерінің бәрін білгісі келетін балаларының сұрақтарына қалай және не жауап беру керектігін білмейді. Екінші жағынан, мұндай сұрақтарға уақыт жетіспейтін мектеп мәселесі[8].

Балалар университетінің басты ерекшелігі - балалар мен ересектер жобаларының бастамасы. Сондай-ақ "Балалар университеті" жобасы жұмысын атқаруда "ғалым-тәлімгер-жас маман-оқушы" өзара қарым-қатынас тізбегі көрінеді. Әр түрлі жастағы балалар жобалық тәлімгерлермен, жобалық ұстаздармен және кеңесшілермен бір алаңда жобалау-зерттеу қызметімен айналысады, әртүрлі бейіндегі және деңгейдегі іс-шараларға қатысады, ғылыми-зерттеу кездесулерін өткізеді, өз жетістіктерімен таныстырады. Аптасына бір рет өткізілетін сабақ ішінде оқушылар жобалау-зерттеу қызметінің маңыздылығымен танысады. Бұл жерде оларға сабақ өткізетін жоба тәлімгері-оқытушы қызмет етеді. "Балалар университеті" жобасында кішкентай студенттер үшін білім беру қарқындары өткізіледі, онда балалар өз жұмыстары бойынша ЖОО оқытушыларынан және жетекші пән мұғалімдерінен кеңес алады[9].

Зерттеу жұмысы Көкшетау қаласы Ш.Уәлиханов атындағы Көкшетау университетінің Биология кафедрасының «Ботаника» және «Өсімдіктер физиологиясы» оқу зертханасында жүргізілді. "Балалар университеті" жобасына "Сәкен Жүнісов атындағы № 18 мектеп - лицейі", "Мәлік Ғабдуллин атындағы № 3 мамандандырылған гимназиясы" "әл-Фараби атындағы ІТ лицейі", "№ 17 мектеп-гимназиясы", "№ 12 жалпы орта білім беретін мектебі", "№ 1 мектеп-гимназиясы", Көкшетау қаласындағы физика-математика бағытындағы Назарбаев Зияткерлік мектебінің 4 және 5 сынып оқушылары қатысты. Олардың 17-сі қыз, 13 ұл балалар. Сабақ айына бір рет сенбі күндері сағат 10:00 ден 12:00 ге дейін жүргізілді. Сабақ қазақ және орыс тілдерінде жүргізілді. Оқушыларға ғылыми зерттеу жұмыстарын түсініп, ұйымдастыру үшін зерттеу жұмыстарының бірнеше тақырыптарына бейнематериалдар дайындалды (1-сурет). Бейнематериал Сарсұт бағдарламасы арқылы дайындалды.

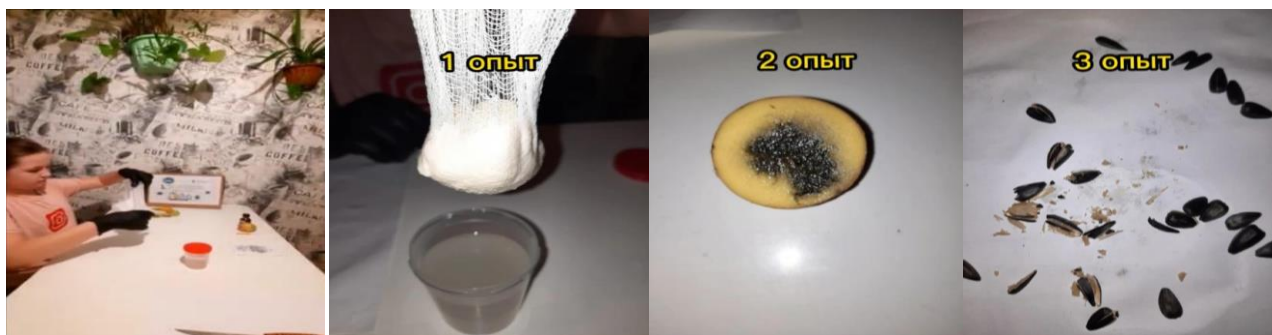
1 – сурет.
Тауық
жұмыртқасының
қабығындағы
тесіктерді
анықтау.
«Балалар
университеті»
жобасы аясында

биологиядан оқушылардың жеке зерттеу жұмыстары.

1 – оқушының зерттеу жұмысының тақырыбы: Ақуыздарды, көмірсуларды, майларды анықтау. Тәжірибенің мақсаты: сапалық реакциялардың көмегімен ақуыздарды, көмірсуларды, майларды анықтау. Өсімдік тұқымының құрамына май кіретінін және картопта крахмалдың болатынын анықтайды. Тәжірибе барысында 1. Банкаға су құйып, содан кейін қамырды дәкеге орап, суға батырады. Оны шайғаннан кейін судың түсі өзгергенін байқайды. 2. Картопты ортасынан кесіп, картоптың ақ бөлігіне йод тамшысын тамызады және эксперименттің

нәтижесін бақылайды. 3. Өсімдіктің тұқымын ақ қағазға салып және оларды ұсақтайды. Бақылау нәтижесін кестеге толтырып, анықталған заттардың биологиялық маңызын түсіндіреді (2-сурет).

2- сурет- Акуыздарды, көмірсуларды, майларды анықтау.

Сонымен зерттеу жұмысының нәтижелерін практикалық тұрғыда қолдануға болады және зерттеу жұмыстарына арнайы дайындалған бейнематериалдарды көрсету арқылы оқушылар кез келген уақытта ғылыми зерттеу жұмыстарын жүргізе алады.

ӘДЕБИЕТ

10. Слепцова В.П. Формирование исследовательских навыков учащихся во внеурочной деятельности по биологии. // Научно-методический журнал «Исследователь/Researcher». – 2/2020. – 202-206с.
11. Ракитницкая Н.В. Организация исследовательской деятельности учащихся в начальной школе, Исследователь/Researcher • 3-4/2018 99-106.
12. Алексеев Н.Г., Леонтович А.В., Обухов С.А., Фомина П.Ф. Концепция развития исследовательской деятельности учащихся// Исследовательские работы школьников. 2001. – №1. – С. 24 – 34.
13. Т.Н.Лубинская. Исследовательские умения и навыки как базовые компоненты профессионального становления личности. УДК 378.147.5// 2009//99-101с.
14. Соловьёва Н.М. «Формирование исследовательской компетентности обучающихся в классах с углубленным изучением естественнонаучных дисциплин в условиях взаимодействия «школа-вуз»»././ Диссертационная работа. – Якутск – 2019. – 194с.
15. Воробьева А.В. Исследовательские компетенции современного школьника: сущность и содержание. //Журнал научных публикации «Дискуссия». – 2013. – 90-95.
16. Ильиных И.М. Дополнительное образование как пространство развития социальной активности молодежи. // Сибирский педагогический журнал. – 2008. – 327-337с.
17. Прохоров А.В. Детский университет как инструмент ранней профориентации. // Вестник Тамбовского университета. Серия Общественные науки. Тамбов, 2018. – 25-30с.
18. Мерзон Е.Е. Организационно-педагогические условия развития одаренности школьников педагогами высшей школы. // Сибирский педагогический журнал. – 2013. – 81-85с.

GESCHICHTE DER DIALEKTE DER DEUTSCHEN SPRACHE

Erke A.A.

Wissenschaftlicher Berater: Baimanova L.S.

Kokshetauer Sh. Ualikhanov Universität, Kokshetau

Spookie22k@gmail.com

Territoriale Unterschiede in Phraseologie, Vokabular, Phonetik und Grammatik schaffen zusammen mit Dialekten besondere Eigenschaften und Besonderheiten der deutschen Sprache. Der Begriff "Dialekt" geht tief in die Geschichte ein, das Niveau der Verwurzelung von Dialekten in verschiedenen Ländern basiert direkt auf historischen Bedingungen. In Deutschland haben Dialekte

aufgrund der schon lange existierenden Zersplitterung deutlich länger eine wichtige Rolle gespielt als in vielen anderen Sprachen. Die Verdrängung von Dialekten in der Zeit der Bildung der Schriftsprache ging langsam voran [1, S.636]. Im Prozess der Vereinigung in einer einzigen Sprache und der Entwicklung einer landesweiten Sprachnorm sind die meisten Dialektphänomene in die Landessprache eingegangen, insbesondere im Bereich des Vokabulars. Die grammatischen, Vokabular- und phonetischen Eigenschaften lokaler Dialekte sind im Laufe der Geschichte der Entwicklung einer landesweiten Sprache ziemlich stabil.

Die Sprachwissenschaftler unterscheiden drei Perioden in der Entwicklung der deutschen Sprache: die alte, die mittlere und die neue. Das Hauptmerkmal in der Antike war der Konsonantismus zwischen den damals existierenden niederfränkischen, niederdeutschen und hochdeutschen Dialekten. Der Konsonantismus ist aufgrund eines Phänomens wie der zweiten Verschiebung von explosiven Konsonanten von besonderer Natur. Dies betraf hauptsächlich die Bewegung von tauben Geräuschen [t], [p], [k]. In der Mitte des Wortes zwischen den Vokalen in oberdeutschen Dialekten bildeten sie doppelte Spiranten [t > ss, p > ff, k > hh]. Der Anfangston [p] hat sich in bestimmten mittel- und süddeutschen Dialekten in [pf] verwandelt. Diese Dialekte sind die Grundlage der literarischen Sprache, daher kann man im modernen Deutsch bemerken, dass man ihre Spuren [pf] anstelle des pragermanischen [p] (goth. punk, neudeutscher Pfund, lateinischer Papa, neudeutscher Pfaffe). Dabei wird der Übergang von [k] zu [kh] ausschließlich in südlichen Dialekten nachvollzogen und spiegelt sich bis heute in der Sprache wider [2, S.163].

Die Bewegung unter den sonoren Konsonanten berührte nur das Gesamtdeutsche [d], an dessen Stelle sich in wenigen Dialekten, nämlich in Ostfrankreich und Süd, ein Ton [t] bildete, der dann in das literarische Deutsche übergang: Agsk. – *dag*, Goth. – *dags*. – *tag*. Die Grenzen zwischen den oberdeutschen und niederdeutschen Dialekten wurden als ziemlich abgegrenzt und streng angesehen. Die Grenze zwischen dem mitteldeutschen (Mitteldeutschland) und dem oberdeutschen Adverb (Schweiz, Süddeutschland, Österreich) wurde nicht so klar gezogen wie zwischen den oben genannten Dialekten.

Die ältesten Denkmäler der deutschen Sprache waren Wörterbücher, die Glossare genannt wurden, und sie wurden für eine lange Zeit in Übereinstimmung mit diesen oder jenen Dialekten umgeschrieben.

In der mittleren Periode der Geschichte unterschieden sich mitteldeutsche und oberdeutsche Texte, die viele charakteristische Dialektmerkmale enthielten, in größerem Maße erheblich voneinander. Im mitteldeutschen und bayerischen Adverb werden neue Diphthonge [ei], [au] und [ei] gebildet, die Diphthonge [oi], [ie] und [ei] werden in einfache, lange Vokale umgewandelt. Fast alle kurzen wichtigsten werden in offenen Silben verlängert: nehmen, geben, sagen, fahren.

Im XIV–XV Jahrhundert finden die Predigten eine besondere Bedeutung. Im 14. Jahrhundert Deutsch ersetzt Latein und wird zur Sprache der Diplomatie und der geistlichen Beziehungen. Die offiziellen Papiere des XIV. Jahrhunderts stellen eine reiche Quelle für die Dialektologie dieser Periode dar.

Die damalige Lebensweise der reisenden Dichter und Ritter, die Notwendigkeit, eigene Kompositionen vor den Feudalherren in ganz Deutschland aufzuführen, veranlasste Schriftsteller und Dichter, den Gebrauch dialektaler Wendungen und Formen zu vermeiden. Die einheitliche Sprache der ritterlichen Poesie blieb nur lexikalisch, aber in der Morphologie und Phonetik wurde keine Einheitlichkeit beobachtet. Die offiziellen Dokumente stellten je nach Herkunft der Schreiber eine kontrastreiche Mischung verschiedener deutscher Dialekte dar. Allerdings war beispielsweise die Amtssprache von Kaiser Karl IV., die sich in Prag befand, eine Mischung aus hochdeutschen und mitteldeutschen Formen und blieb auch bei der Machtübergabe an die Habsburger und der Verlegung des Amtes nach Wien gleich. Andere Kanzleien hielten sich an diese Grundsätze, aber in privaten Botschaften wurden Dialekte verwendet. Später wurde der Buchdruck erfunden, er war einer der wichtigsten Faktoren für die Bildung der deutschen Literatursprache.

Nach der Meinung der Historiker existierten im 16. Jahrhundert folgende Hauptarten der Dialekt Sprachen: Oberrhein, Bayerisch-Schwäbisch, Mittelrhein, Nürnberg, Mittelfränkisch-Sächsisch. Als Reformator hielt sich Martin Luther in Phonetik und Rechtschreibung an die allgemein anerkannten

Normen, die von der sächsischen Kanzlei entwickelt wurden. Zu der Zeit, als das Neue Testament übersetzt wurde, wurde die Rechtschreibung darin bereits nach den Eigenschaften der Phonetik des alemannischen Adverbs umgewandelt, und die Diphthongs wurden durch einfache Vokale ersetzt. Für das katholische Deutschland hingegen war die kaiserliche Kanzlersprache mit ihrer Fülle an süddeutschen Formen noch lange eine Vorbildsprache.

Im XVII und XVIII Jahrhundert wurde die Vorbildsprache von den sächsischen und frankfurter Dialekten beeinflusst. Aber in einigen Fällen äußerten sich die Dichter in Gedichten und Dramen in ihrer Muttersprache und stützten sich auf das Adverb des Gebiets, in dem sie geboren und aufgewachsen sind. Die literarische Sprache war schwierig, lange Zeit konnte sie die Herrschaft über das große Gebiet Süddeutschlands nicht übernehmen.

In der Neuzeit wurde die Einheit nur in Rechtschreibung und Morphologie erreicht. Im Vokabular der Umgangssprache und in der geschriebenen Literatursprache gab es im Norden, Süden, Osten und Westen erhebliche Unterschiede. Diese Unterschiede in der Sprache der einzelnen Regionen Deutschlands zeigen sich bis heute bei der Bezeichnung verschiedener Gegenstände aus dem Alltag, Handwerk und Werkzeugen, bei den Namen von Gerichten und vielem mehr. Wenn wir also das Wort «Tischler» betrachten, sind es im Norden und Süden Deutschlands zwei ganz unterschiedliche Wörter: Tischler im Norden und Schreiner im Süden. Wenn wir versuchen, zwei ähnliche Menüs in einem Berliner und einem Wiener Restaurant zu vergleichen, können wir zu dem Schluss kommen, dass sie in ganz unterschiedlichen Sprachen geschrieben sind. Kölner Dom – der Kölner Dom, Straßburg – das Strassburger Münster. Das Wort „gehen“ wird im Raum Leipzig durch die Wörter „duseln“, „latschen“, „schlumpen“, „zotteln“ und das Wort „reden“ durch die Wörter „bapeln“, „labern“ ersetzt. Wenn ein Berliner das Wort „Affe“ hört, wird er es mit Phraseologieeinheiten und stabilen Kombinationen in Beziehung setzen, von denen es eine große Anzahl gibt: „lackierter Affe“, „Affenhitze“, „ik denke“, „der Affe laust mir“.

Im Gespräch sind die Unterschiede in den Dialekten noch deutlicher, da es unterschiedliche Akzentuierungen und Artikulationen von Wörtern gibt. Das gilt auch für die literarische Sprache. Schon Goethe, als er das Theater leitete, bemerkte er, dass Schauspieler aus verschiedenen Teilen Deutschlands Wörter unterschiedlich aussprechen. Bei der Aussprache unterschieden sie die Laute [b] nicht von [p] und [d] nicht von [t], da sie für sie nicht anders waren. Auch die Rechtschreibung, die als Regulierungsbehörde dient, ist unvollkommen. Als Beispiel kann man die Umwandlung von kurzen Vokalen in offenen Silben im Laufe der Geschichte in lange betrachten. Daher kann bei der Deklination von Substantiven die Anzahl der Wurzelsilben je nach Fall variieren. So, im Norden Deutschlands eine Abnahme ist so aufgebaut: das Rād – des Rādes, das Glās – das Glāses, und im Süden von der Länge eines Vokals der Silbe vorhanden ist und im Nominativ obwohl die Silbe offen: Rād – Rādes, Glās – Glāses.

Rechtschreibung ist in Deutschland konservativer als lebende Sprache. Trotz der Reform sind einige Besonderheiten der Aussprache erhalten geblieben, die längst aus der lebendigen Rede verschwunden sind. Die neudeutsche Sprache hat alle [s] vor den Tönen [r], [l], [p], [t], [w] in [ʃ] geändert. So, in mittel-hochdeutsche – «snidan», in ney-hochdeutsche – «schneiden», in mittel-hochdeutsche – «swimmen», in neu-hochdeutsche – «schwimmen». Beim schreiben der gleiche Ton [ʃ], die in der Regel bezeichnen die drei Buchstaben «sch», Klängen vor [t] und [P] dennoch wird durch den Buchstaben «S». Solche Änderungen Buchstaben s – š nicht geschah im niederdeutschen Dialekten, die Bewohner des nördlichen Deutschlands, und heute spricht slagen, swimmen.

Seit dem 18. Jahrhundert dominierten Dialekte sowohl in der Umgangssprache als auch in der privaten Korrespondenz. Das hat sich bis heute erhalten und wird durch die Zweisprachigkeit von fast jedem Deutschen bewiesen. Diese Situation existierte in Deutschland das ganze 18. Jahrhundert und im Norden des Landes im 19. Jahrhundert [3, S. 307]. Nach mehr als drei Jahrhunderten hat sich die Situation nicht geändert – in verschiedenen Gebieten Deutschlands können wir unterschiedliche Dialekte treffen. Es kann eine Reihe von Vermittlungsgliedern unterschieden werden, die von einem bestimmten Dialekt zur Sprache der Literatur führen [3, S. 746]. Eines dieser Elemente sind die Dialekte verschiedener Städte, in denen die auffälligsten phonetischen, grammatischen und lexikalischen Merkmale beseitigt wurden, aber eine Reihe von Merkmalen erhalten geblieben sind. In Mittel- und

Süddeutschland gibt es praktisch keinen Unterschied im Volksbeispiel und in der Literatursprache. Das liegt daran, dass die literarische Rede aus Mitteldeutsch und Niederdeutsch stammt. In der Schweiz und Norddeutschland kam das Studium der Literatursprache als Studium einer fast fremden Sprache vor, der Dichter spricht dort besser und hält sich an die Regeln.

Die deutsche Literatursprache basiert auf einer Synthese verschiedener Dialekte, die zu regionalen lexikalischen und semantischen Dubletten oder lokalen Synonymen führt, die zu eigenständigen Wörtern geworden sind. Zum Beispiel enthält die moderne deutsche Sprache verschiedene semantische Wörter drucken – «typografisch drucken» und druecken – «drücken, Druck ausüben». Beide kamen aus demselben Wort, aber in verschiedenen Dialekten – dem oberdeutschen "Drucken" und dem mitteldeutschen "druecken". In anderen Fällen können sich etymologische Dubletten zu ideografischen Synonymen entwickeln. Sie werden in lexikalischer und stilistischer Bedeutung nahe sein, aber in der Kompatibilität variieren. Solche Wörter sind «*sanft*» und «*sacht*». Sie finden einen Hinweis im Lehrbuch der Lexikologie von K. A. Levkovskaya [3, S. 276].

Die deutsche Linguisten M. D. Stepanova und I. I. Chernysheva unterscheiden drei Gruppen von territorialen Dubletten: - territorial begrenzte, z.B. Bub, Samstags; - territorial bevorzugte Optionen, z.B. Abendbrot - Abendessen; - Optionen, die galten einst territorialen und schafften es in die Deutsche Schriftsprache, aber Sie haben Unterschiede in der Semantik und Stilistik – Kissen, Poister, Mütze, Kappe [4, S. 244].

Unterschiede in der Verwendung von Wörtern aus der ersten und zweiten Gruppe beobachtet die moderne deutsche Sprache nicht mehr. Dies liegt daran, dass die Sprache lebendig ist, sich ewig entwickelt und bewegt. Dialekte sind also ein integraler Bestandteil der nationalen Sprache und der nationalen Kultur. Sie sind Indikatoren für die Geschichte eines bestimmten Gebiets und da kann man an die Worte des deutschen Dichters Johann W. Goethe erinnern: „Elemente, aus denen die Seele den Atem ziehen kann, obwohl ihre Anpassung an die allgemeinen Sprachnormen stattgefunden hat“ [5, S. 131].

Die Entwicklung der Zivilisation führt wiederum alle neuen Wörter in die Dialekte ein, die die Begriffe „Kultur“, „Politik“, „Wissenschaft“ und „Technologie“ bezeichnen. Auf diese Weise beeinflusst die Landessprache zunehmend territoriale Dialekte.

Literatur

1. Zhirmunsky VM Deutsche Dialektologie. M. - L.: AN DER UdSSR, 1956. - 636 S.
2. Grosse R. Dialekte und geschriebene Sprache in Niedersachsen // Fragen der deutschen Sprachwissenschaft, 1961.- S.163.
3. Die Besonderheiten des dialekt-literarischen Zusammenwirkens in den nationalen Varianten der deutschen Sprache // Vokabular und Lexikographie, 2000.
4. Stepanova M. D., Tschernyschewa I. I. Lexikologie der modernen deutschen Sprache, 2003. – S.244.
5. Lexikologie der modernen deutschen Sprache. M., 1961. - S. 131.

БИОЛОГИЯ САБАҚТАРЫНДА РЕФЛЕКСИЯ ӘДІСІН ҚОЛДАНУ

А. Ермек

Ғылыми жетекші - Дурмекбаева Ш.Н.

Биология ғылымының кандидаты, профессор

«Ш.Уәлиханов атындағы Көкшетау университеті» КеАҚ

ganamoon.g00@mail.ru

Рефлексия – адамның өзін-өзі талдауға (өзін-өзі талдауға) бағытталған-өз күйлері, іс-әрекеттері мен өткен оқиғалары. Бұл адамдарды басқа тірі организмдерден ерекшелейтін рефлексия. Бұл құбылыс адамның өзін, оның сезімдері мен тәжірибелерін білу қабілетінде жатыр. Оның негізінде "мен" түсінігі жатыр. Тұлғаның дамуы біздің ішкі әлемімізбен

қаншалықты таныс екенімізге байланысты. Өзін-өзі тану өзін-өзі бақылау немесе рефлексия арқылы жүреді.

Мазмұны бойынша рефлексия ауызша және жазбаша болуы мүмкін.

Рефлексияның ауызша формасы-өз ұстанымын білдіру, оның басқа адамдардың пікірлерімен байланысы (әдістер: кросс-пікірталас, диалог және т.б.). Рефлексияның жазбаша формасы (тәсілдері: "Борт журналы", эссе, синквейн және т.б.). А. В. Карпов, С. Ю. Степанов, И. Н. Семенов рефлексияның 3 тобын ажыратады:

көңіл-күй мен эмоционалды күй көріністері сабақтың басында және соңында эмоционалды байланыс орнатуға мүмкіндік береді. Оқушының ішкі жағдайын көрсетеді; әл – ауқат (ыңғайлы-ыңғайсыз); өзін-өзі тану құралы;

іс – әрекеттің рефлексиясы-бұл оқу материалымен жұмыс істеудің әдістері мен әдістерін түсіну, ұтымды әдістерді іздеу. Бұл түр үй тапсырмасын тексеру кезеңінде, сабақтың соңында әр оқушының сабақтың әртүрлі кезеңдеріндегі белсенділігін бағалау үшін қолайлы;

мазмұнның рефлексиясы өткен мазмұнды түсіну деңгейін анықтауға мүмкіндік береді [1;123-бет].

Білім алушымен өзара әрекеттесу кезінде мұғалім (жағдайға байланысты) адам болмысының төрт саласын көрсететін оқу рефлексиясының бір түрін қолданады:

- 1) физикалық рефлексия (уақыт – уақыт жоқ, оңай-ауыр);
- 2) сенсорлық рефлексия (әл-ауқат: ыңғайлы-ыңғайсыз, қызықты- қызықсыз);
- 3) рухани рефлексия (жақсы болды-нашарлады, өзін-өзі құрды немесе жойды, басқалар);
- 4) интеллектуалды рефлексия (мен не түсіндім, не түсіндім, не түсінбедім, қандай қиындықтарды бастан өткердім) әр түрлі мәселелерді шешу барысында, әртүрлі шешімдерді талдау, ұтымды тәсілдерді табу, бірнеше рет мәселенің жағдайына оралу қабілетінде көрінеді. Бұл оқушыға өз қызметінің күшті жақтарын түсінуге, түсінуге, түзетуге және "бататын" компоненттерді (өзін-өзі бақылау және өзін-өзі бағалау) анықтауға мүмкіндік береді. Оны жүзеге асыру әдістеріне байланысты бұл сауалнама, сұрақ, символ, кесте, жағдай, сурет болуы мүмкін [2;455-бет].

Қызмет нысаны бойынша жіктеледі:

алдыңғы (таңдамалы);

жеке-нақты өзін-өзі бағалауды қалыптастыру (Сіз өз жұмысыңызды бағалай аласыз, баламен өзін – өзі бағалау нәтижелері бойынша сөйлесу-неге бұл немесе басқа деңгей таңдалды)

топтық немесе ұжымдық-қойылған міндеттерді шешуде максималды нәтижеге қол жеткізу үшін топтың әр мүшесінің іс-әрекетінің құндылығына баса назар аудару.

Топтық рефлексияның мақсаты:

- топ мүшесі ретінде әрбір қатысушы қызметінің тиімділігін арттыру;
- топтың әр мүшесінің бүкіл топқа қол жеткізуге қосқан үлесін арттыру.

Оқушылардың рефлексиялық қабілеттерінің негізгі элементтері:

1) ұсынылған материалды сенімді бағдарлауға және ұсынылған Оқу ақпаратының сенімділік дәрежесін бағалауға, оны белгілі нәрселермен байланыстыруға;

2) өз қызметін жоспарлауға және түзетуге; мақсатқа қол жеткізу құралдарын дұрыс таңдауға;

3) білім мен іс-әрекеттің шекарасы мен мәнін бағалау;

4) өз қызметі мен іс-әрекеттерін бақылауға;

5) айналаңыздағы адамдар сізді қалай бағалайтынын және түсінетінін түсіну[3;116-бет].

Бұл рефлексия жұмыс нәтижелерінің сыртқы жағын анықтауға мүмкіндік береді. Рефлексия міндетті түрде жұмысты талдаумен толықтырылуы керек, ол ауызша және жазбаша болуы мүмкін [4;227-бет].

Интроспекция үшін келесі сұрақтар ұсынылады:

1."Жасуша құрылымы"тақырыбын зерттеу кезінде сіздің алдыңызда қандай мақсаттар тұрды?

2.Осы тақырыпты зерттеу кезінде сіз қандай негізгі мәселені шештіңіз?

3.Зерттелген тақырыпты ашу үшін Сізге қандай ұғымдар қажет?

4. Жасушаның құрылымын зерттеу кезінде қандай қорытынды жасадыңыз?
5. Сіз қандай жұмыс түрлерін қолдандыңыз? Олардың қайсысы сізге көп көмектесті?
6. Рефлексия жасаңыз.
7. Зерттелген тақырып қандай жаңа сұрақтар немесе проблемалар туғызады? [5;74-бет].

Бұл опция сұраққа жауап беруге ғана емес: "сабақта не жақсы, не жаман?", бірақ сабаққа сапалы талдау жасаңыз. Барлық студенттер бірден өз жұмыстарын жақсы талдай бастайды. Бірақ жазбаша талдаудың тіркесімі, оқушы өз ойларымен, ауызша талдаумен, қашан сыныптың көмегі мүмкін, сізге белгілі бір уақыт ішінде жұмысты талдау қабілетін дамытуға мүмкіндік береді. Балалар өздерінің белсенділігін, сынып жұмысының тиімділігін, жұмыстың таңдалған нысандарының қызықтылығы мен пайдалылығын жұмысты қорытындылау кезінде бағалайды [6;179-бет]. Оқушылар тақтадағы "рефлексивті экраннан" сөйлемнің басын таңдап, бір сөйлеммен сөйлейді:

- 1) Мен бүгін білдім...,
- 2) қызықты болды...,
- 3) қиын болды...,
- 4) мен тапсырмаларды орындадым...,
- 5) мен түсіндім...,
- 6) енді аламын...,
- 7) мен өзімді сезіндім...,
- 8) мен сатып алдым...,
- 9) мен білдім...,
- 10) мен алдым ...,
- 11) мен алдым...,
- 12) мен тырысамын...,
- 13) мені таң қалдырды...,
- 14) сабақ маған өмір берді...,
- 15) мен қаладым....

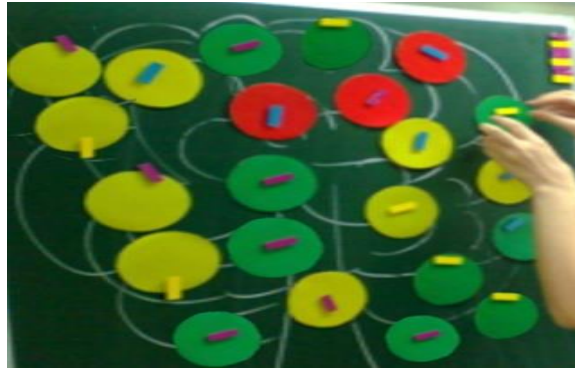
Рефлексия тек философиялық білімді ғана емес, жалпы ойлаудың жетекші принциптерінің біріне айналады. "Рефлексия" ұғымы оны қолданудың жаңа практикалық кезеңіне енеді [7;641-бет].

Зерттеу жұмыстары "Әл-Фараби атындағы IT-мектеп лицейі" Ақмола облысы, Көкшетау қаласында орналасқан мекемеде жүргізілді. Мектеп 2018 жылы 1 қыркүйектен бастап оқушыларға білім есігін ашты. Мектеп жаңа модификациядағы сынып бөлмелерімен жабдықталған, оқушылардың оқуы мен физикалық дамуы үшін барлық қолайлы жағдайлар жасалған. Екі қабатты ғимарат, кең оқу сыныптары, спорт және акт залдары, кітапхана, баскетбол және волейбол алаңдары, асхана және басқалары ең заманауи талаптарға сай келеді. Бұл лицейдің басқа мектептерден басты ерекшелігі балаларға сабақ беру тәсілдері және идеяларының айрықша болуында.

Мысалы: 8 "Б" сыныбымен «Көру мүшесінің құрылысы мен гигиенасы. Есту мүшесінің құрылысы мен гигиенасы. Есту және көру рецепторлары қызметтерінің механизмі» атты тақырыпқа «Жасыл алма, қызыл алма, сары алма» рефлексия әдісі қолданылды.

Бұл әдісте жасыл алманың белгісі – тақырыпты толық меңгердім. Қызыл алманың белгісі – тақырыпты меңгере алмадым, көмек керек. Ал сары алманың белгісі бұл – жартылай меңгердім, қайта қараймын. Барлық оқушылар саны-22, сабаққа қатысқан оқушылар саны түгел. Анализ бойынша тақырыпты 10 адам толық меңгерді, 9 адам жартылай меңгерді және 3 адам тақырыпты меңгере алмады.

- «Толық меңгердім» - 45%
- «Жартылай меңгердім» - 41 %
- «Тақырыпты меңгере алмадым» - 14 %

1-сурет.8 «Б»сыныбымен өткізілген рефлексия «Алма ағашы»әдісі

Қорытындылай келгенде бұл рефлексия әдісінің көмегімен мен оқушылардың сабақты қалай меңгергенін қарап, зерттей алдық және тақырыпты меңгере алмаған оқушылармен қосымша жұмыс жасалды.

Биология сабақтарында рефлексияның тиімділігі - оқушының өзін-өзі бағалауды үйренуі; біз оқушының қажеттіліктерін біле аламыз; оқушының өзіндік көзқарасы қалыптасады; оқу процесінің сапасын жақсартуға болады және оқушының сыни көзқарасы қалыптасады, ол өзін бағалай алады. Мұғалімдер үшін тиімді жағы оқытудағы кемшіліктерді анықтайды; келесі сабақтың жоспарына өзгерістер енгізуге, оны түзетуге, яғни оқытудың тиімді әдістерін таңдауға және уақытты үнемді пайдалануға мүмкіндік береді.

ӘДЕБИЕТ

- 1.Делез Ж. Эмпиризм и субъективность: опыт о человеческой природе по Юму,2001.-144с.
- 2.Кант И. Критика чистого разума собр. сочинений: М. Чоро, 1994.-741 с.
- 3.Гуссерль Э. Идеи к чистой феноменологии и феноменологической философии: М,1999.-340 с.
- 4.Гумбольдт Фон В. Язык и философия культуры :М, 1985 –450 с.
- 5.Юм Д. Трактат о человеческой природе М.: Канон, 1995. -400 с.
- 6.Делез Ж. Логика смысла:М, 1998. - 480 с.
- 7.Уайтхед А. Н. Избранные философские работы:М,1990. -697 с.

БАСТАУЫШ СЫНЫП ОҚУШЫЛАРЫНЫҢ ЛОГИКАЛЫҚ ОЙЛАУ ҚАБІЛЕТІН ДАМУ ЖОЛДАРЫ

Есіркеп Айсұлу Едігеқызы

Ғылыми жетекші: пед.ғ.магистрі, лекторы

Зулкарнаева Жамиля Амангельдиновна

Ш.Уәлиханов атындағы Көкшетау Университеті, Көкшетау қ.

aisly.yesrkep@gmail.com

Мақалада бастауыш сынып балаларының жас ерекшеліктеріне сай ойлау деңгейі, түрлері мен сол ойлауды дамыту үшін қолданылатын тапсырмалар, әдіс-тәсілдер туралы айтылады. Сонымен бірге, қазақ тілі мен математика, дүниетану сабақтарында оқушының логикалық ойлауын дамытуға бағытталған жұмыстар көрсетіледі.

Еліміздегі білім берудің бағдарламалық жүйесі – сол елдің даму жолын, әлемдік мәдениет пен өркениетке жетудің алғышарттарын айқындайтын, негізгі бағыттарын көрсететін біртұтас жүйелі құрылым.

Қазіргі уақытта заман талабына сай әрбір мамандық иесі тек даяр күйіндегі білімді қабылдап, оны сол күйінде қолдануға ғана емес, құрылымы күрделі кейбір теориялық және тәжірибелік мәселелерді шешу үшін шығармашылық қызметті орындауға дайын болуы керек.

Қазіргі бастауыш білім беру орындарының алдында өмірге сүйіспеншілігі жоғары, жан-жақты дайындалған, шығармашылық белсенділігі дамыған, ынтасы мол, креативті ойлайтын, ақыл-парасаты сол, рухани, адамгершілік жағынан бай, жоғары білімді жеке тұлғаны дамыту мәселесі тұр. Ал, бастауыш сынып оқушыларына сабақ беретін мұғалімнің міндеті – алдындағы оқушыларды шығармашылықпен ойлауға, дұрыс пайымдауға, ой-өрісін дамытуға бағыттайды және олардың логикалық ойлауын арттырушы тұлға болып есептеледі.

Логикалық ойлау – (грек тілінен аударылғанда logic-сөз, ой, ойлау, ақыл-ой деген мағынаны білдіреді) ойлаудың заңдылықтары мен түрлері туралы ғылым.

Нақты пікірлерге негізделген әрекет логикалық ойлау деп аталатын болса, ал дұрыс ойлаудың формалары мен заңдары логика деп аталады. Логикалық ойлаудың ерекшелігі – мұнда қорытындылар дәл және қисынды болып, олар шындыққа жанасады.

Бастауыш сынып кезеңі – балалардың жаңа қалыптасып, дамып келе жатқан ойлау жүйесін жетілдірудегі бастапқы және негізгі кезең болып табылады. Бастауыш сыныпта балалардың ойлау жүйесі нақты – бейнеліден абстрактылы-логикалық ойлауға қарай дамиды. Нақты – логикалық ойлау дегеніміз – затты біздің тікелей қабылдауымыз болып табылады, мұны көрнекі ойлау деп те атауға болады. Ал, абстрактылы – логикалық ойлау – дерексіз ұғымдарға сүйенеді. Абстрактылы ойлау түрін психологияда ұғымдық ойлау деп атайды. Мұнда мұғалімнің негізгі мақсаты – логикалық ойлауды қалыптастыру арқылы оқушыны өздігінен оқуға, ізденуге жетелеу болып табылады. Оқушылардың жан-жақты ойлау және ойлану қабілеті артқан сайын, сабаққа деген ынта-тілегі де артады. Балалардың танымдық ойлау жүйесін арттыру үшін:

Логикалық ойлау жүйесін дамытуға бағытталған тапсырмаларды (оның ішінде: түрлі деңгейдегі жұмбақтар, суреттер, ситуациялық тапсырмалар, тест тапсырмалары, ойлау жүйесін жетілдіретін спорттық ойындар, ертегі негізіндегі тапсырмалар т.б) түрлендіріп отыру керек. Балаларды бастаған жұмысты нәтижелі де тиянақты аяқтауға, өз ой-пікірін еркін жеткізе білуге дағдыландыру. Мұғалім қолдауын қажет ететін балалармен жеке жұмыстар жүргізу. Түрлі ойындар мен жаттығулар, тапсырмалар, ойындар арқылы балаларға жағымды ахуал қалыптастыру. Ата-аналармен байланыс жасап, тәрбиелік, танымдық шараларға қатыстырып, балаларына көмектесе алатындай жағдай қалыптастыру керек.

Балалардың логикалық ойлау дағдысын арттыруда жас ерекшеліктерін ескеріп отыру да маңызды. Оларға алуан түрлі тапсырмалар беріп, бір орында ұзақ отырмауын, берілген жаттығулардан жалығып кетпеуін ескере отырып, сабақтарды баланың жас және жеке тұлғалық ерекшелігіне лайықтап ойын түрінде ұйымдастыру (ойлау жүйесі мен қимыл-қозғалыс қатар жүретін әуенді жаттығулар, алуан түрлі қозғалыстағы тапсырмалар, онымен қоса эстафеталық ойындар) маңызды рөл атқарады.

Бастауыш сынып оқушысының логикалық ойлау дағдысын жетілдіруге арналған жұмыстарды жүйелеп, ұйымдастыру үшін олардың тиімді жолдары мен әдіс-тәсілдерін айқындап алу керек. Оқушының ойлау қабілетін дамытуға бағытталған әдіс-тәсілдер. Бірінші, «Салыстыру» тәсілі. Бұл заттар мен құбылыстар арасындағы өзіндік ерекшелік пен ұқсастықты анықтауға арналған тәсіл. Салыстыру кезінде заттар мен құбылыстардың ортақ қасиеттері мен айырмашылықтарын ажырататын, өзіндік белгілерін ажырата біледі. Екінші, «Жинақтау» тәсілі – заттар мен құбылыстардың ұқсас және мәнді белгілері бойынша біріктіреді. Мысалы: «Наурыз, сәуір, мамыр – бұл ...». Балалар бұл сөйлемде түсіп қалған сөзді табу үшін аталған құбылыстық ортақ қасиеттерін табады және оны көп нүктенің орнына қойып, сөйлемді аяқтайды (көктем айлары). Үшінші, «Жіктеу» тәсілі – заттарды көбінесе ортақ ұғымдары бойынша ажыратып, жікке бөлу болып табылады. Жіктеуді орындау үшін материалды нақтылауы, ажыратуы, салыстыруы, талдай білуі қажет, сондай-ақ заттардың жекелеген қасиеттерін бір-бірімен салыстырып, олардың ортақ белгісін табады. Осылардың барлығын негізге ала отырып жинақтауды жүзеге асырады. Мәселен: «адам» деген - туыстық ұғым болса, «ер», «әйел» - түрлік ұғымдар. Төртінші, «Жүйелеу» тәсілі – нысандардың әр түрлі белгілерін ажырата алуы, ерекшеліктерін анықтай алуы, салыстырудың қарапайым түрін орындай білуі болып табылады. Мысалы: «Қатарын жалғастыр» ойыны: Цифрлармен ойын: 0, 5, 10, 15, ... 25, 30 (жауабы: 20); келесі: 1, 2, 4, 8, ... 32, 64 (жауабы: 16)

Бастауыш сынып қазақ тілі сабақтарында да оқушылардың логикалық, танымдық ойлау қабілеттерін жетілдіру үшін олардың дарындылығын тануға баса назар аударылады. Оқушылар әр деңгейдегі тапсырмаларды орындауда өз бетінше ізденеді, ой-өрісі кеңейеді, есте сақтауы дамиды, байқағыштығы қалыптасып, өзіндік пікір айтуға және оны дәлелдеуге дағдыланады. Жалпы айтқанда, логикалық негізге құрылған тапсырмалар оқушының интеллектуалдық дағдысын дамытады. Мысалы, а) көп нүктенің орнына тиісті әріпті қой: ...ор, ...иклон, а...ы, жи...аз, ...етка, ...абар т.б; ә) «кітапханашы» сөзіндегі әріптерді пайдаланып, сөздер құра: (кітап, ана, хан, шах, апа, шана, шыт. т.б); б) орны ауысқан сөздерден сөйлем құра: - Жанат, барады, мен, театрға, Алма; в) көп нүктенің орнына тиісті сөздерді жаз: Алтын мектепке ... . Сыртта ... ойнап жүр. Оқушылар музейден ... (керекті сөздер: оқушылар, қайтты, барады)

Берілген тақырыпқа сай, тұрақты тіркестердің мағынасын ашып көрсетіндер: 1. Қас пен көздің арасында; 2. Таяқ тастам жер; 3. Сіркесі су көтермеді; 4. Екі езуі екі құлағына жетті; 5. Иненің көзінен өткендей.

Сөйлем. Сөйлем бірнеше сөздерден құралады, аяқталған ойды білдіреді. Сөйлем айтылуына қарай үш түрге бөлінеді: хабарлы сөйлем (сөйлем соңына нүкте қойылады, .), сұраулы сөйлем (сөйлем соңына сұрақ белгісі қойылады, ?) және лепті сөйлем (сөйлем соңына леп белгісі қойылады, !).

Берілген хабарлы сөйлемдерді сұраулы сөлемге айналдыр: 1. Асан қалаға бүгін келді. 2. Сағат кешкі жеті болды. 3. Алуа бірінші сыныпта оқиды. 4. Біз базардан алма сатып алдық. 5. Алматы әсем қала. 6. Әмина бимен айналысады. 7. Абай Құнанбайұлы 1845 жылы туылған.

Бастауыш сынып оқушыларының жас және жеке ерекшеліктерін ескере отырып, оларға түрлі деңгейдегі шығармашылық тапсырмалар беру арқылы логикалық ойлау қабілеттерін едеуір дәрежеге жеткізуге болады. Балалар берілген тапсырмаларды жауапкершілікпен мұқият орындау арқылы жылдам ойлауға, шапшаң қимылдауға, кез келген жағдайда туындайтын проблемалардың шешімін оңай табуға бейімделеді. Сондықтан да баланың ойлау қабілетін жетілдіруде логикалық тұрғыдан ұйымдастырылған тапсырмаларды пайдаланып отырған дұрыс. Логикалық тапсырмалардың баланың ойлауын, ақыл-ойын қалыптастыруда маңызы өте зор. Әрбір ұстаз бала тәрбиелеуде өзінің ұстанған әдіс-тәсілдеріне баса назар аударуы тиіс. Сондықтан да білімді ұрпақ тәрбиелеуде барлық білікті педагог мамандар балаға білім берумен қатар өзін-өзі де әрі қарай жетілдіріп отыруы қажет. Яғни, әрқашанда өз саласындағы мәселелерге байланысты ізденіс үстінде жүруі, білім деңгейін одан әрі биік деңгейге көтере білуі, рухани жағынан дамуы қажет.

Қай заманда да өркениеттің дамуы интеллектуалдық шығармашылық қабілеттіліктің негізінде жасалынған, әлі де солай бола бермек. Әйгілі өнертапқыш Т.А.Эдисон: «Өркениеттің басты міндеті – адамды ойлауға үйрету» - деп көпшілік қауымға анықтамасын дәлелдеп қалдырды.

Пайдаланылған әдебиеттер:

1. Қаниева Г. Оқушының ойлау қабілетін дамыту / Г.Қаниева// Қазақстан мектебі-1991.- № 5. 3-10 бет.
2. Б.Байжұманов Оқушылардың психикалық даму ерекшеліктері. Бастауыш мектеп, №12, 1998 ж.
3. Сейдахметов А. Даярлық сынып оқушыларының логикалық ойларын дамыту жолдары. // Бастауыш мектеп, 2000 ж. №8, 9.
4. Қосанов Б.М. Математика курсынағы шығармашылық жаттығулар: орындау технологиясы. – Алматы, 2005 ж. -72 бет.
5. «Қазақ тілінен дидактикалық материалдар». Алматы. Атамұра. 1999ж. Ж.Кәрімқызы «Қазақ тілінен дидактикалық жаттығулар» Алматы.

ӘЛЕУМЕТТІК ПЕДАГОГТЫҢ АЖЫРАСҚАН ОТБАСЫМЕН ЖҰМЫСЫНЫҢ ЕРЕКШЕЛІГІ.

М.Р.Альжанова

Ғылыми жетекші: Кусаинова.А.Ж., педагогика және психология магистрі, лектор
Ш.Уәлиханов атындағы Көкшетау университеті, Көкшетау қ.
abdikalyk.99@mail.ru

«Үйлену оңай, үй болу қиын». Қазақтың бұл сөзінің өзектілігі жыл өткен сайын артып келеді. Бүгінгі әлемнің, оның ішінде, қазақ қоғамының да әбден асқынған дерті – ажырасу. Статистикаға көз салсаң, жаның түршігеді. ажырасу деңгейі бойынша Қазақстан басқа елдермен салыстырғанда 3 орынға ие болып отыр. Сонда отбасылардың екеуінің бірі ажырасып жатыр деуге болады. Сарапшылардың есебінше, Қазақстанда әр сағат сайын алты неке бұзылады екен.

Ұлттық статистика бюросының деректері негізінде Ranking.kz мамандары дайындаған есепке сүйенсек, 2020 жылы Қазақстанда 128,8 мың неке қиылған, бұл 2019 жылмен салыстырғанда 7,6 пайызға аз. Ал бір жыл ішінде ажырасқан отбасылар саны 22,5 мыңға жетіп отыр. 2019 жылы елімізде 59,8 мың неке бұзылғанын алға тартқан сарапшылар пандемия еліміздегі ажырасулар санын айтарлықтай азайтты деп отыр. Десе де, соңғы онжылдықтың көрсеткіштері көңіл көншітпейді.

БҰҰ-ның Қазақстандағы халықтың қоныстануы саласындағы қорының қолдауымен (ЮНФПА) жүргізілген зерттеу қорытындысына сүйенсек, 2000-2018 жылдар аралығында Қазақстанда ажырасқандар саны орта есеппен екі есе көбейген. Елдің барлық өңірінде, тіпті қазақы тәрбиенің қаймағы бұзылмаған ауылдардың өзінде шайқалған шаңырақтар саны арта түскен. Мәселен неке бұзу деректерінің саны Шығыс Қазақстан облысында 1,3 есе, Алматы облысында 2,8 есе көбейіпті. Ұлттық статистика бюросының дерегінше, өткен жылы шаңырақ шаттығы жиі бұзылған өңірлер арасында Алматы қаласы көш бастаған (3 мың), одан кейінгі орында – Алматы облысы (2,5 мың) және Қарағанды облысы (2,2 мың).

"Неке және отбасы туралы" Қазақстан Республикасының Кодексі некені тоқтату тәртібін реттейтін негізгі нормативтік құқықтық акт болып табылады.

Қандай жағдайларда ажырасуға болады ?

Кодекстің 16 - бабына сәйкес некені бұзу мынадай жағдайларда жүзеге асырылады:

- ерлі-зайыптылардың біреуінің немесе екеуінің өтініші бойынша;
- сот әрекетке қабілетсіз деп таныған жұбайының (зайыбының) қорғаншысының өтініші бойынша.

Сонымен қатар, Кодекстің 16-бабының 2-бөлігіне сәйкес ерлі-зайыптының келісімінсіз оның жүктілігі кезеңінде, сондай-ақ баланың өмірінің бірінші жылы ішінде некені бұзу мүмкін емес.

Кәмелетке толмаған балалар болған және өзара мүлктік талаптар болмаған жағдайда, сот себептерін анықтаусыз некені бұза алады.

- ерлі-зайыптылардың екеуі де ажырасуға келіссе;
  - олардың бірі өзінің әрекеттерімен немесе әрекетсіздігімен ажырасудан қашса.

Некені бұзу туралы шешім шығарған кезде сот мынадай мәселелерді қарайды:

- ажырасқаннан кейін кәмелетке толмаған балалар ата-анасының қайсысымен бірге тұрады;
- ата-анасының қайсысы және қандай мөлшерде балаларды асырауға алимент төлейді;
- кәмелетке толмаған балалардың және ерлі-зайыптылардың өздерінің мүдделерін ескере отырып, ерлі-зайыптылардың ортақ бірлескен меншігіндегі мүлкті бөлу;
- оны алуға құқығы бар жұбайдың талап етуі бойынша асырау мөлшерін айқындау.[1]

Жағдайсыз отбасыларға ерекше көңіл бөліп зерттеген ғалымдар ішінде Ю.П.Азаров, В.Сатир Прихожан А.М., Василькова Ю.В., Р. Спиваковская В.В.Юстицкий т.б. Шетел ғалымдары

ішінде жағдайсыз отбасыларды терең зерттегендер: Хоментаскас, В.В Юстицкий, т.б.

Қазақстанда отбасы мәселелерін зерттегендер: Х.Арғынбаев, Ж.Б.Қоянбаев, К.Бейсенбаева, М.Тажин, Б.Аяганова, М.Т.Баймұқанова секілді ғалымдардың еңбектерін атауға болады.

Бүгінгі қоғамда бір-бірінің қадіріне жете алмай, сыйластығы мен өзара құрметі солғындап, қиын-қыстау күн кешіп жүрген ерлі-зайыпты аз емес. Ажырасуды әлеуметтік-психологиялық феномен ретінде қарастырсақ, отбасы функциясы бұзылуының бірнеше себептері де бар.

Атап айтқанда, шаруашылық (экономикалық) қатынастарға байланысты тұрмыс тауқыметі мен материалдық мұқтаждықтар, әлеуметтік теңсіздіктер, қызметтік (жұмыссыздық) проблемалар, жеке бастарында баспананың болмауы; екіншіден, моральдық психологиялық факторлар; маскүнемдік, құмарлық («өзара сенімсіздік», «көзге шөп салу», «нәпсіқұмарлық», «қызғаныш»), ситуациялық қиындықтар (әйелдердің өмірге объективті көзқарасы болмай қанағат тұтпауы; үшіншіден, физиологиялық факторлардың да орын алуы; денсаулықтағы кінәрат, біреуінің аурушаң болуы, перзент сүйе алмау, осының бәрі айтарлықтай күйзеліске ұшыратып, ең аяғында бір-біріне дұрыс көңіл бөлмей өзара жанұялық қатынастарға немқұрайлы қарауы да, отбасылық өмірдің құндылығымен салыстырғанда түкке тұрмайтын болымсыз сыртқы-ішкі факторлар, осылардың бәрі де ерлі-зайыптылар арасын бірте-бірте алшақтатып сызат түсуіне себепкер болады.

Осыған байланысты: «Өмірлік жарын таңдағанда асығыстық жасаудан, көрсеқызарлықтан, болашақ серігінің қасиеттерін жетік білмеуден, жалпы алғанда отбасын құрудың шынайы сипатын танымаудан ерлі-зайыптылар ажырасып жатады», – дейді психолог-аналитик, психолог Зүбайда Кененбаева. [2]

Ал, сот тәжірбиесіне жүгінсек, ажырасудың негізгі себептері - ерлі-зайыптылардың тұрмыста бірін-бірін түсінбеуі, олардың біреуінің араққа салынуы немесе опасыздық жасауы, зорлық-зомбылық көрсетуі, отбасындағы материалдық қиыншылықтар.

Ұлттық құндылықтардан ажырап бара жатқандықтан отбасылардың ойраны шығып, ажырасу жылдан жылға көбейіп, арадағы бала тағдыры талкекке түсіп жатыр.

Зерттеулер көрсететіндей, ажырасудың кесірінен бала тағдыры ойран болуда. Ата-аналары екі бөлек кеткен балаларда мына жайттар жиі байқалады:

- ашу-ыза, уайым, депрессия
- мінез-құлқындағы ауытқулар
- оқуға ынтасыз болу немесе мектепке бармай қою
- аурушандық

Бұған қоса кей балалар ата-анасының ажырасқанына өздерін кінәлі санайды. Олар “ата-анам менің кесірімнен ажырасты” немесе “оларды тоқтатуым керек еді” деп ойлайды.

Ажырасудың ащы салдары балалардың кейінгі ересек өміріне де көлеңкесін түсірмей қоймайды. Олар өзгелерге сенуден қалған, жасық, өздерін түкке тұрғысыз санайтын адам болып өсуі мүмкін. Мұндай балалар кейін некелерінде қиындық туындағанда, ажыраса салуға бейім келеді.

Ажырасуды ойлап жүрген ерлі-зайыптылар: “Балаларымыз үшін осылай еткеніміз дұрыс”, - деп айтуы мүмкін. Бірақ зерттеулер мұны құптамайды. Отбасылық қарым-қатынас жөніндегі маман И. Ф. Дементьеваның айтуынша, “ата-анасы ажырасқан балаларда уайым мен қорқыныш деңгейі аса жоғары болады». [3]

Оқудың 3-семестірінде 6-мектеп-лицейінде оқу практикасынан өттім. Әлеуметтік педагогпен 2021-2022 оқу жылындағы қыркүйек айына жасаған тізім бойынша 30-дан аса оқушының ата-анасы ата-ана құқығынан айырылған және ажырасқан. Толық емес отбасында тәрбиеленген оқушы мен жұмыс жасау барысында байқағаным :

- Оқу үлгерімінің төмендігі
- Мінез-құлқындағы ауыртпашылдық
- Жиі үйінен қашып кету
- Достары мен арасындағы кикілжіңдердің көбеюі

- Дисциплинасының бұзылуы

Жасөспірімдік шақ-әке мен ананың ажырасуын қабылдау қиын кезең. Жас ерекшеліктеріне байланысты жасөспірімдер ата-аналарының біріне қатысты экстремалды позицияларға ие болады. Ирина Тугарина: "жасөспірімдер жалғыздықты, бас тартуды, өздерін қабылдамауды қатты сезінеді", — дейді. "Бала бәрін түсінеді және өмірінде алғаш рет өзінің отбасының мысалында әлемнің тұрақтылығы туралы иллюзияның жоғалуы кездеседі".

Әлеуметтік педагог өзінің қарамағындағы толық емес отбасыларын толық есепке алып, олардың проблемаларын анықтап көмек көрсетуі тиіс. Отбасымен өз жұмысын тиімді ұйымдастыру үшін әлеуметтік педагог отбасындағы проблемаларды, бала тәрбиесіндегі жіберілген қателіктерді, оның пайда болу себептерін біліп алғаны жөн.

Ата-аналармен жұмыс бірнеше бағытта жүзеге асады: ата-аналармен ағарту, кеңес беру, жайсыз отбасыларын диагностикалау және патронажға алу, түрлі бағыттағы клубтар мен ұйымдарды құру, бейәлеуметтік топтарға басқа бағыт беру, жас отбасына кеңес беру, жұмысқа орналасуға көмектесу, жалғыз басты адамдарға, қарияларға көмектесу, топтық отбасылық сауықты ұйымдастыру т.б. жұмысы, ұжымымен және тікелей түрде. Тәжірибеде оның одан да тиімдірек формалары қалыптасты: ұжымдық және жеке кеңес берулер, кеңестер, дәрістер, конференциялар т.б.

Қорыта айтқанда, жоғарыда атап өткен мәселелердің бәрі ұлт тәрбиесіне тіреліп тұр. Өзгеден үлгі алатын бүгінгі ұрпақ санасына «үлкенге – құрмет, кішіге – ізет» ұғымдарын, адамгершілік сезімдерін ұялату керек. Бізге тәрбие беріп, бүгінге дейін жеткізген ата-анамызды құрметтеп, алақанымызға салып, жарымжан жандарға жан жылуымызды молынан сыйлауымыз қажет.

Қолданылған әдебиеттер:

4. ҚР «Неке және отбасы туралы» Заңы 2007ж
5. М.Т.Баймұқанова Отбасымен әлеуметтік -педагогикалық жұмыс: Оқу құралы. Астана, 2005.
6. Зверева О.Л. Семейная педагогика и домашнее воспитание. Учебник М. 2000.

ВОЗДЕЙСТВИЕ ГОРНОГО ПРОИЗВОДСТВА НА БИОСФЕРУ

Жаналиев Ерсайын Маратович

Кокшетауский университет им.Ш.Уалиханова, г.Кокшетау

ersainiopa@gmail.com

Научный руководитель: Абишева Галия Сериковна, магистр экологии, ассистент лектора

Кокшетауский университет им.Ш.Уалиханова, г.Кокшетау

galiya_abisheva@mail.ru

Аннотация. В статье раскрывается роль воздействия горного производства на биосферу. Приведены причины загрязнения, примеры и вещества загрязняющие окружающую среду.

Ключевые слова: Биосфера, гидросфера, атмосфера, литосфера, флора, фауна, природный ландшафт, отходы.

Горные работы влияют на биосферу и все ее сферы: гидросферу, атмосферу, литосферу, флору и фауну.

Влияние горной промышленности разделяется на непосредственное (прямое) и косвенное. Масштабы влияния косвенного воздействия могут значительно превышать влияние первоначального [1].

Основные источники влияния на биосферу при горных работах: отвалы пустой породы, карьерные дороги, выработанное пространство и др.

Неорганизованные источники загрязняют земельные площади выбросами в следующих случаях:

- в карьере: бурение скважин, проведение взрывов, погрузочно-разгрузочные работы;
- на отвалах: погрузочные работы пустой породы, формирование ярусов из различных пород, пылящие поверхности;

При добыче полезных ископаемых открытым способом происходит изменение природного ландшафта в чем проявляется непосредственное влияние горных работ [2].

Влияние косвенного воздействия на литосферу при горных работах:

- загрязнение почвенно-растительного слоя различными веществами на поверхности;
- негативное влияние на всхожесть и произрастание растений а также условия существования животных;
- различные виды эрозии;
- нарушение режима подземных вод.

Отрицательное влияние на почву и растения оказывают в основном карьеры, отвалы, хвостохранилища.

Аспектами загрязнения воздуха на месторождениях при разработке открытым способом являются выбросы вредных веществ из организованных и неорганизованных источников [3].

В результате происходит загрязнение биосферы при ведении горных работ, что негативно сказывается на состоянии почвы, водных источников, атмосферы и заболеваемости живых организмов.

В таблице 1 представлена качественная сравнительная характеристика воздействия различных отраслей промышленности на окружающую среду.

Таблица 1 - Сравнительное влияние видов промышленности на состояние окружающей среды

Вид промышленности	Влияние различных видов промышленности на биосферу						
	атмосфера	гидросфера		литосфера		флора, фауна	недра
		поверхностные воды	подземные воды	почвенный покров	ландшафт		
Химическая и	Си	Си	Ср	Ср	Н	Ср	Н
Металлургическая	Си	Си	Н	Ср	Н	Ср	О
Топливо-энергетическая	Си	Си	Н	Н	Н	Н	О
Строительство	Н	Н	Н	Ср	Ср	Н	Н
Горнодобывающая	Ср	Си	Си	Си	Си	Ср	Си

Примечание: О – отсутствие воздействия, Н – незначительное воздействие, Ср – воздействие средней силы, Си – сильное воздействие.

Исходя из таблицы можно сделать вывод о том, что горнодобывающая промышленность оказывает наиболее сильное воздействие на окружающую среду, все компоненты подвержены негативному влиянию. На гидросферу, литосферу оказывается сильное воздействие, на атмосферу и флору и фауну среднее воздействие. Количество загрязняющих веществ необходимо непрерывно контролировать.

Классификация воздействия горнодобывающей промышленности на окружающую среду

При отрицательном воздействии горнодобывающей промышленности различают несколько групп:

- 5- осадка литосферы за счет производства горных работ и откачки подземных вод;
- 6- негативное влияние сельскому хозяйству и рыболовству за счет откачки вод;
- 7- негативное влияние сельскому и лесному хозяйству за счет выбросов сернистых оксидов;
- 8- негативное влияние на условия жизни живых существ. Складировании отходов, строительства отстойников занимают значительные территории.

В результате негативное влияние проявляется в следующем: изменение рельефа, геологического строения горных пород, литосферы и верхнего слоя земли; разрушения почвы, опустынивание, разрушение строительных и инженерных сооружений [4].

Причины гидрологических изменений:

- 1. Воздействие подземных вод и горных выработок.
- 2. Изменение топографии при разработке месторождений.
- 3. Конструкция карьеров, траншей, отвалов, водоемов.
- 4. Изменение направления рек, водозаборные сооружения.
- 5. Изменение качества водных источников
- 6. Водопользование подземных вод.
- 7. Дренированием месторождений.

В результате происходит: изменения качества воздушной среды и водного бассейна.

В таблице 2 представлена основная классификация воздействия горного производства на биосферу и ее элементы

Таблица 2 - Основные виды и результаты воздействия горного производства на биосферу

Элементы биосферы	Влияние на биосферу	Результат влияния
Водный бассейн: воды подземные	Осушение месторождения, сброс сточных вод от горных предприятий	Уменьшение запасов воды в водных источниках. Изменение режимов поверхностных и подземных вод.
воды поверхностные	Осушение водоёмов и водотоков, сброс сточных вод, водозабор воды предприятиями.	Загрязнение водных источников сточными и дренажными водами. Нарушение состава и качества вод в результате изменений режимов водных источников.
Атмосфера	Выбросы вредных газов и пыли	Загрязнение атмосферы в результате пылеобразования и различных газов
Почва	Проведение горных выработок, отвалов, хвостохранилищ, водоемов. Размещение обогатительных фабрик, цехов, складов, административно-бытового комплекса. Проведение коммуникаций.	Изменение рельефа местности, качества почвы, гидросферы. Уменьшение площадей почвенного покрова. Изменение состояния грунтовых и поверхностных вод. Выбросы в воздушную среду, разрушение литосферы.
Флора и фауна	Строительство зданий и сооружений. Вырубка лесов. Ухудшение качества почвы.	Нарушение условий обитания флоры и фауны. Уменьшение численности и миграция. Угнетение растительности.

	Нарушение состояния водных источников. Выбросы пыли и газов. Воздействие шума.	Отрицательное воздействие на сельское хозяйство.
Недра	Проведение горных выработок. Добыча полезных ископаемых, вмещающих и вскрышных пород. Осушение месторождения полезных ископаемых. Размещение вредных опасных отходов производства. Сброс сточных вод.	Изменение массива горных пород. Ухудшение качества полезных ископаемых и промышленной кондиции месторождений, потери и разубоживание. Загрязнение литосферы.

Согласно таблице 2 горная промышленность оказывает отрицательное влияние на почву, воду, воздух, недра, животный и растительный мир. Разрушается состояние элементов природной среды, что приводит к масштабным загрязнениям водной и воздушной среды, деградации почвы, уничтожению растительного покрова [5].

Список литературы:

10. М.Е. Певзнер, В.П. Костовецкий, «Экология горного производства», - Москва, «Недра», 1990 г.
11. Г.Г. Бугаева, А.В. Когут. Факторы экологического риска в зоне действия открытых горных работ.
12. Электронный ресурс [Режим доступа]: <http://biofile.ru/bio/22369.html>
13. М. Б. Болысбекова. Исследование влияния выбросов предприятий цементной промышленности на растительность Южного Казахстана.
14. Ю. М. Леонова. Антропогенная трансформация растительности в зоне влияния промышленных объектов г. Павлодара
15. Электронный ресурс [Режим доступа]: http://statref.ru/ref_jgeujgatypol.html
16. Васильев А.В. Экологический мониторинг токсического загрязнения почвы нефтепродуктами с использованием методов биотестирования, 2012 год.
17. А. Роман. Содержание тяжелых металлов в почве в районах с разным уровнем антропогенного воздействия. Публикация, 2017 год
18. Л. С. Павловна. Экологическая оценка почв в черте города Салават Республики Башкортостан методом биотестирования.

ОБРАЗЫ И СИМВОЛЫ КАЗАХСКОЙ КУЛЬТУРЫ В ПОЭТИКЕ ЛИРИЧЕСКИХ ТЕКСТОВ О.СУЛЕЙМЕНОВА

Жуанышбаева А.С.

Научный руководитель: Темирова Ж.Г., доктор PhD, ассистент-профессор
кафедры общего языкознания и литературы

Кокшетауский университет им.Ш.Уалиханова, г. Кокшетау

nurkanaiman2001@gmail.com

Многонациональная и многокультурное современное государство — Казахстан, на его просторах смешиваются не только различные этносы, но и культуры данных этносов, формируя единый народ с особенным колоритом, такой же многогранный как и сама страна. Одними из самых ключевых моментов, формирующих культуру казахского народа, являются описание его быта, традиций и воодушевляющей живой природы. Культура казахского народа, представляющее собой сакральное наследие страны, находит отражение в творчестве национальных поэтов. В рамках данной статьи мы прослеживаем влияние этнокультурных

истоков на индивидуальное творческое начало в поэтике лирических текстов выдающегося русскоязычного казахстанского поэта – Олжаса Омаровича Сулейменова.

Олжас Омарович Сулейменов – поэт, народный писатель, лингвист, исследователь, тюрколог, лидер международного антиядерного движения, государственный и общественный деятель. Его имя известно во всем мире. Несмотря на то что родные О. Сулейменова пророчили ему блестящее будущее инженера-геолога, поэтический дар взял свое и определил дальнейший путь всенародно любимого писателя и поэта. Профессор Сорбонны, поэт и переводчик русской поэзии Леон Робель говорил так: «Олжасу Сулейменову близка идея братства культур и духовное взаимообогащение народов. Давно уже наш раздробленный мир не слышал такого сильного голоса – мы признаём Олжаса Сулейменова наследником или преемником Гильгамеша, Гюго, Хлебникова, одним из тех, величие которых естественно»[1; с.6]. Именно в его стихотворениях смелым полетом мысли, была отражена неповторимая концепция пространства и удивительная символика быта казахской культуры. Патриотизм поэта чувствуется и в содержании его стихотворений и в его поступках.

Поэзия О. Сулейменова является результатом скрещения двух этнических культур – русской и казахской. Поэт писал свои стихотворения на русском языке, но включал в состав стихотворения лексику казахского языка. На стыке данных языков зарождались оригинальные стихотворения, наделенные особым смыслом, не похожие ни на одни другие поэтические текста. Большую роль в создании оригинального авторского стиля Сулейменова сыграло использование казахизмов, которые выступали как средство для воссоздания этнического колорита и передачи символики казахской культуры. В связи с этим мы прослеживаем образы-символы в лирических текстах: «Айналайын», «Аргамак», «Земля, поклонись человеку!», «Волчата», «Дикое поле», «Аз тэ обичам», «В винограднике», «Догони!» («Кыз куу»), «Кочевник», «Красный гонец и чёрный гонец», «Песня кумана», «Песня над песком», «Последние мысли Махамбета, умирающего на берегу Урала от раны».

Билингвизм в поэтике Олжаса Сулейменова придает богатство языковому строю и яркую образность его лирики, отсылающей читателей к пониманию национального подтекста. Не смотря на вероятную возможность недопонимания иноязычных вкраплений в русскоязычном контексте исконными носителями языка, по верному замечанию Темировой Ж.Г.: «при создании национальной языковой картины мира посредством поэтического слова оказывается закономерным явление применение лакунов»[2; с.294]. Казахизмы, к примеру, такие как «жаным» и «айналайын», встречающиеся в стихотворениях «Айналайын» и «Аз тэ обичам» имеют ярко выраженную положительную коннотацию с ласкательным значением и являются средством выражения нежности, теплоты, чувства любви в казахской культуре. Другими словами – это знаковые лексемы в казахской лингвокультуре. Перевод подобных слов на другие языки не позволяет в полной мере адекватно передать их семантику и тем более сохранить лингвокультурное значение. Об это пишет сам поэт в своих стихотворениях:

Айналайын – чудесное слово,
Жаль, что русский его не поймет.
Объяснить я готов ему снова,
Только бедно звучит перевод.
Айналайын, твоими губами,
Пусть нелепо оно звучит,
Но другими иными словами,
Ты не сможешь его заменить... [3; с.93].

Народный стихотворец с трепетом относится к истории своего народа, используя в своем творчестве описание быта казахов и особенностей национальной культуры, именно поэтому в его лирике существуют традиционные образы и символы казахской культуры в виде природного пейзажа: степь, прерии, пустыни, горы; национальных особенностей народа: кочевка, аргымак(конь), табун, верблюд, сокол, беркут; лексических средств передачи чувств: «жаным», «айналайын»; казахские национальные игры: «кыз куу»; национальная одежда казахов: тюбетейка; религиозных праздников: «құрбан-айт», «қадір түні», имена собственные: Ахмет,

Бек-Назар; казахские топонимы: Каспий, Сырдарья, Тургай, Бетпак-Дала; приметы казахской реалии: кул, калым, шаман. Таким образом, поэт сумел показать всему миру самобытность и величие кочевого народа.

Образы и символы, которые употреблял в своих творениях О. Сулейменов, имели не только национальный подтекст, но и его личное видение и отношение к Родине. Любимый край ассоциируются у поэта двумя образами: степью и горами. Степь, была для него одновременно оазисом и длинной дорогой, подобной самой жизни, а горы были свидетелями этой жизни и ее компасом: «...Весною восходят они из-за гор, лучами тяжёлыми...». «Возвысить степи, не унижая горы» – кредо О. Сулейменова, давно ставшее афоризмом. Ландшафты горных цепей и водных источников дополняли композицию поэтических текстов поэта. Он отождествляет человека не только с природой, но и с животным миром, волчица в стихотворении «Волчата» выступает в образе матери, которая готова на все ради своих детей и в то же время является национальным символом, архетипом в образе предков:

Шёл человек.
Шёл степью, долго, долго.
Куда? Зачем?
Нам это не узнать.
В густой лощине он увидел волка,
Верней, волчицу,
А, точнее, мать...[4; с.12]

Первый сборник стихов Сулейменова называется «Аргамак» (1961), этот факт доказывает глубокую привязанность к истокам своей родины. Лошадь — ассоциативно является символом вольного кочевого народа, который часто встречается в устном народном творчестве. Для казахской культуры образ лошади особенно значим, в древности конь являлся священным тотемным животным и был символом высшего мира мудрости. С раннего возраста детей приучали к верховой езде, а для мужчины же, лошадь была верным другом, спутником и считалась его «крыльями». В своем творчестве О. Сулейменов часто использует данный образ, в данном случае поэт определяет «молодого коня» с символом энергии, в то же время подчеркивает и прелести кочевой жизни:

Эй, половецкий край,
Ты табунами славен,
Вон вороны бродят
В ливнях сухой травы.
Дай молодого коня,
Жилы во мне играют,
Я проскачу до края,
Город и степь
Накренья.
Ветер раздует
Пламя
В жаркой крови аргамака,
Травы сгорят под нами... [4; с.43]

Образ коня многогранен по своей символике и образности. «Аргамак» в стихотворении — это образ свободы, который имеет значение «скакун чистых кровей». В казахской культуре роль коня по-настоящему особенна, он графически отражен на гербе Казахстана, являясь символом благородства и выносливости, означая мечту построения сильной страны и выступая неким оберегом для народа.

Древность Сулейменов чувствует также остро, как и современность, ведь в прошлом находится то, что так важно для казахского народа – корни, не зная историю наших предков, мы не сможем понять себя. В его поэзии часто встречаются сопоставления между древностью и цивилизацией, старинные города, превратившиеся в степь: «Города возникали, как вызов плоской природе, и гибли в одиночку...»[4; с.14]. Мотивы степей в поэзии творца с точки зрения

отношения автора часто двойко. Сулейменов одновременно любит казахские степи и в то же время отмечает ее жестокость по отношению к казахам в поэме «Чем порадовать сердце?»: «Посмотри, наконец, степь проклятая, но моя...». Следует отметить, что образ казахских степей в лирических текстах Сулейменова, имеет многогранное описание во всех аспектах. Степь для него словно нечто живое, оно передает внутреннее состояние поэта:

Так в горах любили и в степях,
так любили – и смеясь и плача.
Разве можно полюбить иначе?..
Я люблю тебя, как
я – тебя... [4; с.16]

Символ древности и величия казахского народа исторический город – Отрар. До монгольского нашествия – один из крупнейших городов Средней Азии, который находился в бескрайней южной степи у берегов Сырдарьи. Сулейменов в своей поэме выражает мысль о том, что руины города превратились в степь и его скорбь отразилась в изображении образа казахских степей: «Я сын города, мне воевать со степью. Старики, я хочу знать, как погибли мои города...» [4; с.38].

На протяжении тысячелетий казахская культура формировала свое уникальное мировоззрение, которое мы проследили через образы-символы в поэзии русскоязычного поэта Олжаса Сулейменова. Его поэзия направлена на отражение действительности во всех временных пластах. Он является вестником дум казахского народа: «Так в горле горбятся слова о самом главном», - говорил сам поэт. Главные мотивы его творческого наследия перекликаются с чувством любви к родному, символы, связанные с Родиной, выступают в роли способа передачи авторской мысли.

Литература

1. Канапьянов Б. Быть далеко услышанным. Альманах "Литературная Алма-Ата" – юбилей года. – 2006.
2. Темирова Ж.Г. Ментальные мотивы в лирике О.Сулейменова // Вопросы языка и литературы в современных исследованиях. Материалы научно-практической конференции «Славянская культура: истоки, традиции, взаимодействие». – М. – Ярославль, 2010. – С. 293-298.
3. Сулейменов О. «Аз и Я». – Алма-Ата: Жазушы, 1975.
4. Сулейменов О. «Определение берега». – Алма-Ата: Жазушы, 1979. -64 с.

БІРІНШІ СЫНЫП ОҚУШЫЛАРЫНЫҢ МЕКТЕПKE БЕЙІМДЕЛУ ПРОЦЕСІ

Зенда Аягөз Мейрамқызы

Ғылыми жетекші: пед.ғ.магистрі, лекторы Зулкарнаева Жамиля Амангельдиновна

Ш.Уәлиханов атындағы Көкшетау Университеті, Көкшетау қ.

ayagozzenda4@gmail.com

«Баланың мектепке бейімделуі» дегеніміз не? Кең мағынада бейімделу-қоршаған орта жағдайларына үйрену. Мектепке бейімделу-жүйелі оқуға және мектептің жаңа жағдайларына үйрену. Психологтардың пікірінше, бейімделу 6-8 аптадан алты айға дейін, кейде одан да көп уақытқа созылуы мүмкін. Неліктен бұл процестің ұзақтығы соншалықты өзгермелі? Бейімделу ұзақтығы көптеген факторларға байланысты: бұл отбасындағы «атмосфера», баланың жеке басы, оның білімі мен дағдыларының деңгейі, оқу орнының түрі, бағдарламаның күрделілік деңгейі және т.б.

Мектепте жүйелі оқытудың басталуы баланың өміріндегі стресстік жағдай болып табылады, өйткені бұл жаңа микроәлеуметтік жағдайларға бейімделу қажеттілігімен байланысты. Бұл процесс функционалды күйдегі әртүрлі өзгерістермен бірге жүреді және психоэмоционалды салаға айтарлықтай әсер етеді. Баланың одан әрі әлеуметтік іс-әрекетінің сәттілігі көбінесе мектепке түсу кезіндегі бейімделу кезеңінің әл-ауқатына байланысты.

Мектепте оқуды бастау психологиялық және физикалық тұрғыдан балалар өміріндегі ең қиын және жауапты сәттердің бірі болып табылады. Мектепке бейімделу-жүйелі ұйымдастырылған өмірге көшу кезінде баланың танымдық, мотивациялық және эмоционалды-еріктік салалары қайта құрылады. Мектепке түсу кезінде баланың өмір сүру жағдайы мен іс-әрекеті түбегейлі өзгереді; оқу іс-әрекеті жетекші болады. Бастауыш формаларда оқу іс-әрекетін мектеп жасына дейінгі бала да жүзеге асырды, бірақ ол үшін ол екінші реттік сипатта болды, өйткені ойын жетекші рөл атқарған, мектеп жасына дейінгі баланың оқу іс-әрекетінің мотивтері де негізінен ойын болды. Мектеп режимі мектепке дейінгі балалық шаққа қарағанда әлдеқайда жоғары мінез-құлықты талап етеді. Бірлескен қызмет барысында мұғалімдермен және құрдастарымен қарым-қатынас орнату және қолдау қажеттілігі дамыған қарым-қатынас дағдыларын қажет етеді. Осыған байланысты мектеп жасына дейінгі үлкен балаларда қалыптасатын мектепке дайындығы ерекше маңызды. Қарым-қатынас тәжірибесі жеткілікті, сөйлеу қабілеті дамыған, қалыптасқан балалар танымдық мотивтермен және мінез-құлықты ерікті түрде реттеу қабілетімен олар мектеп жағдайларына оңай бейімделеді. Көбінесе балабақшаға барған балалар тиімдірек жағдайда, өйткені мектепке дайындық элементтері педагогикалық мақсатта қалыптасады. Мектепке дейінгі мекемелерге бармаған балалар ата-аналардың мұқият және жеке назарында болады. Олар, әдетте, танымдық салада белгілі бір артықшылықтарға ие, бірақ көбінесе құрдастарымен және "бейтаныс" ересектермен қарым-қатынаста жеткілікті тәжірибе алмаған. Мектепке түсе отырып, бала бірден оқушы болмайды. Бұл қалыптасу, мектеп өміріне ену бастауыш мектепте жүреді. Оқуды бастаған барлық балалар белгілі бір қиындықтарға тап болады. Бейімделу көп жағдайда сыныптағы ортаға байланысты. Егер оқушы өзін ыңғайлы сезінсе, қызықтыратын заттар болса және қорықпаса, бұл бейімделу процесін жеңілдетеді. Сыныптағы достық атмосфера бұл кезеңдегі мұғалімнің басты міндеті болып табылады. Бұл кезде балада алаңдаушылық, ішкі шиеленіс, өзін-өзі бағалауы жоғары. Балаға оған ыңғайлы режимде жұмыс істеуге мүмкіндік беру маңызды. Мұғалім сабырлы және ұстамды болуы, балалардың жетістіктеріне назар аударуы керек. Мұғалім бұл кезеңнің ерекшеліктерін ескермесе, бұл бала жүйкесіне кері әсерін тигізуі мүмкін. Сондықтан бірінші сынып оқушысының физикалық және психикалық денсаулығының жағдайын бақылау өте маңызды [2].

Бейімделудің жиі кездесетін мәселесі-мектепке деген теріс көзқарастың болуы. Мұндай көзқарасқа ұшыраған балалар оқу материалымен жұмыс істеуде, сыныптастарымен және мұғалімдерімен қарым-қатынас орнатуда қиындықтарға тап болады. Осындай жағымсыз көзқараспен мектеп көбінесе балаға төзгісіз жаулық орта ретінде әрекет етеді. Бұл қиындықтар жиі агрессияға айналады, оқушы тәртіпті бұза бастайды, тапсырмаларды орындаудан бас тартады, оқу материалын нашар меңгереді, үй тапсырмасын дұрыс орындамайды. Жағдай сондай-ақ психикалық және физикалық стресстің жоғарылауымен, қосымша сабақтар мен үйірмелермен, алаңдаушылық пен шамадан тыс жүктемелерге әкелетін үлкен тәуелсіздік көрсету қажеттілігімен қиындатады. Сондықтан педагогтар, ата-аналар, психологтар бірінші сынып оқушыларының оқу-тәрбие үрдісіне сәтті бейімделуіне жағдай жасауы керек, бұл баланың жан-жақты дамуына негіз қалайды. Сонымен қатар, егер ата-ана баланың бейімделуі қиын болып жатқанын көрсе, мұғаліммен сөйлесуі, ақылдасуы маңызды және білім беру мекемесінің мамандарынан (психологтар, логопедтер, медицина қызметкерлері және т.б.) көмек сұраудан тартынбау керек [4.5.6.7.8].

Бейімделудің келесі түрлерін шартты түрде ажыратуға болады: Ұйымдастырушылық-бұл жаңа тәртіпке, міндеттерге, мектеп ережелеріне бейімделу қабілеті; Тәрбиелік және мотивациялық-оқуға, жаңа білім мен дағдыларды меңгеруге деген құштарлықты қалыптастыру. Психологиялық-мектептегі әр түрлі жағдайларда оқушының эмоционалдық әл-ауқатын қалыпқа келтіру. Әлеуметтік-жаңа әлеуметтік ортада адекватты мінез-құлықты қалыптастыру, ересектермен және құрдастарымен қалыпты қарым-қатынас орнату [3]. Әр адам жаңа жағдайларға әртүрлі жолмен үйренетіндіктен, оқушыда әртүрлі көрсеткіштерде ауытқулар болуы мүмкін. Мысалы, ол жаңа білімді оңай игергенімен, дос табу қиын болады немесе мектеп режиміне төзе алмайды. Бұл жағдайда ата-аналар жақсы баға алудың өзі мектепке қалыпты бейімделуді білдірмейтінін түсінуі керек.

Сәтті бейімделудің белгілері атап көрсетсек:

- Оқу процесіне қанағаттану. Бала мектеп туралы айтып қуанады, оған қуана барады.
- Бағдарламаны меңгеру. Балаға ұсынылған тапсырмаларды орындау қиын емес.
- Тәуелсіздік дәрежесі. Бала тапсырмаларды өз бетінше орындауы керек; тек сәтсіз әрекеттерден кейін ол ересектерден көмек сұрай алады. Көптеген ересектер басынан бастап көмектесе бастайды-бұл үлкен қателік. Бала үй тапсырмасын дайындаудың бұл нұсқасына тез үйренеді және болашақта оны өз бетімен орындау қиынырақ болады.
- Мұғалімге және сыныптастарына қанағаттану. Бұл басты ерекшеліктердің бірі. Бала мұғаліммен және сыныптастарымен үйлесімді қарым-қатынаста болса, бейімделу процесі ең аз шығынмен өтеді.

Ата-аналарға арналған жалпы ұсыныстар-психологтың кеңесі: Мақтау. Ата-ана баланың тек қателіктеріне назар аудармай сонымен қатар, нені жақсы орындап жатқанын байқағаны дұрыс, соған назар аударуы маңызды. Бұл сенімділік береді және келесі ретте тапсырманы жақсырақ жасауға деген ұмтылыс пайда болады! Тым көп талап етпеу. Ата-ана үшін баланың мүмкіндіктерін түсіну және жүзеге асыру маңызды. Мұны істеу үшін жай ғана бақылау керек: баланың нені жақсы орындайтынын және нені жақсы орындамайтынын көріп білу. «Мақсаттарды» жұмсақ, сәл жоғары немесе баланың қабілетіне сәйкес қойыңыз. Бала бойындағы сенімділік. Ата-анаға баланың «мықты жақтарын» білу маңызды, бала сенімділігін арттыруда оның жақсы жақтарына назар аудару. Әрқашан байсалдылық таныту мүмкіндігі болуы керек. Көптеген ата-аналар баланы қайғы-қасірет, көңілсіздік және көз жасы кезінде қалай тыныштандыру керектігін білмейді. Мұндай сәттерде баланың сезімін бөлісу және оны білдіруге мүмкіндік беру өте маңызды. Мұндай жағдайларда сіз мұндай тіркестерді айта алмайсыз: «Назар аудармаңыз!», «Бұл маңызды емес ...», «Бұлар ұсақ-түйек!». және т.б. Сіз балалардың сезімдерін түсінетіндігіңізді білдіруіңіз керек: «Мен сенің ренжігеніңді білемін», немесе не болғанын жайлап айтуын сұраңыз. Бала сөйлесіп жатқанда, эмоциялары көрінеді және бала өзін жақсы сезінуі үшін қандай іс-әрекет жасау жолдарын түсінесіз. Сонымен қатар, ата-аналарға келесі ұсыныстарды орындау ұсынылады:

- жаңадан бастаған оқушыда уақыт «сезімін» дамыту;
- барлығын ретімен сақтауға үйрету;
- баланың да қателесуге құқығы бар екенін есте сақтаңыз;
- балаларыңызға өздеріне қамқорлық жасауға мүмкіндік беріңіз.

Медициналық кеңестер:

- Тұрақты кесте. Баланы бұл режимге бірден емес, бірте-бірте үйрету маңызды.
- Жақсы ұйқы.
- Ыңғайлы жұмыс орны. Жиһазды дұрыс таңдау (баланың биіктігіне сәйкес) және жарықты баланың сол жағына қою маңызды.
- Таза ауада серуендеу (күніне кемінде екі сағат).
- Сабақтан кейін демалу (әрекетті өзгерту арқылы жақсырақ).
- Рационалды сау тағам.
- Басқаларға оң көзқарас.
- Табысқа ұмтылу.
- Ұйықтар алдында теледидар көруден және компьютерлік ойындар ойнаудан аулақ болыңыз[1].

Мектепке бейімделу-бұл күрделі жол, бала дамудың жаңа кезеңіне көтеріледі. Мектепке барғаннан кейін бала бірден оқушы болмайды, өйткені мектеп алғашқы күннен бастап балаға өзінің бастан кешірген тәжірибесінен мүлде басқа, бірақ физикалық және зияткерлік күштерді барынша жұмылдыруды қажет ететін бірқатар міндеттер қояды. Барлығы қиын: оқу режимінің өзі, бірден бөлісе алмайтын жаңа тәжірибелердің көптігі және жаңа адамдармен қарым-қатынас

жасағанда туындайтын эмоциялар. Сондықтан мұғалімнің, ата-ананың, психологтың басты міндеті-балаға өмірінің жаңа жағдайларына бейімделуге көмектесу, егер оқушы қолдауды сезінсе, бұл жол тым ұзақ және ыңғайсыз болмайды.

Пайдаланылған әдебиеттер:

1. <https://findmykids.org/blog/en/children-adaptation-at-school>
2. https://home-school.interneturok.ru/blog/voprosy_psihologii/adaptaciya-rebenka-k-shkole
3. <https://1-sept.ru/component/djclassifieds/?view=item&cid=3:publ-ns-bf&id=639:адаптация-детей-в-начальной-школе&Itemid=464#dj-classifieds>
4. <https://nsportal.ru/nachalnaya-shkola/psikhologiya/2014/09/03/adaptatsiya-pervoklassnikov-k-shkole>
5. Бірінші сынып оқушыларының білім беру процесіне бейімделу мәселелері.—Қазан: "Жас ғалым" баспасы, 2020 ж.
6. Бастауыш білім берудегі түзету педагогикасы: орта кәсіптік білім беруге арналған оқу құралы.—М.: "Юрайт" баспасы, 2017 ж.
7. Бірінші сынып оқушыларын мектепке бейімдеу. Дамудың қиындықтары мен перспективалары.—М.: "Бастауыш Мектеп" баспасы, 2018 ж.
8. Бірінші сынып оқушыларын мектепте оқуға бейімдеу мәселесі.—Н. Новгород: "Гылыми электрондық кітапхана" баспасы, 2019 ж.

ИСПОЛЬЗОВАНИЕ МЕТОДА ПРОЕКТА ДЛЯ СОВЕРШЕНСТВОВАНИЯ НАВЫКОВ МОНОЛОГИЧЕСКОЙ РЕЧИ ПРИ ИЗУЧЕНИИ АНГЛИЙСКОГО ЯЗЫКА НА СТАРШЕМ ЭТАПЕ ОБУЧЕНИЯ.

Игликова М. М.

Научный руководитель: Жукенова А.К., к.ф.н, ассоциированный профессор кафедры
Английского языка и Методики Преподавания
Кокшетауский университет им. Ш. Уалиханова, г. Кокшетау
mariyamiglikova@gmail.com

Основной целью обучения иностранному языку в школе является овладение иноязычной коммуникативной компетенцией. Обучение разговорной речи на иностранном языке – это обучение выражению своих мыслей в устной форме, то есть говорению как средству общения. Обучение монологической речи является трудной задачей, так как в практике преподавания иностранного языка часто встречаются такие случаи, когда ученик не может самостоятельно ответить, или выступить с речью, не может сформулировать и выразить свои мысли на английском языке.

Проблема статьи заключается в выявлении специфики совершенствования навыков монологической речи при использовании метода проектов на уроках английского языка, и уточнении условий его эффективности на старшем этапе обучения.

Актуальность исследования обусловлена необходимостью выявления новых путей развития и пополнения средств обучения, направленных на улучшение навыков говорения в обучении английскому языку.

Объектом исследования выступает учебно-воспитательный процесс обучения иностранному языку на старшем этапе с использованием метода проекта.

Предметом исследования является методика организации и проведения проектной деятельности для формирования коммуникативной иноязычной компетенции на старшем этапе общеобразовательной школы

Анализ исследовательских работ – методика проектного обучения широко используется в школе для обобщения знаний и умений по изучаемой теме. В нашем понимании

проект – это творческая деятельность школьника, соответствующая его физиологическим и интеллектуальным возможностям, с учетом требований государственного стандарта. Фундаментальные исследования в данной области проводили такие видные ученые и методисты, как Л. Бим, И. А. Зимняя, Е. С. Полат, С. Т. Шацкий и др.

Монолог же состоит из ряда логически последовательно связанных между собой предложений, интонационно оформленных и объединенных единым содержанием или предметом высказывания. По определению Г.В. Роговой, монолог – это форма устного связного высказывания, изложение мыслей одним лицом [1; с.126-131].

Именно монолог дисциплинирует мышление, учит логически мыслить и соответственно строить свое высказывание таким образом, чтобы довести свои мысли до слушателя. Говорение в монологической форме представляет большую трудность для учащихся, как на родном, так и на иностранном языке. Оно связано с выбором того, что сказать и как сказать, т.е. с определением содержания и формы его изложения. Поэтому формирование этого сложного умения предполагает предварительную подготовку. Проект – как инструмент к раскрытию навыка монологической речи, помогает порождению речевого высказывания за счет вызова ассоциаций с жизненным и речевым опытом учащихся.

Метод проектов представляет собой такую организацию обучения, при которой учащиеся приобретают знания в процессе планирования и выполнения практических заданий – проектов. Проекты могут быть предложены учителем, но планируют и выполняют их, насколько это возможно, сами учащиеся, индивидуально или в группах. Обучение путем вовлечения учащихся в деятельность, в ходе которой они собирают информацию и разрабатывают какой-либо продукт, например, письменный отчет, модель, в нашем случае устную презентацию.

Среди общеучебных целей проектного метода можно выделить две главные:

1. Способствовать повышению личной уверенности у каждого участника проектного обучения, его самореализации и рефлексии, что становится возможным в следующих условиях:
  - через проживание «ситуации успеха» (на уроке или вне урока) не на словах, а в деле почувствовать себя значимым, нужным, успешным, способным преодолевать различные проблемные ситуации;
  - через осознание себя, своих возможностей, своего вклада, а также личностного роста в процессе выполнения проектного задания.
2. Развивать исследовательские умения, а именно:
  - анализировать проблемную ситуацию;
  - выявлять проблемы;
  - осуществлять отбор необходимой информации из литературы;
  - проводить наблюдение практических ситуаций;
  - фиксировать и анализировать их результаты;
  - строить гипотезы и осуществлять их проверку;
  - обобщать полученные результаты;
  - делать выводы.

Некоторые педагоги считают, что при работе над проектом учащиеся усваивают больше, лучше понимают содержание и дольше запоминают информацию и навыки. Работа над проектом сосредоточена на применении, а не на передаче конкретных знаний или навыков, а также на повышении вовлеченности и мотивации учащихся для развития независимого мышления, уверенности в себе и социальной ответственности. Метод проектов предполагает выбор определенной темы или предмета (например, «Времена года») и переплетение нескольких видов деятельности, охватывающих несколько предметных областей, в попытке интегрировать и сделать целостной всю информацию о выбранной теме. В основе этого метода лежит идея взаимодействия учащихся в группе в процессе обучения. Определение Е.С. Полат: «Метод проектов предполагает определенную совокупность учебно-познавательных приемов и

действий обучаемых, которые позволяют решить ту или иную проблему в результате самостоятельных познавательных действий и предполагающих презентацию этих результатов в виде конкретного продукта деятельности. Если говорить о методе проектов как о педагогической технологии, то эта технология предполагает совокупность исследовательских, проблемных методов, творческих по самой своей сути» [2].

Работа над любым проектом включает определенные этапы выполнения проекта, которые необходимо четко спланировать для достижения максимальной эффективности проектной работы.

Этапы работы над проектом

- Подготовительный
- Планирование
- Исследование
- Результаты
- Подготовка к защите проекта
- Презентация (отчёт)
- Оценка результатов и процесса (рефлексия)

Первая и главная обязанность учителя - предоставить учащимся такие ситуации, в которых они должны почувствовать спонтанное желание решить некоторые из своих практических проблем. Учитель должен быть начеку, чтобы выявить их интересы, вкусы, склонности и потребности. Существуют различные методы создания ситуаций. Насколько это возможно, проблемы или ситуации, которые предлагаются учащимся, должны быть социальными. Они обеспечивают лучшую социальную подготовку и приносят больше удовлетворения. Учитель может беседовать с классом на различные интересующие их темы. Можно показывать им фотографии различных сцен. Можно проводить исследования местных условий. Учитель должен использовать все ресурсы, чтобы создать достойные ситуации.

Метод проектов, как педагогическая технология включает в себя целевую направленность, научные идеи, на которые опирается система действий учителя и ученика, критерии оценки и качественно новый результат. Применяя метод проектов в своей педагогической практике, можно выразить положительное отношение к данной технологии обучения. Среди положительных факторов необходимо упомянуть развитие познавательных интересов школьников, возможность во время самостоятельной работы учеников более тщательно анализировать их деятельность с целью дальнейшего применения личностно-ориентированного подхода в обучении, а также возможность передать ведущую роль в деятельности самим ученикам и на некоторое время снизить напряжение, возникающее в педагогической деятельности. Кроме того, метод проектов обладает большим воспитательным воздействием. Метод проектов развивает ответственность, активную деятельность и умение доводить начатое до конца.

Эффективность применения данного метода во многом зависит от следующих факторов:

- учет возрастных особенностей учащихся;
- роль педагога;
- творческий подход;
- учет особенностей конкретного ученического коллектива;
- создание ситуации выбора при определении темы проекта;
- органичное сочетание различных способов формирования проектных групп;
- выбор соответствующего вида проектной деятельности.

Учителю необходимо выработать широкий спектр тем, которые позволят каждому ученику реализовывать собственные знания и использовать личный жизненный опыт в проектной деятельности. Это позволит ученику осознанно и мотивированно высказываться и работать над проектом, а значит – повысит шансы на успех и мотивацию к учению.

Подводя итог, можно выделить несколько путей преодоления проблем в развитии монологической речи: учитель должен четко отслеживать, чтобы уровень языка был ниже

уровня языка заданий направленных на пополнение лексического запаса, учитель должен делать правильный выбор в теме урока и заданиях для него, чтобы у учащихся появился интерес, а также использовать четкие инструкции к заданиям. Таким образом, все выше перечисленные факты будут способствовать развитию монологической речи в процессе работы над проектом.

Литература

---

1. Рогова Г.В. Методика обучения иностранным языкам в средней школе. Москва: Просвещение, 2004. – С.126-131.
2. Полат Е.С. Метод проектов на уроках иностранного языка. Москва: Просвещение, 2016. – С. 3-9.
3. Ахраменко Е. В. Проект на уроке английского языка // Молодой ученый. – 2013. – №12. –С. 404-406.
4. Балыкова Е. Ю. Использование метода проектов на уроках иностранного языка //Системные технологии. – 2015. – №16.
5. Егоров О. Коммуникативная функция учебного занятия // Учитель. – 2001. №1. – С. 13-15.
6. Балтабаева, М. Ж. The project method in foreign language teaching / М. Ж. Балтабаева. –Молодой ученый. – 2018. – № 2 (188). – С. 87-89.

ЭФФЕКТИВНОЕ ИСПОЛЬЗОВАНИЕ ТЕСТИРОВАНИЯ КАК СПОСОБ КОНТРОЛЯ НАВЫКОВ ЧТЕНИЯ

Кайроллина Ы.С.

Научный руководитель: Астафьева Юлия Валерьевна, магистр педагогических наук,
ст. преподаватель

Кокшетауский университет им. Ш. Уалиханова, г. Кокшетау

E-mail: yryszhan11@gmail.com

Учитель нового века должен быть постоянно в поиске, чтобы быть компетентным в новой рыночной экономике. В настоящее время педагог поднимает вопросы образования и воспитания на гуманистический уровень, добивается культурных ценностей и реализует их для достижения мировой цивилизации.

Основной целью современного образования является повышение уровня образованности подрастающего поколения и формирование развитой личности.

Во многих странах метод тестирования используется как эффективный инструмент прогнозирования уровня подготовки молодежи и качества общего образования, ставшего неотъемлемой частью современного образования.

Одним из способов организации контроля над соблюдением обучающимися требований государственного стандарта является система тестового контроля. Это повышает способность учащихся работать самостоятельно, повышает эффективность обучения и стимулирует мышление и творчество. Кроме того, учебники выявляют знания учащихся и позволяют им более эффективно использовать свое время. Учитель составляет тестовые задания по теме и главе. Однако контролировать уровень креативности учащихся с помощью тестов невозможно. Для достижения полноценной педагогической цели мы можем видеть реальный уровень готовности обучающихся в процессе обучения через все остальные виды тестирования и разработки практических заданий, конспектов, отчетов и т.д.

«Педагогический тест» представляет собой систему заданий специальной формы с определенным содержанием. По сравнению с другими тестами преимуществом педагогического теста является его объективность, достоверность, универсальность. Тестовые задания эффективны не только как контрольные, но и для обучения и тренировки учащихся. Для того

чтобы педагогический тест был эффективным, его результаты необходимо подвергнуть статистической обработке.

Практические проблемы организации тематического контроля проанализированы в научно-педагогических трудах Горбунова П., Березняка Ю.С., Ващенко В.И., Исакова А.К., Теповского Е.И., Абиева Ж., Бабаева С., Кудиярова. На основании этого можно сделать вывод о достаточной изученности теоретических аспектов рассматриваемой педагогической проблемы. Потому определена сущность организации «учета» и «контроля», их функции, формы и методы в образовательном процессе. Отечественные ученые выделяют несколько видов чтения в обучении языку: аналитическое чтение, синтетическое чтение, подготовительное чтение, неподготовленное чтение, чтение через перевод, чтение без перевода, основное чтение, дополнительное чтение и др. В своих работах Ф. Оразбаева классифицирует такие виды чтения, как познавательное, интеллектуальное, исследовательское и демонстративное чтение. Автор подчеркивает важность чтения: «чтение не только для понимания и осмысления общего материала, но и для познания смысла каждой языково-коммуникативной единицы, для осознания его позиции и широкого использования ее в языковом общении»[1].

В настоящее время проблема контроля уровня развития навыков чтения на иностранных языках широко обсуждается во многих исследованиях. Это связано с тем, что чтение является ведущим видом речевой деятельности. На уроках иностранного языка могут использоваться все формы контроля чтения: одноязычные и двуязычные, индивидуальные и фронтальные, устные и письменные. К сожалению, при традиционных формах контроля чтения на иностранном языке получить точную информацию об успешности обучения чтению практически невозможно. С этой точки зрения элементы игровой технологии, «путешествие чтения», swot-анализ, диалог, четыре предложения, POPS, прогнозирование, методы мозгового штурма с использованием аудио- и видео-инструментов, а также тестирование могут быть использованы очень эффективно. Главное требование в работе с текстом — 2% незнакомых слов для ученика. Анализ учебника английского языка для 10-х классов (Action for Kazakhstan: Jenny Dooley, Bob Obee, 2018) выявил, что в него включены довольно объемные тексты. Поэтому необходимо было оптимизировать работу с текстовым материалом. Например, внимание учащихся акцентировалось на том, что они должны стараться понять основную мысль текста, ориентируясь на знакомые слова. Во время чтения планировались этапы введения, стратегии проверки, самостоятельного чтения, возврата к тексту, ответа на текст. Например, на вводном этапе перед учениками ставились цели и внимание акцентировалось на ключевых словах. В процессе выбора метода тестирования в формате IELTS была организована работа, направленная на лексическую составляющую текстов [2].

Для организации продуктивной работы с текстами и последующим контролем навыков чтения в формате IELTS, необходимо предоставить учащимся четкий алгоритм выполнения действия. К примеру, в тесте с множественным выбором ответов испытуемые должны выбрать лучший ответ из четырех вариантов (A, B, C или D). Тестируемые записывают букву выбранного ими ответа на бланке ответов. Вопросы могут включать в себя завершение предложения, когда им дается первая часть предложения, а затем они выбирают лучший способ его завершения из предложенных вариантов, или могут включать полные вопросы. Множественный выбор проверяет широкий спектр навыков чтения, включая детальное понимание конкретных моментов или общее понимание основных моментов текста.

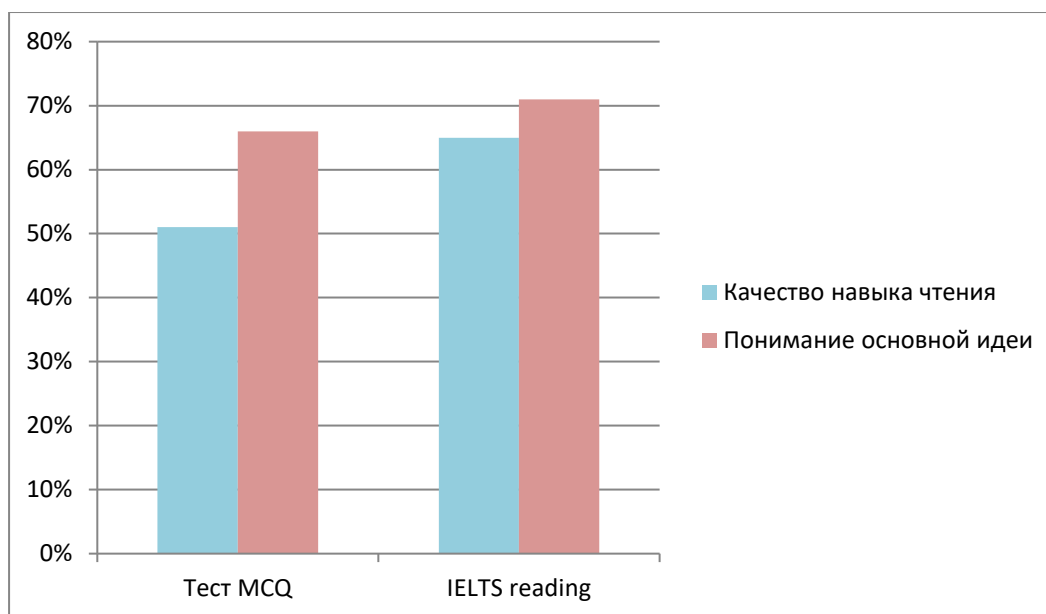
Задание в формате IELTS по чтению - упражнения (вопросы) для развития различных навыков чтения. Первые упражнения направлены на понимание общего содержания, идеи текста, следующие упражнения сосредоточены на поиске конкретной информации. Например, в задании идентификации информации испытуемым будет предложено несколько утверждений и задан вопрос: «Согласуются ли следующие утверждения с информацией в тексте?» Затем они должны написать «верно», «неверно» или «не дано» в клетки на листах для ответов. Идентификация информации оценивает способность испытуемых распознавать определенные моменты информации, переданной в тексте. Или в задании на завершение предложения испытуемые составляют предложения с заданным количеством слов, взятых из текста. Они

должны записать свои ответы в лист ответов. В инструкциях будет ясно, сколько слов/чисел испытуемые должны использовать в своих ответах, например: «НЕ БОЛЕЕ ТРЕХ СЛОВ И/ИЛИ ЦИФРЫ из отрывка», «ТОЛЬКО ОДНО СЛОВО» или «НЕ БОЛЕЕ ДВУХ СЛОВ». Сопоставление окончаний предложений оценивает способность испытуемых находить детали/конкретную информацию [3].

Таким образом, мы можем увидеть, что эффективными в уникальном комплексе традиционных методов тестового контроля, повторения и коррекции знаний являются тесты, сочетающие «новые» методы со «старыми», которые в свою очередь стимулируют развитие таких навыков, как наблюдение, обобщение, сходство, вывод и обоснование. Следует отметить, что тесты, применяемые на уроках английского языка, можно использовать на любом этапе урока и на любом этапе обучения.

Использование тестовой технологии на уроках английского языка является актуальным в наше время, так как в формате данного теста у учащихся формируются особенности самостоятельной познавательной деятельности, целеполагания и достижения, навыков логического и критического мышления, своевременного подтверждения знание языка. При этом у студентов будут формироваться практические навыки и углублённые знания способов получения информации, и, соответственно, заинтересованность студентов в контроле знаний по предмету, общая готовность к технологии централизованного тестирования [4].

В ходе проведения экспериментальной части исследования, был проведен сравнительный анализ результатов на сформированность навыков чтения с использованием тестирования в традиционном формате на множественный выбор и в формате IELTS. Результаты представлены в Диаграмме 1 ниже.

Диаграмма 1 - Сравнение результатов теста с множественным вариантом ответов и теста формата IELTS

Полученные результаты дают нам основание полагать об эффективности использования метода тестирования в формате IELTS.

Таким образом, контроль сформированности навыков чтения в формате IELTS ориентирует учащихся на работу с текстом, повышает их интерес к чтению, расширяет кругозор и предоставляет более глубокие знания. В связи с этим учителя-предметники должны быть знакомы с технологией совершенствования навыков чтения. Потому что чтение является основой для формирования остальных навыков. Акцентируя внимание на эффективном использовании стратегий чтения, можно повысить качество знаний учащихся только в том

случае, если учитель постоянно находится в поиске. Улучшение качества образования означает подготовку учащихся с более высоким уровнем учебных достижений. С этой целью мы считаем планомерным использование различных видов работы с текстом в обучении языку.

Литература

1. Ф. Оразбаева «Языковая коммуникация». Алматы "Словарь", 2005 г.
2. Образовательная программа АОО «Назарбаев Интеллектуальные школы», г. Нур-Султан, 2019 г.
3. Боранбаева А. «Единое национальное тестирование – требование современности», «Новости образования» 2004 №2
4. Пранцова Г.В., Романичева Е.С. «Современные стратегии чтения: теория и практика», Москва-2016.

ЯЗЫКОВЫЕ СРЕДСТВА ВЫРАЖЕНИЯ КАТЕГОРИИ ПРОСТРАНСТВА В РОМАНЕ Г. БЕЛЬГЕРА «ДОМ СКИТАЛЬЦА»

Карагенеева Г.Э.

Научный руководитель: Анищенко О.А., доктор филологических наук,
ассоциированный профессор кафедры общего языкознания и литературы
Кокшетауский университет им. Ш. Уалиханова, г. Кокшетау
kara_geneeva@mail.ru

Категория «пространство» и способы ее языкового выражения вызывают интерес исследователей. Обратившись к различным аспектам изучения категории «пространства», отметим, что специалисты в различных областях знаний по-разному трактуют ее смысл. Так, с точки зрения психологии «пространственные представления – это представления о пространственных и пространственно-временных свойствах и отношениях: величине, форме, относительном расположении объектов, их поступательном и вращательном движении и т.д.» [1; с. 374]. Определения «пространства», зафиксированные в философских словарях: 1) «пространство и время» – философские категории для обозначения во всеобщей форме таких эмпирически проявляющихся качеств, как протяженность и длительность» [2; с. 308]; 2) «пространство – то, что является общим всем переживаниям, возникающим благодаря органам чувств» [3; с. 365]. Категория «пространство» является объектом исследования и в культурологии. Г.Д. Гачев исследовал пространство в контексте национальной культуры. Культуролог утверждает, что всякая национальность имеет свои пространственные особенности [4; с. 198].

Проанализировав психологические, философские и культурологические интерпретации категории «пространство», обращаем внимание так же на то, как трактуется понятие «пространство» в «Словаре живого великорусского языка» В.И. Даля: «пространство – состояние или свойство всего, что простирается, распространяется, занимает место; самое место это, простор, даль, ширь и глубь, место по трем измерениям своим» [5; с. 860].

В литературоведении под категорией «пространство» подразумевают художественное пространство, которое, по мнению М.М. Бахтина, носит «формально-условный» характер [4; с. 199]. В словарях литературоведческих терминов нет точного определения художественного пространства. Это, прежде всего, объясняется тем, что художественное пространство тесно связано с понятием художественного времени. Еще М. Бахтин писал о неразрывном единстве художественного времени и пространства, определенного им как «хронотоп» [6; с. 121]. По словам И.В. Роднянской, «художественное пространство – это важнейшая характеристика образа художественного, обеспечивающая целостное восприятие художественной действительности и организующая композицию произведения» [7; с. 488]. По определению

Ю.М. Лотмана, художественное пространство «представляет собой модель мира данного автора, выраженную на языке его пространственных представлений» [8; с. 251]; «континуум, в котором размещаются персонажи и совершается действие» [8; с. 258]. Категория «пространство» является одной из смыслообразующих текстовых категорий. По словам В.Е. Хализева, художественный текст, независимо от того, к какому литературному жанру и стилю принадлежит, пронизан пространственными представлениями [9; с. 231].

Лингвистическая категория «пространство» применительно к тексту трактуется как категория, «отражающая пространственные отношения как с помощью вербальных, так и невербальных, прежде всего иконических (изобразительных средств)» [10; с. 42]. На сегодняшний день изучены отдельные языковые средства выражения данной категории: пространственные предлоги, наречия, прилагательные, существительные, даны описания синтаксических конструкций со значением местонахождения или движения предмета и т.д. [11; с. 84].

В данной статье рассматриваются языковые средства выражения категории пространства в романе казахстанского писателя Г. К. Бельгера «Дом скитальца». Герольд Бельгер – писатель со своим уникальным стилем и творческой манерой. Его произведения – это неповторимое сочетание немецкой, русской, казахской культур. Сам Герольд Карлович так писал об умении соединить в своем творчестве такие разные национальные языки: «Речь немецкая, речь русская, речь казахская – как мелодии трех струн. Три струны моей души» [12; с. 2].

Основное внимание в данной статье направлено на изучение лексико-грамматических средств выражения пространственных характеристик в романе Бельгера «Дом скитальца». Выразителями пространственных отношений в тексте романа служат предложно-падежные формы с локальным значением. Пространственные значения в романе «Дом скитальца» можно разделить на две группы: а) со значением местонахождения; б) со значением направления движения в пространстве. В тексте романа Бельгера «Дом скитальца» наиболее часто встречаются предложно-падежные формы со значением «положение, совпадающее с локализацией ориентира» и «положение внутри ориентира» [13; с. 125-126].

В ходе исследования были выделены следующие семантические группы предложно-падежных форм с общим значением местонахождения.

1. Положение около ориентира: у + Р. п.: *у моста, у обочины дороги, у могилы, у дома, у сельсовета*; возле + Р. п.: *возле домов, возле старицы, возле кузни*; недалеко от + Р. п.: *недалеко от моста, недалеко от крыльца, недалеко от кладбища*; 2. Положение перед ориентиром: перед + Т. п.: *перед оврагом, перед домом*; 3. Положение позади ориентира: за + Т. п.: *за аулом, за деревьями, за пристройками, за конюшней*; 4. Положение над ориентиром: над + Т. п.: *над аулом, над Ишимом, над сеткой, над акациями*; 5. Положение под ориентиром: под + Т. п.: *под окнами, под кустами тальника, под навесом*; 6. Положение между ориентирами: между + Т. п.: *между помещениями, между конюшней и амбаром, между аулом и райцентром*; 7. Положение, совпадающее с локализацией ориентира: на + П. п.: *на полянах, на возах, на полке, на могиле, на сеновале*; 8. Положение внутри ориентира: в + П. п.: *в столовой, в школе, в зарослях, в ауле, в прудах и речушках, в комнате*.

Одним из репрезентативных языковых средств категории пространства являются глаголы со значением движения, перемещения и положения в пространстве. Глаголы с семантикой движения – это глаголы, обозначающие перемещение в пространстве субъекта или объекта, способного самостоятельно передвигаться. Традиционно в русском языке лингвистами выделяется 14 пар глаголов движения: *бежать – бегать, брести – бродить, принимать – возить, вести – водить, гнать – гонять, ехать – ездить, идти – ходить, катить – катать, лезть – лазить, лететь – летать, нести – носить, плыть – плавать, ползти – ползать, тащить – таскать*. Глаголы объединяются в пары по признаку однонаправленности/разнонаправленности движения.

Анализ текста романа позволил выделить следующие типы глаголов.

1. Глаголы со значением однонаправленного движения: «*Широким, энергичным шагом шёл фельдшер по безлюдной улице, внимательно поглядывал вокруг*» [14; с. 275]. 2. Глаголы

со значением разнонаправленного движения: «До вечера **водил** Есильбай фельдшера по аулу» [14; с. 46]. 3. Глаголы со значением движения по направлению вверх: «Он **круто взмывал** над сеткой, картинно изгибался и вколачивал мяч так, что редко кто из соперников отваживался его принять у самой земли» [14; с. 287]. 4. Глаголы со значением движения по направлению вниз: «Он поймал себя на мысли, что хотел бы сейчас ... **провалиться** сквозь землю» [14; с. 338] и др.

Среди исследованного нами материала также встречаются тропы с пространственной семантикой, а именно: пространственные метафоры, которые отражают культурно-специфические особенности мировосприятия героев романа. В каждой культуре существуют специфические правила использования пространства в межличностном общении [15].

Приведем пример пространственной метафоры в анализируемом нами романе: «*Агай, успокойтесь, смирите свой гнев, не сбивайтесь с тропинки разума. Гнев – зло. Он **удаляет** достойного от аула рассудка...*» [14; с. 371]. Лексема **УДАЛЯТЬ**, имеющая исходное значение – «перемещать на некоторое расстояние от кого-л., чего-л.; отдалять», в контексте данного предложения осмысливается метафорически: «*лишать рассудка*». «Перемещение на значительное расстояние» в приведенном нами примере приобретает метафорическое значение «потери рассудка» [16; с. 85].

Таким образом, следует подчеркнуть, что в романе Герольда Бельгера «Дом скитальца» имеется сравнительно большое число разноструктурных лексико-грамматических средств, являющихся языковым выражением категории пространства. Абсолютно частотными из них являются предложно-падежные формы с локальным значением. Второе место по частоте использования занимают глаголы с семантикой движения и перемещения в пространстве. Использование в тексте романа тропов с пространственной семантикой довольно незначительно.

Литература

1. Мещеряков Б.Г. Большой психологический словарь / Б.Г.Мещеряков, В.П. Зинченко. – СПб.: Прайм-ЕВРОЗНАК, 2004. – 632 с.
2. Краткий философский словарь / А. П. Алексеев, Г. Г. Васильев и др.; Под ред. А. П. Алексеева. – 2-е изд., перераб. и доп. – М.: ТК Велби, Изд-во Проспект, 2004. – 496 с.
3. Шишкофф Г. Философский словарь / Г. Шишкофф. – М.: Республика, 2003. – 575 с.
4. Шевченко И.С. Пространство как категория художественного текста // Вестник Сургутского государственного педагогического университета, 2011. – С. 193-200.
5. Даль В.И. Толковый словарь живого великорусского языка: в 4 т. / В.И. Даль. – М.: Астрель, 2004. – Т. 3 – 921 с.
6. Бахтин М.М. Формы времени и хронотопа в романе. Очерки по исторической поэтике // Вопросы литературы и эстетики. – М.: Худож. лит., 1975. – С. 121-122.
7. Роднянская И.В. Художественное время и художественное пространство // Лит. энцикл. словарь / И.В. Роднянская. – М.: Сов. энцикл., 1987. – С. 487-489.
8. Лотман Ю.М. Художественное пространство в прозе Гоголя // В школе поэтического слова. Пушкин, Лермонтов, Гоголь / Ю.М. Лотман. – М.: Просвещение, 1988. – С. 251-293.
9. Хализев В. Е. Теория литературы. 4-е изд., испр. и доп. – М., 2005. – 436 с.
10. Анисимова Е.Е. Лингвистика текста и межкультурная коммуникация (на материале креолизованных текстов) – М.: Издательский центр «Академия», 2003. – 128 с.
11. Агеева Р. А. Категория пространства и способы ее выражения в языке // Категории и законы марксистско-ленинской диалектики и язык: сб. научно-аналитических обзоров. – М.: Академия наук СССР, 1984. – С. 84-113.
12. Три струны его души: Герольд Бельгер // эл. ресурс: <https://elib.skolib.kz/kollekcii/znamenitye-zemljaki/tri-struny-ego-dushi-gerold-belger.html>.
13. Харлова Е.А. Предложно-падежные формы с общим значением местонахождения (на примере произведений научно-фантастического жанра) // Вестник Челябинского государственного педагогического университета, 2015. №4. – С. 125-129.
14. Бельгер Г. Дом скитальца. Алматы: Раритет, 2007. – 384 с.

15. Чжан Вэй, Еремина С.А. Пространственная метафора в китайском и русском языках // Педагогическое образование в России, 2019. №4. – С. 107-111.

16. Мухачева А.Н. Пространственные метафоры как фрагмент русской языковой картины мира: Дис. канд. филол. наук: 10.02.01: – Томск, 2003. – 299 с.

MY NATIVE LANGUAGE...

Karbayeva E.R.

Academic supervisor: Turgumbayeva A.G, Lecturer, Department of General Linguistics and Literature

Shokan Ualikhanov Kokshetau University, Kokshetau

karbaevaelnura@gmail.com

The greatest value of a nation is its language, in which it writes, speaks, and thinks.
(A. Baitursynov)

Language is the main means of human communication. The main key to life as a full-fledged person is communication with the environment, and the main element that ensures this connection is language.

In total, there are more than 6,000 languages in the world, including those with current state status and endangered languages, the names of which can only be traced back to ancient history, and which do not exist today. There are also languages that, despite their status as the "state language", are not respected in accordance with their status. Since the fate of the language is one with the fate of the country, the perpetuation of the language is characterized by a high degree of glorification of the national values of the people.

The systematic political development of our sacred language, the initiative to protect the linguistic rights of our people, the formation of the language of fiction and office work began with the great work of our intellectuals such as Alikhan Bokeikhanov and Akhmet Baitursynov. Due to the pressure of time, when the future of the nation was uncertain, the path proposed by our intelligentsia in deciding the fate of our national language was special, so we must continue to learn this path in order to assess the present and future of our people, our language.

Thanks to such poets as Akhmet Baitursynov, we, the younger generation, have been given the opportunity to enjoy the sound of our beautiful Kazakh language. In 2022, Kazakhstan celebrates the 150th anniversary of the great statesman, scientist, educator, poet, publicist, reformer of national writing, the founder of Kazakh linguistics and literary criticism, one of the leaders of the national liberation movement of the Kazakh people in the early 20th century - Akhmet Baitursunov [1].

I love reading very much, especially my native literature. This played a huge role in choosing a profession, so I entered the Faculty of Kazakh Philology. This is the specialty that studies the culture of the people through the text, this profession enriches our speech, instilling a love for native literature.

Language is a treasure that keeps the national assets. Every bird, every fish, every nation has its own native language, which we absorb with mother's milk and carry with us all our lives, enjoying communication with others, telling good news to relatives or simply saying affectionate and kind words to each other.

I was born on the Kazakh land and the blood of my ancestors flows in me, which helps me to hear the nightingale trill in my native speech and awakens in me wonderful feelings of love for my native Kazakh language.

The Kazakh language is one of the most beautiful languages in the world. It is incalculably rich, delightfully melodious, extremely expressive, diversely connected with the life of every Kazakhstani and the whole society. It is impossible to express in words its power and strength, sharpness and clarity, tenderness and lyricism, brightness and consonance. This language is so powerful that it raised the spirit of the people and brought closer the victory of Zhambyl Zhabaev with the poem "Leningraders, my

children!". Even in ancient times, the sworn enemy of the Kazakhs, the Dzungarian ruler Galdan Tseren, was amazed and hypnotized by the eloquence of the young Kazybek Bi.

Isn't that the magical power of my native language? It was the bewitching beauty of the Kazakh language, the rich and original folklore of the steppe people that attracted the attention of the genius of Russian poetry A. S. Pushkin. During a trip to the Orenburg steppe in 1833, at his request, the contents of the Kazakh lyric-epic poem "Kozy-Korpesh and Bayan-Sulu" were recorded, the text of which was preserved in the poet's personal archive [2].

A friend of A. S. Pushkin, the compiler of the four-volume explanatory Russian dictionary V. I. Dal, drew from the Kazakh reality themes for his original works - the stories "Maina", "Bikei and Maulana", which expressed a deep knowledge of the life, life and customs of the Kazakhs of the Urals. The Kazakh language is so consonant and lyrical in the song "Dudar - ai" by Mariam Zhagorkyzy, a Russian girl who fell in love with a young Kazakh by the age of sixteen and composed a song in his language: "O Dudar, only you I will give my heart to".

Is this not a reason to admire your native language?

People who study our language do not cease to admire the diversity and its wide possibilities.

The Kazakh language is so great that when our people "died and was born a thousand times" managed to preserve its beauty, wealth and magnificence. Writers and poets of all times and people spoke enthusiastically about it and are still responding.

For example, Kazakh readers are well aware of the name of the writer Herold Belger. He considers Kazakh as his second mother tongue. "I love the Kazakhs and the Kazakh language so much that sometimes I even think in this language and, with age, I adopted some of the habits of this people," writes a Kazakh German.

The famous French writer Romain Rolland in his letter to the first collector of Kazakh folklore Alexander Viktorovich Zataevich notes: "The new series of Kazakh-Kyrgyz plays delighted me. You opened before me the musical soul and the beautiful language of a people unknown to me..."

Is this not a reason to be proud of the beauty of our language? A favorite of modern youth, the Italian bard is the composer Son Pascal, who lives in Kazakhstan, when he was a guest of the popular TV show "Tungi Studios of Nurlan Koyanbaev" [3]. When he said that he promotes the Kazakh language in his homeland and, taking the dombra, sang our anthem, tears welled up in my eyes. These were tears of happiness, tears of pride in our language!

My language is a language that every year, every day conquers new heights in all areas of science and technology, thus glorifying our beloved Kazakhstan to the whole world. And we must treat our language with respect and care, study, expand and develop it.

The man - a legend Bauyrzhan Momyshuly showed a vivid example of how one should love one's native language and fight for its purity.

The Motherland highly appreciates the persistent and persistent activity in the development and prosperity of the Kazakh language of such outstanding personalities of the country as Mukhtar Shakhanov, Amangeldy Aitaly, Abish Kekilbayev and the scientist - philologist Asyly Osman.

Elbasy himself sets an example of respect and love for the native language. Recently, in an interview with the state television channel Khabar, the First President of the country, Nursultan Nazarbayev, shared his innermost thoughts about the problems of developing the modern economy, the history of the country, language and religion. Touching upon the development and strengthening of the Kazakh language, the Head of the Republic noted: "For our people, we can convey history, culture, customs only in our own language [4]. Try to translate some Kazakh idioms and aphorisms of Abay into Russian, English? It's impossible. Because every language has its own unique features. And with the disappearance of language, these precious features may also disappear.

And how can I convey the inexhaustible love for my native language? What words can express the boundless gratitude that fills my little heart?

From childhood I was taught to love and cherish my native language. In this language, I get to know the world, discover everything, new and new.

I will do everything to ensure that the golden thread that leads from the past to our days does not break. After all, the native language is like a grain that has fallen into fertile soil, it is daily bread, without which life itself is unthinkable.

My native language has been and remains my stronghold. My language is my unfading star, showing the right path to great good deeds in the name of our beloved people.

In conclusion, the current state of the Kazakh language is a complex issue. It seems that the Kazakh language is used only on paper. Raising the status of the language through the proper use of state support is the civic duty of every citizen of the Republic.

Let's save our nation, as they say: "The language of the nation is the spirit of the nation." Let's glorify our native language and raise the status of the Kazakh language on the sacred Kazakh land! We will not run away from our native language, but on the contrary, we will glorify our native Kazakhstan as a strong and powerful country!

Reference links

- 1) <https://e-history.kz/ru/prominent-figures/show/12608/>
- 2) <https://adyrna.kz/post/35222>
- 3) <https://www.google.com/search?q=%D1%81%D0%BE%D0%BD+%D0%BF%D0%B0%D1%81%D0%BA%D0%B0%D0%BB%D1%8C+%D1%82%D1%83%D0%BD%D0%B3%D0%B8+%D1%81%D1%82%D1%83%D0%B4%D0%B8%D1%8F+%D0%BD%D1%83%D1%80%D0%BB%D0%B0%D0%BD%D0%B0+%D0%BA%D0%BE%D1%8F%D0%BD%D0%B1%D0%B0%D0%B5%D0%B2%D0%B0&sxsrf=APqBvH7e2CzJ6AkpI0d45NUogqeVv->
- 4) https://bilimdiler.kz/oris_tili/17113-moy-yazyk.html

MY NATIVE LANGUAGE...

Karbayeva E.R.

Academic supervisor: Turgumbayeva A.G, Lecturer, Department of General Linguistics and Literature

Shokan Ualikhanov Kokshetau University, Kokshetau
karbaevaelnura@gmail.com

The greatest value of a nation is its language, in which it writes, speaks, and thinks.
(B. Baitursynov)

Language is the main means of human communication. The main key to life as a full-fledged person is communication with the environment, and the main element that ensures this connection is language.

In total, there are more than 6,000 languages in the world, including those with current state status and endangered languages, the names of which can only be traced back to ancient history, and which do not exist today. There are also languages that, despite their status as the "state language", are not respected in accordance with their status. Since the fate of the language is one with the fate of the country, the perpetuation of the language is characterized by a high degree of glorification of the national values of the people.

The systematic political development of our sacred language, the initiative to protect the linguistic rights of our people, the formation of the language of fiction and office work began with the great work of our intellectuals such as Alikhan Bokeikhanov and Akhmet Baitursynov. Due to the pressure of time, when the future of the nation was uncertain, the path proposed by our intelligentsia in deciding the fate of our national language was special, so we must continue to learn this path in order to assess the present and future of our people, our language.

Thanks to such poets as Akhmet Baitursynov, we, the younger generation, have been given the opportunity to enjoy the sound of our beautiful Kazakh language. In 2022, Kazakhstan celebrates the 150th anniversary of the great statesman, scientist, educator, poet, publicist, reformer of national writing, the founder of Kazakh linguistics and literary criticism, one of the leaders of the national liberation movement of the Kazakh people in the early 20th century - Akhmet Baitursynov [1].

I love reading very much, especially my native literature. This played a huge role in choosing a profession, so I entered the Faculty of Kazakh Philology. This is the specialty that studies the culture of the people through the text, this profession enriches our speech, instilling a love for native literature.

Language is a treasure that keeps the national assets. Every bird, every fish, every nation has its own native language, which we absorb with mother's milk and carry with us all our lives, enjoying communication with others, telling good news to relatives or simply saying affectionate and kind words to each other.

I was born on the Kazakh land and the blood of my ancestors flows in me, which helps me to hear the nightingale trill in my native speech and awakens in me wonderful feelings of love for my native Kazakh language.

The Kazakh language is one of the most beautiful languages in the world. It is incalculably rich, delightfully melodious, extremely expressive, diversely connected with the life of every Kazakhstani and the whole society. It is impossible to express in words its power and strength, sharpness and clarity, tenderness and lyricism, brightness and consonance. This language is so powerful that it raised the spirit of the people and brought closer the victory of Zhambyl Zhabaev with the poem "Leningraders, my children!". Even in ancient times, the sworn enemy of the Kazakhs, the Dzungarian ruler Galdan Tseren, was amazed and hypnotized by the eloquence of the young Kazybek Bi.

Isn't that the magical power of my native language? It was the bewitching beauty of the Kazakh language, the rich and original folklore of the steppe people that attracted the attention of the genius of Russian poetry A. S. Pushkin. During a trip to the Orenburg steppe in 1833, at his request, the contents of the Kazakh lyric-epic poem "Kozy-Korpesh and Bayan-Sulu" were recorded, the text of which was preserved in the poet's personal archive [2].

A friend of A. S. Pushkin, the compiler of the four-volume explanatory Russian dictionary V. I. Dal, drew from the Kazakh reality themes for his original works - the stories "Maina", "Bikei and Maulana", which expressed a deep knowledge of the life, life and customs of the Kazakhs of the Urals. The Kazakh language is so consonant and lyrical in the song "Dudar - ai" by Mariam Zhagorkyzy, a Russian girl who fell in love with a young Kazakh by the age of sixteen and composed a song in his language: "O Dudar, only you I will give my heart to".

Is this not a reason to admire your native language?

People who study our language do not cease to admire the diversity and its wide possibilities.

The Kazakh language is so great that when our people "died and was born a thousand times" managed to preserve its beauty, wealth and magnificence. Writers and poets of all times and people spoke enthusiastically about it and are still responding.

For example, Kazakh readers are well aware of the name of the writer Herold Belger. He considers Kazakh as his second mother tongue. "I love the Kazakhs and the Kazakh language so much that sometimes I even think in this language and, with age, I adopted some of the habits of this people," writes a Kazakh German.

The famous French writer Romain Rolland in his letter to the first collector of Kazakh folklore Alexander Viktorovich Zataevich notes: "The new series of Kazakh-Kyrgyz plays delighted me. You opened before me the musical soul and the beautiful language of a people unknown to me..."

Is this not a reason to be proud of the beauty of our language? A favorite of modern youth, the Italian bard is the composer Son Pascal, who lives in Kazakhstan, when he was a guest of the popular TV show "Tungi Studios of Nurlan Koyanbaev" [3]. When he said that he promotes the Kazakh language in his homeland and, taking the dombra, sang our anthem, tears welled up in my eyes. These were tears of happiness, tears of pride in our language!

My language is a language that every year, every day conquers new heights in all areas of science and technology, thus glorifying our beloved Kazakhstan to the whole world. And we must treat our language with respect and care, study, expand and develop it.

The man - a legend Bauyrzhan Momyshuly showed a vivid example of how one should love one's native language and fight for its purity.

The Motherland highly appreciates the persistent and persistent activity in the development and prosperity of the Kazakh language of such outstanding personalities of the country as Mukhtar Shakhanov, Amangeldy Aitaly, Abish Kekilbayev and the scientist - philologist Asyly Osman.

Elbasy himself sets an example of respect and love for the native language. Recently, in an interview with the state television channel Khabar, the First President of the country, Nursultan Nazarbayev, shared his innermost thoughts about the problems of developing the modern economy, the history of the country, language and religion. Touching upon the development and strengthening of the Kazakh language, the Head of the Republic noted: "For our people, we can convey history, culture, customs only in our own language [4]. Try to translate some Kazakh idioms and aphorisms of Abay into Russian, English? It's impossible. Because every language has its own unique features. And with the disappearance of language, these precious features may also disappear.

And how can I convey the inexhaustible love for my native language? What words can express the boundless gratitude that fills my little heart?

From childhood I was taught to love and cherish my native language. In this language, I get to know the world, discover everything, new and new.

I will do everything to ensure that the golden thread that leads from the past to our days does not break. After all, the native language is like a grain that has fallen into fertile soil, it is daily bread, without which life itself is unthinkable.

My native language has been and remains my stronghold. My language is my unfading star, showing the right path to great good deeds in the name of our beloved people.

In conclusion, the current state of the Kazakh language is a complex issue. It seems that the Kazakh language is used only on paper. Raising the status of the language through the proper use of state support is the civic duty of every citizen of the Republic.

Let's save our nation, as they say: "The language of the nation is the spirit of the nation." Let's glorify our native language and raise the status of the Kazakh language on the sacred Kazakh land! We will not run away from our native language, but on the contrary, we will glorify our native Kazakhstan as a strong and powerful country!

Reference links

- 5) <https://e-history.kz/ru/prominent-figures/show/12608/>
- 6) <https://adyrna.kz/post/35222>
- 7) <https://www.google.com/search?q=%D1%81%D0%BE%D0%BD+%D0%BF%D0%B0%D1%81%D0%BA%D0%B0%D0%BB%D1%8C+%D1%82%D1%83%D0%BD%D0%B3%D0%B8+%D1%81%D1%82%D1%83%D0%B4%D0%B8%D1%8F+%D0%BD%D1%83%D1%80%D0%BB%D0%B0%D0%BD%D0%B0+%D0%BA%D0%BE%D1%8F%D0%BD%D0%B1%D0%B0%D0%B5%D0%B2%D0%B0&sxsrf=APqBvH7e2CzJ6AkpI0d45NUogqeVv->
- 8) https://bilimdiler.kz/oris_tili/17113-moy-yazyk.html

ШЕТ ТІЛІН ОҚЫТУДАҒЫ МУЗЫКАНЫҢ РӨЛІ

Касенова А.А

Ғылыми жетекші: Байманова Л.С.

Ш.Уәлиханов атындағы Көкшетау университеті, Көкшетау қ.

akerkekassenova00@gmail.com

Ән материалын пайдалану оқытудың практикалық, білім беру, дамыту және тәрбиелік жетістіктеріне жетуге көмектеседі.

Музыка кез-келген адамның сезімдері мен эмоцияларына әсер ету жолдарында ең тиімді тәсіл болып табылады.

Музыка мен шет тілдерін біріктіретін негізгі функциялар мынандай: физиологиялық (есте сақтауға ықпал ететін); психогигиеналық (босаңсуға, босатуға ықпал ететін); эмоционалды (сезім тудыратын); әлеуметтік-психологиялық (топтағы динамиканы күшейтетін); когнитивті (ойлау процестеріне ықпал ететін); коммуникативті (қарым-қатынасқа ықпал ететін) [1].

Шет тілі сабағында әндерді әр түрлі мақсаттарға жету үшін қолдануға болады олар практикалық, дамытушылық және тәрбиелік міндеттердің мақсаттары мен шешімдері: ән айту айтылымды үйренуге ықпал етеді; ән тілді насихаттайды (жарнамалайды); ән лексикалық қорды нығайтады және кеңейтеді; ән диалект пен сөйлеу формаларын енгізуге ықпал етеді [2].

Біз өзіміздің мақаламызда неміс тілін оқытуда музыкалық шығармаларды қолдану тәжірибиесімен бөліскіміз келеді. Ең алдымен музыка әр топқа немесе сыныпқа жеке, белгілі бір тақырып бойынша таңдалады. Әнді сабақтың әртүрлі кезеңдерінде қолдануға болады. Оқушылардың оқытылатын тілге деген қызығушылығын жоғалтпау үшін музыканы тек сабақтың басында, ортасында немесе соңында қолданған жөн. Сабақтың басында - әнді эмоционалды жағдайды қалыптастыру мақсатында қолдануға болады. Сабақтың ортасында - тыңдалым бойынша тапсырмалар орындауға, сергіту сәті үшін, сонымен қатар лексикалық және грамматикалық материалды бекіту үшін қолданады. Сабақтың соңында - оқушылардың шаршағанын басып сабаққа деген ынтасын қалпына келтіру мақсатында және рефлексия ретінде қоюға болады. [3]. Орындау уақыты 3-5 минуттан аспауы керек. Мысалы, бастауыш сынып оқушылары ойнағанды, көңіл көтергенді, мультфильмдерді көргенді ұнатады. Сондықтан оларға неміс тілін музыка әдісін қолдану арқылы оқуға және жазуға үйретуге болады. Олардың жасында шет тілдерін үйрену қиын, сондықтан музыканы ойын түрінде немесе әдемі иллюстрацияларды және музыканы пайдалану арқылы, осы әдістер олардың шет тілін үйрену кезінде мотивацияларын арттыруға көмектеседі. Мысалы, сабақтың басында 1-2 минуттық презентация бейнероликін қоюға болады. Осылайша, көрнекі сурет пен оқу неміс тілін оны тезірек үйренуге көмектеседі. Шетел тіліне деген қызығушылықты сақтау үшін мұндай элементтерді әр сабақта қолдануға болады.

Сондай-ақ әртүрлі тақырыптармен ұсынылған оқу бағдарламасын ескеру қажет, мысалы: «киім», «спорт», «отбасы» және т.б. Осыған сәйкес әр тақырыпқа ән немесе музыкалық шығарма таңдалуы керек. Мысалы, «Es war eine Mutter», «Herbstlied» (Worte: G-Lang, Volksweise), «Wanderschaft» (Worte: E-Geibel, Volksweise), «Schneeflöckchen - Weissröckchen von Rolf Zuckowski, «Sum- sum-sum...» von August Hoffmann von Fallersleben [4]. Мұндай әндер оқушылардың табиғатқа деген сүйіспеншілігін дамытады. Орта сыныптарда ойын-сауық элементі бар әндер таңдалады, мысалы, «Ein Männlein steht im Walde» (Rheinische Volksweise) жұмбақ әні. Оқушылар жұмбақ шешуге ұмтылады, сөздердің мағынасын ойлайды, бұл олардың жақсы есте сақталуына ықпал етеді. Сондай-ақ би қимылдарымен немесе «Liebe Schwester, tanz mit mir» сияқты ойнақы сәттер сүйемелдеуімен көптеген әндер үйренеді. Жоғары сыныптарда оқушылар ырғақты әндерді ықыласпен айтады, таныс лексикалық материал қайталанады, жаңа сөздерді меңгереді.

Әндерді таңдау критерийлері: ән жағымды, ырғақты, ұзақ емес болуы керек. Ол білім алушыларды ынталандыруы, қызықтыруы тиіс. Музыкалық материалды пайдалану кезінде

оқушылардың жас ерекшеліктері, олардың тілдік дайындығы міндетті түрде ескеріледі. Орындаушының дауысы түсінікті болуы керек [3].

Музыканың негізгі міндеті – шет тілі сабағында коммуникативті дағдыларды дамыту. Оқыту процесінде лексикалық, грамматикалық, фонетикалық және коммуникациялық дағдыларды дамытуға бағытталған келесі жаттығуларды қолдануға болады:

1.Тек музыкамен: ритмді пысықтау; музыканы сипаттаңыз (сын есімдер, етістіктер), музыкалық аспаптарды анықтау; музыка, ырғақ, дауысты талқылаңыз;

2.Тыңдау: бос орындарды әннің сөзіне келтіріп толтыру (әнді тыңдау кезінде оқушылар мәтінге түсіп қалған сөздерді қою керек; қателерді түзету;

3. Жазбаша: диалог құру, ән тақырыбына әңгімелер, әнші-орындаушыға хат, әннің әрі қарай жалғасын жазу.

4. Ауызша: ән мазмұнын қорытындылау, әннің жаңа атауларын ойлап табу, шағын диалогтар, рөлдік ойындар, ән тақырыбы, кейіпкерлер туралы, әннің әрекеті туралы пікірталастар [5].

Мақаланың тақырыбы бойынша біз осы әдістер мен жаттығуларды, практика жүзінде 3 сынып оқушыларына өткізіп көрдік. Біз сабақ барысында көп тәсілдерді пайдаландық. Нәтижені көру үшін сабақты екі түрде өткіздік. Алғашқы сабақта бізде жай ғана кітаппен жұмыс және презентация бойынша тапсырмалар орындадық . Сабақты өткізу кезінде оқушылардың сабаққа деген ынталарын болмағанын байқадық. Өйткені оқушылар сабақтан тыс нәрсемен айналысып отырды және ойлары басқа жақта болды. Ал екінші сабақта біз барынша сабақты қызықты әрі көңілді және сабаққа деген мотивацияларын арттыру мақсатында, көптеген музыкалық сәлемдесу мен сабақты музыкалық қоштасумен аяқтадық. Сабақтың басында біз оқушылармен ән айттық, жай ғана ән емес, онда біз алдыңғы өткен тақырып бойынша сөздерді қайталадық. Әннің сөзі:

Guten Tag ! Guten Tag !Hallo, wie geht's ?

Guten Tag ! Guten tag ! Hallo, wie geht's ?

Danke, prima gut. Danke, prima gut. Danke, prima gut.

Tschüs !Auf Wiedersehn ! [4].

Өткен тақырыпты қайталағаннан кейін жаңа тақырыпқа көштік. Жаңа тақырыпты жақсы түсу үшін мультфильм ретінде бейнежазбаны көріп жаңа тақырыппен таныстық. Сергіту сәтінде бейнеролик арқылы ән шырқап жаңа сөздерді үйрендік, және қимыл іс-әрекетті пайдаланып сабақтың соңында сөздерді бекіттік. Ән материалымен ойындар: 1) Әннің сөзін тыңдап, естіген сөздерді дәптерге жазу; 2) Тыңдалым арқылы бос орындарға сөздің орнына сурет салу. Осылайша әр сабақта жаңа тақырыптарды, ойындарды, сергіту сәттерін музыка және бейнежазба ретінде қолданатын болдық.

Сабақты қортындылай келе, біз оқушылардың алғашқы сабақпен салтыстырғанда, олардың тілге деген қызығушылықтарының артқанын, олардың сабаққа деген талпыныстарын байқадық. Сабақ барысында оқушылардың көңіл күйлері көтеріліп тілге деген мотивациялары артқанын байқадық. Осылайша әннің сабаққа және тіл үйрену кезінде маңызды рөл атқаратынын байқауға болады.

Сыныптан тыс іс-шараларды дайындау және өткізу кезінде біз неміс тілінде көптеген қосымша материалдарды қолданамыз, неміс музыкалық мәдениетін үйрену кезінде неміс тілін жақсы меңгеруге ықпал етеді, оған қызығушылықты арттырады. Ән материалдарын таңдауға арналған дереккөздер Deutsche Single-Charts (MTV), Step into German (Goethe-Institut), PopXport (Deutsche Welle) және т.б. сияқты танымал веб-беттер бар. Бұл беттермен жұмыс істегенде, сіз әндердің, бейнеклиптердің, мәтіндердің орасан зор санын және ең қызықтысы – сабақта осы әндермен жұмыс істеу идеяларын ұсынатын дайын әдістемелік әзірлемелерді табуға болады. Сабақтарда оқулықтарда ұсынылған бірнеше әндерді пайдалануға болады, бірақ түпнұсқадағы мәтіндер де жақсы әдістемелік көмек болады [6] .

Оқушылардың көпшілігінің деңгейі әндерде ұсынылған деңгейден төмен, бірақ бұл түпнұсқа сөздерді тыңдаудан мүлдем бас тартуға себеп емес. Бұл сабақта музыканы қолдануда қандай тапсырма қойғанымызға байланысты. Музыка бір қарағанда сезілмейтін қызықты және

маңызды ақпаратты ұсынатын әлеуметтік-мәдени ақпарат көзі екенін атап өткім келеді. Өн жастардың мәдениеті мен көңіл-күйін көрсетеді. Мұнда диалектілер немесе тіпті жаргон тіркестер, ауызекі сөйлеудің маңызды элементтері бар, өйткені әндер ауызша сөйлеудің көрінісі болып табылады, ал олардың жазылуы қазірдің өзінде қосалқы сипатқа ие. Оқушылар әр түрлі мәтін түрлерімен, соның ішінде тілді меңгеру және сөйлеушілердің мәдениетімен танысу кезінде қызығушылық тудыратын сөйлеудің ауызекі тілдегі көріністерімен танысады.

Осылайша, танымал әндердің көмегімен шетел тілі сабағында дәстүрлі тапсырмаларды шешуге болады: тыңдау, сөйлеу, айтылу, оқу және жазу дағдыларын дамыту. Сонымен қатар, сіз лексика мен грамматика бойынша жұмыс жасай аласыз. Әнді тыңдау жақсы дайындалуы керек, яғни, жеке сөздер мен сөз тіркестерін түсіндіру қажет, орындаушы және оның басқа әндері туралы ақпарат ұсынылуы керек (бар білімді белсендіру).

Жоғарыда айтылғандарды қорытындылай келе, музыка өнері өте көп қырлы, адамды байытады деген қорытындыға келдік. Шетел тілі сабағында әнді қай кезеңде де дұрыс қолдану оқушының оқытылатын тілдің сапасын арттырып қана қоймай, ой-өрісін кеңейтіп, шығармашылық қабілетін дамытуға ықпал етеді. Сабақта ұсынылған әрбір әнді жаңа грамматикалық және лексикалық материалды бекіту мен қайталаудың тиімді құралы ретінде пайдалануға болады. Музыка мен тіл бір-бірімен жақсы үйлеседі. Өн айту - бұл жаңа сөздер мен сөз тіркестерін есте сақтаудың, тілдің дыбыстары мен құрылымымен танысудың тамаша тәсілі. Неміс тілін үйренуде қиындықтарға тап болған оқушылар үшін әндер ақпаратты (лексикалық және грамматикалық материалды) қол жетімді және қызықты түрде қабылдауға және өндеуге, сол арқылы осы қиындықтарды жеңуге мүмкіндік береді.

Қолданылған әдебиеттер

1. Музыка на уроках немецкого языка. - Қол жеткізу режимі: <https://infourok.ru/statya-muzika-na-urokah-nemeckogo-yazika-3111805.html> (қаралған күні 23.03.2022);
1. Особенности обучения иноязычному общению на основе использования средств музыкальной наглядности - Қол жеткізу режимі: <https://cyberleninka.ru/article/n/osobennosti-obucheniya-inoyazychnomu-obscheniyu-na-osnove-ispolzovaniya-sredstv-muzykalnoy-naglyadnosti> (қаралған күні 25.02.2022);
2. Кужагалиев.М.Т Шет тілі үйренудегі шынайы бейне материалдарды қолданудың маңыздылығы. - Қол жеткізу режимі: <https://infourok.ru/statya-shet-tilin-yrenudegi-shinayi-beyne-materialdardi-oldanudi-maizdilii-2742419.html> (қаралған күні 25.02.2022);
2. Додина С.Г. Работа с песней на уроке немецкого языка. - Қол жеткізу режимі: <https://infourok.ru/masterklass-priyomi-raboti-s-pesney-na-uroke-nemeckogo-yazika-2803100.html> (қаралған күні 23.03.2022);
4. Өлеңдер, әндер бейнежазбалар, сергіту сәттер жинағы. – Қол жеткізу режимі: <https://www.youtube.com/channel/UCooPit08nD5lkSjgc5Gjxqw>
<https://www.de-online.ru/nemeckij-detskie-pesni>
<https://page.ligaudio.ru/mp3/deutsche%20kinderlieder> (қаралған күні 27.02.2022);
5. Аксеновская Г.Г Использование песенного материала на уроках немецкого языка. - Қол жеткізу режимі: http://проф-обп.рф/1PROF21vek/pesni_na_uroke.pdf (қаралған күні 26.02.2022);
6. Музыка на уроках немецкого языка. - Қол жеткізу режимі: <https://infourok.ru/statya-muzika-na-urokah-nemeckogo-yazika-3111805.html> (қаралған күні 23.03.2022).

STUDIUM MODERNER MITTEL DER WISSENSKONTROLLE IM DEUTSCHUNTERRICHT

Katschanowa A. L.

Wissenschaftlicher Betreuer: Dozent Bajmanowa L. S.

Die gemeinnützige Aktiengesellschaft «Kokshetauer Sh. Ualikhanov Universität»

Anya_2000.22@mail.ru

Das Thema unserer Forschung ist den modernen Mitteln der Kontrolle der Kenntnisse im Deutschunterricht gewidmet. Ein integraler Bestandteil des komplexen Prozesses der Bildungsarbeit ist die Kontrolle. Im weitesten Sinne ist die Kontrolle mit der indikativen Aktivität einer Person verbunden und ohne sie ist die pädagogische Arbeit des Schülers und des Lehrers unmöglich.

Die Kontrolle ist das breiteste Konzept. Es umfasst alle anderen Konzepte als konstituierende Strukturkomponenten. Der erste Kontrollpunkt ist die Beobachtung und Überprüfung. Bei der Beobachtung und Verifizierung wird das zu kontrollierende Material identifiziert und vermessen. Als Ergebnis der Beobachtung und Überprüfung werden Primärinformationen gesammelt, sie werden berücksichtigt. Anschließend werden diese Informationen einer Analyse-Synthese und einem Vergleich unterzogen. Gleichzeitig wird seine Bedeutung aufgedeckt, diese Informationen werden aus der Sicht von Steuerungsaufgaben bewertet. Die Ergebnisse der Bewertung erhalten einen externen oder internen Ausdruck, einen verbalen Kommentar. In Zukunft werden diese Informationen, basierend auf der Bedeutung, zu einer Art Signal, um den pädagogischen Prozess in die gleiche Richtung fortzusetzen oder Korrekturen daran vorzunehmen. Es kommt darauf an, ob die Ergebnisse der Bewertung den bisher geplanten Bildungsaufgaben entsprechen oder von diesen abweichen.

Das Objekt der Kontrolle kann alles sein, was sich auf den Bildungsprozess bezieht. Sein spezifischer Inhalt hängt von den Zieleinstellungs- und Steuerungsaufgaben ab. Insbesondere werden die Aktivitäten des Lehrers und des Schülers im Lernprozess überwacht. Der Lehrer, der den Schüler überprüft, findet die Merkmale des Verständnisses des zu untersuchenden Materials durch den Schüler, die Genauigkeit, Tiefe und Stärke seines Wissens, die Breite des Horizonts, die Entwicklung kognitiver Prozesse (Gedächtnis, logisches Denken, Vorstellungskraft) heraus. Im Lernprozess bilden die Schüler allgemeinbildende, spezielle und andere praktische Fähigkeiten und Fertigkeiten. Der Lehrer kontrolliert auch den Grad ihrer Genauigkeit und Stabilität, die Fähigkeit des Schülers, Wissen in der Praxis anzuwenden, einen kreativen Ansatz für die Umsetzung der Bildungsarbeit, die Beherrschung verschiedener Arbeitsmethoden, die Fähigkeit mit anderen zu kombinieren. In den Aktivitäten des Lehrers werden seine Fähigkeit, den Unterricht zu organisieren, seine Methoden und Techniken des Unterrichtens, der Stil und die Techniken der Kommunikation kontrolliert [1; c. 486-490].

So ermöglicht Ihnen die Kontrolle im Bildungsprozess, die Qualität des theoretischen Wissens und der praktischen Fähigkeiten der Schüler, die Art und Weise ihrer Bildungstätigkeit, den Grad der geistigen Entwicklung sowie das Niveau der pädagogischen Fähigkeiten des Lehrers zu bestimmen. Wenn wir über die Relevanz des Themas sprechen, können wir sagen, dass das Erlernen einer Fremdsprache in der modernen Welt eine der wichtigsten Bestandteile einer modernen, erfolgreichen Person ist. Mit ausreichenden Kenntnissen im Bereich der Fremdsprachenkenntnisse kann eine Person eine prestigeträchtige Ausbildung an einer der besten Universitäten der Welt erhalten und professionell Teil eines erfolgreichen Unternehmens werden [2; c. 14-20].

Heute gibt es viele verschiedene Techniken und Methoden, um Deutsch zu lernen. Wenn man etwas mehr Mühe und Geduld zeigt, kann man in eine fremdsprachige Umgebung gelangen, in der der Schüler die Möglichkeit hat, zu lernen. Natürlich hat nicht jeder eine solche Chance. Daher liegt der Schwerpunkt heute auf der eigenständigen Entwicklung von Sprachkenntnissen. Um dies zu tun, gibt es eine große Anzahl von verschiedenen Internet-Ressourcen und Online-Schulen, sowie eine große Anzahl von Handbüchern, deren Wahl wiederum vom Zweck des Erlernens einer Fremdsprache abhängt. Nach den verfügbaren Informationen nimmt die deutsche Sprache heute einen führenden Platz

unter den anderen Sprachen in Europa ein. Darüber hinaus stärkt die deutsche Sprache ihre Position in der Republik Kasachstan, was zweifellos die Relevanz des gewählten Themas bestätigt.

Trotz der unbestrittenen Errungenschaften in der Methodik des Fremdsprachenunterrichts gehören die Probleme der Entwicklung der Kontrolle über den Fremdsprachenunterricht der Schüler zu den am wenigsten untersuchten Bereichen. Das staatliche Programm für die Entwicklung von Bildung und Wissenschaft der Republik Kasachstan für 2016-2019 besagt, dass "... die Welt lebt in einer Zeit globaler Herausforderungen. Dies sind neue technologische Errungenschaften und die Einführung von Innovationen, die beschleunigte Entwicklung von IT-Technologien und die Mobilität der Humanressourcen." Eines der Merkmale der aktualisierten Lehrpläne ist eine neue Struktur, die 10 Abschnitte und ist für den folgenden Punkt von besonderem Interesse: Kompetenz im Umgang mit Informations- und Kommunikationstechnologien. Die wichtigste strategische Aufgabe der Bildung in Kasachstan ist einerseits die Erhaltung der besten kasachischen Bildungstraditionen, andererseits die Bereitstellung von Schulabsolventen mit internationalen Qualifikationsqualitäten, die Entwicklung ihres sprachlichen Bewusstseins, das auf der Beherrschung des Staates, der Muttersprachen und Fremdsprachen basiert. Daher ist der Einsatz von Informations- und Kommunikationstechnologien im Prozess des Sprachenlernens eine der wichtigsten Richtungen bei der Entwicklung der Informationsgesellschaft. Merkmale des Studiums von Sprachdisziplinen mit IKT sollten neue Fähigkeiten bei den Schülern bilden - die Fähigkeit, sich anzupassen und sich in dieser Welt zu befinden, die Fähigkeit, Informationen unabhängig zu sammeln, zu analysieren, zusammenzufassen und auf andere Menschen zu übertragen, neue Technologien zu beherrschen [3; c.32]. Eine angemessene Antwort auf die Herausforderungen der Zeit ist die Implementierung eines neuen Modells des Bildungsprozesses, das sich auf die unabhängige Arbeit der Schüler, kollektive Ausbildungsformen und die Bildung der notwendigen Fähigkeiten konzentriert.

Daraus folgt, dass der Einsatz von Informations- und Kommunikationstechnologien eine der modernen Methoden zur Kontrolle von Wissen ist. Auf dem gegenwärtigen Entwicklungsstand der Informationsgesellschaft ist die Bindung der Qualität der beruflichen Bildung mit Hilfe der Informationstechnologien eine schlüsselfertige und dringende Aufgabe in der beruflichen Bildung [4; c.59].

Unsere Forschung zielt hauptsächlich darauf ab, einen solchen Aspekt im Fremdsprachenunterricht wie den Einsatz moderner Kontrollmittel zu untersuchen, einschließlich des Einsatzes von Informations- und Kommunikationstechnologien in Form von Online-Tests, Umfragen, Aufgaben in Jugendgruppen sowie die Identifizierung der effektivsten Mittel. Um unsere Recherche umzusetzen, wurden verschiedene Internetressourcen genutzt, um das Interesse und die Motivation der Studierenden im Zuge des Deutschlernens zu steigern [5; c.81].

Grundlage der Studie war die Gesellschaftliche Stiftung „Vereinigung der Deutschen im Akmola Gebiet „Wiedergeburt“. Die Teilnehmer des Experiments waren die Schüler im Alter von 11-13 Jahren, insgesamt zehn Personen.

Im Zuge der Lösung der gestellten Aufgaben war es notwendig, die psychologischen Eigenschaften jugendlicher Studierender zu berücksichtigen und ihr aktuelles Sprachniveau zu ermitteln.

Zweifellos gab es kleinere Schwierigkeiten im Verlauf der Studie. Als junger Lehrer musste ich selbstständig die effektivsten Methoden des Deutschunterrichts in der Praxis identifizieren und dementsprechend effektive Mittel zur Wissenskontrolle finden. Bevor ich mit unserer Recherche begann, musste ich den Arbeitsbereich auf der richtigen Ebene organisieren, um alle technischen Nuancen zu überdenken, die darin bestehen, den Schülern die Möglichkeit zu geben, das Internet im Unterricht zu nutzen. Gleichzeitig eine Lernhaltung aufrechtzuerhalten, die eine durchdachte Unterrichtsplanung, der Methodik und der ausgewählten Kontrollmittel erforderte. Während der Forschungszeit haben wir eine große Anzahl von Literatur, Internet-Ressourcen, die interessantesten Methoden für die Gruppe kennen gelernt.

Um das Wissen im Deutschunterricht zu kontrollieren, nutzten wir Websites wie "LearningApps", "Kahoot", "Vocaroo". In der ersten Anwendung verwendeten wir die Aufgaben, bei denen es notwendig war, Bilder mit Wörtern zu kombinieren, jede richtige Antwort stach grün hervor

und verschwand aus dem Blickfeld, infolgedessen sah der Schüler die Zeit, die für diese Aufgabe gegeben wurde. Wir ermutigten die aktivsten Schüler mit kleinen Geschenken in Form von deutschen Abzeichen, was sie noch mehr motivierte. In der zweiten Anwendung haben wir die Hilfsmittel im Lernprozess verwendet. Wir organisierten eine Suche für die Schüler, bei denen die Links zu jeder Frage, die in Form einer Sprachaufzeichnung präsentiert wurden, in einen QR-Code verschlüsselt wurden. Jede richtige Antwort schrieb der Schüler auf ein Blatt Papier und zeigte es dem Lehrer. Nach Abschluss dieser Aufgabe ermutigten wir auch die aktivsten Schüler. Wir haben die letzte App genutzt, um Konkurrenz zu stärken und die Motivation zum Lernen zu steigern. Das Wesen dieser Anwendung besteht darin, für eine Weile die richtige Antwort auf die Frage aus den vorgeschlagenen Optionen auszuwählen. Diese Anwendung zeigt die Statistiken und Punkte, die die Schüler erzielen. Eine großartige Möglichkeit, die Schweißbarkeit des Materials durch Studenten zu verfolgen.

Basierend auf den Ergebnissen der Forschung kann man sagen, dass die gestellten Aufgaben erledigt wurden. Die Kinder nahmen aktiv am Bildungsprozess teil. Mit Freude nahmen sie an Aufgaben teil, die das Wissen kontrollieren. Die Motivation und schulische Leistung in Gruppen gestiegen sind. Die Schüler entwickelten Hörfähigkeiten, verbesserten Grammatikkenntnisse im Deutschunterricht. Nach den Ergebnissen der Abschlussbefragung bewertete nur ein Schüler den experimentellen Unterricht als "normal", alle anderen Schüler verwendeten aktiv Phrasen wie "unglaublich interessant", "sehr lustig und effektiv", "cool", "Ich möchte mehr solche Lektionen" in der Bewertung. Zweifellos zeigen solche Indikatoren, dass die von uns geleistete Arbeit klare Erfolge brachte und auch eine gute Richtung in der Entwicklung des beruflichen Weges anzeigte!

Literatur

1. Прокопьев И. И. Педагогика. Основы общей педагогики. Дидактика/ Учеб. пособие. – Мн., 2002, с. 544
2. Emer, Wolfgang; Lenzen, Klaus-Dieter (2008): Projekteigene und projektnahe Methoden im Überblick. In: Pädagogik 1/08. Weinheim. S.16-19
3. Вострокнутов И.Е. Теория и технология оценки качества программных средств образовательного назначения. – М., 2005
4. Гершунский Б.С. Компьютеризация в сфере образования: проблемы и перспективы. – М., 2007.
5. Carl Kehr: Geschichte des Leseunterrichts. In: Ders.: Geschichte des Deutschen Unterrichts in der Volksschule (Geschichte der Methodik des Deutschen Unterricht; Bd. 1). Thienemann Verlag, Gotha 1889.

ШЕТ ТІЛІН ОҚЫТУ ПРОЦЕСІНДЕ РӨЛДІК ОЙЫНДЫ ПАЙДАЛАҢУ ӘДІСТЕМЕСІ

Д. Б. Қабыш

Ғылыми жетекші: Жукенова А.К., ф. ғ. к., ағылшын тілі және оқыту әдістемесі кафедрасының қауымдастырылған профессоры,

Ш. Уәлиханов атындағы Көкшетау университеті, Көкшетау қ.
dayana.kabysh@gmail.com

Жалпы білім беретін мектептің күрделі міндеттерінің ішінде шет тілі сабақтарында оқыту және тәрбие қызметін жетілдіру проблемасы бар. Бүгінгі таңда мұғалімдер оқушылардың санасына, ерік-жігеріне, эмоцияларына әсер ету арсеналын оларды оқытылатын тіл елінің мәдениеті мен дәстүрлерінің бай әлеміне енгізу мақсатында қайта қарастыруда.

Мақаланың проблемасы – оқу-танымдық белсенділікті ынталандыру мақсатында шет тілін оқыту процесінде әртүрлі ойындарды енгізу.

Мақаланың өзектілігі соңғы жылдары ағылшын тіліне деген қызығушылықтың едәуір артқандығын көрсетеді. Ол әр түрлі қызмет салаларында кәсіби қарым-қатынас тілі ретінде танылады. Мұғалімнің ең басты міндеті-ағылшын тілін үйренуге деген ынтаны арттыру.

Сондай-ақ, жалпы білім беретін мектептің күрделі міндеттерінің ішінде шет тілі сабақтарында оқыту және тәрбие қызметін жетілдіру проблемасы бар. Сондықтан мақалада ойын, рөлдік ойындар оқыту әдісі ретінде қарастырылады.

Зерттеу нысаны - шет тілдерін оқыту процесіндегі ойын технологиялары.

Зерттеу пәні - рөлдік ойындар, шет тілін оқытуда оқушылардың танымдық қызығушылығын қалыптастыруға ықпал ететін әдістердің бірі.

Зерттеу жұмыстарын талдау - бұл күндері балаларды оқуға қызықтыру қиындай түсуде. Сондықтан оқытушылар осындай оқыту құралдарын пайдаланады, олардың көмегімен студенттер жұмысқа тартылады. Ойын шет тілін үйренуге қызығушылық тудырады.

Ойын студенттерге эмоционалды әсер етеді. Оның көмегімен студенттер білім, білік және дағдыларды оңай игереді. Оқу ойыны-белгілі бір материалды игеруде оқу және педагогикалық көрнекілікті құра отырып, білімді, дағдыларды белсендіруге, шоғырландыруға, бақылауға және түзетуге көмектесетін жаттығу. Сонымен қатар, ол оқушылардың ойлау белсенділігін ынталандырады. Ойынды оқытуда педагогикалық және психологиялық тұрғыдан ойластырылған қолдану психикалық белсенділікке деген қажеттілікті дамытуға ықпал етеді. Бұл зияткерлік жұмыстың белсенді әрекетіне, оқушылардың танымдық және ақыл-ой тәуелсіздігі мен бастамасына әкеледі.

Ойын оқу мотивациясын ынталандыруы керек, оқушылардың қызығушылығы мен тапсырманы жақсы орындауға деген ынтасын оятуы керек; оны нақты қарым-қатынас жағдайына сәйкес жағдай негізінде жүргізу керек.

Рөлдік ойын мазмұны жағынан да, формасы жағынан да жақсы дайындалуы керек, нақты ұйымдастырылуы керек. Оқушылар осы немесе басқа рөлді жақсы орындау қажеттілігіне сенімді болуы маңызды. Тек осы жағдайда олардың сөйлеуі табиғи және сенімді болады.

Рөлдік ойынды бүкіл топ қабылдауы керек. Ол, әрине, достық шығармашылық атмосферада өткізіледі, мектеп оқушыларында қанағаттану, қуаныш сезімін тудырады. Оқушы рөлдік ойында неғұрлым еркін сезінсе, соғұрлым ол қарым-қатынаста болады. Уақыт өте келе ол өзіне деген сенімділік сезімін дамытады, өйткені ол әртүрлі рөлдерді орындай алады [1; 631-бет].

Ойын оқушылар белсенді сөйлеу қарым-қатынасында пысықталған сөйлеу материалын барынша тиімді пайдалана алатындай етіп ұйымдастырылады.

Мұғалімнің өзі рөлдік ойынға, оның тиімділігіне сенеді. Тек осы жағдайда ол жақсы нәтижелерге қол жеткізе алады.

Мұғалімнің балалармен байланыс орната білуі үлкен маңызға ие. Сабақта жағымды, мейірімді атмосфера құру өте маңызды фактор болып табылады. Ойын барысында мұғалім кейде қандай-да бір рөл атқара алады, бірақ басты рөл емес, сондықтан ойын дәстүрлі жұмыс түріне айналмайды. Бұл рөлдің әлеуметтік мәртебесі оған топтағы сөйлеу қарым-қатынасын кедергісіз бағыттауға көмектескені жөн.

Әдетте мұғалім рөлді тек басында, оқушылар бұл жұмыс түрін әлі игермеген кезде алады. Болашақта бұл қажеттілік жоғалады. Ойын барысында мықты оқушылар әлсіздерге көмектеседі. Мұғалім қарым-қатынас процесін басқарады.

Ойын барысында мұғалім қателерді түзетпейді, тек оқушылар байқаусызда оларды келесі сабақта ең типтік мәселелерді талқылау үшін жазады [2; 50-55 бет].

Рөлдік ойын ретінде пайдаланылуы мүмкін бастапқы кезеңде оқыту және ілгері. Ол әрдайым ауызша және ауызша емес тәсілдермен жасалатын жағдайды ұсынады: графикалық, монологиялық/диалогтық мәтін және т.б. жағдай іс-әрекеттің шарттарын көрсетеді, орындалатын әрекеттерді және шешілетін тапсырманы сипаттайды. Әрекет пен тапсырманы орындау қарапайым немесе қиын болуы мүмкін, сондықтан серіктестердің қарым-қатынасы мазмұны жағынан да, тілдік формаларды қолдану жағынан да қарапайым немесе күрделі болады.

Жағдайда серіктестердің әлеуметтік қарым-қатынасы туралы ақпарат беру керек, мысалы, ресми / бейресми. Рөлдер бөлімінде рөлдер тізімі бар. Рөлдің сипаттамасы рөлдік картада беріледі, ал ақпарат егжей-тегжейлі ұсынылуы мүмкін: адам туралы ақпарат (мейірімді, адал, жалқау және т. б.), оның өмірі мен сөйлеу тәжірибесі, әдеттер, хобби және т. б.. Алайда, ақпарат тым егжей-тегжейлі айтылмауы керек, өйткені бұл жағдайда ойынға қатысушы шығармашылық мүмкіндіктерін жоғалтады. Сипаттама қысқа болуы мүмкін, сондықтан оқушы рөлін атқаратын кейіпкердің бейнесін болжай алады.

Оқушыларға рөлге ену үшін уақыт беру керек. Рөлдік ойынның әр оқушысы қарым-қатынас жағдайына байланысты сөйлеу әрекеттерін жасайды, бірақ олардың әрқайсысында белгілі бір әрекет, сөйлеу әрекеттері еркіндігі қалады. Рөлдерді мұғалім бөледі, оларды студенттердің өздері таңдай алады. Бұл топтың ерекшеліктеріне және оқушылардың жеке қасиеттеріне, сондай-ақ олардың шет тілін меңгеру дәрежесіне байланысты [3; 7-8 бет].

Өткізілген ойынды талқылай отырып, оған мектеп оқушыларының қатысуын бағалай отырып, мұғалім әсіресе бірінші рөлдік ойынның нәтижелерін бағалауда әдептілік танытуы керек. Оның қатысушыларының қызметін теріс бағалау сөзсіз белсенділіктің төмендеуіне әкеледі. Ойын нәтижелерін талқылауды сәтті сәттермен бастаған жөн, содан кейін кемшіліктерге көшкен жөн. Егер мұндай мүмкіндік болса, ойынның барысын магниттік таспаға жазып, содан кейін студенттермен бірге бүкіл ойынның фонограммасын немесе оның жеке үзінділерін тыңдау керек. Ойынды талдау кезінде сіз магнитофоннан тақтаға қажетті ақпаратты жаза аласыз.

Ойынның фотоматериалдары мұғалімге ойында не болмағаны, қандай тілдік формалар жағдайға сәйкес қолданылмағаны, ойынды дайындау кезінде назардан тыс қалғаны туралы нақты түсінік береді. Мұның бәрі мұғалімге кейінгі рөлдік ойындардағы кемшіліктерді ескеруге мүмкіндік береді [4; 33-34 бет].

Рөлдік ойын-бұл адамдардың нақты практикалық іс-әрекетіне қатысушылардың шартты түрде көбеюі, нақты қарым-қатынас үшін жағдай жасайды. Мұндағы оқытудың тиімділігі, ең алдымен, мотивацияның жарылуы, пәнге деген қызығушылықтың артуына байланысты. Рөлдік ойын сөйлеу әрекетін ынталандырады, өйткені студенттер бірдеңе айту, сұрау, білу, дәлелдеу, сұхбаттасушымен бөлісу қажеттілігі туындаған жағдайда болады. Қалай айту керектігін үйрететін диалогтан немесе пьесада айырмашылығы, рөлдік ойын ештеңеге жауап бермейді (мотив) және неге (мақсат) бірдеңе айту керек. Осылайша, әңгімелесушілердің назары әңгіме мазмұнына айналады, бұл өзі оң фактор болып табылады.

Ойындарда оқушылар қарым-қатынас элементтерін меңгереді, мысалы, әңгіме бастау, оны қолдау, сұхбаттасушыны үзу, өз пікірімен келісу немесе оны жоққа шығару, сұхбаттасушыны мақсатты түрде тыңдау, түсіндірме сұрақтар қою және т.б. рөлдік ойын шет тілінің әлеуметтік қолданылуына сезімтал болуды үйретеді [5; 90-93 бет].

Қорытындылай келе, рөлдік ойын сабақтың барысына қызығушылық қосу арқылы оқушылардың ынтасын арттыратындығын, тілді әр түрлі аспектілерде қолдануға мүмкіндік беретінін атап өткен жөн, бұл оны болашақта қолдануға оң әсер етеді.

Әдебиет

1. Үлкен кеңес энциклопедиясы / Бас ред. А.М. Прохоров. – 3-ші басылым. – М.: Үкі. Энциклопедия, 1974. – 631 Б.
2. Бурдина, М.И. оқытудың бастапқы және орта деңгейлеріндегі ағылшын тілі сабақтарындағы Ойындар / м. и. Бурдина // ИЯШ. – 1996. - №3. – Б.50-55.
3. Гаврилова, О.В. шет тілдерін оқытудағы рөлдік ойын / О. в. Гаврилова // ағылшын, 2008. - № 1. – Б.7-8.
4. Дешевая, И. В. ойынды шет тілі сабақтарында оң мотивация жасау үшін қолдану // "жоғары және орта арнаулы оқу орындарының тіл емес факультеттерінде шет тілдерін оқытудың өзекті мәселелері" ғылыми-әдістемелік конференциясының материалдары 12-14 сәуір, 2000 ж. – Ижевск, 2000. - 231 С. С. 33-34.

5. Диана, Е.М. шет тілін оқытудағы рөлдік ойын (шетелдік әдістемелік әдебиеттерге шолу) / Е. М. Диана // Мектептегі шет тілі, 1998. - №3. – Б.90-93.

ҚАЗАҚ ТІЛІНДЕГІ ФРАЗЕОЛОГИЗМДЕРДІҢ ГЕНДЕРЛІК СИПАТЫ

Ж.Т.Қайырден

Ғылыми жетекші: Г.Ш.Шахманова, педагогика ғылымдарының магистрі, оқытушы
Ш.Уалиханов атындағы Көкшетау университеті, Көкшетау қ
kayyrden01@mail.ru

Тіл білімінің зерттейтін бағыттары мен зеттеу объектілері өте ауқымды. Соның бірі қазіргі тіл білімінде жаңа дамып келе жатқан лингвистика бағыттарының бірі – гендерлік лингвистика саласы. Лингвистикалық әдебиеттерде «гендер» термині жүйелі пайдаланылмағандықтан, ғалымдардың зерттеулерінде «жыныс» және «гендер» сөздері қатарласа қолданылады. Гендер – әйел мен ердің әлеуметтік қоғам қалыптастырған, жасаған үлгісі. Ол әйел мен ер жынысының әлеуметтік ортадағы, қоғамдық-мәдениет ошақтарындағы өзіндік орны мен рөлін айқындайды. Жалпы ғалымдар «жыныс және сөз» мәселелерімен шетел тіл білімінде ХХ ғасырдың 60-70 жылдарынан бастап айналыса бастады. Грамматикалық род категориясын білдіретін ағылшын термині «gender» лингвистикалық контекстен алынып, ең алдымен, басқа ғылым салаларының, яғни әлеуметтік философия, әлеуметтану, тарих және саясаттану ғылымдарының зерттеу нысанына айналды. Кейінірек бұл термин гендерлік зерттеулердің дамуына орай ғылымда өзіндік мәртебе алып, қазіргі тіл біліміне жаңа мағынада, жаңаша қарқынмен қайтадан енді.

Гендерлік зерттеулер – қазақ ғылымы үшін де соңғы құбылыстардың бірі. Кезінде гендерлік зерттеулер туралы қазақ тіл білімінде нақты сөз қозғалып, ғылыми зерттеулер жазылмаса да, оның ұшқынын қазақ халқының таным-түсінігінде әйелге қатысты қалыптасқан тілдік ерекшеліктерді сөз еткен Ә.Ахметовтің «Түркі тілдеріндегі табу мен эвфемизмдер», М. Бимағамбетованың «Қазақ сөз этикеті» еңбектерінен табуға болады. Қазақ тіл білімінде гендерлік мәселелер бұрын да ғалымдардың нысаны болды. Осыған орай, қазіргі кезде бұл бағытта қазақ тіл білімінде тіл мәселелерін гендерлік лингвистика аясында қарастыратын зерттеулер көбеюде. Олардың қатарына Б. Хасанұлы, Г. Мамаева, Қ. Жанатаев, Г. Шоқым, М.Ешимовтің, А. Байғұтованың ғылыми зерттеулерін жатқызуға болады [1, 150].

Тіл білімінде гендерлік зерттеулердің басты мақсаты – әлеуметтік қоғамдағы ерлер мен әйелдерге деген тілдік қарым-қатынасты айқындайтын қоғамдық, танымдық, әлеуметтік, ұлттық факторларды анықтау, жеке тұлғаның белгілі бір жынысқа қатысуына қатысты мінез-құлық ерекшеліктерін, болмыс-бітімін, олардың еркекке не әйелге тән негізгі қасиеттерінің тілдік белгілерін анықтау.

Қазақ халқының тілдік қолданысында «қабырғасы сөгілу» тіркесін жиі кездестіруге болады. Яғни, **қабырғасы қақырды(сөгілді)** – берекесі кетті быт-шыт болды; қатты қайғырды, мейлінше, қимай қайғырды мағыналарын білдіреді.

«Жиреніе шешен жолаушылап жүргенде, әйелі Қарашаш кенеттен дүние салады. Сапардағы шешенге бұл қайғылы хабарды қалай естіртуді білмей, ел қиналысады. Сонда қой соңында жүрген бір тазша бала: «Мені апарыңдар, мен естіртемін», – депті, ауылдың ақсақалдары Жиреніе жатқан ауылға келеді. Тазша бала Жиреніеге келіп:

– Ассалаумағалейкүм, ақылы елден асқан Жиреніе аға! «Қатын өлсе, қамшының сабысынды» дейміз ғой онда, аға? – депті Тазша бала.

*– Жоқ, қарағым. Жарың өлсе ошағыңның күлі шашылып, **отыз екі қабырғаңды сөгіп алдым десейші!***

– Ал, аға, бүкіл қабырғаңызға қалқан боламыз деп қалың ел-жұртың келіп тұр, – дегенде Жиреніе секем ала:

– Әй, көбейгір, балаларымның анасы, үйімнің жарық панасы, көзімнің қарасы, Қарашашым арманда кеткен екен-ау дүниеден, – деп ботадай боздағанда сақалынан алты тарам жас ағыпты деседі [2,16].

І.Кеңесбаевтың «Қазақ фразеологизмдер» сөздігінде: **Қабырғамен (Қабырғасымен)кеңесті (ақылдасты)Жақын кісілермен келісті, ақылдасты; өз-өзімен ойласты** дегенді білдіреді. **«Қабырға»** дегенге дос – жар әйел, жан ашыр туысқан кісілер жатады[3,303]. Яғни «Қабырғаммен кеңесейін» деген тұрақты тіркес «әйеліммен, үй ішіммен ақылдасайын» деген мағынада жұмсалады. Мұнда «қабырғам» деп әйелін айтып отырғаны белгілі. Христиандардың киелі кітабы «Таураттың» ішіндегі «Жаратылыстың басталуы» атты тарауында құдай көк пен жерді жаратқан соң оларға қатысты барлық табиғат бөлшектерін толықтай жаратады да, топырақтан адам жасап, оған жан бітіріп, алдымен, Адам еркекті жаратады. Содан кейін Жаратушы ие «Адамның жалғыз болғаны жақсы болмас, мен оған өзі сияқты біреуді жасап берейін», – дейді. Алайда, Адамға өзі сияқты ешкім де табылмайды. Сонда Құдай адамды терең ұйқыға батырады да, ол ұйықтап жатқан кезде, оның бір қабырғасын алып, орнын етімен жауып қояды. Сонан соң Жаратушы ие жаңағы алынған қабырғадан әйел жасап, оны адамға алып келеді. Сонда адам: «Бұл менің сүйегімнен шыққан ет, ол әйел («әйел» көне еврей тілінде «еркек» деген сөзден құралған) деп аталсын. Себебі ол еркектен алып жасалған», – дейді. Сондықтан еркек әке-шешесін тастап, әйеліне қосылады, сөйтіп, екеуі бір адам болады [3,51] Демек, әйел ердің (Адамның) қабырғасынан жаралған деген христиандардың қасиетті кітабы Таураттағы ұғымнан тіліміздегі «әйеліммен кеңесейін, ақылдасайын» дегеннен «қабырғаммен кеңесейін» деген тұрақты тіркес қалыптасқан.

Халықтың басынан өткен, өмір шындығына сай туған, талай дәуірден елес беретін тіл қазынасы фразеологизмдерде әйел мен ер жынысын бейнелейтін гендерлік образды тіркестер мол қамтылған. Енді солардың әрқайсысына жеке-жеке тоқталайық.

Тілімізде **қызға** байланысты гендерлект фразеологизмдер ерекше орын алады:

1) Қазақ тіліндегі тұрақты сөз тіркестерінің басым көпшілігі қыздың сұлулығын, жан-дүние, сезім-күй, мінез-құлық әдептілігін дәріптеген: *танадай көз, күлім көз, құралай көз, қалам қас, қиғаш қас, қаймақ ауыз, алтын шашбау, оймақ ауыз, алма бет, ақша маңдай, ақ маңдай, қолаң шаш, ақ тамақ, бұраң бел, ауызға үріп салғандай, жамалына көз алмасты, атқан таңдай, хор қызындай, айдай сұлу, айдай таза, күндей нұрлы, кірпік астынан көз тастады, көзін сүзді, қызда қырық есекке жүк болатын айла бар, қызға қырық үйден тыю, салиқалы қыз, он екі де бір гүлі ашылмаған, наз көрсетті және* тағы да басқалары. Мәселен, «Қыз Жібекпен Төлеген» жырындағы сұлулық пен әсемдікке тән Қыз Жібектің портретін суреттеуде төмендегідей гендерлект фразеологизмдерді кездестіруге болады:

*Ақ маңдайы жалтылдап,
Танадай көзі жарқылдап,
Алтын шашбау жайында.
Қыз Жібектің шаштары
Қоғалы көлдің құрағы.
Көз сипатын қарасаң
Сегіз бейіш ішінде
Хорлардың жаққан шырағы.
Дүрі – гауһар сырғасын –
Көтере алмай тұр құлағы.
Қыз Жібектің ақтығы –
Наурыздың ақша қарындай.
Ақ бетінің қызылы –
Ақ тауықтың қанындай.
Екі беттің ажары –
Жазғы түскен сағымдай.
Білегінің шырайы –
Ай балтаның сабындай [4,273].*

2) Гендерлік фразеологизмдердің келесі бір тобы қызды бойжеткен, қалыңдық (жігіттің көңіл қосқан сүйген адамы, жүріп жүрген қызы) бейнесінде дараланған. Мысалы: *айттырған қыз, ақ шымылдық (жас ару мүлкі), жат жұрттыққа жаралған, күйеуге тиді, қалың мал, қыз жасауы, қыз еніші, қыз көші, қыз танысу, қыз ояту, қыз қашиар, сыңсу, тұрмысқа шықты, тесік моншақ жерде қалмас, оң жақ, обалы 41 жылқыға (ұзатылған, қалың малға сатылған қыз туралы), отау үйі, отауға салды, шаш сипар.*

3) Қыз мінезіне жат қылықтарды атап, кекесін мәнде жұмсалатын гендерлектілер: *еркек шора, қыз теке (еркекше киінетін қыз), шүйке бас, шөп желке.*

Келтірілген мысалдардан байқағанымыздай, халық ұғымында қалыптасқан тұрақты сөз тіркестерінен қыздың өзгелерден ерекше гендерлік бейнесін: қыз – ару, қыз – бойжеткен, қыз – қалыңдық деп саралауға болады.

Әйел бейнесіне қатысты гендерлектілік фразеологизмдер де жеткілікті. Бұл топтағы тұрақты сөз тіркестерін өз ішінен әйел – ана, жұбай, келін, қатын лексемаларына жіктеп көрсетуге болады. Гендерлекті фразеологизмдердің басты бөлігі әйелдің ана болу, дүниеге сәби әкелу рөлімен байланыстырылған. Атап айтқанда: *аман-есен қол-аяғыңды бауырыңа алдың ба? ақ сүт берді, айы-күні жақындады, аяғы ауыр, бір кіндіктен, бала тапты, бедеу болды, жылы құшақ, (ана құшағы), құрсақ шашу, құрсақ көтерді, құрсақ той, қалжа жеді, толғағы жетті, шілдеhana күзетті, және тағы да басқалары. Бұл келтірілген гендерлектілер астарында бір жағынан халқымыздың салт-дәстүр, жоралары бейнеленген. Сонымен қатар әйелдің кескін-келбеті, жүріс-тұрысы, мінез ерекшелігін (жағымды-жағымсыз) сипаттайтын гендерлектілерді де ажыратуға болады: *ару шешей, алтын басты әйел, мініскер әйел; ер жанды, майлы қолтық, салпы етек, сарыкідір әйел, көкайыл, ошақтың үш бұтынан шықпады, т.б.**

Ендігі бір топ гендерлік фразеологизмдер стильдік жағынан ерекшеленіп, әйелге қарата айтылатын **алғыс (тілек, бата) және қарғыс сөздерді қамтиды:**

а) алғыс мәнді гендерлік фразеологизмдер: *менің қолым емес, Бибіфатиманың (Бибатпаның) қолы (толғатып жатқан әйелге айтылатын тілек), ұл тап (бата-тілек);*

ә) қарғыс мәнді гендерлік фразеологизмдер: *Ақша бетің тілінсін! Жүзі қара! Марту басқыр! Қара шашы жайылсын! Тұл қалғыр! Салдақы қар! Шұнақ қар! Ақша бетің тілінсін!*

Әйел – ата-енесіне, ауылына келін. Тіліміздегі гендерлік фразеологизмдердің бірқатары келінге (келіншекке) қатысты. Мәселен, *босаға аттады, бет ашар, жас иіс, жас жауқазын сарымсақтай (уыз келіншек), желегі желкілдеді (жаңа түскен келінге айтылады), келіншек көші, келіншек түсті, шашу шашты, қайын сіңлі.*

Халқымыздың «Озар елдің қызы мінезді, ұлы өнерлі келеді», «Ұл – өмір жалғасы», «Ұл – ата жолын қуушы», «Ұл – елдің көркі, халықтың тірегі» деп қарап, ұл тәрбиесіне де ерекше көңіл бөлген. Мұны тіліміздегі ұлбалаға (ер бала, бозбала) тән гендерлектілерден көруге болады. Мысалы: *ат байлар, ат жалын тартып мінді, бота тірсек бозбала, бел бала, еркек кіндікті, жан дегенде жалғыз ұлы, көк өрім, көген көз, қырмызы қызыл жібек бозбала, қыз теке (қыздармен қосылып ойнайтын ер бала), қыз мінезді (мінезі жайлы сызылып тұратын жас бала), қазан бұзар, т.б. [Қазақ тілінің диалектологиялық сөздігі 1996, 129 б]* Мысалы Ш.Мұртазаның «Жалғыз» әңгімесінде кездеседі:

«Кәріпхан — құлжаның асығындай, абадан кісі. Құдай оған жар дегенде жалғыз бала берді» [7].

Гендерлік фразеологизмдердің үлкен бір тобын **ер бейнесін** сипаттайтын гендерлектілер құрайды. Ерге қатысты гендерлік фразеологизмдердің ішінде батыр образын сомдаған халық ауыз әдебиетіне тән тіркестер басым. Олар: *аңғал батыр, батырдан сауға, мергеннен сыралғы, ер қаруы – бес қару, жеке батыр, жалаң төс, жүнді балақ батыр, кеуде соғар батыр, қапсағай денелі, нар бурадай шабынды, сайып қыран және тағы да басқалары. Аталған гендерлік концепт құрылымдары санада ой-сурет құрап, поэтикалық мәтіндерде жиі көрініс береді. Тілдің бұл саладағы үлкен қоймасы қазақтың ауыз әдебиеті үлгілерінің тілі болып саналады. Айталық, жырдан-жырға көшіп отыратын әбден тұрақталған композициялар: *буырқанды, бұрсанды, мұздай темір құрсанды...*, бірнеше күн жол жүріп, кірісіне мұз тоңып, қоңыраулы найза қолға алып, қоңыр салқын төске алып сияқты тіркестер ой-сурет формада үлгіленген. Мұндай тілдік*

бейнелеулерді Махамбет ақынның поэтикалық қазынасынан да жиі кездестіреміз. Мысалы, *қызғыштай болған Есіл ер, екі тарлан бөрі, құстан туған құмай, таудан мұнартып ұшқын тарланым, шаманың, шалқасынан түсер асау секілді ер, батыр бейнесі туралы білімді толықтырады түседі* [8,17].

Ер жынысына тән фразеологизмдердің көпшілігі жігіттің гендерлік бейнесін ерекшелеп көрсетеді. Мысалы: *алпамсадай жігіт, аруақты жігіт, сырлы жігіт, бағлан жігіт, жігіт ағасы болды, жұпар кіндік, жастық шақ, (жігіттік кез), зіңгіттей жігіт, жігіттің сырттаны (ең жақсысы), күйеу жолдас, қылышдаған жігіт, сұр бойдақ, сомадай жігіт, ұрт жігіт, от жігіт, омыртқасы түзу жігіт, (білімді, ақылды, іскер жігіт), т.б.* Мысалы С.Торайғыровтың «Қамар сұлу» романында гендерлік ерекшеліктер кездеседі.

*«Міне, осылай Ахмет бас болған жерде бас болып, жас болған жерде жас болып, мас болған жерде мас болып, тоғыз қырлы, тоқсан **сырлы жігіт** ағасы деуге лайық болып жүреді»* [5,251].

Ер адамның бітім-тұлғасын, қарым-қабілетін, мінез-қасиеттерін ерекшелейтін портреттік фразеологизмдер де баршылық. Атап айтқанда: *қу мұрт, қияқ мұрт, дудар шаш, қылаң сақал, ақ сұңқар, есіл сабаз, арыстан жүректі, ерлік буды, марқасқа, өрен ер, атқа мінер (пысық, белсенді), сегіз қырлы бір сырлы, сылқым сері.*

Бір алуан гендерлектілер ер жынысын әйелдің ері, жұбай, еркек бейнесінде суреттейді. Мысалы: *аяқ шырмады, әйелжанды, қатыны күмәнды (әйелі екі қабат), қатын алды, қатын өлді – қамшының сабысынды (ер адамға көңіл айту), төсек жаңғыртты, тізесі жылып қалды, талақ етті, тақымы жарымаған, үйі түсті, үйі сынық, шымылдығың желбіреп тұр ма? және басқа да ерге қарата айтылатын алғыс-қарғыс мәнді гендерлектілерді де атап өткен жөн. Олар: *ақ сақалды, сары тісті бол! Ат ұстарың өзіңе тартсын! Алғаның (алған жарың) адал болсын! Ер маңдайың баққа бер! Көкірегі жаулы өссін! Тұқымың түптесін, қатының жүктесін! Алғаның (алған жарың) адал болсын! тәрізді алғыс (тілек, бата) сөздер мен Қатын-балаң шулап қалғыр!* сияқты қарғыс сөздер.*

Екі жыныс өкіліне де тән гендерлік ерекшелік ретінде әйел, ер атауларымен мағыналас гендерлектілерді атауға болады: *әйел – ақ жаулық, нәзік жан, ұзын етек, үй кісісі; ер – ақ сұңқар, ақиық, бөрік киген, еркек кіндікті.*

Қорытай айтқанда, тіліміздегі гендерлік тұрақты сөз тіркестерінің басым бөлігі әйел образымен сабақтастырылған, әйелдің (қыздың) кескін-келбетін, жүріс-тұрысын, мінезін (жағымды-жағымсыз) және ана болу бейнесін ерекшелеген. Ал ерге қатысты фразеологизмдердің көпшілігі ер ісіне сүйсіну, мәртебесін көтеру, даңқын асыру мәнінде жұмсалады.

Пайдаланылған әдебиеттер тізімі

1. Мамаева Г.Б Ерлер мен әйелдердің сөз қолданыстағы ерекшеліктері (гендерлік зерттеу) диссертациясы- Алматы, 2003 – 150
2. «Жиренше шешен мен Қарашаш сұлу» аңыз әңгімелер, шешендік сөздер жинағы 2007, 16-бет]
3. Кеңесбаев І. «Қазақ фразеологизмдер сөздігі»- Алматы:ҚазАқпарат 2007, 302-303 бет
4. Қазақ эпосы – Алматы: Көшпенділер 2007, 273- бет
5. «XX ғасырдың басындағы әдебиет» хрестоматиясы- Алматы: Білім 1994., 251 бет
6. Қазақ тілінің диалектологиялық сөздігі 1996, 129- бет
7. <https://bilim-all.kz/article/11103-ZHalgyz>
8. Г.Шоқым «Гендерлік лингвистика негіздері» Алматы: Экономика, 2012- 107 бет

ОЙЫН АРҚЫЛЫ ОҚЫТУ ТЕХНОЛОГИЯСЫ

Карасай Балнұра

Ғылыми жетекшілер: Абдрахманова С.А., Жапарова К.Г., аға оқытушылар

Ш.Уәлиханов атындағы Көкшетау университеті, Көкшетау қ.

balnura_karasai@mail.ru, abdraxmanova_s@mail.ru

*«Ойынсыз ақыл - ойдың қалыпты
дамуы да жоқ және болуы да мүмкін емес»*

В.А. Сухомлинский.

Бүгінгі таңда елімізде оқыту мазмұны жаңартылып, сабақтарда түрлі озық технологияларды қолдануда. Сондай технологияның бір түрі- «Ойын арқылы оқыту» технологиясы. Ойын – оқу үрдісіндегі оқытудың жаңа формасы және әдісі. Оқушыларды оқытуда және тәрбиелеуде ойынның ролі педагогика ғылымына дейін де, қазір де қарастырылып келеді. Балалар үшін оқу да, еңбек те болып табылатын ойын технологиясы – айналадағы дүниені тану тәсілі. Балаларға ұйымдастырушылық қабілетті қалыптастырып қана қоймай, өмірде кездесетін қиыншылықтарды жеңуді үйретеді. Тиімді ойын үдерісі мұғалімнің дайындап келген жаңа материалын оқушылардың зор ынтасына ие болып, берік меңгеруіне көмектеседі. Себебі төменгі сыныптың оқушылары сабақтан гөрі ойынға көңілдері ауып тұрады. Тіпті сыныпта нашар оқитын оқушыларды да ойынмен оқыту формасы арқылы сабаққа нәтижелі тартуға болады. Қызықты ойыннан кейін олар жылдам серігіп, тапсырманы сапалы әрі бар ықыласын салып орындайды. Ойын түрлерін пайдалану, біріншіден, оқушылардың білімін берік меңгерту құралы болса, екіншіден, баланың сабаққа қызығушылығын, белсенділігін арттырып, білім сапасын көтеру болып табылады.

Қоғамның даму бағытында жан-жақты дамыған, саналы, сауатты азамат тәрбиелеу мәселесі педагогтерге тікелей байланысты десек, осындай бағыттың оң болуы тәрбие жүйесінің дұрыс ұйымдастырылуы мен маңызына тікелей байланысты. Мектеп қабырғасындағы жас жеткіншектердің білімді, білікті болуына ойын арқылы оқыту технологиясының маңызы бар. Осы жаңа технологиямен білім беру арқылы білім алуға, оқушыны оқуға қызықтыра отырып, тұлғалық дамуының қалыптасуына оң әсер тигізе аламыз. Ойын арқылы ұйымдастырылған жаңа сабақ қызықты әрі жеңіл игеріледі. Ойын сабақтары оқушылардың өздігінен жұмыс істеуге сонымен қатар ойлау қабілетінің кеңейуіне әсерін береді. Ойын кезінде оқушылар бір-бірімен тығыз қарым-қатынас орнатып, ұжымдық бірлігі нығаяды. Сабақта ойын түрлерін тиімді пайдалана білу мұғалімнің меңгертіп отырған білімін ықыласпен тыңдап, білімді берік меңгеруіне көмектеседі.

Ойынды түрлендіруге мақал-мәтелдерді, нақыл сөздерді және жаңылтпаштарды мен жұмбақты жатқызуға болады. Себебі олар тілді әрі ақыл-ойды дамытуға, демалыс сәттерін тиімді пайдалануға септігін тигізеді. Оқушы процес кезінде өз-өзін еркін ұстауға, қысылып-қымтырынбауға, басқалармен тез тіл табысуға, жолдастық, достық сезімінің оянуына әкеледі. Ойын түрлері өте көп. Соның ішінде ойын-сабақ, ойын-жаттығу, сергіту ойындары, дидактикалық мақсаттағы ойындар логикалық ойындар, ұлттық ойындар т.б. Мұндай ойындар білім алушыны жан-жақты дамытып, білімді толық игеруіне көмектеседі. Ұлы орыс педагогы Сухомлинский «ойынсыз, ертегісіз, шығармасыз, ойсыз толық мәндегі ақыл-ой тәрбиесі болмайды» деп санаған. Жалпы, ойын арқылы оқыту технологиясының негізгі мақсаты-оқушыны қызықтыра отырып, білімді меңгерту болса, мұғалімнің міндеті сол ойын түрлерін пайдалана отырып оқушылардың өздігімен жұмыс істей білуге, ой белсенділігі мен тіл байлығын арттыра түсуге дағды мен шеберлікті меңгертуге қол жеткізу. Ойындарды қолданудың оқу тәрбие жұмысында ойындарды қолданудың кең спектріні сипаттау мақсатында көптеген ғылыми зерттеулер жасау арқылы ең басты мәселелердің басын ашсақ, ол ең алдымен жеке

оқыту маңызының артуы, ойлау, ес, сөйлеу, жігер, назар үрдістеріне дидактикалық ойындарын әсер ету сипаты.

Ойын - қоғам тәжірибесін қайта құруға және қабылдауға бағытталған бір шартты жағдайдағы қызметтің түрі. Сол бойынша өз-өзін басқарады, тәрбиелеу жетіліп қалыптасады, жеке қызмет түрінде білімді, біліктілікті, дағдыны меңгеруді қамтамасыз етеді. Ойындар балалардың сабақ үстіндегі жұмысын түрлендіре түседі, олардың пәнге қызығушылығын оятып, ынта – ықылас қоюына баулиды және оқушылардың зейінін ойлау зерде – үрділерін дамытады. Өмір тәжірибесін бір жүйеге келтіруге үйретіп, нерв жүйесін дем алдырады. Міне, сондықтан да ойын оқу әрекетінде жетекші рөл атқарады.

Сабақ үрдісінде ойындарды тиімді пайдалану нәтижесінде көптеген жетістіктерге мүмкіндік ашылады. Айта кетер болсам, өзі ұяң, ашылып сөйлей қоймайтын балалар өзге балалармен тіл табыса білді. Баяу сөйлеп, баяу қимылдайтын балалар біртіндеп қатарға қосыла бастады, өзімен-өзі бөлек балалардан оқшауланып жүретін балаларым ортаға үйренді. Сонымен қатар оқушылардың сабаққа деген қызығушылығы мен белсенділігі артып білім сапасын көтеруге көмектесті. Ұлттық педагогика негіздерімен оқушыларды оқыту арқылы олардың өз халқын силауға, туған тілін құрметтеуге үйретеді. Бұл оқушылардың бір – бірімен қарым-қатынас кезінде өзара кішіпейілдікпен қарауды, әдеп – сақтауды, сыпайы сөйлеуді қалыптастырады, нәтижеде балалардың тіл мәдениеті жетіледі. Ойындар кезінде оқушылар өздерін еркін сезініп ұжымды силауға, өз ой-пікірін дәлелдеуге үйренеді. Сондықтан ойын арқылы кейбір тақырыптарды түсіндіру, қорыту, қайталау біздің міндетіміз.

Алдағы уақытта педагог ретінде ойын арқылы тарих пәнін оқушыларға жылдам әрі толыққанды қызықты етіп түсіндіру. Бұл балалардың бар назары мен зейінін тек сабаққа арнауына кепілдік береді деп сенемін. Мәселен, тарихтағы түрлі тарихи оқиғалар және олардың уақыттары мен кезеңдерін ойын арқылы үйрететін болсақ жадтарында тез сақталып қалады. Есте сақтау қабілетіне байланысты, кезеңдерімен дұрыс сәйкестендіруіне байланысты ойын түрлері өте көп. Педагогтың басты тапқырлығы осы ойын тәсілдерін ғылыммен байланыстыра білуінде. Ойын мен сабақ тақырыбын ұтқыр құрастыра білсе, ол оның педагогикалық шеберлігінің шыңы. Ойын арқылы оқушылар толық қызметтік жүйені меңгеретін болады. Ойынға өздері қатыса отырып қиын жағдаяттарды талдай алады және өздерін жауапкершілікпен тез шешім қабылдауға үйретеді. Олар тек бақылушы болып қана қоймай, оқу процесінде алған білімдерін нақты істе қолдануға мүмкіндік береді.

Әдебиет:

- 1.«ӨРЛЕУ» БАҰО 2013-2020 жылдағы мәліметтер жинағы.
2. <https://www.infouroki.net/oyyn-aryly-oytu-tehnologiyasy.html>
3. «QAZAQ BILIMI» республикалық ғылыми-әдістемелік, педагогикалық журналы
4. «Тағылым» педагогикалық журналы.

DISTANCE LEARNING. PROS AND CONS.

Лес А. А.

Научный руководитель: Плохенко В. Б., магистр по специальности: иностранный язык, два иностранных языка, лектор

Кокшетауский университет им. Ш. Уалиханова, г. Кокшетау

lesalibi16@gmail.com

The outbreak of corona virus infection and the quarantine forced people around the world to radically change their lifestyle and switch to a remote form of work. Kazakhstan was no exception and was induced to switch to distance learning at all education levels.

Distance learning turned out to be both very interesting and challenging. In a short period of time we all needed to master a lot of new technologies, digital educational resources, and educational platforms.

On the one hand, the use and application of these programs and platforms significantly helps to improve the educational process, since information technology makes it possible to make the lesson more interesting, since there is a chance of simultaneous using pictures, photos, texts, audio and video materials, as well as Internet resources.

The leading platforms in Kazakhstan are "ZOOM", "Google Meet", "Microsoft Teams".

They can be downloaded both to a computer or laptop, and to a mobile device, which is very convenient for us students, so we have the opportunity to listen to a lecture while, for example, in transport, it is enough just to have a stable Internet and headphones.

So, the first and main advantage of distance learning is the opportunity to study at any time and in any place where there is a computer or any gadget with Internet access.

The second pro is the ability to repeatedly review the lesson, which is very effective in the process of mastering the material, as well as the ability to constantly converse with the teacher through video conferences, group chats, presentations, tests, videos.

The third pro is that distance learning provides unrestricted access to various electronic resources.

The fourth plus is that distance learning admits almost an unlimited number of students to participate in conferences.

The fifth advantage is that everyone regardless of age is able to get higher education without any obstacles, which has a positive effect on the population educational level.

The sixth plus is that distance learning saves a huge amount of time. You do not have to spend time on the road, which makes it possible to devote more and more time to knowledge. You sit down at the table, open the gadget and you can start the lesson.

And of course, in conclusion to the advantages of distance learning, it is virus safe for you don't have physical contact with anybody in the classroom.

But as the past two years of distance learning use have shown, there are also significant disadvantages.

The main problem of distance learning is that students in remote villages have limited Internet access, and some do not even have a computer.

The second weakness is the impossibility of practical training. It is impossible to secure theoretical knowledge in the disciplines by performing practical tasks remotely, to be more exact this is not suitable for all specialties. For example, it will simply not be possible to perform an indicative training operation on a human dummy say to remove appendicitis using ZOOM.

The third disadvantage is the lack of "live contact". Since all of us humans are social beings who need live communication, online learning complicates the communication process as it is and prevents the birth of new ideas, the emotion exchange. It is easier to write than to say and those who can write well prove to be shy and unsure in person. So it can even lead to "live communication blockade".

The fourth weakness is brain hyper loading. With the transition to online, teachers give more material for self-study and increase the amount of homework. This means that the time saved on the road is spent on additional study. And this is the fact.

The fifth drawback is the lack of control. This, of course, could be attributed to the advantage of online learning. But the fact is that students, having received such an opportunity, may lose motivation and sense of responsibility. For example, a student participates in ZOOM classes with the camera turned off, so the teacher is unaware whether the student is really listening to him and gaining knowledge or doing anything else. Unfortunately nowadays 37% of young people face problems with self-organization and only highly motivated and purposeful students can benefit. [4; p. 2]

The sixth weakness is gadget-dependence. Spending time on the computer or any other gadget we lose the sense of time and even don't realize when we are not working anymore and start amusing ourselves with shopping sites or simple chatting in social networks.

Seventh, of course health problems beginning with headache and eyesight decline and finishing with muscular atrophy and osteochondrosis due to physical activity lack.

Anyway, the world is living in a new digital era, and therefore training will not be the same as before and we need to be ready to work in conditions of instability, uncertainty, complexity and ambiguity. Although the education system managed to withstand the test of strength throughout these two trial years, it appeared to have white spots.

The education system should learn from the current situation and take the necessary measures.

As the president K. K. Tokayev stressed speaking at the final meeting of the State Commission, "Education should be much more flexible, it is important to develop protocols and methods of teaching children and students remotely, complete the real digitalization of all educational institutions of the country. It is necessary to rapidly introduce modern remote technologies. It is necessary to revise the content of educational programs, make them accessible and interactive." [2; p.25]

Accordingly concrete actions and changes are needed, which will be taken in agreement with the instructions of the President.

First of all digitalization of textbooks should come ahead. At the same time, there should not be a simplified transition as just a scanned version of the textbook with the same traditional structure, on the contrary, the information in them should be presented in the form of drawings, texts, video, audio, animation, and the system of links and search allows you to instantly move from one fragment of the textbook to another.

It is necessary to change the both structure and content of the educational process to the distance learning form. It is obvious that distance learning does not mean simple transferring traditional content, methods and programs to teaching via the Internet. This is too simple as well as leading to inefficient understanding of the process.

It is necessary to see the real conditions both in cities and in villages, and only taking into account all the possibilities to make decisions. There is still a lot to think over, draw conclusions, and develop new strategies. It is possible that new challenges cannot be completely overcome in ways known from past experience. And our task is to find new, non-standard solutions. [7; p. 105]

Литература/References:

1. Морозова Е.Я. К вопросу о плюсах и минусах развития дистанционного обучения // Дистанционное обучение в высшем образовании: опыт, проблемы и перспективы развития: XIII Всероссийская научно-практическая конференция с международным участием, 21 апреля 2020 г. СПб.: СПбГУП, 2020. С. 89-91.
2. Токаев К.К. Закон о дистанционном обучении <https://ru.sputnik.kz/20210112/zakon-ob-obrazovanii-chto-izmenitsya-16003706.html>
3. Саренко Полина Васильевна, Филоненко Лариса Алексеевна. Телеконференция. Особенности. Преимущества // JSRP, 2014. № 8 (12).
4. Berg S. Two sides of the same coin, engaging student beyond the traditional classroom // The Cmmu ty C ege E terpr e, 2003. № 9 (1). С. 7.
5. El Mansour B., Mupinga D.M. Students' positive and negative experiences in hybrid and online classes // College student journal, 2007. Т. 41. № 1. С. 242.
6. Knowles M.S., Holton III E.F., Swanson R.A. The adult learner: The definitive classic in adult education and human resource development // Routledge, 2014.
7. Mupinga D.M. Distance education in high schools: Benefits, challenges, and suggestions // The Clearing House: A Journal of educational Strategies, Issues and Ideas, 2005. Т. 78. № 3. С. 105.

ҚОРШАҒАН ТАБИҒИ ОРТАНЫҢ ЛАСТАНУЫ

Лесбекова І.Н.

Ғылыми жетекші: Мусабаева Ш.Қ., экология магистрі, аға оқытушы
М.Х. Дулати атындағы Тараз өңірлік университеті, Тараз қаласы.

i.lesbekova2003@gmail.com

Қазақстан Республикасының экологиялық проблемасы адамзат мекен ететін қоршаған орта ықпалында өзгеріс үстінде отыратыны, табиғат жағдайы мен табиғи ортаны қоғам тарапынан игерілуі. Қазіргі кезде экологиялық өңірлерге А аймағы-Каспий маңы, мұнай өндіру мен өңдеу салдарына маманданған облыстар кіреді. Бұл өңірдің өзекті мәселесі табиғи ортаның мұнаймен ластануы. В аймағы еліміздің шығыс облыстары жатады. ҚР өндірістік орындардың жақсы дамыған аймағы. С аймағы оңтүстік өңірлер жатады. Су ресурстарының тапшылығы, жайылымдардың деградацияға ұшырауы жатады.[2]

Қазіргі таңда қоршаған ортаның ластаушы көздерін бірнеше топқа бөлінеді.

Физикалық ластану

Химиялық ластану

Биологиялық ластану

Эстетикалық зиян

Физикалық ластану; радиоактивті заттар, электромагниттік толқындар, жылу, шулар және тербелістер.

Химиялық ластану; көміртегі өнімдері, күкірт, көмір сулар, шайынды сулар, пестецидтер, гербицидтер, фторлы қосылыстар, ауыр металдар.

Биологиялық ластану; ауру қоздырғыш бактериялар мен вирустар, құрттар.

Эстетикалық; зиян-табиғаттың қайталанбас сұлу ландшафтарының бүлінуі, орман-тоғайлардың жойылуы. [3] Ластаушы заттардың негізгі көздері; өнеркәсіп орталықтары, автокөліктер, ракеталық және сынақ полигондары, орман өрттері, мұнай өндіру кезінде газ және мұнай өнімдерін жағу, стационарлық көздер, ұшақтар мен ғарыш кемелері, қару жарақтарды сынау. Ең жоғарғы ластану көрсеткіштері Қарағанды, Павлодар және Шығыс Қазақстан облыстары кіреді. Адамзат үшін атмосфераның атқаратын қызметі маңызды. Атмосфера - планетамызды таза ауамен қамтамсыз етіп қана қоймай қоршаған ортаның ауа райының жағдайын реттеп үйлеске келтіріп отырады. Атмосфераның ластануы адам, жануарлар мен өсімдіктер үшін әрқашан қауіпті. Түтіннің құрамындағы газдар қолайсыз метеорологиялық жағдайларда қалың улы тұмандардың түзілуіне әкеледі. Тіпті кейбір жағдайларда улы заттардың жинақталуы нәтижесінде адамдардың өте қауіпті ауруларға шалдығуы мен өліміне әкелетін болады. Бірқатар мемлекеттерде зиянды улы заттардың жоғарғы деңгейде концентрацияның атмосферада түзілуі нәтижесінде смог деп аталатын бітік тұмандар байқалады. Өндіріс орындарынан шыққан қалдықтар құрамында 140-қа тарта қауіпті заттар бар. Олардың көпшілігі түссіз, иіссіз болып табылады, организмге бірден әсерін тигізе қоймайды [2]

Биік көздерден (құбырдан) тасталатын ластаушы заттардың ауада таралуы турбулентті диффузия заңына бағынады. Ластаушылардың сейілету үрдісіне атмосфераның күйі, кәсіп орындардың орналасуы, аймақтың сипаты, ластаушылардың физикалық қасиеттері, құбырдың биіктігі, құбыр сағасының диаметрі және т.б. айтарлықтай әсерін тигізеді.[1] Қоршаған орта ластануынан болатын экономикалық шығын кешенінің көлемі және ластанған белдем шеңберінде ықпал ететін реципиенттердің жеке түрлері болып табылады. Табиғаттың ластануынан келетін экономикалық дағдарысты анықтауда сол табиғат айналасының ластануы әсерінен сан түрлі объектілер мен қарапайым халықтың денсаулық жағдайының өзгеруін бағалау қажет. [4] Ауаның ластануы адамның жалпы халін нашарлатып жұмысқа қабілеттілігін төмендетіп, жөтел, бас айналу, дыбыс жолдарының спазмалары, өкпенің түрлі аурулары, организмнің жалпы улануына әсер етіп, түрлі ауруларға қарсы тұра алу қасиетін төмендетеді.

Өндіріс орындарынан шыққан қалдықтар, транспорт түрлерінен шыққан газдар, түтін, үлкен қалалардың үстінде пайда болатын түрлі шаңдар Күн сәулесінің Жердің бетіне түгелдей

түсуіне кедергі болады. Ультракүлгін сәулелердің тапшылығы балаларға авитаминоз және рахит ауруларына шалдығуға әкеледі. Атмосфераның құрамындағы зиянды заттардан жануарлар мен жабайы аңдар да уланады. Бірқатар мемлекеттерде жабайы аңдардың (бұғы, қоян, қырғауыл т.б) атмосфераның құрамындағы күкіртті газ, мышьяк, сурьманың әсерінен улану жағдайларында көптеп кездеседі. Өсімдіктер үшін әсіресе улы болып саналатын күкірт, фтор, хлордың қосылыстары мен көмірсуттектер. Олар ауылшаруашылық дақылдарына, орман мен бақтар, парктерге үлкен залалын тигізеді.[2]

Ғалымдар ондаған жылдар бойы жүргізген зерттеулерінен соң, адамзат Жер атмосферасының құрамын өзгертті деген шешімге келді. Еуропадағы, Қытай мен Таяу Шығыстағы, сосын Солтүстік Америкадағы жасыл желектердің жаппай кесілуі атмосфера құрамының өзгеруіне әкелді. Өндірістің жедел дамуына және отын түрлерінің кең көлемде жағуға байланысты атмосферадағы бос оттект қоры төмендеп, көмірқышқыл газының мөлшері көбеюде. Әсерінен табиғаттағы көміртектің айналымы бұзылды. Академик А.П. Виноградов зерттеулері бойынша көмірқышқыл газының мөлшері жыл сайын 0,2% - ға өсетіні анықталды.[6]

Қазіргі уақытта ғылым мен техниканың қарқынды дамуы кезеңінде атмосфераның шуменде ластануы бірқатар зардаптарын тигізуде. Айналымы физикалық өрістің әсері болатын серпімді денелерде пайда болатын аз механикалық тербелістер дірілдеу деп аталады. Дірілдеуге ең негізгісіне дыбысты жатқызуға болады. Дыбыс тербеістері - бұл 16Гц- пен 20кГц аралығындағы тербелістер. 16Гц - тен төмен жиіліктегі тербелістер - инфра дыбыс, 20кГц -тен жоғары тербелістер - ультрадыбыс деп аталады. Адамдарды қоршаған шулар әртүрлі деңгейде болатынын білеміз. Шу адамдардың организміне, оның физиологиялық белсенділігіне ықпал етеді және белгілі мөлшердегі әсерлердің жинақ күші адам организмінде түрлі ауытқушылықтарға әкеледі, алдымен адамның дыбысты қабылдау деңгейінің түсуі, кереңдікке алып келу мүмкін. Деңгейі шамамен 30-120 децибел болатын шулар адамның жүйке жүйесіне әсер тигізіп, есту органдарының қызметін төмендетіп тіпті кейбір жағдайларда жүйке-психикалық аурулардың пайда болуына әкелетін жағдайларда кездеседі. Деңгейі 130 децибелден асатын шу акустикалық травмалар туғызады. Батыстың бірқатар елдерінде әскри аэродромдар маңындағы елді мекендер тұрғындарының үнемі ұшып тұратын реактивті самолеттердің шуынан жүректің тоқтап қалуы да байқалған. Жануарларда әсіресе үй құстарында жұмыртқалар салу, сиырлардың сүт беру қабілеті төмендейді.

Жер индексінің өсуі адам денсаулығына, әсіресе қарт адамдар мен жүрек және тыныс алу ауруларымен ауыратын адамдарға әсер етеді. Температура жоғары болған сайын, төменгі атмосферадағы озонның ластануы да көбейе түседі. Ал ол тыныс жолы ауруларымен ауыратын адамдарға аса үлкен қатер тудырады. Жылыну кейбір жұқпалы дерттің, көбінесе тек жылы өңірлерде кездесетін ауруларды күшейтуіде мүмкін.[5]

Жыл сайынғы антропогендік ықпалдан жер бетінде оттектің мөлшері 10-31,5 млрд тоннаға кемуде, үлкен өндірісті қалаларда ауадғы оттегі мөлшері 18-20% азаюда. Адамдар қауіп - қатерсіз тыныс алу үшін ауадағы оттегінің құрамы 17% - дан аз болмау керек. Адамдар оттегіні 15-20 % дан көп мөлшерде қолданады. Жер бетіндегі өсімдіктердің оны бөліп шығарған мөлшермен салыстырғанда. [7]Ауаның ластануы адамның денсаулығына және қоршаған ортадағы организмдердің өмір сүруін қамтамасыз ететін әр алуан жүйелерге қатерлі және жәй бірте – бірте күйзеліске дейінгі сан түрлі амалдармен әсер етеді. Елді аймақтардың ауасындағы лас заттар адамның денсаулығына кері әсерін қарастырсақ, лас ауамен тыныс алған адам әлсіз тыныс алып, өкпе жеткілікті түрде желдетілмейді. Организмге оттегі жетіспей, әр алуан биохимиялық процестер бұзылып, адамды әр түрлі ауруға, созылмалы ауруларға душар етеді.[6]Әлемдегі тағы өзекті мәселенің бірі “Қышқыл жауындар” атмосфераға байланысты қазіргі уақытта өзекті мәселенің бірі. Оның негізгі түрлері күкірт ангридрид-SO₂ Азот тотығы NO₃ Азот қостығы - NO₂ және азот тетраоксиді N₂O₄. Қышқыл жауын шашын атмосфераның антропогендік химиялық ластанудың нәтижесінде қышқылдық деңгейі жоғарғы жаңбыр мен қардың жауынын айтады. Қоршаған ортамызға қышқыл жауын емес, ықпалынан туатын үдеріс қатерлі. Қышқыл жауынның әсері топыраққа улы металдың түрлері жинақталады. Атмосферадан антропогендік қоспалардың (CO₂CH₄NO, Фреон) концентрацияларының артуы

әсерінен біздің планетамыз климаттың біртіндеп парниктік эффектке әкелді. Парниктік газдардың әсерінен жылулық баланстың өзгеруі нәтижесінде мүмкін болатын жер шарының температурасының ғаламдық артуын парниктік эффект деп атайды

Ауа құрамының өзгеруіне аламның шарауашылықпен де айналысуы әсерін тигізеді. Жер қабатында атмосферадағы оттегінің табиғи құрамы келесі мәселелер бойынша азаяды.

- Отын көздерінің жағылу есебінен (жылына орта есеппен 9 млрд тонна жағылады) ол үшін 15,8 млрд тонна оттегі жұмсалады.
  - Авиация, реактивті самолеттер.
  - Авторанспорт-автокөлік (дүние жүзі бойынша барлық автокөліктер жылына 5 млрд тонна оттегі пайдаланылады)
  - Өндірістер мен кәсіпорындардың көбеюі.
  - Қышқылдану процестерінің дамуы(металдарды, органикалық қалдықтарды өңдеу). [7]
- Қазақстанның 30 млн-ға жуық жерлерін өнекәсіп, транспорт, байланыс, елді мекендер алып жатыр. Ал 235 млн-ға құнарлы жердің 180 млн жер жарамсыз жерлерге ұшырап, оның 30 млн-ға жуық жері химиялық және радиоактивті заттармен ластанған. Қазақстан жерінде (1949-1996) Ресейдің соғыс ведомстволары ядролық сынақ жасап 20 млн-ға жерді жарамсыз етті. Семей полигоны - КСРО ядролық сынақ полигондарының бірі, аса маңызды стратегиялық объектісі болды. Қазақстан аумағында атом бомбалары сынақтан өтті. Бұл өңірдің тұрғындары ядролық сынықтардың әсерінен неше түрлі ауруларға душар болған. Адам денсаулығынан бөлек өсімдіктер дүниесімен жануарлар әлемінде кесірін тигізді. Атмосферада антропогендік ластанудан бөлек табиғи ластануда әсерін тигізбей қоймайды. Атмосферада ылғида белгілі бір көлемде шаң болады. Шаң қоршаған ортада жүретін табиғи процестер нәтижесінде жинақталады. Шаңның үш түрі болады. *Минералдық*- (органикалық емес) органикалық және космостық. Тау жыныстарының үгітіліп ұсақталуы, вулкандардың атқылауы, ориандар мен дала, торфтардың өртенуі себепкер. *Органикалық* – шаң ауада аэропдпннктондар – бактериялар, өсімдіктердің тозаңдануы т.б түрлерінде өсімдіктер мен жануарлардың ыдырауы, ашуы, шіруі түрінде болады. *Космостық* – шаң жанған метеориттердің қалдығынан жиналады.[6]

Қорытындылай келе қоршаған ортаны тазалығы өте өзекті және маңызды мәселе. Әрине табиғи ластануларға кедергі бола алмаймыз, бірақ антропогендік ластануларды сәлде болсын төмендете аламыз. Қоршаған ортамыздың ластануын азайтуымыз үшін экологиялық мәдениетімізді дамытуымыз керек. Экологиялық мәдениетті дамыту үшін отбасымыздан бастау керек. Яғни балаларымызға кішкентайынан қоршаған ортаны ластанау керек екенін айтуымыз керек, тек мектепте ғана емес! Қоршаған ортаның тазалығына бей жай қарамай бәріміз бірге ат салысып, көмектесуіміз керек. Дені сау ұрпақ, дексаулығымыз мықты болуын қаласақ қазірден қоршаған ортаның тазалығына мән беру керекпіз. Қоршаған ортаны таза ұстау қарапайым дүниелерден тұрады. Өзіміз тұратын ортаны таза ұстау, қоқыстарды кез келген орындарға тастамай арнайы орындарға тастау. Қоқыстарды сұрыптау үйрену. Осы қарпайым дүниелерді ұстансақ қоршаған ортаның ахуалы сәлде болсын жақсарады және табиғаттың тазалығына сәлде болсын септігіміз тиеді. Ал қалған мәселе мамандардың қолында. Қоршаған ортаның тазалығы сенің және біздің қолда!

Пайдаланылған әдебиеттер.

1. Қоршаған ортаны қорғаудың негізгі үрдістері: Оқу құралы / Кочеров Е.Н., Жакипбаева Б.Е., Колесников А.С., Кулмаханова А.Ш.,
2. Қоршаған ортаны қорғау әдістері: Оқу құралы / Ә.С.Сейітқазиев., Ә.Б. Мадалиева., Қ.Ә.Сейітқазиева. Тараз, 2018
3. Экология және тұрақты даму: Оқу құралы / Ғ.М. Зерубаев., М.Қ. Ешмаханов., М.Ғ. Мұхажанова. Тараз, 2018
4. Қоршаған ортаға кен байыту пешінде фосфорды айдау үрдісінің техногендік әсерін төмендету (Монография): Оқу құралы / Б.Тасуов. Тараз, 2021

- 5.Қоршаған ортаны қорғау мәселелері: тұрақты болашаққа көзқарас. 4 басылым / Роберт Л. Макконнелл, Даниэль К. Абель. Алматы, 2017
6. Табиғатты қорғау және экология негіздері: Оқу құралы / С.Т. Дүйсенбаева, С.Ж. Баубеков. Алматы, 2015
7. Геоэкология: Оқу құралы / Ә.Ә. Жұмабеков. Алматы, 2017

ОЙЫН АРҚЫЛЫ БАСТАУЫШ СЫНЫП ОҚУШЫЛАРЫНЫҢ ОЙЛАУ ЖӘНЕ СӨЙЛЕУ ҚАБІЛЕТТЕРІН ДАМУ

Мақсұт Мәншүк Жомартқызы

Ғылыми жетекші: пед.ғ.магистрі, лекторы Зулкарнаева Жамиля Амангельдиновна
Ш.Уәлиханов атындағы Көкшетау Университеті, Көкшетау қ.

bolekovjomart@gmail.com

Кез – келген жетістікке жеткізетін ол – білім. Ұлтымыздың кемелді келешегінің ең басты кепілі – сапалы, заман талабына сай білім беру жүйесі екені айдан анық. Елбасы: "XXI ғасырда білім беру капиталға айналуға. Оның маңыздылығы жөнінен стратегиялық ресурстарымен бәсекелесе алады және солай болуға тиіс. Елдің даму деңгейі осы арқылы бағаланатын болады" – деп айтқан болатын. Бастауыш білім – үздіксіз білім берудің басты негізі және алғашқы баспалдағы. Осыған орай балаға білім стандарты, типтік бағдарламаға, бүгінгі күннің талаптары – мемлекеттік аралық бақылауға сәйкес көлемде білім, білік дағдыларын меңгеру әрқашан алғашқы орындарда. "Бастауыш сынып – білім негізі" деген пікір орынды айтылған, сондықтан білім берудің басты міндеті сапаға зейін аудару, ұғымдар, ережелер, іс – әрекеттер арқылы қалыптастырылып, жүзеге асырылуы тиісті. Оның жауапкершілігі – бастауыш сынып мұғалімінде. Бастауыш мектеп – баланың дамуының іргетасы қаланатын ерекше кезеңі болғандықтан, олардың алғашқы ұғымдары да осы уақытта қалыптасатыны анық. Бастауыш мектептің жас ұрпақты тәрбиелеуде алға қойып отырған негізгі мақсаттарының бірі – қоғамда өзіндік орны бар, өз елі, жерін сүйген, үлкенге құрмет көрсетіп, кішіге қамқор бола білетін, мемлекеттіміздің болашағын жан – жақты жетілдіре алатын, дамыған, табанды жеке тұлғаны қалыптастыру. Осы қасиеттер табылуы үшін ұстаздар аянбай еңбек етеді. Әр жыл сайын өз біліктіліктерін арттырып, әр түрлі әдіс тәсілдерді қолданады. Сол жаңаша әдіс тәсілдердің бірі – ойын [1].

Ойын дегеніміз – ұшқын, білімге құмарлық пен еліктеудің маздап жанар оты десек болады. Ұлы педагог А.С.Макаренко ойын туралы: «Ойын балалар ұжымында міндетті түрде қатысты болуы қажет, ойын ойнамаған балалар ұжымы, нағыз балалар ұжымы болып саналмайды, балалар өміріне ойындар ұйымдастырылып, ойынның түрленіп отыруы, мазмұнды және қызықты болуы қажет. Балалардың өміріндегі іс – әрекетті ұйымдастыру үшін, ойынға сүйене отырып тәрбиенің тиімділігін қамтамасыз ету керек» деп ойынның маңызын айтқан болатын. Ойын процесінде балалардың өздері ойнаушылардың мінез – құлқы мен өзара қарым – қатынасын анықтайды және реттейтін ереже белгілейді сонымен қатар оны балалардан талап етіледі. Егер ұстаз ойынды ақылмен ұйымдастырса, ол балаларға ықпал жасауға мүмкіндік алады. Сондықтан ұстаздың міндеті – балаларды ойынға өз қызығушылығымен, ынтасымен қатысуын қамтамасыз ету болып табылады. Сонда ғана ойын өз мақсатына жетіп, тәрбиелік мәні арта түсетіні анық. Күнделікті бір сарынды өтетін сабақтар балалардың қызығушылығын төмендетуі мүмкін. Сондықтан ойынның маңызы зор. Ұстаз балаларға жақын болуы, олардың ойындарының сүйікті қатысушысы және көрермені болуға тиіс. Ойын ешқашанда өзінің қызықтылығын жоғалтпайды, тек оның мазмұны, сипаты өзгереді. Және оның мазмұны мен мәнін дұрыс құбылта алу мұғалімнің қабілеттілігінде [2].

Ойын – баланы еңбекке баулудың ең негізгі жолдарының бірі. Яғни бала өзіне қойылған жауапкершілікті тиісінше орындау арқылы баланың бойында көптеген жақсы қасиеттер пайда

болып жалғасын табады. Осы тәсілді тиімді пайдалану арқылы білім беру саласында жетістіктерге жетуге болады. Ал бала дамуында ойынның рөлі қандай?

Ойын – баланың білім білік дағдысын, қабілеттерін қалыптастыратын тәрбие құралы. Балалары болашақтың иесі болғандықтан олардың дамуына жан – жақтан өз үлесімізді қосу арқылы дүниежүзілік мәдениеті танитын, өзінің төл мәдениетін білетін, сыйлайтын, рухани дүниесі бай, саналы ойлайтын деңгейі жоғары тұлға тәрбиелей аламыз. Ойын түрлері әр түрлі. Мысалы әр мемлекетте өздеріне тән ойын түрлері бар. Оған біз өз елімізді мысалға келтіре аламыз. Қазақ ауыз әдебиетіндегі, әсіресе балалар фольклорын дамытушы негіздің бір саласы – балалар ойыны. Ойын – балалар өмірінің нәрі, яғни рухани жетілуі сонымен қатар физиологиялық жетілуі және халықтың салтын үйренуде, табиғат құбылысын тануда және олардың көре білу, ести білу, сезіне білу қабілеттерін, зейінділік пен тапқырлықтарын дамытатыны сөзсіз. «Адам өркениетке бейім болуы үшін балалық шақты бастан кешуі міндетті, егер ойын мен қызыққа толы балалық шақ болмаса, ол мәңгілік жабайы болып қалған болап еді» деп Чуковский бала денесінің дамуы мен ой – дүниесінің өркен жаюы ойынға тікелей тәуелді екендігін атап көрсеткен. Осы орайда қазақтың ұмытылмас ақыны, жазушысы Абай Құнанбайұлының мына бір сөздері есіме түскені «Ойын ойнап, ән салмай, өсер бала бола ма?». Мұнымен айтқысы келгені ойын баланың дамуында үлкен үлес қосуында, баланың алғаш қарым – қабілетінің көрінісі осы ойын кезінде байқалатынын меңзеп тұрғандай. Әлемдік педагогикада ойын дегенімізге мынадай анықтама береді. Ойын – нақты мақсатқа жетуге бағытталған және белгілі шарттары (ережесі) бар әрекеттерден тұратын, ойынға қатысушылар арасындағы жарыс немесе сайыс [3].

Ойындардың шығу тарихына үңілсек, алдымен көз алдымызға шахмат ойыны келуі мүмкін. Бір қызығы ойынның шыққан жері Көне Үнді елі, кейінірек бүкіл әлемді жаулап алған шахмат ойыны о баста соғыс жүргізу тактикасы мен стратегиясын үйрету құралы болған екен. Тек XVII ғасырдан кейін ғана бұл ойын бүкілхалықтық сипат алып, өзінің бұрынғы кейпін жоғалтып, адамзаттың логикалық ойлауын дамытатын сүйікті ойын түріне айналған болатын. Қазір шахматтан балалар арасында әртүрлі жарыстар ұйымдастырылып отырады. Ал өзіміздің ұлттық ойындарға келетін болсақ Ө.Диваев өз зерттеуінде жазып қалдырған болатын. Ол өзінің «Игры киргизских детей» атты еңбегінде тарихта алғаш рет қазақтың ұлттық ойындарын жазып, үш топқа бөліп қарастырды. Ө.Диваев алғашқы топтағы ойын түріне рулық – қауымдық құрылыс кезеңінде өмірге келген ойындарды, екінші топтамадағы дәстүрлі ойындарға қозғалыс ойындарын, үшінші топқа – спорттық ойын түрлерін жатқызады. Ізденуші этнографтың дәлелдеуінше, халық ойындары балалардың іс – әрекетін, қимыл – қозғалысын дамытумен қатар денсаулығын шыңдауда тездетуші рөлін атқарады деп қарастырған болатын. Ө. Диваев: «Как киргизы развлекают детей» деген мақаласында: «Бес саусақ» ойыны мен саусақ атауларын алға тартады және аталған мақалада саусақ пен қимыл – қозғалыс жасау әрекеті негізінде баланы тәрбиелеп, шынықтырудың үлкен даналық философиялық мағынасы жатқандығы сөз етіледі. Ал зерттей келе баланың саусақ ұштарындағы ұсақ маторикасын дамыту бала дамуына зор үлес қосатынын зерттеп көрсеткен болатын [4],[7].

Ойындық әрекет бағдарламасын зерттеген ғалымдар пікірінше келесідей қызметтерді атқарады:

Әлеуметтендіру қызметі. Өйткені, ойын – баланы күшті қоғамдық қатынастар жүйесіне енгізу және оған мәдениет байлығын игерту құралы болып табылады. Коммуникациялық бағыты дамиды. Достарымен тығыз байланыста болады және өзін дамытады.

Ұлтаралық қатынас құралы қызметі. Себебі, ойын – балаға жалпы адамзаттық құндылықтарды, түрлі ұлт өкілдерінің мәдениетін игеруге мүмкіндік туғызады. Яғни қазіргі тұлға қалыптастыруда бұл қызметі аса маңызды және көп ақпаратпен қамтылады.

Ойында бала «адамзат тәжірибесі аясында» өзін – өзі көрсету қызметін атқарады. Өйткені, ойын бір жағынан баланың тәжірибеде өмірлік нақты қиындықтарды жою жобасын тексеруге және құруға мүмкіндік берсе, екінші жағынан тәжірибесінің олқы тұстарын айқындауға мүмкіндік береді. Оны бастауыш сынып мұғалімі анықтап жүйелі жұмысын жалғастыра алады.

Ойынның диагностикалық қызметі – педагогқа баланың әр қырынан: интеллектуалдық, шығармашылық, эмоционалдық және т.б. қабілеттерін зерттеуге мүмкіндік береді. Сонымен қатар ойын – баланың өз күшін нақты сезінетін, өзін – өзі бағалау, еркін әрекеттегі мүмкіндіктерін танитын өзін – өзі көрсету аймағы болып табылады.

Ойынның емдік қызметі – баланың қарым-қатынаста, оқуда, мінез – құлқында туындайтын әр түрлі қиындықтарды жеңу құралы ретінде қолданылуымен түсіндіріледі. Ойынның мұндай қызметін Д.Б.Эльконин аса жоғары бағалаған болатын.

Ойынның түзеу қызметі деп – баланың тұлғалық құрылымының көрсеткішіне жағымды өзгерістер, толықтырулар енгізу. Ойын әрекетінде бұл үрдіс басқа кездегіден қарағанда неғұрлым жұмсақ өтеді.

Ойынның дамытушылық қызметі – оның ең маңызды қызметтерінің бірі. Баланың бойында табиғат берген қабілеттерін қарастырады және ашуға, дамытуға көмектеседі.

Ойын – оқу үрдісіндегі оқытудың бір формасы. Сонымен бірге ойынды мұғалім мен оқушылардың бірлескен оқу әрекетінің өзара байланысты технологиясы ретінде қолдануға болады. Ойын технологиясы дегеніміз – оқу – тәрбие міндеттерін шешуге бағытталған әр түрлі ойындарды қолданатын дидактикалық жүйе.

Ойын технологиясының міндеттеріне төмендегілер жатады:

- Ойын арқылы балалардың сөздік қорларын дамыту;
- жаңа сөздерді меңгерту қабілетін дамыту;
- үйренген сөздерін тиянақтап, анықтап, әрі байытып отыру;
- ептілікке, ұқыптылыққа, төзімділікке үйрету;
- ақыл – ой, есте сақтау, танымдық қабілеттерін дамыту.

Мұғалімдер оқушылармен жұмыс жасау алдын жоспар құрғанда үш салаға бөледі. Олар эмоциялық, әлеуметтік, когнитивтік салалардан тұрады. Алғашқысы оқуға деген қызығушылығын ояту болып табылады. Ол үшін кең таралған әдістердің бірі осы әр түрлі ойындарды кірістіру.

Ал оқу үдерісінде қолданылатын ойындар түрлері қандай?

Оқу үрдісінде қолданылатын ойын түрлері

Жиі пайдаланылатын ойын түрлері:

- ойын – сабақ,
- ойын – жаттығу,
- сергіту ойындары,
- дидактикалық мақсаттағы ойындар,
- сөздік ойындар,
- логикалық ойын есептер, ұлттық ойындар.

Оқу үрдісінде кеңінен қолданылатын ойынның тағы бір түрі ол – дамытушы ойындар. Дамытушы ойындардың маңызы балалардың ынта – ықыласын есепке ала отырып, оқуды қызықты етіп, білім, дағдыны қалыптастыру. Дамытушы ойындарға қойылатын бірінші талап – баланың танымдық әрекетін, қызығушылығын дамыту және анықтау.[4],[5]

Ойындарды оқыту мазмұнына сәйкес түрлері:

1. Ойын – саяхаттар. Олар ертегіге ұқсас, фактілер немесе оқиғаларды бейнелейді. Бірақ олар ерекше түрде ашып көрсетеді, қарапайым жұмбақ арқылы беріледі. Ол арқылы балалар қиялына ерік беріп сөйлеу қабілеттерін дамытады.
2. Ойын – тапсырмалар. Бұл ойындардың негізін заттар мен әрекет, сөздік тапсырмалар құрайды. Ойын міндеттер мен әрекеттері бір нәрсені болжауға негізделеді.
3. Ойын – болжамдар. Бұл ойында, «Не болар еді...?», «Мен не істер едім, егер...?» деген сұрақтарға негізделеді. Ойынның дидактикалық мазмұны балалардың алдына проблемалық міндет пен ситуацияны қоюда ерекшеленеді және балалар шамалары келгенше шешеді.
4. Ойын – жұмбақтар. Жұмбақтың негізгі ерекшелігі логикалық астары болуында, олар баланың ес әрекетін белсендіреді.

Жұмбақтар салыстыру, теңеу және сипаттау арқылы ұғымның қасиеттерін ажыратуға тәрбиелейді, оқушы қиялының дамуына әсер етеді. Осы әдісті жиі қолдану баланың сөздік

қорының көлемі ұлғаюына алып келеді, ол басқа адамдармен өзінің өміріне байлынысты болып жатқан жағдайлар жайлы оңай түрде түсіндіре алады. Егер үш жастағы қалыпты дамыған бала 500-ге дейін және одан көп сөздерді қолданса, алты – сегіз жастағы бала 3000-нан 7000-ға дейін сөздерді қолдана алады. Бастауыш мектепте баланың сөздік қоры зат есімнен, етістіктен, есімдіктен, сан есімнен құралады [5].

Мектеп мұғалімдері балалардың қызығушылығы бойынша бірнеше ойындар түрлерін қолданады. Мысалы: «Суретті бір ізбен бояу», «Айырмашылық тап», «Ұқсас белгілерді тап», «Не артық?», «Тықшан үйіне қалай жетеді?», «Жұмбақтар», «Караоке», «Түрлі түсті қағаздардан бейнелер жасау» және тағы басқа ойын түрлері. Осы ойын түрлері балалардың ойлау және сөйлеу қабілеттерін кеңінен дамытады екен. Сөздік қорлары көбейіп, сөздің сөйлемдерде қолдану шарттарын түсінуде үлкен септігін тигізеді.

Оқушылардың ойлау қабілетін дамытуға сөзжұмбақ, ребус, анаграмма, ұйқасын тап ойындарының әсері мол. Мысалы, «Ұйқасын тап» ойыны арқылы балалардың білсем деген ұғымы артып, қызығып, белсенділігі артады. Сабақтың тақырыбын ашу мақсатында жұмбақтар көп қолданылады.

1. Өзінше ноян,
Қорқақ кім? ... (Қоян)
2. Тұмсығымен шымшып,
Құрт тереді ... (шымшық)
3. Бата алмас түлкі,
Үсті тікен ... (кірпі)
4. Өңеші кең таңдайын,
Дәнге тосты ... (комбайн)

Ребустар шешудің баланың ой ұшқырлығын дамытуда әсері мол. Баланы ұшқыр ойға, тапқырлыққа жетелейтін жұмбақтарды әр сабақ сайын жүйелі пайдалану керек [5].

Ойын – тәрбие құралы, ақыл – ойды, сөздік қорды байытады, өмірді танытып, сезімді кеңейтеді тәрбиелейді. Ерік және мінез қасиеттерін бекітеді, адамгершілік сапаны жетілдіреді. Ұжымдық сезім әрекеттері өсе түседі. Эстетикалық тәрбие беру – өнерді, көркемдікті түсіндіру құралына айналады. Еңбек тәрбиесін беру мақсаттарын шешуге мүмкіндік береді. Дене күшінің жетілуіне көмектеседі – ойын баланы жан-жақты жарасымды тәрбиелеудің психология және физиологиялық негіздері болып табылады [7].

Пайдаланылған әдебиеттер:

1. Stud.kz. Бастауыш сыныпта оқытудың мәні мен мазмұны.
2. Ұстаздар сайты. Ойын арқылы баланың ауызша сөйлеу тілі мен ойлау қабілеттерін дамыту.
3. Ustaztilegi.kz Ойын ұғымы. Мажитова Улташ Набиевна 20.03.2018ж.
4. Infourok.kz Ойынның шығу тарихы. Ж.С.Жубатова 22.01.2015ж.
5. Collegy.ucoz.ru Ойын элементтерін қазіргі сабақта қолдану негіздері. 16.03.2015ж.
6. Бағалаудың өлшемдік технологиялары. Набуова Роза Абдрахманқызы, Жубандыкова Акгул Мурзалиевна. Алматы, 2019.
7. Педагогика мәселелері 2018 №1 (49) Ойын арқылы оқушылардың ойлау қабілетін дамыту 42 – 47бет.

БИОЛОГИЯ САБАҚТАРЫНДА ТОПТЫҚ ЖҰМЫСТАРДЫ ҰЙЫМДАСТЫРУ

Б.Е.Манапова

Ғылыми жетекші: профессор Дурмекбаева Ш.Н., биология және оқыту әдістемесі кафедрасының профессоры, биология ғылымдарының кандидаты
«Ш.Уәлиханов атындағы Көкшетау университеті» КеАҚ, Көкшетау қ.
manapova0500@mail.ru

Оқушылардың оқу іс-әрекетін басқару мәселесі психологиялық зерттеулердің өзекті мәселелеріне жатады. Мұғалім жұмыстың әр кезеңінде әр оқушының білімді қалай игеретіні немесе дағдылардың игеретіні туралы үздіксіз ақпарат алған кезде баланы оқытудың әр қадамы бақыланатын оқыту деп санауға болады.

Демек, оқушылардың жеке ерекшеліктерін ескере отырып, оқу іс-әрекетін ұйымдастыру оқу процесін басқарудың тиімділігін арттырудың маңызды және қажетті шарты болып табылады. Әр оқушының жеке ерекшеліктерін ескеру оқушыларға сараланған көзқарас барысында жүзеге асырылады.

Оқу процесін тиімді басқаруды қамтамасыз ететін биология сабақтарында оқушыларға сараланған көзқарасты жүзеге асырудың жетекші шарттары келесідей:

-оқушылардың типтік жеке айырмашылықтарын зерттеу және уақытша типологиялық топтарды бөлу;

-биологияны оқытудың арнайы әзірленген құралдарын және сараланған оқу жұмысының әдістерін қолдана отырып, мектеп оқушыларының типологиялық топтарының оқу іс-әрекетін ұйымдастыру [1; 234-бет].

Оқушылардың жеке ерекшеліктерін зерттеу үшін критерийі ретінде оқушылардың бірнеше ерекшеліктерімен (оқытумен, оқытумен, биологияға танымдық қызығушылығымен) анықталатын және оқушыны тұтас тұлға ретінде сипаттайтын нақты оқу мүмкіндіктері қабылданады.

-Топтық жұмыс (саралау қағидаттарында)

-Топтар арасындағы жұмыс (әр топтың ортақ мақсаты бар)

Жұмыстың бұл формасы ұжымдылықтың негізгі шарттарын жүзеге асыруға мүмкіндік береді: жалпы мақсатты білу, міндеттерді орынды бөлу, өзара тәуелділік және бақылау.

Топтың құрамы тұрақсыз, ол әр оқушы тапсырманың күрделілігіне байланысты өз мүмкіндіктерін жүзеге асыра алатындығын ескере отырып таңдалады [2; 222-бет].

Топ жетекшілері әр жолы жаңадан таңдалады (жақсы дайындалған оқушылардан). Топта бір-бірін өзара толықтыруға және байытуға мүмкіндік беретін бірдей деңгейдегі немесе әртүрлі деңгейдегі балалар болуы мүмкін.

Оқу процесін мұндай ұйымдастыру сөзбен емес, іс жүзінде оқушыны процесс объектісінен субъектіге айналдырады [3; 236-бет].

1-кесте-Топтық және жеке жұмыстардың артықшылықтары мен кемшіліктері

Жұмыс түрі	Артықшылықтары	Кемшіліктері
Топтық жұмыс	Ынтымақтастық дағдысы Жобаның тереңдігі Міндеттерді бөлу Жағдайдың жайлылығы Тәжірибе байыту Топтық бірлестік	Белсенділік танытпау мүмкіндігі Жан-жақты тәжірибе жинамау Жауапкершілікті төмендету Жұмысты ұйымдастыру және үйлестіру қиындықтары Бағалау қиындықтары

Жеке жұмыс	Толық және жан-жақты тәжірибе Жеке қасиеттерді дамыту Автордың мүддесін есепке алу Нәтиже авторға байланысты Бағалаудың әділдігі	Ынтымақтастық тәжірибесі жоқ Басқа адамдардың тәжірибесімен байыту мүмкіндігі жоқ Жұмыс сыйымдылығы Барлық кезеңдердегі жауапкершілік
-------------------	--	--

Тағы бір маңызды нәрсе, мұндай процесте өте қажеті дағды және команданы басқару қабілеті қалыптасады. Топтық жұмыстың технологиялық процесі келесі элементтерден тұрады:

1.Топтық тапсырманы орындауға дайындық:

а)топты анықтау; б)танымдық есеп (проблемалық жағдай); в) жұмыстың реттілігі туралы нұсқама; г)топтар бойынша дидактикалық материалдарды тарату.

2.Топтық жұмыс:

д) материалмен танысу; е) топ ішіндегі тапсырмаларды бөлу; ж) тапсырманы жеке орындау;

Топтық жұмыс әр оқушыға өзін-өзі сенімділік, мотивацияны қалыптастыру және оқытудың жоғары дәрежесін құру сияқты қасиеттерді ашып, өзін оқу процесінің толық қатысушысы ретінде қарастыруға мүмкіндік береді [4; 234-бет].

Топтық жұмыс - бұл ұжымдық жұмыстың көрінісі, онда сынып нақты оқу-тәрбие міндеттерін орындау үшін бірнеше шағын уақытша топтарға бөлінеді. Бүгінгі таңда мектептегі білім беру дәрежесі сынып-сабақ жүйесі аясында ұжымдық танымдық жұмысты ұйымдастырудың формаларын, мысалы, сынып ішіндегі бұқаралық формаларды кеңінен қолдануға болатындығымен сипатталады. Сонымен қатар, көмекші тәлімгерге қарағанда аз қолдау көрсетеді, өйткені оның білімі іске қосылады, нақтыланады, икемділікті сатып алады, сыныптастарына түсіндіру кезінде күшейтіледі [5; 287-бет].

Зерттеу жұмысы Көкшетау қаласы «әл-Фараби атындағы ІТ дицейі» коммуналдық мемлекеттік мекемесі мектебінде жүргізілді. Топтық жұмысты қолдана отырып 7- сыныпта «Биология» пәнінен өткізілген сабақ тақырыбының үлгісін ұсынамыз:

Сабақ тақырыбы: Жүйке жүйесінің қызметіне алкаголь, темекі, және наркотикалық заттардың әсері.

Сабақтың мақсаты: Жүйке жүйесінің қызметін бұзатын заттарды біледі, Шылым шегумен және спиртті сусындарды ішумен күресу шараларын айта алады, Шылым құрамындағы зиянды заттарды біледі.

Сабақтың басы.Қызығушылықты ояту. 5 мин.

Ұйымдастыру кезеңі:

1. Оқушылармен амандасу, түгендеу.

Мақсаты: Оқушылар бір-біріне тілек білдіреді, тыңдау дағдыларын дамытуға бағытталады, сондай-ақ барлық оқушылардың қатыстырылуы арқылы сабаққа белсенділігі артады.

Жаңа сабаққа кіріспе. 7 мин.

«Миға шабуыл» әдісі арқылы өткен тақырыппен жаңа сабақты байланыстыру мақсатында ой қозғау сұрақтарын ұжымдық талқылау.

1.Никотин дегеніміз не?

2.Шылым шегуден болатын ауруларды ата?

3. Нарколог-дәрігер кімдерді емдейді?

4. Маскүнемдік ұғымына сипаттама бер?

1-Тапсырма

Шылым құрамындағы зиянды заттармен танысып, талдайды.

Мұғалім сабақты қорытындылау мақсатында оқушылардың сабаққа деген көзқарасын, рефлексиясын тыңдайды.

Оқушылар бір ауыз сөзбен сабақ туралы өз ойларын түсіндіріп береді. Бір ауыз сөздеріне сабақты бағалайтын келесі сөздерді айтуға болады ұнады, пайдалы, қажет, білдім, үйрендім, қызықтым, ұмтылдым, есте сақтадым, жасай аламын. т.б.

Мұғалім оқушылардың сабаққа қатысқан белсенділігіне қарай 1-10 баллдық жүйе бойынша әр оқушының өзіне тиісті баллын қойып бағалайды. Сонымен қатар, оқушыларды ынталандыру үшін

«Қошеметтеу» әдісі арқылы бағалайды.

Үй тапсырмасы . 3 мин.«Жүйке жүйесінің қызметіне алкаголь, темекі, және наркотикалық заттардың әсері.» эссе жазып келу.

ӘДЕБИЕТ

1. Курятов В. М. Как организмов Обучения в малых группах.СПб.: Педагогика, 2000.-234 с.
2. Дьяченко В.К. Коллективная и групповая формы организации обучения в школе. М.: Амфора, 1998. -222 с.
3. Чередов И. М. Формы учебной работы в средней школе:Книга для учителя. М.: Просвещение, 1988.-236 с.
4. А. Бенко -СПб; Тарту, 1972.Об организации групповой работы и выборе заданий для нее- 1972.-287
5. Гиниятуллина, А.А. Опыт организации групповой работы на уроках//- 2004. -170 с.

СПОРТИВНЫЕ СОРЕВНОВАНИЯ КАК ОДНА ИЗ ФОРМ РАЗВИТИЯ ФИЗИЧЕСКОЙ КУЛЬТУРЫ МЛАДШИХ ШКОЛЬНИКОВ

Муратова Ф.М.

Акулова К.Ю., кандидат педагогических наук, доцент

Липецкий Государственный Педагогический Университет им. П.П. Семенова-Тян-Шанского,
г. Липецк

e-mail@muratowa.faina@yandex.ru

Аннотация: В настоящей статье рассматривается актуальность и необходимость физической подготовки учащихся начальных классов. Изучаются спортивные соревнования как одна из форм развития физической культуры, обосновывается целесообразность ее применения в целях повышения показателей физической подготовленности младших школьников. Излагаются конкретные методические рекомендации по организации и проведению внутришкольных соревнований для младшеклассников.

Ключевые слова: физическая культура, двигательная активность, физическое воспитание, спортивное соревнование, внеурочная деятельность, младший школьный возраст.

Современные исследования показывают, что динамика развития показателей здоровья и физической подготовленности младших школьников на 2016-2021 гг. весьма неблагоприятна. Это выражается, прежде всего, в гиподинамии (недостатке движения), популяризации нездорового образа жизни (курения, распития спиртных напитков как атрибута «взрослости» и независимости), отсутствии интереса к активным видам деятельности среди подрастающего поколения [7; с.4]. Увеличение объема учебных нагрузок, интенсификация интеллектуального развития в целом, требующая значительных затрат времени и усидчивости ребенка, влекут за собой негативные последствия для его физического развития. Таким образом, в современных реалиях далеко не каждый ребенок достигает оптимального уровня двигательной активности. Многие исследователи сходятся во мнении, что 2-3 уроков физической культуры в неделю

недостаточно для удовлетворения потребности растущего организма в движении, для его гармоничного физического развития.

Спорт является неотъемлемой частью физической культуры и представляет собой совокупность материальных и духовных ценностей, которые активно используются в физической деятельности, направленной на интенсивную подготовку с целью демонстрации физических способностей путем соревнования [8; с.21]. Таким образом, спортивная деятельность является одним из важнейших элементов гармоничного, всестороннего развития личности на любом возрастном этапе. О.В. Ярлыкова, Е.С. Корягина полагают, что особенно важна четко организованная спортивная деятельность для детей младшего школьного возраста, так как физическое воспитание и спорт теснейшим образом связаны со всеми сторонами образовательно-воспитательного процесса: интеллектуальным, трудовым, морально-нравственным, эстетическим развитием, а следовательно, оказывает мощное влияние на личность школьника. Авторы также указывают, что спортивная деятельность может и должна выполнять воспитательную, развивающую, коммуникативную функции в педагогическом процессе начальной школы [9; с.89].

Младший школьный возраст является благоприятным периодом для развития физических способностей. Знание психофизических характеристик данного возраста позволяет целенаправленно и эффективно воздействовать на их развитие средствами физического воспитания. По данным исследований Д.А. Сkläрова, в возрасте 7-10 лет наблюдается ускоренный рост тела ребенка в длину, а также общего развития систем организма. У ребенка младшего школьного возраста хорошо развивается гибкость, ловкость. У ребенка 7-10 лет мышцы значительно увеличиваются в объеме, благодаря чему возрастают силовые показатели, повышается рабочая мощность сердца и легких [6; с.3]. Таким образом, в данный период приоритетной задачей физического воспитания является развитие различных двигательных навыков, далее – поддержание достигнутого уровня развития.

По мнению Н.Н. Птушко, наиболее эффективным способом развития силовых показателей и выносливости младших школьников являются специально организованные спортивные соревнования [5; с.13].

Спортивное соревнование – это организованное состязание в игровой форме с целью выяснения преимущества в степени физической подготовленности, в развитии волевых качеств [5; с.14]. Во время соревнований решаются те же педагогические задачи, что и на занятиях физической культурой, например, совершенствование физической, технической, психической подготовленности учащихся, однако изменения, происходящие в организме, значительно превосходят уровень, характерный для предусмотренных программой тренировочных занятий [2; с.72].

Для того, чтобы задействовать максимальное количество учащихся в спортивной внеурочной деятельности, необходимо использовать ряд организационных приемов. Важным направлением внеклассной работы по физической культуре является организация и проведение спортивных мероприятий: спортивных праздников, спартакиад, соревнований. В программу мероприятия в начальной школе обязательно включаются: торжественное открытие, гимнастические (черлидерские) выступления, простейшие соревнования (в беге, спортивных играх), закрытие соревнований и награждение победителей.

Спортивные соревнования должны логично завершать определенные этапы учебно-воспитательной работы. В условиях соревнований, основным элементом которых является спортивная борьба и повышенная личная ответственность, школьники демонстрируют свои достижения, максимально проявляя при этом физические и волевые качества. По мнению Н.Н. Птушко, это способствует сплочению ученического коллектива, развитию у них морально-волевых качеств, повышение уровня дисциплины, ответственности, а также значительно содействует укреплению здоровья [5; с.17].

Большое значение для успешного проведения соревнований имеет процедура их открытия. Для того, чтобы открытие состоялось, необходимо четко и заранее информировать участников о начале соревнований, месте, а также порядке их проведения. Необходимо

продумать маршрут движения участников, построение (по предварительной разметке), приветствие. Точность движения на таких мероприятиях крайне необходима. Вывод участников соревнований должен осуществляться организационно после предварительного сбора и построения участников в оговоренном месте. Представители команд выбираются заранее и обеспечивают своевременную явку участников к месту соревнований.

Перед началом соревнований необходимо убедиться в готовности места проведения: правильной разметке дистанции, размещении оборудования, спортивного инвентаря. Необходимо произвести тщательную проверку педагогической, медицинской документации.

В ходе проведения соревнований требуется разработать критерии оценивания спортивных успехов, организовать справедливое судейство.

Не менее важной частью соревнований является процедура их закрытия. Она включает построение участников по командам, сообщение итоговых результатов, вручение призов, гимнастические, танцевальные выступления, знаменующие закрытие школьных соревнований.

Одним из важных разделов подготовки и проведения соревнований является медицинское обслуживание. На соревнованиях обязательно должен присутствовать врач. Его функции входят проверка заявок о допуске спортсменов к соревнованиям, медицинское обслуживание участников и контроль за состоянием здоровья, а также оказание медицинской помощи участникам и зрителям в случае необходимости [1; с.101].

Обобщение исследований современных специалистов, в частности, А.А. Гужаловского, В.И. Ляха, А.П. Матвеева, Ж.К. Холодова, а также опыта общеобразовательных школ позволило сформулировать следующие методические рекомендации, необходимые к учету в процессе организации и проведения спортивных соревнований среди младших школьников:

1. Для учащихся 1-2 классов элементы соревнований следует ограничить играми соревновательного характера (командные игры с флажками, мячами, игры-эстафеты и др.); для учащихся 3-4 классов в соревнования можно включать элементы видов спорта, входящих в общеобразовательную программу (бег, прыжки, спортивные игры, полоса препятствий);

2. Продолжительность мероприятий для учащихся начальных классов не должна превышать 1-2 часов;

3. При применении соревновательного метода необходимо модифицировать его формы в зависимости от текущих задач и условий школы (степени подготовленности учащихся, наличия инвентаря);

4. Спортивные соревнования должны планироваться равномерно в течение учебного года и проводиться ежемесячно в форме физкультурных праздников, спортивных игр, дней здоровья. При этом особое внимание следует уделять привлечению большинства учащихся, в том числе отнесенных по состоянию здоровья к специальной медицинской группе. Этих детей можно привлечь к оформлению мест соревнований, участию в качестве членов жюри, судей, а также к участию в различных конкурсах (рисунки на спортивную тематику), тематических викторинах;

5. Тематика спортивных соревнований должна учитывать физические способности и подготовленность учащихся начальных классов, погодные условия, наличие в школе необходимого инвентаря, также должна проследиваться связь с учебно-воспитательным процессом школы и являться продолжением действующих учебных программ по физической культуре.

Таким образом, ответственный и творческий подход к применению соревновательного метода, разнообразие школьных спортивных мероприятий, а также соблюдение указанных рекомендаций смогут повысить интерес и мотивацию к занятиям физической культурой среди младшеклассников, способствовать их всестороннему развитию, а также популяризировать здоровый образ жизни среди подрастающего поколения.

Литература

1. Гужаловский А.А., Бойченко С.Д. Программа и методические рекомендации по внеклассной физкультурно-оздоровительной работе в школе. – Минск, 2009. – 128 с.
2. Железняк Ю.Д. Педагогическое физкультурно-спортивное совершенствование. – М.: Издательский центр «Академия», 2012. – 384 с.
3. Лях В.И. Физическая культура. Методические рекомендации. 1-4 классы. - М.: Просвещение, 2021. – 175 с.
4. Матвеев А.П. Методика физического воспитания в начальной школе. – М.: Изд-во ВЛАДОС-ПРЕСС, 2013. – 248 с.
5. Птушко Н.Н. Технология применения соревновательного метода на уроках физического воспитания. – Омск, 2016.- С. 13-18.
6. Скляр Д.А., Скляр А.В., Мунчаев К.М. Проблема дифференциации физических нагрузок у младших школьников в условиях модернизации физкультурного образования. – Махачкала, 2013. – С. 3.
7. Статистика хронических заболеваний среди детей. Официальный сайт Федеральной службы по надзору в сфере защиты прав потребителей и благополучия человека Российской Федерации. [Электронный ресурс]. – URL: <https://www.rosпотребнадзор.ru/> (Дата обращения: 2.03.2022).
8. Холодов Ж.К. Теория и методика физического воспитания и спорта. – М.: Издательский центр «Академия», 2012. – 480 с.
9. Ярлыкова О.В., Корягина Е.С. Формирование здорового образа жизни младших школьников средствами физической культуры. – 2016. – № 1-3 (6). – С.89-91

АХМЕТ БАЙТҰРСЫНҰЛЫНЫҢ КОГНИТИВТІК ЛИНГВИСТИКАҒА ҚАТЫСТЫ КӨЗҚАРАСТАРЫ

Райхан Мұратбекқызы

Ғылыми жетекші: Жумагулова О.А., филология ғылымдарының кандидаты, доцент

Ш.Уәлиханов атындағы Көкшетау университеті, Көкшетау қ.

Raihan4ik-08@mail.ru

Тіл – ойлаудың құралы, ал ойлау, яғни таным – шындық дүниенің бейнесі. Бұл ғалам бейнесінің тілден көрініс табуы. Тіл өз халқының мәдениетін, өркениетін, әлеуметтік құрылысын, дүниетанымын бейнелеп қоймай, келер ұрпақты қалыптастыруда маңызды және шешуші рөл атқарады. Адам баласының таным түсінігі толысқан сайын санада қалыптасқан ұғымды таныту деңгейі де кеңейе түсетіні белгілі. Ақиқат дүниенің кез-келген жағдаяттары тіл арқылы санада таңбаланып сақталады және жұмсалады.

Тіл – мәдениет пен қоғамнан да жоғары дәрежеде адам танымы мен мінез-құлқына жол ашады. Адам санасы мен ойлау процесіндегі құбылыстар тіл арқылы ғана белгілі болады. Кез келген ұлттың өзіндік ойлау жүйесі, дүниені бейнелеу тәсілдері бар. Ол ғасырлар бойы қалыптасқан ұлттық мәдениеттің, философияның негізін құрайды. Материалдық және рухани мәдениет дамыған сайын ұлттық ойлау да дами түседі. Қазіргі қазақ тіл ғылымында қарқынды зерттеліп, өзекті мәселелердің біріне айналып келе жатқан бірнеше ғылыми бағыттар бар: лингвомәдениеттану, концептология, антропоцентристік лингвистика. Бұл салалардың басты зерттеу нысаналары бір-біріне ұқсас болып келеді. Өйткені біз атап отырған тармақтардың барлығында да тіл адам факторымен тығыз байланыста, тілдік кеңістікте өмір сүретін адамның барлық қарымқатынасы, мінез-құлқы стереотиптерінің қалай қалыптасқандығы және оның тіл арқылы қалай көрініс табуына қатысты болып шығады. Сондықтан қазіргі кезде антропоцентристік бағыттағы когнитивтік лингвистикада, лингвомәдениеттануда әрбір халықтың өзінің этнотипіне қарай қоршаған ортаны қалай түсінеді, ол туралы қандай білім жинақтайды, неге ұқсатып барып образ жасайды, неге қарама-қарсы қояды деген сияқты бір топ түсінік талданады.

Қазақ халқының тарихи дамуының түрлі кезеңдеріндегі тұрмыс-тіршілігін, салт-дәстүрін, дүниені қабылдауын, сенімін, мифтік, діни көзқарастарын, ұстанымын, тұтынған бұйым-заттарын, сол арқылы әлеуметтік күйін, басынан өткізген түрлі оқиғаларын, ұлт, халық ретінде қалыптасу жолындағы күресін сол ұлттың тіліндегі көне сөздер, фразеологизмдер, аңыз-ертегілер мен жырлар, мақал-мәтел арқылы қазақ тілтанымының негізі салынды. Осы тұрғыда қазіргі тіл білімінің маңызды мәселелері тізбегінде тілдің танымдық қызметін айқындайтын когнитивті лингвистиканың қазақ тіл біліміндегі қалыптасып дамуын ерекше атауға болады. Когнитивтік лингвистикада тілдің таным құралы мен танымның алғы шарты екендігі басты назарда ұсталынады. Ол бірнеше ғылым салаларының өзара ұштасуы негізінде пайда болды. Когнитивтік лингвистиканың қазақ тіл білімінің зерттеу нысанына айналып, оның жеке мәселелерінің сөз бола бастауы – XX ғасырдың 90-жылдары. Тіл біліміндегі осындай бетбұрыстар туралы: «Лингвистикалық поэтиканың дәстүрлі ғылыми базасы – тіл білімі қазіргі таңда ерекше қарқынмен дамуда. Оның негізгі қаруы гуманитарлық білімнің ғылыми прагматикасындағы интеграциялау принципі, соның ішінде адами ғылымның жетістіктерін белсенді құру және шығармашылықпен синтездеу – XX ғасыр мен XXI ғасыр басындағы лингвистиканың өзіндік дамуы мен концептуалды-конструктивті девизи, яғни, антропологиялық лингвистиканың қайта тууы», – деп көрсетті ғалым Қ. Ахмедьяров [1; 250-бет].

Лингвистиканың бүгінгі бағыттарының қазақ тіл білімінде көрініс табуы күні бүгін пайда болған жоқ, тамыры тереңде жатыр. Қазақ тіл білімінің жан-жақты зерттелуіне еңбегі сіңген, қазақ тілінің емлесін біріздендіруге күш салған тілші-ғалым Ахмет Байтұрсынұлының еңбектерінен тілдің танымдық табиғаты туралы алғашқы пікірлерді кездестіруімізге болады. Ғалымның тіл ерекшелігін, тіл қызметінің жан-жақтылығын танытуға арналған ғылыми пайымдауларын саралай келіп, филология ғылымдарының докторы, профессор Б.И. Нұрдәулетова оларды мазмұны мен көтерген мәселесінің бағыт-бағдарына қарай бірнеше топқа жіктеп көрсетеді:

1. Тілтаным теориясындағы тіл – ойлау – дүние бейнесі арақатынасына байланысты пікірлермен сабақтас пайымдаулары;

2. Поэтикалық тіл табиғатын «қарапайым» тілден айыра танытуға арналған ғылыми тұжырымдары [2; 40-бет].

Адам баласының танымы тілде көрініс табады. Ойымыз тіл арқылы шығады. А.Байтұрсынұлы сөз өнеріне тірек болатын адам санасының үш негізін атап көрсетеді: **Ақыл, Қиял, Көңіл**. Әрі қарай: ақылдың ісі – аңдау, қиялдың ісі – меңзеу, көңілдің ісі – түю, талғау деп, сана негіздерінің әрқайсысына тән қызметін талдайды. «Тілдің міндеті – ақылдың аңдауын аңдағанынша, қиялдың меңзеуін меңзегенінше, көңілдің түюін түйгенінше айтуға жарау. Мұның бәріне жұмсай білетін адамы табылса, тіл шама-қадарынша жарайды. Бірақ тілді жұмсай білетін адам табылуы қиын. Ойын ойлаған қалпында, қиялын меңзеген түрінде көңілдің түйгенін түйген күйінде тілмен айтып, басқаларға айтпай білдіруге көп шеберлік керек емес» [3; 141-бет], – деген сөзінде адам санасындағы ұғым-түсініктердің сыртқы ортаға танылуы айқын көрініс табады. Тіл мен сана арақатынасына байланысты теорияларға сүйенсек, тіл – дүниенің адам санасында сәулеленген сұлбасын сыртқа шығару, белгілі бір формаға түсіріп бейнелеу құралы. Адам санасы мен ойлау процесіндегі құбылыстар тіл арқылы ғана белгілі болады. А.Байтұрсынұлы ойлаудың екі түрін атап көрсетеді: тиісінше ойлау, түйісінше ойлау. Тиісінше ойлау: заттың «бойына біткен сипатын» ғана ойлап, сол тұрғыда сөзбен беру, яғни қазіргі ғылыми тілмен айтсақ, нақты шындық болмыстың тіл арқылы баяндалуы. Ал түйісінше ойлау: зат туралы «адамның қосқан, таңған сипаттары», яғни зат, құбылыс туралы сөйлеушінің көзқарасы, танымы, ұғынуы, қабылдауы тұрғысынан сөз етуі. Ойлау мен сөйлеудің бұл түрінде тілдің коммуникативтік, информативтік қызметімен қоса, мағыналық реңкі, эмоциясы, эстетикалық қызметі көрініс береді. Сондай-ақ тілші-ғалым ойлаудың тиіс жағына көрік керек емес, нақты шындық керек, ал түйіс жағына көріктеу, әдемілеу қажет, ол қиял шығаратын сөз дейді. А.Байтұрсынұлы тіл арқылы танылатын ойлаудың қиял, ақыл негізімен қатар көңіл негізінің де бар екендігін дәлелдейді.

Тілді танымдық тұрғыдан қарастырған еңбектерде тіл адамға және дүниеге бағытталған екі жақты субстанция ретінде көрсетіледі. Тіл – адам – ғалам арақатынасынан адамның дүние туралы, танымының тілде бейнеленуі туралы мәселе келіп шығады. Дүниенің тілде бейнеленуі А.Байтұрсынұлының пайымдауында «даналық» деп аталатын ұғымдық жүйе арқылы түсіндіріледі. Адамның зейіні бүтін ғаламды тануға жұмсалып, дүниедегі бар нәрсенің барлығын, яки бар деп ұйғарылған нәрсенің бар-жоқтығын танып, белгілі бір қарарға келгенде адамда бір үлкен ұғым пайда болатынын А.Байтұрсынов атап өтеді. Сол ұлы ұғым жүйесі даналық деп аталатынын ғалым тоқтала келе, даналықтың мақсаты бүтін ғаламды танып, бүтін ғалам атанған дүниенің жұмбағын шешпек деген тұжырым жасайды [3; 211-бет]. А.Байтұрсынұлының «даналық» туралы ойлары талтаным тарихындағы тіл арқылы берілетін «дүниенің тілдік бейнесі» туралы идеяларымен үндеседі.

А.Байтұрсынұлы: «Қандай сәулетті сарайлар болсын, қандай сымбатты я кескінді суреттер болсын, қандай әдемі ән-күй болсын – сөзбен сөйлеп, сүгіреттеп көрсетуге болады. Бұл өзге өнердің қолынан келмейді», – деп тілдің ерекше болмысын сипаттайды. «Сөз өнеріне жұмсалатын зат – сөз. Сөз шумағы тіл деп аталады. Сөз өнеріне жұмсалатын сөз шумағы да тіл я лұғат деп аталады» дей келіп, тілді табиғатына қарай ақын тілі, әншейін тіл түрінде жіктейді. Ақын тілі көрнекті лебізге құрылса, әншейін тіл жалаң лебізге құрылады. Ақын тілі мінсіз болу үшін оған қойылатын талаптар ретінде, ғалым тілді таңдап қолдану және тілді талғап қолдануды атайды. Осы жөнінде мынадай пікір білдіреді: «Әңгіменің әдемі болып шығуы сөздің тізілуі мен әңгіме айтушының пікірлеуінде. Неғұрлым сәулет өнерпазы қиялға бай болса, соғұрлым үй де сәулетті әдемі болып шығатыны сияқты, неғұрлым жазушы қиялға бай, пікірге шебер болса, соғұрлым шығарған сөзі пікірлі, әсерлі, әдемі боп шықпақ». «Тілді таңдап қолдану» туралы тұжырымды сөйлеуші – мәтін – қабылдаушы арақатынасынан алып түсіндіруге болады. «Айтушы ойын өзі үшін айтпайды. Өзге үшін айтады» деген ғалымның пайымдауы ойдың әсерлі болуы тыңдаушының қаншалықты түсініп, қабылдауына, оның өзі ой арқылы берілген ақпараттың қабылдаушыға қаншалықты таныстығына да байланысты деген пікірлермен қабысады.

Тілді таңдап қолдану сөздің ішкі мәнінің тереңдігін, қиялдың кеңдігін, пікір байлығын танытатын шешендік сөйлеуді білдірсе, тілді талғап қолдану тілдің лексикалық құрамын, сөйлем құрылысын орнымен жұмсауды көрсетеді. Бұл жөнінде А.Байтұрсынұлы: «Біз қазақ тіліндегі сөздердің бәрін білгеніміз қазақ тілін қолдану болып табылмайды. Тілді қолдана білу деп айтатын ойға сәйкес келетін сөздерді сөйлем ішіне орын-орнына дұрыстап қоя білуді айтамыз. Қазақ тілі қазақ ортасындағы бәріне бірдей ортақ пайдаланбайды. Әркім әр сөзді өзінше қолданады, өзінше тұтынады», – деген болатын [4].

Қазақ халқы қашан да болсын атау беруге, санадағы ұғым-түсініктерді сыртқы ортаға білдіруде ерекше көңіл бөлген, әрі аз сөзбен терең мағыналы ой жеткізе білген. Осы тұрғыдан келгенде, жазушы Жанайдар Мусиннің «Туған үйдің түтіні» романының аталуында өзіндік сыры бар сияқты. Ұлтымыз үшін «*түтін*» мәні мен мағынасы ерекше ұғым. Қазақ халқының санасында сан түрлі ассоциациялар пайда болатыны сөзсіз. «Туған үйдің түтіні» романындағы «*түтін*» концептісін зерттеп, оның танымдық сипаты мен қызметін таныту барысында қазақ тіл білімінің атасы А.Байтұрсынұлы еңбектеріне, сондай-ақ қазіргі белгілі ғалымдардың еңбектеріне сүйенуді жөн көрдік.

«*Түтін*» концептісін когнитивтік тұрғыдан талдау кезінде, ұлтымыздың танымында *от*, *отбасы*, *Отан*, *тіршілік*, *ел-жер* мағынасында танылады. Көркем шығарманың басты кейіпкері Бәтінш апайдың жалғыз тұяғы, көзінің қарашығындай аялап өсірген бауыр еті баласын сағына күткендігі, әрі үміт отын сөндірмей, қара шаңырағының түтінін ақтық демі қалғанша баласы үшін түтетіп отырғандығын көреміз. Осы орайда, бір ғана «*түтіннің*» халқымыз үшін жай ғана сөз емес, керісінше, оның астарында мол мағына мен түсінік жатқандығын байқадық. Ол үшін концептіге қарапайым түсінік беруден бастап, оның тұрақты тіркестер, мақал-мәтелдер мен бейнелі сөздер арқылы берілудегі мағынасын талдап түсіндірудің мәні зор.

«*Айналайын, Әзтайжан, өзіңді тосуга да тағатым жетпей кетіп қалғаныма ренжи көрме. Азамат ұлым арып-ашып келе жатқанда туған үйінен түтін түтетеуі жаман ырым*

екен. *Жаным түршігіп, ормандағы баспанама тарттым. Нұрашым келген күні ақ түйенің қарны жарылады. Бәтіш апаның бары шашылады. Бас сүйінісі өзіңдікі аз жүректі абзал ұлым Әзтайым... Бәтіш апан»* [5, 65-бет].

«Түтін» концептісін ғалым М.В.Пименованың бастауымен Санкт-Петербург-Кемерово концептілік зерттеулер мектебінде қабылданған концептілік құрылымдарды зерттеудің әдістемесінің негізіне сүйене отырып, кезең-кезеңмен бөліп қарастыруға қадам жасаймыз.

1-ші кезең. Концептінің баламасы – Кілт сөзді таңдау. Бір концептіде бірнеше баламалы сөздер болуы мүмкін (мысалы, толық немесе ішінара синонимдер: ай (месяц) мен ай (луна); ағылшын тілінде: sky және heaven; ана концептісі қайын ене (теща, свекровь) сөзімен басқаша айтуға болады; концептілерді антонимдермен жаңартуға болады: барлаушы және тыңшы, сараң және үнемді). Ал «түтін» концептісіне қатысты кілт сөздер: *от, отбасы, тіршілік, жалын, газ, тұман, белгі.*

2-кезең. Тілдік материалдарды жинау. Оған сөзжасамдық ұяның барлық компоненттері (күш, күшті), мақал-мәтелдер, фразеологизмдер анықталады.

«Түтін» концептісінен туындайтын сөзжасамдық тарам : *түтін – түтінді – түтінде – түтіндік – түтіндей – түтінсіз – түтінше.*

Жәрдем Кейкіннің жинап құрастыруымен шыққан «Қазақтың 7777 мақалы мен мәтелі» жинағында «түтін» концептісімен төмендегідей мақал-мәтелдерді анықтадық:

- «*Сырты бүтін, іші түтін*» деген мақал сырты жақсы, бірақ іші белгісіз, түсініксіз деген мағынада айтылады. Сырт тұлғасына қарасаңыз өте қарапайым, кейде тіпті қызықты адам сияқты әсер қалдыратын адамдар бар, бірақ егер бұл адамды жақынырақ танысаңыз оның мүлдем басқа қасиеті белгілі болады. Яғни, аталған мақалға мән бере қарап отырсақ, адамды сырты түріне қарап емес, ішкі жан дүниесіне қарап бағалап, сырласу керек деген мағынада айтылған. Бұл орайда, «түтін» концептісі *бос, мағынасыз, наишар* деген мағынаны білдіреді.
- «*Түтін түтету*» – өз алдына үй болып отыр мағынасын береді. «Түтін түтетті» тіркесі ертеден тілідік айналымға енген : үй болу, сол үйдің отын өшірмеу.

«...Анаңның ақ сүтін ақтағың келсе, адам бол. Шешеңнің сары майдай сақтаған шаңырағына ие болып, биікке көтер, ақтық демі бітіп, көзі жұмылғанша отын өшірмей, сөндірмей кеткен отын маздатып, туған үйінің түтінін түтет [5, 66-бет].

«*Туған жердің түтіні күйесіз*»; «*Өзге елдің оты, Өз еліңнің түтініне татымас*»; «*Түтіндігі бүтін, түтіні түзу*» [6].

3-кезең. Концептінің этимологиясын зерттеу, мотивациялық белгілерді анықтау (этимологиялық және тарихи-этимологиялық сөздіктерді талдау негізінде жинақталған тілдік материалда тиісті белгілері бар тілдік деректер арқылы анықталады; осы негізде олардың өзектілігі/өзектілігі туралы қорытынды жасалады белгілі бір кезеңдегі әлемнің тілдік бейнесі үшін маңызды белгілер) [7]. Этимологиялық сөздікте «*түтін*» концептісінің түп-төркіні жайында мағлұмат берілмеген.

2011 жылы шыққан қазақ әдеби тілінің 15 томдық сөздігінде *түтін* сөзі [8; 528-бет]:

1.**Көк ала түтін.** Айнала көрінбей кететін көп түтін болғанда айтылатын сөз. 2.**Көк түтін.** Будақтаған, қара қошқыл түтін. 3.**Түтін басы.** Әр үй сайын. 4.**Түтін салды.** Етті сүрлеу, ыстау үшін от жағып, түтін қойды. 5.**Түтін салық.** XX ғ. басына дейін әрбір жеке үй басына салынатын салық. 6.**Түтін түтетті.** Өз алдына үй болды, отбасын құрды. 7.**Түтіні бір жерден шықты.** а) Бірікті, тату болды. ә) Үйленді, қосылды. 8.**Түтінін түзу [тура] шығарды.** Отбасы ұйыды, берекелі, тату-тәтті тұрмыс кешті. 9.**Түтінін үзбей оқ атқан.** Мерген, жауынгер. 10.**Түтіні түзу.** Тілегі дұрыс, кеңпейілді, ақкөңіл, берекелі, тату-тәтті отбасы.

Қорыта келгенде, тіл тек ойды білдірудің құралы немесе оның тікелей құрылысы ғана емес, тіл – алдымен сол ойды әр ұлттың өзіндік танымына ғана тән, мыңдаған жылдар бойына дарытқан дүниетанымдық негізде құраушы құрал деген тұжырым жасаймыз. Адам санасындағы ғалам бейнесі табиғаты жағынан әр алуан болып келетін концептілердің көмегімен көрініс тауып, олар сөз арқылы таңбаланып беріледі

Адамзаттың айналадағы шынайы өмірді тануы, ақиқатқа деген көзқарасы, қабылдауы тіл арқылы бейнеленеді. Тілдегі адам факторын тереңінен зерттеу нәтижелері санадағы ақиқат

дүниенің бейнесін, оның ішінде дүниенің тілдік бейнесін анықтауға әкеледі. Тіл қойнауында дүниенің тілдік бейнесі жасалады. Сонымен қатар, тіл арқылы жеке тұлғаның тәжірибелі білімі ұжымға тарайды. Тіл иесінің ой-өрісіне, концептілік әлеміне байланысты дүниенің танымдық бөлшектері тілде өзінше көрініс табады, ал тіл иесі танымдық ойын өз тілінде сақталған дүние бейнесіне сәйкес танытуға тырысады. Танымдық немесе когнитивті лингвистика мәселелері ғалымдар назарына аталмыш терминнің пайда болуынан әлдеқайда ертерек іліккен. Оны біз тілші-ғалым А.Байтұрсынұлының еңбектерін зерттеу барысында анықтадық.

Әдебиет:

1. Ахмедьяров К.К. Формирование и развитие метаязыка русской лингвистической поэтики. Диссертация доктора фил.наук. Алматы, 2003. –250 с.
2. Нұрдәулетова Б.И. Когнитивтік лингвистика. – Алматы: Қазақстан Республикасының Жоғары оқу орындарының қауымдастығы, 2011. – 312 б.
3. Байтұрсынұлы А. Шығармалары. – Алматы: Жазушы, 1989. – 305 б.
4. Байтұрсынов А. Ақ жол. – Алматы: Жалын, 1991. – 464 б.
5. Мусин Ж. Туған үйдің түтіні: Роман. – Алматы: Жазушы, 1983. – 216 б.
6. Кейкін Ж. Қазақтың 7777 мақалы мен мәтелі. – Алматы: Өлке, 2002 ж. – 448 б.
7. <https://zabvektor.com/wp-content/uploads/060219010253-Pimenova%20pdf.pdf>
8. Қазақ әдеби тілінің сөздігі. Он бес томдық. 14-том./Құраст.: Малмақов М., Есенова Қ., Хинаят Б. – Алматы, 2011. – 800 б.

АХМЕТ БАЙТҰРСЫНҰЛЫ – ҚАЗАҚ ӘДЕБИЕТТАНУ ҒЫЛЫМЫНЫҢ НЕГІЗІН ҚАЛАУШЫ

НӘДІРХАН ГҮЛЖАНАТ ТАЛҒАТҚЫЗЫ

Ш.Уалиханов атындағы Көкшетау мемлекеттік университеті

Көкшетау, Қазақстан

gulzhanat.nadirhan@bk.ru

Аннотация: мақалада Ахмет Байтұрсынұлының әдебиеттану ғылымына қосқан үлесімен сіңірген еңбегі, әдебиет танытқыш кітабының қазақ әдебиеттану ғылымындағы маңызы жайында сөз болады.

Тірек сөздер: Ахмет Байтұрсынұлы, әдебиет, ғылым, кітап, оқу құралы, әдебиеттану. Қазақ әдебиеттану ғылымының негізін салушы ғалым һәм ағартушы ұстаз Ахмет Байтұрсынұлының қазақ әдебиеттану ғылымына қосқан үлесі – әліпбиден бастап, өлеңдері, мысал жанры қазақ әдебиетіне жаңа тек пен түр енгізді, жаңаша рең әкелді. Ғалым Ахмет Байтұрсынұлының әдебиеттегі маңызды мұраларының бірі елдің ауыздан-ауызға тараған ауыз әдебиеті нұсқаларын жинақтап, баспа беттеріне жариялап отыруы. Атап айтар болсақ, оның жинақтаған қазақ әдебиетінің фольклорлық үлгілері негізінде Мәскеу қаласында 1923 жылы Ер Сайын жыры, 1926 жылы 23 жоқтау кітаптары жарық көрді. Сонымен қатар араб әліпбиі негізінде төте жазу үлгісін, қазақтың төл дыбыстарын жасап шығарды [1,35].

Ахметтің қазақ әдебиетіне жаңаша леп әкелген туындыларының бірі 1909 жылы жарық көрген ең алғашқы кітабы «Қырық мысал» деген атпен белгілі болды. Орыс классиктерінің мысал жанрын Ыбырай, Абай, Сұлтанмахмұт секілді қазақ тіліне тура аударып жазып жүрді. Ахметте бұл жолда Орыстың мысал жанрын Крыловтан аударып қазақтың түсінігіне негіздеп, әлеуметтік тұрмыстық жағдайларын, өз ішіміздегі қазақтардың кейбір қасиеттерін жан-жануарлардың мінез-құлықтарымен суреттеп, әжуалап, сатирамен жеткізе отырып өлеңмен жазады. Оның Крыловтан аударған «Аққу, шортан һәм шаян» өлеңінде:

Жүк алды Шаян, Шортан, Аққу бір күн,

Жегіліп, тартты үшеуі дүркін-түркін.

Тартады Аққу көкке, Шаян кейін,

Жұлқиды суға қарай Шортан шіркін.
Бұлардың машақаты аз болмады,
Жұмысы орнына кеп мәз болмады.
Тартса да бар күштерін аямай-ақ,
Аслан жүк орнынан қозғалмады.
Оншама ол жүк артық ауыр емес,
Кұр сырттан «пәлен» деуге тәуір емес.

Жүк бірақ әлі күнге орнында тұр,[2. <https://adebiportal.kz/kz>]

Бірыңғай тартпаған соң бәрі тегіс деп әрбір істі бірлесіп істемесе іс алға баспайтындығы, аққу көкке тартып, шаян жерге тартып, ал шортан суға тартқаннан жұмысы пәлендей ауыр болмаса бірлесіп жұмыс істемегеннен кейін әрқайсысы өз білгенін істеп жұмыстың еш нәтижесі болмайтынын айта келе;

Жігіттер мұнан ғибрат алмай болмас,
Әуелі бірлік керек болсаң жолдас.
Біріңнің айтқаныңа бірің көнбей,

Істеген ынтымақсыз ісің оңбас деп өзінің түінін айтып насихат береді. Ахметтің Абай Құнанбаев, Ыбырай Алтынсариннің мысалдарынан ерекшелігі Ахметте еркіндік басым. Мысалдарды сол күйінде аударып қана қоймай өзінің тұшымды ойларын, айтар кеңесінде бірге жеткізіп отырды.

Ахаңның ой толғамдар, арман-мақсаты көрсетілген өлеңдері «Маса» деген атпен 1911 жылы жарық көрді.[1,86]. «Масаның» негізгі идеясы Әлихан, Мағжан, Міржақып секілді халықтың көзін ашу, оқуға, өнер-білімге бағыттап, қараңғылық пен надандықтан арылып кемелденуге шақырды. Міржақып «Оян қазақ» деп ұрандаса, Ахмет «Маса» болып шағып ұйқыда, яғни рухани ұйқыда жатқан қазақты маса болып шағып ояту болды. Сондай-ақ бұл еңбегінде орыс отаршылдарының қазақ халқына көрсеткен зорлық-зомбылығы, жер мәселесі, сол кездегі қазақ мектептерін жауып, орыс мектептерінің көптеп ашыла бастауы, мәдениетімізге, салт-дәстүрімізге, тіліміз бен дінімізге төнген қауіп пен халықтың тұрмыс жағдайын тұспалдап, жұмбақтап жеткізді.

Оның да мақсат-мүддесі халықтың көзін ашу, сауаттандырып, ғылым мен білімге бет бұру болды. Оның ұлт жандылығымен, ғылым білімге деген ізденісі, талпынысының нәтижесінде қазақ әдебиеті ғана емес қазақ әдебиеттану ғылымында да еңбектері алтын әріппен қалды.

Оның әдебиет танытқыш еңбегі қазақ әдебиеті үшін өте құнды дүние болып саналады, тіпті әлемнің бірінші ұстазы Аристотельдің «Поэтикасынан» кем түспеген болар еді. Себебі: Өзінің алдындағы Шоқан, Ыбырай, Абайдың жолын жалғай отыра қазақ әдебиетіндегі бұрыннан бар бірақ ғылыми атауы жоқ анықтамаларға қазақша балама беріп ғылыми анықтамалармен атап көрсеткен тұңғыш әдебиет теоретигі.

Әдебиет танытқыш еңбегі 1926 жылы Ташкент қаласында басылып шықты. Еңбекте әдебиеттану ғылымындағы ұғымдар мен теориялары, терминдер жүйесінің қазақша баламасымен халыққа түсінікті атау бере отырып терминдер жүйесін құрған.[1,103].

Әдебиет танытқыш еңбегі екі бөлімнен тұрады. Бірінші бөлімінде көркем әдебиеттің бейнелеу құралдары мен әдіс-тәсілдері талданса, екінші бөлімінде көркем әдебиеттің жанр түрлері жайында жазылған. Еңбекте Ахмет Байтұрсынұлы өнер атаулыны екі топқа бөліп қарастырған болатын. Біріншісі – тірнек өнері болса, екіншісі - көрнек өнері деп қарастырады. Көрнек өнеріне сәулет өнерін, кескін өнерін, әуен өнерін және асыл сөз деп атаған әдебиет өнерін жатқызады. [3,14]. Асыл сөз деп атаған сөз өнері барлық өнердің алдында тұрады. Себебі: Сөз арқылы мүсін, кескін жасау да, сөз арқылы сурет салуда, алпыс екі тамырыңды шымырлатып сол дүниенің ішіне еніп кету де тек сөз өнерінің ғана құдіреті деп баға береді. Арабша әдебиет, еуропаша литература деген әлем әдебиетіндегі терминге, қазақша «асыл сөз» деген терминді енгізді.[3,8].

Әдебиеттің жанрлық үлгілерін көрсету, тарихы жағынан бірнеше кезеңдерге бөліп қарау тұрғысынан бұл еңбекте көптеген тұшымды ойлар айтылады. Әдебиет танытқыш оқу құралы қазақ әдебиеттану ғылымындағы елеулі жаңалық болды. Теориялық терминдерді қазақтың ақын,

жазушыларының шығармаларынан мысалдар келтіре отырып топтасырады. Ахмет қазақ өлеңдерінің құрылы мен жүйесін әдебиет теориясының жүйесін алғаш зерттеген ғалым. Ол өлең теорияларын өлең айшықтары, шумақ түрлері, тармақ тұлғалары, бунақ буындары, өлең ағындары, тармақ кезеңдері, тармақ ұйқастығы деп бірнеше топқа бөліп қарастырды. Сондай-ақ өлеі ырғағы мен буын ырғағын ажырата білу үшін, буын ырғағын жорғақ деп атай отырып, оның табиғатына қарай үш жолменайшықтап көрсетеді.

Оларды былай топтасырады:

- дауысты дыбыстарында ұзын-қыскалық бар тілдер;
- екпін буыны біріңғай келетін тілдер;
- екпін буыны біріңғай келмейтін тілдер.

Ал қазақ өлеңдерінің үлгісін былай көрсетеді:

- өлең кестесі – айшық, оның төрт түрін көрсетеді
- өлеңді айтқанда сезілетін дауыс толқынының арасын – бунақ деп
- бунақ ішіндегі – буын
- бунақ араларындағы дауыс толқынының жіктері – кезең
- өлең кестесінің реті – тармақ және шумақ деп көрсетеді.[4,217].

Сонымен қатар ғалым әлем әдебиетіндегі қалыптасқан өлеңдер жүйесін мысалы: Метрик, тоник, силлабо-тоник, силабикалық өлеңдер жүйесін көрсете отырып, қазақ өлеңдер құрылысына силлабикалық өлеңдер жүйесі тән екендігін атап көрсетеді.[4,54]. бБұл дегеніміз – қазақ өлеңдер жүйесі буынға негізделетіндігі. Қазақ өлеңдер жүйесі буын, бунақ, шумақ, тармақ, ұйқас түрлеріне қарай талданады. Қазақтың негізгі ұйқас түрлері мыналар. Атап айтар болсақ:

1. Қара өлең ұйқасы
2. Шұбыртпалы ұйқас
3. Ерікті ұйқас
4. Кезекті ұйқас
5. Шалыс ұйқас
6. Егіз ұйқас
7. Аралас ұйқас
8. Осы күнгі ерікті ұйқас

Аталған ұйқас түрлерінің әрқайсысына ғалым қазақ ақындарының өлеңдерін басшылыққа ала отырып түсіндіреді. Ғалым әдебиет танытқыш еңбегінде қазақ ақындарының өлеңдерін мысалға ала отырып көрсеткен. Мәселен Абай Құнанбаевтің өлеңдерінің көбі 11- буынды, 3-бунақты (а-а-б-а) қара өлең ұйқасымен жазылса, 2-буынды, 2-бунақты өлеңдер түріне Сәкен Сейфуллиннің өлеңдерінен мысал келтіреді.

Ал екінші бөлімінде – Ахаң қара сөз табиғаты, оның тараулары – шежіре, заман хат, өмірбаян, «мінездеме», тарихи әңгіме, «әліптеме, әліптеу тәртібі – мәнді әліптеме, сәнді әліптеме, жол әліптемесі, байымдама, байымдау әдістері, түрлері – пән, сын, шешен сөз, оның түрлері, саясат шешен сөзі, білімді шешен сөзі, уағыз көркем сөз» деп жүйелеп келіп әңгіме, романға сипаттама беріп өтеді. Аристотельдің «Поэтика» еңбегімен Ахметтің әдебиет танытқыш еңбегі қазақ әдебиеті үшін маңызды дүние. Аристотель көрсеткен әрбір терминге анықтама беріп қазақтың түсінігіне, минталитетіне сәкес атау беріп отырады. [3,19].

Аристотель көрсетіп өткен әдебиеттің басты үш тегін, яғни жанрын эпос, лирика, драма жанрларын грек тілінен тура қазақ тіліне аударып эпосты – әуезе, лириканы – толғау, драманы – айтыс деп көрсете отырып, әр жанрдың түрлерін өзіміздің төл әдебиетімізбен ұштастырады. Мысалы, лирика жанрының алғашқы үлгілерін қазақтың ертедегі тұрмыс-салт жырларынан кездестіреді. Сол кезде жоқтау – эпитафияға, мақтау – одаға, даттау – сатираға балама болып шығады.[4,47]. Оы секілді әдебиеттің үшінші тегін Аристотельдің атап көрсеткен «драма» деп емес Ахмет өзіміздің тілмен «айтыс-тартыс» деп алады да, осы жанр түрлеріне қарай айтар болсақ трагедия жанрын – мерт, яғни әлекті тартыс, комедия жанрын – арамтер, драмана жанрын – сергелдек деп атап көрсетеді.

Осы орайда әбиет сыншысы Т.Кәкішев әдебиеттанытқыш еңбегі бойынша былай деп баға береді: «Бұндай еңбек бұған дейін де, бұдан кейін де қайталанған жоқ. Ол – әдебиет теориясы

мен әдебиеттану ғылымының міндет-парызын қатар атқарып,біздің алдыңғы ағаларымыздың эстетикалық сауатын ашуға мұрындық болған жүйелі оқулық. Ондағы анықтамалар мен терминдердің өзі күні бүгінге дейін біздің ғылыми арсеналымыздан орын алатын құнды қағидалар мен атаулар. Көркемдік әлеміндегі сөз өнерінің сай-саласын ұғындыратын «Әдебиет танытқыш» - қазақ әдебиеттану ғылымының негізін қалаған өміршең қондырғы – фундамент» деп жазады. [5,33].

Әрине Ахмет Байтұрсынұлы артына мол мұра қалдырып кеткен ғалым. Оның еңбектерін бүгінгі таңда зерттеп, әдебиеттану ғылымы бойынша әдебиет танытқыш еңбегін, қазақ тілі білімінде тіл – құрал еңбегін, одан бөлек мақалаларын, зерттеу жұмыстарын, ағартушылық, ұстаздық жолдағы атқарған еңбектері, мақалалары, аудармалары, өлеңдері жайында зерттеп, ғылыми еңбектерінде жариялап жүрген зерттеушілерде аз емес. Соның бірі «Ахметтану» атты оқу құралының авторы Өмірхан Әбдіманұлы. «Ахметтану» оқу құралында Ахметтің мол мұрасы мен шығармашылығы даналағы мен даралығы жайында баяндала келе, бұл еңбектің әрқайсысында Ахметтің шығармаларының белгілі бір саласына бағытталып сұрақ-жауап тапсырмалар арқылы тұжырымдаған. [6,91].

Ұлттың ұлы ұстазы «Ұлы тұлғалар» деген В.Қ. Күзембаеваның Ахмет Байтұрсынұлы жайында жинақтаған ғылыми-биографиялық сериясында академик Кеңес Нұрпейісовтың «Ахмет Баайтұрсынұлы – аса ірі қоғам және мемлекет қайраткері», Зейнолла Қабдоловтың «Ахаңның әдеби қисындары», Зейнетулла Ахметов «Бүкіл қазақ – Ахаң деген» Бабаш Әбілқасымов «Ұлттық баспасөздің негізін қалаушы» деген Ахметті жан-жақты зерттеген зерттеу еңбектері жинақталады. Бұл еңбекте Ахмет Байтұрсынұлының қазақ әдебиеті мен сөз өнеріне қосқан үлесі мен өмірі шығармашылығы жайында айтылады.[7,454].

Қорытынды:Ахмет Байтұрсынұлының «Әдебиет танытқыш» еңбегі ғылыми үлкен жаңалық, жаңашылдық болуымен қатар,теориялық пайымдау, ой-парасаты, сыни көз қарасы, парасат пайымы жағынан қазақ әдебиеттану ғылымындағы шоқтығы биік еңбек болып табылады.

Расында да Ахмет Байтұрсынұлы мықты әдебиет теоретигі. Қазіргі әдебиетіміздегі оқып жүрген анықтамаларға Ахаң әдеби-эстетикалық тұрғыдан қазақтың небір көркем сөздерін келістіре отыра, әлем әдебиетінен кем түспейтін қазақ әдебиетінің барлық жанр түрлерімен анықтама, теорияларға қазақша балама атау беріп ғылымға қосты. Сол себепті біз Ахмет Байтұрсынұлын қазақ әдебиеттану ғылымының атасы деп атаймыз.

Сонымен қатар Ахмет ағартушы ұстаз болғандығы да мәлім. Оқу әдістемелерін де ұсынған. Халықты көзін ашу, сауаттандыру мақсатында қыруар еңбек етті. Оқушыларды оқыту барысында балаларға көп үйретем деп, шала-шарпы үйретуден, аз да болса, анықтап нық үйрету абзал деп ұстаздарға ақыл кеңес ретінде өсиет қалдырады. Сондай-ақ Сөзбен сурет салып, кескіндеп, сөзбен өрнек салуда тек сөз өнеріне ғана тән құбылыс, басқа өнердің қолынан келмейді деп сөз өнеріне жоғары баға береді.

Пайдаланылған әдебиеттер тізімі:

1. Байтұрсынұлы А. Алты томдық шығармалар жинағы. Мақалалар, хаттар, Ахмет Байтұрсынұлы жайында жазылған құжаттар мен материалдар. –Алматы: «Ел шежіре» 2013ж
2. Әдебиет порталы.<https://adebiportal.kz/kz>
3. Байтұрсынұлы А. «Әдебиет танытқыш» оқу құралы. Алматы: «Атамұра» кітапханасы, 2003ж
4. Қабдолов З. «Сөз өнері» Оқулық монография Алматы:2002 «Санат»
5. Кәкішев Т. Қазақ әдебиеті сынының тарихы. Алматы, 1994ж
6. Өмірханұлы Ө. «Ахметтану» оқу құралы 2015ж
7. Күзембаева В.Қ «Ұлттың ұлы ұстазы, Ұлы тұлғалар» ғылыми биографиялық сериясы.

КИБЕРБУЛЛИНГ В ШКОЛЬНОЙ СРЕДЕ: ОНЛАЙН-РИСКИ И ИХ ПРЕДУПРЕЖДЕНИЕ

Нурышева В.Х.

Научный руководитель: Ракишева Г.М., доктор PhD, профессор
Кокшетауский университет им.Ш.Уалиханова, г. Кокшетау
Vera052499@gmail.com

Жизнь современных школьников в эпоху становления и развития Интернета неразрывно связана с компьютером, сотовым телефоном и Интернетом. В этой новой социальной ситуации развития важнейшее значение приобретают информационно-коммуникационные технологии, в первую очередь Интернет. Меняется общество, меняется его культура. С позиции культурно-деятельностного подхода (Л.С. Выготский, А.Р. Лурия, А.Н. Леонтьев) в изучении влияния на формирование личности ребенка особый упор делается на понимание механизмов преобразования культуры в мир личности и особенно порождения иной культуры в процессе развития личности посредством социальных действий. Это предполагает сдвиг от «анализа «сознания вне культуры» и «культуры вне сознания» к постижению тайны взаимопереходов, преобразований социальных связей в мир личности и сотворения личностью из материала этих связей миров человеческой культуры» [1,2].

Социальная ситуация развития - сущностная характеристика возрастного периода развития, введенная Л.С. Выготским и впоследствии разработанная А.Н. Леонтьевым и Л.И. Божович. Она характеризует место ребенка в системе социальных отношений, ожидания и требования, предъявляемые к нему, а также особенности понимания им этого места и своих взаимоотношений с окружающими людьми, в первую очередь с миром взрослых в терминах принятия/непринятия. Решение специфических задач, которые ставит ребенку вовлекающая его информационно-коммуникационная среда, оказывает влияние на содержание его психического развития - формы и пути развития, виды деятельности, приобретаемые ребенком новые психические свойства и качества, способы совладания с трудными жизненными ситуациями. Это определяет противоречие со старой социальной ситуацией развития, приводит к слому прежних и построению новых отношений с социальной средой, а следовательно, к новой социальной ситуации развития. В свою очередь такие изменения становятся важным компонентом возрастных кризисов развития [3].

Компьютер, подключенный к сети, с многообразным миром по ту сторону монитора, определяет широкий выбор «значимых других»; нередко ими оказываются люди не из ближайшего окружения ребенка. Интернет становится влиятельным посредником между взрослым миром и подростками и в значительной степени задает их зону ближайшего развития. Это тот уровень развития, который достигается ребенком в процессе его взаимодействия со взрослым как партнером по общению и совместной деятельности. Зона ближайшего развития - это область не созревших, а только созревающих процессов, накопленный потенциал развития, его завтрашний день.

Во всем мире сохраняется значительный «цифровой разрыв» между поколениями взрослых и детей. Это серьезный фактор, способный помешать взрослым активно включаться в деятельность ребенка в сети, выигрывать в рейтинге «значимых других» и влиять на перспективы его развития. Новая социальная ситуация развития ведет и к новым рискам. По данным научных исследований, школьники регулярно сталкиваются в сети с четырьмя видами онлайн-рисков:

- 1) контентные риски: сексуальный контент, антиобщественный контент, контент, касающийся причинения вреда здоровью, агрессивный игровой контент, неэтичная реклама;
- 2) коммуникационные риски: кибербуллинг, знакомства в Интернете и встречи с Интернет-знакомыми, сексуальные домогательства, груминг;
- 3) электронные риски: вирусы, спам, кибермошенничество, кража личных данных;

4) потребительские риски: кибермошенничество при осуществлении покупок в Интернет-магазинах, кража денег в Интернете, нарушение авторских прав.

Интенсивность онлайн-угроз требует рассмотрения Интернета как значимого источника стрессов в информационном обществе. Систематическое взаимодействие школьника-пользователя Интернета с угрозами и опасностями онлайн-среды приводит к возникновению трудных жизненных ситуаций. Это один из важных стрессовых факторов в контексте новой социальной ситуации развития подростков, характеризующейся значимой инфокоммуникационной координатой. Р. Лазарус и С. Фолкман под «трудными» ситуациями понимали те, которые субъект оценивает как несущие угрозу, потерю или вызов. В связи с этим такие ситуации требуют совладания, которые в интерактивной модели Лазаруса и Фолкмана описываются как результат взаимодействия личности и ситуации [2]. Это временная объективно или субъективно создававшаяся ситуация, которая порождает эмоциональные напряжения и стрессы. Она возникает в результате препятствий на пути реализации важных жизненных целей, которые нельзя преодолеть с помощью привычных способов совладания [3].

Сегодня в трактовке «трудных» ситуаций исследователи акцентируют не столько их отличие от повседневности, сколько, во-первых, их значимость для человека и, во-вторых, воспринимаемую трудность. В условиях высокой интенсивности и частоты пользования Интернетом российскими школьниками и общего состояния современного Рунета, единодушно оцениваемого как небезопасного фактора развития детей и подростков, их попадание в трудные жизненные ситуации, определяемые онлайн-рисками, становится скорее повседневностью и входит в круг ситуаций стресса обыденной жизни. Проблемы в онлайн-среде - это практически ежедневные, повторяющиеся события, способные вызвать отрицательные переживания.

Переживая различные стрессовые ситуации, определяемые коммуникационными, контентными, электронными и потребительскими онлайн-рисками, подростки пытаются найти адекватные способы совладания. Совладающее (копинг) поведение является индивидуальным способом взаимодействия человека с трудной жизненной ситуацией, требования которой превышают ресурсы личности. Это совокупность осознанных когнитивных, поведенческих и эмоциональных усилий, направленных на изменение или разрешение критической ситуации либо позволяющих привыкнуть к ней, терпеть ее воздействие либо уклониться от требований, которые она предъявляет [4].

Обобщенный анализ рейтингов онлайн-рисков и составляющих их угроз, показал, что среди наиболее распространенных онлайн-рисков находятся коммуникационные, и кибербуллинг занимает среди них особое место.

Исследования буллинга во многих странах начались еще в 70-е гг. прошлого века. И сейчас актуальность этой темы не ослабевает. Это поведение всегда присутствует в школьной среде. Под буллингом обычно понимают запугивание, унижения, травлю, физический или психологический террор, направленный на то, чтобы вызвать у другого страх и тем самым подчинить его себе [4]. По мнению большинства исследователей, буллинг включает четыре главных компонента: агрессивное и негативное поведение, регулярность осуществления, дисбаланс власти в отношениях участников, умышленность.

Первыми изучением проблем школьного буллинга занялись скандинавские ученые. Они же первыми стали создавать специальные программы для решения этой проблемы. Примером может служить программа Д. Ольвеуса, созданная в Норвегии в 1980-х гг. Базовые принципы этой программы предполагают создание школьной среды, характеризующейся теплом, положительным интересом и вовлеченностью взрослых; твердыми рамками и ограничениями неприемлемого поведения; последовательным применением некарательных, нефизических санкций за неприемлемое поведение и нарушение правил; наличием взрослых, выступающих в качестве авторитетов и ролевых моделей. Данная программа в 2001 г. получила статус приоритетной общенациональной программы в Норвегии, а также применялась в Англии и США [4].

Под буллингом понимают запугивание, унижения, травлю, физический или психологический террор, направленный на то, чтобы вызвать у другого страх и тем самым

подчинить его себе. Буллинг включает четыре главных компонента: агрессивное и негативное поведение, регулярность осуществления, дисбаланс власти в отношениях участников, умышленность.

Исследователи предполагают, что виртуальная среда, в которой происходит кибербуллинг, позволяет агрессорам чувствовать себя менее уязвимыми и менее ответственными за свои действия [4]. Анонимность - основной фактор, отличающий кибербуллинг от обычного буллинга, осуществляемого, как правило, в непосредственном контакте. Другие различия проявляются в том, что кибербуллинг происходит вне школы. У жертв кибербуллинга могут быть хорошие отношения с учителями, чего не скажешь о жертвах буллинга-офлайн, которые, к сожалению, не всегда находят поддержку у педагогов. Кроме того, при столкновении с кибербуллингом у жертв появляется страх потерять привилегии, которые дают инфокоммуникационные технологии, кибербуллинг происходит более скрыто и зачастую не позволяет видеть эмоциональные реакции [4].

Таким образом, кибербуллинг определяется как агрессивное, умышленное действие, совершаемое группой лиц или одним лицом с использованием электронных форм контакта, повторяющееся неоднократно и продолжительное во времени в отношении жертвы, которой трудно защитить себя.

Литература

1. Асмолов А.Г. По ту сторону сознания. Методологические проблемы неклассической психологии. М.: Смысл, 2002.
2. Белинская Е.П. Совладание как социально-психологическая проблема // Психологические исследования: электронный научный журнал. 2009. № 1 (3). [Электронный ресурс]. URL: <http://psystudy.ru/index.php/ num/2009n1-3/54-belinskaya3.html>
3. Выготский Л.С. Проблема возраста // Выготский Л.С. Собр. соч.: В 6 т. М.: Педагогика, 1984. Т. 4.
4. Кон И.С. Что такое буллинг и как с ним бороться? // Семья и школа. 2006. № 11. С. 15-18.

ВОЗМОЖНОСТИ ИГРОВОЙ ДЕЯТЕЛЬНОСТИ КАК СРЕДСТВА СОЦИАЛИЗАЦИИ МЛАДШИХ ШКОЛЬНИКОВ

Оспан Айдана Боранбайқызы

Научный руководитель: Крамаренко Б.В кандидат педагогических наук, доцент
Кокшетауский университет им.Ш.Уалиханова, г. Кокшетау
aidanaospan407@gmail.com

Процесс усвоения индивидом образцов поведения, психологических установок, социальных норм и ценностей, знаний, навыков, позволяющих ему успешно функционировать в обществе называется социализацией.

При поступлении в школу благодаря социальному взаимодействию ребенок приобретает навыки, необходимые для полноценной жизни в обществе. Поэтому младший школьный возраст считается наиболее чувствительным для успешной положительной социализации личности.

В процессе социализации ребенок получает навыки, необходимые для полноценной жизни в обществе.

Общество вовлечено во многие аспекты и часто влияет на многие стороны жизни, в результате чего ребенок изучает «правила игры», принятые в данном обществе, обычаи, ценности и социальное поведение. Первоначально личностные взаимодействия происходят в семье, а затем только в обществе. Именно семья осуществляет базисную социализацию ребенка, формируя его душевные и духовные устремления, его характер и ощущение своего места в социуме.

С поступлением в школу ребенок впервые начинает заниматься социально значимой, общественно оцениваемой учебной деятельностью. Все отношения учащегося с внешним миром определяются его новой социальной позицией – ролью ученика, школьника. Когда ребенок идет в школу вид его деятельности меняется: на смену игровой деятельности, которая была ведущей деятельностью дошкольника, приходит учебная деятельность. Но игра, все же не исчезает совсем, а остается значимой для младшего школьника. Именно в игре ребенок строит свои первые модели окружающего мира, усваивает правила общения между людьми, развивает свои способности и характер.

Игра – единственная деятельность, которая является центральной для ребенка, которая имеет место в любое время и в любом образовательном пространстве. В игре происходит активное движение воображения, наряду с влиянием имеющихся знаний, объединенных реальными представлениями реального мира. В игре проявляется воображение. Кроме того, в процессе совместных игр со сверстниками, у ребенка формируются важнейшие коммуникативные качества, необходимые ему в сфере общения и межличностного взаимодействия.

Социализация по Л.С. Выготскому это процесс, направленный на самого субъекта, а не на внешние правила и обстоятельства. Ребенок последовательно овладевает своими психическими функциями и процессами. При этом его социальность проявляется в средствах, при помощи которых он становится субъектом своей психики [1].

Игра для детей является средством познания мира и развития. Во время игры ребёнок не только находится в постоянном движении, но и активно включается его мыслительная деятельность.

Игровая деятельность младшего школьника обладает рядом особенностей, способствующих социализации. Переживания которые ребенок испытывает в игре, формируют у детей добрые чувства, благородные стремления, навыки коллективной жизни; в игре воспитывается интерес и уважение к труду взрослых, и наконец, в игре проявляются и развиваются творческое воображение, способность к замыслу, ритм и красота движений, вырабатывается эстетика поведения.

В процессе игры впервые формируется и проявляется потребность ребёнка воздействовать на мир – в этом основное, центральное и самое общее значение игры.

К примеру, при организации игры «Броуновское движение» участники свободно двигаются по помещению. По сигналу ведущего им необходимо объединиться в группы. Количество человек в группе зависит от того, сколько раз ведущий хлопнет в ладоши (можно показать карточку с цифрой). Если число участников в группе не совпадает с объявленным, группа должна сама решить, как выполнить условие игры. В данной игре педагог ставит целью способствовать сплочённости коллектива; учить работать в группе, общаться со сверстниками, принимать совместно решения [2].

Игры у детей младшего школьного возраста бывают очень разнообразными.

Традиционно различают игры подвижные, ролевые, настольные и дидактические.

Подвижные игры. Они очень полезны для здоровья. Растущий детский организм не может долгое время сидеть на одном месте, ему нужно движение, высвобождение накопившейся энергии. И подвижные игры являются незаменимым способом этой энергетической разрядки и развития физических качеств младших школьников. Во многих проводится борьба за личное первенство или первенство коллектива. Кроме физических качеств, они развивают такие свойства личности, как смелость, выдержка, настойчивость. К подвижным играм относятся следующие игры: Охотники и утки, Удочки, Гуси-лебеди, Караси и щука, Ловишки, Попробуй поймай и др.

Ролевые игры. Отражают явления и процессы, которые дети наблюдают или о которых слышат из мира взрослых. В этих играх каждый ребенок берет себе определенную роль, например врача, учителя, пожарника, и изображает соответствующую деятельность. Иногда сюжет игры бывает заранее намечен, события и действия разворачиваются в определенном плане (сюжетные игры). В практике младшей школы используют следующие игры: «Угадай,

кто я?», Почтальон, Продолжи сказку и др.

Настольные игры. Таки игры как «Рисунки мыльными пузырями», «Так не бывает», «Отличный слух» и др. очень полезны для расширения познавательных интересов и умственного развития. Также к этой группе игр относят словесные игры с загадками, ребусами, шарадами, головоломками т. п. В это же время многие дети начинают играть в шашки, в шахматы.

Дидактические игры. Дидактическая игра – это активная учебная деятельность по имитационному моделированию изучаемых систем, явлений, процессов. Процесс передачи системы знаний, умений и навыков в форме игры является наиболее эффективным. Такие виды игр помогают ребенку лучше усвоить учебный материал. Кроме того, они способствуют активному взаимодействию участников этих игр. Пожалуй, самая обширная группа игр. К дидактическим играм относят следующие игры: «Угадай-ка», «Откроем замочек ключиком», «Чудесный мешочек», «Если в лесу беда», «Минутка», «Живые звуки», «Успей запомнить за одну минуту» и др.

Процесс социализации в младшем школьном возрасте должен выполнять такие задачи,

как:

- научить воспитанников быть «продуктивными членами общества»;
- приобщить их к социальным ролям, правам и обязанностям;
- адаптировать к социальной среде;
- адаптировать в жизнь общества [3].

В последние годы среди учеников появилось много детей ослабленным здоровьем. Этим детям трудно усваивать учебные навыки и умения на протяжении всего урока. И именно обучение в игре и через игру позволило каждому ученику поверить в свои силы. А учителю дает возможность обучать всех детей на уроке, не перегружая их, а, наоборот, развивая их индивидуальные способности.

По мнению Д.В. Лепешева в настоящее время в обществе и науке большое внимание отводят вопросам социализации детей в условиях нестабильности экономической, политической, социальной сфер жизни общества. Не меньший интерес вызывает проблема социализации детей с особыми образовательными потребностями [4].

Для подтверждения теоретических данных было проведено анкетирование для выявления важности игровой деятельности в обучении младших школьников.

Анкета состояла из 7 вопросов, представленных далее:

1. Нравится ли тебе играть на уроке?
2. На каких уроках тебе хотелось бы играть?
3. Как ты любишь больше играть один или с друзьями?
4. На каком уроке тебе больше всего нравится играть?
5. Всегда ли тебе нравится игра на уроке?
6. Всегда ли у тебя возникает желание участвовать в игре?
7. Хочешь ли ты всегда побеждать в

игре? Анализ анкет показал:

1. Игры на уроках нравятся всем учащимся без исключений.

2. Большинство учащихся хотели бы играть на каждом уроке, но если только эта игра им интересна.

3. Дети больше всего любят групповую форму игр. Это объясняется стремлением к общению со сверстниками, стремлением поделиться с ними своими мыслями, фантазиями, а также утвердить свой авторитет среди товарищей.

4. Первое место по играм занимает урок естествознания, где учитель позволяет детям делать инсценировки различных событий, предлагает придумать свой ход событий и т. д.

5. Учащимся может не нравиться игра, в случае, если при организации игры не учитываются интересы учащихся, содержание игры не соответствует теме урока или увлечениям учеников.

6. Желание учеников участвовать в игре очень часто зависит от их взаимоотношений с учителем, вследствие чего учителю необходимо четко продумывать свои действия, прослеживать реакцию учеников на эти действия и делать выводы.

7. Большинству учеников нравится в игре побеждать. По-моему мнению, это стремление к победе обеспечивает обучение и развитие учащихся в игровой деятельности. Таким образом, следует отметить, что современные дети очень чувствительны и эмоциональны. Часто они не умеют играть и работать в коллективе. Игры часто помогают воспитывать чувство коллективизма, сопереживать, радоваться не только своим успехам, но и успехам своих товарищей, оценивать свои и чужие знания, сдерживать эмоции и делать выводы. Игра – метод косвенного воздействия на личность в целях коррекции поведения, в приобретении гуманных черт и качеств, необходимых и качеств, необходимых для социальной адаптации личности к современным условиям.

Литература

Выготский Л.С. Игра и ее роль в психическом развитии ребенка// Вопросы психологии.

- 1966. - №6. – С.62-68

Михайленко Т. М. Значение игры в развитии младших школьников // Педагогика сегодня: проблемы и решения: материалы III Междунар. науч. конф. – Казань: Молодой ученый, 2018. – С. 18-21

Чигрина М.Н. Социализация младших школьников в образовательном процессе // Социализация личности в условиях образовательного процесса: сб. науч. ст. [Электронный ресурс]/отв. и науч. ред. В.А. Адольф. – Красноярск: Сибирский федеральный ун-т, 2020. – С.39-43

Лепешев Д.В. Жунусова С.М. Социализация детей с особыми педагогическими потребностями: состояние и пути совершенствования // Евразийский Союз Ученых (ЕСУ). Педагогические науки. – 2015. - № 5 (14). – С.51-56

МАҚАЛ-МӘТЕЛДЕРДІҢ ТӘРБИЕЛІК МӘНІ

Өзбек Динара Сәулебекқызы, Нұрғали Алтынай Мүсіркепқызы

Ғылыми жетекші: Иксатова Балжан Касымовна, педагогика ғылымдарының магистрі, аға оқытушы, лектор.

Ш.Уалиханов атындағы Көкшетау Университеті, Көкшетау қ.

nurgalialtinai@gmail.com

Адамның ойын жарыққа шығаратын күшті құрал тіл. Ал тіл адамдар түсінетін құрал болып қана табылмай сонымен бірге атадан балаға мирас болып келе жатқан өмір тәжірибесін, өнер-білімін жеткізуші құрал. Сол рухани байлығымыздың бірі халық ауыз әдебиеті. Ауыз әдебиеті халқымыздың асыл да мол мұрасы, қымбат қазынасы. Мақал-мәтелдер-ғасырлар шежіресі, ауыз әдебиетінің бір түрі. Мақал-мәтелдер – халықтың ғасырлар бойы іс-тәжірибесінен, өмір тәжірибесінен қорытып, сан алуан құбылыстарға баға беріліп, ереже, өмір заңы түрінде тұжырымдалған аталы сөз халықтың ой түйіні.

Мақал - мәтелдер-халықтың ауызша поэтикалық шығармашылығының ең көп тараған ескерткіштері. Ғасырлар бойы халықтың әлеуметтік-тарихи тәжірибесі туралы мақал-мәтелдер арқылы халықтың ойлары, армандары, көзқарастары баяндалған. Мақал - мәтелдер халық өмірінің барлық қырларын қамтиды. Мақал - мәтелдер баланың тілін, сөздік қорын, ақыл-ойды, ойлау қабілетін, сөйлеу мәдениетін дамытады. Нақыл сөздер мен мақал-мәтелдерде халық даналығы, оның бала тәрбиесіндегі өмірлік тәжірибесі, оның болашаққа көзқарасы беріледі. Мақал-мәтелдер — халықтық педагогикасының ең бір ашық інжу-маржаны. Бұлардың адамгершілік тәрбиесіне ықпалы зор, себебі мақал-мәтелдер жан-жақты мазмұны арқылы ең шынайы адамгершілік қасиеттерді білдіреді, баланың жаңа ұғымдарды біліп, ойының дамуына, санасының қалыптасуына ықпал жасайды. Отанына, халқына, табиғатына, сүйіспеншілікке, ұлтжандылыққа тәрбиелеуде мақал-мәтелдердің алатын орны орасан. Баланың өмір тәжірибесі аз, сондықтан оған айтатын ақыл-насихат әрі әсерлі, әрі ойда қалатындай мәнді болу керек.

Әрине, кез келген қазақ бала тәрбиесінде, күнделікті тұрмыс-тіршілікте сөз арасында жиі қолданатын мақал-мәтелдердің өмірдегі алатын орны ерекше. Әсіресе бала-бақшада, мектепте бала санасының қалыптасуында, олардың оқу, білімге деген құштарлықтарын оятуда, үлкенге құрмет көрсетіп, өз қатарластарына ізетпен қарауларына үйретеді. Мақал-мәтелдер ауызша фольклордың дәстүрлі жанрларына жатады. Мақал-мәтелдердің даналығы ғасырлар бойы бүкіл әлемдегі адамдар үшін әлеуметтік қарым-қатынаста нұсқаулық болды. Мақал-мәтелдер қысқа, есте сақтауға оңай және күнделікті тәжірибенің мазмұнына байланысты кез-келген өмірлік жағдайда пайдалы. Мақал- ұрпақтан-ұрпаққа берілетін даналық, шындық, мораль және дәстүрлі көзқарастардан тұратын қысқа, танымал көркем сөз. Мақал-мәтелдер уақыт пен мәдениетке байланысты өзгереді. Мақал - мәтелдердің дәстүрлі функциясы дидактикалық болып табылады, өйткені оларда

"даналық, шындық, мораль және дәстүрлі көзқарастар" бар. Мақал-мәтелдер негізінен ауызша, кейде лекция, газет, кітаптар, мен поэзияларда жазбаша кездеседі. Сонымен қатар, мақал-мәтелдер мәдениеттің маңызды бөлігі болумен қатар, тиімді қарым-қатынас жасаудың және әртүрлі ауызша және жазбаша түсіндірулердің маңызды құралы болып табылады. Сабақтардағы мақал-мәтелдермен жұмыс оқу процесін әртараптандыруға және оны жарқын әрі қызықты етуге ғана емес, маңызды білім беру мәселелерін шешуге көмектеседі.

Мақал-мәтелдер дәлдігімен, тереңдігімен, ықшамдылығымен ерекшеленеді. Мазмұнының тереңдік жағынан шағын жанрлардың ішіндегі шоқтығы биігі де осы-мақал-мәтел. Мақал-сөз атасы.

Мақал-мәтелдің өзара айырмашылығы бар. Мақалда дәлелдеу мен қорытынды пікір бірдей жүріп отырады. Ал, мәтелде бар мағына ашық емес, қорытынды пікір, дәлелдеу жоқ. Мақалдар тіпті жазу пайда болмаған кездің өзінде пайда болды. Олардың пайда болуының себептері алуан түрлі. Ешкімде дәл қай кезде қандай себеппен айтылғанын дөп басып айта алмайды. Мақал-тұрмыс айнасы. Көптеген мақалдар өзін тудырған тарихи өткінші оқиғалармен жоғалып отырса, ал жүйесі жағынан мығым кейбір мақалдар тек өзінің тууына себеп болған тарихи жағдайға байланысты мағынасын жоғалтып, заманға сай ауыспалы мағынаға ие болу арқылы мазмұны жағынан жаңғырып отырады. Мақал-мәтелде басы артық сөз болмайды. Мақал-мәтел - сөз мәйегі. Ол халықтың әлеуметтік, шаруашылық, рухани өмірін түгел қамтиды. Негізінен мақал-мәтелдер дыбыс үндестігіне негізделіп жасалады. Ел ішіндегі мақалдар түгел жиналса, бір мың ғана емес, әлденеше мыңға кетері анық. Зерттеу кезіндегі іздену жұмыс барысында мақал-мәтелдердің толық жинақталып, бір басылым болып шықпағанын байқадым. Мақал-мәтелдер кез-келген тілдің ажырамас бөлігі болып табылады. Ежелгі тарих пен мәдениеттің бір көрінісі. Олар халық шығармашылығының элементі болып табылады, ол халық даналығын бейнелеп білдіруге, халықтың тарихы мен дүниетанымын, оның дәстүрлерін, әдет-ғұрыптары мен құндылықтарын бейнелеуге мүмкіндік береді. Қоғамның қарқынды дамуы мен ғылыми-техникалық прогреске карамастан, мақал-мәтелдер халық мәдениетінің бір бөлігі ретінде әрқашан өзекті болып қала берді. Кез-келген уақытта мақал-мәтелдер адамдарға тән қасиет, назар мен зерттеу объектісі болып қала береді. Мақал мен мәтелдердің өміршендігі – аз сөзбен көп мағына білдіретіндігінде. Мақал-мәтел адам өміріндегі алуан түрлі оқиғаларды астарлы ойман жеткізіп отырған. Сондықтан да халық сөздің көркі – мақал деп бағалайды. Қазақ халқы бала тәрбиесіне ерекше мән берген. Қазақ бала тәрбиесінде мақал-мәтелдің орны ерекше. Ерте кезде баланы тәрбиелеу барысында айтылған ақыл-өсейіттерді астарлы оймен мақалдап жеткізген. Қазақтың кейбір мақалдары баланың рухты, намысшыл, адал, елдің ертеңін ойлайтын адам тәрбиелеуде де қазақи мақалдарды да пайдаланған. Сонымен бірге бала шығарма барысында мақалдарды пайдаланып ерекше шығарма жаза аласа бұл үлкен жеңіс. Әр мақалдың айтатын ойы, астарлы ақиқаты бар. Қазақ халқы ерте заманнан бала тәрбиесіне ерекше мән берген. Қазіргі заманда да сол мақалдар өз құндылығын жоғалтқан жоқ. Бала тәрбиесінде үйде ата-ананың, мектепте ұстаздың алатын орны ерекше. Сондықтан ұстаздық қызметте шәкірт тәрбиелеу барысында білімділік, біліктілікпен бірге мақал-мәтелдер де тәрбиенің басты құралы ретінде пайдалана білуі керек. «Баланы жастан», «Ұяда не көрсен, ұшқанда соны ілесін», «Бала тәрбиесі бесіктен» «Ананың ізін қыз басар, атаның ізін ұл басар» деген сияқты мақал-мәтелдер жас ұрпақты жақсылыққа, адамшылыққа тәрбиелейді. Оқушыларға салт-дәстүр мен әдет-ғұрпымызды, тіліміз бен әдебиетімізді үйретуде мақал-мәтелдің орны ерекше. Мақал арқылы бала аз сөйлеп, көп тыңдауға үйренеді. Сонымен бірге мақал баланың ойын саралап, көркем сөйлеуге жаттықтырып, сөздік қорын дамытуда өз септігін тигізеді. Мақал-мәтелдер арқылы елін сүю, ата-ананы құрметтеу, үлкенді сыйлау, адамгершілік сияқты саналы сөздерді бала санасына біртіндеп құйыла береді. Халық ұғымымен ақылдылық – баға жетпес қазына. «Түйедей бойың болғанша, түймедей ойың болсын», «Ақыл азбайды, білім тозбайды», «Ақыл жастан, асыл тастан» деген сияқты.

Алдағы іс-әрекеттің нәтижелілігі де ақылға байланысты. Сонымен қатар мақал-мәтелдер сөз салмағын ойлана айтуға үйретеді. Мысалы: «Ойнап сөйлесең де ойлап сөйле», «Аңдамай сөйлеген ауырмай өледі». Осы айтылғандардың барлығы ақыл-оймен зерделіліктің сөйлеу мәдениетімен тығыз ұштасып отырады. Ер бала мен қыз баланың мінезі қандай болу керек дегенге халық мақалы мынадай нұсқау береді: «Атаның баласы болма, адамның баласы бол», «Бір кісі мың кісіге олжа салар», «Әкеге қарап ұл өссер, анаға қарап қыз өсер», «Әдептілік – адамдықтың белгісі, тұрпайы мінез – надандықтың белгісі» деп келетін мақал-мәтелдер тәрбиелік, этикалық адамгершілік мәнін жоғалтпайды. Халқымыз аз сөйлеп, көп ойлап логикаға салып отыру керектігіне ерекше қарайды.

Мәселен, «Тіл тас жарады, тас жармаса, бас жарады», «Сөз сүйектен, таяқ еттен өтеді», «Шешеннің тілі – шебердің бізі» Келер ұрпақты жағымды мінез-құлыққа, жақсылыққа тәрбиелеумен қатар ұстаз, тәлімгерлерге де арналған мақал-мәтелдер де көп. Баланың алғаш көріп білгені ата-анасы болғандықтан, олар өздерінің ақыл – ойларымен, болмыстармен, жасаған іс-әрекеттерімен балаға үлгі бола білу керек. «Ұстазы жақсының ұстамы жақсы», «Ұстаздан шәкірт озар» «Әкеге қарап ұл өсер, шешеге қарап қыз өсер», «Әке балаға сыншы» дегендей.

Қорыта келегенде ауыз әдебиетінің бір тармағы мақал-мәтелдер сараланып, талқыланды. Я. А. Коменский айтқандай "мақал-мәтел-бұл қысқа және епті сөз, онда бір нәрсе айтылады, яғни сөздер кейбір сыртқы физикалық, таныс тақырып туралы айтады және ішкі, рухани, аз таныс нәрсені білдіреді". Бұл тұжырым мақал-мәтелдердің педагогикалық функцияларын мойындауды және олардағы халықтық педагогикаға тән белгілі бір заңдылықтарды ескеруді қамтиды: біріншіден, кеңестер білімді адамдардың санасына әсер ету құралы ретінде әрекет етеді, екіншіден, оқыту белгіліден- белгісізге өтеді (таныс тақырып бейтаныс ойды тудырады). Бүгінгі жас жеткіншек-болашақ тізгінін ұстайтын, ел мен жер қамын ойлайтын ертеңгі азамат. Ендеше, бала тәрбиелеуде халқымыздың тәлім-тәрбиесін халық мақал-мәтелдермен байланыстырып сабақтар өткізіп, оқушылардың сабаққа ынтасы артып, түсініктері молайытып, танымдық белсенділіктерін артырып отыру қажет. Мысалы, ана тілі сабағында тақырыпқа байланысты мақал-мәтелдер айтып, оның мағынасын ашып, оқушылармен бірге талқылауымыз керек. Ал қазақ тілі сабағында мақал-мәтелдерді көркем жазу ретінде қолданып, балалардың грамматикасын дамытуымыз керек. Әрбір сабақ барысында халықтық педагогиканы пайдалана отырып, сабақты қызықты етіп өткізу оқушылардың қызығушылығын арттыра түседі. Міне, осындай тәсілдерді мұғалімдер өз сабағында пайдаланса, болашақ ұрпақ тәрбиелі, сөзге шешен, өз ойын ашық еркін жеткізетін саналы адам болып қалыптаспақ.

Пайдаланылған әдебиеттер:

1. Е. Балтабай. Қазақ энциклопедиясы негізінде патриоттық тәрбие беру. «Ұлағат». 2002.
2. Ө. Тұрманжанов. Қазақ мақал-мәтелдері. Алматы. «Білім» 2007.
3. Сөз мәйегі. «Қазақ энциклопедиясы» 2007.
4. Т. Жұмажанова. Әдебиетті оқыту әдістемесі. Алматы. «Білім» 2009.

ПРИЧИНЫ НЕУСПЕВАЕМОСТИ МЛАДШИХ ШКОЛЬНИКОВ В ПРОЦЕССЕ ОСВОЕНИЯ ИМИ МАТЕМАТИКИ

Пиркина А.В.

Научный руководитель: Крамаренко Б.В. кандидат педагогических наук, доцент
Кокшетауский университет им.Ш.Уалиханова, г.Кокшетау

pirkina00@mail.ru

Обучение математике, как и другим учебным предметам, опирается на знания и представления, которые дети получают в дошкольный период своей жизни. Они

взаимодействуют со сверстниками и взрослыми, постепенно приобретая сведения, которые становятся основой их дальнейшего школьного обучения. Процесс мышления развивается на базе накопленного опыта. Именно практические действия помогают проверить правильность или ошибочность знаний, которые потом становятся востребованными для развития мыслительной деятельности.

Существует большое количество причин, приводящих к устойчивым ошибкам при обучении математике в школе. Их можно разделить на две группы: специфические и неспецифические (общие). Такое разделение в более или менее выраженной степени присутствует у многих исследователей, занимающихся изучением трудностей в обучении математике.

К неспецифическим причинам возникновения затруднений в усвоении знаний по математике Локалова Н.П. относит:

- низкую работоспособность;
- слабую концентрацию произвольного внимания.

Специфических причин Локалова Н.П. выделяет гораздо больше. Например, у учащихся:

- не сформирован переход от практических действий с предметами к арифметическим действиям с числами;
- не закрепились понятия «больше - меньше»;
- недостаточно развиты пространственные представления;
- отсутствует умение делить число на удобные для вычисления части [1; с.8].

Эти причины влекут за собой затруднения в формировании навыков счета, а также недостатки усвоения счетных операций с переходом через десяток.

Ошибки при решении арифметических примеров становятся устойчивыми из-за частично усвоенного материала и плохо сформированных вычислительных навыков.

Белошистая А.В. выделяет только две общие (неспецифические) для всех детей причины трудностей в обучении математике:

- степень выносливости, работоспособности;
- подвижность-инертность (скорость смены и скорость протекания процессов возбуждения и торможения).

В силу замедленности или рассеянности восприятия дети со слабой и инертной центральной нервной системой не всегда успевают понять и усвоить материал в условиях быстрой смены заданий.

Среди специфических причин автор отмечает:

- недостатки устойчивости и концентрации внимания;
- плохую механическую память;
- не всегда адекватное восприятие;
- слабую сформированность логических приемов умственных действий;
- замедленный тип мыслительной деятельности.

Особой причиной трудностей в усвоении математики Белошистая А.В. считает заниженную самооценку. Характерной чертой слабоуспевающих в математике школьников является

негативная оценка своих возможностей, которая изначально настраивает ребенка на ожидание поражения [2; с.25].

Таким образом, очевидно многообразие причин, лежащих в основе появления трудностей в обучении математике. Это общие причины, влекущие за собой школьную неуспеваемость в целом, и специфические предпосылки возникновения затруднений в усвоении именно математических знаний.

Давайте рассмотрим основные причины неуспеваемости.

1. **Состояние физического и психического здоровья ребенка.** Основными проявлениями такого рода нарушений являются: головные боли, двигательная расторможенность, утомляемость, недостаточная концентрация внимания, неспособность к длительному умственному напряжению, замедление темпа усвоения материала, слабое переключение с одного задания на другое, трудности запоминания.
2. **Особенности познавательных процессов.** Нарушение восприятия, внимания, памяти, мышления, сенсомоторных процессов, умственной работоспособности оказывают огромное влияние на запоминание, понимание и применение правил, выполнения различных заданий.
3. **Несформированность навыков учебной деятельности.** Ребенок не умеет учиться: работать с текстом; выделять главное, существенное; не может организовать свое время и распределить усилия и т. д.
4. **Низкий уровень мотивации.** Дети посещают школу неохотно, предпочитают пропускать занятия. На уроках часто занимаются посторонними делами, играми. Причинами могут выступать:
  - Несформированность позиции ученика.
  - Заниженная самооценка.
  - Внутреннее стрессовое состояние.
  - Трудности в усвоении материала.
  - Трудности в семье.
  - Особенности развития «Я-концепции».
  - Низкий уровень самоконтроля.
  - Адаптационный стресс.

5. Недостаток академических знаний. Например, ребенок не знает таблицу умножения, следовательно, не умеет умножать и делить в столбик. Эти пробелы, если их не устранить, будут накапливаться и приведут к устойчивой неуспеваемости.

В исследовании принимало участие 10 неуспевающих учащихся 3-4 классов.

Эмпирическое исследование состояло из трех этапов:

1. Подготовительный этап: составление диагностического аппарата исследования, создание условий для проведения диагностического обследования.
2. Основной этап: собственное проведение диагностического обследования.
3. Заключительный этап: анализ полученных результатов.

Используемые методики:

- «Корректирующая проба» (Срез Бурдона), направленная на оценку концентрации и устойчивости внимания;
- «Оценка школьной мотивации» (по Лускановой Н.Г.);
- «Изучение скорости мышления» (Б.Д. Карвасарский);
- «Память на образы» (Карелин А.А.);
- «Какой Я?» (модификация методики О.С. Богдановой);

- Срез на определение математических знаний.

По результатам методики «корректирующая проба» всего лишь у 3 участников исследования (30% от выборки) не обнаружено проблем с концентрацией внимания.

Методика «оценка школьной мотивации» показала, что 1 школьник относится к школе негативно, а у 2 школьников положительное отношение к школе, но привлекает она их внеучебными сторонами.

По итогам методики «изучение скорости мышления» можно сделать вывод, что у 3 учащихся (30%) мышление инертное, у 2 учащихся (20%) скорость мышления ниже средней.

При оценке результатов методики «память на образы» нормой являлось название 6 образов и выше, 40% ребят не смогли достигнуть нормы.

Методика «какой я?» показала, что у 1 ребенка (10%) низкий уровень самооценки, а у остальных хорошая самооценка.

В ходе анализа среза по математике было выявлено, что:

- 80% неуспевающих не знают таблицу умножения
- 40% не умеют вычитать столбиком 3х-значные числа от 2х-значных
- 80% не умеют делить и умножать столбиком 3х-значных числа на 2х-значные
- 70% не знают как найти площадь и периметр квадрата и прямоугольника
- 80% не владеют устным умножением и делением.

Чтобы не упрощать проблему неуспеваемости учащихся, необходимо заметить, что в ее основе лежит не одна причина, а несколько, и довольно часто они действуют в комплексе. Бывает и так, что на первоначальную причину неуспеваемости ученика наслаиваются новые, вторичные причины как следствие отставания в учебе. Эти причины также могут быть разнообразными, потому что школьники не одинаково реагируют на свою неуспеваемость.

Все виды педагогической помощи обычного учителя можно свести к двум: организация дополнительных занятий, на которых применяются традиционные методы обучения, и оказание различных мер давления на ученика. Все эти средства не только малоэффективны, но нередко оказываются и вредны т.к. позволяют запустить “болезнь” неуспеваемости.

Литература

1. Локалова Н.П. Как помочь слабоуспевающему школьнику. Психодиагностические таблицы: причины и коррекция трудностей при обучении младших школьников русскому языку, чтению и математике. – 5-е изд., стер – М. : «Ось-89», 2011. – 144 с.
2. Белошистая А.В. Методика обучения математике в начальной школе: курс лекций : учеб. пособие для студентов высш. пед. учеб. заведений. - М. : Гуманитар. изд. центр ВЛАДОС, 2016. - 455 с.

SPIELFORMEN ALS LERNMITTEL IM DEUTSCHUNTERRICHT FÜR DIE MITTLERE STUFE

Pribylykh Ekaterina Nikolajewna
Wissenschaftlicher

Leiter: Baymanova Lyazat Seitzievna

Kokshetau Universität.SH. Valikhanova,
Die Stadt Kokshetau
Pribylyh.pribylyh@gmail.com

Beim Erlernen von Fremdsprachen erhält der Schüler in der Anfangsphase des Lernens nicht nur Fachkenntnisse, sondern auch seine Erziehung und Entwicklung erfolgt mit den Mitteln dieses Themas.

Aufgrund der Besonderheiten von Kindern im Grundschulalter ist das Lernen in dieser Phase erfolgreich. Dies liegt daran, dass das Sprachmaterial von Kindern schneller gespeichert wird, es keine Sprachbarriere und keine große Erfahrung gibt, in der Muttersprache zu kommunizieren. Zweifellos ist der Prozess des Deutschunterrichts eine gemeinsame Tätigkeit von Lehrer und Schülern. Über Grundschulalter, das die Schüler in diesem Alter kennzeichnet ein erhöhtes Interesse an allem neuen, und die Aufgabe des Lehrers in dieser Situation zu unterstützen und zu entwickeln, die diese Interesse, die Aktivität des Kindes, seine Fähigkeit, sich wundern und bewundern. Der einzige Sprachpartner für den Schüler beim Erlernen einer Fremdsprache ist der Lehrer, der die Kinder mit Lob und hoher Wertschätzung anregt. Das Spiel ist in diesem Fall die grundlegende methodische Methode.

In der Anfangsphase des Deutschunterrichts sollte auf grammatische, lexikalische und phonetische Spiele geachtet werden, die auf die Weiterentwicklung der Kommunikationsfähigkeiten abzielen.

Das Spiel ist ein starker Anreiz zur Beherrschung der deutschen Sprache und eine effektive Aufnahme in das Arsenal des Fremdsprachenlehrers; Die Verwendung des Spiels und die Fähigkeit, Sprachsituationen zu schaffen, rufen die Lernenden dazu auf, bereit zu sein, zu spielen und zu kommunizieren.

Ein Lernspiel ist eine besonders organisierte Aufgabe, die emotionale und mentale Kräfte erfordert. Positiv ist die Tatsache, dass der Schüler Deutsch spricht, daher hat die Spielmethod große Lernmöglichkeiten.

Spiele tragen zur Durchführung wichtiger methodischer Aufgaben bei: die psychologische Bereitschaft der Kinder zur sprachlichen Kommunikation schaffen; Sicherstellung der natürlichen Notwendigkeit, das Sprachmaterial wiederholt zu wiederholen;

□ Ausbildung der Lernenden bei der Auswahl der richtigen sprachlichen Varianten, was eine Vorbereitung für situative Spontaneität der Rede im Allgemeinen.

Mit dem Spiel im Unterricht bildet und entwickelt der Lehrer die Fähigkeiten und Fertigkeiten der Schüler, die notwendigen Informationen zu finden und zu transformieren. Es ist wichtig, in der Anfangsphase einen richtigen Fremdsprachenunterricht aufzubauen.

Die erfolgreiche Beherrschung der fremdsprachigen Sprache durch Kinder wird auch möglich, weil Kinder (besonders in der Anfangsphase) sich unterscheiden: flexibler und schneller als in späteren Altersphasen das Auswendiglernen von Sprachmaterial; das Fehlen einer sogenannten Sprachbarriere, also der Angst vor Hemmung, die den Einstieg in die Kommunikation in einer Fremdsprache verhindert, selbst wenn die notwendigen Fähigkeiten vorhanden sind.

In der Pädagogik werden bei der Klassifizierung von Spielen, die im Deutschunterricht verwendet werden, die folgenden Arten von Spielen unterschieden: a) vorbereitend (grammatisch,

lexikalisch, phonetisch, rechtschreibend); b) kreativ.

Vorbereitungsspiele werden als Trainingsübungen in der Phase der primären und weiteren Konsolidierung verwendet.

Kreative Spiele sind komplexer, haben die Fähigkeit, Sprachfähigkeiten und Fähigkeiten weiter zu entwickeln.

Das Ziel der Vorbereitungsspiele ist die Bildung von Sprachfähigkeiten:

Grammatikspiele fördern die Verwendung von Sprachmustern, die bestimmte grammatische Schwierigkeiten enthalten, schaffen eine Situation für die Verwendung dieses Sprachmusters, entwickeln Sprachaktivität und Eigenständigkeit der Schüler; lexikalische Spiele trainieren die Schüler, Vokabeln in Situationen zu verwenden, die sich der natürlichen Umgebung nähern, entwickeln eine Sprachreaktion und machen die Schüler mit der Wortkombination vertraut; phonetische Spiele trainieren die Schüler in der Aussprache von deutschen Klängen, lehren die Schüler Gedichte laut und deutlich zu lesen.

- Rechtschreibspiele konzentrieren sich auf Übungen beim Schreiben deutscher Wörter. Das Ziel von kreativen Spielen ist die Entwicklung von Sprachfähigkeiten: Auditorische Spiele können helfen, die folgenden Hörziele zu erreichen:

- a) den Schülern beibringen, die Bedeutung einer einzelnen Aussage zu verstehen;
- b) den Schülern beibringen, das Wesentliche im Informationsfluss hervorzuheben;
- c) das auditive Gedächtnis der Schüler zu entwickeln;
- d) eine auditive Reaktion zu entwickeln.

Für das jüngere Glied können folgende Spiele und Spielaufgaben angeboten werden.

1. Lexikalische Spiele:

Pantomime

Das Ziel: Das Vokabular zu einem bestimmten Thema zu verankern, zum Beispiel «Der Morgen des Schülers».

Spielverlauf: Eine Gruppe von Kindern geht an die Tafel, und jeder von ihnen simuliert mit Gesten und Mimik eine Aktion.

Lehrer: Ratet Ihr was macht der Schüler.
Schüler 1: Sascha triebt Sport.

Schüler 2: Sascha isst.

Schüler 3: Sascha putzt die Zähne

usw. Phonetische Spiele:

Zahlen.

Ziel: Wiederholung von quantitativen Zahlen.

Spielverlauf: Es werden zwei Teams gebildet. Rechts und links wird die gleiche Anzahl von Ziffern auf dem Brett geschrieben. Der Lehrer nennt die Zahlen nacheinander. Die Vertreter der Teams müssen die benannte Zahl schnell auf der Hälfte des Brettes finden und streichen. Das Team, das die Aufgabe schneller bewältigt, gewinnt.

3. Grammatik spiele:

Würfelspiel.

Das Ziel: die Konjugation von Verben und ihren Zeitformen zu verankern.

Material: Bereiten Sie einen Würfel vor, bei dem auf jeder der sechs Seiten ein persönliches Pronomen angegeben wird; Karten mit Verben im Infinitiv.

Spielverlauf: Die Kinder werfen abwechselnd einen Würfel, in dem eines der Pronomen fällt. Dann nehmen Sie eine Karte mit dem Verb und ändern die Verbform entsprechend dem gefallenem Pronomen. Sie können das Spiel komplizieren und einen zweiten Würfel mit temporären Formen des Verbs kochen. Der Spieler muss nicht nur das Verb nach Personen ändern, sondern auch die verbale Zeit berücksichtigen [4, S. 56].

Um das erlernte Wissen zu konsolidieren und zu überprüfen, wird auch vorgeschlagen,

Diktate auf spielerische Weise durchzuführen.

Um die Bedeutung des Einsatzes von Spieltechnologien im Deutschunterricht zu bestätigen, wurde eine Beobachtung organisiert, die eine positive Dynamik im Deutschunterricht in der Anfangsphase des Lernens nach einem Kriterium wie der Lesefähigkeit hervorhebt (Tabelle 1).

Tabelle 1 - Ergebnisse der Beherrschung der deutschen Lesetechnik

Bewertung	«5»	«4»	«3»
Schulanfang	37,5%	37,5%	25%
ende des Schuljahres	39,5%	50%	10,5%

Die Ergebnisse in der Tabelle 1 zeigen positive Veränderungen in der Lesetechnik bei Grundschulern.

Zusammenfassend lässt sich sagen, dass der Prozess des Deutschunterrichts nicht langweilig, mühsam und zeitaufwendig sein muss. Im Arsenal eines jeden Lehrers gibt es viele Werkzeuge, die dazu beitragen können, das Erlernen der deutschen Sprache interessant, spannend und einfach zu machen. Das Spiel ist natürlich nicht der einzige, aber einer der wichtigsten Helfer des Meisters, der berufen ist, wecken bei den Schülern Interesse für das Studierte Material und halten dieses Interesse im Laufe der gesamten Studie.

Die Ergebnisse der Anwendung von Spieltechnologien im Deutschunterricht in den Grundschulen zeigen

- 1) Wunsch vieler Kinder, Deutsch zu lernen;
- 2) positive Auswirkungen auf die Entwicklung der Sprachinitiative von Schülern. Bei der Anwendung von Spieltechnologien im Unterricht müssen daher bestimmte

Merkmale berücksichtigt werden, die für Grundschüler typisch sind: Sie müssen die Art der Arbeit so oft wie möglich ändern, sie mit Ruhe und Spielen kombinieren; Spieltechnologien müssen entsprechend dem Inhalt des Lernmaterials angewendet werden; vergessen Sie nicht die richtige Phonetik, die den Kindern «psychologischen Komfort» in einer anderen Sprache bieten kann. Das Spiel wird definitiv einen positiven Einfluss auf die Bildung der kognitiven Interessen der Schulkinder, tragen zur bewussten Aneignung der deutschen Sprache, bieten maximale Inklusion der Lernenden in den Lernprozess und sind eines der wichtigsten Hilfsmittel zur Steigerung der Effektivität des Lernprozesses beim Studium des neuen Materials und der Assimilation gereist.

Literatur

1. Klychnikova B. I. Psychologische Merkmale des Lernens, in einer Fremdsprache zu lesen. - M.: Aufklärung, 2003. – 224 S.
2. Ivannikova I.A. Lesen von deutschen und französischen Märchen als wirksamer Weg zur Bildung universeller Lernaktivitäten im Fremdsprachenunterricht // Berufliche Bildung und Gesellschaft. – 2019. – № 4 (32). - S. 130-136
3. VA Pospelov Wir lernen Deutsch einfach und macht Spaß: [lustige Gedichte und Rätsel, Sprichwörter und Sprüche, Spiele, Puzzles, Kreuzworträtsel]. - St. Petersburg.: Litera, 2009. – 61 S.
4. Andronkina N. M. Neue Formen und Arten von Unterrichtsstunden im Fremdsprachenunterricht:
Studienführer für Universitäten (Griffbrett). - Gorno-Altai: RIO Gorno-Altai State

University, 2015.- 208 S.

5. Солонцова Л. Р. die Moderne Methode des Erlernens von Fremdsprachen (aktuelle Fragen).

- Almaty: Evero, 2015. – 58 S.

БАСТАУЫШ СЫНЫП ОҚУШЫЛАРЫНЫҢ МАТЕМАТИКА ПӘНІНЕ ҚЫЗЫҒУШЫЛЫҒЫН АРТТЫРУ

Раджаб Назерке Тангатарқызы

Ғылыми жетекші: Аргимбаева Айна Каиргельдыевна пед.ғ.магистрі.

Ш.Уәлиханов атындағы Көкшетау Университеті, Көкшетау қ.

r_naz_03@mail.ru

Келешекке нық қадам жасап, жарқын көзқарас қалыптастыру қазақстандықтардың әлеуетін ашатын жаңа мүмкіндіктердің пайда болуына байланысты. ХХІ ғасырдағы дамыған мемлекет – ол бәсекеге қабілетті, белсенді, білімді және денсаулығы мықты халық. «Білімді, көзі ашық, көкірегі ояу болуға ұмтылу – біздің қанымызда бар қасиет», – деп Елбасы Н.Ә.Назарбаев атап өткендей, халқымыздың білімге деген құштарлығы күннен – күнге өз деңгейін арттыруда. Қазақстан Республикасы Тәуелсіздік алысымен ең әуелі қолға алынған ауқымды іс-шаралардың бірі – өскелең ұрпақты мүмкін болған жаңа қағидаттар негізінде тәрбиелеу мәселесі. Болашақта тәуелсіздігі тұғырлы, елі еңселі, отанының тұрақты дамығанын қалайтын қоғам, жас ұрпақтың білімі мен тәрбиесіне аса жауапты қарауы қажет. Соған орай, 31 жыл ішінде еліміздегі ұрпақ тәрбиесі мәселесінің бүгіні мен ертеңгі саясатын көрсететін «Білім заңы», «Білім стандарттары», «Білім тұжырымдары» сияқты құжаттар жарық көріп, заман талабына сай жетілдірілді. Қазіргі таңда мемлекетімізде баланың жан – жақты дамуы мен тәрбиесіне, жоғары дәрежеде білім алуына жіті назар аударылуда [1],[9].

Мектеп реформасы бастауыш мектептен басталады және сол сатыда білім беру мен тәрбиелеу мәселесі толық бір ретке тұрақталды деп тұжырымдауға болады. Тәрбиеленуші, бүгінгі ойын баласын – ертеңгі қоғамның теңдесіз белсенді мүшесі, басшысы ретінде қарастыру, балаға болашақ деп қарап, оның біліміне ерекше мән берілу керектігін көрсетеді. Осыдан түйін, Мұхтар Әуезовтің: «Ел болам десең, бесігіңді түзе», – дегеніндей елдің болашағы мен қауіпсіздігі бастауыш мектептегі оқушылардың ақыл-ойын қалыптастыру барысында олардың санасына қандай дәннің себілуіне байланысты. Ұлт ұстазы Ахмет Байтұрсынұлы айтқандай: «Ұрпақты ұлша тәрбиелесек, ұл болады, ал құлша тәрбиелесек құл болады». Өскелең ұрпақты ойлы да зейінді, іскер, еңбекке қабілетті, өзіне – өзі жауапты, интеллектуалдық деңгейі жоғары азамат етіп тәрбиелеуде мектеп қабырғасындағы оқыту бағдарламасы айтарлықтай әсер етеді. Бастауыш саты – білім, дағды, іскерліктің қалыптасуының бастамасы болып табылады. Ұстаздарға жүктелетін басты міндет – жеке тұлғаны дамытумен қатар білімге сенімін бекіту үшін зейінін ашу, оқуға қызығушылығын оятып, ынтасын арттыру болып табылады [2],[9].

Ғылым мен техниканың қарқынды дамыған дәуірінде білім беру жүйесінің алдына үлкен мақсаттар мен жаңа міндеттер жүктелуде. Жас ұрпақты жан – жақты жетілген, ақыл – парасатты, ой – өрісі биік, бәсекеге қабілетті азамат етіп тәрбиелеу – қоғамымыздың ең өзекті мәселесі. Бұл әр мұғалімнің шығармашылық ізденіспен жаңаша жұмыс жасауын қажет етеді. Мақаланың басты мақсаты – ғылымның негізгі салаларының бірі математикаға деген бастауыш сынып оқушыларының қызығушылығын, ынтасын оятып, танымдық белсенділіктерін арттыра отырып, түрлі әдіс – тәсілдерді қолдану арқылы, шығармашылық қабілеттерін дамытуға жағдай жасау. «Не үшін бастауыш сынып оқушыларының математикаға қызығушылығын арттыру керек?», – деген сұрақ туындайды. Себебі, білім бастауы – бастауыш мектепте беріледі. Түрлі қазақ тілі, әдебиеттік оқу, математика, музыка, еңбек, бейнелеу, жаратылыстану сияқты пәндер бір арнаға тоғысып, оқушы білімін дамытып,

келбетін кескіндеуге өзіндік үлесін қосады. Бастауыш мектепте оқушыларға жан-жақты әмбебап білім беруіміз керек, ал оған математиканың қосатын үлесі орасан зор.

Жалпы математика қоғамның өмір сүруіне және адам өмірінде кездесетін түрлі жағдайлар мен мәселелерді шешуде маңызды рөл атқарады. Математикаға ғылыми тұрғыдан анықтама берілген: математика (гр. $\mu\acute{\alpha}\theta\eta\mu\alpha$ — ғылым, білім, оқу; $\mu\acute{\alpha}\theta\eta\mu\alpha\tau\acute{\iota}\kappa\acute{o}\varsigma$ — білуге құштарлық) — әлдебір әлемнің сандық қатынастары мен кеңістіктік формаларын, пішіндерін өлшейтін, оның ішінде — структуралар, өзгерістер, белгісіздік жөніндегі ғылым. Ол абстрактілендіру және логикалық қорыту: есептеу, санау, өлшеу және физикалық нәрселерді жүйелі түрде орнықтыру, бейнелеу мен өзгерістерді оқыту арқылы көрініс табады. Бүгінгі технологияларға қол жеткізіп, қауіпсіз үйлер салып, ғарышты зерттеп және мәдениетімізді дамытуымыз математиканың жетістігі. Математикалық есептеулерсіз әлем тіптен басқаша болар еді! «Математикалық модел адам ойынан туындай отырып, объективті зерттеу пәні ретінде жасалуы – керемет! Оның қасиетін тану арқылы біз нақты өмірді бейнелейтін моделдің қасиетін тани аламыз», – деп В.А. Успенский жазып кеткен. Есептердің шешімін таба отырып – баланың ойлау жүйесі мен интеллектуалдық қабілеттерінің дамуына ықпал жасап, өмірдің кез келген жағдайында дұрыс шешім таба алуға, ой еңбегінің жетілуіне тәрбиелейді [3],[4].

Бастауыш сынып оқушысы қандайда бір дүниені білуге құмар, көзбен көріп, қолымен ұстағысы келіп тұрады. Жасерекшелігіне байланысты зейіндері тұрақсыз болғандықтан, күнделікті қайталанатын оқытудың бір сарындылығынан тез жалығады. Сол себепті оқу бағдарламасының мазмұны мен тәрбие әдістерін жаңашыландыру үрдісінде оқушыларға сапалы білім мен саналы тәрбие беру үшін жан-жақты ізденіп, оқытушы шығармашылық қабілеттерін жетілдіруі керек. Мұғалімнің шығармашылық ізденісінің ең негізгісі – білім алушының ойлау қабілетін дамыту мен пәнді оқып түсінуге деген ынтасын жетілдіру. Баланы бастауыш сыныптардан бастап шығармашылық ойлауға, өздігінен шешімдер қабылдай алуға үйретіп, тәжірибелік жағдаяттарға дайын болудың тиімді жолдарын көрсету керек. Қайсібір оқу пәні болмасын оқушылармен қарым-қатынасқа, оқу жұмысының әдіс-құралдарын таңдауға біріңғай талаптар қойылады. Педагогика ғылымының дидактика саласында сабақтарды және соның ішінде математиканы оқытқанда қойылатын талаптар оқыту дидактикасының қағидаттарына негізделген. Дидактикалық қағидалар оқу мен тәрбие жұмысын жүйелі жүзеге асыру мен жетілдіруді қамтамасыз ететін нұсқаулықтарды басқарады [5],[6].

Математиканы оқытуда басшылыққа алынатын негізгі дидактикалық қағидаларға қысқаша сипаттама. Бірінші, математиканы оқытудың ғылымилық қағидасы оқу бағдарламасында, негізгі оқулықтар мен әдістемелік құралдарда жүзеге асады. Қағиданың басты шарттары: а) білімнің мазмұны мен әдістері қазіргі таңдағы математика ғылымның деңгейі мен талаптарына сай болуы; ә) ғылыми түсініктің әдістері арқылы білім алушының санасына дұрыс түсінік қалыптастыру; б) ғылыми таным жүйесінің маңызды заңдылықтарын оқушыларға көрсету. Яғни, оқытудың ғылымилығы қағидасы оқушы санасына ғылыми ұғымдар мен деректерді қалыптастыру болып табылады.

Екінші, математиканы оқытудың тәрбиелеу қағидасы білім алушыларды тәрбиелеумен, дамытумен олардың бойына азаматтық қасиеттерін қалыптастырумен тығыз байланысты. Бұл үдерісте математикалық ұғымдар, аксиомалар, теоремалар, заңдар мен теориялар адамның күнделікті әрекеті нәтижесінде пайда болғаны туралы және математиканы оқытудың деңгейін, пәннің тарихынан деректерді орынды пайдалануды, табиғат пен қоғамның, ойлаудың даму заңдарын ғылыми тұрғыда түсіндіруді оқытушыға міндеттеп, жүктейді. Сонымен қатар, оқушылардың білімге деген құлшынысы мен ынта-жігерін арттыру, игерген материалдарын саналы меңгере отырып, оны тәжірибе жүзінде қолдану және өз бетінше білім алумен қатар жас ұрпақты патриоттық сезімге тәрбиелеу басты назарда. Мысалы, математика ғылымын дамытуда Әл-Фараби, Әл-Харезми, Ұлықбек сияқты ойшыл-ғалымдардың еңбектерімен таныстыру арқылы оқушыларды отаншыл, мақтаныш сезіміне бөлейді.

Үшінші, математиканы оқытудың көрнекілік қағидасы жаңа материалдарды тез әрі жүйелі қабылдап, мазмұнын түсінуіне және талдап, қорытындылауына жағдай жасайды. «Математиканы өмірмен тиісті түрде байланыстырмай, көрнекілікті пайдаланбай оқыту логикалық ойлаудың дамуына бөгет жасайды, оқушы жастардың математикалық дайындық деңгейін төмендетеді», – деп А.И.Маркушевичтің айтып өткен. Көрнекіліктерді пайдаланғанда әдістемелік талаптарды ескеріп, сабақтың мақсатына сәйкес іріктеп, маңызды жақтарын қарастыра отырып, оң нәтиже беретіндей пайдалану өте маңызды. Мысалы, геометриядан жаңа тақырып бойынша түсіндіру жұмысын жүргізгенде, стереометрия курсына фигуралардың әр түрлі пішінін көрсету оқушыларға тиімді болып табылады. Математиканы оқытуда мынадай көрнекі құралдар мен техникалық құрал-жабдықтар қолданылады: кестелер, сызбалар мен суреттер, модельдер, диафильмдер, диапозитивтер, кодоскоп, кинофильмдер, слайдтар және оқыту жүйесіндегі әр түрлі есептейтін, өлшейтін көрнекі құралдар да жатады.

Төртінші, математиканы оқытудың саналық және белсенділік қағидасы алған білімдерін саналы түрде қабылдап, мағынасын түсініп, оны ары қарай қолдана білулерін үйрету. Басты мақсаты саналы әрі белсенді тұлға қалыптастыру. Бұл қағида оқушылардан тиянақтылық және ұғымдар мен сөйлемдердің мәнін түсінуді талап етеді. Мысылы, берілген есепті шығару барысында қандай теоремаға негіздеп, қай қасиеті бойынша және белгілі бір формуланы не үшін қолданғаны жайлы білуі керек. Осы тұрғыда мұғалім жаңа тақырыпты түсіндіруде қызықтыратындай тиімді әдіс қолданып, білімді оқушы өз бетімен үйреніп, жаңашылдық ашатындай етіп сабақты ұйымдастыру керек.

Бесінші, математиканы оқытуда білімнің берік болу қағидасы өткен тақырыптардағы мәліметтерді қайталай отырып, жаңа ақпараттарды үйрену барысында қолдана алуы көздейді. Оқыту үдерісі оқушылардың алған білімдерін тиянақтап, өзіндік жұмыстардың қайсібірін болмасын орындау барысында өткен ұғымдардың анықтамаларын, теоремаларын еске сақтай отырып, қолдана алуын талап етеді.

Алтыншы, математиканы оқытудың жүйелілік және реттілік қағидасы мектеп бағдарламасындағы пәннің логикалық жемісі арқылы анықталады. Математикалық білім беруде негізгі тақырыпты қосымша тақырыппен байланыстыра отырып, білім алушының санасына сіңіре білу қажет. Математиканы оқытудағы реттілік дегеніміз оқыту үрдісі: қарапайымнан күрделіге, көріністен ұғымға, белгіліден белгісізге, білімнен білікке, одан әрі дағдыға көшуді білдіреді. Осы қағиданы жүйелі түрде реттілігін сақтай отырып қолданатын болсақ, оқушылардың білімді саналы меңгеруіне, дүние танымын кеңейтуіне, белсенділігінің артуына жағдай жасаймыз.

Жетінші, математиканы оқытудың түсініктілік қағидасы оқушылардың жас ерекшеліктері мен білім қабілеттерін ескереді. Бұл қағида жоғарыда атап көрсетілген барлық материалдарды бір сарында қолданып оны оқушыға түсінікті етеді. Өз білім қабілеттеріне сай қиындықтарды еңсере отырып, оқушыда күшіне деген сенім мен пәнге деген қызығушылық пайда болады. Оқу материалының түсініктілігі оның күрделілігіне, білім алушылардың жас және даму ерекшеліктері мен дайындық деңгейлеріне, білімді саналы меңгеруіне көмектесетін оқыту әдістері мен құралдарын орынды қолдануына байланысты [9].

Сонымен, математиканы оқытудың қағидаттары өз кезегінде оқушылардың пәнге деген қызығушылығын арттырып, ынтасын оятса, оқытушыға түрлі әдіс-тәсілдер мен оқыту мазмұнында тиімді көрнекіліктерді қолдану сияқты жаңашылдық пен сабақтың мәнді әрі үйреткен білімінің берік болуын қамтамасыз етуді үйретеді.

Педагогика мен оқыту үдерісінде ойынның маңыздылығы Платон заманынан белгілі одан бері XVIII ғасырдағы Ж.Ж.Руссо мен И.Г.Песталоцци ойын арқылы балаларды болашақ өмірге бейімдеу керек деп түсіндірген. Мұғалім оқушылардың танымдық қабілетін дамытуда зерттеуші педагогтардың қағидаларын ескергені жөн. А.И.Субетто: «Ойын – әркез бақытты өмір үлгісі. Ойын тудырушы, тудыра отырып шығармашылықты өрнектейді, адамды шығармашылыққа даярлағандай өмірге де дайындайды», – десе, ойшыл педагог В.А.Сухомлинский: «Ойын кезінде балалар алдына әлем, дүние айқындалады, жеке тұлғаның

шығармашылық қабілеті ашылады. Ойынсыз толық ақыл-ойдың дамуы болмайды, болуы мүмкін де емес», - деген. Бұдан, ойынның өз алдына оқыту үрдісі екенін байқалады. Ойын сабақтары түрлерін жүйелі түрде таңдап алу оны жүргізу мұғалімнің үлкен шығармашылық ізденісін талап етеді. Оқушының белсенділігін және қызығушылығын арттыру үшін оқытушы келесідей әдіс-тәсілдерді де қолдануына болады: тақырыпты мазмұнына қарай жинақтау, арнайы бір тақырып бойынша пікірталас ұйымдастыру, оқушылардың логикалық ойлау деңгейін дамытатын ойындар мен тапсырмаларды шешу, тапсырмаларды түрлендіру арқылы жұмыс жасау, әңгіменің ұқсастығын салыстыру нәтижесінде бөліктерге бөлу, ат қою.

Оқушылардың ынта-қабілеттерін дамыту мақсатында математика сабағын түрлендірудің маңызы орасан зор. Мұғалім сабақты ең бірінші «ой жаттығуларынан» бастауды әдетке айналдыру керек. Мысалы: жылдың жетінші айын ата, бағдаршамның қай түсі жанғанда көліктер тоқтайды, бүгін аптаның қандай күні, 586 мен 588 арасында қандай сан бар?, терезе қандай геометриялық фигура?. Бұл сұрақтар балалардың назарын бірден сабаққа аударып, өзара бәсекелестік белсенділіктерін арттырады, зейін қоюын жүзеге асырады. Сонымен қатар, ойдан математикалық ертегі құрастыру, қиялдау арқылы сурет салғызу сияқты тапсырмалар балалардың миын демалдырумен қатар ойлау қабілеттерін дамытады және сабаққа қызығушылығын арттырады. Сабақта сергіту мақсатында қызықты жаттығулар, логикалық есептер мен тапсырмаларды тиімді пайдаланудың пайдасы зор. Мысалы: 1. Аулада тауықтар мен сиырлар жүр. Олардың 5 басы, 14 аяғы бар. Тауық пен сиыр нешеу? 2. Қосарлана жегілген төрт жылқы бір сағатта 16 км жол жүрді. Бір ат неше км жол жүрді? 3. Бір топ тырна ұшып барады. Олардың саны 7-еу, егер екеуі жерге қонса нешеуі қалады? Мәтіндік есептер бастауыш сынып оқушыларына көп сөз немесе өте қиын болып көрінеді. Мұндай жағдайда мұғалім оқушыларға ең бірінші мәтіндік есептің оңай екендігін түсіндіруі керек, сосын мәтін мазмұнын түсініп оқуды басты назарға қойып, оны шешу жолын қарастырудың әдіс-тәсілдерін ойын түрінде немесе көрнекіліктерді қолдану арқылы қарастырғаны абзал [7],[8],[9],[10].

Бастауыш сынып оқушыларының математика пәніне қызығушылығын арттыру мұғалімге үлкен шығармашылық ізденісті қажет етеді, себебі белгілі бір мақсатқа жету жүзеге аса бермейтін, еңбекті қажет ететін процес. «Математика оқыту үдерісінде сан алуан жетілдірулері болатындығына қарамастан, шәкірттер үшін әрдайым қиын жұмыс болып қала береді», - деп атақты ғалым Д.И.Писарев айтпақшы бастауыш сынып оқушыларының математикаға қызығушылығы бірден арта қоймасы рас. Сондықтан күрделілігіне қарамастан болашақ ұрпақты пәнге қызықтыру педагогтар үшін үлкен жауапкершіліктердің бірі. Негізі қызығушылық қажеттіліктен туады. Белгілі психолог Т.Тәжібаевтің зерттеуі бойынша: «Қызығушылық дегеніміз мұқтаждықты, ізгілікті, қанағаттандыруға жұмсалатын, белсенді зейін мен жағымды эмоциялық сезімдер туғызатын психикалық күй». Яғни, күнделікті өмірде бала математикаға мұқтаж екедігін санасына сіндіруіміз керек. Сонда кішкене болсын қызығушылығын оятуға түрткі пайда болады. Ескеретін бір жайт баланың қызығуын оның әдеттерімен салыстыруға болмайды. Қазіргі заман математиканың жан-жақты дамыған дәуірі. Қай саланы алсақ та, математикалық білім жүйесінің қолданылмайтын жері жоқ. Сондықтан, ертеңгі болашақ педагогтерге іздену, еңбектену, білім алушылардың сабаққа қызығушылығын арттыру жолында түрлі тәсілдерді қолдануы өте маңызды болып табылады.

Пайдаланылған әдебиеттер:

1. Елбасы Н.Ә. Назарбаевтың «Болашаққа бағдар: рухани жаңғыру» атты мақаласы, 4-бөлім Білімнің салтанат құруы. 2017 жылғы 12 сәуір.

2. Qazaq gazetteri. Aqıqat. Бауыржан Момышұлы: «Соғыстағы ең қауіпті қару – адамның рухы» мақаласында. Абай Қалшабек, ақын. 12 сәуір, 2017 ж.

3. <https://kk.wikipedia.org/wiki/%D0%9C%D0%B0%D1%82%D0%B5%D0%BC%D0%B0%D1%82%D0%B8%D0%BA%D0%B0>

4. Математиканың біздің өмірдегі маңызы. Мырзаев.Б.Б. 4 қараша, 2021 ж.

5. Ойын технологиясын қолдану арқылы бастауыш сынып оқушыларының сабаққа деген қызығушылығын арттыру. Керимбекова. Б.Б. 24 наурыз, 2021 ж.
6. Тәжібаев Т.Қ. Жалпы психология – А., 1993
7. Айтмамбетова Б. Оқыту процесін ұйымдастыру – А., 1991
8. Бастауыш мектеп журналы №5 1998ж.
9. Stud.kz.Бастауыш сынып оқушыларының математика пәніне қызығушылығын арттыру (анализ және синтез әдісі негізінде). Гайратова Н. 76 бет.
10. Бастауыш сыныпта оқыту журналы №1 2006 ж

ИСПОЛЬЗОВАНИЕ АКТИВНЫХ МЕТОДОВ ОБУЧЕНИЯ ИСТОРИИ

Рахимбекова Айгерим

Научные руководители: Жапарова К.Г., Абдрахманова С.А., ст. преподаватели,
Кокшетауский университет им. Ш.Уалиханова, г. Кокшетау

r.aigerim.e@gmail.com

Успешность учебного процесса зависит от применяемых методов обучения. Практика преподавания истории показывает, что усвоение информации учащимися наиболее эффективно при применении активных форм занятий. АМО, которые лежат в основе достижения целей развивающего обучения, формируют различные умения и навыки, учат выделять главное в материале, развивают речь, коммуникативные способности. В последнее время большое внимание уделяется активизации деятельности учащихся на уроках. Одним из наиболее важных средств, используемых для активизации учащихся в процессе обучения являются активные методы обучения (АМО). В педагогической литературе имеется и другой термин – «Метод активного обучения», означающий что же самое. Активные методы обучения позволяют достичь прочного усвоения знаний без механического заучивания, расширяют круг источников информации, которые используют ученики, вовлекают в работу каждого ученика на доступном ему уровне сложности. На уроках истории учащимся дается возможность самостоятельно выявить различные логические связи между историческими явлениями или событиями, аргументированно высказывают свои мнения по теме урока.

Основателями идеи активного обучения можно назвать Ж.Ж. Руссо, И.Г. Песталоцци, Я.А. Каменский и многих других. Однако эти идеи получили свое начало еще в древние времена. Например, Пифагор ставил активное обучение на первое место. Древнеримский философ Сенека утверждал, что необходимо развивать самостоятельную личность. Ж.Ж. Руссо целью обучения признавал научить учащихся приобретать знания в случае необходимости, а не получать готовые. Они ставили основной задачей учебного процесса развитие активности ученика. М. Монтель (1533-1592) был сторонником активной деятельности ученика в учебном процессе. Он считал, что ученик должен больше говорить, а учитель должен больше слушать. Он хотел научить учеников исследовать окружающий мир самостоятельно, чтобы все проверялось, а не просто усваивали [1].

По мнению Г.П. Щедровицкого, активные методы обучения — это те методы, которые позволяют обучающимся в более короткие сроки и с наименьшими усилиями овладеть необходимыми знаниями и умениями за счет сознательного формирования у обучающихся мотивации к учению.

А.М. Смолкин утверждает, что данные методы — это способы активизации учебно-познавательной деятельности учеников, способствующие их активной мыслительной и практической деятельности в процессе овладения учебным материалом.

Согласно мнению А.П. Панфиловой, к активным методам обучения относятся интенсивные интерактивные технологии (игры, тренинги, кейсы, проекты и некоторые другие).

По мнению В.Н. Кругликова, активное обучение представляет собой такую организацию и ведение учебного процесса, которая направлена на всемерную активизацию учебно-познавательной деятельности обучающихся посредством широкого, желательного комплексного, использования как педагогических (дидактических), так и организационно-управленческих средств.

Ю.Н. Емельянов определяет активные методы обучения, как методы, которые используются для социально-психологического обучения и основывается на применении ряда социально-психологических феноменов.

А.А. Вербицкий под этими методами понимает «проблемные лекции, семинары-дискуссии, деловые игры и т.п.».

Активные методы обучения — это методы, побуждающие активизации мыслительной и практической деятельности в процессе изучения учебного материала.

Основными особенностями активных методов — стимулирование мыслительной деятельности. Причиной возникновения и внедрения активных методов обучения связаны с появлением новых задач перед обучением: дать учащимся не только готовые знания, но и сформировать познавательные интересы, развить умения творческого мышления, умения и навыки самостоятельного поиска информации, умственного труда. Появление этих новых задач обусловлено стремительным ростом информации. Если раньше полученные знания были актуальны в течение всей жизни, то сегодня необходимо регулярно их обновлять, а достичь этого можно путем самообразования, что требует высокой познавательной активности. Под познавательной активностью понимается процесс познания, желание учеников к учению, выполнение общих и индивидуальных заданий, интерес к работе преподавателя и других учащихся.

Познавательная активность и познавательная самостоятельность — качества, характеризующие интеллектуальные способности учащихся к учению. Как и другие способности, они проявляются и развиваются в деятельности. К числу наиболее часто применяемых в практике преподавания истории, можно отнести такие активные методы, как метод круглого стола, метод анализа конкретных ситуаций, метод деловой (ролевой) игры, метод мозговой атаки, семинар-дискуссия.

Еще один метод — это погружение в историю. Он предполагает непосредственное соприкосновение учащихся с традициями, обычаями, документами изучаемого периода истории. Использование данного метода заметно активизирует познавательный интерес учащихся. Благодаря погружению создается целостная картина какого-либо этапа, эпохи или периода.

Проблемное обучение — такая форма, в которой процесс познания учащихся приближается к поисковой, исследовательской деятельности. Успешность проблемного обучения обеспечивается совместными усилиями преподавателя и обучаемых. Основная задача педагога — не столько передать информацию, сколько приобщить слушателей к объективным противоречиям развития научного знания и способам их разрешения. В сотрудничестве с преподавателем учащиеся «открывают» для себя новые знания, постигают теоретические особенности отдельной науки.

Логика проблемного обучения принципиально отлична от логики информационного обучения. Если в информационном обучении содержание вносится как известный, подлежащий лишь запоминанию материал, то при проблемном обучении новое знание вводится как неизвестное для учащихся. Функция учащихся — не просто переработать информацию, а активно включиться в открытие неизвестного для себя знания.

«Круглый стол» — это один из активных методов обучения, организующая познавательную деятельность учащихся, способствуя закрепить полученные знания, получить недостающую информацию. При использовании этого метода происходит не только активный обмен знаниями, но и у учеников формируются умения излагать мысли, вести дискуссии, отстаивать свои убеждения. Вместе с тем происходит закрепление полученной информации, а также постановка проблем для обсуждения.

«*Case-study*», или анализ конкретных ситуаций — один эффективных методов и часто применяемых методов обучения. Данный метод позволяет развить способность анализировать различного вида задачи. Учащимся необходимо определить наличие проблемы и ее суть, высказать свое мнение.

«*Мозговой штурм*» (*brainstorming*, *мозговая атака*) — это АМО, в котором ученики выдвигают самые различные идеи решения учебной задачи. Главной целью этого метода — организация коллективной мыслительной деятельности по поиску нетрадиционных путей решения проблем.

«*Деловая игра*» («*ролевая игра*») — это метод активного обучения, при котором учащиеся в основном рассматривают процесс принятия решения. Методическая цель деловой игры — тренировка навыков в принятии решения.

Семинар-дискуссия формируется как процесс коллективного обсуждения определенной проблемы и поиска ее решения. В ходе семинара формируется практический опыт совместного участия в обсуждении и решении различных проблем. На семинаре-дискуссии учащиеся учатся выражать свои мысли в докладах и выступлениях, аргументировать, отстаивать свою точку зрения, опровергать ошибочные позиции. В процессе у учащегося есть возможность построить собственную деятельность, обуславливающую высокий уровень его интеллектуальной активности, включенности в учебный процесс [2].

Условно АМО можно объединить в два крупных блока:

- а) дискуссионные методы (семинар-дискуссия, мозговой штурм, метод инцидента и т.д.)
- б) игровые методы (деловые игры, ролевые игры и т.д.)

Ю.Н. Емельянов считает, что дискуссионные методы решают следующие задачи:

- обучать анализу реальных ситуаций,
- отделять важное от второстепенного и формулировать проблемы;
- прививать умения слушать и взаимодействовать с преподавателями и товарищами.

Использование разнообразных видов игр сокращает время накопления опыта, развивает предусмотрительность, обобщает уже полученные знания. Также формируется умение управлять стилем своего поведения за счет понимания того как он выглядит перед окружающими, развивают личностные качества.

Таким образом, применение активных методов обучения на уроках истории способствует эффективному развитию ключевых компетенций, которые связаны с поиском и применением исторической информации. Учебный процесс перестает носить репродуктивный характер и превращается в произвольную внутренне детерминированную деятельность учащихся по наработке и преобразованию собственного опыта и компетентности. При использовании активных методов обучения ученики превращаются в активного участника образовательного процесса.

Литература:

1. Ипатова Л.О. Активные методы обучения, как важный фактор активизации учебного процесса в высшей школе [Электронный ресурс] // ФЭН-НАУКА. – 2012. – № 12 (15). – Режим доступа: <http://cyberleninka.ru/article/n/aktivnye-metody-obucheniya-kak-vazhnyy-faktor-aktivizatsii-uchebnogo-protsessav-vysshey-shkole>.
2. Брылеева Б. Ю. Активные и интерактивные формы организации деятельности на уроках истории
3. Вербицкий А. А. Активное обучение в высшей школе: контекстный подход. — М.: Высшая школа, 1991.
4. Анцибор М.М. Активные формы и методы обучения. Тула: ТГУ, 2007.
5. Емельянов Ю. Н. Активное социально-психологическое обучение. Л., 1985.

ИСТОРИЧЕСКОЕ КРАЕВЕДЕНИЕ КАК КОМПОНЕНТ ПАТРИОТИЧЕСКОГО ВОСПИТАНИЯ НА УРОКАХ ИСТОРИИ

Русакова Алёна

Научные руководители: Жапарова К.Г., Абдрахманова С.А., ст. преподаватели,
Кокшетауский университет им. Ш.Уалиханова, г. Кокшетау.

Alena.rusakova.1999@gmail.com

Краеведение считается относительно молодой наукой, но краеведческая деятельность вызывала интерес у ученых и исследователей задолго до нашей эры. Сыма Цянь - великий китайский историограф, занимался изучением не только истории родного государства, но и исследовал жизнь и быт народов Центральной Азии и других регионов, а также географические особенности отдельных областей. Ценные исследовательские труды для краеведения нашей страны оставили ученые: Евгений Михаэлис, Шокан Уалиханов, Александр Букетов - работы этих исследователей, являлись и являются ценной основой для работ историков, географов, этнографов и многих других исследователей по сей день [1]. Сам термин краеведение вошел в обиход и получил известность лишь в начале XX века, его ввел русский педагог Уланов Василий Яковлевич впервые он был использован в книге «Опыт методики истории в начальной школе», вышедшей в 1914 году [2]. Сущность краеведения заключается в исследовательской деятельности многих гуманитарных наук, направленных на всестороннее исследование края и его характеристик. Рассматриваемая наука в своей работе использует комплекс дисциплин, которые в свою очередь определяют направления научной деятельности. Краеведение имеет виды, формы и методы исследования. Организационные формы краеведческого движения включают в себя следующие основные направления: учебное, государственное и общественное краеведение. Характеристиками учебного-школьного краеведения являются: программная форма работы, которая предусматривает включения в процесс всех участников образовательной программы, исследовательская деятельность педагогов и учеников. Внеклассная или внепрограммная форма работы краеведческой деятельности, подразумевает работы различного типа краеведческих, исторических, географических клубов и кружков. Следующей организационной формой краеведческой деятельности является государственное краеведение. Государственное краеведение - занимается исследовательской деятельностью национальных библиотек, краеведческих музеев, архивов и отдельных государственных территорий. Общественная форма включает работу государственных и частных общественных организаций - добровольные сообщества, охотников, кружков и товариществ, занимаются изучением топонимики, местных исторических памятников и музеев. Работа организационных форм обусловлена рядом задач, которое можно сгруппировать и отнести к общим задачам всех направлений и видов краеведческой науки. Рассмотрим три основные задачи: первая - изучение и сбор источников (литературных, археологических, устных вещественных); вторая задача - отбор, обработка и накопление выбранного материала для дальнейшей исследовательской деятельности; третья задача - использование выбранного материала и фиксирование его в научных работах, учебниках, пособиях и т.д.

Включение материалов исторического краеведения в программу исторического образования дает толчок для более прогрессивного обучения и лучшего усвоения заданного материала. Разнообразие методов обучения и использование краеведческого компонента вызывает устойчивый интерес у учащихся. Все, что касается нас лично всегда кажется более интересным и увлекательным. Так использования знаний о местности, в которой проживает ученик или изучение собственной родословной затягивает в процесс обучения, так как интерес возникшей из личных побуждений откладывает информацию в долговременную память и усваивается намного легче, нежели при появлении искусственного интереса [3].

История нашей страны очень богата и разнообразна и наличие исторических памятников тому доказательство. На уроках истории при рассмотрении тем периода

бронзового и железного века, источниками и вдохновляющими аспектами в изучении этих периодов могут служить археологические памятники, музейные экспонаты и архивные материалы. Поход в музей или экскурсия на место раскопок продемонстрируют учащимся, значимость археологических источников для исторической науки и пробудит в учениках интерес для дальнейшего самостоятельного изучения этих периодов. Наглядность является закрепляющим фактором в запоминании и понимании тем. Для изучения тем по периодам средневековья, так же можно обратиться к краеведческой работе музеев и архивным материалам. Рассказать и показать учащимся, что это место, в котором они проживают, богато историческим наследием – это и является основополагающим в патриотическом воспитании. Знать историю и видеть плоды исторического краеведения являются ценностью для нас. Патриотизм - не проявляется в словах любви о родине, патриотизм определяется знанием и интересом к истории родного края. Главная задача для педагога в применении исторического краеведения - дать ученику возможность прикоснуться к истории родного края, что и является вспомогательным фактором в патриотическом воспитании [4].

Весь урок целиком невозможно построить на наглядности или применении краеведческого материала, но использование знаний о данном регионе не может не вызывать интерес учеников, по этой причине использование краеведческого материала важно и нужно. Для деревенских школ проблематично вывоз на экскурсию в архив или музей учеников в рамках темы по предмету история. Но на сегодняшний день мы шагнули вперед в развитие технологий и проблем в использовании краеведческого материала не может быть. Интернет является огромной базой мировых знаний и правильное применение этого ресурса поможет в применении новых методов на уроке. Если взять в пример Акмолинскую область, музеи нашего региона ведут в социальных сетях прямые эфиры и репортажи. Использование виртуального музея, как наглядного примера исторического краеведения, будет эффективным источником для получения вдохновения у учащихся. В рамках изучения истории можно отметить, что при планировании стратегий военных действий и составления тактики ведения боя, нашим предкам помогало знание особенностей местности. В рамках изучения данных тем, можно использовать краеведческие данные в целях получения более успешного результата и в проявлении патриотического интереса у учащихся.

В статье Елбасы «Взгляд в будущее: модернизация общественного сознания» четко описаны направления в развитии патриотического воспитания. Стратегические перспективы и новые направления деятельности в программе Елбасы основаны на таких принципах, как «Национальный кодекс, конкурентоспособность, практика, идентичность, почитание знаний, эволюционное развитие, открытость сознания» [5]. На протяжении веков наши предки использовали природные ресурсы для сохранения наиболее практичной и экономически уникальной среды обитания, плодородия земли и правильного образа жизни. Весьма важно четкое понимание национальных интересов и личных ресурсов, их бережное использование, что способствует развитию навыков планирования своего будущего. Интерес и изучение истории родного края не потеряет актуальности никогда, так как на этом строятся важнейшие аспекты патриотического и культурного воспитания.

Таким образом, применение теоретической основы и практической работы исторического краеведения на уроках истории является важным и эффективным компонентом образовательной деятельности. История является многогранной наукой и использование исторического краеведения, как компонента школьного образования можно отнести к обязательным методам изучения данной науки.

Литература:

1. Ахметова, С. Ш. Историческое краеведение в Казахстане / С.Ш. Ахметова.– А. Казахстан , 1982. – 168 с.
2. Опыт методики истории в начальной школе / В.Я. Уланов. - 2- изд. – Москва. 1917. - 319 с.

3. Кульжанова Г.К. Патриотическое воспитание казахстанской молодежи: проблемы и перспективы // Вестник КазНПУ – Алматы: 2012
4. Политика и общество // Круглый стол в Мажилисе: развитие и укрепление патриотизма молодежи Казахстана через призму образовательной системы Жигер Байтелесов, Пресс-служба Аппарата Мажилиса Парламента РК, 21 апреля 2009.
5. Назарбаев Н. Статья Главы государства «Взгляд в будущее: модернизация общественного сознания» от 12 апреля 2017 года.
https://www.akorda.kz/ru/events/akorda_news/press_conferences/statya-glavy-gosudarstva-vzglyad-v-budushchee-modernizaciya-obshchestvennogo-soznaniya

ҚАШЫҚТЫҚТАН ОҚЫТУДЫ ЕНГІЗУДІҢ ТИІМДІЛІГІ

Салыкбаева Суннат Тимуровна

Ғылыми жетекші: Навий Лиза

Ш.Уәлиханов атындағы Көкшетау университеті, Көкшетау қ.

Қазақстан Республикасы Ғылым және білім министрлігінің ұсынымдарына сәйкес, COVID-19 коронавирустық инфекциясының таралу қаупіне байланысты көптеген мектептер дереу қашықтықтан оқытуға көшті. Қашықтықтан оқытуға шұғыл көшу сырқаттану қаупін азайтуға бағытталған қажетті шара болып табылады. Барлық бетпе-бет сабақтарды өткізу мектептің электронды ақпараттық-білім беру ортасына көшірілді. Заманауи қашықтықтан оқыту технологияларының көмегімен мұғалімдер ақпараттық материалдарға қол жеткізуді қамтамасыз етіп, оқу үдерісіне қатысушылар арасындағы байланысты ұйымдастырды. Қашықтықтан оқытуды ұйымдастыру әдеттегі бетпе-бет форматтағы оқытуды ұйымдастырудан айтарлықтай ерекшеленетіндіктен, мұғалімдерге оқу процесін түбегейлі қайта құруға тура келеді.

Дегенмен, статистика көрсеткендей, әрбір үшінші мұғалім педагогикалық қызметінде заманауи АКТ және Интернеттің әлеуметтік қызметтерін қолданбайды. Оның бірнеше жақсы себептер бар. Біріншіден, қашықтықтан форматтағы білім беру процесінің тиімділігі көп жағдайда оқу орнының ақпараттық инфрақұрылымына байланысты: оның негізінде негізгі және қосымша білім беру бағдарламалары құрылатын жеке қашықтықтан оқыту платформасының болуы. Екіншіден, оқытудың әртүрлі кезеңдерінде оқушылардың танымдық қажеттіліктерін қанағаттандыра алатын электрондық білім беру ресурстарының болуын талап етеді. Үшіншіден, қашықтықтан оқыту технологияларын қолдану саласында шет тілі мұғалімдерінің құзыреттілігін қалыптастыру, сондай-ақ білімнің осы саласында педагогикалық кадрларды кәсіби қайта даярлау қажеттілігін ескеру қажет.

Электрондық оқыту (e-learning) ақпараттық-коммуникациялық технологияларды қолдануды көздейді. Қазіргі кезеңде e-learning шетел тілін оқытудың отандық әдістемесінде таралудың жоғары дәрежесіне жетті және оқу үдерісінің құрылысына көзқарасты түбегейлі өзгертті [1; 7-бет]. Электрондық оқыту концепциясы синхронды және асинхронды интернет-байланыс технологияларымен бірге дамып келеді, бұл өз кезегінде оқу процесін оңтайландыруға және белсендіруге және жаңа технологиялармен жұмыс істеу дағдыларын қалыптастыруға мүмкіндік береді. Заманауи ақпараттық-коммуникациялық технологиялардың өзгермелілігі кез келген студенттің дерлік ақпараттық аштықты қанағаттандыруға мүмкіндік береді және шығармашылық және зерттеушілік қабілеттерін дамыту мүмкіндіктерін белсендіру арқылы тұлғаның кәсіби шеберлігінің қалыптасуына негіз [2; 9-бет].

Қашықтықтан оқыту деп ұйымдастыруы арнайы электронды білім беру платформаларына негізделген қашықтықта орналасқан оқытушы мен студенттер арасындағы өзара әрекеттесудің ашық түрін айтамыз. Қашықтықтан оқыту оның құрылымының ерекшеліктерін: мақсаттары мен міндеттерін, тәсілдері мен принциптерін, оқыту мазмұнын,

ұйымдастыру формаларын, әдістері мен оқу құралдарын ескере отырып, оқу процесінің ерекшеліктерін көрсетеді. Әдістемелік тұрғыдан алғанда мұндай оқыту форматы оқушылардың дербестігінің жоғары деңгейімен ерекшеленеді. Көптеген студенттер қашықтан оқытуды оқу процесінің ыңғайлылығы, икемділігі және жеке ерекшеліктері мен қажеттіліктеріне бейімделуіне байланысты таңдайды. Зерттеушілер қашықтан оқытуды білім берудегі инновациялардың нәтижесі және өмір бойы білім алу мүмкіндігі ретінде қарастырады [3; 12-бет].

«Онлайн оқыту» түсінігі «қашықтықтан оқыту» түсінігін алмастырмайды, керісінше оны толықтырып, синхронды интернет-коммуникациялық технологияларды қолдану арқылы мұғаліммен білім алу жолдары мен қарым-қатынас формаларын нақтылайды. Осы бағытта онлайн оқыту электрондық оқытумен сәйкестендіріледі, өйткені ол білім беру мақсатында АКТ-ны пайдалануды қамтиды. Онлайн оқыту тікелей бейнетрансляция форматында немесе алдын ала жасалған бейнежазба форматында лекциялар өткізуді, интерактивті семинарларды, онлайн тесттер мен квесттерді, оқу үдерісіне қатысушылар арасында кері байланысты ұйымдастыруды қамтиды. Мұғалімдер көбірек қолданатын білім беру форматын қашықтықтан оқыту технологиялары арқылы онлайн оқыту деп атаған жөн. Қашықтықтан оқыту технологиялары (ҚОТ) заманауи АКТ көмегімен оқушылардың оқу-танымдық іс-әрекетін мақсатты түрде ұйымдастыруды көздейді. Сонымен бірге білім беру процесіне қатысушылардың өзара әрекеті жанама түрде жүзеге асады. Оқыту оқу процесінің әрбір қатысушысы үшін ыңғайлы уақытта, өзіне ыңғайлы ақпаратты беру қарқынына, оның жеке қызығушылықтары мен қажеттіліктеріне сәйкес жүргізілуі мүмкін. Оқытуды ұйымдастырудың санамаланған ерекшеліктерін ескере отырып, ҚОТ студентке бағдарланған тәсілдің принциптер жүйесін енгізудің тиімді құралы болып табылады. Оқыту оқу процесінің әрбір қатысушысы үшін ыңғайлы уақытта, өзіне ыңғайлы ақпаратты беру қарқынына, оның жеке қызығушылықтары мен қажеттіліктеріне сәйкес жүргізілуі мүмкін.

Лингвистикалық білім берудегі ҚОТ әдіснамалық мүмкіндіктерін қарастыра отырып, бұл технологияларды оқу үрдісінде қолданудың жағымды және жағымсыз жақтарын атап өткен жөн. Әрине, дәстүрлі білім беру технологияларымен салыстырғанда, ҚОТ бірқатар сөзсіз артықшылықтарға ие. Біріншіден, ҚОТ көмегімен оқушы оқу курсы аясында оның орналасқан жері мен тәулік уақытына қарамастан барлық электрондық білім беру ресурстарына шектеусіз қол жеткізе алады. Бұл тәсіл оқушылардың көпшілігі үшін оңтайлы болып табылады және оларға жұмыс пен оқуды біріктіруге мүмкіндік береді. Практикалық тұрғыдан алғанда, ҚОТ жасына, жынысына, ұлтына, этникалық тегіне немесе денсаулық жағдайына қарамастан адамдарға білім алу мүмкіндігін береді. Әлеуетті, ҚОТ білім беруді қолжетімді ете отырып, білім сапасы бойынша барлық оқу орындарын теңестіреді. Заманауи ҚОТ оқу стратегияларын анықтайтын жаңа талаптарды қанағаттандыру үшін бар оқу бағдарламаларын жылдам және тиімді қайта құруға мүмкіндік береді. Қажет болған жағдайда оқыту мазмұны өзекті ақпаратпен толықтырылуы мүмкін. ҚОТ қолдану оқушылардың ақпараттық-талдау дағдыларын дамытуға ықпал етеді, бұл оларға ақпараттық-білім беру ортасында еркін шарлауға, ақпаратты жылдам іздеуге, бағалауға және жүйелеуге, кейіннен алған білімдерін тәжірибеде пайдалануға мүмкіндік береді. ҚОТ-пен жұмыс істеу оқушылардың дербестігінің жоғары деңгейін қамтамасыз етеді. Оқыту процесінде ол зерттелетін мәселелер бойынша өз бетінше жауапты шешімдер қабылдайды. Қажет болған жағдайда оқыту мазмұны өзекті ақпаратпен толықтырылуы мүмкін. ҚОТ икемділігі мен бейімделгіштігі әрбір оқушы үшін жеке оқу жолын жасауға мүмкіндік береді. Көптеген қашықтықтан оқыту бағдарламалары модульдік негізде құрастырылған, онда оқушы материалды оқу ретін өз бетінше таңдайды. Сонымен қатар, ҚОТ электрондық білім беру ресурстарын оқушының қажеттіліктеріне қарай өзгерту және бейімдеу мүмкіндігін қарастырады, оған тек ол үшін ең маңызды пәндерді таңдауға мүмкіндік береді. ҚОТ-тың өндірістік қабілеттілігі соңғы білім беру стандарттарына сәйкес қажетті дағдыларды дамытуға мүмкіндік беретін заманауи ақпараттық-коммуникациялық технологияларды

пайдалануда. Электронды курстар үнемі жаңартылып отырады, оқушыларға оқытылатын тақырыптар бойынша өзекті ақпараттар беріледі.

ҚОТ оқытушымен және оқу процесінің басқа қатысушыларымен кері байланысты ұйымдастыру тұрғысынан жоғары ұтқырлық дәрежесімен ерекшеленеді. Мұғаліммен өзара әрекеттесу әрбір нақты мәселе бойынша қажетіне қарай жүзеге асырылады. Мұғалім әрқашан талқылауға және пікірлерге ашық. Бұл кезеңде кері байланыстың болуы мұғалімнің кәсіби қатынасының бірі ретінде қарастырылады. ҚОТ көмегімен оқытудың тиімділігін бағалау мұғалімнің қатысуынсыз автоматты түрде жүзеге асырылады. Бақылау нысандарының вариативтілігі білімнің әр қырынан бағалануын қамтамасыз етеді, бұл оқушыда негізгі құзыреттіліктердің үздіксіз қалыптасу процесін қамтамасыз етеді. E-learning әрбір оқушының алған білімін бағалаудың нақты критерийлері мен көрсеткіштері жүйесін әзірлеуге мүмкіндік береді. Мәселенің қаржылық жағын айтсақ, ҚОТ білім беруге жұмсалатын шығындарды айтарлықтай қысқарта алады, бұл сонымен қатар қашықтықтан білім беруді қолжетімді және тартымды етеді [1; 10-бет].

Артықшылықтардан басқа, ҚОТ олардың барлық кемшіліктері оқытуды дұрыс ұйымдастырмаған кезде пайда болуы мүмкін. Мәселен, мысалы, компьютерде ұзақ отыру оқушының денсаулығына теріс әсер етеді, әсіресе уақытты оңтайлы басқарудың болмауы және т.б. Шамадан тыс дербестік оқушыда «ақпараттық жалғыздықтың» дамуына ықпал етіп, оны Интернеттің шексіз мүмкіндіктерімен жалғыз қалдыруы мүмкін [3; 4-бет].

Оқушылардың барлығында өздігінен білім алу дағдысы қалыптаспағандықтан, зерттелетін мәселелер бойынша сенімсіз, бұрмаланған ақпарат алу жағдайларына жол беріледі, бұл өз кезегінде оқытушының қосымша бақылауын талап етеді. Көбісі дәстүрлі оқытумен салыстырғанда мұғаліммен шектеулі байланысты да кемшілік деп атайды. Дегенмен, заманауи ҚОТ бұл мәселені синхронды Интернет байланысын пайдалану арқылы шешуге толық мүмкіндік береді. ҚОТ пайдаланудың бұл кемшіліктерін оқытуды ұйымдастырудың оңтайлы түрін таңдау кезінде шешуге болады.

Отандық білім беру жүйесі қазіргі кезеңде көптеген сапалы өзгерістерді бастан кешіруде: жаңа құндылықтар қалыптасып, білім берудің қолданыстағы нысандары қайта қаралуда. Кез келген педагог қашықтан оқыту технологиясын қолдану арқылы өзін-өзі тұлғалық дамыту, біліктілігін арттыру, қосымша білім алу үшін тиімді қолдану мүмкіндігі артты.

Әдебиеттер:

1. Роберт И.В. Білім берудегі қазіргі ақпараттық технологиялар: дидактикалық мәселелер, пайдалану перспективалары. М.: РАО ПО, 2010 ж.
2. Сысоев П.В. Лингвистикалық білім берудегі ақпараттық-коммуникациялық технологиялар. М.: Ханзада. «Librosom» үйі, 2019 ж
3. Шаяхметова А.Н., Сайбекова Н.У. АҒЫЛШЫН ТІЛІН ОҚЫТУДА ОҚУШЫЛАРҒА ҚАШЫҚТАН ОҚЫТУДЫ ПАЙДАЛАНУ ӘДІСТЕРІ // Қазақ Ұлттық Қыздар Педагогикалық Университетінің Хабаршысы. – 2022. – жоқ. 4. - С. 126-135.

ИНТЕРНЕТ ЖЕЛІСІНЕ ОҚУШЫЛАРДЫҢ ТӘУЕЛДІЛІГІ

Сансызбайқызы Нарқыз

Ғылыми жетекші: Кусаинова.А.Ж.,
педагогика және психология магистрі, лектор
Ш.Уәлиханов атындағы Көкшетау университеті,
Көкшетау қ. narkyzsansyzbai@bk.ru

Қазіргі уақытта жастар арасында басты ғасыр дерті ғаламторға деген тәуелділік. Жас ұрпақ бос уақыттың барлығын ғаламторда өткізуде. Себебі, ғаламтор өзінің жылдамдығымен, ауқымдылығымен және қолжетімділігімен ерекшелінеді. Ғаламтор – бұл ақпаратты сақтауға, өңдеуге және таратуға арналған дүниежүзілік компьютерлік желі.

Ол қалай пайда болды?. Ғаламтор тарихына көз жүгіртетін болсақ, XX ғасырдың 50 жылдарынан басталады. Анығырақ айтар болсақ 1957 жылы КСРО алғашқы жасанды серік жіберген кезден бастау алады. 1969 жылы АҚШ-тың әр түкпіріндегі 4 компьютерді бір-бірімен қосатын жүйе іске қосылды. Ал бір жылдан кейін ARPAnet аталатын жаңа ақпараттық желі жұмыс істей бастады. Жыл сайын ARPAnet дамып, әскери және жасырын желілермен қатар түрлі мекемелер үшін қолжетімді сипат ала бастады.[1]

Қазіргі кезде интернетпен тек қана компьютерлік желілер арқылы емес, сонымен қатар, байланыс спутниктері, радиосигналдар, кабельдік теледидар, телефон, ұялы байланыс, арнайы оптикалық - талшықтық желілер және электр желілері арқылы да байланысуға болады. Ал, Қазақстанда интернет XX ғасырдың соңы мен XXI ғасырдың басында пайда болған. Орыс ғалымдарының айтуы бойынша интернет Қазақстанда XXI ғасырда пайда болған деседі. Қазір әрине сіздерге күлкілі болуы мүмкін бірақ сол кездегі ең мықты интернет жылдамдығы 14400 бит/сек болатын. 2003 жылы Майл ру агент программасы ойлап табылды. Бұл программа интернетте хаттарды жылдам алмасу үшін қолданылды.

Майл ру агент бүкіл әлемде ерекше қолданыс тапты. Орыс ғалымдарының айтуы бойынша агент Қазақстанда ерекше қолданылған. Осы программа пайда болғаннан кейін Вконтакте, Фейсбук, Однокласники, Google Talk, QIP, Твиттер сияқты әлеуметтік желілер пайда болып, ерекше дами бастады. 2010 жылдарға қарай адам баласы толығымен виртуалды әлемге тәуелді бола бастады. Бүкіл іс-жағдайларын интернет арқылы басқарды, ал іс-әрекет жұмыстарды ақылды техника атқарып отырды.

Ғаламтордың қоғамға деген берер пайдасы да көп. Мысалы: электронды сауда-саттық, қашықтықтан білім беру, электронды жіберілім, ғаламтор арқылы шет елдермен тікелей байланыс орнатап, 2-3есе жылдамдықпен ақпарат ала аласың. Оған қоса, ғаламтордың тағы бір артықшылығы - мемлекеттер мен құрлықтар арасындағы шекараны жойып, адамдар араларындағы қашықтыққа қарамастан бір-бірімен араласуға, сөйлесуге мүмкіндік беруінде. Тіпті, әлемдік тор арқылы әлемнің екі бұрышындағы адамдарды достасып, махаббатырын да тауып жатады. Түрлі бағдарламаларды көру, жаңа ақпарат алу, білімімізді толықтыру, шетел тілдерін үйрену арқылы ғаламторда уақытымызды тиімді әрі пайдалы өткізе аламыз. Кей адамдар ғаламтор арқылы мамандық алып, жұмысқа орналасып жатады. Бұлардан бөлек, ғаламторды жолын білгендер табыс көзі ретінде қолдана алады. Соңғы жылдарда дәл осы ғаламтормен байланысты түрлі мамандықтар пайда болған.

Бірақ пайдасымен қоса зияны да қатар жүретін ғаламтор жас ұрпақты өзіне тәуелді етуде. Ғаламторды ұзақ қарау адамның физикалық және психикалық жағдайына зиян

тигізеді. Интернетте неғұрлым ұзақ отыру, шындықты виртуалды күйден ажырату қиынырақ болады. Интернеттің салдарынан жеке гигиенаға назар аудармау, өзіміздің денсаулығымызға бей-жай қарау, көру қабілетінің төмендеуі, иммунитеттің төмендеуі, ұйқысыздық, бас және омыртқа ауруларына әкеледі, агрессияны күшейтеді. Ғаламтор жылдан-жылға дамып, адамдар толығымен жалқауланды және интернеттен әр түрлі көз, бас, жүрек аурулары көбейіп кетті. Адамның орталық өмір сүру жасы 40 жас болды. Адам психикасына кері әсер ететін ақпараттарды да ғаламтордың зиянды жағына қоса аламыз. Ғаламтор арқылы алаяқтар жеке тұлға жайлы мәлімет алып, оны өз мақсатына қолдануыда, онымен қоса түрлі онлайн ойындар жастарға да өз зиянын тигізуде. Онлайн ойындардың қазіргі уақытқа дейін зияны туралы айтылып келеді. Бұл мәселеге дұрыс көңіл бөлмегендіктен, күн өткен сайын балалардың ойынға деген тәуелділігі көбейіп барады. Мәселен, дәрігерлер мен психологтардың пікірінше компьютерлік ойындардың бала санасына тигізетін зияны шаш-етектен. Яғни, тапжылмай ұзақ уақыт көгілдір экран алдында отыру, біріншіден, баланың ой-өрісінің дамуын шектесе, екіншіден, оның мінез-құлқының өзгеруіне әсер етеді екен.

Компьютерлік ойындардың негізгі түрлері- атыс-шабыс, төбелес. Бұл ойындар баланың ең бірінші мінез-құлқына әсер етеді, себебі ойынның бас кейіпкері бала болғандықтан, бала үнемі ұта бермейтіні анық. Бірде ұтып, бірде ұтылып баланың бойында ашушандық, қатігездік, күйгелектік мінездер пайда болады. Мұндай мінездердің әсерінен бала айналасындағы үлкендердің сөзін тыңдамай, реншісіп, тіпті ұрыс-керіс шығаруы мүмкін. Мұнымен қоса баланың бойында мейірімділік, ізгілік қасиеттері азаяды.[2]

Қазір оқушылардың барлығында ұялы телефон бар. Әрине, телефонның пайдасы көп. Бірақ балалар Instagram немесе WhatsApp және т.б. желілер арқылы бір-біріне хат жазып, уақыттарын бос өткізеді. Әсіресе, жоғары сынып оқушыларының арасында түнімен осы жүйе арқылы тілдесетіндер көп. Өйткені бұл да компьютерлік ойын тәрізді, бала санасын бірден жаулап алады. Сөйтіп, олардың оқуға деген ынтасын төмендетеді. Әрине, мектепте барлығы мұғалімнің бақылауында болғаннан кейін, оқушының компьютер ойнап, онлайн сөйлесуіне мүмкіндік берілмейді. Ал үйде баланы ата-ана қадағалауы тиіс. Қазір ауылдық жерде де, қалалық жерде де сыртта асыр салып жүрген баланы сирек кездестіреміз. Себебі оларды үйге матап тастаған бір дүние бар, ол – ғаламтор. Ғаламтордан түрлі ойындар ойнап, түрлі әуен тыңдап, бейнежазба көруге құмартып алған олар тіпті компьютердің жанынан шықпайтын болды. Бүлдіршіндерді компьютерсіз көзге елестету де қиын болып бара жатқан сияқты.

Гарвард университетінің психологі Мареза Орзактың ойынша, компьютерлік ойындарды ойнайтын адамдардың 40-80%-ы ойындарға тәуелді болып келеді. Дүние жүзі бойынша халықтың - 96% ғаламторды қолданады, оның ішінде 72%-ы ғаламтордың пайдасы зор десе, 24%-ы зиянды деп отыр. Дүние жүзіндегі халық саны: 2021 жылдың басындағы жағдай бойынша әлем халқы 7,83 млрд. БҰҰ мәліметінше, бұл көрсеткіш қазір жылына 1%-ға өсіп отыр. Бұл 2020 жылдың басынан бері әлем халқының саны 80 миллионнан астам адамға өскенін білдіреді. Мобильді құрылғылар: Бүгінгі таңда 5,22 миллиард адам ұялы телефонды пайдаланады - жер шары халқының 66,6%. 2020 жылдың қаңтарынан бастап бірегей ұялы байланыс пайдаланушыларының саны 1,8%-ға (93 миллион) өсті, ал ұялы байланыстардың жалпы саны 2021 жылдың басына қарай 72 миллионға (0,9%) өсіп, 8,02 миллиардқа жетті. Интернет: 2021 жылдың қаңтарында дүние жүзінде 4,66 миллиард адам интернетті пайдаланады, бұл өткен жылмен салыстырғанда

316 миллионға (7,3%) көп. Интернетке ену деңгейі қазір 59,5% құрайды. Дегенмен, COVID-19 Интернетті пайдаланушылар саны туралы деректерді жинауға айтарлықтай әсер етті, сондықтан нақты сандар одан да көп болуы мүмкін. Қазір әлемде 4,20 миллиард әлеуметтік желі қолданушысы бар. Соңғы 12 айда бұл көрсеткіш 490 миллионға өсті, бұл бір жылмен салыстырғанда 13 пайыздан астам өскенін білдіреді. Әлеуметтік желіні 2021 жылы әлем халқының 53,6 пайызы пайдаланады. [3]

Қазақстандағы ғаламторды тұрақты пайдаланатын балалардың 44 пайызы ғаламтордағы виртуалды қатынас кезінде жыныстық қатынасқа мәжбүрлікке ұшыраған, 14 пайызы интернет арқылы кездесуге шақырылған, 19 пайызы үлкендерге арналған сайттарды көреді, 38 пайызы зорлық-зомбылық туралы сайттарды ақтарады. Ал балаларды қорғау агенттігінің хабарлауынша, балаларымыздың 16 пайызы ресейлік сайттарды тұрақты пайдаланады. Бұл сандарға қарап, әрине, ғаламтордың балалар психологиясына қаншалықты соққы беріп жатқанын көруге болады. Әлем бойынша Instagram және Facebook сынды әлеуметтік желілерді басып озғалы тұрған Tik-Tok-ты көбіне жасөспірімдер жиі қолданады. 2016-жылы пайда болған бұл желі 2019-шы жылы өте жоғарғы жылдамдықпен өзіне көп оқырман жинай бастады. Қазірге таңда бұл желіні 800 миллионнан аса адамдар қолданады. Оның көбісі жасөспірімдер. ТикТок-тың дамуына ең басты себеп ол карантин. Карантин кезінде үйде болған жасөспірімдер ТикТок желісіне жазылып, түрлі трендтер түсіре бастады. Кей адамдар тикток арқылы ақша тапса, кей адамдар бос уақыты көп болғандықтан түрлі трендтер түсірді. Қазіргі уақытта ТикТок желісінің дамып кеткені сонша, айдың басында осындай видео түсіру тренд болса, соңында мүлде басқа музыка мен би қимылдары трендке айналып кетеді.

ТикТок желісінде тренд түсіремін деп құрбан болғандар да қаншама. Бірнеше ай бұрын белін қозғалтатын биді билеймін деп сүйегін шығарып алған қыздың видеосы да осы ТикТок желісінде тараған болатын. Күні кеше Тараз қаласында 15-17 жасар жасөспірімдер ТикТок үшін төбелесіп, біреуі пышақпен жарақаттанған болатын. Бірнеше рет видео түсіріп, музыка іс-қимылына сәйкес келмей, ашуға булығындары анық. Бұлда баланың психологиясына және жүйке жүйесіне едәуір әсер етеді. Одан бөлек өзге де қолданушылар жарияланған видеожазбаларды көріп, шыға алмай уақытының бәрін сонда өткізеді. Видеожазбалардан бөлек, басқа да жастардың санасын улайтын түрлі видеожазбалар көбейіп келеді.

Сол себепті сиқырлы да сырлы көк экранды ашарда мақсатыңыз әрқашан алдын ала айқын болсын, яғни оны еңбек етіп, мағыналы іс қыларға татырлық тұста орынды пайдаланып, одан тыс уақытта жүйкеңізді босқа шалдықтырып, уақытыңызды ұрлап тоздыратын мағынасыз бос мылжың, орынсыз ойындардан аулақ болғаныңыз жөн. Міне мұны тек өзіңіз ғана біліп қоймай, әсіресе, өмірге көзқарасы әлі толық қалыптаса қоймаған жас буынның санасына да мықтап сіңіру сіз бен бізге бұлжымайтын міндет, ағабуындық борыш болуға тиіс. Күнделікті жоспары бар жасөспірім бос уақытында белгілі бір уақытқа қана интернетке кірсе. Сабақ, оқу уақыты келгенде, сабағын оқыса. Ережелерді ата-анасы және тәрбиешілерімен бірге белгілеу керек және күнде осы ережелерді орындаса. Кез келген бала өзін қадағалауды осылайша үйренсін.

Пайдаланылған әдебиеттер:

1. Құдышева Н. Мінез-құлық қиындығының кейбір себептері//Психологияны мектепте және ЖОО-да оқыту.-2006.
2. Құлымбаева А. Жеткіншектердің өзін-өзі бағалауы//Психологияны мектепте және ЖОО-да оқыту.-2006.
3. <https://egemen.kz/article/219264-kompyuterlik-oyyn-%E2%80%93-xxi-ghasyrdynh-indeti>

РУХАНИ АДАМГЕРШІЛІК ҚҰНДЫЛЫҚТАРЫН ОҚУШЫЛАР АРАСЫНДА ҚАЛЫПТАСТЫРУ

Сәруарова Назерке Болатбекқызы

Ғылыми жетекші: Аргимбаева Айна Каиргельдыевна пед.ғ.магистрі.

Ш.Уәлиханов атындағы Көкшетау Университеті, Көкшетау қ.

saruarovanaz@gmail.com

Қоғам мүшелерін рухани-адамгершілік тәрбиелеу мәселесі ең өткір мәселелердің бірі болып табылады және қазіргі әлемде ол ерекше маңызға ие. Психологиялық-педагогикалық әдебиеттерді зерттеу мектеп жасына дейінгі балаларда руханияттың қалыптасуына көп көңіл бөлінгенін көрсетеді. Бұл зерттеулердің басым көпшілігі ұзақ уақыт бойы жүргізілді, бұл барлық уақытта бұл проблема әр азаматты тәрбиелеудегі негізгі мәселелердің бірі болып табылады деп ойлаймын.

Мектепке дейінгі тәрбие тұжырымдамасына сәйкес, оның бағдарламасы балаларда рухани-адамгершілік мәдениетті дамытуды қарастырады, бұл демократияны, гуманизмді, ар-ождан, ар-намыс, қадір-қасиет, азаматтықты жалпы адамзаттық алуға үлес қосады; балаларды патриотизм мен интернационализмді қалыптастыратын тарихи өткенге тәрбиелеу.

Бұл дегеніміз, жан-жақты дамыған тұлғаны қалыптастырудың қиын процесінде рухани-адамгершілік тәрбиеге орын беріледі.

Мораль, моральдық сана, моральдық сенім, моральдық сезімдер, әдеттер, принциптер және моральдық бағыт – мұның бәрі рухани-адамгершілік тәрбиенің қалыптасуының нәтижелері. Рухани-адамгершілік тәрбиенің орталығы-гуманистік идея, адамдарға жақсылыққа, шындыққа, сұлулыққа ұмтылу тән екенін түсіну. Мектеп жасына дейінгі балалардың тәрбие процесі мектеп жасына дейінгі балаларда моральдық құндылықтар тұжырымдамасын дамытуға мүмкіндік беруі керек. Мәселенің өзектілігі рухани-адамгершілік тәрбие қажеттілігіне байланысты, оны мектепке дейінгі жаста бастаған жөн. Бұл жаста әлемді бейнелі қабылдау қалыптасады. Бұл мұғалімдердің басым міндеті оқушыларды рухани тәжірибе әлеміне тарту, балалардың жанын шынайылық, руханият, мораль үшін ашу болып табылады. Рухани және адамгершілік сұрақ қалыптастыру балалардың педагогтарының басты назары ретінде қалыптасқан. Бастапқыда бұл мәселені неміс мұғалімі Ф.Фребель ХІХ ғасырда қолға алды. Кейін оған қызығушылық танытты: В.Котырло, К.Ушинский, В.Сухомлинский, Р.Буре, Н. Виноградова, С.Русова, Ш.Амонашвили. КХДР-да білім беру мен оқытудың зайырлы екенін ескере отырып, мектепке дейінгі мекемелердегі рухани-адамгершілік тәрбиені В.Мамаева, И.Бех, Л.Калужская сияқты бағыттарда қалыптастыруға болады.[1].

Мектеп жасына дейінгі балалардың рухани-адамгершілік тәрбиесінің мәні

Көптеген танымал педагогтар мен психологтар өз жұмыстарын мектеп жасына дейінгі балалардың адамгершілігін дамыту мәселесіне арнады. Орыс психологы А. Люблинская адамгершілік қарым-қатынас балаларда құрдастарымен және ересектермен мазмұны мен ұйымдастырылуы бойынша әр түрлі қарым-қатынас кезінде басталады және өмір бойы жақсарады деп мәлімдеді.

Моральдық даму дегеніміз-моральдық нормалар, моральдық мінез-құлық пен моральдық сезімдердің жетілуі туралы ұғымдардың даму дәрежесі.

Моральдық тәрбие дегеніміз - моральдық сананы мақсатты қалыптастыру, адамгершілік сезімді жетілдіру және белгіленген идеологиямен үйлескен адамдардың моральдық мінез-құлқының дағдылары мен әдеттерін дамыту деп түсініледі.[2].

Рухани-адамгершілік тәрбие өз халқының дәстүрлері мен нормаларын, қоғамдық қатынастар мен адамдардың іс-әрекеттерінің моральдық тепе-теңдігі болып табылатын оның рухани мәдениеті мен моральдық қасиеттерін дамыту арқылы ұлттық сәйкестікте жүзеге асырылады. Рухани нормалар-демократия, гуманизм, ар-ождан, ар-намыс, қадір-қасиет, азаматтықтың жалпы адамзаттық қалыптасуына қосқан үлесі. Балаларды Отанға деген сүйіспеншілікке, отбасына деген құрметке, халықтық әдет-ғұрыптар мен дәстүрлерге, Ана тілі мен мемлекеттік тілге, сондай-ақ басқа ұлттар мен ұлыстардың дәстүрлеріне, өзіне, қоғамға және қоршаған ортаға деген саналы көзқарасқа тәрбиелеу маңызды педагогикалық міндет болып табылады.

Мектеп жасына дейінгі балаларды рухани-адамгершілік тәрбиелеу мәселесінде С.Русова, В.Сухомлинский, Р.Буре, Н.Виноградова, Ш. Амонашвили, К.Ушинский, В.Котырло, Т. Маркова, Л. Артемова, И.Бех, В.Нечаева, Р.Жуковская, Т.Пониманска, А.Кононко, С.Козлова және басқалар жұмыс істеді. [3].

С. Русованың айтуынша, рухани-адамгершілік тәрбие- бұл жеке бостандықтар мен қоғамдық тәртіптің үйлесімділігі. Ол мектеп жасына дейінгі балалар өз тәжірибелерінде өте осал және құпия екенін және олардың назарын аудару үшін кішкентай баланың қызығушылығына, оның жеке басына құрметпен қарау арқылы әсер ету керек екенін айтты, содан кейін оның сезімтал табиғаты ашылады.

В. Сухомлинский балаларды ерте жастан қоғамның моральдық-этикалық ережелерімен таныстыру, оларға оң көзқарас қалыптастыру, жақсылық пен жамандықты түсінуге деген өткір қызығушылықты ояту, адамгершілік, шынайылық, жанашырлық пен жанашырлық іс-әрекетте көрінетін етіп тәрбиелеу процесін ұйымдастыру қажет деп санайды.

В. Белоусова адамгершілік тәрбиені гуманизм қағидаттарына сүйене отырып, мұғалім мен оқушының жеке тұлғалары арасындағы қасақана жасалған өзара іс-қимыл деп түсіндірді.

Қазіргі кезеңдегі рухани - адамгершілік тәрбиенің негізгі міндеті балалар мен ересектердің өзара әрекеттесуінің әртүрлі формаларын қолдана отырып, тұлғаға бағытталған тәсілмен, мектепке дейінгі білім беру мекемесіндегі тәрбие процесін ізгілендірумен анықталады. [4].

Мектеп жасына дейінгі балаларды ұлттық тәрбиелеу жүйесінде басқа міндеттердің арасында:

1. азаматтық және әлеуметтік жауапкершілікке тәрбиелеу;
2. өзінің және басқа халықтардың мәдени игіліктерін зерделеу және насихаттау;
3. жалпыадамзаттық құндылықтардың басымдықтары туралы біліммен қаруландыру өркениеттің тағдыры үшін өмірлік маңызы бар проблемалармен танысу (қоршаған ортаны қорғау, атомдық қарусыздану), гуманизм қағидаттарына сәйкес өмір сүруге және әрекет етуге дайын болу;
4. халықтық моральды, этиканы меңгеру;
5. отбасылық педагогикамен танысу;
6. әкеге, анаға, әжеге, атаға құрмет көрсету.

Рухани- адамгершілік тәрбиеде мектеп жасына дейінгі баланың жеке басын жан-жақты дамыту үшін, кез- келген басқа бағыт сияқты, оқу- тәрбие жұмысында әдістер, әдістер мен әртүрлі әдістер жүйесі қолданылады. Әдістерді қолдану мектеп жасына дейінгі балалардың жас ерекшеліктерін, қоғамның ерекшелігін және бала өсетін әлеуметтік ортаны ескере отырып, белгілі бір педагогикалық жағдайларға байланысты.

Рухани- адамгершілік тәрбие әдістері- педагогикалық қарым- қатынас құралдары, олардың көмегімен адамгершілік тәрбиенің мақсаттары мен міндеттеріне және балалардың жас ерекшеліктеріне сәйкес тұлғаның дамуы жүреді. Мектеп жасына дейінгі балаларды рухани- адамгершілік тәрбиелеудің ең көп таралған әдістері – адамгершілік мінез-құлықты, сананы қалыптастыру, сезімдерді ынталандыру және мінез-құлықты ынталандыру. [5].

Сонымен қатар адамның кез- келген іс- әрекетінің бастауында оның жеке сипаттамалары мен өмірлік құндылықтар жүйесін анықтайтын рухани- адамгершілік тәрбие жатыр.

Қазіргі әлемде мораль- мәселесі ерекше, басым орын алады. Сонымен, мұғалімдердің алдында қазіргі ұрпаққа рухани- адамгершілік құндылықтарды қалай, қандай әдістермен сіңіру міндеті тұр.

Қоғамда қабылданған моральдық ережелерге сәйкес басқа адамдардың сезімдері мен эмоцияларын бағалай және түсіне алатын, мейірімділік, махаббат, әділеттілік сезінетін, жанашырлық таныта алатын балалар эмоционалды дамудың әлдеқайда жоғары деңгейінде, қиын жағдайларға тез бейімделеді, стрессті жеңілдетеді. Мектепке дейінгі балалық шақта рухани-адамгершілік тәрбиені қалыптастыру керек, өйткені дәл осы жаста балалар моральдық нормалардың дамуына ерекше сезімтал келеді. Басқаша айтқанда, мектеп жасына дейінгі балалардың рухани-адамгершілік тәрбиесі- бұл үздіксіз процесс, оның барысында әлеуметтік мінез- құлық үлгілері игеріліп, кейінгі өмірде олар балалардың іс-әрекеттеріне әсер етеді.

Рухани - адамгершілік тәрбиенің өнімділігі дұрыс педагогикалық тәсілге байланысты. Баламен басқа адамдардың, көркем шығарма кейіпкерлерінің іс-әрекеттерінің моральдық аспектісін талқылаумен әңгімелесу керек. Бала өзінің мақұлдауын немесе әрекеттерін балаға түсінікті түрде айыптауды өз бетінше білдіруі керек. Балалардың қалыптасуы мүмкін қабілеті, өз пікірін білдіру эмоциялар, сезімдер, дамуы мүмкін бірге күйзелу және тілектес болу. Педагогикада осы мақсаттарға жету үшін көркем әдебиетке, әсіресе авторлық ертегілерге үлкен мән беріледі. Ертегі мектеп жасына дейінгі балалардың бойында мойынсұну, сыпайылық және үлкендерге құрметпен қарау сияқты рухани-адамгершілік құндылықтардың дамуына ықпал етеді.

Адамгершілік және рухани тәрбие негізін игеру, талдау, жинақтау, қорытындылау мен болжамдау арқылы байланыстар арқылы білімнің сапасын дамытудың үдерісі мен таным нәтижелерінің рефлексиясы маңызды рөл атқарады. Адамгершілік тұлға қасиеттерінде қалыптасу барысында мынандай рефлексивті әрекеттер жүргізіледі: құндылықтарды талдау, салыстыру, қорытындылау арқылы жүзеге асырылады деген пікірге көптеген педагогтардың еңбектерінде тиісті қолдау байқалады. Талдау, салыстыру, қорытындылау амалдары құндылықтары мен іс-әрекетті сынау, мінез-құлық пен әрекетті қайта жобалау, жоспарлау, тиісті қорытынды жасау деген пікірге алып келеді.

Рефлексивті әрекеттерді игерудің нәтижелігін оқушылардың адамгершілік барысындағы өздерінің өмірлік мәселелерді, адамгершілік-этикалық жағдайдағы қарама-қайшылықтарды тиімді шеше алуларынан байқауға болады. Сонымен қатар, өмірдегі нақты жағдайларды талдау, салыстыру сияқты рефлексивтілікті дамытатын жолдарды, ізгі амалдарды мұғалім ойластыра отырып, оны қолдану және ұжым болып оңтайлы жолды іздеуге сай жағдайларды қарастырғаны жөн. Өмірде кездейсоқ күрделі жағдайлар орын алған уақытта ең дұрыс жолды табуда, әрине, күрделі, рефлексивті әрекеттер, амалдар үдерісін қолдануда көптеген көмек тигізеді.

Сынып жетекшісі және бастауыш сынып мұғалімдері оқушыларға тәрбие беру барысында жасөспірім тұлғасын қалыптастыру үдерісінде оқушылардың бойындағы

адамгершілік қасиеттерді, рухани құндылықтарды, патриотизмді жетілдіру мен белсенділігін арттыруға бағытталған жұмыстарды мақсатты түрде айқындалған тәрбие жұмыстарын жүргізуі тиіс.

Қазіргі таңда адамгершілік және рухани құндылықтарын қалыптастыруға байланысты негізгі төрт құндылық қасиеттері бар. Олар тәрбие үдерісінде – жасөспірімдердің өзін-өзі тануға деген процесінде өте нәтижелі етеді. Сонымен қатар: ұжымдық, ізгілік, мейірімділік мінез-құлық, әдептілік іс-әрекеттерден тұрады. Болжау, диагностикалау, кешенді жұмыстар, пікірлесу, кешенді ойлаулар, дәріптеу – адамның жан-жақты дамуына, ойлау қабілетіне әсер ететін ізгі қасиеттер болып табылады. [6].

Пайдаланылған әдебиеттер:

1. <https://ortalyq.kz/ruhani-tarbie-ndyly-m-ni/#>
  2. <https://articlekz.com/kk/article/29010>
  3. <https://stud.kz/referat/show/55645>
  4. https://alashainasy.kz/ustazdar_ustahanasy/ruhani-adamgershik-tarbiesnn-manyizdyilyigy-133253/
  5. <https://daryn.online/article/598>
- <https://bilimdiler.kz/okushi/20521-adamgershilik-asy-kasiet.html>

ANGLIZISMEN IN DER DEUTSCHEN JUGENDSPRACHE

Skurzinskaya V.A.

Wissenschaftlicher Leiter: Baymanova L. S., Leiterin des Lehrstuhls für allgemeine Sprachwissenschaft und Literatur

Kokshetau Universität namens Sh. Ualikhanov, s.Kokshetau

Qwertyvika1806@gmail.com

Sprache ist ein fester Bestandteil unseres Lebens. Mit seiner Hilfe findet ein Informationsaustausch im menschlichen Team und die Weitergabe kultureller und historischer Traditionen von Generation zu Generation statt. Die Interaktion von Ländern und Kulturen aus verschiedenen Teilen der Welt wird dank diesem Phänomen durchgeführt. Sprache und Gesellschaft sind zwei Teile eines Ganzen: Sprache kann nicht ohne Gesellschaft und Gesellschaft ohne Sprache existieren.

Im Laufe der Zeit kommen neue Trends in die Gesellschaft, die Ansichten ändern sich. Und die Sprache entwickelt sich mit der Gesellschaft. Aufgrund der Entwicklung der Computertechnologie gibt es neue Objekte und Phänomene. Sie brauchen einen Namen und die Sprache erweitert ihren Wortschatz auf verschiedene Weise: 1) die Bildung völlig neuer Wörter; 2) Entlehnung usw. Die Entlehnung ist der produktivste Weg, um den Wortschatz der Sprache aufzufüllen, da die Hauptantriebskraft dieses Prozesses die interkulturelle Interaktion ist, die derzeit keine Hindernisse kennt. [1]

Die beliebteste Entlehnungssprache ist Englisch. Im Moment wird es als global anerkannt, da es von der Mehrheit der Weltbevölkerung verwendet wird. Daher ist es nicht verwunderlich, dass Englisch einen großen Einfluss auf viele bestehende Sprachen hat. Die deutsche Sprache, die Anglizismen und Amerikanismen aktiv akzeptiert, stellte sich als keine Ausnahme heraus. Sie sind in fast allen Bereichen des modernen deutschen Lebens präsent: in der Politik, in der Wirtschaft, in Mode, Musik und Sport. Die Medien und sozialen Netzwerke spielen eine bedeutende Rolle bei der Verbreitung von Angloamerikanismen; außerdem prägen sie die Jugend Deutschlands am stärksten und demonstrieren zunehmend *den American Way of Life*. Die deutsche Jugend wiederum verwendet sehr aktiv geliehene Wörter in ihrer Sprache und findet sie modisch und attraktiv.

Wie aber die Situation mit der deutschen Sprache heute aussieht, wie spiegelt sich sie in den deutschsprachigen Bildungspublikationen wider? Ein Lehrer für jede Fremdsprache achtet auf sprachliche und kulturelle Besonderheiten des Landes die zu lernende Sprache. So versucht er, alle aufkommenden Trends in der Entwicklung einer Fremdsprache aufzuzeigen. Warum muss ein Lehrer das tun? Unter dem Strich werden Anglizismen heute oft nicht nur mündlich, sondern auch schriftlich verwendet. Wenn die Schüler in diesem Fall einen authentischen Text in einer Fremdsprache lesen, wird es schwierig sein, ihn vollständig zu verstehen. In diesem Beitrag wird ein Versuch vorgeschlagen, eine Lösung für dieses Problem zu finden, in dem Materialien aus modernen Jugendzeitschriften und sozialen Netzwerken für den Fremdsprachenunterricht herangezogen werden, um den von den Schülern geliehenen Wortschatz zu beherrschen. In diesem Zusammenhang scheint das genannte Thema für eine Betrachtung relevant zu sein.

Anglizismen sind also in allen sozialen Jugendnetzwerken und Jugendpublikationen präsent und werden immer weiterverbreitet. Jugendmagazine sind da keine Ausnahme. Immer häufiger finden sich englische Entlehnungen in deren Überschriften, zum «Dos and Don'ts für Halloween», «Happy Halloween: coole Star KürbisKöpfe», «Neuer Star», «Service», «Aktuelle Trends in Deutschland» «Design allein kann die Welt nicht verändern» ua. In den Texten des Artikels wird auch ein englisches Vokabular verwendet.

Um Anglizismen in modernen Jugendpublikationen dieser Art zu identifizieren, wurden Texte aus den Zeitschriften *Vitamin.de*, *Bravo*, *Spießer*, *Popcorn-mag* und *Jetzt*, erschienen 2011-2012, untersucht. Als Ergebnis der geleisteten Arbeit wurden 371 Anglizismen durch kontinuierliche Probe gefunden. Das sind Lexeme wie zum Beispiel, *der Look, das Styling, der Style, die Beauty, das Image, der Cut, stylen, der Body, trainieren, trendig, der Fan, der Trainer, das Joggen, der Fight, das Training, der Cutter, der Script, das Interview, promoten, performen, crazy, der Button, streamen, das Ranking, das Marketing, das Recycling, das Upcycling* usw. Offensichtlich beziehen sich die gefundenen Entlehnungen auf unterschiedliche Wortarten, haben unterschiedliche Existenzformen und finden sich in Texten verschiedener Fachrichtungen wieder. All diese Merkmale wurden weiter untersucht. [2].

Um zu erkennen, welche Wortarten und inwieweit englische Wörter beim Einzug in die deutsche Sprache bereichern, wurden alle Sacheinheiten nach ihren lexikalischen und grammatikalischen Merkmalen in Gruppen eingeteilt. Gleichzeitig wurden die folgenden Regelmäßigkeiten aufgedeckt.

Also gehören 84,9 % der Entlehnungen zu Substantiven. Das sind solche Wörter, wie *der Blog, Twitter, das Network, die Online-Community, das Voting, der Vote, der Powervote, der Trend, das Label, der Brand, der Sneakers, der Look, der Vamp-Style, der Heels, das Styling, die Wedges, die Clutch, der Style, der Outfit, das Makeup, die Beauty, das Image, der Hairstylist*. [3].

Klasse Adjektive bereichern 7% der Anglizismen: *rockig, fave, cool, fashion, trendig, easy, fancy, crazy, high, sexy, fit, hot* usw. Auch 5,93 % englischer Verben ersetzen das moderne Deutsch: *rappen, rocken, faven, spamen, twittern, googlen, voten, look, stylen, trainieren, mountainbiken, performen, streamen, covern, switchen, checken, play, chillen* u.a. Dabei 1,35 % des gelernten Wortschatzes gehören zu englischen Dialekten, zum Beispiel: *online, cool, fair, stylish* und etwa 0,54 % der geliehenen Anglizismen sind Präpositionen: *in, out*. Partikel machen 0,28 % der Gesamtzahl der gefundenen Lexeme englischen Ursprungs aus: *ey*.

Somit vervollständigen die meisten englischen Entlehnungen (84,9 %) die Klasse der Substantive. Ein viel geringerer Anteil des geliehenen Vokabulars entfällt auf Adjektive (7 %) und Verben (5,93 %). Adverbien (1,53 %), Präpositionen (0,54 %) und Partikel (0,28 %) sind noch weniger vertreten [4]. Darüber hinaus erscheint es angebracht, die untersuchte Wortklasse unter dem Gesichtspunkt ihrer Verteilung in den thematischen Gruppen zu betrachten. Die thematische Einordnung von Anglizismen ist wichtig, weil sie es erlaubt, diejenigen Bereiche in Zeitschriftentexten zu markieren, die für Entlehnungen am durchlässigsten sind.

Es gibt viele thematische Gruppen. Die zahlreichsten Gruppen von Anglizismen gehören aber den Themen „Musik, musikalische Trends“ (14,01 %) und „Internet, Kommunikation im Internet“ (11,85 %). Weniger produktiv (d. h. im Bereich von 5 % bis 10 %) sind die Rubriken

„Mode“ (9,43 %), „Sport“ (9,16 %), „Fernsehen, TV-Sendungen“ (5,66 %), „Computer, Computertechnologien“ (5,39 %). Die restlichen 28 Gruppen sind als nicht zu gewöhnlich : Die Anzahl der darin enthaltenen Einheiten überschreitet nicht die 5%-Barriere, beispielsweise „Wirtschaft“ (4,58 %), „Beziehungen“ (3,77 %), „Bildungseinrichtungen, Ausbildung“ (1,88 %), „Kleidung, Schuhe“ (1,61 %), „Militärwesen, Armee“ (1,07 %), „Familienstand“ (0,53 %), „Werbung“ (0,26 %). [5]

Betrachten wir Beispiele von Gruppen, die sich auf Printmedien und das Internet beziehen:

1) «Internet, Kommunikation im Internet “ (11,85%): *Youtube, der Newsletter, der Chat, der Blog, Twitter, faven, spamen, twittern, durchchatten, googlen, fave, die Online-Community, das Voting, der Vote, voten, der Powervote* usw. Zum Beispiel: Man hat eine Online-Community für Leser geschaffen, einen Debattierraum, den auch die Economist Redakteure betreten, die anders als im Heft hier namentlich genannt werden. Ich bekomme den Newsletter nicht. «Am Anfang dachten wir, das klappt nie! Die müssen einen doch irgendwo googlen», erzählt Matthias, der für diese Rolle ein Angebot für einen Fernsehfilm ausschlug [6]; 2) *der Layouter, der Print, das Layout, das Magazin, der Publisher, der Flyer, das Cover, die Pics, covern* usw. Zum Beispiel: Ansonsten sind die Inhalte von Print und Online identisch – mit einer für Netzverhältnisse geradezu spartanischen Aufmachung: was gedruckt ist, wird fast demselben Layout ins Netz übernommen [Ibidem]. Aus diesem Anlass zielt sie auch das Cover der aktuellen Ausgabe und sieht umwerfend aus. Das Cover der aktuellen BRAVO SPORT mit Thomas Müller, Marco Reus und Lukas Podolski. Schau Dir in unserer Bildergalerie noch mehr Pics von Daniele an [Ibidem] [7].

Daraus können wir schließen, dass Anglizismen in verschiedenen Fächern und damit in vielen Lebensbereichen verwendet werden. Die Medien und das Internet sind bei weitem nicht der letzte Ort, an dem Sie von der englischen Sprache leihen können. Zusammenfassend lässt sich Folgendes festhalten: 1) Anglizismen in deutschsprachigen Jugendzeitschriften ergänzen sechs Wortarten: Substantivklassen, Adjektive, Adverbien, Partikel, Präpositionen und Verben; 2) Gleichzeitig ist ein unbedeutender Anteil direkter Kreditaufnahmen zu beachten, d.h. Anglizismen, die in die deutsche Sprache kommen, passen sich deren Normen an, insbesondere werden Substantive großgeschrieben, Kasus-Endungen usw.; 3) Englische Entlehnungen werden verwendet, um Personen, Gegenstände und Phänomene aus verschiedenen Bereichen zu benennen, die im Leben junger Menschen von besonderer Bedeutung sind. Das sind vor allem Musik, Internet und Computer, Sport, Mode, Massenmedien.

Literatur :

1. VitaminDE. [Elektronische Ressource] [https:// www . vitaminde. de /](https://www.vitaminde.de/)
2. Jetzt [Elektronische Ressource]. URL: [http:// jetzt . sueddeutsche . de /](http://jetzt.sueddeutsche.de/)
3. Popcorn-Magazin [Elektronische Ressource]. URL : [www . Popcorn - Mag.de /](http://www.Popcorn-Mag.de/)
4. Anglizismen im Deutschen [Elektronische Ressource]. – URL: [https://revolution.allbest.ru/languages/0079 0 7633 0.htm 1 /](https://revolution.allbest.ru/languages/0079_0_7633_0.htm1/)
5. BRAVO: Der Bachelor 2016: Aus diesem grund gucken Jungs die Sendung! [Elektronische Ressource]. - URL: <http://www.bravo.de/der-bachelor-2016-ausdiesem-grund-gucken-jungs-die-sendung-368473.html>Samstag ,
6. Zeitschriften für Jugendliche [Elektronische Ressource]. – URL: http://www.lib05.ru/virtual_exhibition/zhurnaly-dlya-molodezhi
7. Mädchen: Golden Globes 2017: Model vs. Stern - Wem steht's besser? [Elektronische Ressource]. – URL : <http://www.maedchen.de/fashion/golden-globes-2017-model-vs-star>

Т.И. БАТУРОВ АТЫНДАҒЫ «ЖАМБЫЛ ГРЭС» АҚ-НЫҢ ЭНЕРГЕТИКАЛЫҚ ЛАСТАНУЫН АНЫҚТАУ

Советханова А.Е

Ғылыми жетекші: Уйсимбаева Ж.Т., т.ғ.к., доцент

М.Х.Дулати атындағы Тараз өңірлік университеті, Тараз.к

aruzhan171119@gmail.com

Жұмыстың өзектілігі: Жамбыл ГРЭС-ның генерациялық қуатын іске қоспаса, Қазақстанның біріккен энергожүйесінің бірде-бір жұмыс режимі өсіп келе жатқан энергия жүктемесін (әсіресе, энергияға сұраныс жоғарылайтын күз-қыс маусымында) жаба алмайды. Сондай-ақ, оның қуатын ЕЭС-тағы реттеуші энергия көзі ретінде қолданудың аса қажеттілігіне байланысты және «Солтүстік-Оңтүстік» электр берілісінің транзитті линияларын қосқанда, электр желілерінде туындайтын апатты жағдайларды жою, оқшаулау кезінде қуатты резервте сақтау үшін, республиканың оңтүстік аймақтарында энергия тұтыну жоғарылауы жағдайында Жамбыл ГРЭС-ның генерация көлемі жыл сайын мүлтіксіз өсіп келеді.

Жұмыстың мақсаты: Т. И. Батуровтың " Оңтүстік Қазақстан тұтынушыларын электрмен тұрақты жабдықтауды қамтамасыз ету, сондай-ақ күзгі-қысқы кезеңде оңтүстік өңірлерде пайда болатын электр энергиясының тапшылығын жабу болып табылады.

Жұмыстың міндеті: Республиканың оңтүстігінде таяу жылдары электр энергиясының тапшылығы арта түспек. Осыған байланысты Жамбыл ГРЭС - ның жұмысы ерекше маңызды. «Т.И.Батуров атындағы Жамбыл ГРЭС-і» АҚ энергетикалық ластануын анықтау.

Т.И Батуров атындағы Жамбыл ГРЭС - і АҚ Қазақстан Республикасы Жамбыл облысында, Тараз қаласының 6 км-де орналасқан. Оның құрамына Жамбыл облысында орналасқан үш өндірістік алаңша кіреді:

- «Т.И Батуров атындағы Жамбыл ГРЭС - і», «ЖГРЭС - інің өндірістік алаңы» жер телімі, кадастрлық № 06 – 097 – 073 - 012, ауданы 136,79 га, ЖГРЭС - інің жеке меншігінде.

- «Сеңгірбай» демалыс аймағы, «Юнчи» ӨК жерінде орналасқан, ауданы 19,47га, жер телімінің кадастрлық номері 06 – 088 – 098 - 004.

- ГРЭС сауықтыру орталығы.

«Т.И.Батуров атындағы Жамбыл ГРЭС-і» мен қала арасындағы байланыс Тараз - Талас автожол торабы арқылы іске асырылады.

Қазақстанның оңтүстігінің жылдам дамып келе жатқан химиялық өнеркәсібі Қазақстанның оңтүстігінің жылдам дамып келе жатқан химиялық өнеркәсібін электр энергиясымен қамтамасыз ету үшін 1964 жылы Жамбыл ГРЭС - інің екі кезекпен жүргізілген құрылысы басталды.

Жамбыл және Шымкент өндірістік аймақтарының ірі химиялық мекемелерінің даму перспективасын ескере отырып, бастапқы сатыда электр станциясының бірінші кезегінің қуаты 600МВт, ол әр қайсысының қуаты 200 МВт тура ағысты газды - мазутты қазандықтары бар үш дубль - блоктан тұрады деп анықталды [2].

Бірінші блок 1967 жылы 6 қыркүйекте эксплуатацияға берілді, ал 1969 жылдың 30 шілдесінде үшінші энергоблок іске қосылып, құрылыстың бірінші кезегі аяқталды.

1974 жылы ГРЭС - тің екінші кезегінің құрылысы басталды. Ол қуаты 210 МВт моноблоктармен жабдыкталып, толықтырылды. 1976 жылдың 30 желтоқсанында алтыншы энергоблок қосылып, ГРЭС - тің екінші кезегінің құрылыс аяқталды, электростанциялық жобалық қуаты 1230МВт-қа қол жеткізілді.

Жамбыл ГРЭС-і республикадағы блоктық типтегі электро-станциялардың біріншісі, әрі өңірдегі ең қуаттысы, және бүгінгі күні Қазақстанның оңтүстік өңірінің негізгі энергетикалық базасы болып табылады.

Мемлекеттік меншіктендіру және энергетика саласын қайта құру бағдарламасына сәйкес Жамбыл ГРЭС - і 1996 жылы жекешелендірілді, 1997 жылы 10 ақпанда Жамбыл ГРЭС-інің «Энергожоба» ЖШС филиалына, сол жылдың 10 қазанында «Жамбыл ГРЭС - і» ААҚ-на, 1999 жылдың 30 сәуірінде «Т.И.Батуров атындағы Жамбыл ГРЭС - і» ААҚ - на, ал 2005 жылдың 13 маусымында «Т.И. Батуров атындағы ГРЭС - і» АҚ - на айналды.

1-сурет. Т.И.Батуров атындағы Жамбыл ГРЭС-і

Белгіленген электр қуаты, МВт – 1230.Электр энергиясын өндіру, млн кВт*сағ - 2520,5

«Т.И.Батуров атындағы Жамбыл ГРЭС» АҚ Қазақстан Республикасы заңнамаларына сәйкес құрылған және қызметін жүзеге асыратын заңды тұлға болып табылады, өз қызметінде ҚР заңдарын басшылыққа алады.

Орналасқан жері:Қазақстан Республикасы, Жамбыл облысы, Тараз қаласы.

Қоршаған ортаға тасталатын шығарындылардың ішінде энергетикалық шығарындылардың алатын орны ерекше. Өнеркәсіптік аймақтардың, қаланың, үйдегі жағдайдың және табиғи аймақтардың энергетикалық ластануына себеп болатын негізгі кәсіпорындар, энергетика саласының нысандары, байланыс және көлік жүйелері жатады.

Шу, діріл, магнит өрістері және басқа физикалық әсерлер шартты түрде адамды қоршаған ортаның акустикалық ластануына әкеледі. Бірінші кезекте акустикалық ластанудың әсер тигізетін нысаны болып адам және оның денсаулығы саналады.

Адамзат барлық уақытта дыбыс пен шу дүниесінде өмір сүріп келе жатыр. Адам құлағы қабылдайтын сыртқы ортаның механикалық теңселуін дыбыс деп атайды. Естілетін дыбыс 16 Гц-20 Гц, инфрадыбыс – 16 Гц-тен төмен, ультрадыбыс – 21 кГц – 1 ГГц. Инфрадыбыс пен ультрадыбыс адамның құлағы қабылдамайтын дыбыстарға жатады.

Ультрадыбыстың жиілік диапазоны – төменгі жиілікті (20-100 кГц) және жоғары жиілікті (100 кГц-1000МГц) болып бөлінеді. Ультрадыбыстарды газдар сұйықтармен салыстырғанда бірнеше есе жақсы сіңіре алады. Мысалы, ауада ультрадыбыстың сіңу коэффициенті сумен салыстырғанда 1000 есе жоғары. Ультрадыбыс өнеркәсіпте тексеру-өлшеу (дефектоскопия, мұржалар қабырғаларының қалыңдығын анықтауға және т.б) мақсатында қолданылады, сонымен қатар әртүрлі технологиялық үдерістерді жүргізуге және күшейтуге (бөлшектерді тазалауға, пісіруге, дәнекерлеуге, үгітуге және т.б). Ультрадыбыс диффузия үдерістерін, ерітуді және химиялық реакцияларды жылдамдатуға да пайдаланылады[3-4].

Ультрадыбыстың басқа дыбыстар сияқты адам организміне тигізетін зиянды әсері бар. Ол нерв жүйесінің бұзылуына, тамырдағы қысым мөлшерінің, қанның құрамы мен қасиетінің өзгеруіне септігін тигізеді. Ультрадыбыс ауа немесе сұйық және қатты орта арқылы өтеді. Адам организміне түйіскен байланыс арқылы өткен ультрадыбыс өте қауіпті келеді.

Шу деңгейі дыбыстық қысыммен өлшенеді, өлшем бірлігі децибел (дБ). Шу әсерінің шекті рауалы деңгейі децибелмен белгіленеді. Шудың мөлшері 20-30 дБ-ге дейін болса ол адам ағзасына зиянын тигізбейді. 130 дБ шамасындағы шу адамға қолайсыз әсер етеді. Шу 150 дБ асса, оны адам ағзасы көтере алмайды.

«ЖГРЭС» АҚ акционерлері:

1. «Самұрық-Энерго» АҚ — 50% акция;

2. «Таразэнерго» ЖШС — 50% акция.

Қызметінің негізгі түрі: электр энергиясын өндіру.

Электр энергиясын өткізу нарығы: Қазақстанның Оңтүстік өңірі.

Ірі клиенттері: «Алматыэнергосбыт» ЖШС, «Жамбыл Жарық Сауда-2030» ЖШС, «Энергопоток» ЖШС, «Оңтүстік Жарық» ЖШС, «Теміржолэнерго» ЖШС. Компанияның веб-сайты: www.zhgres.kz. Қаланың энергия және жылу негізгі көзі болып келетін Жамбыл ГРЭС-і қаладан 8 шақырым жерде орналасқан. Негізгі жанармай табиғи газ, ал қосымша мазут болып келеді [1].

Діріл – ортаның физикалық ластануының бір түрі. Ол айнымалы қысымның механикалық көзінен берілу нәтижесінде пайда болатын жиілік ауқымы кең күрделі тербелмелі үдеріс.

Адамға әсер ету жолына байланысты діріл екі түрге бөлінеді:

- жалпы, ол отырған немесе түрегеп тұрған адамның денесіне салмақ түскен жер арқылы берілетін;
- локалды (жергілікті), түрегеп тұрған адамның қолы немесе аяғы арқылы денеге өтетін.

Діріл биологиялық активтігі жоғары факторлардың бірі. Шуылмен ластану сияқты діріл децибелмен, немесе дірі жылдамдығымен (м/с), діріл шапшаңдатушамасымен (м/с) өлшенеді. Дірілдің амплитудасы мен жиілігінің маңызы зор. Себебі 6-7 Гц тең резонанстық жиілік адамның жанына бататын етіп асқазаны мен басына әсерін тигізеді. Жиілігі төмен діріл адам организмінде жүретін алмасу процестерін: көмірсулардың алмасуын, қанның биохимиялық, көрсеткіштерін өзгертеді, бұл белоктық, ферментативтік, сонымен қатар витаминдік пен холестериндік алмасуды бұзады [6].

Жұмыс барысында ұзақ уақыт дірілдің әсерінде болған адам әр түрлі кәсіптік ауруға ұшырайды, мысалы, асқазанның жаралы кеселіне, психикалық және нерв жүйесі ауруына, гипертония, діріл ауруына шалдықтырады. Кәсіптік аурулардың ішінде діріл ауруыны алатын орны ерекше, осы аурумен жиі ауыратындар машина жасау, металлургия, құрылыс, тау-кен өнеркәсіптерінде, көлік саласында және ауыл шаруашылығында істейтін жұмысшылар.

Діріл жиілігі 16-20 Гц шамасында болғанда діріл ауруы пайда болатын жағдай туады. Діріл жылдамдығының қабылданатын мөлшері 10-4м/с деңгейінде, ал 1 м/с ауру сезіле бастайды. Діріл ұзақ уақыт әсер еткенде ғимарат, техника бұзылуы мүмкін.

Бөлмедегі немесе жұмыс орнындағы шу деңгейін анықтау: белгілі бір бөлмеде шу шығаратын екі бірдей ластағыш көзі бар, яғни қондырғы бар дейік. Олар өшіріліп тұрғанда қоршаған ортадағы, яғни бөлмедегі шу деңгейі $L_n=60$ дБА шамасында. Егерде екеуінде қоссақ бөлмедегі шу деңгейі $L_\Sigma=65$ дБА дейін көтеріледі. Ал екеуінің біреуін ғана қоссақ шу деңгейі L_x неше дБА тең болатынын есептеу арқылы табу қажет.

Есептеу:

$$L_\Sigma=10 \lg 10^{0.1L_n}+2*10^{0.1L_x}=10 \lg (10^{0.1*60}+2*10^{0.1L_x})=10 \lg (10^6+2*10^{0.1L_x})=65$$

Бұл жерде $L_z=10 \lg (10^{0.1L_z})=10 \lg (10^{0.1*65})$ ескере отырып табамыз $10+2*10^{0.1L_x}=10^6$

Сонда бір көзден шығатын шу деңгейі төмендегі қатынаспен табылады:

$$L_x=60+10 \lg((10^{0.5}-1)/2) \approx 60 \text{ дБА}$$

Жамбыл ГРЭС-і республикадағы блоктық типтегі электро-станциялардың біріншісі, әрі өңірдегі ең қуаттысы, және бүгінгі күні Қазақстанның оңтүстік өңірінің негізгі энергетикалық базасы болып табылады.

Қоршаған ортаға тасталатын шығарындылардың ішінде энергетикалық шығарындылардың алатын орны ерекше. Өнеркәсіптік аймақтардың, қаланың, үйдегі жағдайдың және табиғи аймақтардың энергетикалық ластануына себеп болатын негізгі кәсіпорындар, энергетика саласының нысандары, байланыс және көлік жүйелері жатады.

Мемлекетіміздегі блоктық типтегі алғашқы және аймақтағы айтарлықтай қуатты электр станциясы болып саналған Жамбыл ГРЭС бүгінгі таңда да Қазақстанның оңтүстік аймақтарындағы энергетикалық базаның негізі болып отыр.

Республиканың оңтүстігінде таяу жылдары электр энергиясының тапшылығы арта түспек. Осыған байланысты Жамбыл ГРЭС-ның жұмысы ерекше маңызды. Экономиканың көтерілуі, өнеркәсіп өндірісінің өсуі көзделген кезде және аймақтағы электр энергиясына деген сұраныстың артуы жағдайында, сыртқы тасымалдаушыларға энергетикалық тәуелділік асқына түсуі мүмкін. Сондықтан, біздің ойымызша, басым міндеттердің бірі аймақ экономикасының маңызды құрамдас бөлігі саналатын станцияның өзіндік генерациялық қуатын барынша жоғары пайдалануға бағытталып, аймақты электр энергиясымен сенімді қамтамасыз ету болуы тиіс.

ӘДЕБИЕТТЕР

1. Экология (оқулық) - Алматы, 2008
2. Ж.Ақбасова., Г.Ә. Саинова. Экология. Алматы 2003.
3. Гальперин, М. В. Общая экология: учебник для студентов учреждений среднего профессионального образования / М. В. Гальперин. - М.: Форум, 2018.
4. Солдатенкова, Ю.П. Малый практикум по ботанике. Лишайники / Ю.П. Солдатенкова. - М.: Изд-во МГУ, 2017.
5. Петров, К.М. Общая экология: взаимодействие общества и природы: учеб, пособ. для вузов / К.М. Петров. - Изд. 2-е, стер. - СПб.: Химия, 2018.
6. Рамад, Ф. Основы прикладной экологии / Ф. Рамад. - Л.: Образование, 2015.

ПОЛЕЗНЫЕ ПРОГРАММЫ ДЛЯ СОВРЕМЕННОГО ПЕДАГОГА

Стрижак Яна

Научные руководители: Жапарова К.Г., Абдрахманова С.А., старшие преподаватели
Кокшетауский университет им. Ш.Уалиханова, г.Кокшетау

iaannna@mail.ru

21 век – это век технологий и интернета. На данный момент информационные технологии проникли во все сферы жизни человека: экономике, культуре, науке, промышленности, государственном управлении и конечно же образовании. И в этих условиях учителю просто необходимо осваивать информационные технологии, применять их в своей работе, тем самым облегчать свою работу и заинтересовывать учеников чем-то новым.

Существует множество программ для помощи учителю. Используя различные сайты, подобрали 10 приложений для современного педагога.

1. Kahoot – платформа для проведения тестов и викторин на время. Учителя могут создавать собственные либо использовать уже готовые тесты. Для этого приложения ученикам нужны будут телефоны и доступ к интернету.
2. Plickers – платформа для проведения тестов. Учитель готовит именнные карточки для учеников, затем выводит тестовые вопросы на экран и сканирует ответы учеников со своего

телефона. Плюс этого приложения в том, что ученикам не нужны телефоны и доступ к интернету, а учитель может сразу видеть результаты тестов на экране.

3. ZipGrade – приложение, которое сразу проверяет тесты. Для этого учителю нужно распечатать бланки с вопросами и ответами, дать заполнить ученикам и просканировать их листы со своего телефона. Результаты автоматически появляются в процентах и сохраняются в памяти приложения.

4. Quizlet – платформа для запоминания новых слов. Учитель может использовать готовые карточки, либо создавать свою базу слов. Также в этом приложении можно делать различные тесты, игры и многое другое. В ней можно работать как в группе, так и индивидуально. А также можно высылать задание в дистанционном формате.

5. Class Dojo – классный журнал с множеством функций, такими, как, например, вызов к доске случайных учеников. Интересный подход к оцениванию учащихся: у каждого ученика есть свой кабинет, в котором он может получать определенные баллы за выполненную работу.

6. Pinterest – каталог идей по украшению кабинета, дизайну, профессиональные находки, игры и техники, которые будут полезны не только учителям.

7. Prezi – платформа для создания необычных, интересных презентаций. Также есть большая база готовых презентаций по различным темам.

8. Telegram – мессенджер, в котором можно открыть свой канал, создать общую группу, чат с учениками, использовать боты и делиться полезными ссылками.

9. Survio.com – приложение, которое позволяет создавать анкеты для проведения исследований и выводить уже готовые результаты. Можно использовать для проведения мини-исследовательских работ или анкетирование в классе.

10. Padlet – онлайн доска, данную платформу можно использовать для большей самостоятельности ученикам, например, как онлайн проверка классной или домашней работы. Можно делиться постами, ссылками, фотографиями и видео, а также оставлять комментарии.

Педагогу важно идти в ногу со временем, постоянно развиваться и оставаться профессионалом своего дела. Современное общество диктует новые требования к обучению и воспитанию учащихся. Цель урока теперь - это не только получение знаний, умений и навыков, но и подготовка школьника к реалиям жизни. В настоящее время школа должна формировать людей с новым типом мышления, инициативных и коммуникабельных, творческих личностей, смелых в принятии решений, способных постоянно повышать свое образование и ориентирующихся в быстро меняющейся жизненной ситуации. В современном мире нужно всегда успевать его тенденциям развития. Сейчас в нашей стране в систему образования внедряют новые новшества.

21 век- это время прогресса, время перемен. Безусловно любой прогресс коснется и системы образования. Чем лучше образования, тем больше будет прогресс. Многие считают , что добиться эффективного образования можно лишь тогда , когда есть сильный, знающий своё дело учитель. Учитель нового времени - это высококвалифицированный, талантливый, отличающийся неимоверной находчивостью, профессионал своего дела. Но нельзя забывать о том, что не просто достаточно владение материалом и умением вести урок, важно обратить внимания то, какой метод обучения использует педагог.

Но не стоит забывать, что ни одна онлайн-платформа не заменит живого общения между преподавателем и учащимся. Поэтому учитель должен совмещать в себе и использование компьютерных технологий, и умение находить общий язык с учеником.

Литература:

1. <https://www.eduneo.ru/10-prilozhenij-dlya-proaktivnogo-pedagoga/>

ҮЛГЕРІМІ ТӨМЕН БАСТАУЫШ СЫНЫП ОҚУШЫЛАРЫМЕН ЖҰМЫС ЖҮРГІЗУ ЕРЕКШЕЛІКТЕРІ

Сұлтанбек Бакберген Мұхтарұлы

Ғылыми жетекші: Зулкарнаева Жамиля Амангельдиновна пед.ғ.магистрі,
Ш.Уәлиханов атындағы Көкшетау Университеті, Көкшетау қ.

sultanbek_bakbergen@mail.ru

«Мұғалімдік мамандық – бұл адамтану, адамның күрделі және қызықты, шым-шытырығы мол рухани жан дүниесіне үңіле білу. Педагогикалық шеберлік пен педагогикалық өнер—ол даналықты жүректен ұға білу болып табылады», – деп В.А.Сухомлинский ұстаздық іс-әрекетке өз анықтамасын берді [1].

В.А.Сухомлинский мұғалімдік мамандықты дәп сипаттап бергендей. Балаға білім мен тәрбиені бірге беретін ғылым саласы – педагогика. Педагогика бұл – адамзат тарихындағы ең ежелден келе жатқан ғылым салаларының бір бөлігі. Педагогикалық білім ұғымы ұрпақты білімге дайындау немесе тәрбиелеу деп қысқа қайыруымызға болады. Педагогика деген сөз яғни термин, көне грек тілінен шыққан ол балаларды ертіп жүру, баланы жетектеп мектепке апаруы деген сөз. Анығырақ айтатын болсақ, "Педагогика" термині гректің екі сөзінен: "пайс" – балалар және "эгейн" – баланы басқару, тәрбиелеу, жетектеу ұғымдарынан шыққан. Сондықтан баланың болашағын сипаттап беруші де осы – мұғалім деп айтудымызға болады [2].

Алғаш мектеп табалдырығын аттағанда алдыңнан күлімдеп қарсы алатын жан ол – алғашқы мұғалімі. Бастауыш сынып мұғалімінің ерекшелігі сол алдына келген балалардың дамуын қарап, зердесін ашып, болашақ өмірге дайындығының бастапқы баспалдақтарын нық басуға көмек беріп демейтінде осы мұғалім. Келген балалардың дамуы, отбасылық жағдайына байланысты балалар әртүрлі болып келеді. Оларға оқу үшін жағымды жағдай жасау мен балалардың дарынын ашу мұғалімдердің қолында. Бастапқыда балаларда мектеп режиміне үйренісу бойынша бірнеше қолайсыз жағдайлар болуы мүмкін. Оларға мысал келтіретін болсақ балалар ата-аналарын сағынуы, ұжыммен тіл табыса алмауы, сабаққа үлгеруі бойынша келеңсіз жағдайлар орын алу мүмкін. Осы орайда мұғалімнің атқарар қызметі көп және ата-аналармен тиімді тіл табысуы оң нәтижелерді береді. Мұғалімдер мемлекеттік рөлде бекітілмен оқу бағдарламасымен жұмыс жасайды. Ал оқу бағдарламасының мақсаты – әлемдік стандарттарға сай білімді азаматтарды тәрбиелеп шығару. Осы процестердің жүру барысында оқушылардың физиологиялық даму, әлеуметтік дамуы және тағы басқа факторларға байланысты оқушылардың сабаққа деген ынтасы төмендеп, үлгерімі төмен түсіп кететін жағдайлар кездеседі. Мен болашақ мұғалім ретінде үлгерімі төмен оқушылармен жұмыс жасау ерекшеліктері мені қызықтырған тақырыптардың бірі болды.

Үлгермеушілік – қазіргі мектептегі негізгі проблемалардың бірі болып саналады. Сондықтан педагогикалық ұжымның күнделікті әрекеттерінде осы мәселені терең алдын ала қарастырылып отыру қажеттілігін туғызады. Мектеп өмірінде үлгерімі төмен оқушылар мен үлгермеуші оқушылар деген ұғымдар кездеседі. Үлгерімі төмен оқушылар терминін жалпылама сипаттайтын болсақ жалпы меңгерілетін білімнің, тәрбиенің, дамудың кейбір элементтерін игере алмауы, белгілі оқыту барысында пайда болатын белгілі бір жағдайға дайындығының болмауы, қалып қоюы, тақырыптарды түсінбеуін жатқызымыз.

Психолог Н.И.Мурачковский оқушылардың тұлғалық жақтарына қарай үлгерімі төмен оқушыларды типтерге бөлген.

1–тип. Ойлау әрекетінің сапасы төмен болып келеді, бірақ оқуға жағымды қатынасы және оқушылық позициясы сақталған. Сипаттамасы: Ойлау әрекетінің төмендігіне байланысты оқуы да төмен болады. Оқушының сабақты түсінуінде, ойлауында,

талдауында, салыстыруы, нақтылауы, бағалауында нашар дамыған. Оқу материалын қиын меңгереді, көп түсінбей қалады. Сондықтан оқу тапсырмасын орындаудан қашады, сөйтіп ойлау әрекеті тежеледі, оқу дағдылары қалыптаспайды. Осыдан балаларды сыныптастарымен моральдық келіспеушілікке апарып соқтырады, яғни ұжыммен коммуникациясы бұзылып өзін төмен санай бастайды. Мұндай балаларға өзінің мүмкіндіктеріне сәйкес ойлау тапсырмалары беріледі. Бұл оның оқуға деген жағымды қатынасын жойып алмауға ықпал етеді. Бұл типтегі оқушылар жолдастары мен мұғалімнің көмегін қажет етеді.

2-тип. Ойлау әрекеті жоғары болып келеді бірақ оқуды жек көреді, ішінара оқушылық позициясын ұстайды. Сипаттамасы: Бұл типтегі балалар мектепке интеллектуалдық дайындықпен, оқуға деген жақсы тілікпен келеді. Бірақ оқу әрекеті не ұнайды, қандай пәндер ұнайды сонымен ғана айналысады. Мысалы математикадан қабілеті жоғары, бірақ ауызша сөйлейтін пәндерден қашып жүреді немесе жеңіл – желпі оқиды. Немесе керісінше ауызша тез ақпараттарды қабылдап, жазу процесіне келгенде тежелуі мүмкін. Осының нәтижесінде оқушыда оқу дағдысы және біліктілігі қалыптаспайды. Оқу тапсырмаларын жауапсыздықпен, жәй қарқынмен орындайды. Сөйтіп моральдық келіспеушілікке әкеліп соғады. Оның себебі өзінің интеллектуалдық мүмкіндігі мен оны жүзеге асыруы, өздігімен оқу әрекетінің жоқтығы арасындағы қарама-қайшылықтың тууы. Моральдық келіспеушілік оқытудың бастапқы кезінде пайда болып, оқуға деген жағымсыз қатынасы деп түсіндіреді. Бұл типтегі балалардың ата-анасымен сөйлесіп балаға түрлі бағыттарды ұсынуға болады.

3-тип. Ойлау әрекетінің сапасы төмен, оқуды да жек көреді. Ойлау әрекетінің әлсіз дамуы оның оқу үлгерімін төмендетеді. Оқу тапсырмаларына сыни қарамайды, өзінің нәтижесін басқа оқушылардың нәтижесімен салыстыра алмайды, өзін-өзі бағалауы төмен. Танымдық әрекеті әлсіз дамиды, танымдық қызығушылықтары жоқ болып келеді. Сабаққа қатысуы төмен. Көп жағдайда мектепте дене шынықтыру және еңбек сабақтары ғана қызықтырады. Бұл аталғандарды жөндеу үшін мектеп ұжымы, директор, оқу ісінің орынбасарлары, психолог, педагог, социологтардың бірлескен әрекетін қажет етеді. Демек бұл жағдайда мамандардың көмегіне жүгінеміз. Атап айтсақ: педагогтың алдында тұрған мәселені шешудің басты жолы мектеп психологінің басшылығымен диагностика жүргізіледі. Сыныптың диагностикалық картасын жасайды, сыныпты зерттейді, медициналық қызметкерлердің балалардың денсаулығы туралы анықтама қағазының болуы, әлеуметтік қызметкерлер отбасы жағдайын зерттеуі қажет. Осы диагностика нәтижесін негізге ала отырып, мектептің әдістемелік жоспары құрылады. Осы процестерден өте келе ары қарай мәселені шеше аламыз. Ата – анасымен тығыз жұмыстар жүргізіледі.

Оқушы ұжымының достығына, еңбек сүйгіштігіне, білімге құштарлығына бағытталған тәрбие жұмысы жүйесін құру қажет. Дегенмен, мұғалімнің шеберлігі басты рөл атқарып, оқушының пәнге деген қызығушылығын туғызу, оқушының білетінінің жаңа аспектісін көрсете білуі, біліктілігі мен дағдысын жаттықтыратындай, пән аралық байланысты туғызып, қазіргі үйреніп отырған тақырыбы мен бұрынғы өткен тақырыптары арасындағы байланысын түсінетіндей жағдай жасау керек. Оқуға деген оқушының жағымды қатынасы және сабақтағы дербестігі басты көрсеткіші болып табылады. Демек оқушылар әр сабақта өздерін жайлы сезінуі өте маңызды. Көптеген психологтардың пікірінше ең бастысы оқушының оқуға деген эмоционалдық қатынасын туғызу керек деген. Себебі бала дүниеге үлгермеуші оқушы болып келмейді. Әр баланың өз ерекшелігі мен дарыны бар. Абай атамыз айтқандай «Адамды тәрбиелеуге болмайды дегеннің тілін кесу керек» деп бекер айтпаса керек. Осы мәселенің келесі шешіміне келетін болсақ [3].

Осы сауалдың кезекті жауабы сараланған тапсырмалар – бұл жаттығулар жинағы, оларды орындау негізінде балалар ережелерді, түсініктерді жақсы түсініп, игереді, қажетті дағдыларды қалыптастырады. Сараланған тапсырмалар тақтада, кәртішкеде, слайдтарда, таблицаларда жазылуы мүмкін. Бұл балалардың назарын сабаққа аударуға көмектеседі.

Оқыту барынша тиімді болу үшін мұғалім әр оқушының әлсіз және күшті жақтарын, кемшілігі мен қол жеткізген табыстарын жақсы білуі қажет. Жаңа тақырыпты үйрену барысында үлгерімі төмен оқушылардың зейінін тақырыптың маңызды, қиындау бөлімдеріне аудару мақсатына, мұғалім сабақты түсіндіру барысында оларға жиі сұрақтар қойып, түсінгендерін сұрап отырулары керек, оларды өздеріне көмекші ретінде тартып, жаңа материалды игерудегі кезеңдерінде үнемі ынталандыру керек. Өздігінен жұмыс істеу барысында қателерін түзетуге арналған жаттығу үлгілері берілуі тиіс. Жаңа тапсырманы күш салып, ынтамен жұмыс жасау үшін орындаған жұмыстарының дұрыс жерлерін айтып отыру керек. Бұл баланың сабаққа деген қызығушылығын арттырып, оқуға деген мотивациясын жоғарлатады. Осы тұрғыда өзіміздің ұлы педагог психологтарымыздың көзқарастарын айтып кету әбден орынды. XX ғасыр басындағы қазақ педагогикасы мен психологиясының іргетасы М.Жұмабаев пен Ж.Аймауытовтың еңбектерімен қаланғаны бәрімізге белгілі. Олар дәл осы үлгерімі төмен оқушыларға байланысты еңбек жазбағанымен, оқуда жетістікке жетудің мәселелерін кеңінен айтып кеткен. Мәселен, М.Жұмабаев «Педагогика» еңбегінде, оқу тәрбие ісінің басты субъектісі – мұғалімге және сол мұғалімге байланысты оқушылардың білімді игеру мәселелеріне тоқталған: «...тәрбиеші баланың дұрыс ойлап үйренуіне көп күш жұмсау керек. Білікті тәрбиеші баланың ойын жетектемесе бала ұғымды, үкімді теріс жасауға, қате ой шығаруға үйреніп кетеді. Баланы заттарды топ – топқа бөлгізіп үйреткенде, жеңілден ауырға көшуді естен шығармау керек. Мұғалімнің шеберлігі өзі білгенін білімнің бәрін балаға тез білдіруде емес, еппен басқыштап білдіруде» деп айтып кеткен. Мен бұл нұсқауға сөзсіз келісемін. Қарапайымнан күлделіге қадамдап өту керек.

Сонымен қатар үлгерімі төмен оқушыларды оқытуда кең таралған тәсілдердің бірі, «Көрнекілік арқылы оқыту – шәкірттерге деректі нәрселерді көрсету жәрдемімен барып, дерексіз ұғымдарға көшу» дейді ғалым. Осылайша оқушылармен жұмыс істеуде олардың сабаққа, білімге деген қызығушылықтарын арттырып, ынталандыру мақсатында мұғалімдердің қолдау көрсетуі - үлгермеушілікпен күресу, үлгерімі төмен оқушылар санын азайтуға септіктерін тигізері сөзсіз. Осы мақсатта мектеп психологі пән мұғалімдермен жиі әңгімелесіп, кеңес – сабақтар өткізіп отыру керек.

Үлгерімі төмен оқушылармен жұмыс жасауға қажетті жағдайлар мен ұсыныстарды есте ұстаған жөн:

1. Балаға күтпеген жерден сұрақ беріп, тез жауап беруін талап етпеңіз.
2. Жауаптың жазбаша түрде берілгені жақсы.
3. Сабақ сұраудың және ынталандырудың дұрыс жолдарын таңдау арқылы оқушылардың өздеріне деген және өз білімдеріне деген сенімділіктерін қалыптастыру керек.
4. Оқушылардың сәтсіздіктері мен кемшіліктерін абайлап санау керек, себебі олардың өздері де өз кемшіліктерін ауыр сезінеді.
5. Жұмысқа тез кіріскенін талап етпеңіз, себебі олар бірте-бірте кіріседі.
6. Олардың өзін емес, іс-әрекеттерін бағалаңыз.
7. Олардың алдына нақты міндеттер қойғанда, мүмкіндіктерін ескеру керек.
8. Баладағы жақсы, жағымды қасиеттерді көре біліңіз, табыстарын дәріптеңіз.
9. Оқуға жағымды көзқарасын қалыптастырыңыз.
10. Үлгермеуші оқушымен жұмыс істегенде сызбалар, қосымша тірек көрсеткіштерін көп пайдаланыңыз.
11. Баланың денсаулық жағдайын ескеріңіз.

Оқу процесі мұғалім мен оқушы арасындағы қарым-қатынасқа негізделген. Дегенмен, оқу жұмысы дұрыс ұйымдастырылғанның өзінде де бірнеше нашар оқитын және үлгермейтін оқушылар болатыны анық. Бұл құбылыс сан алуан себептерден тұратын, ол себептер әрине, көптеген оқушының жеке басының психологиялық ерекшеліктеріне байланысты екендігін айтып өттік. Сол себептерге байланысты үлгермеушілерге психологиялық қолдау көрсету мектеп психологінің міндеті болып табылады. Оқуға,

танымдық іс-әрекеттерге қызығушылығын ояту үшін алдымен оқушының өзіне деген сенімділігін қалыптастыру керек. Балаға өзінің сенімсіздігін жеңуге қалай көмек көрсетуге болады?

Психолог мұғаліммен бірлесе отырып, оқушының жетістікке жетуіне және содан жағымды эмоцияны сезіне білінуіне жағдай жасау керек. Ол үшін баланың алдына оның мүмкіндігі жететіндей өзінің «жақын даму аймағындағы» орындай алатын тапсырмалар мен міндеттерді қою керек. Және бұндай оқушылардың ашылуына жазғы демалыс лагеріне бару, туристік жорықтар жасау, спорттық шараларға қатысу және т.б. іс – шаралар көмектеседі. «Жетістікке жеткізетін» жұмыстарды бөліп беру үлгермеуші оқушыларға қатысты мұғалімдердің, ата – аналарының, құрбыларының көзқарастарын жағымды жаққа өзгертуді [4].

Өзімнің алғашқы тәжірибемдегі жағдайды айтатын болсам. 2–сынып оқушылары ішінде оқу жылдамдығы төмен оқушы қыз болды. Мектеп мұғалімі өз деңгейіндегі тапсырмалар беріп отырды. Және ең маңызды дүние ата – анамен бірлесе жұмыс жасалды. Оқушыны оқу курстарына берді және үйден үнемі қадағалау жағдайлары жасалған болатын. Осы әрекеттердің нәтижесінде оқушы 1 – минутта 25 – 30 сөзден 70 – 80 сөзге жетті.

Қорыта айтатын болсам, білім негізі – бастауыш сыныпта қаланатыны жұртшылыққа белгілі жағдай. Оқушының бұл сыныптарда алған білімінің тиянақты да сапалы болуы – жоғары сыныпқа барғанда жақсы оқуының кепілі болатындығын ешкім жасыра алмайды. «Заманауи әлемде елдің қуаты ең алдымен азаматтарының білімімен өлшенеді»,– деп Елбасымыз айтып өткендей әрқашан білімге құшақ жаюмыз керек. Бұл қызметтің ауыр жүгі мұғалімдерде екені сөзсіз. Сондықтан біз оқушылардың білім алуына бар жағдайды жасаймыз [5],[6].

Бастауыш сыныпта кездесетін үлгерімі төмен оқушылармен жұмыс тыңғылықты жүргізілетін болса өз нәтижесін береді. Болашағымыздың кепілі болашақ ұрпақтың қолында. Ал сол елін, жерін сүйген жастарды біліммен сусындатып тәрбие беретін мына біздер яғни мұғалімдер. Мұғалім оқушының қанатын құлаштай сермеуіне зор көмегін береді. Әр мұғалім өзінің қабілеттілігін үнемі жетілдіріп отыруы өте маңызды. Себебі білімі жоғары болған сайын балаларға беретін білімі ұшан теңіз болмақ. Және оқушылардың жеке ерекшеліктерін ескеру көп көмегін береді. Оқушылардың жетістіктерін үнемі айтып отыру білім алудағы процестерді жылдамдататыны анық.

Пайдаланылған әдебиеттер:

1. Алғашқы ұстазым. Клара Дәрмағамбет 08.10.2019ж.
2. Kitaphana.kz. Педагогика пәні, оның негізгі ұғымдары.
3. «Бастауыш мектеп» 2011, №04 Мектептегі үлгерімі төмен оқушылармен жұмыс С.Жиенбаева, К.Исабаева. 15,16 бет.
4. «Математика және физика» 2014, №3 Үлгерімі төмен оқушылармен жұмыстар жүргізу Г.Таттымбетова. 30,33 бет.
5. Infourok.ru "Үлгерімі төмен оқушымен жұмыс" баяндама.
6. Елбасы Нұрсұлтан Әбішұлы Назарбаевтың нақыл сөздер жинағы.

МАТЕМАТИКАДАН СЫНЫПТАН ТЫС ЖҰМЫС ПРОЦЕСІНДЕ ОҚУШЫЛАРДЫҢ ЛОГИКАЛЫҚ ОЙЛАУЫН ДАМУЫ

Тажмахан Адлия Ержанқызы

Ғылыми жетекші: Иксатова Балжан Касымовна, педагогика ғылымдарының магистрі, аға оқытушы, лектор.

Ш.Уалиханов атындағы Көкшетау Университеті, Көкшетау қ.

adliya250802@gmail.com

Бастауыш мектеп жасында балалардың логикалық ойлау негіздерін қалыптастырып, дамытып, ақыл-ой операцияларының әдістерін үйретуде жан-жақты және мақсатты түрде жұмыс жүргізілуі керек. Логикалық ойлау-балалардың ой-өрісін дамытудың ең жоғарғы сатысы болып саналады. Бұл кезеңге жету күрделі және ұзақ процесс, өйткені логикалық ойлаудың жан-жақты дамуы ақыл-ой әрекетінің жоғары белсенділігі ғана емес, сонымен бірге шындық объектілері мен құбылыстарының жалпы және маңызды белгілері туралы жалпылама білімнің жеткілікті деңгейін талап етеді. Бала 14 жасқа толғанша және ол формальды логикалық ойлау кезеңіне жеткенше және оның ойлауы ересектердің психикалық әрекетіне тән ерекшеліктерге ие болғанша күтпей, логикалық ойлаудың мақсатты дамуын бастауыш мектеп жасында бастау керек. Сонымен қатар, логикалық ойлауды дамытуды тек сыныпта ғана емес, сонымен қатар сыныптан тыс жұмыстарда да, бастауыш мектеп жасындағы балалар үшін қолжетімді және білім деңгейіне сәйкес келетін әртүрлі формалар мен әдістерді пайдалана отырып, жан-жақты және жүйелі түрде жүзеге асыру өте маңызды және олардың интеллектуалдық даму деңгейі. Айта кету керек, математикадан логикалық ойлауды дамытуға негізгі жүктемені көтеретін пәндердің бірі болып табылады, сондықтан бұл дамудың осы оқу пәні аясында мүмкіндігінше тиімді, оның ішінде сыныптан тыс жұмыстарды көбінесе сабақта қолданған жөн.

Логикалық ойлау – бұл психикалық құбылысты қарастыру қажеттілігін алдын ала анықтайтын жалпы ойлау түрлерінің бірі. «Ойлау» дегеніміз: «ойлау шындықтың жалпылама және жанама бейнеленуімен сипатталатын жеке тұлғаның танымдық әрекетінің процесі». Ойлау-бұл адамдардың өміріндегі нақты қарама-қайшылықтарды шешу, оның жаңа мақсаттарын қалыптастыру үшін олардың субъективті бейнелерін, олардың мәні мен мағынасын адам санасындағы шығармашылық түрлендіру болып табылатын объектілерді бейнелеу процесі. Табиғат пен қоғамның объективті күштерінің мәнін аша отырып, оларға қол жеткізудің жаңа тәсілдері мен жоспарларын ашу.

Ойлау - нақты ойлау пәніне объективті түрде тән қарама-қайшылықтарды шешуге бағытталған жағдайда ғана мүмкін болатын білімді мақсатты түрде пайдалану, дамыту және арттыру. Ойлау ең маңызды рөлді түсіну (адамдардың бірін-бірі, олардың бірлескен әрекетінің құралдары мен объектілерін) атқарады. Ал ойлау мен тілдің байланысы кез келген жағдайда - адам өз ойын дауыстап айтса да, үнсіз ойласа да (өзіне) сақталады. Екі жағдайда да бірдей жүйке механизмдерінің әрекеті, бірдей сөйлеу сигналдарының қолданылуы байқалады. Бір ғана ерекшелік адам үнсіз ойланғанда сөйлеу аппаратының бұлшықеттерінің қозғалысы әлсірейді. Кіші мектеп жасындағы логикалық ойлауды дамыту ерекшеліктерін қарастыруға келер болсақ, бастауыш мектеп жасы шындыққа деген танымдық қатынасты, оқу дағдыларын қалыптастырудың, логикалық ойлауды ұйымдастыру мен дамытудың сезімтал кезеңі екенін атап өткен жөн. Р.С. Немов ойлаудың келесі түрлерін анықтайды: теориялық (ол теориялық концептуалды және теориялық бейнелі болып бөлінеді) және практикалық (бейнелік-бейнелі және көрнекі әсерлі болып бөлінеді).

Теориялық концептуалды ойлау - адамның мәселені шешу барысында ұғымдарға сілтеме жасайтын, сезімнің көмегімен алынған тәжірибемен тікелей айналыспай-ақ санада іс-

әрекеттер жасайтын ойлауы. Басқа адамдардан алған, концептуалды түрде айтылған дайын білімді, пайымдауларды, тұжырымдарды пайдалана отырып, мәселені басынан аяғына дейін өз санасында талқылап, шешімін іздейді. Теориялық концептуалды ойлау ғылыми теориялық зерттеулерге тән.

Теориялық бейнелі ойлаудың концептуалды ойлаудан айырмашылығы – бұл жерде адамның мәселені шешу үшін қолданатын материалы ұғымдар, пайымдаулар немесе қорытындылар емес, бейнелер. Олар тікелей жадтан алынады немесе қиял арқылы шығармашылық түрде қайта жасалады. Мұндай ойлауды әдебиет, өнер қызметкерлері, жалпы, образдармен айналысатын шығармашылық адамдар пайдаланады. Психикалық мәселелерді шешу барысында сәйкес бейнелер адам оларды манипуляциялау нәтижесінде өзін қызықтыратын мәселенің шешімін тікелей көре алатындай психикалық түрленеді.

Ойлаудың қарастырылған екі түрі де – теориялық концептуалды және теориялық бейнелі – шындықта, әдетте, қатар өмір сүреді. Олар бір-бірін жақсы толықтырады, адамға болмыстың әртүрлі, бірақ өзара байланысты аспектілерін ашады. Теориялық концептуалды ойлау абстрактілі болса да, сонымен бірге шындықтың ең дәл, жалпыланған көрінісін қамтамасыз етеді. Теориялық бейнелі ойлау оның нақты субъективті қабылдауын алуға мүмкіндік береді, ол объективті-концептуалдыдан кем емес нақты. Ойлаудың анау-мынау түрінсіз біздің шындықты қабылдауымыз шындықтағыдай терең де жан-жақты, дәл және әртүрлі реңктерге бай болмас еді.

Ойлаудың келесі түрінің – бейнелі-бейнеліліктің айрықша ерекшелігі – ондағы ойлау процесі ойлаушы адамның айналадағы шындықты қабылдауымен тікелей байланысты және онсыз жүзеге аспайды. Көрнекі және бейнелі ойлау арқылы адам шындыққа байланады және ойлауға қажетті бейнелердің өзі оның қысқа мерзімді және жедел жадында беріледі (керісінше, теориялық бейнелі ойлауға арналған бейнелер ұзақ мерзімді жадтан алынады, содан кейін түрленеді).

Ойлаудың бұл формасы мектепке дейінгі және бастауыш мектеп жасындағы балаларда, ал ересектерде - ең толық және кең түрде көрінеді практикалық жұмыс жасайтын адамдарға. Ойлаудың бұл түрі барлық адамдарда жеткілікті түрде дамыған, олар көбінесе өз қызметінің объектілері туралы шешім қабылдауға тура келеді, тек бақылау арқылы, бірақ оларға тікелей қол тигізбестен.

Кіші мектеп оқушыларының логикалық ойлауын дамытуда математика мен тіл ерекше рөл атқарады, өйткені бұл ғылымдар балаларға адамдар қолданатын негізгі белгілер жүйесін ұсынады. Кіші жастағы оқушылардың математикалық ұғымдарды меңгеруі мектепте оқудың басынан бастап қалыпты жүруі үшін оқушыларға тиісті білім мен түсініктерді пайдалана отырып, әртүрлі практикалық есептерді шешуді жиі ұсыну керек. Кіші мектеп жасындағы дамудың орталығына айналатын сөздік-логикалық ойлау. Ойлаудың дамудың жаңа, жоғары сатысына өтуінің арқасында кіші жастағы оқушыларда барлық басқа психикалық процестердің қайта құрылуы жүреді, есте сақтау қабілеті ойлауға, қабылдау ойлауға айналады. Ойлау процестерінің жаңа кезеңге өтуі және осыған байланысты барлық басқа процестердің қайта құрылуы бастауыш мектеп жасындағы психикалық дамудың негізгі мазмұнын құрайды. Сабақтан айырмашылығы, сыныптан тыс жұмыс ең алдымен оқушылардың дамуын, олардың қажеттіліктері мен қызығушылықтарын қанағаттандыруды қамтамасыз етеді, оқиғалар мен істерге ерікті түрде қатысуды қамтамасыз етеді, оқушыларға еркін таңдау және өзін-өзі анықтау мүмкіндігін береді (балалар мазмұнын өздері анықтайды немесе таңдайды, сыныптан тыс іс-шараларға өзіндік қатысу формалары мен әдістері), өзіңіздің қабілеттеріңіз бен даралығыңызды жүзеге асыруға мүмкіндік береді. Сонымен, қазіргі уақытта сыныптан тыс жұмыстар деп мектеп оқушыларының тәрбиелік және рухани - адамгершілік жағынан дамыту мақсатында олар жеке қызығушылықтары негізінде мұғалім ұйымдастыратын кез келген өз бетімен іс-әрекеті немесе сыныптан тыс уақытта оқушылардың өздері ұйымдастыратын өздік іс-әрекеті түсіндіріледі.

Кіші жастағы оқушылардың мектептен тыс жұмыстарына қолдау көрсету кезінде мұғалім келесі принциптердің орындалуын қамтамасыз етуі керек:

- 1) оқушылардың жеке басын қолдау және дамыту, бұл оқушылардың іс-әрекетіне араласпай, оларға дараланған көмек көрсетуді, олардың дербестігі мен дайындық деңгейіне сәйкес келетін педагогикалық құралдарды қолдануды, олардың жан-жақты диагностикасын білдіреді;
- 2) оқушылардың өз бетінше шешім қабылдауына жағдай жасауды көздейтін оқушылардың субъективті позициясын қамтамасыз ету;
- 3) оқушылардың өзіне деген сенімділігін арттырып, мотивациясын дамытуға мүмкіндік беретін жетістік жағдайларын жасау;
- 4) оқушылардың сабақтан тыс жұмысын ұйымдастырудың икемділігі мен қызығушылығы, олардың өз қызметі мен іс-әрекетінің тәсілдері мен түрлерін таңдау, ұсыну және өзгерту мүмкіндігі болған;

Математика сабағында сыныптан тыс жұмыстарды ұйымдастыру ерекшеліктерін қарастыруға тікелей тоқталатын болсақ, математиканың интеллектіні қалыптастыратын пән ретінде танылғанын айта кеткен жөн. Мектеп оқушыларының математика сабағында алған білімдері, іскерліктері мен дағдылары оқу-тәрбие процесінің құрамдас бөлігі болып табылатын дұрыс ұйымдастырылған сыныптан тыс жұмыстарда дамып, кеңейіп, тереңдетіп, практикалық қолданысын табады.

Сыныптан тыс жұмыстың үш түрін бөлуге болады:

- 1) бағдарламалық материалды меңгеруде басқалардан артта қалған мектеп оқушыларымен жұмыс, яғни математикадан қосымша сабақтар;
- 2) математикаға қызығушылық танытқан мектеп оқушылары мен жұмыс;
- 3) мектеп оқушыларының математиканы оқуға деген қызығушылығын дамыту мақсатында жұмыс жасау;

Кіші жастағы оқушылармен жүргізілетін сыныптан тыс жұмыстар үшін олар үшін әртүрлі дидактикалық математикалық ойындар, логикалық математикалық есептер, математикалық викториналар және математика тарихы бойынша материалдар ең қолайлы және қызықты жұмыс түрлерін қолданған жөн. Сыныптан тыс жұмыстың барлық осы түрлерін толығырақ қарастырайық. Демек, кез келген дидактикалық ойынның басты мақсаты – тәрбиелік. Сондықтан ондағы негізгі компонент ойын тапсырмасы арқылы балалардан жасырылған дидактикалық тапсырма болып табылады. Балалар жай ғана ойнайды, бірақ олардың ішкі психологиялық мәні бойынша бұл ойын процесс жүзінде еріксіз оқыту процесі болып табылады. Дидактикалық ойынның өзіндік ерекшелігі жай ғана екі тапсырманың ұтымды үйлесімі арқылы анықталады дидактикалық және ойын. Дидактикалық ойын түріндегі білім беру балалардың ойдан шығарылған жағдайға түсуге және оның заңдылықтары бойынша әрекет етуге ұмтылуына негізделген. Логикалық тапсырма міндетті түрде өзіндік, таңқаларлық және тиімді шешім элементтерін қамтиды. Мұндай есептерді шешу жалпы ойлауды, жекелей алғанда логикалық ойлауды дамытады.

Ойымды қорытындылай келе, мұғалім оқушылардың логикалық ойлауын дамыта отырып сабаққа деген қызығушылығын артыру. Математика сабақтарына қызығушылықты қалыптастыру керек оқушыға, санада арифметикалық есептеулер жүргізу қабілетін қалыптастыру, зейінді тез тапқырлықты және ақпаратты дәл қабылдау қабілетін дамыту ойлау икемділігі мен жылдамдығын дамыту, математика тарихымен танысу.

Математика сабақта ең алдымен логикалық ойлауды дамытуға бағытталған тапсырмалар мен есептер қолданған дұрыс. Оқушылардың логикалық ойлауының даму деңгейі шамалы өзгерсе, онда эксперименттік топта логикалық ойлаудың даму деңгейінің айтарлықтай өсуі байқалады.

- 1) Б.М. Қосанов, Р.К. Әміртаева «Математикадан дидактикалық ойындар және қызықты жаттығулар».
- 2) Немов Р.С. Психология. В 3 томах. М., 1995
- 3) С.Елубаева. «Математикадан жүргізілетін сыныптан тыс шаралар»
- 4) Ш.Құрманалина «Математиканың бастауыш курсының оқыту»

«Е.Н. АУЕЛЬБЕКОВ – ВИДНЫЙ ГОСУДАРСТВЕННЫЙ И ОБЩЕСТВЕННЫЙ ДЕЯТЕЛЬ КАЗАХСТАНА»

Тасымова Меруерт, Люзина Виктория

Научные руководители: Жапарова К.Г., Абдрахманова С.А., старшие преподаватели
Кокшетауский университет им. Ш.Уалиханова, г. Кокшетау

meruertsugralina@gmail.com

vika.lyuzina@bk.ru

Еркын Нуржанович Ауельбеков – выдающаяся персона казахского народа, внёсший большой вклад в развитие и процветание нашей страны и города Кокшетау. Благодаря своему усилию сделал лучше жизнь народа.

Из воспоминания Чернова Вячеслава Федоровича. Из книги «Сын земли»... «Как жаль, что в жизни встречается так мало таких людей. А если и попадаются такие, то не ценим драгоценных минут общения с ними. Мне посчастливилось работать под руководством Еркина Ауельбекова не один год. А это уже не драгоценные минуты, а настоящий многолетний клад. Считаю Еркина Нуржановича не метеоритом в истории края, а яркой звездой, которая всегда будет светить на небосводе Кокшетау» [1].

Уходя на пенсию, Е.Н. Ауельбеков сказал своим соратникам, что не оставит своим родным и близким никакого богатства: ни счета в банках, ни роскошные машины: «Я оставляю всем вам свою незапятнанную честь. Это мое самое большое и бесценное богатство». Он жил и творил во имя народа и для своего народа. Его репутация среди народа была безупречна чиста. Биография Е. Ауельбекова заслуживает того, чтобы о нём писали, и она нужна не его современникам, а нужна молодому поколению как пример, как образец безусловного служения своему народу, своей Родине..

В 1953 году Еркын Ауельбеков окончил Московскую Сельскохозяйственную Академию и был назначен главным агрономом совхоза Северо-Казахстанской области. Пожалуй, в те годы это было огромной сенсацией. Потому что, уже в таком юном возрасте и так стремительно подниматься по ступеням службы. И, конечно, в этом ему помогли такие качества: как преданность своему делу, умение находить решения в любых вопросах, трудолюбие. В 1967 году Е. Ауельбеков избирают первым секретарем Кокшетауского обкома партии. За время работы он внес значительный вклад в улучшение социально-экономического положения родного края. За эти годы Кокшетауская область в бывшем Советском Союзе стала одной из ведущих по развитию отрасли крестьянского хозяйства. В регионе особое внимание уделялось строительству, экономике. Кокшетауцы сохранили особенно тёплые воспоминания о нём, отдавшему родному краю 10 лет своей жизни. Именно земляки посвятили Еркину Нуржановичу Ауельбекову экспозицию в областном музее, а потом когда он уже ушёл из жизни поставили ему памятник. Ведь именно в Кокшетауской области Еркину Ауельбекову за успехи в развитии сельского хозяйства, особенно мясного овцеводства, было присвоено самое высокое в те годы звание - Героя Социалистического труда. Люди помнят, что было построено в области и в городе в годы работы Е.Н. Ауельбекова, например, систему Беловодского водопровода, обеспечившую

живительной влагой Кокшетаускую и Усть-каменогорскую области. В годы руководства Еркыном Ауельбековым в области были сооружены многочисленные центральные усадьбы совхозов, колхозов, рабочих поселков, в городе Кокшетау построены железнодорожный и автобусный вокзалы, домостроительный комбинат, аэропорт, главпочтамт, гостиница «Достык», Дворец им. В. Ленина «Кокшетау», Дом политпросвещения, построены микрорайоны «Юбилейный» и «Боровской». За особые заслуги в развитии экономики и культуры города и области, повышению её благосостояния Еркыну Нуржановичу Ауельбекову в 1998 году присвоено звание «Почётный гражданин города Кокшетау». В ходе мероприятия представлена книжная выставка «Туған жер перзенті», посвященная жизни и трудовой деятельности Еркина Ауельбекова. А также одна из улиц областного центра с 1999 года и поныне носит его имя

22 января 1985 г. он был направлен в Кызылординскую область (с большим преобладанием коренного населения), которая находилась в очень бедственном положении: высыхание Арала, присутствие космодрома Байконур создавали массу социальных, экономических, экологических и др. проблем для населения. В течение двух месяцев объездил почти все населенные пункты, ознакомился с положением дел на местах, с годами накопившимися проблемами края. Еркын Ауельбеков на партийном активе прочитал обстоятельный доклад, где изучил текущую обстановку в области, изложил решение накопившихся проблем, в том числе по проблеме коррупции. Но проблемы Кызылординской области оказались значительно серьезнее. По многим признакам социально-экономического развития она отставала от других регионов Казахстана в два, а то и в три раза, поэтому Е.Н. Ауельбеков через два года руководства пришел к выводу о необходимости особой помощи со стороны республики и советского руководства. В результате в 1986 г. было принято специальное постановление за подписью председателя Совета министров СССР Н.И. Рыжкова «О социально-экономическом развитии Кызылординской области». Он добился принятия еще ряда специальных постановлений. И это было положено в результате настойчивой деятельности Е.Н. Ауельбекова.

Еркын Ауельбеков выдающаяся личность, не только Кокшетау, но и всего Казахстана. И именно заслуги таких людей не должны оставаться без внимания. Ведь это великий человек, с великим именем! Такие личности и есть духовное возрождение нашего Казахстана!

Е.Н. Ауельбеков наглядный пример для чиновников разных рангов на кого нужно равняться чтобы быть настоящим руководителем. Очень жаль, что в наше время редко встретишь таких людей, которые во благо родины будут трудиться, не щадя сил, здоровья и бескорыстно! Нам не хватает таких людей - порядочных, добрых, болеющих за дело, не думающих о своем личном благе, а служащих во благо родины.

Еркын Ауельбеков - это преданный сын Республики Казахстан, всю свою жизнь он посвятил служению Отчизне и народу, процветанию родного края. Личность известного государственного деятеля, мудрого политика Еркина Ауельбекова навсегда останется в памяти соотечественников.

Литература:

1. Чернова В. Ф. Из книги «Сын земли».
2. Государственный архив г.Кокшетау,
3. <https://pkzsk.info/autor/kazimirchik>; http://www.warheroes.ru/hero/hero.asp?Hero_id=15389;

БИОЛОГИЯДАН ЗЕРТТЕУЛЕР ЖҮРГІЗУДЕ БАҚЫЛАУ ӘДІСІНІҢ МАҢЫЗЫ

Ұ.П. Таубай

Ғылыми жетекші: профессор Дурмекбаева Ш.Н., биология және оқыту әдістемесі кафедрасының меңгерушісі, биология ғылымдарының кандидаты
«Ш.Уәлиханов атындағы Көкшетау университеті» КеАҚ, Көкшетау қ.

ulbosin_taubaeva@mail.ru

Биологияны зерттеудің алғашқы әдістері: бақылау, сипаттау, салыстыру, алынған білімді жіктеу. Биологияны зерттеудің заманауи әдістерінің ең ежелгі түрі – бақылау және сипаттау әдісі. Ол нақты биологиялық фактілер мен құбылыстарды бақылауды, сипаттауды және талдауды қамтиды. Ботаника, зоология, экология, генетика салаларында қолданылады. Қазіргі уақытта бұл әдіс оптикалық жабдықты (жарық және электронды микроскоптар, эндоскопиялық жабдықтар және т.б.) қолдана отырып қолданылады.; эксперимент тірі табиғаттың қасиеттері мен құбылыстарын оқшаулап зерттеуге, қажет болған жағдайда қажетті жағдайларды бірнеше рет қайталауға мүмкіндік береді; салыстырмалы әдіс анатомияда, эмбриологияда және палеонтологияда қолданылады. Оның принциптері жүйелі жіктеуге, түрлердің эволюциялық байланысын орнатуға, жер бетіндегі әртүрлі тіршілік формаларының пайда болуы мен даму заңдылықтарына негізделген; тарихи әдіс организмдердің пайда болуы мен дамуының заңдылықтарын, олардың құрылымы мен функцияларының қалыптасуын анықтайды. модельдеу әдісі зертханалық жағдайда табиғатта байқалмайтын процестерді көбейтуге мүмкіндік береді [1; 221-бет].

Бақылау (лат. observatio) - зерттеушінің зерттеу объектісі туралы бастапқы деректерді жинауға мүмкіндік беретін әдіс. Бақылаудың сәтті болуы көптеген себептерге байланысты: ең алдымен, қаншалықты айқын және нақты бақылау міндеті қойылды, бақылау жоспары қаншалықты дұрыс жасалды, бақылаушы қалай дайындалды, оның байқағыштығы, фактілерді жаза білу қабілеті, нақты материалды талдау және синтездеу қабілеті қаншалықты дамыған болуына байланысты. Бақылаудың барлық кезеңдерін дәйекті түрде орындау кезінде бақылау мақсатты болады: қажеттілік, қызығушылық → мақсат, гипотеза, жоспар [2; 23-бет].

Ғылыми және оқу бақылауында бұл кезеңдер барлық оқушылар меңгеруі керек жалпыланған дағдыларда жүзеге асырылады. "Бақылау" ұғымын ассимиляциялауды ұйымдастырған кезде жаратылыстану ғылымдарында белгілі-бір алгоритмді басшылыққа алған жөн :

-өзіңіздің жеке қызығушылығыңызды анықтаңыз (неге?);

-мақсат, гипотезаны тұжырымдау (мен не нәрсеге қол жеткіземін?).

Оқу бақылауының мақсаттары: бір нәрсе туралы түсінік алу, ақпарат алу ...

Гипотеза оқу бақылауында болмауы мүмкін):

-бақылау объектісін таңдау (зат, зат, құбылыс) (не?);

-бақылау шарттарын (уақыты, орны, ұзақтығы) анықтаңыз (қашан? қайда?);

-іс-қимыл жоспарын жасау;

-нәтижені бекітудің қажетті әдісін таңдаңыз (ауызша сипаттама, сурет, схема, кесте, хаттама, есеп);

-процесті қабылдауды іс жүзінде жүзеге асыру; нәтижелерді өңдеу және талдау бақылау;

-тұжырымдау қорытындылау.

Өз еңбектерінде К. Д. Ушинский тірі организмдерді бақылаудан бұрын мұғалім алдын-ала бақылау жұмыстарын жүргізуі керек: бақылаудың мақсатын анықтау; нысанды таңдау; тапсырмаларды әзірлеу және оқушылармен таныстыру; қажетті жабдықты таңдау; балаларды бақылау әдістерімен және нәтижелерді белгілеу формасымен таныстыру [3; 351-бет].

Бақылаулар үшін белгілі-бір ақпарат алуға көмектеседі кез-келген гипотезаны теориялық түсіну және түсіндіру, растау немесе теріске шығару және т.б жатады. Бүгінгі таңда бақылау әдісі сабақтарда да, сыныптан тыс жұмыстарда да, жобалық және оқу-зерттеу жұмыстарында кеңінен қолданылады [4; 271-бет].

Бақылауды ұйымдастыра отырып, мұғалім барлық мәселелерді шешеді: оқушылардың табиғат туралы және қоршаған әлем; байқауды дамытуға ықпал ететін байқауды жүзеге асыру; эстетикалық қабылдауды дамыту және экологиялық сананы қалыптастыру. Бақылау (көру, есту, ойлау) қабілеті көптеген мектеп оқушыларында қалыптаспаған. Биология және химия мұғалімінің алдында өте маңызды міндет тұр – оқушыларды теориялық (ой, әдістеме, нәтижелерді түсіну және бақылау) және талдаудың сапалы әдістерінің элементтерін (факторлық талдау, өлшеу және т.б.) қамтитын байқау жүргізуге үйрету [5; 360-бет].

1-кесте- Бақылау процедурасының кезеңдері [6; 45-бет]

а)	міндет пен мақсатты анықтау (не үшін, қандай мақсатпен?);
б)	нысанды, затты және жағдайды таңдау (нені байқау керек?);
в)	зерттелетін объектіге аз әсер ететін және қажетті ақпаратты жинауды барынша қамтамасыз ететін байқау тәсілін таңдау (қалай байқауға болады?);
г)	бақыланушыны тіркеу тәсілдерін таңдау (байқалатын құбылыстарды қалай тіркеу керек?);
д)	тіркеу құралдарын пайдалана отырып алынатын ақпаратты егжей-тегжейлі тіркеу
е)	алынған ақпаратты өңдеу және түсіндіру (нәтижесі қандай? Алынған ақпараттан қандай қорытындылар шығады?);

Зерттеу жұмысы Көкшетау қаласы «әл-Фараби атындағы ІТ лицейі» коммуналдық мемлекеттік мекемесі мектебінде жүргізілді. Бақылау әдісін қолдана отырып 7- сыныпта «Биология» пәнінен өткізілген сабақ тақырыбының үлгісін ұсынамыз:

Сабақ тақырыбы: Гидропоника, гидропоника туралы алғашқы мәліметтер.

Сабақтың мақсаты: ауылшаруашылық өсімдіктерін өсірудің заманауи технологияларының бірі ретінде гидропоника идеясын қалыптастыру, оқушылардың зияткерлік қабілеттерін бақылау әдісі арқылы дамыту.

Сабақ түрі: жаңа материалды зерттеу, зертханалық практикум

Құрал-жабдықтар: гидропоникалық қондырғы, зертханалық таразы, әртүрлі өлшеуіштердің вермикулит (кеңейтілген саз), әмбебап тыңайтқыш кемира, кемира люкс, зертханалық жабдықтар (стақандар, қасықтар), асбұршақ тұқымдары.

Зертханалық жұмыс барысы: Қоректік ерітінді дайындау

Біздің қоректік ерітіндімізді дайындау үшін сізге микроэлементтермен суда еритін кез-келген әмбебап тыңайтқышты алып, оны пакетте жазылған пропорцияларға сәйкес ағынды суда сұйылту керек. Біз "Кемира" немесе "Кемира Люкс"тыңайтқыштарын қолданамыз, пропорцияда - 1.0 литр суға 2.0 г тыңайтқыш. Арнайы ыдыстарға асбұршақтар салынады (1-сурет).

Егер өсімдік өте үлкен болса және тамыр жүйесі жақсы дамыған болса, онда өсімдікке мүмкіндігінше аз зиян келтіру үшін оны келесі ретпен трансплантациялау керек: өсімдік ұқыпты ыдыстарға саламыз, өсімдіктің тамырларын суда мұқият жуыңыз, үстелге бос гидропоникалық орнатуды қойылады. Өсімдікті бір қолыңызбен қондырғының жоғарғы жағында, шамамен болашақта болатын деңгейде ұстап, екінші қолыңызбен вермикулит өсімдіктің тамыры толығымен вермикулитпен жабылатындай етіп жабу керек.

1-сурет. Өсімдік отырғызу

Біз өсімдікті қоректік ерітіндімен суарамыз, осылайша ерітінді вермикулитті толығымен ылғалдандырады және оның артық мөлшері қондырғының түбінде жиналады. Осыдан кейін біз ерітіндіні қажетті деңгейге қосамыз. Енді қоректік ерітіндіні ол аяқталғаннан кейін қосу ғана қалады (2-сурет).

А)

Б)

С)

2-сурет. Асбұршақ өсімдігінің дамуы

Сабақ рефлексиясы. Сыныпқа сұрақ: Өсімдіктерді өсірудің бұл әдісінің экономикалық пайдасы неде деп ойлайсыз?

Оқушылар (жауап нұсқалары):- тиімді, өйткені жыл сайынғы өңдеу шығындары жоғалады; босатудың қажеті жоқ, арамшөптер; зиянкестер аз болады; көп суарудың қажеті жоқ; өнім көп. Гидропоника шынымен пайдалы әдіс.

Сонымен, бақылау зерттеушінің зерттеу объектісі туралы бастапқы деректерді жинауға мүмкіндік беретін әдіс болып саналады.

ӘДЕБИЕТ

1. Барская Н.А. Биология. - М.: "Просвещение", 2003. - 221 с.
2. Заграничная Н.А., Паршутин Л.А. Методы формирования естественнонаучной грамотности учащихся основной школы: интегральный подход//Школьные технологии. 2017. № 3., -25 с.
3. Методика обучения ботанике. Под общ. ред. Н. В. Падалко, В.Н. Федоровой. 3-е изд., перераб. М.: Просвещение, 1982. -351 с.
4. Методика обучения зоологии: Пособие для учителей/ Шалаев В.Ф., Богоряд В.Б., Никишов А.И. и др. – 2-е изд., испр. М.: Просвещение, 1979. -271 с.,
5. Парменов К.Я. Химический эксперимент в средней школе. М.: Из-во АПН РСФСР, 1959. -360 с.
6. Половцов В. В. Общая методика естествознания. М., 1914. -45с.

ИСПОЛЬЗОВАНИЕ РАЗЛИЧНЫХ ФОРМ РАБОТЫ С ЛЕКСИЧЕСКИМ МАТЕРИАЛОМ НА УРОКЕ ИНОСТРАННОГО ЯЗЫКА

Тёмная В.К.

Научный руководитель: Жумагулова Е.В., лектор кафедры общего языкознания и литературы, магистр филологии.

НАО «Кокшетауский университет им. Ш. Уалиханова», г. Кокшетау

vknstntnvn@gmail.com

Иностранный язык является одним из сложных предметов в школе. Каждый раз, сталкиваясь с различными трудностями в изучении языка, многие обучающиеся теряют мотивацию. Есть огромное количество интересных методов обучения любому иностранному языку и одним из самых популярных является использование различных форм работы. Групповые, парные, индивидуальные, коллективные работы помогают вовлечь учащихся в интерактивную деятельность на уроке иностранного языка.

Раньше более 80% работы на уроке делал учитель. Следовательно, урок, где учащиеся должны быть максимально сконцентрированы, настроены, физически и умственно напряжены, был не до конца эффективен. Теперь же работа в парах, в группах дает определенные плоды и помогает эффективно решить многие задачи. Благодаря различным формам изучения иностранного языка, учащиеся имеют возможность изложить свою точку зрения, снять психологический барьер, который присутствует у людей любого возраста, активизировать инициативу к самостоятельному решению проблемы, имеется возможность так же контролировать процесс урока, процесс изучения языка. Эффективность любого метода зависит в первую очередь от правильной его организации при практическом использовании на занятии. Важным моментом при использовании парной работы на уроке является рефлексия по результатам занятия. Ученики должны видеть результаты своей совместной деятельности, выражать свое отношение к данной форме взаимодействия, способу распределения на пары, обсудить свои впечатления и пожелания. Учитель также может дать рекомендации по работе в паре, если замечает, что ученики не вполне умеют правильно организовать свою деятельность. З. Шакирова в своей статье говорит о важности демонстрации учителем образца последовательности выполнения действий всех участников [1, с. 45]. Задача учителя – направить учеников к правильному решению задач, научить их работать друг с другом и дать им необходимые советы.

Значимость использования различных форм обучения при изучении иностранных языков несомненна, если ученики будут принимать активное участие, например, в групповых и парных работах. У учащихся появляется мотивация и ответственность, когда они понимают, что достигают успехов. У каждого учащегося есть своя роль в задании, таким образом, работая в группе, ученики выполняют общую задачу. Следовательно, такая форма работы даёт обучающимся чувство поддержки от своих сверстников и учителя, обмениваясь мнениями в маленьких группах, либо же отвечая при всём классе. Обучающиеся взаимодействуют друг с другом, так как это входит в их интересы.

Несмотря на очевидные преимущества парной работы, среди которых: взаимная оценка действиям и поступкам друг друга, повышение активности, повышение качества выполненной работы, удовлетворение потребности в общении [2, с. 139], – следует выделить ряд недостатков и трудностей организации парной формы работы на уроке. Среди них:

- шум во время выполнения задания;
- контроль задания может затянуться на целый урок;
- невозможно контролировать все группы таким образом, чтобы все ошибки были исправлены.

Большинство школьных классов являются разноуровневыми, поэтому при разделении на группы отсутствует взаимодействие «сильных» учеников с «сильными», «слабых» со «слабыми». На некоторых этапах урока это необходимо, например, из-за разной успеваемости и способностей у учащихся, поэтому всегда нужно планировать распределение по группам заранее. Ещё есть факт того, что ученики могут привыкнуть к своим статусам, что может вызвать в будущем формирование нежелательных стереотипов в классе. Именно поэтому распространены индивидуальные, либо однородные групповые работы.

Для того чтобы сформировать группы, можно использовать различные способы. Например, с помощью анкетирования, чтобы понять, как в результате лучше разделить класс на группы. В анкетировании учитывается цели и задачи обучающихся в работе. Но это не означает, что ученик тогда окажется в группе со всеми своими друзьями. Наоборот, групповые/ парные работы помогают сдружить весь коллектив, но при этом распределить учащихся так, чтобы не было негативных последствий. В будущем, когда учитель знает уже каждого ученика в классе, можно использовать различные творческие методы разделения по группам. Например, учащимся раздаются листочки, на каждом листке написано слово. У кого-то фрукты, у кого-то овощи. Таким способом получается две группы.

Чтобы подтвердить эффективность использования различных форм обучения, мною был проведён урок в 6 классе на тему «Die Jahreszeiten», где я применила четыре формы работы, такие как: индивидуальная, парная, фронтальная, групповая. Приведём примеры данных заданий:

1 задание/ индивидуальное:

I. Ergänzen Sie die Wörter! Setzen Sie, wo es nötig, die fehlenden Buchstaben und Wörter ein!

1. W-nt-r, H—bs-, Fr—lin-, S-m-e-

2. _____, Februar, _____, April, Mai, _____, _____, August, _____, Oktober, _____, Dezember.

3. 1 Jahr, 12 M_____, 365_____ .

2 задание/ парное:

II. Wann feiert man diese Feste in Deutschland?

z.B. Der Martinstag wird im Herbst gefeiert.

- a) Der 1. Schultag – _____
- b) Weihnachten – _____
- c) Ostern – _____
- d) das Erntedankfest – _____
- e) der Fasching (der Karneval) – _____

3 задание/ фронтальное:

III. Wann hat dein(e) Mitschüler(in) Geburtstag? Ergänzen die Tabelle!

(Анкетирование учащихся класса с целью узнать дату, и в какое время года родился одноклассник. Все учащиеся выполняют деятельность одинаковой направленности, прибегая к ее обсуждению и совместной корректировке в процессе выполнения.).

Name	Geburtsdatum

4 задание/ групповое:

IV. Was fällt euch zu den einzelnen Jahreszeiten ein? Ergänzt die Assoziogramme!

Учащимся был предложен текст и после его прочтения им предложено несколько заданий: название праздников и их символов, задание на соотнесение признаков времен года и их названий, после участникам было предложено нарисовать ассоциограмму.

V. Ordnet die Namen der Feste ihren Symbolen zu!

Der 1. Schultag	Die Laterne
Der Martinstag	Die Masken
Weinachten	Die Zuckertüte
Ostern	Der Weihnachtsbaum
Das Erntedankfest	Der Osterhase
Der Fasching	Obst und Gemüse

VI. Was ist typisch für eine bestimmte Jahreszeit? Sortiert die vorgegebenen Wörter! Orientiert euch dabei am Text! (мною был выбран рассказ Ульрике Шультхайс «Как долго длится год?»).

das Erntedankfest, der Adventskranz, der Fasching, der Osterhase, ans Meer fahren, die warmen Strahlen der Sonne, die Schneeglöckchen, die Laterne, der Adventskalender, der Osterhase, die Krokusse, Würstchen grillen, Rad fahren, im Schwimmbecken baden, das Korn ernten, Schlitten fahren, Äpfel und Birnen pflücken, Ostern, die ersten Blumen, das Weihnachtsfest.

Winter	Frühling
Sommer	Herbst

Таким образом, нами был проведён урок с использованием четырёх форм работы: индивидуальной, парной, групповой и фронтальной. Нами также было замечено, что учащиеся были активны и вовлечены в урок. Ни у кого не возникало трудностей, все справлялись с заданиями. Наблюдение показали, что при использовании групповой и парной работы, активность и мотивация учащихся выросла до 100%. Нами был сделан вывод, что активизация деятельности на занятии увеличилась благодаря смене методических форм, ученики самостоятельно работали практически весь урок, делали выводы и оценивали себя и друг друга, проявляли инициативу и поддерживали своих одноклассников.

При ответе на вопрос, какая форма работы понравилась больше, все ученики указали на групповую и парную работу, что даёт еще больше подтверждений об эффективности данных форм. На вопрос «Почему?» многие ответили, что у них был шанс больше говорить самим, задания были интересные и увлекательные, была ответственность перед друг другом. Новые слова, которые были на уроке, изучались веселее и быстрее вместе, а совместное выполнение заданий способствовало повышению коллективности в классе.

Таким образом, мотивация и уровень владения иностранным языком значительно повышается, если всё чаще использовать различные формы обучения. Проведенное занятие показало, что ученики будут активны и сконцентрированы, если задания будут интересными, если при их выполнении им будет необходимо многое делать самим, искать нужную информацию в словарях и Интернете, при этом ученики будут сами изучать новый материал. Применение различных социальных форм будет способствовать тому, что время,

отведенное для говорения студентов на занятии, увеличится. Повышению мотивации будет способствовать и применение на занятии страноведческого материала.

Литература

1. Шакирова, З. Формы работы на уроках английского языка в рамках системно-деятельностного подхода / З. Шакирова, А.Р Заболотская // TERRA LINGUAЕ. – 2015. - №2. – С. 45.
2. Кудиненко, А.Ю. Реализация педагогической технологии «обучение в сотрудничестве» на уроках английского языка / А.Ю. Кудиненко // Актуальные проблемы современного иноязычного образования. – 2017. - №6. – С. 139.

АХМЕТ БАЙТҰРСЫНҰЛЫ «МЕКТЕП ҮШІН НЕ КЕРЕК...»

Тәуекел Д.Р

Ш. Уәлиханов атындағы КМУ

«Қазақ тілі мен әдебиеті» мамандығының

3 курс студенті

Уақыт. Біз білеміз уақыт бір орында тұрмайды. Уақытпен бірге білім беру жүйесі де алға жылжиды. Сол себептен қазіргі уақытта Қазақстанда білім берудің өзіндік үлгісі қалыптасуда делінеді. Бұл туралы пікірлер екі түрлі: Бірі құптаса, екіншілері қарсы. Алайда, оқу мәселесі өзекті екенін қоғамда мойындады. «Жастар – біздің ертеңіміз» деп бекер айтылмаған. Шынымен де, біздің ертеңіміз білімді, бәсекеге қабілетті ұрпақ. Оған сөз жоқ. Бірақ шын мәнісінде солай ма? Қазіргі оқулықтар заман ағысына сай болғанымен, оқушы жасына сай ма? Қазіргі білім беру жүйесі оқушы мен ұстаз үшін қолайлы ма? Байқағанымыздай, жыл сайын оқушы саны артып жатыр. Ол дегеніміз бастауыш сыныптары көбейіп жатыр. Қазіргі таңда үшінші-төртінші сыныптарға бесінші сынып бағдарламасын үйретіп жатыр. Бір жағынан оқушыны ерте жасынан бастап оқуға деген құлшынысын арттырып жатыр. Дегенмен, әрбір оқушының деңгейі әр түрлі. Тіпті оқушыға берілген тапсырманы ата-аналарының өзі түсінбей жатады. Осыдан сабақ бағдарламасының оқушы үшін сай емес екендігін байқаймыз. Бұлардың бәрін өз кезеңінде қазақтың ұлттық білім беру жүйесінің негізін салушы Ұлт ұстазы – Ахмет Байтұрсынұлы өзіннің «Мектеп керектері» мақаласында атап көрсеткен.

«Қазаққа қандай мектеп керектігін сөйлеген кезде, ол мектепке не керектігін де айтуы керек» [1.434]

Мектеп жаны – мұғалім. Білім берудегі басты мәселе – оқушының білім сапасы екендігі белгілі. Сондай-ақ бұл ұстаз еңбегінің нәтижесі. Әркім мұғалім мамандығын оқи алады. Алайда, нағыз ұстаз болып қалыптасу мұғалімнің кәсіптік дайындығы мен жоғары оқу орнын бітірумен шектелмейді, ол мұғалімнің бүкіл кәсіптік қызметін қамтиды. Яғни білім алушының білімге ынтасын арттырып, өзіндік ізденіс жүргізуді практикада жүзеге асырудың маңызды екенін жете түсінуі керек. Сол себепті оқу технологияларының дамыған шағында теория мен практиканы ұштастыра білуі қажет.

Қазіргі таңда ұстаздарға қойылатын талап жаңа технологиялық әдістерді қолдана отырып, сапалы және терең білім беру, олардың ойлау қабілеттерін жетілдіру, уақытты дұрыс пайдалану, сабақты мазмұнды да, қызықты өткізу, өтілетін тақырыптың мазмұнын аша білу – мұғалімнің шеберлігі. Білім алушыға оқулықта жоқ дүниені, ешбір кітапта таба алмайтын ақпаратты оқыту керек. Ал оқулықтағыны оқушы өзі-ақ оқып алады. Сондықтан мұғалім үнемі ізденіспен, шығармашылықпен айналасып, білімін үздіксіз жетілдіріп отыратын маман. Осындай озық тәжірбиелерді қолданған, білімді, ізденімпаз, жаңашыл,

аудиторияны сезіне білетін, педагогика, методика, психологиядан хабары бар, оқыта алатын мұғалім – мектепке керегі осы.

Екінші, оқыту процесінде қолданылатын құралдар. Білім беру мекемелерінде оқыту процесі тиімді өту үшін, материалдық-техникалық базасының толық, әрі сайлы болуы тиіс. Негізінен оқу құралдары деп мұғалімнің жұмысын жеңілдететін, білім алушының оқу үрдісіндегі іс-әрекетіне көмектесетін құрал-жабдықтар деп түсінуімізге болады. Сол себептен әрбір мектеп оқу құралдарымен жабдықталуы тиіс.

Үшінші мектепке керегі – белгіленген бағдарлама. Оқыту процесіндегі керек білімді үйретіп, алысқа барып, оқушыны шатастырмас үшін, қазақ халқына программа керек деген тұжырым жасайды. Мәселен, қазақ тіл білімі, әдебиеттануы және оны оқыту әдістемесі секілді ғылыми арналарын жүйелеген Ахмет Байтұрсынұлының айтқан ой-пікірлерінің маңызы дәл бүгінгі рухани жаңғыру жағдайында өзектене түсіп отыр. Мәселен, ана тілі ретінде оқытылатын «Қазақ тілі» де, өзге мектепте оқытылатын «Қазақ тілі» де бірдей мақсатта, күтілетін нәтиже де бір. «Балалар сөйлей алмайды, тілді оқытудың түпкі нәтижесі – сөйлеуге үйрету, ал біздің балалар қазақ тілінің теориясын жаттаудан аса алмайды» деген сылтаумен қазақ тілінің грамматикалық жүйесін үзіп-жұлып қалай болса солай берілген. Егерде балалар сөйлей алмаса, оның себебін мектепте оқытылатын тілдің грамматикасынан емес, сол грамматиканы жаттауға мәжбүрлеген оқыту жүйесінен іздеген жөн болар. Осыған себеп ретінде пәнді меңгерту кезінде мән беріп оқытылмаған. Шынымен де, оқушы грамматикалық тақырыпты саналы түрде түсінбесе, сөйлемді құрауда қиындықтарға тап болады. Осыдан дұрыс сөйлем құрай алмайды, дұрыс сөйлей алмайды.

Шын мәнісінде халықтың білім алуына, яғни жастарға берілетін оқу-тәрбиенің ұйымдастырылатын орны мектеп. Мектептегі ұйымдастырылатын жұмыстың жүруі және онды болуы, мектеп жағдайының талапқа сай болуы, бұның барлығы мемлекетке байланысты.

Қазақстан 2030 стратегиялық бағдарламасы білім берудің ұлттық моделінің қалыптасуымен және Қазақстанның білім беру жүйесін әлемдік білім беру кеңістігіне кіріктірумен сипатталады.

Жаңартылған білім беру бағдарламасы – оқушы тұлғасының үйлесімді, қолайлы білім беру ортасын құра отырып сын тұрғысынан ойлау, зерттеу жұмыстарын жүргізіу, тәжірибе жасау АКТ-ны қолдану, коммуникативтік қарым-қатынасқа түсу, жеке, жұпта, топта жұмыс жасай білу. Жаңа білім беру бағдарламасы сыни тұрғыдан ойлауға, шығармашылықты қолдана білуді және оны тиімді жүзеге асыру үшін қажетті тиімді оқыту әдіс-тәсілдерді үйретеді.

Бағалау жүйесі де түбегейлі өзгеріске ұшырап, критериалдық бағалау жүйесіне өтуде. Критериалды бағалауда оқушылардың үлгерімі алдын ала белгіленген критерийлер арқылы жүзеге асады. Оқушылардың пән бойынша үлгерімі екі тәсілмен бағаланады: қалыптастырушы бағалау және жиынтық бағалау. Бұл бағалау түрлері баланың жан-жақты ізденуіне ынталандырады. Осыдан мұғалімнің міндеті – оқушыға білім беру ғана емес, Ахмет Байтұрсынұлы атап көрсекендей, ең бастысы оқушыны мақсатына бағдарлау, оқушының оқу деңгейінің шамасын анықтау, мақсатқа жету жолында оның атқаратын іс-әрекеттерін үйлестіру болып табылады. Яғни ғалымның сөзімен айтқанда «балаға жұмысты шағындап беру, тәжірибе арқылы білімді игерту» [2.185]

Жаңартылған білім беру бағдарламасының негізінде «Блум таксономиясы бойынша оқу мақсатының иерархиясы» қолданысқа енді. Себебі, блум таксономиясының 6 түрлі ережесі арқылы кез-келген ақпаратты түсінуден қатар оған өзіндік анализ жасап, барлық пікірлерді жинақтай келе өзіндік ой қорытындысын шығаруға мүмкіндік туғызады. Осыдан біз ғалымның екі бірдей идеясы көрініс табады. Бірі – жеңілден ауырға, қарапайымнан күрделіге, оңайдан қиынға қарай ұстанымы. Яғни, оқушыға малтығып шыға алмайтын қиын жұмысты бірден тапсырмай, әліне қарап беруді көздейді. Бұл жайында әдіскердің өзі: «Үйрену һәм үйрету ең басынды қиын. Үйренуші оқудың басында қиналмаса, оқудан тауы шағылып, көңілі қайтып мұқалмайды, керісінше, одан сайын қызыға түседі» – дейді.

Мұндағы екінші ой кез-келген тілдік тақырыпқа анализ, синтез жасау. Блум түймедағының 4 және 5 шарты, яғни, талдау, жинақтау бөлімі Ахмет Байтұрсынұлының «Ана тілінің әдісі» атты мақаласында сөз болған айырыңқы, жиылыңқы және анализ, синтез әдісінің негізінде құралған.

Жаңартылған білім беру бағдарламасының оқыту үдерісіне әкелген өзгерісі мұнымен бітпейді. Оқу мақсаттары білім алушы мен оқытушының ой бөлісіп, оны жоспарлап, баға беруге мүмкіндік туғызатын сабақтастық пен бірізділікті көрсететін тыңдалым, айтылым, оқылым, жазылым деп аталатын төрт сөйлеу әрекетінен тұрады. Бұл тұста да А.Байтұрсынұлы қазірде біз жаңа дүние деп танитын сөйлеу әрекеттерін өз кезеңінде шәкірт тәрбиелеуде қолданған. Ол ғалымның оқу құралында былайша іске асады: Тыңдалым ж– есте сақтап оны жатқа жазу, айтылым – берілген тақырып бойынша өз ойын айту, оқылым – сөзді буынға бөліп оқу, тұтастай оқу, жазылым – сөздерді тасымалдау, көшіріп жазу, бір сөзден екінші бір сөзді құрастыру арқылы іске асады.

Сонымен қатар Елбасы Н. Ә. Назарбаев халыққа жолдаған жолдауында «Біздің міндет жаңа технологияларды, идеялар мен көзқарастарды пайдалана отырып, білім мен бәсекеге қабілетті ұрпақ тәрбиелеу» деген ұстаздар алдына жаңа міндеттер қойды.

Ал технология дегеніміз – бұл қандай да бір істе, шеберлікте, өнерде қолданылатын тәсілдер жиынтығы.

Жаңа технологиялардың басты мақсаттарының бірі білім алушыны оқыта отырып, оның еркіндігін, белсенділігін қалыптастыру, өз бетінше шешім қабылдауға дағдыландыру. Бұның барлығы педагогтың қызметіне қатысты барлық іс-әрекеттер белгілі бір реттілікпен және тұтастықпен жасалатын жұмыстың құрылымы, ал оны орындау қажетті нәтижеге жетуді тұспалдайтын, болжамдайтын сипатқа ие. Қазіргі таңда жүздеген білім беру технологиялары бар. Соның сабақ процесінде кеңінен қолданылатын түрлеріне тоқталған жөн.

Деңгейлік оқыту технологиясы. Материалды меңгеруге берілетін уақыт шектелмеген жағдайындағы оқушылардың қабілеттері мынадай санаттарға бөліп қарастырылды.

- қабілетті аз, олар оқу уақытының көп бөлігін жұмсаған жағдайда білім мен машықтардың алдын-ала белгіленген деңгейіне жету қабілетсіз;

- дарынды (шамамен 5%) балалар, олар қалғандарының шамасы келмеген тапсырманы орындай алады.

- білім мен машықтықтарды меңгеруге деген қабілеттіліктері оқу уақытын жұмсауға байланысты оқушылардың шамамен 90%

Модульдік оқыту технологиясы. Оқушы модульмен жұмыс барысында оқудың нақты мақсаттарына толықтай өз бетімен қол жеткізеді.

Модуль бұл мақсатты функционалды түйін, мұнда оқу мазмұны мен оны меңгеру технологиясы біріктірілген.

Дамыта оқыту технологиясы. Бұл оқу қызметінің осыған дейін қолданылып келген оқу қызметінен мүлдем басқаша құрылымда жасалған. Оның тұжырымдамасының мәні баланың дамуы мұғалім үшін де, оқушының өзі үшін де басты міндетке айналатын жағдайларды жасаудан тұрады. Мұндай оқыту барысында балалар жаңа білімді, машықтар мен дағдыларды меңгеріп қана қоймайды, сондай-ақ ең алдымен оларға өз бетімен жету тәсілдерін игереді, олардың қызметке деген шығармашылық көзқарасы қалыптасады, ойлауы, қиялы, ерік-жігері дамиды.

Дамыта оқытудың өзекті идеясы – ойлауды ілгерінді дамыту, бұл баланың өзіннің шығармашылық әлеуетін өз бетімен қолдануға дайындығын қамтамасыз етеді.

Дамыта оқытудың ерекшелігі – дәстүрлі мектеп бағаларының болмауы. Мұғалім балалардың білімдерін жекелеп бағалайды, бұл олардың әрқайсысына сәттілік жағдайын қалыптастырады. Жеткен нәтижеге өзіндік бағалау енгізіледі. Алайда оқушының өзінді-өзі бағалауы мұғалімнің бағасынан бұрын беріледі. Қатты айырмашылық болса, ол

сәйкестендіріледі. Айта кететін жайт, оқушы өзінің оқу іс-әрекеттерінің нәтижелерін, соңғы мақсатқа сай келетінін өзі анықтайды.

Ойын технологиялары. Ойын еңбек пен оқумен қатар – баланың ғана емес, сонымен бірге ересек адамның қызметінің бір түрі. Ойын барысында жағдаяттар шарты, қандай да бір қызмет түрі, қоғамдық тәжірибе қалыптасады. Сондықтан, заманауи мектептерде ойын қызметі келесі жағдайларда қолданылады.

-өзіндік технология ретінде;

-педагогикалық технологияның элементі ретінде;

-сабақтың немесе оның бөліктерінің нысаны ретінде

-сыныптан тыс жұмыста.

Жоғарыда айтып кеткеніміздей уақыт өткінші. Сондықтан заман ағысына сай оқыту технологиялары мен түрлері өзгеріп отырады.

Пайдаланылған әдебиеттер тізімі

1. Байтұрсынов А. Тіл тағлымы (қазақ тілі мен оқу-ағартуға қатысты еңбектері) – Алматы, «Ана тілі», 1992, 448 б.
2. Байтұрсынұлы А. Тіл – құрал. Алматы, «Сардар» баспасы, 2009 – 348 б.
3. Өмірбаева К. Оқыту процесіндегі инновациялық ізденістер. 2001 «Қазақстан мектебі» №2, Алматы қ. 2013 ж.

IMPORTANCE OF FORMING ASSESSMENT IN PHYSICS LESSONS

Tokimova K.M.

Research supervisor: PhD, Professor of Mathematics, Physics and Informatics

Shuyushbayeva N.N.

Kokshetau University named after Sh. Ualikhanov

tokimova-kunduz@mail.ru

The problem of finding an objective, valid technology for evaluating the activity of students has acquired particular importance in recent years in the course of the modernization of education, the emergence of new educational standards based on a competent approach. An analysis of the work of many researchers makes it possible to state that in numerous psychological and pedagogical works, problems have been identified and internal contradictions have been revealed in evaluative activity, concerning the issues of objectivity, validity of assessment. This necessitates the theoretical and practical justification for using the technology of criteria-based assessment of students' educational achievements [1-2]

The control of knowledge and skills of students is an important link in the educational process, on the correct setting of which the success of training largely depends. According to this, the following goals for monitoring the knowledge and skills of students are distinguished:

- diagnosing and correcting the knowledge and skills of students;
- taking into account the effectiveness of a separate stage of the learning process;
- determination of the final results of training at different levels.

Modern pre-training requires the teacher to apply new approaches to assessing the achievable student, which would be mutually beneficial and would encourage to preserve the negative aspects in learning, capable of being an individualization of the scientific process, to increase scientific motivation and cognitive dedication of students.

The peculiarity of the formative assessment technique is that it is an assessment that is used in daily practice at each lesson, which means that the teacher and students can influence the quality of education at these early stages.

The goal not only shows the result, but also calls for the achievement of these results, and the development of a learning goal is the basis of all types of assessment and assessment.

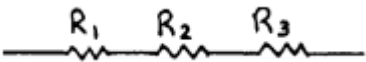
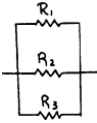
I have developed tasks for checking various goals in the physics lessons of 8th grade students on the topics «Short circuit. Parallel and series connections of resistors. Electric current in liquids and gases», which will allow the teacher of physics to accept and start using formative assessment in their daily pedagogical practice as easily as possible.

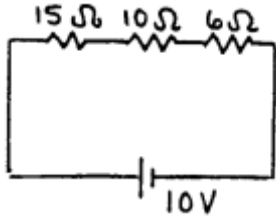
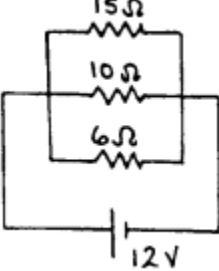
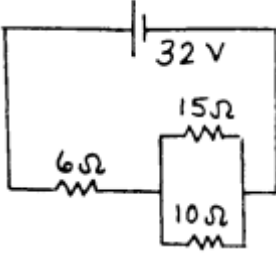
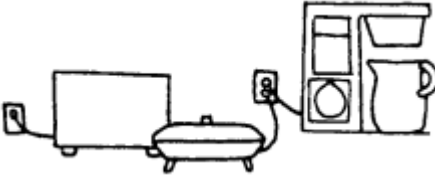
For example:

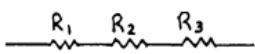
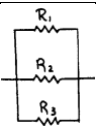
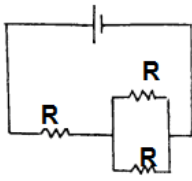
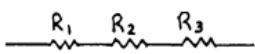
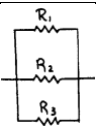
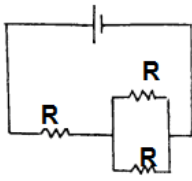
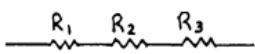
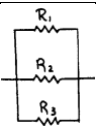
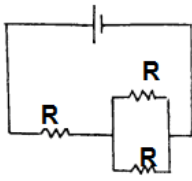
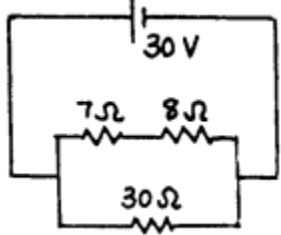
Grade:8	Number of participants: Number of non-participants:
The theme of the lesson:	PARALLEL AND SERIES CONNECTIONS OF RESISTORS
According to the curriculum learning objectives	- Design complex electric circuits(that have series and a parallel combination of resistors) by using Ohm`s law
The purpose of the lesson:	All students can: Gets information about series and parallel connection of conductors. Most students will be able to: It uses series and parallel connection of conductors in solving problems. Some students can: experiment and solve problems;
Evaluation criteria	-Connects conductors in series and in parallel. -Uses Ohm's law for the Circuit part. -Performs calculations for electrical circuits
Addiction to values	The value of lifelong learning is formed by explaining the scope of knowledge acquired in the subject, where it is applied and developed.

Lesson progress:

Lesson period / Time	Teacher's activity	Student activities	Evaluation	Resources
The beginning of the lesson 5 min. 7 min	Organizational stage Greeting students, inventory, monitoring of readiness for lessons. Organizational department. Ask questions to check past materials 1) What formula is needed for Ohm's law for a section of the chain? 2) In what units is the current measured? 3) In what units is the resistance measured? 4) In what units is the voltage measured? 5) Where is the serial connection of an electrical circuit used?And where is the parallel?	Students recall the previous topic.	Descriptor:-- can describe electrical circuit; -describes the types of electrical circuit. Total score -1	Textbook for 8th grade handouts.
The middle of the lesson 30 min	Knowledge Skills: Knowledge (D) The class remembers the past topic, solves problems	Students perform the given practical work	Descriptor: Student: - Can distinguish	Textbook for 8th grade handouts

	<p>When multiple resistors are used in a circuit, the total resistance in the circuit must be found before finding the current. Resistors can be combined in a circuit in series or in parallel.</p> <p>Resistors in Series</p> <p>When connected in series, the total resistance, is equal to</p> $R_T = R_1 + R_2 + R_3 + \dots$ <p>In series, the total resistance is always larger than any individual resistance. Current in series resistors: <i>In series circuits, charge has only one path through which to flow. Therefore, the current passing through each resistor in series is the same.</i></p>		<p>how the chain is connected; - Can write a formula;</p> <p>The total score is 2</p>	
continuation of the table				
	<p>Resistors in Parallel</p> <p>When connected in parallel, the total resistance, is equal to</p> $\frac{1}{R_T} = \frac{1}{R_1} + \frac{1}{R_2} + \frac{1}{R_3} + \dots$ <p>Don't forget! After finding a common denominator and determining the sum of these fractions, flip over the answer to determine total resistance. In parallel circuits, the total resistance is always smaller than any individual resistance.</p> <p><u>Current in parallel resistors:</u> <i>In parallel circuits, there is more than one possible path and current divides itself according to the resistance of each path. Since current will take the "path of least resistance," the smallest resistor will allow the most current through, while the largest resistor will allow the least current through. The sum of the currents in each parallel resistor equals the original current entering the branches.</i></p> <p>Task 1.</p> <p>Using the diagram, a) find the total resistance in the circuit. b) Find the total current through the circuit.</p>		<p>Descriptor:</p> <ul style="list-style-type: none"> - Correctly analyzes the conditions of the problem - Correctly summarizes the formula of the unknown - Performs correct calculations using the values of the given values. <p>The total score is 2</p>	<p>Textbook Problem – Solving Exercises in Physics [3]</p>

	 <p>Task 2. Using the diagram, a) find the total resistance in the circuit. b) Find the total current through the circuit.</p> 			
continuation of the table				
	<p>Task 3. Using the diagram, a) find the total resistance in the circuit. b) Find the total current through the circuit.</p> <p>Task 4. Before going to work each morning, Gene runs his 18 ohms toaster, 11 ohms electric frying pan, and 14 ohms electric coffee maker, all at the same time. The three are connected in parallel across a 120-V line. a) What is the current through each appliance? b) If a household circuit could carry a maximum current of 15A, would Gene be able to run all of these appliances at the same time?</p> 			

		Compliance task: (3 points)												
		<table><tr><th>Scheme</th><th>Definition</th></tr><tr><td>1. </td><td>A. Mixed connected electric circuit</td></tr><tr><td>2. </td><td>B. Series connections electrical circuit</td></tr><tr><td>3. </td><td>C. Parallel connections electrical circuit</td></tr></table>		Scheme	Definition	1. 	A. Mixed connected electric circuit	2. 	B. Series connections electrical circuit	3. 	C. Parallel connections electrical circuit			
Scheme	Definition													
1. 	A. Mixed connected electric circuit													
2. 	B. Series connections electrical circuit													
3. 	C. Parallel connections electrical circuit													
continuation of the table														
End of lesson.	Reflection 5. Reflection.													
Reflection 3 min	<div><div>- What I learned</div><div>- I did not fully understand what</div><div>- What to continue working with</div><div>Homework:</div><div>Task: Find a) the total resistance in circuit. b) Find the total current through the circuit.</div><div></div></div>													
Differentiation. How do you want to be more supportive? What tasks do you set for gifted students?		Evaluation. How do you plan to check students' mastery of the material?		Observance of health and safety										
Pupils have the opportunity to fully understand the lesson by sight and touch, according to the "Golden Rules of Didactics" through practical work. Gifted students prepare questions and lead less active students.		<div><div>- Explains the results of the experiment scientifically</div><div>- Predicts the parameters of the types of heat transfer, determines the ways to prove their predictions.</div><div>- Explains the types of heat transfer with examples.</div></div>		The safety rules in the physics classroom are reminded.										
General assessment														
What two aspects of the lesson went well? Think about both teaching and learning.														
1:														
2:														

What would help to improve the lesson? Think about both teaching and learning.

1:

2:

What did I find out about the achievements / challenges of the class or individual students during the lesson? What should we look for in the following lessons?

1:

2:

References:

1. Загвязинский, В.И. Теория обучения: Современная интерпретация. – М.: Академия, 2001. – 192с.
2. <http://sibac.info>
3. Jennifer Bond Hickman. Problem –Solving Exercises in Physics. -Printed in the USA. - 2011.- 257 p.

АҚМОЛА ОБЛЫСЫНДАҒЫ *ELAEAGNUS ANGUSTIFOLIA* L. ӨСІМДІГІНІҢ ХИМИЯЛЫҚ ҚҰРАМЫ ЖӘНЕ ТАМАҚ ӨНДІРУДЕ ҚОЛДАНУ

Токимова А.С.

Ғылыми жетекші: Жумабаева С.Е. биология ғылымдарының кандидаты, доцент
Ш.Уәлиханов атындағы Көкшетау университеті, Көкшетау қаласы

tokimovaa@mail.ru

Elaeagnus angustifolia L. жапырақ тастаушы бұта немесе ағаш түрінде кездесетін өте ерте кезден белгілі мәдени өсімдік.

Жіңішкежапырақты жиде құрамындағы биологиялық белсенді органикалық заттар (флавоноидтар, алкалоидтар, пектиндер, витаминдер, органикалық және фенолкарбонильді қышқылдар) мен аса бай қорының арқасында медицина мен фитотерапияда ауқымды қолданылады.

Жіңішкежапырақты жиде пайдалылығымен ерекшеленеді, бірақ Ақмола облысында зерттелмеген. Сондықтан зерттеудің негізгі мақсаты Ақмола облысында Жіңішкежапырақты жиде өсімдігінің химиялық құрамын анықтай отырып, тамақ өнеркәсібінде пайдалылығы жоғары өнім алу.

Жемістерде 13,8-18,6% құрғақ зат бар. Қанттың жалпы мөлшері 4,2-6,2%, органикалық қышқылдар 1,2-1,3% (алма қышқылы бойынша). Пектинді заттардың жалпы мөлшері 1,85-1,94%-ға дейін жетеді (ылғалды салмақ бойынша) [1].

Минералды заттардың жалпы құрамы 2,45–3,2 %. Макроэлементтерден Na, K, Mg және P, ал микроэлементтерден – Fe, Cu, Zn, Ni және Cr кездеседі. Жіңішкежапырақты жиде өсімдігінің жемістері басқа жеміс-жидек шикізаттарымен салыстырғанда азотты заттардың жоғары құрамымен (2,9–3,6%) ерекшеленеді. Олардың құрамында алмастырылмайтын аминқышқылдары бар, олар жалпы амин қышқылдарының 35,3% құрайды [2-4].

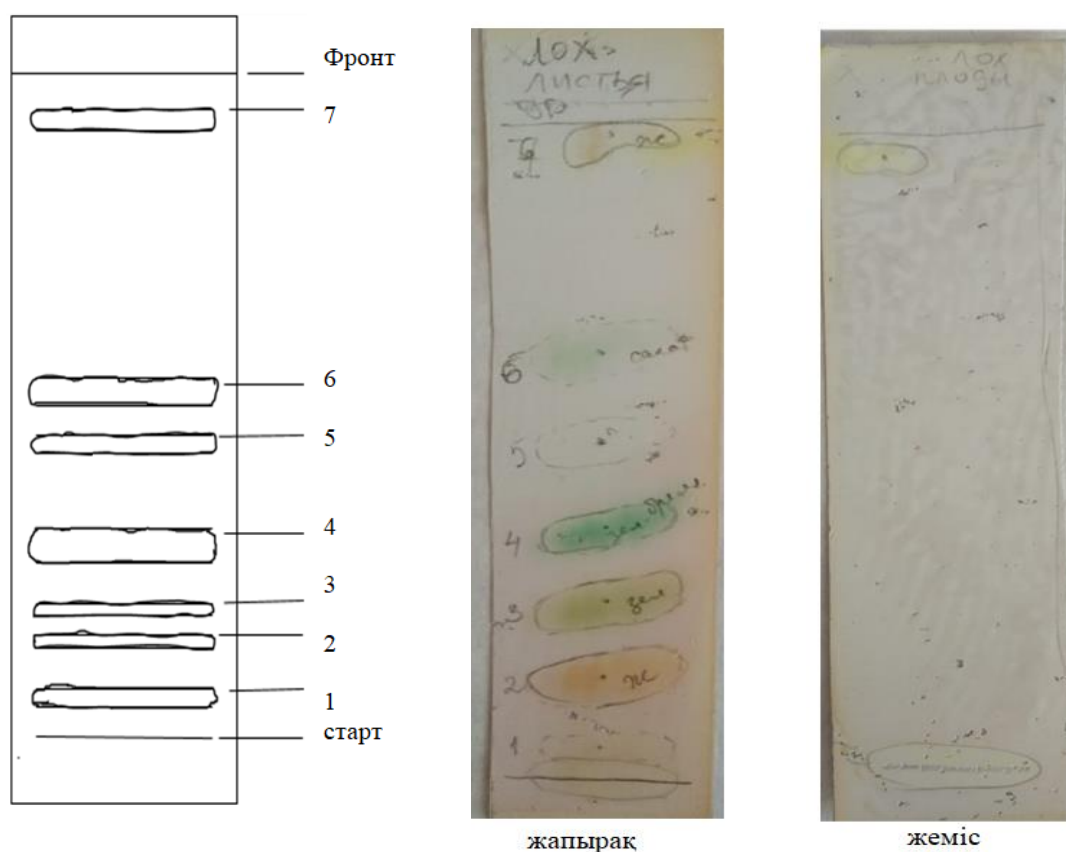
C витаминінің мөлшері 48,2-60,4 мг. В тобының витаминдеріне келетін болсақ, олар көрсетілген шикізатта аз мөлшерде болады: В тобының дәрумендерінің ішінде фолий қышқылы басым. PP витаминінің мөлшері - 0,3 мг, E витамині - 1,8-2,4 мг. Каротиноидтар β-каротинмен (0,02–0,09 мг) ұсынылған. Осылайша, жіңішкежапырақты жиде өсімдігінің жемістері витаминдерге бай шикізат болып табылады [5,6].

1-кесте. *Elaeagnus angustifolia* фотосинтетикалық пигменттерің R_f

Шыққан пигменттердің нөмірлері	Пигмент	R _f (%)
7	β -каротин	97
6	хлорофилл <i>a</i>	61,4
5	хлорофилл <i>b</i>	44,9
4	лютеин және зеаксантин	32,6
3	антераксантин	22,3
2	виолаксантин	13,5
1	неоксантин	4

Elaeagnus angustifolia жапырақтары мен жемістеріндегі фотосинтетикалық пигменттердің құрамы жұқа қабатты хроматография көмегімен анықталды [7].

Elaeagnus angustifolia жапырақтың құрамынан жеті түрлі пигмент анықталды. Олар хлорофилл *a*, хлорофилл *b*, β- каротин және 4 каротиноид пигменттері. Жемістерде бір пигмент (β- каротин) табылды (1-кесте; 1-сурет).

1-сурет. *Elaeagnus angustifolia* жемістер мен жапырақтардың хроматограммасы

Elaeagnus angustifolia жемістері пектингө бай. Пектин - холестерин алмасуын жақсартады және қалыпты қан қысымын сақтайды. Бауырда холестерин өт қышқылдарының негізгі қосылысы болып табылады. Пектин аш ішектегі өт қышқылдарымен байланысу арқылы қандағы холестерин деңгейін жақсартады. Нәжісте өт қышқылдарының жоғалуы кезінде холестериннің көп мөлшері өт қышқылдарына айналады, бұл қандағы холестерин деңгейін жоғарылатуы мүмкін [2].

2-сурет. *Elaeagnus angustifolia* өсімдігінен жемістерінен алынған зефир

Пектин ағзаның тоқтық сезімін қалыптастырады, бұл салмақ жоғалтуға әкелетін бақыланатын диетаға көмектеседі [8,9].

Пектиндерге бай болғандықтан, сорғыш жемістер қоюландыратын қасиетке ие. Бұл қасиеттерді зефир жасау үшін пайдалануға болады (2-сурет).

Зерттеудің нәтижелері келесідей болды, жапырақтың құрамынан жеті түрлі пигмент анықталды. Олар хлорофилл *a*, хлорофилл *b*, β - каротин және 4 каротиноид пигменттері. Жемістің құрамында бір пигмент β - каротин анықталды. Жемістердің қоюландыратын қасиеттері зефир алу үшін пайдаланылды. Зефир пектині метаболизм мен қан қысымын бақылауға көмектеседі.

ПАЙДАЛАНЫЛҒАН ӘДЕБИЕТТЕР ТІЗІМІ

1. Yıldırım I., Gökçe Z., Yılmaz Ö. The investigation of biochemical content of *Elaeagnus angustifolia*. Journal of Turkish Chemical Society, Section A: Chemistry. – 2015. V. 2. P. 34–41.
2. Cansev A., Sahan Y., Celik G., Taskesen S., Ozbey H. Chemical properties and antioxidant capacity of *Elaeagnus angustifolia* L. fruits / Asian Journal of Chemistry. – 2011. V. 23. P. 2661–2665.
3. Okmen G., Turkcan O. A study on antimicrobial, antioxidant and antimutagenic activities of *Elaeagnus angustifolia* L. leaves / African Journal of Traditional, Complementary and Alternative Medicines. – 2013. V. 11. P. 116–120.
4. Tsao R. Chemistry and biochemistry of dietary polyphenols / Nutrients. – 2010. V. 2. P. 1231–1246.
5. Силагадзе М.А., Лежава К.С., Карчава М.С., Кипиани А.В. Лох узколистый – нетрадиционное перспективное сырье для пищевой промышленности // Пищевая промышленность. 2005. № 7. С.74-76.
6. Saboonchian F., Jamei R., Sarghein S.H. Phenolic and flavonoid content of *Elaeagnus angustifolia* L. (leaf and flower) / Avicenna Journal of Phytomedicine. – 2014. V. 4. P. 231.
7. Викторов Д.П. Практикум по физиологии растений. – Воронеж. Изд-во Воронежского университета, 1991. – С. 145-147.
8. Gunness P., Gidley M.J. Mechanisms underlying the cholesterol-lowering properties of soluble dietary fibre polysaccharides// Food Funct., 2010, 1, 149–155.
9. Di Lorenzo C., Williams C.M., Hajnal F., Valenzuela J.E. Pectin delays gastric emptying and increases satiety in obese subjects // Gastroenterology. 1988, 1212-1215.

ҚАШЫҚТЫҚТАН ОҚЫТУ ЖАҒДАЙЫНДА ОРТА БІЛІМ БЕРУ МҰҒАЛІМДЕРІНІҢ АКТ - ҚҰЗЫРЕТТІЛІГІН ҚАЛЫПТАСТЫРУ ТӘЖІРИБЕСІ

Тулетаев Д.К.

Научный руководитель: Ильяшева Г.И., ф-м.ғ.к., доцент
Ш. Уәлиханов атындағы Көкшетау университеті, Көкшетау қ.
gulzhamal@inbox.ru, Dauren222@mail.ru

Андатпа: Дүниежүзілік пандемия кезеңі мұғалімдердің АКТ-құзыреттілігі білім беру сапасын арттыруда ерекше рөл атқаруға тиіс екенін көрсетті, себебі олардың қазіргі даму деңгейі педагогтар мен оқушылар үшін білім беру және кәсіптік ақпаратқа қол жеткізу мүмкіндігін айтарлықтай кеңейтеді, білім беру ұйымын басқаруды жақсартады, оның жұмысының тиімділігін арттырады, білім беру жүйесінің интеграциясын жеңілдетеді. Бұл мақалада Қазақстан мектептерінің пандемия жағдайында сабақ беру тәжірибесі мен қашықтықтан оқыту қорытындысы қарастырылады.

Кілттік сөздер: қашықтықтан білім беру, ақпараттық-коммуникациялық технологиялар, білім беру, интернет, қашықтықтан оқыту платформалары, білім беру ресурстары.

Кіріспе. Зерттеудің өзектілігі COVID-19 таралуын болдырмау жөніндегі карантиндік шаралар жағдайында оқу орындарында жаратылыс пәндер оқытушыларының цифрлық құзыреттілігін дамыту қажеттілігімен түсіндіріледі.

Мақаланың мақсаты – мектептердегі мұғалімдердің жұмысына карантиннің әсерін анықтау, даму деңгейін, жаратылыс пәндері мұғалімдерінің сандық құзыреттілігін арттыру проблемалары мен ерекшеліктерін және білім беруде олардың қажеттілігін айқындау, оқытуды қалай ұйымдастыруға болатындығы және оларды басқармалық шешімдер қабылдау туралы ұсыныстар беру болып табылады.

Зерттеу әдістері: шолу, теориялық талдау. Нәтижелері бойынша карантиннің қашықтықтан оқытуды ұйымдастыруға әсерінің ерекшеліктері, карантин кезінде мұғалімдердің сандық құзыреттілігін дамыту ерекшеліктері мен олардың оқытудағы қажеттілігі, жаппай қашықтықтан оқытуды жүргізу проблемалары, сандық құзыреттілікті дамытуға тәсілдемелер мен ғылыми зерттеулердің нақты кешені анықталды [1; 13-бет].

Заманауи мұғалімнің АКТ-құзыреттілігіне келесі дағлылар кіруі тиіс: әртүрлі қашықтық платформаларын [2; 96-бет], виртуалды тақталарды пайдалана білу; қосымша интернет-сервистері арқылы оқу процесін басқару; білімді қашықтықтан бақылаудың әртүрлі түрлерін жүзеге асыру, сонымен қатар интерактивті және мультимедиялы білім беру ресурстарын құру [3; 21-бет].

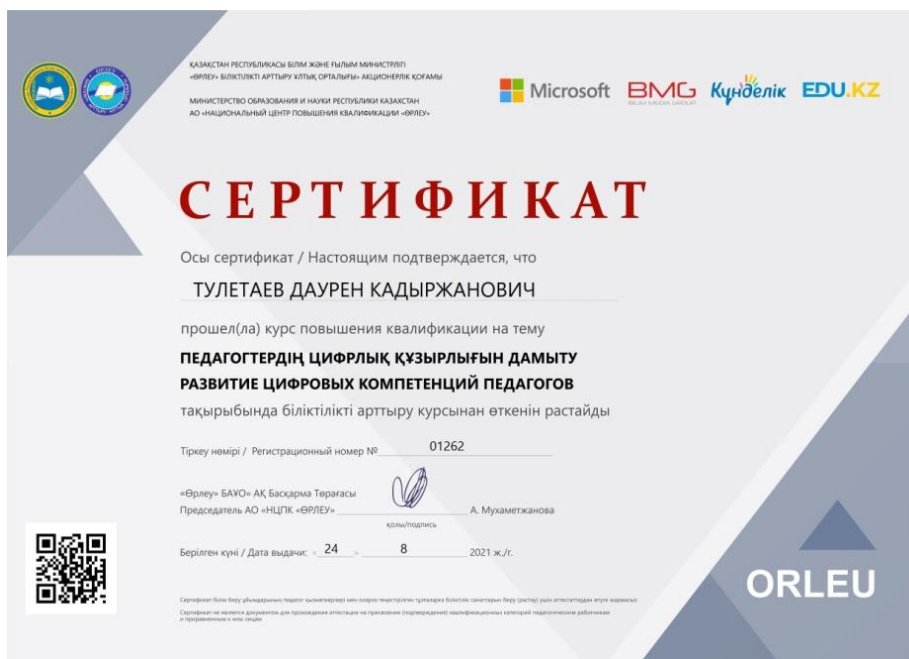
Соңғы жылдары білім беру жүйесі айтарлықтай өзгерді. Ол вариативті болды, мұғалімдер авторлық бағдарламаларды қоса алғанда, әртүрлі бағдарламалар бойынша жұмыс жасайды; мектепке арналған жаңа кіріктірілген курстар енгізілуде; вариативті оқулықтар қолданылуда; бейінді оқыту туралы белсенді пікірталастар жүргізілуде. Мұғалімнен бүгінгі күні ғылыми-зерттеу дағдылары, заманауи оқу-тәрбие процесін жобалай білу, педагогикалық міндеттерді шешудің заманауи құралдарын игеру, мақсатқа сәйкес сабақтың құрылымын құра білуді талап етеді.

Бұдан басқа, қашықтықтан оқыту кезінде мұғалім келесі бағдарламалардың көмегімен қашықтықтан сабақ жүргізе алуы керек: Google Classroom, Google Doc, Zoom, Google Hangouts, Microsoft Teams.

Барлық мектептер қашықтан жұмыс істеуге дайын болмауына байланысты COVID-19 таралуын шектеу шараларын енгізудің білім беру жүйесіне әсерін асыра бағалау қиын. Негізгі проблемалар: мұғалімдер мен оқушыларды жұмысқа қажетті гаджеттермен жеткіліксіз жабдықтау, мұғалімдер мен оқушылардың сандық сауаттылығының төмен болуы [4; 34-бет], ауылды жерлердегі интернет жылдамдығы мен сапасының төмен болуы. Сондай-ақ мұғалімдер мен оқушылар арасында психологиялық және физикалық

шиеленістерге қатысты маңызды проблемалар болды. Сандық құралдарды игеруді қажет ететін адам үшін бір уақытта кәсіби міндеттерді толық технологияны меңгерместен орындау өте қиын.

Біздің мектепте және Қазақстанның мектептерінде 2020-2021 оқу жылының басталғанына дейін шұғыл түрде барлық мұғалімдер үшін онлайн-курстар өткізілді. Мысалы, «Өрлеу» біліктілікті арттыру ұлттық орталығымен «Педагогтердің цифрлық құзыреттілігін дамыту» тақырыбында онлайн курсы өткізіліп, онда Moodle, Google Hangouts, Google Meet, ZOOM, MS Teams сияқты қашықтықтан оқыту платформаларымен [5; 87-бет] толық таныстырылды.

Сурет 1. Курстың сертификаты

«Kundelik.kz» ААЖ – Қазақстан Республикасының білім беруді басқару органдарында білім беру саласы көрсеткіштерінің мониторингі, жинау және талдауды автоматтандыруға арналған жүйе.

schools.kundelik.kz Журналы - Kundelik.kz 471 отзыв

Классы Календарное планирование Физическая подготовленность

Учебный год: 2021/2022
Учитель: Все учителя
Класс: 3 "Б"
Предмет: Цифровая грамотность

Посмотреть Экспортировать Распечатать

Скопировать в КТП Импортировать готовый план

Импортируйте готовый календарный план с цифровыми уроками и домашним заданием.
Экспортируйте в Excel одним архивом все календарные планы школы за выбранный учебный год. Выбрав определенного учителя, вы сможете экспортировать календарные планы только этого учителя.
Также вы можете импортировать из Excel календарное планирование.

Период: 1 четверть 2 четверть 3 четверть 4 четверть Год

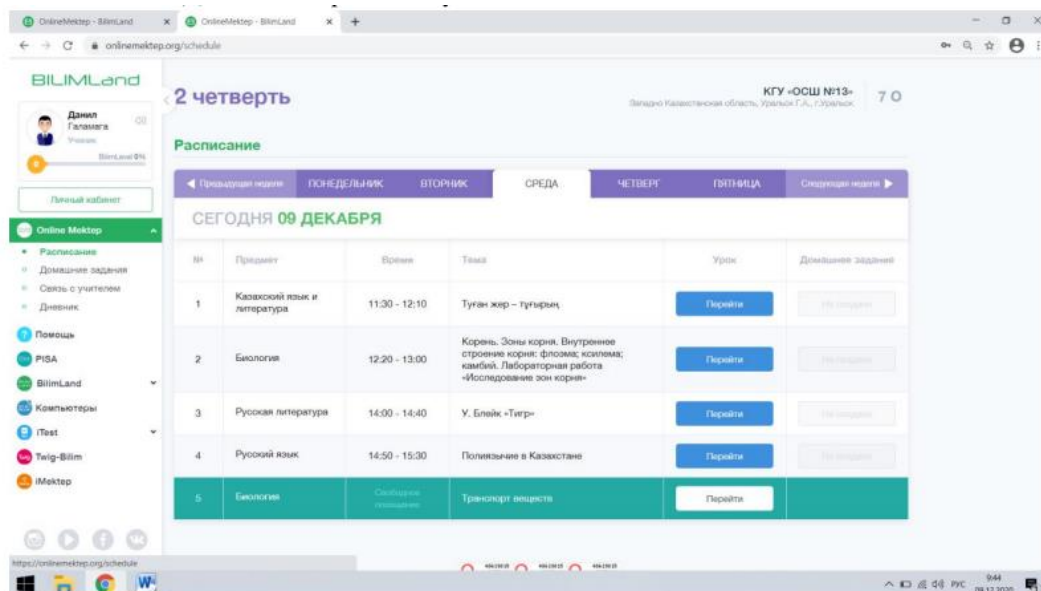
Написать классу

N	Дата	Тема урока	Домашнее задание к следующему уроку
1	17.01.2022	Идея для проекта. Запланировать онлайн видеоурок Добавить интерактивный материал	§18 стр 66 Добавить ДЗ к следующему уроку Выбрать задание онлайн
2	24.01.2022	Оформление документа. Запланировать онлайн видеоурок Добавить интерактивный материал	§19 стр 70. Добавить ДЗ к следующему уроку Выбрать задание онлайн
3	31.01.2022	Иллюстрации в тексте. Запланировать онлайн видеоурок Добавить интерактивный материал	§20 стр 74. Добавить ДЗ к следующему уроку Выбрать задание онлайн

Сурет 2. ААЖ «Kundelik.kz»

4 жыл ішінде «Kundelik.kz» мемлекеттік бюджеттен қаржыландырусыз шамамен 6000 мемлекеттік мектепті қамтыды. Қазіргі уақытта Күнделік жүйесінде 325 мың мұғалім, 2,2 млн. Оқушы, 1,6 млн. ата-ана белсенді жұмыс жасайды.

Жыл сайын «Kundelik.kz» ААЖ шектеулі шараларға байланысты өзінің мүмкіндіктерін жетілдіріп отырады. Мысалы, сіз ZOOM-да онлайн сабақ жоспарлап, сабаққа бейнелер, фото материалдар қоса аласыз.

Сурет 3. Оқушының «Үй жұмысы» парақшасы

Соңғы кезде барлығы жаңа білім беру платформасы – Online Mектеп туралы айтуда. «Online Mектеп» – мұғалімдер, оқушылар мен ата-аналарға арналған үлкен әрі ақпараттық ресурс болып табылады. Бұл жаңа сандық білім беру ортасы. Онда білім беру процесін ұйымдастыру мен басқару үшін қажетті барлық жағдайлар бар: 1 сыныптан бастап 11 сыныпқа дейін Online Mектеп, ҰБТ-ға дайындау, қорытынды аттестациялау, PIZA, нәтижелерді дербестендіру, мониторингілеу және бағалау құралдары, жобалау қызметі, коммуникацияның ішкі жүйесі: чат, бейнеконференция және тағы басқалар.

Оқу процесінде Online Mектеп ресурстарын пайдалану педагогқа көп мүмкіндіктер береді. Атап айтқанда, Word, Excel файлдарын, суреттерді тіркей отырып, сабақтың белгілі бір тақырыбына үй тапсырмасын беру. Әр оқушының жұмысын тексеру мүмкіндігі. Оқушының түсіндірмені көруге, жаттығулар жасауға, үй тапсырмасын орындауға кіріскенін көру мүмкіндігі. Оқушының үлгерімін бақылау-оқушы жаттығулар мен тапсырмаларды дұрыс орындады ма, қанша әрекет жасады. Чаттар-оқушымен жеке сөйлесу, нақты сабақ бойынша сыныппен жалпы сөйлесу.

Онлайн-платформа 2020 жылғы 1 қыркүйектен бастап еліміздің білім беру мектептерінің оқушыларына арналып шығарылды. Қазіргі кезде Online Mектеп-ке қосылған мектептер саны – 3910, белсенді оқушылардың саны – 238754, күн сайын 2875697 белсенді пайдаланушылар, 2020 жылғы 1 қыркүйектен бастап сайтта 51 779 298 қаралым болды. Қазақстанда 2021 жылы Google-ең танымал сұралым «Online Mектеп» болды. Қазақстандық Google қолданушыларының білім беру ресурстарына деген жоғары қызығушылығы екінші жыл қатарынан сақталып отыр. Бұл Қазақстандағы қашықтықтан оқытудың өзекті екенін дәлелдейді.

Қазақстан қазіргі уақытта дамыған елдерден қалыс қалмауда. Қашықтықта оқыту үшін біздің елімізде барлық жағдайлар жасалған. Мысалы, әкімдікпен бірлесім білім беру мекемелерінің оқушыларына, студенттері мен мұғалімдеріне компьютерлерді уақыта беру туралы сұрақ шеліді, сонымен қатар, қажеттілікті ескере отырып, білім беру мекемелеріне

қосымша техникалар (планшеттер немесе компьютерлер) сатып алынды және уақытша пайдалануға берілді. Ұялы байланыс операторлары оқытуға арналған қазақстандық онлайн платформалар мен сайттарға кіру үшін мектеп оқушыларына төлем бағасын төмендетті [6; 9-бет]. Цифрлық теңсіздікті еңсеру және ауылдарды Интернетке қосу жөніндегі «250+» әлеуметтік бағдарламасы сәтті аяқталды. Жоба аясында бір ғана Kcell компаниясы 300-ден астам ауылдарды кең жолақты желімен қамтамасыз етті.

Жоғарыда баяндалғанның қорытындысын шығара отырып, қашықтықтан оқыту – ыңғайлы әрі пайдалы зат екенін атап өту керек. Қазіргі заманда адамдардың басым бөлігі қашықтықтан оқытуды қалайды.

Қорытынды. Қорытынды қандай болады. Соңында біз не аламыз, нені жоғалтамыз. Оны уақыт көрсетеді. Ал қазір виртуалды мүмкіндіктердің білім беру жүйесіне толық енгізілгенін қабылдау керек. Интернет дүкендерден сатып алударды қалай жасасақ, солай «онлайн» білім алудың күніне де алыс емес. Еңбек нарығының сұранысы мен кадрларды дайындауға талаптардың үнемі өзгеруіне байланысты біз көп оқитын боламыз. Педагогикалық көзқараспен қарағанда синхронды мен асинхронды қатынасында асинхрондының пайдасына қарай өзгеріс болып жатқанын айтуға болады. Барлық білім беру қызметтері тек синхронды оқытуды талап етпейтіні белгілі.

Әдебиет

1 Абрамян, Г.В. Опережающее образование педагога и проблемы его информатизации / Г.В. Абрамян // Человек и образование. 2015.

2 Абрамян, Г.В. Технология анализа и таксономии целей обучения информатике и информационным технологиям в условиях интернационализации образования / Г.В. Абрамян // Преподавание информационных технологий. 2018.

3 Дашниц, Н.Л. Методические подходы к подготовке педагогических кадров в области комплексного использования информационных и коммуникационных технологий в школе: автореф. дисс. . канд. пед. наук / Н.Л. Дашниц. М., 2003. -23 с.

4 Демин, В.А. Профессиональная компетентность специалиста: понятие и виды / В.А. Демин. // Мониторинг образовательного процесса. 2000. - №4. - С. 34-42.

5 URL/ режим доступа: <https://ru.wikipedia.org/wiki/BilimLand>

6 URL/ режим доступа: www.oqoo.kz

NEOLOGISMEN DER MODERNEN DEUTSCHEN SPRACHE

Tumgoev A.E.

wissenschaftlicher Berater Baimanova L.S

Kokshetauer Sh. Ualikhanov Universität, Koksheatu

alitumgoev99@gmail.com

Das Ende des XX – Anfang des XXI Jahrhunderts hat die größte Anzahl von Neologismen in der deutschen Sprache hervorgebracht. In den Jahren 1991 bis 2014 (Ende XX – Anfang XXI Jahrhundert) haben sich viele neue Wörter in der deutschen Sprache angesammelt, das Vokabular hat sich mit neuen Bedeutungen bereichert und andere Wörter haben ihre Relevanz verloren.

Dieser Artikel befasst sich mit dem Problem, das Vokabular der modernen deutschen Sprache mit neuen lexikalischen Einheiten in Bereichen wie Wissenschaft und Technologie, Bildung, Informationstechnologie (Computer/Internet), Telekommunikation, Fernsehen,

Medizin, Sport, Wirtschaft, Gesellschaft/Gesellschaft zu bereichern. Die Bereicherung erfolgt durch Ausleihen, Wortbildung und Änderung der Bedeutung des Wortes.

Die Relevanz dieses Problems wird vor allem durch die zunehmende Aufmerksamkeit der modernen Linguistik auf das Studium der Neologismen der modernen deutschen Sprache mit Internet-Ressourcen, die Haupttrends des Auftretens und der Integration von Neologismen und deren lexikographische Verarbeitung bestimmt. Lange Zeit blieb dieses Problem wenig erforscht und nicht ausreichend systematisiert. Dies liegt daran, dass das Studium der Neologismen in der deutschen Sprache im 20. Jahrhundert aktiv begann. Zu dieser Zeit gab es radikale Veränderungen in den politischen Lebensbedingungen von Muttersprachlern, in der Wirtschaft, in der Wissenschaft und in vielen anderen Bereichen. In der Regel spiegeln sich Zeiten bedeutender gesellschaftlicher Veränderungen in den wesentlichen Veränderungen der lexikalischen Zusammensetzung der Sprache wider. All dies beeinflusste das Wachstum und die Entwicklung des modernen Vokabulars der deutschen Sprache und erforderte eine spezielle Untersuchung.

Unter Neologismen verstehen wir neue lexikalische Einheiten, die zu einem bestimmten Zeitpunkt entstanden sind (wir untersuchen die Neologismen der letzten 14 Jahre (90-er Jahre des XX Jahrhunderts – Anfang des XXI Jahrhunderts)), oft gebraucht in den Medien (nicht weniger als dreimal in der angegebenen Periode), sie haben semantische Selbständigkeit, das heißt Unabhängigkeit von einem bestimmten Kontext und haben in der Regel eine wortbildende Aktivität [1, S.3]. Die Wahl der Zeitperiode ist mit der Entstehung einer beträchtlichen Anzahl von Neologismen in diesen Bereichen um die Jahrhundertwende verbunden.

Für die Haupteinheit, die das Objekt dieser Studie darstellt, wird der Neologismus akzeptiert. Er ist definiert als entlehnte Lexikalische Einheit, der deutschen Sprachumgebung, sie betonte die neue semantische und Wortbildende Beziehung, und wie die Deutsche Lexikalische Einheit, die teilnehmende in der Bildung neuer Wörter in Kombinationen mit deutschen oder entlehnten Komponenten oder erwirbt den neuen Wert ein. Das Material für die Studie waren Neologismen (Substantive, Verben, Adjektive), die aus Wörterbüchern und Presse des späten XX – frühen XXI Jahrhunderts extrahiert wurden. Die ursprüngliche lexikographische Basis für die Errichtung von Neologismen war das Wörterbuch "Neues Vokabular:

Neologismen der 90-er Jahre im Deutschen" [4]. Zusätzlich zu diesem Wörterbuch wurden Daten von elektronischen Internetressourcen verwendet.

elektronische Internet-Ressourcen.

Beobachtungen des lexikalischen Materials legen nahe, dass mehr als die Hälfte der Neologismen (40%), die auf Deutsch erschienen sind, Angloamerikanismus sind. Als Hauptgründe für die Kreditaufnahme werden sowohl die eigentlichen intra-linguistischen genannt: die Notwendigkeit einer Nominierung; als auch die extra linguistischen: Bedarf in der Kategorie; und so extra linguistischen: historisch, sozio-ökonomisch und politisch aufgrund der Veranlagung der deutschsprachigen Gesellschaft, insbesondere der Jungen Generation, die nach dem Zweiten Weltkrieg zur Annahme Anglo-Amerikanismus, sowie die dominante Rolle der englischen Sprache als Mittel der internationalen Kommunikation. Die Hälfte dieser Anzahl von Angloamerikanismus ist Teil komplexer Substantive. So wurde zum Beispiel das Substantiv event "event" aus dem Englischen entlehnt, das bereits im Deutschen als Teil des komplexen Substantivs Eventkultur "Eventkultur" funktioniert. Die Analyse des Sprachmaterials zeigt, dass

die meist Entlehnte Substantive (85%) sind. Dies liegt daran, dass sie neue Objekte, Phänomene und Ereignisse bezeichnen.

Das eigentliche Material, reflektierende Entwicklung der Wortschatz der deutschen Sprache an der Wende des XX – XXI Jahrhunderts, deutet darauf hin, dass Sie in unterschiedlichen Zeitabständen und unter dem Einfluss von verschiedenen Ereignissen in der Gesellschaft und der Welt gibt es die Dominanz Neologismen in den folgenden Bereichen: Internet/PC (40 %), Wissenschaft und Technologie (35 %) und Telekommunikation (16 %), was vor allem mit der Entwicklung von Wissenschaft und Technologie, Informations- und Computertechnologie, Internet und Telekommunikation in der fraglichen Zeit.

Besonders schwierig sind die Anglizismen, die bei der «Integration» oft noch keine klar definierten grammatischen Formen, bestimmte Rechtschreibnormen, Aussprache und Verwendung im Deutschen haben, so dass man verschiedene Varianten des Schreibens eines Wortes finden kann, beispielsweise Car-Sharing [3, S.5]. Es ist bemerkenswert, dass alle diese Optionen in Texten gefunden werden. Für alle geliehenen lexikalischen Einheiten ist jedoch eine Änderung der Rechtschreibung durch die Umsetzung gekennzeichnet (alle Substantive werden gemäß der deutschen Norm mit einem Großbuchstaben geschrieben).

Oft werden bilinguale Kompositen getrennt oder durch einen Bindestrich geschrieben, was auch den Einfluss der englischen Sprache zeigt. Dies ermöglicht jedoch, der semantischen Struktur Transparenz zu verleihen und ihre Bedeutung leicht über die zusammengesetzten Komponenten hinweg zu interpretieren. In Bezug auf die morphologische Integration sind alle Namen.

Substantive erwerben eine Kategorie grammatischer Gattung. Die Zuordnung der Gattung erfolgt nach bestimmten Prinzipien:

- lexikalische Ähnlichkeit: der Shareholdervalue
- Anteil des Eigenkapitals der Aktionäre (der Wert/ der Profit);
- der Anchorman - Moderator des Nachrichtensenders;
- morphologische Analogie: die Political Correctness - politische Korrektheit (alle Substantive mit dem Suffix -ness des weiblichen Geschlechts).

Die meisten lexikalischen Einheiten zeichnen sich durch einen relativ hohen Grad an Integration aus, obwohl viele von ihnen Schwankungen in der Gattung erkennen. Einige Neologismen haben zwei, manchmal sogar drei Arten, wie zum Beispiel die lexikalische Einheit Couchpotato (eine Person, die ihre Freizeit hauptsächlich vor dem Fernseher mit Süßigkeiten oder salzigen Keksen verbringt). In den Texten jedoch am häufigsten

hat dieser Neologismus die Kategorie des weiblichen Geschlechts, seltener männlich und Durchschnittlich. Dies lässt sich dadurch erklären, dass das englische Wort wie *potato* im Deutschen mit dem Substantiv *die Kartoffel* übereinstimmt, das ein weibliches Geschlecht ist.

Für die geliehenen lexikalischen Einheiten ist auch eine Schwankung der Genitiv- und Plural-Formen charakteristisch. Viele englische Neologismen erlauben mehrere Varianten der Bildung von Genitiv Singular Formen:

- ohne Abschluss, zum Beispiel des Carsharing (was dem englischen Standard entspricht);
- mit dem Ende -s zum Beispiel des Carsharings (das entspricht der deutschen Norm).

Analyse sprachlichen Materials zeigt, dass nur 16% der ausgeliehenen lexikalischen Einheiten erhalten die Endung-s im Genitiv Singular (Bungeejum-ping), 37% bilden den Genitiv Singular ohne Endung-s (Canyoning, Downsizing), 47% lexikalischen Einheiten haben beide

Formen der Bildung Genitiv Singular (Banking, Piercing).

In Bezug auf die Plural-Kategorie gibt es auch Optionen ohne Ende, zum Beispiel: die Flyer (Flyer) und mit dem Ende -s, zum Beispiel: die Flyers. Die Option ohne Abschluss ist jedoch in Analogie zur Pluralbildung in Substantiven im Deutschen mit dem Ende -er vorzuziehen.

Wörter wie vital (im Deutschen «voller Vitalität», im Englischen «lebenswichtig» und sogar «schicksalhaft») und familiär (im Deutschen «Familie» oder «freundlich», im Englischen «familiär», «vertraut») können unterschiedliche Interpretationen haben, da diese Wörter in beiden Sprachen existieren und eine Art Überlagerung einer Bedeutung auf die andere erfolgt. In welcher Bedeutung dieses Wort im Deutschen verwendet wird, ist dem Empfänger nicht immer klar. Oft handelt es sich um Scheinanglizismen, zum Beispiel Handy

– ein Wort, das im Deutschen Handy bedeutet und im Englischen ein Adjektiv ist und verfügbar, bequem, leicht zu bedienen, geschickt bedeutet. Es gibt vielesolche Beispiele, und sie zeigen, dass die Wege und Quellen der Kreditaufnahme der gleichen Wörter unterschiedlich oder gleich (oder ähnlich) sein können, aber das Schicksal der Kreditaufnahme ist meistens unvorhersehbar.

Im Hinblick auf die Assimilation anderer Teile der Sprache, zum Beispiel von Verben, sind hier bereits einige Besonderheiten zu erkennen, im Deutschen sogar die Komplexität bezüglich der Konjugation von Verben, zum Beispiel mit Präfixen. Da es im Deutschen Verben mit getrennten Präfixen gibt, die sich bei der Konjugation trennen und am Ende des Satzes platziert werden, ist es bei englischen Verben mit Präfixen nicht ganz klar, wie sich das Präfix verhalten soll. Zum Beispiel, wie werden sich die englischen Verben *back up* und *load down* in der deutschen Sprache ändern, wenn ein Perfekt gebildet wird? Ich habe das gebackupt/ backupt/ upgebackt. Ich habe das Programm gedownloadet / downgeloadet. Welche dieser Formen entspricht mehr den Regeln der deutschen Grammatik und passt besser in das System der Sprache? Linguisten können diese Frage noch nicht eindeutig beantworten.

Es gibt keine Klarheit und auch bei der Bildung der Vergangenheitsformen der Entlehnten englischen Verben, die in Ihrer eigenen Sprache die falsche Form haben und in deutscher Sprache können sowohl richtige und falsche Formen, so dass dabei mehrere Möglichkeiten: eine sightseen – sightsehen (sightsaw, sightseete, sightsah). Welche Variante in der Sprache verankert wird, ist noch unklar. Es ist nicht ausgeschlossen, dass Muttersprachler eine wirtschaftliche, aber schwer konjugierbare englischsprachige Kreditaufnahme bevorzugen, eine eigene, aber deutlich sperrigere Variante: Sehenswürdigkeitsbestimmung.

Die untersuchten Neologismen des späten XX – frühen XXI Jahrhunderts stellen ein Gebiet der engen Interaktion der englisch-deutschen Sprachzone dar und beweisen die Auswirkungen der englischen Sprache auf die Prozesse der Kreditaufnahme, der Wortbildung und der semantischen Veränderung von Lexikalische Einheit im modernen Deutschen.

Das Hauptmuster der englisch-deutschen Sprachkontakte ist die Entlehnung der Terminologie der betrachteten Bereiche. Ihre Umsetzung in die Empfängersprache ist mit extralinguistischen Faktoren verbunden (intensive Entwicklung von Wissenschaft und Technologie, Informationstechnologie, Fernsehen und Telekommunikation, Sprachkontakte, Integration in die Weltkultur usw.). Die meisten Neologismen zeichnen sich durch ein hohes Maß an Integration auf allen Ebenen aus, obwohl viele von ihnen Schwankungen in der Gattung, der Pluralbildung und dem Genitiv erkennen.

Die thematischen und konzeptionellen Bereiche sind ein Spiegelbild der extra- und intralinguistischen Entwicklung der modernen deutschen Gesellschaft und der deutschen

Sprache. Die betrachteten Namen sind offene Gruppen, die ständig mit neuen lexikalischen Einheiten aktualisiert werden.

Literatur:

1. Micheeva E. I. Neologismen der modernen deutschen Sprache: Autorref. dis... kand. philol. Wissenschaften. Kursk, 1998. - S. 41.
2. Duden online. URL: <http://www.duden.de>.
3. Herberg D. Neologismen in der deutschen Gegenwartssprache. Probleme ihrer Erfassung und Beschreibung // Sprachwissenschaft, Didaktik, Methodik, Pädagogik und Unterricht. Heidelberg, 1998. - S.5.
4. Neuer Wortschatz Neologismen der 90er Jahre im Deutschen. Schriften des Instituts für Deutsche Sprache, Band II, Hrsg. von L. M. Eichinger, P. Wiesinger, Berlin, New York: Walter de Gruyter, 2004.

ВЛИЯНИЕ ГАДЖЕТОВ НА ПСИХИЧЕСКОЕ РАЗВИТИЕ ШКОЛЬНИКОВ.

Турковец А.А.

Научный руководитель: Мажитова С.С., магистр педагогики и психологии,
старший преподаватель

Кокшетауский университет им. Ш.Уалиханова, г. Кокшетау

turkovecanzhela@mail.ru

В наше время общество поглотили социальные сети, онлайн- игры и всевозможные гаджеты. Термин «гаджет» образовано с британского «gadget», переводится как «приспособление, устройство, безделушка». В частности, школьники очень большое количество времени уделяют телефону, а не проводят время с своими близкими и друзьями. Мобильный телефон становится не попросту орудием общения и связи, а предметом зависимости.

Актуальная проблема детского досуга, наблюдаемая в последнее время, связана с проблемой «дети и гаджеты» — на самом деле вопрос серьёзный. В данную проблему ранее проложены серьёзные научные изучения. Однако все без исключения равно никто четко не знает, нужно ли отрывать ребенка от гаджетов. Проблема воздействия гаджетов на формирование ребенка, принадлежит к главным проблемам нынешней педагогики, согласно суждению множества преподавателей и воспитателей.

Жизнедеятельность нынешнего человека сейчас никак не является без подобных предметов, как планшет, мобильный телефон, компьютер. Дети, наблюдая за жизнью старших, с пелёнок начинают проявлять интерес гаджетами: раз мама и папа так много интереса уделяют данным предметам, означает, они на самом деле увлекательны. Подход родителей к введению гаджетов в жизнедеятельность детей разноплановое: одни стремительно ими пользуются, другие упорно стараются защитить ребёнка от нынешних тенденций.

Уже после появления на свет дитя углубляется в общество технологий и гаджетов. В таком случае есть именно мы, старшие, осуществляем с ребенка цифровых аборигенов. Между прочим, согласно сведениям интернациональной компании Common Sense, родители выполняют во сети интернет в обычном в 1,5 один раз более периода, нежели школьники, также в 2 один раз более, чем младшие школьники.[1]

Родители как правило сами предоставляют детям гаджеты, достаточно рано — с 6-8 месяцев. Побуждения, безусловно, благие: не терпится, для того чтобы ребенок равно как возможно ранее изучил счет, азбуку, зарубежный язык. Однако нужно внимательнее проанализировать результат с подобных уроков. Когда ребенок достигает пубертатного периода, у него меняются взгляды и интересы, он начинает не только интересоваться

полезной информацией, но и сталкивается с отрицательными сторонами всемирной паутины. И тут старшее поколение начинает бить тревогу и объясняет подростку что необходимо меньше проводить времени за гаджетами, интернетом, больше общаться в реальном времени, с реальными людьми. В этот период у подростка и взрослого возникает конфликт интересов, что в педагогике отражается как проблема отцов и детей.

Как решить эту проблему? В Казахстане охват населения широкополосным доступом к сети интернет к концу 2020 года превысит показатель в 99% из них численность молодежи составляет 95%.

За свой период практики в школе-гимназии № 1, я наблюдала за школьниками и делала опрос есть-ли у детей гаджеты и как долго они проводят свое время за ними, 95% опрошенных учеников есть гаджеты, проводят время за ними разное. В школе я заметила что из классного коллектива 34 человек, приносят и пользуются на активно на всех переменах большинство детей, и только остальные школьники придумывают игры и играют, читают книги, ходят в столовую или готовятся к урокам и занимаются своими делами. Но если детей привлечь, заинтересовать к интересной и познавательной игре, истории, то многие откладывают свои гаджеты.

И что бы искоренить эту проблему необходимо укреплять ценность семейного воспитания, как в стенах учебного учреждения будь то детские сады, школы, так и в самих семьях, то есть сами родители должны с раннего возраста ограничивать время препровождения с учетом возрастных категорий, интересов. Но просто родительского контроля недостаточно ребенку необходимо раскрыть другие стороны окружающего мира. Например:

Совместное время препровождение с родными.

Посещение кружков по интересам.

Культурный досуг:

- Походы в музеи, театры, кино, различного рода выставки.
- Посещение парковых зон с развлекательными аттракционами.
- Отдых на природе.
- Внеклассные мероприятия различного рода направления, в том числе о вреде гаджетов.
- Посещение спортивных зон, спорт площадки, бассейн, фитнес залы.
- Распределение домашних обязанностей между взрослыми и детьми.
- Чтение различной литературы, с учетом возрастных категорий и интересов.

Основной спектр отказа от гаджетов это любовь, внимание и забота родных. Так как именно нехватка этих качеств и время проведения с близкими, и приводит к тому, что ребенок ищет общие интересы в социальной сети.

А в итоге вырастает подросток, у которого неверно расставлены приоритеты: сначала виртуальный мир, а затем реальная жизнь. Производители же гаджетов постоянно поддерживают интерес подростков, используя особенности их психологии. Это замкнутый круг, который разорвать смогут только родители и окружающие общество. Но большинстве случаев бить тревогу родители начинают, когда приоритеты уже расставлены. В этой ситуации сам родитель не справляется. Необходимо подключать все возможные ресурсы человеческого общества это и психолог, социальный педагог, классный руководитель и даже друзья. Только общими усилиями можно помочь ребенку и внести коррективы в его приоритеты. Не вносить запреты время проведения в гаджетах, а объяснить, что гаджеты должны быть в жизни детей, но дозировано и под родительским контролем. Раскрыть все плюсы и минусы гаджетов и виртуального мира. Формирование познавательных процессов и приобретение новых познаний. Определенные компьютерные вид развлечения и приложения действительно способствуют формированию интереса, памяти, логического мышления, обучают читать, считать, рисовать. [2]

Таким образом же существуют познавательные мультфильмы, какие дают возможность ребёнку получить новейшие познания о окружающем обществе. На данный момент дистанционного обучения гаджеты выполняют непосредственную помощь детям и конечно же и преподавателям, есть возможность связываться и обучаться дистанционно то есть дома. Раз уже мы заговорили об этом, то, что гаджеты содействуют формированию детей, нужно отметить также о противоположной стороне использованию гаджетов. Для детей раннего возраста, у которого образное понимание еще только лишь создается, формирующий результат с мультиков и передач стремится к нулю. Если ребенок, стремительно осваивает общество объектов, немаловажно, чтобы около него существовали, задействованы все без исключения каналы восприятия. В результате формирующее видеоматериал предоставляет односторонний результат: официально ребенок то, что в таком случае запоминает, однако, по сути, никак не осваивает информацию глубоко и высококачественно. [3]

Возвращаясь к выше сказанному можно подвести итог и рекомендовать родителям как можно больше уделять внимания своему ребенку общаться, проводить как можно больше время вместе, но при этом давать возможность для личного пространства, советоваться и дать понять, что ребенок полноценный член семьи, которого любят и ему не нужно искать общение в виртуальном пространстве.

Литература:

1. Солдатова Г.У., Рассказова Е.И. Безопасность подростков в интернете: риски, совладание и родительская медиация. // Национальный психологический журнал - 2014. - №3(15) - с.39-51.
2. Барсукова, О. В. Ребенок и гаджеты: психологическое исследование мнений современных родителей / О. В. Барсукова, Е. В. Мавлютова, М. А. Савка. — Текст : непосредственный // Вопросы дошкольной педагогики. — 2016. — № 1 (4). - С. 14-18.
3. Борцова, М. В., Жукова, А. В., Некрасов, С. Д., Федоровский, А. П. (ред.). (2017). Особенности развития личностных качеств у дошкольников, различающихся использованием электронных гаджетов. Ставрополь

АХМЕТ БАЙТҰРСЫНҰЛЫ – ФЕНОМЕН ҰСТАЗ

Ғ.Ә.Тұрархан

Ғылыми жетекші: Жахина Б.Б., п.ғ.д., профессор

Ш.Уәлиханов атындағы Көкшетау университеті, Көкшетау қ.

galiaturarhan@gmail.com

Біздің заман өкілі өткен заманның баласы келер заманның атасы демекші, жаңа ғасырға қадам басқан ұрпақ кейінгі ізбасарларына қарыздар болып қалмауы үшін қолдан келген игіліктерді жасайтыны хақ. Осы орайда, ғылым құндылығын жете түсінген алдыңғы буын өкілі Ахмет Байтұрсынұлы өз ұрпағына өзектілігі әлі күнге дейін жойылмаған мол шығармашылық мұра қалдырды. Ұлт ұстазының өміршең ғибратын азық еткен халқымыздың ұл-қыздары ешуақытта рухани жүдемесі анық.

Ал бүгінде еліміз Тәуелсіздік алған сәттен бастап, ұлттық мәдениеттің, білімнің өсіп-өнуіне жол ашылды. Білім мен ғылым жолында батыл қадамдар жасалды. Оның бірі – 2012 жылдың 27 қаңтарындағы тұңғыш президент Н.Ә. Назарбаевтың «Қазақстанның басты бағыты – әлеуметтік-экономикалық жаңғырту» атты жолдауында сөз болған мектеп оқушыларының сауаттылығын дамыту бойынша құралған 5 жылдық ұлттық жоспар. Оның негізгі мақсаты – мемлекетіміздің жалпы білім беретін мектептерінде дене және рухани жағынан жетілген азаматты тәрбиелеп, алған білімді өмір қажетіне жаратуға үйрету.

Оған қол жеткізудің бірден-бір жолы – функционалды сауаттылықты қалыптастыру [1].

Ал функционалды сауаттылықты қалыптастырудың бірден-бір құралы – тіл дамыту жұмыстары. Себебі тіл мәдениетімен қатар ой-өрісі де жетілген, айтар ойынан жаңылыспай, нық пікір айту – жан-жақты дамыған тұлғаға тән қасиет.

Осы тұста қазақ ғылымының атасы, феномен-ұстаз Ахмет Байтұрсынұлының: «елдікі бүгін үшін, менікі ертең үшін», – деп айтқанындай, ғалымның өміршең де ғибратты ісі аса зор көрегенділікпен жасалғандығының куәгері боламыз. Себебі, қандай да бір тілді оқыту ісінде болмасын күн тәртібінен түспейтін өзекті мәселе – оқушының тілін дамыту. Ұстаз өз 14 жылдық бала оқытқан тәжірибесіне сүйеніп, сонау XX ғасырдың бірінші ширегінен бастап қазіргі күнге дейін өз өзектілігін жоғалтпаған бала тілін дамыту мәселесіне аса үлкен ден қойды.

Ұстаздың пікірінше, бала тілін дамыту ісін мектеп табалдырығын аттамай тұрып, ерте шақтан бастап қолға алу керек. Бұл жайында ғалымның өзі 1914 жылы баспа бетін көрген «Бастауыш мектеп» атты мақаласында: «Бала тілі 1 жыл 5 айдан соң аса жедел қарқынмен дамиды. Егер 1,5 жастағы бүлдіршіннің сөздік қорында 20-30 жуық сөз болса, 3 жасқа толғанда 1000-1200, 1000-1500 сөзге жетеді. Оның өзінде білетін сөздің басым бөлігін зат есімдер (60%) құрайды. *Әке, ана, ата* деген сөздермен қатар өз бауырларының есімдерін айтады. Одан кейін *жүр, тұр, ал, бер, кел* деген етістіктерді жиі естіп, оларды жаттап алады. (23-25%) Содан барып *қызыл, көк, қара* сынды сын есімдер мен *бір, екі, он* деген сан есімдерден тұрады. (12-14%) Себебі бала *сенің жасың нешеде* деген сұраққа ұдайы жауап береді. Ата-ана әр жас кезеңдегі сөздік қордың қалыптасуындағы баланың ерекшелігі мен сөзді қабылдап, оны қолдану ерекшеліктеріне қатаң бақылау жүргізуі керек», – дегенді айтады. Баланың жады енді жетіліп жатқан осы аралықта тілін де қатар дамыту керек. Ерте жастан бастап жүргізілетін тіл дамыту жұмыстары оқушылардың тілге деген икемділігін қалыптастырады [2,214].

Ал оқушы мектеп табалдырығын аттағаннан кейін тіл дамыту жұмыстарын іске асыруда жеңілден ауырға қарай принципін негізге алған дұрыс деп есептейді. Ғалымның ойынша, тіл дамыту жұмыстарын мәтін, әңгіме оқып, оның мазмұнын баяндаудан емес, қарапайым үлестірмелі карточкалардан бастаған жөн.

Ғалым Б.Б. Жажинаның «Оқушы тілін дамытудың методологиясы» атты еңбегінде А. Байтұрсыновтың ілімі бойынша тіл дамыту ісі үлестірмелі карточкалардың мақсатынан көрінетіндігі айтылған. «1-карточка ойын түрінде беріліп, сөзді шырпымен жазу ұсынылады; 2-карточкада жазуға жаттығу, қызықтыру мақсатында ұпай беріліп отырады; 3-карточкада сөйлем құрастырып оны айтып беру көзделеді» – дегенді айтады [3,186].

Байқағанымыздай, 3-карточкада ұсынылатын тіл дамыту жұмысы бастапқы екеуіне қарағанда күрделірек. Бұл тұстан жеңілден ауырға қарай принципінің іске асып тұрғанын және ағартушы-ғалымның дидактиканың заңдарын өте терең біліп, оны өз еңбектерінде шебер пайдаландағын көре аламыз. Сонымен қатар ұстаздың тіл дамыту ісінде оқушыны жеке-жеке сөздермен таныстыру принципін ұстанып, кейін ғана жекеленген тақырыптар арқылы оқушының сөздік қорын молайтуды мақсат еткенін байқаймыз.

Көріп отырғанымыздай, әдіскер-ғалым оқыту ісінде ең тиімді деген әдіс-тәсілдерді қарастырды. Сонымен қатар қазақ тілін оқыту әдістемесінің теориялық негізін айқындауда мына мәселелерді көтерді:

- ✓ Оқыту әдістерінің маңызына тоқталып, ұтымды тұсын қарастырды;
- ✓ Тұңғыш рет үлестірмелі материалдарды қолданысқа енгізіп, оқулық бетіне жариялады;
- ✓ Көрнекілік әдісіне айрықша мән беріп, оны қолданула оқушының сауатын ашуды жеделдеу, оны үнемі қызықтырып отыру, бірсарынды ақпаратпен жалықтырмау сынды негізгі талаптарын көрсетті;

✓ Ең бастысы, тілдік тақырыппен байланыста тіл дамыту жұмыстарына ерекше көңіл бөлді. Себебі айтар сөзден жаңылып, көңілдегі ойды емін-еркін жеткізе алмаса функционалды сауаттылық қалыптаспайды. Тұлғаны оқытып-тәрбиелеу тіл дамыту жұмыстарынан бастау алады. Себебі, тіл ұстарту – оқушыларды сауатты жазу мен мәдениетті сөйлеуге төселдіріп, өзге де ғылым негіздерінен дағды береді. Қандай да бір ғылым саласын оқытудағы түсінік тіл арқылы беріліп, сол алған білімді сыртқа шығару көркем де тартымды сөздің, яғни тілдің көмегі арқылы іске асады. Тіл дамыту – сайып келгенде ақыл-ойды дамыту болып табылады [4,36].

✓ Ахмет Байтұрсынұлының функционалдық сауаттылықты қалыптастырудың негізі – тіл дамыту жұмыстары жайлы тұжырымы ұшан-теңіз. Осы орайда әдіскер-ғалымның тіл дамыту жұмыстарының негізінде функционалды сауаттылықты қалыптастыру мәселесі жайындағы ғылыми ойларын бір арнаға тоғыстыруға болады. Біріншіден, ғалымның 1926 жылы баспа бетін көрген «Әдебиет танытқыш» атты еңбегінде ұлттық фольклор жанрын классификациялаудағы еңбектері болса, екіншісі сол халық ауыз әдебиетінің мол мұрасын тіл дамыту ісінде ұтымды қолдануы. Аталған еңбекте фольклор жанрын өзіндік белгілеріне қарай сауықтама және сарындама деп екіге топтастырады. Сауықтама сөзінің мағынасы ойын-сауық, той-думан барысында айтылатын мақал-мәтел, жұмбақ-жаңылтпаш, өлең-тақпақ дегенді білдіреді. Ал сарындама адамзат баласының әр түрлі көңіл-күйінен сыр шертетін жоқтау, неке қияр, беташар т.б жырларынан тұрады.

Ғалым айтқандай-ақ, оқушы тілін дамытудың қайнар көзі – халықтық педагогика. А.Байтұрсынұлы бала тілін дамытуда аса қажетті әрі теңдесі жоқ дүние фольклор жанрын классификациялауда спиральді қағидат жүйесін іске асырды. Құрылысының ауыр не жеңілдігіне қарай – халқымыздың тұрмыс-салт жырлары, мақал-мәтелдер, жұмбақтар пен жаңылтпаштар сынды жеңіл дүниелерді айтқызып, кейін ғана ертегі, дастандарға, сюжетті мәтіндерге қадам басады. Ғалымның ойынша, мақал мен мәтелдің мәнін ашып, жұмбақ жасырып және оның шешімін тауып, жаңылтпашты еш жаңылмай жатқа айтқан балаға одан кейін өтірік өлең, шағын әңгімелерді де түсіну қиындық келтірмейді. Шындығында да, тұрмыс-салт жырларының бала тілін дамытудағы рөлі ұшан-теңіз.

«Жаңылтпаш деген сөз жаңылу деген сөзден шықса керек. Қатарынан бірнеше рет өте шапшаң айтқанда, я тіл келмей қалып, я басқа сөз қылып шатасып, тіл сыңдырып келістірілген шығарма жаңылтпаш деп аталады», – деп ең алғаш рет А.Байтұрсынұлы анықтамасын дәйектеген болатын. Жаңылтпаштардың ғылыми маңызына назар аударып өзінің 1926 жылы жарық көрген «Әдебиет танытқыш» еңбегінде: *«Жас жеткіншектердің топтасып ойын-күлкі құратын кездерде айтылатын айтыстың бірі әрі бірегейі – жаңылтпаш. Ол жеке бір ғана ауыл баласының ермегі емес, көп жұртты жаңылыссыз, тез, анық сөйлеуге дағдыландыратын өлең-ойын»* [5,28], – деген. Сонымен қатар сөзімізді анық, тілімізді қанық ететін жаңылтпашты ең алдымен баяу, кейін орташа жылдамдықпен одан соң тез айту керектігін сөз етті.

Әрі ғалым Д.Д.Фрезердің: *«Орталық Азияның түркі халықтары балалары сөзге шешен болсын деп сайрағыш құстардың тілімен тамақтандырады»*, – деген пікірін жоққа шығарып, халық мұрасының бала тілін дамыту ісінде адамгершілік қасиеттерді қоса дарытып болашақ өмірдің биік мұңарасына шығаратынын кесіп айтты.

Сонымен қатар қырғыз ғалымы Х.Хустанаевтың: *«Қазақтар ең алдымен балаларының тілін дамытып, сөйлеуге үйретеді. Ол үшін балаларын тапқыр сөйлейтін шешендердің сарқытымен тамақтандырады. Тіл мәдениеті оларға сол сарқытпен қоса дариды»*, – деген топшылауымен де келіспейді [6,186].

Ғалымның ойынша, бала тілін дамытуда мектепке дейін ата-анасы, отбасы, балабақша жауапты болса, мектеп табалдырығын аттағаннан кейін мұғалім жауапты. Әсіресе, қазақ тілі мен әдебиеті мұғалімінің мойнына жауапты іс артылмақ. Бұл жөнінде А. Байтұрсынұлы өзі ұстаздық еткен тәжірибесіне сүйеніп: «Бала оқытатын адамдар

оқыту ісін жөнді білерге керек. Бала оқыту жайын жөнді білейін дегендер, басқаға үйретпекші нәрсені өзі жақсы білерге керек. Әуелі баланың табиғатын танып, патша көңілін табарға керек. Оны білу үшін баланың дүниеге келген күнінен бастап, жетілгеніне дейін ақылдың қалай кіру жолын білерге керек. Түсіне, ісіне қарап-ақ халінен хабар аларлық, бала туралының бәрін білерге керек», [7,96] – дей келе мұғалім мамандығына қояр талабын айтып, осы талапты ұстанған оқушы да оқытушы да ұтатынын кесіп айтты.

Бұл А. Байтұрсынұлының мұғалім мамандығына қояр жалғыз талабы емес. 1914 жылы жарияланған «Қазақ» газетінің № 62 санында жарық көрген «Мектеп керектері» атты мақаласында: «Мұғалім қандай болса, мектебі де сондай. Білімді басқаға сапалы меңгертетін болса, бала ол мектептен көбірек білім алып шықпақшы. Солай болғандықтан, ең әуелі, мектеп ісіне қажеті – педагогика мен методикадан хабары бар білікті мұғалім. Екінші, оқыту ісіне керек құралдар қолайлы, әрі жұрт тегіс сыйлайтын қадірі болуы қажет. Құралсыз іс жасалмайды һәм құрал қандай болса, іс те сондай болмақ. Үшінші ең қажет дүние – бағдарлама. Оқыту ойдағыдай іске асуы үшін, оның үлгісі, мерзімді өлшемі болуы қажет» [7,221], – дейді.

Шындығында да бала оқытатындар оқыту ісін жөнді білерге керек. Бала оқыту жайын жөнді білейін дегендер, басқаға үйретпекші нәрсені өзі жақсы білерге керек деп топшылаймын. Сонда ғана А. Байтұрсынұлы өз дәуірінде сөз қозғаған функционалды сауатты тұлғаны қалыптастыруға әбден болады.

Көріп отырғанымыздай, ғалым тіл мен оны оқытудың әдістемесіне қатар қалам жүгіртті. Бір ғана әдістеменің бір жылғы жаңалығын игерудің өзі көп уақытты талап етеді. Оның даму жылдамдығына ілесе алмай қалған пән мұғалімі көп жаңа ақпараттан құр қалады. Бүгінгі күнгі ұстаздың көтерер жүгі жеңіл емес. Себебі қазіргі постиндустриалды әлемге жаңа оқыту әдістерін қабылдап, ең тиімдісін сұрыптап алатын маман ауадай қажет. Осы орайда, жаңа формациядағы мұғалім тұлғасын қалыптастыру ісінде ұлтымыздың ұлы ұстазы А.Байтұрсынұлының «Жаның өзгерісті қаласа, сол өзгерістің біріншісі өзің болғын», – деген тұжырымы септігін тигізуде. Себебі инновацияшыл, жаны жаңалыққа құмар, ғылым құндылығын жете түсінетін, өз пәні мен оны оқытудың методикасын бес саусағындай білетін, оқушының жеке тұлғасын одан әрі дамыту мотивациясы жетілген, шығармашыл маман болуы тиіс.

Сонымен қатар, ғалым оқушыға сөз өнерінің тылсым құпиясы мен әдебиет заңдылықтарын қоян-қолтық бірлікте үйрету керек, – деп санады. Оны өз шығармашылық мұрасында сөз етті. Себебі, тіл дамыту тек ғана лексикалық, грамматикалық, пунктуациялық ережелерді үйрету ғана емес, сөзді қызмет ету барысында таныту. Осы орайда: *«Оқушылар ана тілінің жол-жобасы мен қағидаларын жаттап алып, судай ағытуға міндетті емес. Оны ұтымды пайдалана алса, білгенге саналады»*, – деп өте тұжырымды пікір айта білді. Бұл қазіргі кездегі функционалдық сауаттылықты көздейді. Ал жоғарыда сөз болған тіл дамыту жұмыстары функционалды сауатты тұлғаны қалыптастырады.

Бұл өмірде бір дүниені білуден асқан бақыт, білмеуден асқан сорақылық жоқ, – демекші, ертеңгі күні білместіктің кеселі шекемізге таяқ болып тиіп, олжалы жерде үлестен, жоралы жерде жолдан қағылмас үшін, ғылымнан ата жолдасымыздай айырылмай ұлт ұстазы көрсеткен дара жолдан таймауымыз керек.

Пайдаланылған әдебиеттер тізімі

1. Оқушылардың функционалдық сауаттылығын дамыту жөніндегі 2012-2016 жылдарға арналған ұлттық іс-қимыл жоспарын бекіту туралы ҚР Үкіметінің 2012 жылғы 25 маусымындағы № 832 қаулысы
2. Байтұрсынов А. Тіл тағылымы. – Алматы: Бастауыш мектеп, 1992. – 214 б.

3. Жахина Б.Б. Ахмет Байтұрсыновша, жақсы дерлік те, жаман дерлік те бір әдіс жоқ... //«Ахмет Байтұрсынұлы мұрасы: зерттеу, жүйелеу және насихаттау» халықаралық ғылыми-теориялық конференция Материалдары «Елтаным баспасы». – Алматы, 2017. – 393 б.
4. Жахина Б.Б. Сөздің лексика-семантикалық тобымен байланыста тіл дамытудың әдістемесі. – Көкшетау, 2010. – 171 б.
5. Жахина Б.Б. Оқушы тілін дамытудың методологиясы. – Көкшетау, 2014. – 114 б.
6. Имаханбетова Р. Ғасыр саңлағы: Ахмет Байтұрсынұлының шығармашылық ғұмырбаяны. – Астана, 2010. – 232 б.
7. Байтұрсынов А. Тіл тағылымы. – Алматы: Ана тілі, 1992. – 435-438 б.

REDUZIERTER WORTSCHATZ IN DER DEUTSCHEN UMGANGSSPRACHE

Tyrtyschnaja A. V.

Wissenschaftlicher Leiter: Baymanova L. S., Leiterin des Lehrstuhls für allgemeine Sprachwissenschaft und Literatur

Kokshetau Universität namens Sh. Ualikhanov, Stadt Kokshetau

angelinatyrtyshnaya@gmail.com

Das Vokabular der Sprache ist ein offenes System, es ist ein qualitativ unbegrenztes, quantitativ und funktionell veränderbares Inventar von Lexemen, das strukturiert und systematisiert werden kann. Es ist unmöglich, alle Bereiche des Lebens, der Arbeit, der Freizeitformen aufzuzählen, in denen neue Bezeichnungen erscheinen oder alte Wörter in neuen Bedeutungen funktionieren. Das Erscheinen neuer Wortbezeichnungen in der Sprache ist ein unverzichtbarer Begleiter für neue Gesellschaftskulturen, sei es in materieller Produktion, spirituellem Leben, Mode oder Beziehungen zwischen Menschen, sozialen Gruppen und Staaten. In diesem Artikel wird es sich um ein reduziertes Vokabular im Deutschen handeln, nämlich um Slang und Jargon. Dieses Vokabular wird am häufigsten mit Jugendlichen in Verbindung gebracht, da es mit dem Lernprozess, der beruflichen Ausbildung und der Freizeit verbunden ist.

Also, was ist Slang? Das Wort Slang kommt aus dem Englischen. Dies ist eine Variante der gesprochenen Sprache, die nicht mit der Norm der literarischen Sprache übereinstimmt. Solche Wissenschaftler-Linguisten, wie Rosenthal D. E., Telenkova M. A. definieren Slang Begriff so: der Slang – Worte und Ausdrücke, die von Menschen mit bestimmten Berufen oder sozialen Schichten genossen werden. [3; S.287]. Jargone unterscheiden sich auch durch ihr spezifisches Vokabular von der allgemeinen Sprache. Das Jargon-Vokabular basiert auf der literarischen Sprache, indem es neu formuliert, neu interpretiert und metaphorisiert wird, sowie durch die Aneignung des fremdsprachigen Vokabulars. Das heißt, Jugend-Slang ist bereits eine Art von Jargon.

Derzeit gibt es keine einheitliche Meinung von Linguisten über die Funktionen des deutschen Slangs. Eine reiche, stilistisch gefärbte Sprache unterscheidet sich von der normativen deutschen Sprache durch ein Vokabular mit mehr oder weniger ausgeprägter vertrauter Färbung. Slang wird für viele Zwecke verwendet, aber einer der wichtigsten ist der Ausdruck einer bestimmten emotionalen Beziehung, die je nach Zweck der Aussage sehr unterschiedlich sein kann.

Slang und Jargonismen wurden heutzutage oft verwendet. Die Verwendung von reduziertem Register ist ästhetisch und kommunikativ motiviert, da das Vokabular in den Texten verschiedener Medien, der mündlichen Rechtssprache, weit verbreitet ist; es erscheint in der offiziellen und inoffiziellen Rede von Menschen unterschiedlichen sozialen Status, Alters

und kulturellen Niveaus. Ohne sie ist es einfach unmöglich, die moderne Realität zuverlässig abzubilden.

Es gibt mehrere Gründe für die Verwendung von reduziertem Register durch Mitglieder kommunikativer Gruppen: Erstens, die Menschen wollen in Gegenwart von Fremden miteinander kommunizieren, während sie unverständlich bleiben, zweitens besteht der Wunsch, die Geheimnisse ihres Handwerks und Handels zu verbergen, und drittens müssen sie sich von feindlichen Kräften isolieren (Kriminaljargon). Ein weiterer wichtiger Grund kann als das Streben nach sprachlicher Ausdruckskraft bezeichnet werden. Natürlich kann man am häufigsten Slang und Jargon in der Rede der Jugend hören. Schließlich wollen die Jugendlichen in ihrer Rede mit Slang ihre kritische, ironische Haltung gegenüber den Werten der älteren Welt ausdrücken, ihre Unabhängigkeit zeigen, sich behaupten, in der Jugend an Popularität gewinnen und versuchen sich insbesondere in Bezug auf Gruppen erwachsener Muttersprachler mit einer speziellen Sprache, der sogenannten Modesprache, von der Masse abzuheben. Slang ist eine Möglichkeit, junge Menschen auszudrücken und die Bedeutung des Gesprochenen vor den "Fremden" Menschen um sie herum zu verbergen, d.h. es ist ihre versteckte, verschlüsselte, "geheime" Sprache. Jugend-Slang ist das Passwort aller Mitglieder der Referenzgruppe [1; S.40]. Ihr verbales Repertoire unterscheidet sich vom üblichen durch die Anwesenheit von typischen Wörtern und Ausdrücken, die regelmäßig von Jugendlichen in einer Bildungseinrichtung, einem Viertel, einer Stadt verwendet werden, und zu einer Art "Visitenkarte" der Jugendkultur werden (Gorschunow J. W.). Wenn sie modern und fortgeschritten aussehen wollen, beginnen viele Menschen, Wörter mit reduziertem Groß- und Kleinschreibung zu verwenden, da sie eine erhöhte Emotionalität ausdrücken. Manchmal sind diese Wörter schockierend und unterscheiden sich von der üblichen Sprachnorm, und natürlich sind sie kein Schmuckstück der Umgangssprache. Vulgarismen, Professionalismus, Fremdwörter werden verwendet. Besonders häufig wurden Ausdrücke verwendet, die Synonyme für die Wörter «perfekt», «ausgezeichnet», «gut» sind. Hier sind ein paar Beispiele: das Super" (hoch besser als sehr schön, sehr gut), "Prima", "Klasse", "Toll", "Schau", "Geil" (sehr gut), "Megageil" (sehr sehr gut), "Cool" (besonders gut), "Fett" (sehr gut), Funky (sehr gut), "Krass" (sehr gut), "für tierisch", "Teufisch", "Höllisch" (sehr gut), "Irre" (besonders gut). Die Verwendung dieser Wörter trägt zur Selbstentfremdung der Vertreter der Gruppe der Gesellschaft von anderen bei und vereint sie gleichzeitig zu einer "eigenen" Gruppe.

Wie funktioniert das Nachfüllen des reduzierten Groß- und Kleinschreibung? Die Quelle der Auffüllung des Umgangssprachregisters im Jugendslang ist die Wortbildung. Meistens wird das Vokabular aus anderen Fremdsprachen ausgeliehen und dann betäubt (phonologische Germanisierung). Zum Beispiel: Monnis aus dem Englischen money - 'Geld', Workman aus dem Englischen workman - 'Arbeiter', worken aus dem Englischen to work - 'arbeiten', koneckten aus dem Englischen to connect - 'verbinden'. Eine andere Art der Wortbildung ist die Wortbildung, die Teleskopbildung ist eine Art der Wortbildung, bei der ein Teil eines Wortes zu einem einzigen Wort mit einem Teil eines anderen Wortes oder mit einem ganzen Wort verschmilzt. Junge Leute mögen Wörter, die auf diese Weise gebildet werden, Wörter, die in keinem Wörterbuch gefunden werden können, aber Sie können es durch die Anwesenheit von zwei ursprünglichen Wörtern lernen: Joga + Gymnastik = Joganastik; Aero + Akrobatik = Aerobatik; Krokodil + Elefant = krokofantös. Die Jugendlichen verwenden in ihrer Rede aktiv Abkürzungen, die nicht nur die Tendenz zur Einsparung von Sprachmitteln widerspiegeln, sondern auch den Wunsch, nicht verstanden zu werden. Für die Umgangssprache sind Kürzungen charakteristischer. Stip – Stipendium; Proff – Proffessor; Mathe – Mathematik; Tri – Trigonometrie; Litte – Literatur; Diss – Dissertation; Soli – Solidarität; Demo – Demonstration; Bund – Bundeswehr; Disko – Diskothek; Info – Information; Poli – Polizei [2; S.137].

Welche Arten von reduziertem Vokabular werden am häufigsten in den Medien verwendet?

Solche Wörter und ihre Ableitungen werden oft verwendet, wie: Super (der Superpunk-Songs, der Superclub, superbösewicht usw.); toll (tolle Ideen, tolle Bildbände, tolle Tipps, tolle Rezepte, ein toller Hut, tollen Accessoires, toll duften usw.);

Es wird eine große Anzahl von "modischen" Wörtern und Ausdrücken verwendet, von denen viele Neologismen in Werbetexten sind. Werbemacher greifen in ihren Texten oft auf das Jugendlexikon zurück. Zum Beispiel: "Top Qualität. Brillante Farben- Top Preise."

Anglizismen sind weit verbreitet: Look (neuer Look, der Kreativ-Look, die Looks von Marilyn Monroe, der Vintage-Look, der Jet-Set-Look, ein bisschen Charleston-Look, Retro-Look, New-Look, feminine Look, Couture-Look, glamouröse Look usw.); Party (die Luderpark-Party, Partyreihe, Party-Ableger, Partywelt, Partypeople, Technoparty, Outdoor-Party usw.); Star (Star-Model, Star-Fotograf, Star-Visagistin, Star-Architekt, Cabaret-Star, die Aromastars, Pultstar; Star-Frühstück usw.); cool ("Cool!", coole Ideen, coole Stil-Ikone, coole Jeans usw.). Englische Wörter haben ihren Weg in viele Sprachen gefunden und manchmal Widerstand überwunden, wie in Frankreich. Deutschland ist anfälliger für anglo-amerikanische Kreditaufnahmen. Junge Menschen betrachten Englisch als attraktiver, prestigeträchtiger in der Jugend. Anglizismen sind neu, definieren das Sprachporträt eines jungen Mannes, erschweren aber oft das Verständnis. Es gibt keine gerechtfertigte Amerikanisierung der Alltagssprache.

Moderne Sprache ist reich an Synonymsystemen: tierisch, teuflisch, höllisch, cool; vollmäßig, weltmäßig konkret, korrekt. Im Sinne von "super", "oberste Klasse, toll" werden auch die folgenden Slengismen verwendet: fett, analog, aldi, fundamental, gültig, symreal, tiffig, ultimativ.

Lohnt es sich, beim Erlernen der deutschen Sprache die Verwendung reduzierter Vokabeln zu untersuchen? Natürlich muss man bei Prüfungen oder Vorstellungsgesprächen Kenntnisse der literarischen deutschen Sprache nachweisen, aber für die alltägliche Kommunikation wird Slang benötigt. Es ist nicht notwendig, es aktiv zu verwenden, aber man muss es zumindest verstehen, um sich so schnell wie möglich in das deutschsprachige Umfeld zu integrieren.

Literatur:

1. Beregovskaya E. M. Jugend-Slang: Bildung und Funktion / E. M. Beregovskaya // Fragen der Sprachwissenschaft. – 1996. - № 3. 32-41 S.
2. Oleynik O. V. Deutsche Slangismen im Lichte der neologischen Theorie. Autorreferat Dissertation des Kandidaten der philologischen Wissenschaften. - Samara, 2007. – 202 S.
3. Rosenthal D. E., Telenkova MA Wörterbuch-Nachschlagewerk linguistischer Begriffe. - M., 1976. – 399 S.

ВЗАИМОСВЯЗЬ ФИЗИЧЕСКОЙ КУЛЬТУРЫ И СПОРТА С ФУНКЦИОНАЛЬНЫМ СОСТОЯНИЕМ СТУДЕНТОВ

Уфимцева А.О.

Научный руководитель: Исмаилова С.И. ст.преподаватель
Кокшетауский университет им.Ш.Уалиханова, г. Кокшетау

alinaufimtsevaa@gmail.com

Трудоспособность любого человека – это способность поддерживать свой организм в рабочем состоянии, иными словами, пользование такими функциями как: дыхание, кровообращение, обмен веществ, а так же использование нервной системы и мышечной с целью обеспечения высокого уровня производительности труда.

Источник жизнедеятельности человеческого организма – движение. Любые тренировки с использованием физических упражнений активно улучшают физические процессы и обеспечивают восстановление каких-либо нарушенных функций в организме.

Физическая культура и спорт являются главным средством неспецифической профилактики многих заболеваний и функционального упадка. Физические упражнения задействуют все мышцы, суставы и связки. Отслеживается увеличение объема мышц, их эластичности, силы и скорости сокращения. Усиленная работа мышц вынуждает действовать сердце и другие органы с большей силой, что значительно улучшает функциональные способности человека. Главным образом физические упражнения сказываются на опорно-двигательном аппарате.

Работоспособность каждого человеческого организма можно разделить на умственную и физическую. Умственная трудовая способность представляет собой способность к выполнению определенного количества целей и задач, которые нуждаются в использовании нервно-психической системы.

Рассматривая физическую работоспособность человека можно сказать, что это способность организма выполнять наибольшее количество той или иной физической работы, конечно, с активным использованием опорно-двигательного аппарата.

Говоря о трудоспособности студентов, можно сделать вывод, что учеба студентов является отличным образцом умственной работоспособности, т.к. ежедневно студенты в процессе обучения используют свой головной мозг. К такой работоспособности присущи работы, которые непосредственно связаны с получением и переработкой информативного материала и требующие применение сенсорного аппарата, а также памяти, активность процессов мышления и сферы эмоций. Главной особенностью этого типа труда считается повышенное возбуждение мозга головы в сравнительно небольшой области нервных центров, что объясняет их быструю усталость, высокое напряжение в органах чувств и одновременно ограниченность двигательного аппарата.[1] Но наличие умственной трудоспособности и явный недостаток физической несет за собой негативные последствия, в том числе и проблемы в организме. Поэтому всегда стоит находить баланс, во избежании нарушения функционирования систем организма.

Уровень физического развития студентов напрямую влияет на состояние здоровья, успеваемость и работоспособность. Поддержание морфофункциональных показателей на высоком уровне в студенческие годы профилирует раннее появление хронических неинфекционных заболеваний, а также способствует повышению уровня работоспособности в период активной трудовой деятельности [2]. В последнее время отмечается негативная тенденция к ухудшению состояния здоровья среди обучающихся. Внедрение физической культуры в учебу студентов создает возможность уменьшить негативное влияние условий внешней среды на состояние студентов.

Особую важность приобретает формирование психофизической устойчивости к различным факторам внешней среды: способность к поддержанию устойчивости внимания, восприятия, памяти, их концентрация и переключение в условиях временной нехватки, умственного переутомления, нервно-эмоционального напряжения, стресса; использование физических упражнений для оптимизации работоспособности, профилактические меры против нервно-эмоционального и психофизического утомления; повышение продуктивности учебного труда студентов и в дальнейшем их профессиональной деятельности [3; с. 165-166].

Правильно подобранный режим двигательной активности воздействуют на психические процессы в положительном виде. Хорошо подобранные физические упражнения для студентов оказывают прямое влияние на умственную устойчивость к напряженной интеллектуальной деятельности. Для этого студентам рекомендуется выполнять упражнения правильной продолжительности и силы, тогда это незамедлительно повысит их умственную работоспособность.

Вся суть влияния физической культуры и спорта на организм студентов в том, что даже самые простые движения производятся с работой огромного числа мышц, эти мышцы, в свою очередь, проявляют стимуляцию на центральную нервную систему.

Если долго заниматься умственной деятельностью без промежуточного отдыха, то велик шанс усиления напряжения структурной мускулатуры, что в свою очередь ведет к большому умственному утомлению и повышенному напряжению мышц. В совокупности эти факторы активизируют процесс торможения.

Исходя из данных современных исследований можно отметить, что двигательная активность студентов в период учебной деятельности составляет 50-65%. Важно прививать культуру отношения студентов к своему здоровью путем физической культуры и спорта.

Правильное восприятие физических нагрузок в процессе умственной деятельности даст возможность правильно спланировать режим дня, тем самым не давая организму воспринимать стресс.

Если рассматривать последствия прямого влияния физической активности на организм студента, то прослеживаются улучшения умственной работоспособности в течении учебной недели и в течении, собственно, года.

Исходя из исследований К.В.Волкова стоит отметить, что ежедневные занятия гимнастикой, легкой атлетикой и другими видами физической активности, в особенности на улице, повышают уровень умственной работоспособности и хорошо влияют на успеваемость студентов. Иными словами, физическая культура и есть средство активного отдыха от умственного напряжения и утомления.

Рассматривая влияние физических упражнений на психику человека, становится ясно, что отсутствие ведет к нарушению психики. Из-за утомляемости и нарушения режима сна человек становится довольно нервным, заметно ухудшение настроения в течении дня и повышение возбудимости.[1,2] Каждое последствие словно выстраивает цепочку негативных последствий, то есть простыми словами, физическая культура соотносится с каждой составляющей человека и влияет даже на настроение человека.

Взяв для примера студентов Педагогического института, мы приходим к выводу, что из-за явного преобладания умственной активности над физической складывается «сидячий» образ жизни, что пагубно влияет на состояние организма в целом. Но что бы избежать проблем со здоровьем, в любую образовательную систему необходимо внедрять физическое воспитание.

Специалисты утверждают, что систематические занятия спортом улучшают иммунитет организма и защищают его от негативного влияния окружающих факторов, инфекций и заболеваний. Многие изучения подтверждают, что человек, который систематически занимается спортом, реже болеет, работает с меньшей переутомляемостью и имеет большую продолжительность жизни, чем тот человек, который не занимается физическими упражнениями.

Проведя анализ физического состояния студентов стало известно, что у тех студентов, в жизни которых нет какого-либо рода активности, появляется быстрая утомляемость и сонливость, понижается активность, успеваемость значительно снижается, так же отслеживается невысокая интеллектуальная работоспособность. Физические упражнения также являются профилактикой гиподинамии.

В то же время физическая культура имеет большую значимость и в становлении личности студента, ведь она непосредственно является основанием инициативного самовыражения любого специалиста в будущем.

Физическая культура демонстрирует творчество личности, которое ориентировано на отношения, создающиеся в процессе физкультурно-спортивной, профессиональной и общественной деятельности. Занятие спортом не только улучшают физическое тело, но в то же время оказывают огромное влияние на моральные качества личности, на волевую и эмоциональную сферу.

Если студент, не занимающийся физическими упражнениями, начнет систематически их выполнять, то произойдут значительные изменения в организме. Например, улучшится обмен веществ, появится здоровый аппетит, заметно улучшится функционирование желудочно-кишечного тракта, нормализуется кислотность кишечника, а также активизируется желчевыделительная функция печени. Важное наблюдение: занятия спортом положительно влияют на организм не только здоровых людей, но и больных.

У студентов, занимающихся физической активностью, вырабатывается системный режим дня, развиваются социально-ориентированные установки. Из-за выработки систематики к физическим упражнениям у студентов проявляются такие качества как ответственность, дисциплинированность и хорошая подготовка к занятиям. Они показывают замечательные показатели в такой работе, которая нуждается в систематических напряжениях организма, поскольку у них хорошо сформирован самоконтроль. В совокупности такие позитивные результаты указывает на хорошее воздействие систематических занятий физкультурой в процессе обучения в ВУЗе.

Физические упражнения являются эффективными не только в физическом формировании человека, но и развивают личность во всех ее направлениях. Физическая культура и спорт влияет на поведение студента в таких сферах как быт, общение и конечно в учёбе. Физические упражнения воздействуют на активность и состояние студента, улучшают и умственную и физическую активность. Улучшается состояние всего организма в целом. Физическое воспитание просто необходима в ВУЗах с целью обеспечения хорошего здоровья и состояния студентов.

Переосмысление роли физической культуры и спорта среди студентов, исходя, конечно, из интересов конкретной личности, способствовало бы заметному повышению пользы для здоровья от занятий физическим воспитанием.

Литература

1. Бальсевич, В.К. Физическая подготовка в системе воспитания культуры здорового образа жизни человека (методологические, экологические и организационные аспекты) // Теория и практика физической культуры. - М.: Физкультура и спорт. - 1990. - №1. -С. 22-26.
2. Ильина Н.Л. Влияние физической культуры на психологическое благополучие человека // Ученые записки университета Лесгафта. - 2010. - №12 (70).
3. Курс лекций по физической культуре: Учебное пособие/ О.Л. Трещева, А. И. Муллер, Е. Б. Штучная, Е. Н. Мироненко; под ред. О.Л. Трещевой; Омский гос. ун-т путей сообщения. Омск, 2006. 220 с.

ЭКОЛОГИЧЕСКОЕ ВОСПИТАНИЕ МЛАДШИХ ШКОЛЬНИКОВ

Харченко И.Е.

Научный руководитель: Мажитова С.С.,

магистр педагогики и психологии,

старший преподаватель

Кокшетауский университет им.Ш.Уалиханова, г.Кокшетау

kharchenko.ira00@mail.ru

Экологическое воспитание – важное направление развития детей младшего школьного возраста. При правильной организации педагогической работы оно

способствует развитию познавательных процессов, формирует у детей ценностную картину мира, воспитывает экологическое сознание – бережное отношение к окружающему миру природы. Экологическое воспитание в начальной школе из формального научного знания наполнилось тревожным смыслом неблагополучия в природе, исходящего, прежде всего, от разнообразной деятельности людей. С этих позиций экологические знания о мире природы – это вовсе не совокупность знаний отдельных фактов, а такая последовательная, взаимосвязанная закономерностями цепочка знаний, которая в результате раскрывает перед ребенком в самых общих чертах многообразие, приспособленность и развитие форм природы, а также место и значение деятельности человека по охране окружающего мира.

Особенности формирования у младших школьников любви и бережного отношения к природе раскрыты в работах Т.А. Бобылевой, Л.Д. Бобылевой, А.В. Миронова, А.А. Плешакова, Л.П. Салеевой и др.

Проблемы экологического воспитания разработаны в работах И.Д. Зверева, А.Н. Захлебного, Б.Т. Лихачева, Н.М. Мамедова, Л.П. Салеевой, И.Т. Суравегиной и других.

Характеристику средств, форм и методов экологического воспитания находим в работах А.Н. Захлебного, Н.А. Городецкой, Н.В. Добрецовоной, А.В. Миронова.[1]

Задача начальной школы – состоит в формировании экологической культуры младших школьников. Именно в начальной школе педагог должен прививать любовь к природе, бережному и уважительному отношению к окружающей нас среде. Целью экологического воспитания является – формирование экологического сознания младших школьников.

Эффективностью формирования экологического сознания зависит от педагога, какие методы использует для развития интереса, стремления глубже узнать об окружающем мире и совершенствоваться во всех видах экологической деятельности. Для развития экологического воспитания недостаточно классной работы, нужно привлекать детей к внеклассной деятельности.

Внеклассная деятельность – это организованный педагогом вид деятельности, во внеурочное время.

Внеурочная деятельность организуется по направлениям развития личности:

- спортивно-оздоровительное,
- духовно-нравственное,
- социальное,
- общественно-патриотическое,
- общекультурное,
- трудовое,
- экологическое.

Организация внеурочной деятельности экологической направленности дополнит и разнообразит экологическое сознание младших школьников. Внеурочная деятельность направлена на самостоятельные принятия решений, преодоление определённых трудностей. Работу внеурочной деятельности можно организовать в виде занятий-экскурсий, практических и лабораторных работ, интеллектуальных игр. При реализации содержания внеклассной работы необходимо учитывать такие принципы как: связь с жизнью, проблемами, которые решает страна, область, район, родную местность; содержания внеклассной деятельности возрасту учащихся и умственному развитию. Главной задачей при организации данной деятельности является расширение объема знаний об окружающей среде, формирование интереса ко всему в природе, к её охране. Для того, чтобы внеклассные занятия не утомляли детей однообразной деятельностью и проходили интересно, необходимо сменять виды деятельности: познавательной, игровой, творческой, исследовательской, трудовой и познавательной. В

основе работы внеклассной деятельности с экологической направленностью присутствуют следующие целевые установки:

- формирование целостного представления о природном и социальном окружении как среде жизни, труда и отдыха человека;
- развитие умения воспринимать окружающий мир посредством органов чувств и познавательного интереса, и способности к причинному объяснению при анализе фактов и явлений окружающей действительности; - обучение младших школьников методам познания окружающего мира;
- воспитание эстетического и нравственного отношения к среде жизнедеятельности человека, умение вести себя в ней в соответствии с общечеловеческими нормами морали.[2]

Становление экологической культуры младших школьников возможно только при условии взаимосвязи различных типов и видов внеурочной деятельности. Разнообразная работа дает возможность школьникам овладеть глубокими знаниями о связях человека с природой, увидеть экологические проблемы в реальной жизни, научиться простейшим умениям по охране природы.

Разнообразная работа учащихся реализуется во всех типах внеклассных занятий: индивидуальных, групповых, массовых.

Индивидуальная работа тесно связана с приобщением младших школьников к чтению и обсуждению книг и статей в журналах об охране природы. Задание подбираются каждому отдельно, и только поэтому учащиеся получают больше информации. Не заставляя каждого выполнять большой объем работы, мы всё равно ознакомляем всех учащихся с нужным материалом - путём выслушивания одноклассников.

Групповая внеурочная работа наиболее успешно протекает в кружках. В них занимаются школьники, проявляющие наибольший интерес к изучению взаимосвязей человека с живой природой. В кружки учащиеся приходят добровольно и поэтому тут мы не встретим того ученика, которому не нравится изучаемые темы.

К массовым внеурочным мероприятиям относятся: праздники, утренники, ролевые игры на экологические темы. На таких мероприятиях интересно всем ученикам, потому что деятельность разнообразна и интересна.[3]

Таким образом, в формировании экологической культуры младших школьников огромную роль играет внеурочная деятельность, фантазии учителя и заинтересованность учащихся.

Для учащихся младших школьников, актуальна игровая деятельность, так как дети в таком возрасте с заинтересованностью относятся к изучению чего-то нового. Дети с радостью принимают участия во внеклассной деятельности. Игра - это эмоциональная деятельность: играющий ребенок находится в хорошем расположении духа, активен и доброжелателен. Игры помогут вовлечь детей в любимую деятельность и создать хорошую эмоциональную обстановку для восприятия природного содержания. Существуют много различных игр для развития экологического сознания младших школьников:

- Игра «пищевая цепочка»;
- Игра «паутина жизни»;
- Игра «семена»;
- Игра «найди своего детёныша».[4]

Так же для детей младшего школьного возраста будет интересно просматривать: диафильмы, мультфильмы. Перечислю некоторые из мультфильмов, посвященные экологии:

- Система управления отходами в мультфильме «ВАЛЛ-И», 2009 год;

- Проблема пищевых отходов в мультфильме «Облачко, возможно осадки в виде фрикаделек», 2009 год;
- Проблема загрязнения воды в мультфильме «Рыбка Поньо на утесе», 2008 год;
- Загрязнение океанов пластиком в мультфильме «Сказка о белой льдинке», 1974 год;
- Проблема браконьерства в мультфильме «Приключения пингвиненка Лоло», 1986 год.

Таким образом, младший школьный возраст благоприятный для воспитания экологического сознания. В этом возрасте формируются, такие новообразования – внимание, память, мышление, система ценностей. Дети очень эмоциональны, активны и отзывчивы. Они с легкостью усвоят новые знания об экологии. Экологическое воспитание - это средство образования в сознании младших школьников реалистических знаний об окружающем мире, основанных на чувственном опыте.

Литература

1. Турабаева Г.К., Турабаева Л.К., Бозшатаева Г.Т., Оспанова Г.С., Турабаева Р.К. ЭКОЛОГИЧЕСКОЕ ВОСПИТАНИЕ МЛАДШИХ ШКОЛЬНИКОВ // Международный журнал прикладных и фундаментальных исследований. – 2014. – № 5-2. – С. 156-158;
2. Цветкова И.В. Экологическое воспитание младших школьников. – Москва: Просвещение, 2010. – 136 с.
3. Виноградова Н. Ф. Экологическое воспитание младших школьников: Проблемы и перспективы.- М.: Просвещение, 1990.
4. Зверев И. Д., Суравегина И. Т. и др. Экологическое образование школьников.- М., 1983.

ОЗДОРОВИТЕЛЬНОЕ ВЛИЯНИЕ ЗАНЯТИЙ ФИЗИЧЕСКОЙ КУЛЬТУРЫ НА ОРГАНИЗМ УЧАЩИХСЯ

Храмова В.Д.

Научный руководитель: Исмаилова С.И. ст.преподаватель
Кокшетауский университет им.Ш.Уалиханова, г. Кокшетау
viktoriya.khramova02@gmail.com

В настоящее время занятия физической культурой являются необходимой частью общей культуры современного общества, так как представляют собой многогранное всестороннее совершенствование человеческого организма посредством физических упражнений, соблюдение правильного режима в повседневной жизни и на работе.

Физическая культура является основой формирования здоровья и здорового образа жизни человека.

Как показывает современная практика, образ жизни большинства современных учащихся крайне малоподвижен, это связано с отсутствием регулярных занятий физической культурой и здорового образа жизни. А это означает, что любые негативные последствия физической бездеятельности в отношении растущего и развивающегося организма неизбежно повлияют не только на его физическое, умственное и сексуальное развитие, но и на общее состояние здоровья. Следовательно, проблема здорового образа жизни учащихся остается очень актуальной в наше время и вопрос о важности и роли физической подготовки стоит довольно остро.

Основными элементами здорового образа жизни выступают: соблюдение режима труда и отдыха, питания и сна, гигиенических требований, организация индивидуального целесообразного режима двигательной активности, отказ от вредных привычек, культура межличностного общения и поведения в коллективе, культура сексуального поведения, содержательный досуг, оказывающий развивающее воздействие на личность. [1]

Регулярные физические упражнения и нагрузки повышают естественную сопротивляемость организма вредным воздействиям окружающей среды, вирусам. Как показывают научные исследования, люди, которые регулярно занимаются спортом, реже поддаются вирусам и инфекциям, работают более эффективно и имеют более долгую продолжительность жизни.

Ученые провели исследования, которые показали, что учащиеся, в деятельности которых мало двигательной активности или же вовсе отсутствует, становятся более апатичными, менее энергичными и инициативными, быстрее чувствуют усталость, успеваемость и производительность становится гораздо хуже, концентрация и умственная функциональность идет на спад. Поэтому, молодым людям нужно интенсивно заниматься физической культурой для укрепления организма, в частности иммунитета, и в целом искоренить гиподинамию. Занятия спортом играют важную роль в становлении личности учащегося.

Физическая культура личности выражается в трех главных тезисах.

Первое, она выявляет способность саморазвиваться, помогает сделать основным уклон личности на себя, что вызвано ее социальным и духовным опытом, и предоставляет возможность к стремлению в творческом развитии и самосовершенствовании.

Второе, занятия физической культурой - это основа самостоятельности, самовыражения будущего специалиста, применения креативных методов в занятиях физической культуры, ориентированных на объект и действие профессиональной деятельности.

И третье, она отражает креативность личности, сориентированную на взаимоотношения, происходящие в результате спортивной, компетентной и социальной деятельности, то есть «на других».

Считается, что учащиеся высших учебных заведений, являются такой группой людей, которая особым образом склонна к критической нехватке сна, и, соответственно, наиболее уязвима и нередко поддается лишнему, хроническому стрессу. И чтобы предотвратить появление излишнего стресса и усталости, врачи настойчиво рекомендуют интенсивные занятия физическими упражнениями, так как во время этого в крови происходит снижение уровня кортизола, иначе гормона счастья, и мышцы постепенно расслабляются.

Чтобы выявить специфику сна у студентов, был проведен эксперимент. В исследовании были задействованы 40 студентов. Эксперимент показал, что лишь 30% из анкетированных студентов соблюдает свой график сна, а оставшиеся 70% засыпают позже полуночи и пробуждаются до 9 часов утра, следовательно, больше половины опрошенных молодых людей, заявили, что в учебное время они не получают такого количества сна, чтобы выспаться. 65% из анкетированных студентов ответили, что после сна чувствуют бодрость и энергичность, соответственно они выспались. А остальным опрошенным (35%) критически не хватает сна, по утрам и весь день они чувствуют себя разбито, отсутствует мотивация и желание делать что-либо, все это может привести к ухудшению самочувствия, а вероятно и к формированию различных заболеваний. При регулярном недостатке сна у учащихся умственная дееспособность уменьшается на 8-15% [2]. Согласно канонам гигиены, благоприятнее всего отходить ко сну и пробуждаться примерно в одно время, с небольшой разницей во времени.

Немаловажную роль в поддержании иммунитета играет пища студентов. Всем известно, что времени на приготовление горячей еды у учащихся критически не хватает. Они питаются фаст-фудом, сухими перекусами, продуктами быстрого приготовления (лапша, мюсли, пюре и так далее). Из напитков они отдают предпочтение вредным газировкам и сокам. Пользы в такой пище практически нет, в основном она вся искусственная и обогащенная химическими добавками. Употребление такой пищи может привести не только к желудочно-кишечным болезням и ожирению, но есть и риск развития онкологии.

Чтобы поддерживать здоровье организма, каждому студенту необходимо в свой рацион употребления пищи включить следующие полезные продукты, обогащенные различными витаминами: овощи и фрукты, черный хлеб, макаронные изделия из твердых сортов пшеницы, молочные продукты, мясо, мед, орехи и сухофрукты, растительные масла, несладкие напитки: какао, компоты и морсы, кофе, чай. Для сладкоежек будет отдельное указание, печенье и высококалорийные конфеты можно заменить другими полезными сладостями. Такими как: пастила, зефир, мармелад, варенье, горький шоколад, варенье, цукаты, фруктовое желе. Также обязательно есть строго несколько раз в день, по своему индивидуальному распорядку. Суточная норма калорийности рациона студентов – 2500-3000 ккал. А если говорить о соотношения белков, жиров и углеводов (БЖУ), то здесь нужно соблюдать следующий баланс: белки - 100-150 г., жиры - 100-150 г., углеводы - 430-630 г.

Из всего вышеперечисленного можно сделать такой вывод, что регулярные занятия физической культурой служат катализатором для физического развития и полноценного формирования учащегося. Зачастую студенты первых курсов, имеют недостаточную физическую подготовленность и негативное отношение к урокам физической культуры, поэтому задача преподавателей не только привить навыки здорового образа жизни, но и заложить потребность к постоянным занятиям спортом, научить навыкам двигательной реабилитации.

На уроках физической культуры учащиеся воспитывают в себе физические способности и умения, а также проявляют силу воли и моральные качества. Отсюда следует, что занятия физическими упражнениями во многом определяют образ действия студента на занятиях, в повседневности, в обществе, а также оказывает содействие в решении различного рода жизненных проблем.

Литература

1. Виноградов П. А. Основы физической культуры и здорового образа жизни. М.: Советский спорт, 1996. 176 с.
2. Краснов И. С. Пути формирования здорового образа жизни студентов. Вопросы физического воспитания студентов. XXVIII. СПб.: Издво СПбГУ, 2003. - 56 с.
3. Ильинич В. И. Физическая культура студента. М.: Гардарики, 2000. -385 с.
4. Холодов Ж. К. Теория и методика физического воспитания и спорта: учеб, пособие для студ. высш.учеб, заведений. 2-е изд., исп. и доп. М.: Издательский центр «Академия», 2003. - 490 с.

ШЕТ ТІЛІН ҮЙРЕТУДЕ АҚПАРАТТЫҚ ТЕХНОЛОГИЯНЫ ҚОЛДАНУДЫҢ МАҢЫЗДЫЛЫҒЫ

Шакратова Анель

Ғылыми жетекші: Нәби Лиза п.ғ.к., профессор

Ш.Уәлиханов атындағы Көкшетау университеті, Көкшетау қ.

email:anelyachka@mail.ru

Осыдан бірнеше жыл бұрын «алыс болашақ» болып көрінген заманауи ақпараттық-коммуникациялық технологиялар (АКТ) өте тез арада «шынайы бүгінге» айналды. Соңғы жылдары авторлар сөйлеу әрекетінің түрлерін дамытуды, тілдік аспектілерді қалыптастыруды, сонымен қатар аутентикалық және білім беру интернет ресурстары, блог, подкасттар және вики-технологиялар арқылы әлеуметтік-мәдени және мәдениетаралық құзыреттіліктерді қалыптастыруды қарастырған көптеген әдістемелік жұмыстар пайда болды. Сонымен қатар қазіргі заманғы АКТ-ның дамуының оң тенденцияларымен және олардың негізінде шет тілін оқыту үдерісін құрумен қатар, кейбір жағдайларда оқу процесінде АКТ-ны орынсыз пайдалану туралы айтуға тура келеді. Шетел тілін оқытуда АКТ мүмкіндіктерін осылайша тар қабылдаудың себебі, біздің ойымызша, қазіргі АКТ-ның дидактикалық қасиеттері мен қызметтерін көрудің шектеулілігінде жатыр. Тілдік білім беруді ақпараттандыру мүлдем бірдей мақсаттарға жету үшін заманауи АКТ дәстүрлі оқыту құралдарын таза түрде қайталауы керек дегенді білдірмейді.

Керісінше, өзінің бірегей дидактикалық қасиеттерінің арқасында (бірдей сөйлеу дағдыларын дамыту және тілдік дағдыларды қалыптастырумен қатар) қазіргі заманғы ақпараттық-коммуникациялық технологиялар оқу процесін айтарлықтай байыта алады. Оқыту процесінде заманауи АКТ-ны пайдалану студенттерде қосымша дағдылар мен стратегияларды дамыту үшін нақты жағдайлар жасайды, бұл дәстүрлі құралдарға негізделген соншалықты мүмкін емес еді [1]. Осыған байланысты қазіргі заманғы ақпараттық-коммуникациялық технологиялардың дидактикалық қасиеттері мен функциялары мәселесін қарастыру, олардың иеленуі мұғалімдерге АКТ-ны қолдану аясын кеңейтуді негіздеу арқылы оқу-тәрбие процесін мақсатты түрде белсендіруге көмектеседі.

Білім беруді ақпараттандырудың тағы бір артықшылығы бақылау мен емтиханға деген басқаша көзқарас болмақ. Интерактивті желі студенттерге өзін-өзі тестілеудің әртүрлі формаларын қолдана отырып, өздерін ыңғайлы уақытта еркін жағдайда сынауға мүмкіндік береді. Бұл ресми емтихандарды студент үшін стрессті азайтады.

Интернет желісі арқылы дидактикалық материалдармен және әдістемелік әзірлемелермен алмасу мұғалімге көптеген мүмкіндіктер ашады: жетекші әлемдік ғалымдардың қатысуымен онлайн семинарлар мен дөңгелек үстелдер, сырттай конференциялар, дайын ДЭҚ банктері, біліктілікті арттыру курстары, оқуға жазылу. Ғылыми журналдардың онлайн басылымдары – бұл бізге World Wide Web береді. Ең бастысы оның пайдасын дұрыс пайдалана білу.

АКТ-ны оқу үдерісіне енгізу жағдайында мұғалімнің алдында тұрған міндеттер:

1) білім беру үдерісінде заманауи ақпараттық технологияларды пайдалану негізінде білім беру сапасын арттыру;

2) оқытудың белсенді әдістерін қолдану, оқу іс-әрекетінің шығармашылық және интеллектуалдық құрамдастарын арттыру;

3) білім беру қызметінің әртүрлі түрлерін біріктіру (оқу, зерттеу және т.б.);

4) оқытудың ақпараттық технологияларын оқушының жеке ерекшеліктеріне бейімдеу;

5) өз пәні бойынша оқу үдерісін бағдарламалық-әдістемелік қамтамасыз етуді жетілдіру [2; 12-бет].

Бұл тапсырмаларды шет тілі сабақтарының мысалында қарастыратын болсақ, онда бұл міндеттердің өте айқын көрінетінін көреміз: бүгінгі таңда шет тілін оқытудың негізгі мақсаты оның құрамдас бөліктерінің жиынтығында шет тілінің коммуникативтік құзыреттілігін қалыптастыру және дамыту болып табылады. сияқты:

- Сөйлеу құзыреттілігі
- Тілдік құзыреттілік
- Әлеуметтік-мәдени құзыреттілік
- Оқу-танымдық құзыреттілік [2; 76-бет].

Қазіргі кезеңде шет тілдерін үйренуге қолайлы жағдайларды ескере отырып, сөйлеу әрекетінің барлық түрлеріне бірдей талаптарды күшейтуде. Шетел тілін оқыту мен оқыту үшін арнайы әзірленген интернет-ресурстарды оқыту ортасы (интерактивті тапсырмалар, нақты уақыттағы жаңалықтарды қарау және т.б., қашықтықтан оқыту) ретінде де, әртүрлі типтегі және формадағы оқу материалдарының көзі ретінде де қарастыруға болады [3; 4-бет].

Шетел тілін оқытуда ақпараттық технологияларды қолдануды өте кеңінен қолдануға болады – олардың көмегімен жасанды тілдік орта құруға болады. Интернет пен компьютер, әртүрлі смарт фон, портативті аудио ойнатқыштар ғана емес, сонымен қатар GoogleGlasses сияқты соңғы әзірлемелер; виртуалды шындықты қайта жасайтын қондырғылар. Осының барлығы дұрыс таңдалған, жобаланған және жақсы ұйымдастырылған бағдарламалық қамтамасыз етумен үйлескенде, оқу және жаңа мәдениетке интеграциялану процесін қызықты саяхатқа айналдыра алады. Сонымен қатар, қолжетімді ресурстарды пайдалану: бейне турлар, фильмдер, аудиоматериалдар, жаңа шетелдік газеттер және желідегі құрдастарымен виртуалды қарым-қатынас студенттерді тиімді ынталандырып қана қоймайды, сонымен қатар айтылымды құрастыру мен түзетуге әсер етеді, заманауи ауызекі сөздік қорын меңгеруге көмектеседі [3; 3-бет].

Аудио материалдарды дұрыс пайдалану тыңдаушыларды шынайы қарым-қатынас жағдайларына дайындауға және мүмкін болатын қиындықтарды жоюға көмектеседі. Студенттерді дыбыстық сөйлеуді түсінуге үйрету - шет тілін оқытудың маңызды мақсаттарының бірі. Аудио мәтіндермен жұмыс жасай отырып, біз лексикалық, грамматикалық және фонетикалық дағдыларды қатар дамытамыз. Аудио мәтіндер талқылау үшін ақпарат береді, бұл өз кезегінде сөйлеу дағдыларын одан әрі дамытуды көздейді. Тыңдау компьютерлер мен сандық ойнатқыштармен ең ыңғайлы түрде қолданылады. Бұл құрылғылар көлікте, университетте немесе үйде портативті пайдалану мүмкіндігіне ие, сонымен қатар аудио жолды тоқтату және қайталау функциялары бар.

Қоғамның өзекті мәселелерін, дүние жүзінде талқыланып жатқан оқиғаларды бейнелейтін мақалаларды оқу шет тілінде сөйлесуді жанды әрі мазмұнды етеді.

Ана тілінде сөйлейтіндермен желіде ауызша да, жазбаша да қарым-қатынас жасау тілдік кедергіні жоюға, сауаттылық пен сөйлем құрастыра білуге, шет тілінде өз ойын жеткізе білуге ықпал етеді.

Ақпараттық технологияларды пайдаланудың әртүрлі формаларын біріктіретін қабық жасасаңыз, тіпті аз сағаттармен шет тілін үйренуде де әлдеқайда жақсы нәтижелерге қол жеткізуге болады. Үйдегі компьютерге де, телефонға да, оқу орнына да орнатуға болатын бағдарлама сөздік, мультимедиялық кітапхана, күнделікті тапсырмалары бар ноутбук және онлайн чат функцияларын бір уақытта атқара алады. Мұндай оқу құралы оқушыны барлық жерде сүйемелдей алады, бірақ оның белсенді түрде қатысуы үшін оқушының білімді меңгеру процесінің өзі қызығушылық танытуы керек.

Ақпараттық технология ресурстары, әрине, шет тілін оқытудың барлық деңгейінде болуы мүмкін. Олар оқушылардың өз бетінше жұмыс жасауында, оларды ізденімпаздыққа, шығармашылық әрекетке баулуда ерекше рөл атқаратын болады [1; 10-бет].

Заманауи технологиялардың дидактикалық мүмкіндіктері өте зор. Олар оқушы үшін де, мұғалім үшін де білім беру мақсатына жету құралы бола алады. Бұл жағдайда ұстаз дұрыс жолға салатын, қалай, қайда жүру керектігін ұғындыратын тұлғаға айналады. Заманауи технологиялар мұғалімді алмастырмайды, керісінше оның білім беру мақсаттарына жетудегі сенімді көмекшілеріне айналады.

Әдебиет

1. Мильруд Р.П. Методика обучения иноязычной письменной речи// "ИЯШ", 1997. - №2. - с 5-11.
2. Гальскова Н.Д., Никитенко З.Н. Организация учебного процесса по иностранному языку в начальной школе// "ИЯШ". - 1994. - №1. - С.8-16
3. Филиппов М.А. Использование ресурсов Интернет на уроках иностранного языка. / ИЯШ № 2, 3 2001 г.

ОЙЫН – МЕКТЕП ЖАСЫНА ДЕЙІНГІ БАЛАЛАРДЫҢ ЖЕТЕКШІ ІС – ӘРЕКЕТІ

Шам Ақниет

Ғылыми жетекші: Шоңова Б.А. педагогика ғылымының
магистрі, лекторШ. Уәлиханов
атындағы Көкшетау университеті, Көкшетау қ.
akoeaglez@gmail.com

Балалар ойыны мәселелері, біз үшін балалық шақтағы дамып – жетілу деңгейіне терең үңіліп, мән беруімізге үлкен әсерін тигізді деп айта аламыз. Осы мәселені шешуде қазіргі балалар психологиясы, балалардың рухани өмірінің мән – мағынасын түсінуге айтарлықтай мүмкіндік алды. Балалар ойынының анализі балалық шақтың елеулі жақтарын, балалық шақтың өзіндік ерекшеліктерін және олардың ішкі жан – дүниесіне терең үңілуге мүмкіндік берді. Алғаш рет неміс ақыны , философ Шиллер балалар

ойынына өзінің атақты

«Эстетикалық тәрбие хаттарында» айрықша мән берген. Ол ойынды адамдардың эстетикалық өмірімен байланыстырған. Онда философиялық тұрғыдан өте терең қарастырылып, бостандық жайлы уағыздармен байланыстырылған.

К. Гросс теориясында ойын әртүрлі физикалық және психикалық күш жаттығулары ретінде қызмет етеді деп айтылған. Оның ойынша балалар ойынын сырттан бақылап тұрса, оның қимыл – қозғалыс, сезім, көз қозғалыстарын, сонымен қатар зейін, бақылу, ойлау қабілеттерін дамытуға көзделген әрекет екеніне көз жеткізуге болады деген. Сондықтан да ойын әрекеті баланың дене мүшелерімен қатар психологиялық даму деңгейіне әсер етеді деген пікір өте орынды айтылған.

Балалар ойынын бүге – шүгесіне дейін зерттеуді қолына алған К. Гросс өзінің *Die Spiele der Menschen* атты үлкен кітабында – ойын балалар дамуына шын мәнінде үлкен ықпал етеді деп дәлелдеген. Сырт көзге үстіртін қарағанға мақсатсыз болып көрінетін ойындар, жоғарыда айтылған фактілер бойынша жоғары мақсатты көздеген әрекет түрі болып есептелінеді.[1; 29 - бет]

Тәуелсіз мемлекетіміздің ертеңі ұрпақтың рухани байлығы, мәдениеті, саналы ұлттың ойлау қабілеті мен біліміне, іскерлігіне байланысты.

Осы орайда егеменді еліміздің білім беру жүйесінде әлемдік деңгейге жету үшін жасалынып жатқан талпыныстар оқытудың әр түрлі тәсіл-дерін қолдана отырып, терең білімді, ізденімпаз, барлық іс-әрекетінде шығармашылық ұстанатын, сол тұрғыда өз болмысын таныта алатын жеке тұлға тәрбиелеу ісіне ерекше мән берілуде. Білім алу балалардың ойлауын дамытудың міндеттері шарт болып табылады.

Ойлау әрекеттерінің қалыптасуы мен жетілуі ойлаудың негізін құрайды.

Бала қандай білімді игеріп, оларды қалай пайдалана білетіндігі оның қандай ойлау іс-әрекеттерін игеру сыртқы бағдарлау іс-әрекеттерін игеру мен бойға дарытудың жалпы заңы бойынша өтеді. Осы сыртқы іс-әрекеттердің қандай және оларды бойға дарытудың қалай өтетіндігіне байланысты баланың қалыптасып келе жатқан ойлау іс-әрекеттері, не бейнелеріс-әрекеттері формасын, не сөзбен сан сияқты белгілер, іс-әрекеттер формасын қабылдайды. Бастауыш сыныпта адамның тума қасиеттеріне қоса, өсе қалыптасатын адам бойындағы психикалық қасиеттердің негізі қаланып, даму барысында әдетке айналуы анық. Сондықтан да ғалымдарды бастауыш сынып оқушыларының потенциалдық мүмкіндіктерін анықтау және дамытудың тиімді бағытын таңдау мәселесі толғандырады. Осы бағыттағы зерттеулер нәтижесін пайдалану, балаларды оқыту және тәрбиелеу үрдісіндегі, еңбек қызметінің тиімділігін арттыруға мүмкіндік береді.

Ұжымшылдық сезім жеті-сегіз жасар балада оншама дами қоймайды. Балалар “біз” деудің орнына “мен” деп айтқанды жақсы көреді. Бала үнемі жақсы психологиялық жағдайда тәрбиеленуі, оқуы, өсуі қажет. Сонда балада жағымды “мен” бейнесі қалыптасады, өзіне деген сенімділігі, өзіндік сезімі туады. Мұндай “мен” бейнесі кез келген баланың жақсы жағдайда, нәтижеге жетуіне, дұрыс дамуына мүмкіндік береді. Бірақ та бастауыш мектеп кезеңіндегі оқушының жеке басына тән қасиеттерді тек “мен” деген қасиет тұрғысынан ғана бағалап қоймай, тиісті мөлшерге қалайша бағынады, мінезі, ерік-жігері қандай, ашуланғыш, не сабырлы келе ме, әсемдікті ажыратудағы талғамы және өзгелермен қатынасы қандай – осы жөнінен де алып қарауға болады. Мәселен, мектеп есігін тұңғыш ашқан бала мұғалімнің бүкіл сыныпқа жасаған ескертуін өзіне қатысы жоқ деп есептейді. Балаларға “біздікі” деген ұғымды үйретудің өзі мұғалімнің үлкен шеберлігін қажет етеді. Мұндайда мұғалім барлық нәрселердің жалпы жұртқа ортақтығына баса назар аударады. Мәселен, балалардың тұратын үйі, мектеп, емхана, көлік т.б. нәрселердің бәрімізге ортақ екендігін айтып түсіндіреді. Мектеп айналасына басқа балалармен бірлесіп гүл егетін болса, енді оны “біздің гүліміз” деп үйрету қажет. Осындай алғашқы тәрбиелік істер қайталана берсе, біртіндеп баланың мінезбітісі қалыптасады. Үшінші, төртінші сынып оқушылары мектеп жұмысына белсене араласа бастайды. Сондықтан да олардың ұжымдық қасиеті анағұрлым жоғарлай түседі.[2; 17 - бет]

оның іс-әрекетінің негізгі, жетекші түрімен сипатталады. Мысалы, мектеп жасына дейінгі балалық шақта ойын іс-әрекеті жетекші болады. Бұл жастағы балалар үйреніп, тіпті шама-шарқынша еңбек етіп жүрсе де, олардың бүкіл болмысын анықтайтын шынайы стихия әр түрлі ойындар болып табылады. Алты-жеті жасар бала мектеп табалдырығын аттасымен-ақ оқушы болады. Оның өмірінде ойын әлімаңызды орын алғанымен осы уақыттан бастап, ол біртіндеп басымдылығын жоғалта бастайды. Бастауыш сынып оқушысының жетекші іс-әрекеті оның мінез-құлық түрткілерін (мотивтерінің түрлері) елеулі түрде өзгертетін, оның танымдық және адамгершілік күштерін дамытудың жаңа көздерін ашатын оқу болып табылады. Бірінші сынып оқушылары бастан кешіретін негізгі үш түрлі қиындық жиі байқалады.

Мектепке дейінгі естиярлар мен ересектердің ойлауының көрнекі схемалық сипаты олардың іс-әрекеттерінің көптеген ерекшеліктерінен көрінеді. Осындай көріністердің бірі бала суретінің схемалық, онда негізінен бейнеленетін заттардың негізгі бөліктерінің байланысы көрсетіледі, дара белгілері болмайды.

Мұндай түрде жүйелі түрде сурет салуға үйретілмеген балаға тән. Балалар ойлауының схемасының екінші көрінісі – олардың түрлі кейіптегі схемалық бейнелерді өте оңай да тез түсініп, оларды табысты пайдалануы. Мысалы, мектеп жасына дейінгі балалар 5 жастан бастап бір рет түсіндірген соң бөлменің жоспары деген не екенін ұғына алады және жоспардағы белгіге қарай отырып бөлменің ішінде жасырылған затты тауып алады. Олар заттардың схемалық бейнелерін таниды, картаға ұқсас схемалар т.б пайдаланылады. Осыған ұқсас тапсырмаларды дұрыс шеше білу бейнелері негізінде, пайымдаудан белгілерді пайдаланылатын пайымдауға яғни дерексіз, логикалық ойлауға көшуді қажет етеді.

Бұл уақытта бала бір затты белгілеуге өзге бір заттың суреттің сөзінің көмегімен оның орнын ауыстыруға болатындығын түсіне бастайды.

Логикалық ойлау кейінірек бейнелі ойлаудың негізінде қалыптасады. Ауқымы кеңірек мәселелерді шешуге мүмкіндік береді.

Бейнелі ойлау мектепке дейінгі баланың өмір жағдайлары мен іс-әрекетіне, ойында, сурет салуда, құрастыруда төңірегіндегілермен қарым-қатынас жасауға оның алдында пайда болатын міндеттерге жоғары дәрежеде сәйкес келеді. Міне сондықтан-да мектепке дейінгі шақтағы бала бейнелерге негізделген, үйренуге берілген келеді. Барлық осы жайдайларды есепке алу мектеп жасына дейінгі балалардың бейнелі ойлауын дамытуға ерекше назар салуды қажет етеді. Дерексіз логикаға ойлауға келсек, оның қалыптасуын баланың ғылыми білімдердің кейбір негіздерімен таныстыру қажет болғанда пайдалану керек. Соның өзінде де баланың ойлауын қалайда бүтіндей логикалық етіп шығаруға тырысудың қажеті жоқ.

Мектеп жасына дейінгі балалардың зейінінің қалыптасуында ойын әрекеті ерекше орыналады. Ойын арқылы бала түрлі объектілерді көреді, естиді, байқай алады, фактілер мен құбылыстарды бір-бірінен ажыратып, оларға назар аудара бастайды. Балалардың зейінінің түрлі қасиеттері (көлемі, бөлінуі, тұрақтылығы т.б) жақсы байқалады. Бұлардың бәрі үлкендердің басшылығымен жетіледі.

Мектепке дейінгі шақта ойын іс-әрекеттің басты түріне айналады. Алайда бұл қазіргі баланың әдетте көп уақытының өзіне қызықты ойындармен өткізетіндігінен емес, ойын баланың психикасында сапалы өзгерістер туғызатындығынан болады. Мектеп жасына дейінгі бала ойын іс-әрекетінде заттарды ажыратып қана қоймай, сонымен қатар өзіне қандай-да бір рөлді алады да, сол рөлге сәйкес іс-әрекет жасай бастайды. Бала өзінің атын немесе қорқынышты аның орнына қоя тұрса да көбіне ересек адамдарды: анасын, тәрбиешісін, ұшқышты, шоферды белгілейді. Балаға ойын іс-әрекеті процесінде адамдар арасындағы қарым-қатынастар, олардың пробаларымен міндеттері біртіндеп ашыла түседі. Ойын арқылы балалар үлкендердің қоғамдық өмірімен таныса отырып адамдардың қоғамдық функциясымен олардың арасындағы қарым - қатынас ережелерін түсінуге де араласады.

Мектепке дейінгі ересектердің рөлдік ойынының мазмұны өзі қалаған рөлден туындайтын ережелерге бағыну болып табылады. Бұл жастағы балалар ережелерді орындауға төтенше міншіл келеді. Осында қоғамдық мінез-құлық ережелерін орындай отырып “Не болатынына” назар аударады. Сондықтан олар ненің болатындығы жөнінде пікір таластырып: “Аналар бұлай істемейді”, “Дәрігер ауруларды осылай қарай ма?”-және тағы басқа дейді.[3; 24 - бет]

Сонымен рөлді ойын сюжеті мен мазмұнының дамуы айналасындағы үлкендердің өмірін баланың барған сайын тереңірек ұғына түскендігін бейнелейді.

Ойын тілдің дамуына өте зор ықпал тигізеді. Ойын жағдайы оған араласқан әрбір баладан тіл қарым-қатынасы дамуының белгілі бір деңгейін талап етеді. Егер баланың ойынның барысына қатысты өз тілегін анық айтуға мүмкіндігі болмаса, егер ол бірге ойнап отырған өз жолдастарының сөз арқылы берілген нұсқауларын түсінуге қабілеті жетпесе онда ол құрдастарына мысал болады. Құрдастарымен түсінісу қабілеттілігі ұқсамайды. Тілдің дамуына себепші болады.

Баланың жеке басының дамуына ойынның өз ықпалы бар. Ойын арқылы бала ересек адамдардың мінез-құлқы және қарым-қатынасымен танысады, ал бұлардың бәрі оның өз мінез-құлқының үлгісі болады, өз құрдастарымен қарым-қатынас жасауға қабілетті қасиет болып саналатын араласа білудің негізгі дағдыларына ие болады. Ойын баланы еліктіре және оның өзіне алған рөліндегі ережелерді орындауға итермелей отырып, сезімнің және мінез- құлықтың ерікті жігерді реттеудің дамуына себепші болады.

Ойын іс-әрекеті ішінде оқу ісі де қалыптаса бастайды, кейінірек ол бала іс-әрекетінің басты түріне айналады. Оқу ісін ересек адам енгізеді, бірақ ол тікелей ойыннан пайда болады. Бірақ, мектеп жасына дейінгі бала ойнай жүріп оқи бастайды. Ол оқуға белгілі бір ережелері бар рөлді ойынның ерекше түрі ретінде қарайды. Әйтсе де осы ережелерді орындап жүріп қарапайым оқу әрекетін менгеріп жүрген баланың өзі де аңғармайды. Үлкендердің оқуға көзқарасы ойынға көзқарастан бүтіндей өзгеше. Үлкендер баланың оқуға көзқарасын ақырындап байқаусыз қалыптастырады. Балада оқуға деген тілек қалыптасады.

Ойын – баланың психикалық дамуына әсер ететін бірден-бір іс-әрекет емес.

Бала сурет салады, жасырады, құрылыстар тұрғызады, әшекейлер ояды, қажайды. Осы бала іс-әрекетінің барлық түріне артық нәрсе – олардың белгілі бір нәрсені жасауға, сурет салуға, құрастыруға, құрақ құруға бағытталған болуы. Бірақ бұл іс-әрекеттің әрқайсысының өз ерекшеліктері бар. Қимылдың ерекше тәсілдерін игеруді талап етеді және баланың жетілуіне өзінің арнайы ықпалын тигізеді. Құрақ құрау мен жапсыруды жеке атау қажет. Бұл да жемістің іс-әрекеттің екі түрі болып саналады. Олардың психологиялық мәні бейнелеу және құрастыру. Іс-әрекетінің мәніне ұқсасады. Сурет салу, құрастыру, жапсыру және құрақ құрау мен белсене шұғылдану арқасында балада нені тындыруы қажет екенін күні бұрын көздеу, елестету қабілеті, іс-әрекетті жоспарлау қабілеті дамиды. [4; 16 - бет]

Оқу және еңбек іс-әрекеттері өздерінің жетілген формаларында мектепке дейінгі шақта қалыптаса бастайды. Оқу іс-әрекеті мектеп жасындағы балаларға жетекші орын алады.

Жүйелі оқуға және келешек өнімді еңбекке араласуға даярлық мектепке дейінгі жастағы балаларды тәрбиелеу мен оқытудағы негізгі міндеттердің бірі. Бұл даярлық негізінен ойын мен істің жемісті түрлері арқылы жүзеге асырылады. әйтсе де осымен қатар үлкендер балалардың алдына оқу мен еңбекке тән нақты тапсырмаларды қояды. Балалар осы тапсырмаларды орындағанда, олардың оқуы мен еңбек іс-әрекеттері үшін қажетті белгілі бір психикалық іс-әрекеттерді игеруіне бірте-бірте қол жеткізеді.

Мектепке жейінгі шақта оқу мен еңбек элементтерінің дамуына баға бергенде еңбек ісінің мәні осы ұйымдастырушы үлкен адам мен бала үшін өте көптеген жайдайларда түрліше болып шығатынын естен шығармау қажет. Мысалы: үйрету процесінде баланың белгілі білім мен дағдыны игеруінен кезекшінің міндеттерін атқаруынан немесе гүл отырғызуынан оның оқу және еңбек іс-әрекеті қалыптасады (тіпті қарапайым формада) деп

қорытынды шығаруға негіз бола алмайды. Белгілі бір сәтке дейін балалар іс-әрекеттің процесінің өзіне қызығады, үлкендерге ұқсауға ниеттенеді. Бала ұқсау және олардың мақұлдауына ие болу тілегін басшылыққа алады. Алайда алған білімнің немесе өздерінің еңбек тапсырмаларын орындау нәтижелерінің мәнін әлі түсінбейді. Мектепке дейінгі жаста оқу және еңбек іс-әрекеттердің саналы орындау жаңа ғана қалыптаса бастайды.

Оқу ынтасының пайда болуы және оқу іс-әрекетін меңгеру: оқу іс-әрекетінің негізгі ерекшелігі оның мақсатының сыртқы нәтижеге қол жеткізуі ғана емес, жаңа білім, іскерліктермен дағдыларды игеру болып табылады.

Егер бала сурет салу процесіне еліктесе немесе әдемі сурет салып шағаруға тырысса, ол ойынмен немесе жемісті іс-әрекетпен шұғылданғаны болады. Ал сурет салумен айналысқанда суретті бұрынғыдан жақсырақ салуды, түзу сызықтарды жүргізуді немесе бейнені дұрыс бояй білуді үйрену сияқты өз алдына ерекше мақсат қойса онда оның жасаған істері оқу сипатына ие болады.

Баланың барлық психикалық дамуы үйрету алдындағы ұрпақтардың жинақталған тәжірибені беру арқылы жүзеге асырыла тұрса да, білім мен дағдыны көбін балалар үлкен адамдармен араласудан, олардың талаптарын, кеңестерін нұсқауларын орындаудан сондай-ақ ойындардан сурет салудан, құрастырудан, әртүрлі себептерге байланысты келетін күнделікті қарым-қатынастан меңгереді. Үлкендер мен бала қарым-қатынасының көптеген түрлері үйрету ісіне толы. [5; 41 - бет]

Дегенмен баланың даму дәрежесіне қарай үйрету барған сайын неғұрлым жүйелі сипат алады. Мектепке дейінгі қоғамдық тәрбие жағдайына балалар арнаулы программа бойынша жүргізілетін сабақтар арқылы үйретіледі. Ойын тәсілдері мен жемісті тапсырмаларды пайдалану осындайда басты орын алады. Сонымен бірге сабақтарды балаларға білім мен дағдыны игеруінің толықтығы мен сапасына, тәрбиешінің нұсқауларын тыңдай және орындай білуге қатысты белгілер, талаптар да қойыла бастайды. Сабақтардағы үйрету оқу іс-әрекетінің элементінің бастапқы игеруде маңызды мәнге ие болды. Оқу іс-әрекетінің элементтерін игеруге танымдық ынталарды қалыптастыру мен оқу іскерлерін үйрену кіреді.

Мектепке дейінгі кішкентайлар және естиярлар шағында балалар оқу тапсырмасын тек одан алған білім мен дағдыны бірден ойын ойнағанда, сурет салуда немесе іс-әрекеттің өзге бір тартымды түріне пайдалануы мүмкін болғанда ғана қабылдайды. Арнайы ұйымдастырылған үйрету жағдайларында мектепке дейінгі ересек жастағы балалардың меңгергенді бірден жүзеге асыру мүмкіндігімен байланыстан тыс тапсырмаларды қабылдай білуі қалыптасады. Білімді игерудің келешекте “Пайдасы” тиетіні мүмкін болып шығады.

Мектепке дейінгі бүкіл балалық шақтың ішінде тікелей оқу тапсырмасының формасына қарағанды дидактикалық ойын білімді игерудің тиімді құралы болып табылатынын байқаулар көрсетіп отырады. Алайда егер мектеп жасына дейінгі кішкентайлармен естияр шақта айырмашылық зор болса ересектерде де бұл айырма едәуір төмендейді. Бұл балалардың оқу тапсырмасын қабылдай іскерлігі артқандығының айқын көрсеткіші болып табылады.

Пайдаланған әдебиеттер:

1. 6. Мұқанов М.М: Жас және педагогикалық психология. А., 2002.
2. 7. Эльконин, Д.Б. Психология игры. М.: Педагогика. 1998.
3. Выготский, Л.С. Проблема возраста. Собр. Соч. Т. 4. М., 2004.
4. Возрастная и педагогическая психология // Под ред. А.В. Петровского. М., 2006.
5. Возрастная и педагогическая психология // Под ред. М.В. Гамезо, М.В. Матюхиной, Т.С. Михальник. М., 2004.
6. Возрастная психология // Под. Ред. Л.Ф. Обухова. М., 2000.
7. Мухина. В.С. Возрастная психология. М., 2008.

ВОЗМОЖНОСТИ ИСПОЛЬЗОВАНИЯ СОЦИАЛЬНЫХ СЕТЕЙ В ОБУЧЕНИИ УСТНОЙ РЕЧИ НА АНГЛИЙСКОМ ЯЗЫКЕ В СТАРШИХ КЛАССАХ

Шарафуллина И.Р.

Научный руководитель: Астафьева Юлия Валерьевна, магистр педагогических наук,
ст. преподаватель

Кокшетауский университет им. Ш. Уалиханова, г. Кокшетау

Ilmirash04@gmail.com

Актуальность темы исследования заключается в том, что в последние два десятилетия, начиная с конца XX века, информационно-коммуникационные технологии стремительно развиваются, а вместе с тем увеличивается количество сфер, в которых они применяются в современном обществе. Использование различных социальных сетей стало частью повседневной жизни миллионов людей. Интернет дает возможность общаться «здесь и сейчас». Это стало актуальным методом взаимодействия в последние два года, когда мир столкнулся с неожиданной проблемой — пандемией, когда вся работа, учеба, покупки и развлечения перешли в онлайн пространство. Дистанционное обучение позволило всерьез рассмотреть социальные сети, не только как развлекательные площадки для общения, просмотра музыки или фильмов, но и как образовательную площадку, которая помогла обеспечить постоянную работу в онлайн режиме учителя и ученика.

Английский язык – самый популярный язык в мире, на нем общается большая часть населения нашей огромной планеты. Языковые курсы и репетиторы стоят недешево, и их может позволить себе не каждый, но с помощью интернета любой может попытаться выучить иностранный язык совершенно бесплатно. Однако, несмотря на то, что социальные сети несут в себе огромный потенциал для обучения иностранному языку, в наши дни школьные учителя либо не прибегают к их использованию на уроках иностранного языка совсем, либо делают это крайне редко. Это может также быть связано с тем, что подготовка уроков с использованием материалов социальных сетей требует определенного времени: на поиск, изучение, отбор и подготовку соответствующих материалов.

Сегодня все больше и больше времени учащиеся проводят в интернете. Каждая социальная сеть имеет определенную целевую аудиторию. Самые популярные сети среди молодежи – Instagram, Facebook и Вконтакте. Данными сетями пользуется 80% молодежи (среди них, в том числе, школьники и студенты). Так почему бы не показать им, насколько полезна глобальная паутина для изучения английского языка. Это становится возможным при использовании определенных сайтов и сервисов, где можно не только обучаться, но и общаться с носителями языка, просматривать фильмы и телепередачи на языке-оригинале, участвовать в международных конференциях, дискуссиях и конкурсах.

Таким образом, актуальность темы обусловлена стремительным прогрессом в развитии современных коммуникационных интернет-технологий и в связи с этим появлением возможности использовать их в качестве средства обучения; тем, что учащиеся старших классов являются представителями поколения «digital natives» и использование социальных сетей является неотъемлемой частью их жизни, необходимостью поиска наиболее эффективных средств обучения устной речи на английском языке с целью формирования иноязычной коммуникативной компетенции.

Таким образом, предметом нашего исследования послужили социальные сети, способствующие формированию навыков устной речи на занятиях по английскому языку в старших классах.

Цель данной статьи - описание технологии использования социальных сетей в обучении устной речи на английском языке учащихся старших классов и разработка методических рекомендаций по работе с соцсетями для учителей английского языка.

Социальные сети стали объектом внимания таких исследователей, как Дж. Барнс, Р. Соломонофф, П. Эрдос, А. Реньи, Д. Уоттс и С. Строгач. Однако возможности языковых социальных сетей недостаточно изучены.

В методике накоплен большой опыт теоретического осмысления различных аспектов обучения иностранному языку с учетом их профессиональных интересов. К ним относятся: цели обучения и социокультурный подход в иноязычном образовании в отечественной и зарубежной психологии и лингводидактике С.С. Кунанбаевой. Теории межкультурной коммуникации как реализующей теории обучения П.Г. Козлова, А.М. Иванова, М.К. Кармысова, А.К. Артыкбаева. Проведено немало исследований в области обучения устной речи на иностранном языке Н.В. Баграмовой, И.Л. Бима, Н.Д. Гальскова, Ю.А. Комарова, М.К. Колкова и др.

Сегодня у многих утро начинается не только с чашки кофе, но и с просмотра своей странички в той или иной социальной сети. Если верить статистике, около 50% населения нашей планеты состоят в какой-нибудь социальной сети, а некоторые даже в нескольких сразу. Лучше всего об их популярности говорят данные о молодежи: 96% молодых людей общаются в соцсетях. И они действительно затягивают, недаром интернет прозвали всемирной паутиной [1, с. 523-525].

Социологический опрос среди учащихся школы-лицея №2 г. Кокшетау позволил выявить процентное соотношение использования учащимися тех или иных социальных сетей. В анкетировании приняли участие 78 учащихся данной школы в возрасте 16-17 лет. Опрос показал, что большинство респондентов зарегистрировано в таких популярных социальных сетях, как WhatsApp (100%), ВКонтакте (63%), Instagram (94%) и TikTok (73%). В Facebook зарегистрировано 31%, в Twitter – 24%, в Одноклассниках – 17%. Многие учащиеся (86%) отметили, что они используют социальные сети в своей учебе.

Для повышения навыка говорения на уроках английского языка при разработке комплекса упражнений использовалась пятиступенчатая (поэтапная) система освоения знаний, соответствующая Дублинским дескрипторам. Использование Дублинских дескрипторов в организации познавательной деятельности обучающихся на учебных занятиях по английскому языку помогает решению ряда проблем и способствует развитию устной речи.

Социальная сеть *Instagram* занимает ведущее место по посещаемости среди учащихся и современной молодежи. Приложение Instagram, разработанное еще в 2010 г., является одним из наиболее популярных среди современной молодежи: практически каждый ежедневно проверяет эту социальную сеть, просматривает истории и публикации тех, на кого он подписан. Данный факт инспирирует использование названного приложения в образовательных целях, а именно для совершенствования навыка говорения среди учащихся 8-11 классов ШЛ №2 г. Кокшетау. В ходе проведения опытно-экспериментальной работы, было выявлено, что учащиеся позитивно отреагировали на внедрение социальной сети Instagram в учебный процесс: им понравилось выполнять задания с множественным вариантом ответов, особенно учащиеся отметили возможность просмотра учебного видеоматериала и прослушивания учебного аудиоматериала в спокойной для них обстановке в качестве домашнего задания, поскольку не всегда аудиторные занятия располагают необходимыми условиями для усвоения аудио- и видеоматериала.

Стоит отметить, что наиболее удобным способом использования социальной сети Instagram для учащихся было использование мобильных устройств. Ученики, которые выполняли упражнения, заметили, что социальная сеть Instagram представляется им эффективным инструментом для проектной деятельности, направленной на получение и применение знаний по дисциплине «Английский язык» [2]. К примеру, ученики выразили желание попробовать функцию «Прямой эфир», где можно осуществлять дистанционное обучение английскому языку, например, в виде эфира на какую-либо тему, вынесенную на самостоятельное изучение, либо контролируруемую самостоятельную работу. Поскольку

прямой эфир сохраняется до суток, у учащихся будет стимул не пропустить прямой эфир, особенно если по его материалам будет запланирован некоторый контроль. Помимо этого, прямой эфир может быть использован для ответов на вопросы учащимися перед суммативным оцениванием за раздел и за четверть или экзаменом, тестом. Также в прямом эфире могут быть проработаны основные ошибки, допускаемые учащимися в заданиях, тестах, даны примеры коммуникативных ситуаций, которые ожидают учащихся на экзамене. Также пользователи имеют возможность пригласить в прямой эфир собеседника, что позволяет учителю привлечь самих учащихся к активному участию в прямых эфирах [3, с.128].

В результате проведенного исследования, мы можем сделать вывод, что изучение английского языка через социальные сети имеет большое будущее. Любой желающий может улучшить свои языковые знания или начать изучение английского языка самостоятельно, не выходя из дома. Использование социальных сетей, в частности приложения Instagram, в учебно-воспитательном процессе способствует обмену информацией, повышает мотивацию учащихся в учебной деятельности, стимулирует развитие творческих способностей и познавательный интерес. Все эти факторы положительно влияют на формирование знаний и умений. Исследовав социальные сети, способствующие изучению английского языка, в частности развития навыка говорения, мы можем достичь следующих результатов:

- а) научиться правильно читать;
- б) совершенствовать навыки произношения;
- в) совершенствовать грамматические навыки;
- г) пополнять свой словарный запас;
- е) ознакомиться с культуроведческими знаниями, включающими в себя речевой этикет, особенности речевого поведения различных народов в условиях общения, особенности культуры, традиции страны изучаемого языка.

Социальные сети играют огромную роль в жизни современного подростка. Согласно проведенному опросу, подростки, не осознавая, проводят слишком много времени в социальных сетях, забывая при этом о социальной жизни в действительности. Поэтому очень важно стараться контролировать время, которое подростки проводят в виртуальном пространстве. Однако следует заметить, что изучение английского языка – не сиюминутное дело, а долгий и трудоемкий процесс, который требует значительных усилий, времени и желания. Немаловажно знать, что именно и для чего использовать. Резюмируя все выше упомянутое, следует подытожить: использование социальных сетей в обучении устной речи служит дополнительным источником аутентичных материалов на английском языке и способствует повышению мотивации учащихся, но для достижения наилучшего результата учителю необходимо предложить учащимся разработанный алгоритм выполнения упражнений. Таким образом, использование социальных сетей в образовательном пространстве позволяет делать процесс обучения не только интерактивным, групповым, но и личностно-ориентированным.

Литература:

1. Джуманова Л. С. Инновационные технологии и обучение иностранным языкам / Л. С. Джуманова, Б. М. Тоимбаева, М. К. Тулегенова // Молодой ученый. — 2014. — №19. — С. 523-525.
2. Нелунова Е.Д. Информационные и коммуникационные технологии в обучении иностранному языку в школе. Якутск, 2006.
3. Jeremy Harmer. How to teach English. – Longman, Pearson Education Ltd., 2008. – 128.

ОҚУШЫЛАРДЫҢ ОҚЫРМАНДЫҚ ҚАБІЛЕТІН ДАМУДЫҢ МӘНІ

А.М.Шахтай

Ғылыми жетекші: Смагулова Н.Қ., ф.ғ.к., қауымдастырылған профессор

Ш.Уәлиханов атындағы Көкшетау университеті, Көкшетау қ.

shahtaeva03@mail.ru

Мектеп оқушысының кітап оқу іс – әрекетін дамыту Қазақстандағы білімді жаңғыртуда басым бағыттардың бірі болып табылады.

Кітап оқу - білім мен рухани құндылықтарды беру мен меңгерудің бір түрі ретінде көрініс тапса, ал тұлғаны тәрбиелеу және білім беру адамның қоғамда табысты болуына және бәсекеге қабілеттілігінің жалпы деңгейіне әсер етеді.

Кітап оқу - адамзат ойлап тапқан ең ғажайып құбылыстардың бірі. Рухани жан дүниеге демеу беріп, адамның адами қасиетін арттыратын да осы – кітап. Тәрбиеміздің бастауы ертегі, жыр, дастандарымыз да бүгінгі ұрпаққа кітап болып жетті. Өнердегі ақпараттық төңкеріс жағдайында оқырман болу - бұл ұлылық және шексіз шеберлік. Ғалымдардың есебінше, ғылыми-техникалық ақпараттардың көлемі әр 10-15 жылда екі еселенеді. Кітап оқу саласында жаһандық өзгерістер коммуникациялық және ақпараттық технологиялар саласындағы ашылған жаңалықтармен байланысты. Оқулықтар, энциклопедиялар және мектеп постерлері бүгінгі күні оқушылар үшін ақпарат көзі болып саналмайды. Заманауи оқушыны интерактивті тақталар, ақпараттық электронды кітаптар, онлайн-кітапханалар қанағаттандырады. Бұл тізім күн сайын толығып келеді. Монитор экранынан оқу – кітап оқудан мүлдем өзгеше, бүгінде оқудың жаңа түрі болды [1; 71-бет].

Кітап оқу әрекетін үйрету - бұл оқырманның кітап оқуды дәйекті, қызықты, тұрақты және өз бетінше оқып шығуға үйретуді білдіреді. Баланың кітап оқу іс-әрекетін ұйымдастыру, оның шығармашылық қиялы мен оның құрылымына сүйенуді қажет ететінін ескеру керек.

Бүгінгі таңда бала тәрбиесіне, балаларға сапалы білім беру дәрежесіне айрықша назар аударылып отырғаны бәрімізге аян. Мектеп оқушыларын туған халқымыздың ауыз әдебиеті үлгілерінен бастап, көркем әдебиетіміздің туындыларымен сусындатып алсақ қана жасөспірімнің жан дүниесін жадырата аламыз.

Туған әдебиетінің қайнарынан сусындап, ой-өрісі ұшталып, көркемдік әлеміне құштар болып өскен әрбір шәкірт дүниежүзі халықтары әдебиетінің, мәдениетінің арғы-бергі тарихын игеруге, оқып үйрене түсуге ынтызарлықпен ұмтылары анық. Сондықтан, мектептің алғашқы басқышы, негізгі тірегі бастауыш сыныптан бастап, жас жеткіншектерді әсемдікке, ойлылыққа, асқақ адамгершілікке тәрбиелеуде – көркем шығарманы өз дәрежесінде оқытудың тәрбиелік мәні өлшеусіз.

Қазіргі таңда жастардың оқуға ынтылылығы, кітап оқуы, оқырмандық қызығушылықтарының төмендеп кетуі жеке адамның ғана мәселесі емес, бұл қоғамдық-әлеуметтік құбылыс.

Бұған мына себептерді жатқызуға болады:

- қоғамдық-әлеуметтік саладағы өзгерістердің қарқындылығы;
- жаһандану жағдайындағы мәдениетаралық байланыстардың ықпалы;
- интернеттің пайда болуы және дамуы;
- ақпараттық құралдар әсерінің күшеюі;
- кітап оқуға деген көзқарастың өзгеруі;
- әдебиетті оқытуда көркем шығарманы оқуға қызықтыратын әдіс-тәсілдердің дұрыс қолданылмауы;
- оқырмандық қабілетті қалыптастыратын мақсатты жүйенің болмауы және т.б.

Жастар сол сияқты әдебиетті қайнар көз ретінде түп нұсқадан пайдалануға да онша мән бермейді. Философиялық, әлеуметтанушылық, психологиялық-педагогикалық тұрғыдан келетін болсақ, кітаптың өзін қолға ұстап, асықпай ұғынып оқып, ойланып-

толғанып зердеңе түйіп алудың орны басқа. Көркем шығарманы оқу дегеніміз - кітаптың мазмұнымен танысу, автордың ойын ұғыну, кейіпкерлермен етене жақындасу және өздігіңнен ойлану, жинақталған ой-пікірді өзіңнің қажетіңе жарату, әдебиеттік оқу арқылы сабақ алу. Мұны ежелгі грек ойшылы Конфуций: «Ойланбай оқу – бекер еңбек, оқымай ойлау – қауіптілік», -деп түсіндірген. Қазіргі жастар көркем шығармаларды оқуға онша ықыласты емес, олардың ойынша барлық оқу материалдарын интернеттік желілерден табу оңайырақ және тиімді. ХХІ

ғасырдың технология ғасыры екендігі дау тудырмады, бүгінгі қоғамда технологияларсыз өмір сүру мүмкін емес, дегенмен рухани құндылықтарды технологияның алмастыра алмайтыны да ақиқат.

Рухани құндылықтарды ұлттық мұраларды дәріптеу, көркем әдебиетті оқу арқылы ғана қалыптастыруға болады. Сөз зергері, қазақ халқының көрнекті жазушысы, қоғам қайраткері Ғабит Мүсіреповтің: «Кітап дегеніміз – алдыңғы ұрпақтың артқы ұрпаққа қалдырған рухани өсиеті. Кітап оқудан тиыпсақ, ой ойлаудан да тиылар едік» – деген ойы бұған дәлел бола алады [2; 46-бет]. Өйткені, кітапты тандап, талғап оқи білу, оны түсіну мен түйсіну, алған әсерінді өзіңнің өмірлік қажетіңе жарата білу – әр адамның білігі мен біліміне байланысты.

Соңғы уақытта көптеген оқушылардың амалсыздан және аз оқи бастағаны байқалуда. Олар үшін сабақ оқу көңілсіз істердің бірі болып келеді.

Оған бірқатар себептер бар:

- Оқуға қызығушылықтың жалпы төмендеуі;
- Оқумен қатар мол ақпарат көздерінің болуы;
- Оқуға арналған уақыт санының азаюы.

Алайда, бұл құбылыстың басты себебі – кітап оқудың жетілдірілмеуі, оқушының оқу жұмыстарын мақсатты түрде қалыптастыру жүйесінің болмауы.

Мектептеріміздегі оқушылардың көпшілігі баяу оқиды. Минутына 300 сөзден артық оқу – шапшаң оқуды білдіреді. Бірақ, солай екен деп шапшаң оқудың соңына түсуге болмайды. Мұндай жылдамдықта дауыстап оқу мүмкін емес. Минутына 180-нен 300 сөзге дейін екпінмен шапшаң оқу, бұл да мүмкін емес.

Теледидар дикторлары минутына 90-170 сөз көлемінде оқиды. Орташа көлемі-130 сөз. Міне осы жылдамдық оңтайлы оқудың көлеміне келеді.

Оңтайлы оқу – бұл ауызша сөйлеу жылдамдығымен оқу, яғни қарқынмен минутына 120-дан 150 сөзге дейін оқу. Көптеген жылдар бойы адамның артикуляциялық аппараты дәл осындай жылдамдыққа үйреніп қалды, мәтінді дәл осындай жылдамдықта жақсы түсінуге болады.

Нормативтік оқу, болашақ 5-сыныптар үшін оқу жылдамдығы минутына 80-90 сөзден кем емес болмайтыны белгілі. Бірақ, бұл оңтайлы оқу ауызекі оқу жылдамдығымен сәйкес келмейді. Сондықтан, «норматив тым төмен емес пе?»,- деген күдікті тудырады.

Жоғарыда айтып кеткеніміздей, қазіргі кезде оқушылардың кітапты сирек оқитыны байқалады. Сол себепті, оқушылардың оқырмандық қабілеттерін дамытып, кітап оқуға баулу өте өзекті мәселе болып отыр. Кітап оқу арқылы баланың ой-өрісі, сөйлеу, есте сақтау қабілеттері, қиялы дамиды. Балаға кітап оқуды үйретудің алғышарттарын да түсіндірген абзал:

Біріншіден, кітапты ұқыпты ұстап, тік отырып оқуға үйрету. Кітаптың авторын, оның тақырыбын, қай жылы, қайда басылып шыққандығы жайлы мәліметті білу;

Екіншіден, кітапты түсініп оқу. Оқыған кезде, өз көзқарасын білдіріп, фабула жазуға үйрену (Фабула - баяндалатын оқиғалардың қысқаша мазмұны);

Үшіншіден, оқылып жатқан кітаптың ішінде түсініксіз сөздерді, тұрақты сөз тіркестерін немесе мақал-мәтелдерді т.б. теріп жазып алуға арнайы дәптер бастау. Осы арқылы баланың кітап оқуға талғамы өседі, әрі сөздік қоры молаяды.

Сонымен қатар, оқушылардың оқырман күнделіктерін жүргізгендері тиімді болмақ. Оқушыға арналған оқырманның күнделігі оқушыға көмекші құрал тәріздес болуы мүмкін:

мысалы, мектептен тыс сабақтардан кейін немесе жазғы демалыстардан кейін мектепке келген кезде, оқушы өзінің қандай кітаптар оқығанын, кітабының кейіпкерлері және сюжеті туралы есте сақтай алады. Мұғалім баланың жадысын дамыту, жұмысты талдау, оны түсіну, негізгі автор мен өз ойларын анықтау үшін бастапқы сыныптарда оқырмандар күнделігін сақтауды ұсынуы мүмкін. Мұғалім үшін ол бақылау функциясын атқарады: ата-аналар да, мұғалімдер де баланың қаншалықты жиі және қанша оқығандығын тексеруі керек. Тек оқуға арналған тұрақты жаттығулар арқасында бала тез оқып, түсінуді үйренеді, яғни оның жоғары сыныпта толық оқи алатына кепілдік болады. Оқырман күнделіктерін қалай жүргізуге және жасауға болатыны туралы нақты талаптар жоқ, мұғалімнің немесе белгілі бір баланың сипаттамаларын ескере отырып, мұғалім өзі шешім қабылдайды. Бастауыш мектепте оқырман күнделіктерінде ең төмен талап пайдаланылады, орта мектепте мұғалім оқушының оқыған әрбір кітабының нақты сипаттамасын талап етуі мүмкін.

Оқырман күнделігінің үлгісі:

Кітаптың атауы, авторы	Басты кейіпкерлер	Қысқаша мазмұны (3-4 сөйлем)	Сенің шығармаға деген көзқарасын	Тақырыпқа қатысты мақал
Сурет				

Бүгінгі таңда оқушылардың кітап оқуға деген қызығушылықтары төмендеп кеткеніне байланысты, мемлекет басшысы Қасым-Жомарт Кемелұлы Тоқаев – «Оқуға құштар мектеп» жобасын енгізген болатын. Бұл жобаның артықшылықтары өте көп. Осы жобаның негізінде кітапханаларға ерекше көңіл бөлінуде. Президенттің тапсырмасы бойынша, кітапханалардың қоры оқушылардың кітап оқуға деген қызығушылықтарын арттыратын әдебиеттер қорымен толықтырылуы көзделіп отыр. Айта кететін болсақ:

- Бірінші бағытта – қазақ әдебиетінің классик ақын-жазушыларының шығармаларын қайта басып шығару қолға алынбақ.
- Екінші бағытта – әлем әдебиетінің классиктерінің шығармаларын ана тілімізге аударып, мектеп жасындағы оқушыларды қызықтыратын шығармаларды таңдау ұсынылып отыр.
- Үшінші бағытта – қазіргі заманғы талантты ақын-жазушылардың шығармаларын кітап қылып басып шығару көзделіп отыр.
- Төртінші бағытта – ғылыми-танымдық және оқу-әдістемелік әдебиеттерді басып шығару жоспарланып отыр.

Қазақстан Республикасының Президенті Қасым-Жомарт Тоқаев Ұлттық қоғамдық сенім кеңесінің отырысында электронды дәуірдегі дәстүрлі кітапхананың ағартушылық рөліне тоқталып, мектеп кітапханаларының кітап қорын жаңалап, толықтырудың аса маңызды міндет екендігін атап өтті. Президент өз сөзінде: *«Қазір бұл кітапханалардың қоры ескірген, әрі жұтаң. Әсіресе, көркем туындылар мен тартымды әдебиеттер тапшы. Қазақ тіліндегі тиісті әдебиеттер өте аз немесе мүлдем жоқ. Оқушылардың әлем әдебиеті классиктерінің шығармаларына қолы жете бермейді. Оқу мәдениетін арттыру мәселесін кешенді түрде шешу үшін тілдік пәндер мен әдебиеттің оқу бағдарламаларын қайта қарау керек»*, - деді.

Қорыта келгенде, кітап - көзі ашық, парасатты әрі білікті тұлғаны тәрбиелеудің әмбебап құралы болып табылатындықтан, кітап оқу мәдениетін қалыптастыру және оны дәріптеу қоғамның дамуы үшін аса маңызды.

Пайдаланылған әдебиеттер тізімі:

1. «Мектеп оқушысының кітап оқу іс - әрекеті» әдістемелік ұсынымдамалары. – Астана: Ы. Алтынсарин атындағы ҰБА, 2018. – 161 б.
2. Мүсірепов Ғ. Күнделік. - Алматы: Ана тілі, 1997. - 288 б.

ТАРИХТЫ ОҚЫТУДА АҚПАРАТТЫҚ ТЕХНОЛОГИЯЛАРДЫ ҚОЛДАНУ

Шінәлі Жанерке

Ғылыми жетекшілер: Абдрахманова С.А., Жапарова К.Г., аға оқытушылар

Ш.Уәлиханов атындағы Көкшетау университеті, Көкшетау қ.

zhanerke.shinaly@mail.ru, abdraxmanova_s@mail.ru

*Ел мен елді, ұлт пен ұлтты,
адам мен адамды теңестіретін ол – білім!*
Мұхтар Әуезов.

Біріккен ұлттар ұйымының шешімімен «XXI ғасыр – ақпараттандыру ғасыры» деп аталды. Біздің, Қазақстан Республикасы да ғылыми-техникалық прогрестің негізгі белгісі – қоғамды ақпараттандыру болатын жаңа кезеңіне енді. «Қазіргі заманда жастарға ақпараттық технологиялармен байланысты әлемдік стандартқа сай мүдделі жаңа білім беру өте қажет»[1] деп, Елбасы атап көрсеткендей жас ұрпаққа білім беру жолында ақпараттық технологияны оқу үрдісінде оңтайландыру мен тиімділігін арттырудың маңызы зор.

Заманға сай, бәсекелестікке қабілетті ұрпақты білімді де парасатты етіп тәрбиелеу-мұғалімнің басты міндеті! Міне сондықтан, әр мұғалім жаңа технологияларды игеруге бар күш жігерін салу керек. Біз осындай қарқынды дамып жатқан заманда дәстүрлі білім берумен шектеліп қала алмаймыз. Ұлы орыс педагогы К.Д. Ушинский: «Мұғалім өзі үйреніп, оқып жүргенде ғана өмір сүреді» деген. Бұдан біз өз кәсібилігімізді жетілдіру мақсатында үнемі оқып, үйреніп отыратын мұғалім болумен шектелмей, өз іс-әрекетімізден ләззат алып, өмір сүруіміз керек дегенді де ұғынуға болады.

Болашақта өркениетті дамыған елдердің қатарына ену үшін, заман талабына сай білім қажет дегендей, озық білім кеңістігінің деңгейіне көтерілудің тиімді жолдарының бірі-білім беру саласын толықтай ақпараттандыру болып отыр. Себебі, ақпараттық технология арқылы өсіп жатқан өскелең ұрпақтың білімін тереңдете аламыз. Яғни, оқытудағы ақпараттық технология дегеніміз-білімді жаңаша беру мүмкіндіктерін жасау (педагогикалық іс-әрекетті өзгерту), білімді қабылдау, білім сапасын бағалау, оқу-тәрбие үрдісінде оқушының жеке тұлғасын жан-жақты қалыптастыру негізінде технологияларды қолдану.

Оқыту процессінде жиі қолданылатын ақпараттық-технология элементтері:

1. Электронды оқулықтар
2. Интерактивті тақта
3. Тренажерлер мен тестілеу бағдарламалары
4. Интернет желісінің ресурстары
5. Видео және аудиотехника
6. Мультимедиялық презентациялар
7. Интерактивті конференциялар мен конкурстар.

Мұндай құрылғылар оқушылардың қызығушылығын арттырып, зейін қойып тыңдауға және алған мәліметтерді нақтылауға мүмкіндік береді. Оқушылардың сабаққа деген қызығушылығын ояту мұғалімнің сабақ өткізу тәсіліне де байланысты. Қазіргі таңда оқудың интерактивті әдіс-тәсілдері өте көп. Педагогтың бүгінгі даму деңгейінде белгілі болған оқыту әдіс-тәсілдерінің бәрін де еркін игеріп, әрбір нақтылы жағдайларға орай ең тиімдісін тандап алу және олардың бірнешеуінің жиынтығын түрлендіре тиімді,

үйлесімді әрі шығармашылықпен қолдану- сабақтың сәтті өтуінің кепілі. Сонымен қатар, сабақтың жақсы өтуі біріншіден, мұғалімнің біліміне, іскерлігіне, тәжірибесіне байланысты болса, екіншіден, сабақ материалына, ал үшіншіден, сынып типіне, төртіншіден мұғалім мен оқушының көңіл-күйіне де байланысты. Біз болашақ педагог ретінде осының бәрін есте сақтай білуіміз қажет.

Сабақ түсіндіру негізінде, интерактивті тақтамен жұмыс жүргізу, мультимедиялық презентациялар көрсету, тақырып бойынша қысқа сюжетті фильм немесе видеолар қосуға болады. Сол арқылы бала сабақты толық әрі жете түсінеді. Сабақты бекіту мақсатында, балалардың қызығушылығын арттыру үшін тест орындайтын қызықты бағдарламалармен сұрақтар дайындап, кроссворд шешіп, өзара тақырыпты талдайтындай, бір-біріне жете түсіндіруге тырысатындай жағдай жасалады. Сонымен қатар, баланың өз бетінше жұмыс жасауға мүмкіндік беріледі. Мәселен, 9-сыныпқа «Тәуелсіздіктің алғашқы жылдарындағы Қазақстанның экономикалық дамуы» бойынша сабақ өткіздім. Әрине, біздің теориялық тұрғыдан алған білімдеріміз бар, ендігі де оны практикалық тұрғыдан көрсету қажеттілігі туындады. Сабақтың бастамасында сергіту үшін интерактивті тақтадан көңілді әуен қойып, бір-біріне жақсы сөздер айтқызып, көңіл-күйлерінің көтерілгенін қаладым. Одан әрмен, өткен сабақты бір қайталап шығып, жаңа сабаққа қатысты видео желісін көрсеттім, содан тақырыптың мәнін аша білді. Сабақты презентациялар арқылы кітапта қамтылмаған нәрселерді қозғап, білімдерін кеңейте түсуге тырыстым. Сабақты бекіту мақсатында оқушыларды топқа бөліп, топтық тапсырмаларымының барлығын презентацияға қосқан болатынымын. Міне, осылардың бәріне де ақпараттық технологиялардың қажеттілігі туындады. Сонымен қатар, Kahoot бағдарламасы арқылы тест жасап жеке тапсырмалар орындап, білімдерін тереңдете түсті. Осылайша, ақпараттық технологиялар сабақтарымда жете қолданылуда.

XIX ғасырда өмір сүрген белгілі шығыстанушы Әбубәкір Диваев «Білімнің нұры себілмейінше, бірде-бір озық ел бола алмайды» [2] деген екен. Бәрі де ел болашағы үшін!

Әдебиет:

1. Елбасы Н.Ә.Назарбаевтың «Қазақстан-2050» стратегиясы қалыптасқан мемлекеттің жаңа саяси бағыты» атты Қазақстан халқына Жолдауы.
2. С.Т. Мұхамбетжанова, Ж.Ә. Жартынова, Интерактивті жабдықтармен жұмыс жасаудың әдіс-тәсілдері. Алматы, 2008 ж.-301бет
3. <http://bilim-all.kz/>
4. <http://kazustaz.kz/lessons/1009-stazdara.html>

МЕТОДИКА ПРИМЕНЕНИЯ ИННОВАЦИОННЫХ ТЕХНОЛОГИЙ В ОБУЧЕНИИ ИНОСТРАННОМУ ЯЗЫКУ В ШКОЛЕ

Шлыкова А.А.

Научный руководитель:

Байманова Л.С

НАО «Кокшетауский университет им. Ш. Уалиханова»

г. Кокшетау

E-mail: slykovaanastasiiia.951@gmail.com

Аннотация. В статье рассматриваются решения проблем методологической организации процесса преподавания иностранных языков в начальной, основной и средней школе. В статье путём рассмотрения и изучения теоретических и методических аспектов инновационных технологий обучения обоснованы наиболее эффективные из них в

контексте решения проблемы выбора технологий и методов преподавания иностранного языка в школе.

Ключевые слова: методика, технологии, инновационные технологии, интернет-ресурсы, проектор, медиа ресурсы, электронный учебник, реферирование.

В современном обществе роль иностранных языков становится поистине незаменимой. Знание иностранного языка дает нам возможность приобщиться к мировой культуре, использовать в полной мере потенциал ресурсов сети Интернет. В наше время новые информационные технологии интенсивно внедряются во все сферы нашей жизни, в том числе и в образовательный процесс. В связи с этим возникает необходимость развития методики использования компьютерных и инновационных технологий в обучении иностранному языку. Новые информационные педагогические технологии становятся частью учебного процесса. Использование Интернет и Медиа ресурсов на уроках иностранного языка – актуальное направление в методике, требующее новых подходов и нестандартных решений.

В обучении особое внимание уделяется самостоятельной деятельности ученика по поиску, анализу и систематизации новых знаний. Учитель выступает лишь как организатор процесса учения и руководитель самостоятельной деятельности учащихся, оказывает им необходимую помощь и поддержку. Сегодня можно смело сказать о том, что интернет-технологии и медиа материалы являются частью общей информационной культуры учителя и учащихся. Интернет стимулирует желание ребят учиться, расширяет зону индивидуальной активности каждого ученика, увеличивает скорость подачи качественного материала в рамках одного урока. Вопрос интеграции инновационных технологий в образование и, в частности, его применение в обучении иностранным языкам, в настоящее время достаточно актуален, так как при использовании инновационных технологий как средства обучения иностранному языку как нельзя лучше реализуются многие цели и задачи обучения и воспитания.

Цель нашей работы заключалась в том, чтобы теоретически обосновать и экспериментально проверить эффективность использования отдельных инновационных средств при обучении иностранному языку.

Во время работы над исследованием мы решили следующие задачи:

1) рассмотреть практическое применение медиа технологий на уроках иностранного языка; 2) определить цели и возможности использования Интернета в процессе обучения иностранному языку; 3) доказать эффективность применения инновационных технологий в процессе обучения иностранному языку.

Инновационные технологии и методы обучения позволяют достичь следующих целей: доступности восприятия учебного материала; систематизации знаний; развития творческих способностей обучающихся; самообразования; снятия психологического барьера (боязнь общаться, сделать ошибку); осмысления учебного материала, анализа усвоенного материала [1]

На уроках мы использовали такие виды инновационных технологий как:

-технология электронно-интерактивного обучения; игровые технологии; кейс технологии; мультимедийный учебник; технология электронно-интерактивного обучения.

Суть интерактивного обучения состоит в такой организации учебного процесса, при которой практически все учащиеся оказываются вовлечены в процесс познания. Интерактивная деятельность на уроках предполагает организацию и развитие диалогового общения, которое ведёт к взаимодействию и взаимопониманию, к совместному решению задач. Интерактив исключает доминирование как одного выступающего, так и одного мнения над другими.

Так, на базе сайта " Google Classroom " нами были созданы интернет - доски. Ребятам очень нравится общаться, создавать проекты на заданные темы, участвовать в обсуждении различных вопросов. В ходе работы в интернет - платформе учащиеся учатся критически

мыслить, решать сложные проблемы на основе анализа обстоятельств и соответствующей информации, принимать продуманные решения, участвовать в дискуссиях.

Игровые технологии - так и остаются «инновационными» в системе образования. Советский психолог и педагог Д.Б.Эльконин, анализируя феномен игры, приходит к выводу, что игра – это такая деятельность, в которой воссоздаются социальные отношения между людьми вне условий непосредственно утилитарной деятельности.

Существует великое множество игр, которые способствуют активизации и интенсификации учебного процесса, однако, нам бы хотелось поделиться с вами нашим изобретением. Все мы прекрасно знаем как трудно порой бывает детям выучить новую лексику. Я придумала следующий способ: сделала игральные карты, на которые приклеила бумажные карточки с лексическим материалом. Карточки постоянно меняются, в зависимости от темы, что позволяет обогащать словарный запас учащихся. В процессе игры ребята быстро запоминают новые слова, составляют словосочетания.

Ещё в своей практике использовали кейс-метод (Case study) - метод анализа ситуаций. Применяя данный метод предлагаю учащимся осмыслить реальную жизненную ситуацию, описание которой одновременно отражает не только какую-либо практическую проблему, но и актуализирует определенный комплекс знаний, который необходимо усвоить при разрешении данной проблемы. При этом сама проблема не имеет однозначных решений. Метод был впервые применен в Гарвардской бизнес-школе в 1924 году.

Пример тематики такого кейса:

Семейный ужин: 1.Составить меню для ужина. 2.Обсудить список продуктов, которые нужно купить для ужина. 3.Приготовить праздничное блюдо для ужина. Указать ингредиенты.

К данным заданиям всегда предлагаю *lexikalische Unterstützungskarten*, где собраны полезные слова и выражения по теме.

В нашей работе мы неоднократно применяли мультимедийный учебник «Renate Luscher - Deutsch ganz leicht A1» - это даёт учащимся возможность перемещать объекты в пределах документа, расставляя их на нужные места, удалять их, группировать в соответствии с заданием, вставлять необходимую информацию [2].

Достоинства мультимедийных учебников:

Наглядность представления материала (использование цвета, иллюстраций, звука, видео, анимации и т.д.); быстрая обратная связь (встроенные тест-системы обеспечивают мгновенный контроль за усвоением материала; интерактивный режим позволяет учащимся самим контролировать скорость прохождения учебного материала); простота в применении.

К эффективным инновационным педагогическим технологиям, которые могут применяться в системе преподавания иностранного языка в школе относят интерактивные дистанционные технологии обучения (Zoom, Kahoot, Canva, WhatsApp), компьютерные средства обучения (электронные пособия, учебники), мультимедийные ресурсы обучения, тестовые информационные технологии [3].

Одним из примеров эффективного использования современных мультимедийных средств на занятиях по иностранному языку в школе является работа с интерактивной доской (Smart Board). Данное устройство позволяет значительно расширить возможности занятия в сравнении с традиционными техническими средствами обучения. Используя интерактивную доску, а также специальное программное обеспечение (средства Microsoft, PowerPoint), преподаватель и учащиеся могут работать как с текстами или видео- и аудиообъектами [4].

Рассмотрев наиболее популярные инновационные технологии и средства обучения, которые могут использоваться в системе преподавания иностранного языка с целью повышения образовательных результатов, подведем итоги. Применение инновационных информационных технологий и их средств в процессе обучения иностранным языкам - сегодня не просто педагогическая инновация, а потребность соответствовать вызовам

времени. Использование данных технологий в процессе преподавания иностранного языка в школах начального, основного, среднего образования, по моему мнению, позволяет достичь качественных изменений во всех компонентах обучения иностранному языку.

Использование инновационных средств обучения приносит изменения и организационную структуру образовательного процесса: изменяются требования к методам и формам организации обучения иностранных языков - ведущими становятся активные и интерактивные индивидуальные и групповые формы работы с учебным материалом. В контексте построения занятий на основе применения инновационных технологий и средств обучения меняются тип деятельности и характер взаимоотношений преподавателя и обучающихся. Роль обучающегося переходит в активную познавательную позицию, преподаватель же, в свою очередь, выступает в роли помощника. Исходя из вышеизложенного, можно сказать, что, применение современных технологий на занятиях по иностранному языку не должно выступать самоцелью. Данные технологии должны восприниматься в значении эффективных дидактических и технических средств обучения

Список литературы

1. Барыбин А.В. Информационные технологии профессионально-ориентированного обучения иностранному языку студентов технических специальностей: автореф. дис. ... канд. пед. наук: 13.00.02. -М., 2005.
2. <https://rutracker.org/forum/viewtopic.php?t=6154473>
3. Павлова Е.В., Кобзева Н.А., Овчинникова И.С. Инновационные методики обучения иностранным языкам // Молодой ученый. - 2015. - №12. - С. 790-792.
4. Фролова Н.Х. Проблемы применения мультимедийных технологий в высшей школе // Высокие технологии в педагогическом процессе: тезисы докладов межвузовской научно-методической конференции преподавателей вузов, ученых и специалистов. - Н.Новгород, ВГПИ, 2000. - С. 96-98.

КЛЮЧЕВЫЕ ПОНЯТИЯ SMART -ОБРАЗОВАНИЯ В НАЧАЛЬНОЙ ШКОЛЕ

Шпрунг Марина Владимировна

Научный руководитель: Шубаева Нургуль Мейрамовна, магистр педагогики и психологии, лектор

Кокшетауский университет им. Ш. Уалиханова, г. Кокшетау

Мы стоим на пороге перемен и участвуем в процессах становления новой системы образования в мире - цифрового образования.

Смарт - означает «умный», а смарт образование - это автоматизированный, управляемый и доступный из любой точки образовательный процесс - сложнейшая система для встраивания в школу.

Smarteducation является концепцией, которая предполагает комплексную модернизацию всех образовательных процессов, а также методов и технологий, используемых в этих процессах. Концепция Smart в образовательном разрезе влечет за собой появление таких технологий, как умная доска, умные экраны, доступ в Интернет из любой точки. Каждая из этих технологий позволяет по-новому построить процесс разработки контента (наполнение сайта, его начинка), его доставки и актуализации. На современном этапе развития ИКТ (информационно-коммуникационные технологии) все чаще возникают потребности, которые не могут удовлетворить не только классические образовательные технологии, но и технологии электронного обучения (e-learning).

В настоящее время происходит переход от e-learning (электронное) к Smart (англ. – умный, сообразительный, энергичный) e-learning и SmartEducation (умное образование). Концепция Smart-образования – гибкость, предполагающая наличие большого количества источников, максимальное разнообразие мультимедиа, способность быстро и просто настраиваться под уровень и потребности слушателя.

Для развития образования уже недостаточно влияния человеческого капитала. Необходимо изменять саму образовательную среду, не просто наращивать объёмы образования трудовых ресурсов, должно качественно измениться само содержание образования, его методы, инструменты и среды, необходим переход к SMART-образованию.

Необходимо развивать такие компетенции, как аналитические, навыки решения комплексных проблем, инновационность – способность к развитию новых идей и их внедрению, навыки межкультурных коммуникаций. Выражена основная позиция развития образования сегодня: «Старая система образования ни по каким параметрам не подготавливает людей для работы и жизни в SMART-обществе. Без SMART-технологий инновационная деятельность невозможна. Если система образования отстает от этих направлений развития, то она переходит в торможение».

Смарт образование интегрирует в себе новые понятия цифровой педагогики.

- открытые образовательные ресурсы
- массовые открытые онлайн курсы
- учебные платформы
- электронные учебники
- электронные библиотеки
- открытые лицензии
- мобильное обучение
- цифровые видеокommunikации
- глобальные медиа
- автоматизированные системы управления образовательными организациями
- электронные портфолио и личные электронные кабинеты...

Концепция SMART в образовании возникла вслед за проникновением в нашу жизнь разнообразных умных устройств, облегчающих процесс профессиональной деятельности и личной жизни (смартфон, умный дом, смарткар – интеллектуальный автомобиль, смартборд – интерактивная интеллектуальная электронная доска, SMART-система самодиагностики жесткого диска компьютера). SMART подразумевает повышение уровня интеллектуальности устройств, формирующих окружающую среду для того или иного вида деятельности. Перенос данной концепции на образование находится в начальной стадии, термины и основные понятия проходят процесс формирования.

Скорость возникновения новых технологий в последнее десятилетие значительно выросла, каждый год производители предлагают новые устройства для профессиональной деятельности и коммуникаций. Новые интеллектуальные SMART-технологии требуют изменения платформ, используемых для передачи знаний и широкого использования SMART-устройств. Общее и профессиональное образование должно стать одной из самых быстро обновляемых отраслей, как с точки зрения содержания, так и с точки зрения технологий и методов обучения. Скорость обновления знаний и технологий должна рассматриваться как критерий качества системы образования.

Уже становится нормой проведение учебных занятий с использованием мультимедийных презентаций, сделанных в таких программных пакетах, как MicrosoftPowerPoint или MacromediaFlash. Однако, наряду с привычными презентационными технологиями (MicrosoftPowerPoint, MacromediaFlash), в сферу образования проникают новые, так называемые, интерактивные технологии, которые позволяют уйти от презентации в виде слайд-шоу.

Новая форма подачи материала с помощью интерактивного оборудования (интерактивные доски SMART Boards, интерактивные дисплеи Sympodium) представляет собой презентацию, создаваемую докладчиком во время своего выступления - презентацию, создаваемую здесь и сейчас. На интерактивных досках SMART Boards можно писать специальным маркером, демонстрировать учебный материал, делать письменные комментарии поверх изображения на экране. При этом все написанное на интерактивной доске SMART Board передается учащимся, сохраняется на магнитных носителях, распечатывается, посылается по электронной почте отсутствующим на занятии учащимся. Учебный материал, созданный во время лекции на интерактивной доске SMART Board, записывается встроенным видеорекордером и может быть многократно воспроизведен.

С помощью программного пакета Synhron Eyes преподаватель может следить за тем, что делают учащиеся, выводить все рабочие мониторы учащихся на доску, блокировать мониторы учащихся, рассылать с интерактивной доски учебный материал.

Во время работы на интерактивной доске улучшается концентрация внимания у учащихся, быстрее усваивается учебный материал. Внедрение новых технологий в сферу образования ведет за собой переход от старой схемы репродуктивной передачи знаний к новой, креативной форме обучения. Одна из главных задач современного образования - это создание устойчивой мотивации учащихся к получению знаний, другая - поиск новых форм и инструментов освоения этих знаний с помощью творческих решений. Чтобы каждый школьник мог в полной мере реализовать этот потенциал и обеспечить достижение новых образовательных результатов, требуется переход на новую модель работы школы, в которой создана умная, интеллектуальная образовательная среда.

Проектирование «умной» или Smart -среды рассматривается как средство, механизм решения основной задачи массовой школы – создание условий для равного доступа различных групп участников образовательного процесса к широкому спектру образовательных услуг, к совершенствованию управленческого механизма и, как результат, повышение качества образования.

Элементами модели интерактивной образовательной Smart-среды в школе являются требования общества в получении конкурентоспособных выпускников, наличие потребности в получении информации у участников образовательного процесса, что позволяет сформулировать цель, создать необходимые педагогические, материально-технические и информационно-методические условия. Материально-технические и информационно-методические условия обеспечивают полные комплекты технического оснащения и оборудования всех предметных областей и внеурочной деятельности. В классах должны быть установлены компьютеры, принтеры, сканеры, web-камеры, проекторы, интерактивные доски. В школе обеспечен беспроводной доступ к школьной информационной сети и интернету.

Создание системы дистанционного обучения позволит обучающимся, находящимся по разным уважительным причинам вне образовательного учреждения, продолжать обучение. Система дистанционного обучения позволит вводить дополнительные образовательные услуги, например «Подготовка к государственной итоговой аттестации» с передачей результатов прохождения курсов учителю, который может своевременно проводить корректировку планов обучения. Причем это можно будет сделать как в домашних условиях, так в точках доступа к сети Интернет в школе. Это создаст условия для повышения конкурентоспособности выпускников, повышению качества знаний обучающихся.

Литература

1. Игровые технологии на уроках русского языка. 5-9 классы. В.Н. Пташкина и др. 2009.
2. Интеллектуальный марафон (познавательные игры, турниры, викторины, уроки знаний). 5-9 классы. Т.А. Курушина и др. 2009.
3. Тарабарина Т.И., Соколова Е.И. И учеба, и игра, 2003.
4. Лингвистические задачи. Пособие для учащихся старших классов. М., «Просвещение», 2003.
5. Панов Б.М. Внеклассная работа по русскому языку. М., «Просвещение», 1999.

НЕМІС ЖӘНЕ ҚАЗАҚ ТІЛДЕРІНДЕГІ ФРАЗЕОЛОГИЯЛЫҚ БІРЛІКТЕРГЕ САЛЫСТЫРМАЛЫ ТАЛДАУ ЖАСАУ

Штанке Н.Т

Ғылыми жетекшісі: Байманова Л.С

Ш.Уәлиханов атындағы Көкшетау университеті, Көкшетау қ.

Nuraishtanke1212@mail.ru

Кез-келген тіл – бұл «тірі организм». Ол үнемі өзгереді әрі жаңа сөздер мен сөз тіркестерін толығып отырады. Сондықтан бұл үрдіс неміс және қазақ тілдері де жат емес. Қазақ және неміс тілдерінде қысқа, дәл, тапқыр және бейнелі сөздер өте көп. Мұндай сөз өрнектерін – фразеологизмдер дейміз, ал тіл білімінің оларды зерттейтін бөлімі фразеология деп аталады. «Фразеология» грек сөзінен шыққан Phasis, өрнек пен логияны білдіреді. Фразеология – бұл екі немесе бірнеше маңызды сөздерден тұратын, мағынасына сәйкес келетін және құрылымында тұрақты болатын тілдік бірлік. Фразеологизмдер – халық даналығының көрінісі, олардың көпшілігі ондаған және жүздеген жылдар бойы тілде бар. Өйткені адамдар көңілді музыканы да, жаман мазақты да жеткізе алатын дәл бейнелі өрнектерді жақсы көреді. Фразеологизмдерді білу тілді үйренуді, зерттелетін елдің салт-дәстүрлерімен ғана емес, сонымен бірге менталитетпен, журналистік және көркем әдебиетті оқумен де танысуды жеңілдетеді.

Фразеологиялық бірліктерді ұтымды пайдалану сөйлеуді мәнерлі етеді. Сөзбе-сөз аударылмайтын, бірақ қайта түсіндірілетін фразеологиялық тіркестердің көмегімен тілдің эстетикалық аспектісі күшейтіледі. Шет тілімен танысқан адам бір уақытта жаңа ұлттық мәдениетке енеді. Тілді жақсы білу оның фразеологиялық бірліктерін білместен мүмкін емес. Неміс және қазақ тілдерінің фразеологиялық әлемі өте алуан түрлі. Фразеологизмдер біздің сөйлеуімізді байытады, оны қызықты етеді. Тағы бір фразеология-тілді дамып келе жатқан және өзгертін жүйе ретінде білудің қайнар көзі.

Бұл орайда, біз зерттеу нысаны ретінде қазақ және неміс тілдеріндегі фразеологизмдерді салыстыруды алған едік.

Фразеологизмдер сонымен қатар халықтың әртүрлі адамгершілік қасиеттері мен кемшіліктеріне қатынасын көрсетеді. Мәселен; қолы алтын - өз ісінің шебері; аңқау елге арамза молда - жауапсыз адам; ішкі сыртқы сұлулықты салыстыра отырып - сұлу сұлу емес, сүйген сұлу деп айтады; *gaudiges Schaf steckt die ganze Herde an* - бір құмалақ бір қарын майды шірітеді; *Wer zwei Hasen zugleich hetzt, fangt keinen* - екі қоянды қусаң, біреуін ұстамайсың.

Фразеологизмдер адамдарға тән белгілерді, олардың моральдық қасиеттерін көрсетеді. Фразеологиялық бірліктерге мысалдар келтірейік: *ақ жүрек* - жылы шыраймен; *қолы ашық* - дарқан; *бел бермеді* - қартайған; *ауызы берік* - үнсіз; *сары табан* - жұмыскер; *жүрек жұтқан* - батыл; *егіз аяқ* - баяу; *қоян жүрек* - қорқақ; *көкжал бөрі* - батыл; *көк бақа* - жұқа; *кәрі тарлан* - кәрі; *den Kopf in den Sand stecken* - мәселені елемей; *auf Wolke sieben schweben* - төбесі көкке жеткендей болу.

Неміс және қазақ тілдеріндегі жануарларға қатысты фразеологизмдер көп кездеседі: 1) Wie der Ochs vorm Berge stehen - жаңа қақпаға қошқардай қара; 2) Ein Wolf im Schafspelz - Қой терісін жамылған қасқыр; 3) da lachen ja die Hühner - тауықтар күледі; 4) Man soll den Tag nicht vor dem Abend loben - тауықтарды жұмыртқадан шыққанға дейін санамаңыз; 5) Katze im Sack - сөмкедегі мысық; 6) da liegt der Hund begraben - ит жерленген жерде; 7) түймедейді түйедей ету - асырып айту; 8) түйені түгімен, биені жүгімен жұту - тойымсыз; 9) Ein alter Hase - торғай атып; 10) мысық боп тыңдады - қулық; 11) қыркылжың түлкідей қу - қу; 12) ит өлген жер - алыс; 13) қоян жүрек -қорқак; 14) ит жанды - төзімді; 15) итаяқтан сары су ішкізу - басым; 16) die katze aus dem Sack lassen - құпияны жария ету.[3]

Сурет 1. Фразеологиялық айналымдар (неміс тілінде)

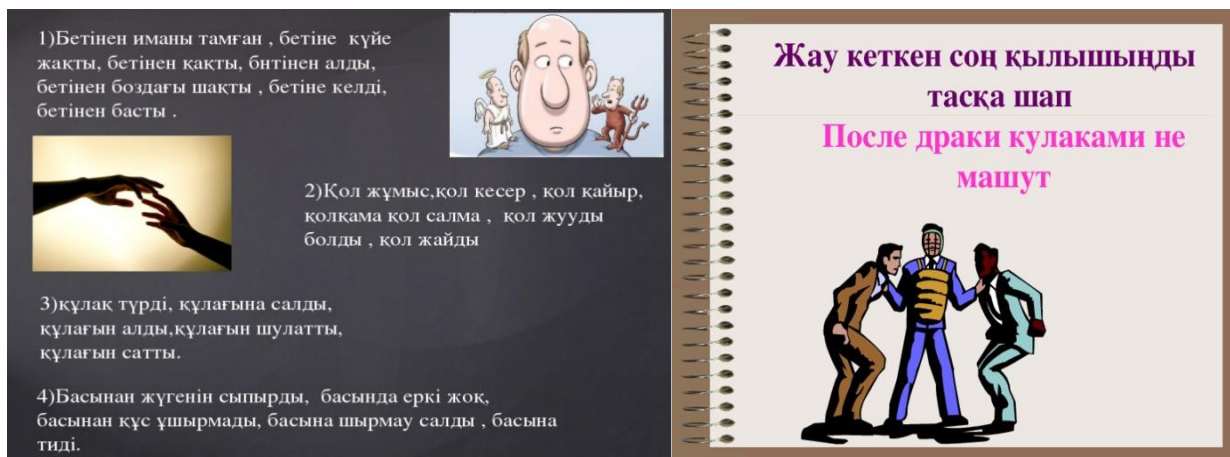
Дене мүшелері туралы да фразеологизмдерді жиі ұшыратамыз,мысалы: 1) aus dem Augen, aus dem Sinn - көзден тыс, санадан тыс; 2) Es faustdick hinter den Ohren haben - ойыңда болсын; 3) Die Flügel hängen lassen - бас тартыңыз, жігерлендіріңіз; 4) Ganz Ohr sein - қызығушылықпен тыңдау; 5) die Nase voll haben - ол әбден тойған; **6) jemandem die Daumen drücken** - біреуге сәттілік тілеу; **7) Auf großem Fuß leben** - кең аяқпен өмір сүру; **8) Hals über Kopf** - ойламай; 9) ganz Auge sein - көзіне қара; 10) көзді ашып жұмғанша - тез, 11) көз бен қастың арасы – жақын; 12) қол қағысты - қол алысты (келісті); 13) қол астында - оның бақылауында; 14) қол байлау - кедергі болу; 15) қол басындай - бір уыс, жұдырықтай; 16) қол босау - бос уақыт өткізу; бос уақытыңыз болады; 17) қол жаулық болу - ойыншық болу, қуыршақ болу, бөтеннің еркіне арналған құрал; 18) қол жуды болу - ештеңесіз қалу; сынған шұңқырмен аяқталады; 19) қусыру - ештеңе істемеу; артқа отыру; қолына отыру; 20) қол шоқпар болу - соқыр құрал болу (қолда); қолында ойнау; 21) қол шоқпар болу - соқыр құрал болу (қолда); қолында ойнау; 22) қолы жеңіл –жеңіл қол; 23) қолы қолына жұкпау - жұмыс қолды күйдіреді (сөзбе-сөз, қол қолға тимейді); өте жылдам жасаңыз; 24) қолының жымысқысы бар - ұрлықшы; 25) қолы ұзын - барлық мүмкіндіктерге ие (оның қолы ұзын); 26) құр қол қалу - қолың бос қал; 27) суық қол-ұры; ұрлаушы (жанып тұрған суық қол); 28) басын беру - өмірін қию,жанан беру; 29) басқа зар болу - балалары жоқ; баласыз қалу; 30) басына зобалаң туу - бас (құрмет белгісі ретінде); жіберу; бағыну; 31) басы дал болу - шарасыз; 32) басы кету - бостандықтан айырылу; 33) бас көрсету - көріну; 34) бас көтеру - бүлікші; күресуге көтерілу; 35) бас көтерер адамы - басқара алатын адам (мысалы, отбасы); 36) басына көтеру - шулау (туралы); құрмет; терең құрмет көрсету; 37) басына күн туу - ауыр жағдайда қалу; 38) басын қайыру - бәрін істеу,барлығымен айналысу; жұмысты аяқтау (жұмыс); 39) басын құрбан қылу - өз өміріңді беру; басыңызды төмен түсіріңіз; 40) бас салу - тартып алу; асық мысалы, тамаққа; 41) бас сұғу - кіру (үйге); табалдырықтан өту; араласу (бір іске); 42) бас тарту - бас тарту; 43) бас терісі келіспеген - пайдасыз (адам); 44) басын шайқау – келіспеушілік; 45) басын шалу - түрту; әсер ету; 46) басына шығу- басынан соққы (алкогольді ішімдіктер туралы); басына отыру; 47) басынан шығару -ойлап табу; 48) есіктегі басы төрге жету - шүберектен байлыққа өту; 49) аяқтан алу - жолға түсу; 50) аяқ

алысы - міндеттеме; алғашқы қадам; 51) аяқ асты ету - немқұрайлылық; қорлау; 52) аяқ астынан - кенеттен; 53) аяқ астынан тап болу - күтпеген жерден пайда болуы; жерден өседі; 54) аяқ аттаған сайын - әр қадамда; 55) аяқ аттатпау - жібермеу; 56) аяғы аяғына жүкпау - толық жылдамдықпен жүгіру; 57) аяғынан бару - шақырусыз жүріңіз; 58) аяққа басу - қорлау; 59) аяқ басар жер жоқ - басатын жері жоқ; 60) аяғы жерге тимеу - тез жасау; 61) аяқ жетер жер - өте алыс емес (тез жетуге болатын қашықтық); 62) аяғына тұрғызу - аяққа қою (жағдай);

63) аяққа тұсау түсу - үйлену, тұрмыс құру [2].

Сурет 2. Фразеологиялық айналымдар (қазақ тілінде)

Сайып келгенде, фразеологиялық бірліктердің халықтың сөйлеу тілін білуде алатын орны орасан зор. Себебі фразеологиялық тіркестер халықтардың мәдениетімен, әдет-ғұрпымен, салт-дәстүрімен тығыз байланысты екенін айтқымыз келеді. Олар халықтың тұрмыс-тіршілігінің ерекшеліктерін, олардың бақылауларын, өмір сүру ерекшеліктерін жеткізеді. Олар біздің сөзімізді күшті, мәнерлі және нақты етеді, олар халықтың ұлттық санасы мен мінез-құлқының көрінісі. Бірақ олардың маңыздылығы фразеологиялық бірліктердің адамның тарихты білудегі Архимед тұтқасы екендігінде. «Тіл үйрену арқылы халықтың тарихын білуге болады» деп халық бекер айтпаған.

Бірақ бұл орайда, біз ең маңыздысын атап өткіміз келеді. Яғни мұндай жиынтық тіркестерді қолданғанда сөзді абайлап, сыпайы ұстау керек, өйткені сөз тіркестерінің мағынасын анық білмесеңіз, сөз ренжітуі мүмкін. Еріксіз ойға К.Паустовскийдің «Тілімізде дәл өрнек болмайтын күрделі де қарапайым дыбыстар да, түстер де, бейнелер мен ойлар да жоқ». Жазбаша немесе ауызша сөйлеуде фразеологиялық бірліктерді тәжірибе жүзінде қолдану бізді мәдениетті, эрудитті, білімді тұлға етеді.

Өртүрлі тілдердегі фразеологиялық бірліктердің мазмұнында да ортақ көп нәрсе бар, сондықтан кейбір фразеологиялық бірліктердің аудармалары әр сөзге дейін дерлік ұқсас, мысалы, адамдар есектердің қыңырлығына, ақымақтықпен шектесетініне назар аударды, кейінірек бұл қасиет адамдарға ауысқан, фразеологиялық бірліктер балалармен қатар ересектердегідей жиілікте қолданылады. Фразеологизмдердегі сөздерді алмастырмаңыз. Сөздердің грамматикалық формасын өзгертуге болмайды. Фразеологиялық бірліктердің құрамындағы сөздердің орын тәртібін өзгертуге болмайды. Түйеріміз, фразеологиялық бірліктердің нақты мағынасын білмей тұрып, оларды сөйлеу барысында қолданбау керекпіз.

1. Кеңесбаев І.К. Қазақ тілінің фразеологиялық сөздегі / Кеңесбаев І.І. - А: Қазақ ССР-нің «ҒЫЛЫМ» баспасы, 1977. - 711 с - Қол жеткізу режимі: <https://sozdikqor.kz/sozdik/?id=22> - (17.03.2022).
2. Duden-Redewendungen und sprichwörtliche Redensarten. Wörterbuch der deutschen Idiomatik. Dudenverlag, 1992 г. - Қол жеткізу режимі: <https://ru.scribd.com/document/373669213/Duden-Redewendungen-worterbuch-Der-Deutschen-Idiomatik> - (17.03.2022).
3. Едличко Е.Г., Рубинштейн А.И. Сборник фразеологических выражений в немецком языке. М., 1959 г. - Қол жеткізу режимі: https://www.studmed.ru/edlichko-m-i-rubinshteyn-a-i-sbornik-frazeologicheskikh-vyrazheniy-v-nemeckom-yazyke_80b362d464a.html - (19.03.2022).
4. Орыс және неміс тілдеріндегі фразеологизмдер. - Қол жеткізу режимі: <http://refleader.ru/jgernapolotrqas.html> - (25.03.2022).
5. Фразеологизмы на казахском языке с переводом – Казахские пословицы - Қол жеткізу режимі: https://kz-en.ru/publ/kazakhskij_jazyk/poslovicy_skazki/frazeologizmy_na_kazakhskom_jazyke_s_perevodom/10-1-0-24 - (20.03.2022).

РАЗВИТИЕ КРЕАТИВНОГО МЫШЛЕНИЯ У СТАРШЕКЛАССНИКОВ НА ОСНОВЕ ЧТЕНИЯ ХУДОЖЕСТВЕННОЙ ЛИТЕРАТУРЫ

Яндиева З.Х.

Научный руководитель: Немченко Н.Ф., доцент кафедры английского языка и методики преподавания, кандидат филологических наук

Кокшетауский университет им. Шокана Уалиханова, г. Кокшетау

zaremayandi@gmail.com

Способность мыслить творчески необходима учащимся, чтобы помочь им преуспеть в 21 веке. Творческое мышление требует решения проблем, анализа и оценки данных проблем и выработки решений. В данной статье были рассмотрены теоретические аспекты креативного мышления, чтения художественной литературы как средства обучения иностранному языку, а также была описана технологическая модель системы упражнений и заданий для чтения художественного текста и развития креативных коммуникативных навыков на основе этих упражнений.

В наше время существует острая необходимость общества в творчестве и творческих личностях. Современная наука понимает творчество как процесс создания человеком качественно новых материальных и духовных ценностей. Бердяев Н.А. призывает человека к творчеству из материала, принесенного реальностью, для создания новой реальности, отвечающей разнообразным потребностям человеческой жизни [1;с.20]. Таким образом, под «творческой личностью» следует понимать человека, который способен создавать объективно новое, неповторимое и творческое, что является одной из важнейших задач современной школы.

Креативное мышление - это способность рассматривать уже имеющиеся идеи или сценарии и находить новые альтернативы, которые решают поставленную проблему. Главное его преимущество заключается в том, что этот навык необязательно привязан именно к творческим людям, таким как дизайнеры, музыканты или другие художники. Многим людям может быть полезно время от времени думать таким образом [2;с.110-113].

Креативность является важным инструментом для реализации самостоятельных процессов, соотносится с идеями компетентного подхода, но не изучалась в рамках отдельной самостоятельной компетенции [3;с.30-32].

Научные и практические результаты исследования, проведенного лично автором данной статьи, позволяют утверждать, что творческий аспект студенческой деятельности является неотъемлемой частью отдельного вида компетенции как неотъемлемой части большей коммуникативной компетенции.

Формирование коммуникативной компетенции, являющейся базовой при обучении иностранному языку, может осуществляться с учетом ее потенциала как творческого аспекта деятельности, важного для формирования творческой личности, чего требует современное общество.

Чтение играет важную роль в процессе изучения иностранного языка. Она всегда направлена на восприятие готового речевого сообщения (а не на его создание), на получение информации, поэтому ее относят к рецептивным видам речевой деятельности. Особенность чтения заключается в том, что оценка успешности его выполнения носит субъективный характер и отражается в удовлетворенности читателя результатом — достигнутой степенью полноты и точности понимания [4;с.10-15].

Цель обучения чтению состоит в том, чтобы дать студентам возможность читать на иностранном языке, что является одной из практических целей изучения этой дисциплины.

Способность читать иностранную литературу является одним из ключевых навыков, приобретаемых в процессе обучения иностранному языку. В настоящее время выбор учебного материала для учителя иностранного языка очень обширный – от уже готовых методических реализаций и учебных пособий до доступных аутентичных художественных материалов и литературы.

Казахстанская методика обучения довольно лояльно относится к включению художественных текстов в программы обучения иностранному языку [5;с.30]. Предмет «Домашнее чтение», предусматривающий дополнительное внимание к аспекту чтения литературы, часто включается в программы школ с углубленным изучением иностранного языка и высших учебных заведений.

Коммуникативная компетентность применима как к письменной, так и к устной речи. Как было показано, упражнения в системе следует выполнять непосредственно в процессе живого общения. Таким образом, при работе с художественными текстами большую роль играют коммуникативные упражнения. Они обеспечивают обучение и расширение словарного запаса.

В предложенной методической разработке упражнения, представленные на четвертом этапе, обеспечивают формирование коммуникативных навыков и креативной способности. Они поддерживают учащихся в расширении возможностей использования английского языка в качестве инструмента общения в диалоге культур. Учащиеся могут продемонстрировать и развить свои навыки, делясь информацией, идеями, проблемами и решениями.

Материалом развития креативного мышления у старшеклассников могут служить современные художественные тексты, формирующие не только иноязычную коммуникативную компетенцию, но и способности креативного мышления. Тексты, в свою очередь, были выбраны с учетом возрастных рекомендаций и предпочтений учащихся. Система упражнений разработана в соответствии с Дублинской системой усвоения учебного материала. Все задания по изучению языкового материала в учебно-методической разработке по работе с различными художественными текстами современных авторов разделены на пять этапов:

Step I. Informative block of assignments: read and understand the following text; study and learn the active vocabulary; learn pronunciation of unknown words; match the active vocabulary with the definitions; fill in the gaps with the new active words and words combinations; fill in the gaps with the key words from the chapter.

В первом блоке представлены шесть заданий, нацеленных на чтение текста, изучение и запоминание новой лексики, а также последующее применение языковых единиц в заданиях.

Важным фактором на этом этапе является то, что учащиеся могут выявить основную проблему прочитанного текста. То есть этот шаг будет подталкивать учеников определять каковы отношения между персонажами, каких позиций они придерживаются. Таким образом, и сами учащиеся смогут сформулировать свои выводы о прочитанном, а также предложить свои вопросы для обсуждения, которые возникли в процессе чтения.

Step II. Application block of assignments: paraphrase the italicized part of each sentence choosing the appropriate phrase from the list; complete the following sentences choosing the appropriate phrase from the list.

Этот этап позволяет студентам применять свои знания и понимание, необходимые для развития языковых компетенций, путем демонстрации аргументов и решений проблем, обсуждаемых во время чтения художественной литературы. Они должны быть готовы к применению приобретенного словарного запаса в подготовленной речи.

Ключевые слова отражающий основное содержание текста представляют собой основной фокус заданий в данном этапе. - это основной факт. Учащиеся могут запоминать ключевые слова и заменять их на синонимы и антонимы в процессе выполнения заданий. На этом этапе методической системы заданий ученики также могут повысить свой уровень в технике чтения.

Step III. Transformation block of assignments: make up the sentences according to the model; find a word so that it is combined with each of the proposed words.

Эти задания стимулируют учащихся раскрывать свои намерения, используя новые лексические единицы в своей речи. Благодаря этому шагу учащиеся смогут собирать и интерпретировать информацию на основе своих соображений, выражать свои намерения с помощью активного словарного запаса. Данный этап предлагает учащимся работать самостоятельно. Задания на этом этапе помогают ученикам применять имеющиеся знания и креативные способности, так как они направлены на то, чтобы учащиеся использовали свою фантазию, насколько это возможно.

Step IV. Communicative block of assignments: determine which of the statements are true (T) or false (F); retell the text according to the following plan using the words and word combinations given below; questions for discussion; make up a story (change the place, time, objects but leave the idea of the story).

Итак, на этом этапе учащиеся имеют дело с пониманием прочитанного. Понимание означает мысленное схватывание значения чего-либо. Ответом на вопрос понимания обычно является то, на что вы можете указать в абзаце или отрывке. У учащихся развивается способность обрабатывать прочитанную информацию и понимать ее значение. Понимание чтения требует, чтобы учащиеся могли работать с текстом, отвечать на вопросы и обсуждать выдвинутые темы. Основная цель чтения на понимание - понять смысл, который подразумевает данный отрывок, и попытаться соответственно интерпретировать свою точку зрения относительно текста.

Step V. Creative block of assignments: put sentences into the correct order to reflect the content of the text; reproduce a dialogue using words; write a short essay on one of two topics (150-200 words), using active vocabulary.

Задания предполагают развитие способности учащихся решать проблемы с помощью своего воображения, желаний, намерений. Активный словарный запас должен трансформироваться за пределы художественного текста, находя свое воплощение в других ситуациях или даже в других сферах общения.

Представленные шаги по работе с художественным текстом формируют способность студентов распознавать языковые единицы как изолированно, так и в контексте, развивая способность оперировать ими в подготовленной и неподготовленной, устной и письменной речи.

Исходя из этого, можно сделать вывод, что чтение является не только важной частью обучения иностранному языку, но также – эффективным способом для развития креативного мышления у учащихся. В свою очередь формирование креативного мышления

предполагает решение учащимися различных задач имеющих нестандартный или обновленный способ их решения. Для того, чтобы решение этих задач помогало развитию креативного мышления оно должно быть организовано в соответствии с интересами учащихся и уровня их знаний.

Таким образом, в данной статье представлена такая система упражнений, которая подразумевает выполнение заданий на основе чтения художественных текстов, способствующая формированию как коммуникативной компетенции, так и творческих навыков.

Литература

1. Квятковский Д.О. «Бердяев и креативная философия» 2015.-20 с.
2. Микалко М. «Креативный взрыв» 2014.-110-113 с.
3. Касьянова М.Г. «Развитие креативности как актуальное качество личности» 2017.-30-32 с.
4. Романова Ю.В. «Роль чтения в содержании иноязычного образования. Виды чтения и типы текстов в современной учебной литературе» 2015.-10-15 с.
5. Петухова О.А. «Методы преподавания иностранных языков» 2013.-30 с.

«ЖАРАТЫЛЫСТАНУ ҒЫЛЫМДАРЫ» секциясы Секция «ЕСТЕСТВЕННЫЕ НАУКИ»

ҚАЗАҚСТАНДАҒЫ ҚАТТЫ ТҰРМЫСТЫҚ ҚАЛДЫҚТАР МӘСЕЛЕСІНІҢ ШЕШІМІ

Аңсаған Е.

Ғылыми жетекші: Е.Т. Сыздықов, а/ш ғ.кандидаты, аға оқытушы
Ш.Уәлиханов атындағы Көкшетау университеті, Көкшетау қ.
syzdzykov_e@mail.ru

Экономиканың өсуі және Қазақстандағы жалғасып жатқан урбанизация тұрмыстық қатты қалдықтар көлемінің жыл сайын артуының себебі болып табылады. Бұл бүгінгі таңда еліміздегі ең өткір экологиялық проблемалардың бірі болып табылады. Бірақ Қазақстанның «жасыл» экономикаға көшу тұжырымдамасына сәйкес, қалдықтарды қайта өңдеу 2030 жылға қарай 40%-ға, 2050 жылға қарай 50%-ға дейін жетуі керек. Елімізде қоршаған ортаны жақсартуды дамыту үшін не жасалып жатқаны туралы Strategy2050.kz шолу материалынан оқыңыз.

Қазақстанда тәуелсіздік алған 25 жыл ішінде бірде-бір ірі қоқыс өңдейтін зауыт салу мүмкін болмады. Бір ғажабы, бүкіл Орталық Азияда қоқыс сұрыптайтын бір ғана зауыт бар, оның өзінде ол толық қуатында емес – ол Астанада орналасқан, мұнда қалдықтар сұрыпталып, пластик пен қағаз испан, итальяндық, австриялық және фин өндірісімен өңделеді. жабдық. Құны 36 миллион еуроны құрайтын жоба жылына 250 мың тонна қатты тұрмыстық қалдықтарды өңдеуге арналған. Бірақ мамандар айтқандай, бүгінде кәсіпорынның жүктемесі 30 пайызды құрап отыр.

Өкінішке орай, бұл Қазақстандағы жалғыз жоба, ең бастысы ол сәтті болады, өйткені тым болмаса 2007 жылы Алматыда Дорожник ықшамауданында салынған қоқыс өңдеу зауытын еске түсіріңізші, ол бірнеше жылдан кейін өндірісті тоқтатты. мемлекеттерден субсидиялардың болмауы. Барлығы ұсақ-түйекке дейін есептелсе де – жер телімі бөлінді, испан, неміс, итальяндық техникалар алынды. Оның үстіне бұл зауыт Қазақстандағы жалғыз зауыт болды, ол мегаполистің қатты тұрмыстық қалдықтарды (ҚҚК) кәдеге жарату қажеттілігінің 90%-ын қамтамасыз етті.

Айтпақшы, Астана қоқыс өңдеу зауытының да тағдыры осындай болуы мүмкін. 2014 жылдың наурыз айынан қазан айына дейін мемлекет қайта өңдеу тарифтерін субсидиялауды тоқтатты. 2015-2016 жылдар аралығында зауыт тұрмыстық қатты тұрмыстық қалдықтарды қайта өңдеу үшін төлемақыны уақытылы төлемегені үшін мерзімді түрде тоқтап тұрды. Бірақ жағдай шешілді.

Бұл ретте нарықтағы сұранысқа ие материалдардың шамамен 50%-ы үлкен аумақтарды алып жатқан тұрмыстық қатты қалдықтардан жасалуы мүмкін. Бұл резеңке және резеңке бұйымдар, пластмасса, шыны, қағаз және т.б. Елде ешнәрсе жасалып жатқан жоқ деп айтуға болмайды. Өңірлерде қалдықтарды сұрыптап, өңдейтін 100-ден астам шағын және орта бизнес субъектілері жұмыс істейді. Жеті қалада сұрыптау желілері орнатылды, қалдықтарды сұрыптау және қайта өңдеу бойынша 23 нысанның құрылысы жоспарлануда, 19 елді мекенде жұмыс істеп тұрған шағын көлемдегі қалдықтарды өңдеу зауыттары жаңғыртылуда. Жетістіктер бар, бірақ бұл жеткіліксіз.

Қазақстанда әр түрлі аймақтарда бірнеше рет қалдықтарды бөлек жинау және қайта өңдеу жүйесін құру әрекеті жасалды, бірақ әр уақытта дерлік әртүрлі себептерге байланысты сәтсіздікке ұшырады, олардың негізгілері халықтың немқұрайлылығы болып табылады. , қажетті инфрақұрылымның жоқтығы, реттелмеген заңнамалық база және жергілікті билік тарапынан қолдаудың жоқтығы, бәсекелестердің сыртқы келбетіне қызығушылық танытпайтын қоқыс шығаратын компаниялардың қарсылығы.

Мәселе шиеленісе түсуде және ол үкіметті, муниципалды органдарды, кәсіпкерлік секторды және жұртшылықты тарта отырып, кешенді шешуді талап етеді. Қалдықтардың қоршаған ортаға үлкен әсері бар, бұл бүкіл экономика секторларының өліміне әкеледі. Мұны Арал теңізінің өлу тарихы айқын көрсетеді. Қоршаған ортаны қорғау мәселелеріне мемлекет басшылары мен қоғам өкілдерінің назарын көбірек аударып келе жатқаны қуантады. Қазір бұл салаға бизнес араласа бастады. Бұл дұрыс, өйткені қалдықтарды экономикалық ресурсқа айналдыруға болады, ал оны қайта өңдеу ондаған мың жұмыс орындарын құруға мүмкіндік береді.

Айта кетерлігі, бірнеше жыл бұрын Қазақстанның ірі қалаларында да түрлі қалдықтарға арналған түрлі-түсті контейнерлер пайда болған. Сонымен қатар, Біріккен Ұлттар Ұйымының Даму бағдарламасымен бірлесіп электронды қалдықтарды бөлек жинау бойынша пилоттық жоба жүзеге асырылуда. Жоба аясында ПИК (ПИК) аумағында арнайы экожәшіктер орнатылды. Дегенмен, бүкіл ел тұрғындары қоқысты сұрыптай бастады деп айта алмаймыз. Германия 1930 жылдардан бастап қалдықтарды іріктеп жинауға көшті, бірақ сол кезде де барлық қалдықтардың тек 20 пайызы сонда сұрыпталады.

Мектеп орындығынан қоқысты дұрыс сұрыптауды үйрету керек, бұл он жылдан астам уақытты алуы мүмкін. Ал бұл «әдетсіз» көптеген жобалар қымбатқа түседі. ҚКҚ-ны бөлек жинау деңгейінің төмендігі әлеуетті қайта өңделетін материалдардың едәуір бөлігі алу мүмкін еместігіне, ластануының жоғарылауына және сапасының төмен болуына байланысты одан әрі өңдеуге жарамсыз болуына әкеледі. Қандай да бір нәтиже туралы айту әлі ерте, бірақ олардың ақыры сөзден нақты іске көшкені көңіл қуантары сөзсіз.

Қазақстанның экологиялық ұйымы қауымдастығының басқарма төрайымы Айгүл Соловьева қауымдастық жаңа Экологиялық кодекстің жобасын әзірлегенін айтты.

«Соңғы 10 жылда Экологиялық кодекске 63 рет өзгертулер мен толықтырулар енгізілді. Бүгінгі таңда жаңа Экологиялық кодекс Қазақстанда «жасыл экономика» қағидаттарын сапалы жүзеге асыру құралы болып табылады. Кодекстің тұжырымдамасы келесідей: индустриалды парктерді жасыл желектерді отырғызу және «жасыл» АЭА қалыптастыру, жасыл субсидияларды енгізу, қоршаған ортаға теріс әсерлерді төлеу механизмін жетілдіру, климаттың өзгеруімен күресу үшін блокчейн технологияларын қолдану, сарапшы және рұқсат беруді жетілдіру. жүйесі, экологиялық ақпараттың ашықтығы мен мөлдірлігі, СЭЖ стратегиялық экологиялық сараптамасын енгізу, қалдықтарды басқарудың жаңа тетіктерін енгізу, экологиялық мониторингтің ГАЗ цифрландыру және ЭЫДҰ экологиялық талаптарын енгізу», - деп түсіндірді Соловьева.

Бірақ кәдеге жарату төлемінің мөлшерлемесі әлі белгісіз және оның кімге әсер ететіні – орауыш пен оралған тауарларды өндірушілерге немесе импорттаушыларға. Жыл соңында жалпы көлемі 50 мың тоннадан астам өнімді жинау мен өндеуді субсидиялау деңгейіне қол жеткізу жоспарлануда. 2021 жылға қарай қаптаманың 30 пайызы жиналып, қайта өңделеді деп жоспарлануда.

Нақты істерге тоқталған Астана әкімі Әсет Іскешев жуырда баспасөз мәслихатында елордада қалдықтарды жинау және өңдеу бағдарламасының қолға алынғанын, жақын арада қоқыс сұрыптау зауытының жұмысын бастайтынын айтты.

Француз технологиясы бойынша қоқыс өңдейтін зауыт құрылысы 2019 жылы аяқталады.

«Ол ЭКСПО көрмесінде ұсынылды, ол толығымен органикалық қалдықтарды өңдейді, басқалармен қатар биогаз, бірқатар тыңайтқыштар және пластмасса мен ағашты өңдейді. 70 пайыз өндеуді қамтамасыз етеміз, бұл Еуропа елдерінің деңгейі», - деді ол.

Бүгінде бұл салада мемлекеттік қолдаусыз және бірыңғай саясатсыз қалдықтарды өңдейтін зауыттардың болашағы жоқ. Сұрыптау, өңдеу цехтары мен полигондар бір қолында болуы керек: не толығымен мемлекет, не жеке саудагерлер. Алайда бүгінде полигондар мемлекет меншігінде, ал қалдықтарды сұрыптау және өңдеу зауыттары жекеменшік.

Бүгінде бүкіл әлемде қалдықтарды жағу кешендері дамып келеді. Бүгінгі технология қоқысты жағу нәтижесінде (температура 1000-1500 градус Цельсий) арнайы катализаторлар арқылы тек бу шығады, бұл қауіпті емес. Бұл технология сағатына 50 МВт-қа дейін баламалы электр қуатын беруге мүмкіндік береді. Гонконгтағы, Испаниядағы, Франциядағы, Америкадағы және Швейцариядағы зауыттар осы схема бойынша жұмыс істейді. Жалпы Еуропада 243 қалдықтарды жағу зауыттары бар. Дегенмен, бұл қымбат жоба – шамамен 323 миллион еуро.

Қорытындылай келе, әлемдік тәжірибе белгілі бір принциптер мен тетіктерді қолданбай, қалдықтарды ұтымды басқару саласында табысқа жету мүмкін емес дерлік

екенін атап өтеміз. Оларға мыналар жатады: құнды қайталама шикізатты алуға және қалдықтарды тасымалдау мен өңдеуге кететін шығындарды азайтуға көмектесетін қалдықтарды бөлек жинау, өндірушілердің нарықта айналысқа шығаратын өнімдері үшін жауапты болуын талап ететін кеңейтілген өндірушінің міндеттемелері, «жасыл» сатып алулар. қалдықтарды пайдаланудан алынатын өнімге сұранысты ынталандыруға мүмкіндік береді, қалдықтарды басқару жөніндегі іс-шараларды есепке алу мен есеп берудің тиімді жүйесі.

Әдебиет

1. Нұркеев С.С., Арганчеева А.Г., Өтеғұлов Н.И., Кембаев Б.А. т.б. проблемалар тұрмыстық қатты қалдықтарды залалсыздандыру және кәдеге жарату. Аналитикалық шолу – Алматы: ҚазМемҚОМ, 2005. – б. 128.
2. Миркин Б.М. ТҚҚ мәселесіне жаңа көзқарас: «Қалдықсыз»// Экология және өмір. - 2005. - № 1. - 23-25 беттер
3. Алматы облысы бойынша 2008-2010 жылдарға арналған қатты тұрмыстық қалдықтарды басқару және оларды жинау, тасымалдау, сақтау және есепке алу жүйелерін құрудың өңірлік ғылыми негізделген бағдарламасы, Алматы, 2008 ж.
4. Г.Т.Армишева, В.Н.Коротаев және В.Г.Кривошеин, «Жанғыш компоненттерді пайдалану арқылы қатты тұрмыстық қалдықтарды басқаруда экологиялық жүктемені азайту», 2010. V. 4, № 3.
5. Алексеенко С.В., Багрянцев Г.И. Қатты қалдықтарды шығару және өңдеу қажеттілігіне байланысты қалалардың экологиялық мәселелері. ғылыми-техникалық. Өнер. / РҒА СБ Жылу физикасы институты. Новосибирск, 1999, 11–22 беттер.
6. Тугов А.Н., Москвичев В.Ф. Қатты тұрмыстық қалдықтар негізінде электр энергиясын өндірудің тиімділігін арттыру Теплоэнергетика. 2011. № 6. С. 25–31.
7. Қазақстан Республикасының «жасыл экономикаға» көшуінің 2013-2050 жылдарға арналған тұжырымдамасы.
8. Асқарова У.Б., Мұстафаева Р.М. Қазақстандағы қатты тұрмыстық және өндірістік қалдықтарды кәдеге жарату мәселелері // Гуманитарлық және жаратылыстану ғылымдарының өзекті мәселелері. - № 2. - Б.51-54.
9. Тугов А.Н. Қатты тұрмыстық қалдықтарды Ресейде қайталама энергетикалық ресурстар ретінде пайдалану перспективалары // Теплоэнергетика. 2013. № 9. Б. 1–6.
10. Тугов А., Эскин Н., Литун Д., Федоров О. Планетаны қоқыс үйіндісіне айналдырмаңыз // Ғылым және өмір. 1998. № 5.

ОЦЕНКА УРОВНЯ ВИБРАЦИИ ПРИ ДВИЖЕНИИ АВТОТРАНСПОРТА ПО МОСТОВЫМ СООРУЖЕНИЯМ Г.КОКШЕТАУ

Болатов С. Р., Кунанбаев А.Б

Научный руководитель: Карнаухова Т.В.- магистр экологии, лектор кафедры
Кокшетауский университет им. Ш.Уалиханова, г.Кокшетау
Sainb.@bk.ru, a.kunanbaev21@mail.ru, 80481014@mail.ru

Ключевые слова: вибрация, воздействие, мостовые сооружения, параметры, окружающая среда.

Аннотация статьи: данная статья посвящена изучению параметров вибрации мостовых сооружений в городе Кокшетау, с помощью программы «Виброметр». В ходе проделанной работы были изучены параметры вибрации мостового сооружения при воздействии легковых и грузовых автомобилей.

В современном мире подавляющее большинство людей в той или иной степени озабочено экологическими проблемами и вопросами собственной экологической безопасности [1; с.11]. Появились и получают широкое распространение такие понятия, как «акустическая экология», «шумовое загрязнение окружающей среды», «вибрация» и др. Под последним понимают раздражающие звуки антропогенного происхождения, которые нарушают жизнедеятельность человека и иных живых организмов [2; с. 18]. Либо, вибрация – это механические колебания, оказывающие ощутимое влияние на человека [3; с. 22].

Влияние сильных шумов на наш организм известно, однако до сих пор нет четкого понимания акустических сигналов малой мощности на функциональные системы человека.

На сегодняшний день воздействие вибрации на мостовых сооружениях может негативно отразиться на здоровье и безопасности человека. Целью нашего исследования было установление параметров вибрации на мостовых сооружениях.

Длительное воздействие вибрации высоких уровней на организм человека приводит к развитию преждевременного утомления, снижению производительности труда, росту заболеваемости и нередко к возникновению профессиональной патологии — вибрационной болезни, вызванной воздействием общей вибрации и толчками, наблюдается у водителей транспорта и операторов транспортно-технологических машин и агрегатов. Одним из основных ее синдромов является вестибулопатия, которая проявляется главным образом вестибуло-вегетативными расстройствами: головокружением, головными болями, гипергидрозом и т. д. [4; с. 49]. При всех видах вибрационной болезни нередко наблюдаются изменения со стороны центральной нервной системы в виде вегетодисфункции на неврастеническом фоне, которые могут быть связаны с комбинированным действием вибрации и интенсивного шума, постоянно сопутствующего вибрационным процессам. оказывает также отрицательное влияние на женскую половую систему [5; с. 52].

Объект и методы исследований.

Для проведения данного исследования была применена программа «Виброметр», предназначенная для измерения параметров вибрации. Данный виброметр измеряет вибрацию датчиком ускорения, график представляет запись движения земли в точке измерения. Также это приложение можно использовать в качестве простого сейсмического детектора. [6]

Исследования проводились в черте города Кокшетау на выбранных нами участках.

Первый участок – проспект Абылай-хана (мост). Интенсивность транспортных средств на данном мосту – средняя. Второй участок – ул.М.Габдулинна (мост). Третий участок – район Элеватора, улица Сулейменова (мост). На данном участке идет реконструкция моста с 2021 г. Интенсивность транспортных средств на данном мосту – средняя. Четвертый участок- ул.А.Кунанбаева мостовая часть (рисунок 1).

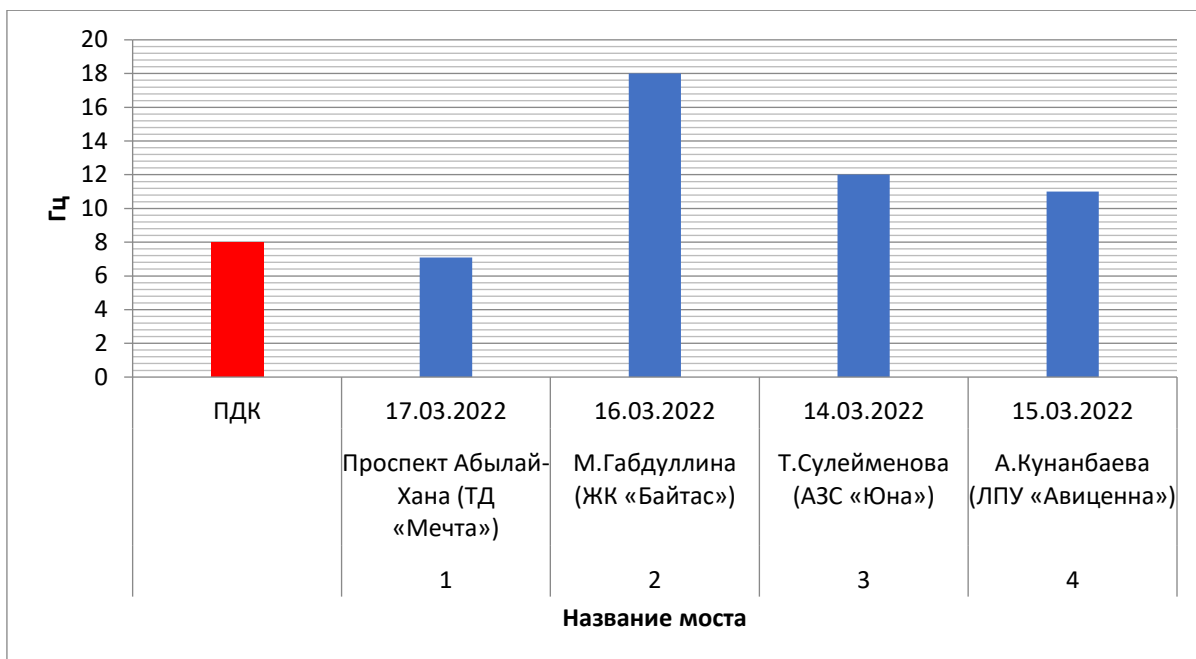

Рисунок 2. Измерение параметров вибрации от автотранспорта в 12:00 ч. (max) на мостовых сооружениях г.Кокшетау

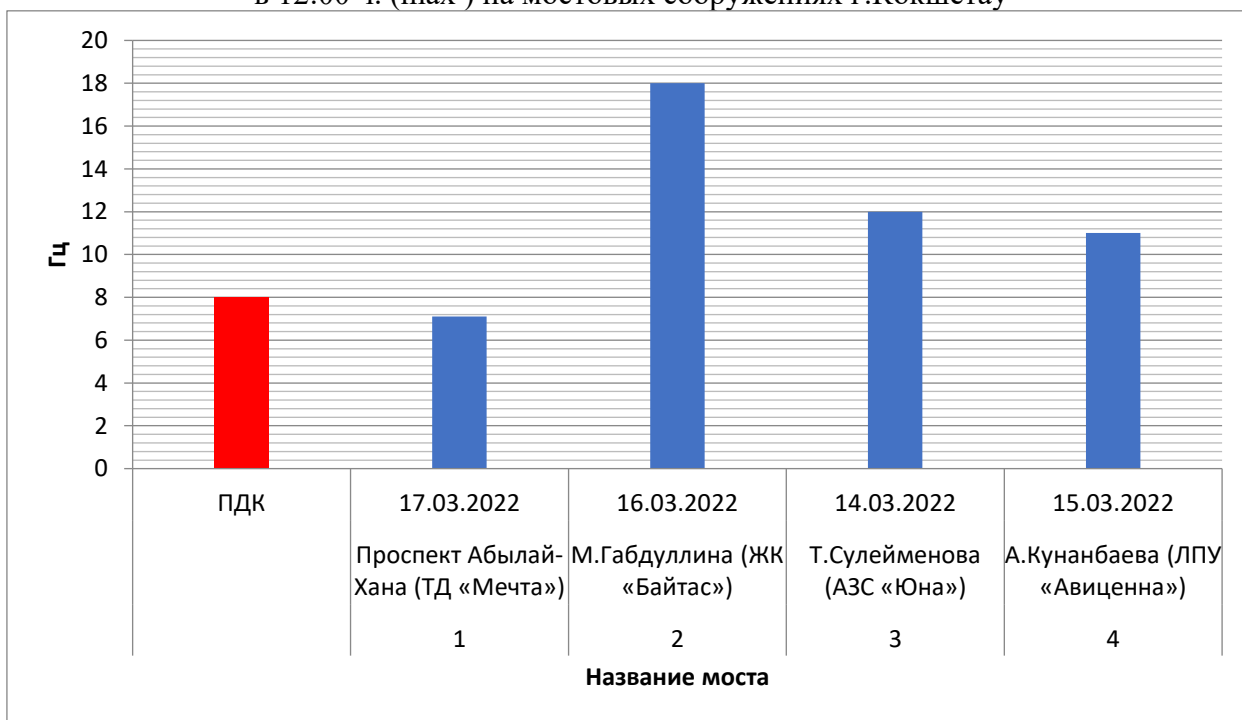

Рисунок 3. Измерение параметров вибрации от автотранспорта в 15:00 ч. (max) на мостовых сооружениях г.Кокшетау

Исходя из полученных данных, можно сделать вывод, что на мостовых сооружениях по ул. М. Габдуллина (ЖК «Байтас»), А. Кунанбаева (ЛПУ «Авиценна»), Т. Сулейменова (АЗС «ЮНА») идет превышение ПДУ вибрации. В период времени 12:00 по ул. М. Габдуллина (ЖК «Байтас») отмечается высокий уровень вибрации, объясняется это тем, что в это время проезжает наибольшее количество грузовых и легковых автомобилей. Самый наименьший уровень ПДУ отмечается на Проспекте Абылай-Хана (ТД «Мечта»)

Литература

1. Антонец В.А., Ковалева Э.П. Статистическое моделирование произвольных микроколебаний конечности // Биофизика. 1996. Т. 41. С. 704–710.
2. Еськов В.М., Буров И.В., Филатова О.Е., Хадарцев А.А. Основы биоинформационного анализа динамики микрохаотического поведения биосистем // Вестник новых медицинских технологий. 2012. Т. 19. № 1. С. 15–18.
3. Еськов В.М. Философско-биофизическая интерпретация жизни в рамках третьей парадигмы // Вестник новых медицинских технологий. 2012. Т. 19. № 1. С. 38–41.
4. Денисов Э.И. Дозовая оценка шумов и вибраций // Профессиональный риск для здоровья работников (руководство). М.: НИИ медицины труда, 2003. С. 25–28.
5. Хадарцев А.А., Хрупачёв А. Г., Кашинцева Л.В. Несоответствие численных значений относительной дозы шума ГОСТ 12.1.003-83 «Шум. Общие положения безопасности» действующим гигиеническим нормативам // Стандарты и качество. 2010. № 12. С. 42–44
6. Приложение - «Виброметр» <https://play.google.com/store/apps/details?id=com.maruar.vibration>

ҚАСҚАТАУ ӨЛКЕСІНІҢ СЫР ТҰҢҒАН, ШЕЖІРЕЛІ АУЫЛЫ- ҚАРАБҰЛАҚ

Борамбай М.Ғ.

Ш.Уалиханов атындағы Көкшетау университетінің Қазақстан Тарихы және Рухани
Жаңғыру кафедрасының ГИК-91 тобының 3-курс студенті

Ғылыми жетекшісі :Еламанова А.Б.

Ш.Уалиханов атындағы Көкшетау университетінің Қазақстан Тарихы және Рухани
Жаңғыру кафедрасының аға оқытушысы

borambaimadiyar@mail.ru

Аннотация. Ауыл тарихын айтқан Ұлы әжемнің шежірелі әңгімесін ғылыми түрде зерттеп, архив беттерінен алынған құжаттар талқыланады. Қалмақтан қорғанған «Қорған тас» жайлы сыр шертіледі. «Ақтабан шұбырынды, Алқакөл сұлама» уақытында Сырдария бойынан көшіп келген Керейт руының Қасқатау өңіріне табан тірегені жайлы баяндалады.

Тірек сөздер: «Қос Кенжебай», «Ұйытқыл», «Беген би», «Қорған тас», «Қалмақ Кәтей батыр».

Мұрағат- елегеннің ғана қажетіне жарар, тарихтан сыр шертер бірден бір құндылығын жоғалтпайтын қағазға қағаз көмулі орын. Сол көмулі жатқан орынды қазбалау елдің, жердің төл тарихын алып шығар құпияға толы сыр сандықты ашу, қазіргі біздің, яғни жастардың мойнында. Мұрағаттарды ақтара еліне еңбегі қынадай сіңген ерең тұлғалардың есімдері беймәлімнен мәлімге көшуде. Тарихшы, зерттеуші мүмкіндігінше не десе де ауылын зерттеуге тырысады. Кітап қып баспаса да, ауыз толтырып айтар әр ауылдың өзіне ерек шежіресі бар, ертегіден берік аңыз-әңгімесі бар. Ауылдың тарихын, қызықты оқиғаларын, жақсылығы мен тарихи шындығын мүлтіксіз жеткізген көненің көздері бүгінгі таңда аз қалуда. Дегенменде, сол қалған қарияларымыздың білетінін алып қалу, өтіп кеткендердің балаларыннан, немере-шөберелерінен естігендерін түртіп қалу біздің міндет. Ал сол шөберенің бірі, мен, кішкентайымнан әжем Әсия Зейнелғабиденқызының ертегі, әңгіме, аңыздарын тыңдап өстім. Құлағыма құйылып, санама сіңген ғажайып әңгіме, тарихи деректерді Әсия әжем өзінің енесі Қалиша Сыздыққызынан естіген. Тарихи ауыз әдебиеті деген осы болар! Ендігі ауыз әдеби-тарихи, шежірелі асыл мұраның бір шетін баяндамақпын.

Ауылым, қазіргі Ақмола облысы Бурабай ауданындағы Қарабұлақ ауылы деп аталады. Ол Бурабай, Зеренді, Бұланды, Сандықтау аудандарының шекараларының түйіскен жеріндегі Үлкен-Түкті орманындағы Қасқатау тауының етегіндегі қазіргі таңдағы 30 үйлі ауыл. Өткенге көз жүгіртсек 1926 жылы Қарағанды облысы Бостандық ауданы №3 әкімшілік ауылдар құрамында болғанын, ұжымдастыру жылдары, яғни 1929 жылы Қарағанды облысы Зеренді ауданы Құлымбет селсоветі Қарабұлақ ауылы болып құрылғанын мұрағат көрсетіп отыр. Бұл атаулар мен жылдар Ақмола облыстық мұрағатында жазылған. Ұжымдастыру кезінде 33 және 21 үйлі екі ауылды осы Қасқатау тауының етегіне орналастырып, Қарабұлақ ауылы деп атаған. Тұрғындары Арғынның Ұйытқыл руы мен «Ақтабан шұбырынды, Алқакөл сұлама» жылдары Сырдария бойынан келген Кіші жүз Керейттер. Кезінде Азнабай болыс керейттіктердің бір бөлігін осы Қасқатау еліне жібереді. Келген жылы Үлкен-Түкті қалың орман ішін паналап мекендеген.

Ол «Керейт қыстаған» деп аталып кеткен. Келесі жылы жергілікті ағайынды Олжабай-Кенжебай ұрпақтары ақылдаса келіп «Қос Кенжебай бірге отырыңдар», - деп тау етегіне қоныстандырған. Керейттердің аталары да Кенжебай екен. Ал Олжабай ұрпақтары, яғни Сары-Құт руы Үлкен-Түкті орманының оңтүстік-шығысындағы Сазды-Ағаш деген жерге табан тіреген. Әуелінде керейттіктер Қасқатау тауының шығысындағы белгілі жазушы, журналист, жерлесіміз Мәтен Бижановтың шығармасындағы Ақбұлақ бұлағының жанына жайғасса, ұйытқылдықтар таудың солтүстік шығысындағы Тоғанай бұлағының маңына қоныс тепкен екен. Ұйытқыл деп рудың аталу себебі, Қылды Қарауылдың ұрпағы Кенжебай батырдың ұлы XVIII ғасырдың орта ширегінде дүниеге келген екен, аумалы-төкпелі кезеңде туылған баласының атын ырымдап «Елдің жанашыры болсын, ұйытқысы болсын», - деп елді ынтымаққа шақырған ел ағалары «Ұйытқыл» деп азан шақырады. Сөйтіп, ел тілеп қойған аты затына сай болып, еліне сөз сөйлер ұйытқы болып, Меккеге қажылыққа барған өңіріне атақты қажы кісі болады. Атағы жақсылығымен шыққан атамыздың аты келе-келе ру атына айналады. Кейін орыс шекпенділері атамыздың есімін өз тілдеріне ыңғайлап Иткул, Итқұл деп атап кеткен. Уақыт өтіп, басқару жүйесі өзгеріп 1929 жылы аталмыш екі руды отырған жерлерінен қозғап қазіргі ауылдың тұрған жері Ақбұлақтың бастауының оңтүстігіне біріктіріп, қосып Қарабұлақ деген атау қояды. Ал бұған дейінгі деректерде, яғни мұрағатта ауылдардың түтін саны, ерлер мен әйелдер саны көрсетілген құжатта екі рудың да сандық көрсеткіштеріекі бөлек жазылған, тек Қасқатау деп бір өңірді көрсеткен. [1;66 б] Бұл тұста Қасқатау елінің старшыны Дүйсенбаев Бекмағамбет атамыз еді. Ол кісіні ел «Пірадар», «Беген би», «Сұңғыла Беген» деп атайды екен. Елге үш жерден құдық қаздырып сумен қамтамасыз еткен еліне сыйлы кісі болыпты, бірақ шаш ал десе, бас алған солшыл, сұм саясаттың құрбаны болып, XX ғасырдың 30-жылдары репрессияға ұшырайды. Уақытысында осы кісі басшылыққа келесідей мәлімет берген екен, Ұйытқыл руында (Иткул) түтін саны 21, ерлер саны 56, әйелер саны 46 болса, Керейт руында түтін саны 33, ерлер саны 80, әйелер саны 67 болғанын жазады. Бұл «1926 жылғы шаруашылық пен тұрғындар саны көрсетілген Көкшетау уезінің қазақ болыстарының елді-мекендер тізімі» атты мұрағаттық құжатта көрсетілген, яғни біз бұл жерден екі ауылдың бір тау бауырайында екі бөлек орналасқанын байқаймыз. Кейін 1936 жылы сәуірдің 19-ы күні жазылған «Қарабұлақ ауылшаруашылық артелінің жерін анықтау туралы актіде» 1929 жылы құрылғандығы туралы және аталған артелдің учаскелері жайында жазылған, құжатта Кузнецлау учаскесі (барлығы), Трезвый учаскесінің 1258,30 га, оның солтүстік-шығыс бұрышы 203 га-ды іс-жүзінде Боевое калхозы пайдалануда және Ладного учаскесінің оңтүстік-батыс бұрышының 50 га іс-жүзінде Қарабұлақ ауылшаруашылық артелі қолдануда деп жазады. Сол кездегі жерге орнасалтырушы (землеустановитель) Котов Александр Иванович болғанын мұрағат көрсетті. Ал 1936 жылы ауылда 52 үй, 132 калхоз мүшесі, 50 ер адам, 33 әйел адам және 18 жасөспірім сандары келтірілген жер туралы проектіде көрсетілген. 1929 жылы жалпы мал саны 106 болса керек. Ал 1936 жылы ауылдағы жалпы мал саны- 376 болса, келесі жылғы көрсеткіш 445-ке

жеткен, яғни бұл жерде мал санының өсуін байқаймыз. Біздің өңірді ашаршылық айналып өтті десе де болады. Өйткені Ұлы әжемнің айтуынша ашаршылық жылдары адам саны шығыны болмаған, малды, дүниені тәркілеуге салса да, бұл зұламаттан ел, флорасы мен фаунасына бай Үлкен-Түктінің, яғни қалың, тоғайлы орманның арқасында аңын аулап, ит тұмсығы өтпейтін қалың ну орман ішінде иісі жұпар аңқыған тау-қарақатын, жеміс-жидегін теріп, Жаулы, Қараша, Үйкескен (Геологтар бұлағы), Злиха туған, Айбұлағы, Кәтейбұлағы, Атамбұлағы, Тоғанай, Ақбұлақ, Әулиебұлақ және де тағы басқа да көптеген бұлақтарды жарарына қолданып, қашқанда қалың орманды пана қылған жұрт, сөйтіп аман қалған деседі. Ал оған айғақ-жоғарыда келтірілген мұрағат беттері мен цифрлар куә. Жоғарыда аталған жер туралы проектіде «59,66 га қолдануға жарамсыз жер», - деп танылған, соның 1 га-дай жері XVII-XVIII ғасырлардағы жоңғарлар шапқыншылығы кезіндегі соғылған қорғанның орны. Ол қорған «Қорған тас» деп аталады. Бұл «Қорған тас» Қарабұлақ ауылының солтүстік-шығысындағы Сарыкөл көлінің батысында 1,6 км қашықтықта орналсақан тарихтан сыр шертер, жұмбағы мол, аз зерттелген орын. [2;60 б] Аталған Сарыкөл көлінің оңтүстік-шығысындағы «Қарабұлақ ауылшаруашылық артелінің жерін анықтау туралы актіде» аталған Боевое кейінгі Жаңатуған ауылының Сарыкөл жағасына жақын жердегі кішігірім бақшадан 2011 жылы XVII-XVIII ғасырларға жататын сауытбұзар жебенің ұшы мен жай жебенің ұшы табылды. Көнекөз қариялардың айтуынша сол елді мекеннің жанынан қорғанның құрлысы өтіпті. Әрине осы қорған туралы мәліметтер еш жерде кезіккен емес. Жергілікті тұрғындар «Қалмақ қорған», «Қорған тас» деп атап кеткен. Тарихи мұрағаттардан әлі де болса іздестіруді қажет ететін бұл жерді дала мұражайы қылуға болады. Бұл қорған Еділ қалмақтарының шапқыншылығынан қорғану себебінен болуы ықтимал. Өйткені қалмақтар шығыстан солтүстік-батысқа қарай жөңкіле көшкенде жолдағы қазақ даласындағы елдерді де шауып өтуі мүмкін. Олардың қазақ даласына әлсін-әлсін жорықтар жасауы тоқталмады.

Сол себепті осы қорған құрылуы мүмкін. Бұған дәлел қалмақтың Кәтей атты батырының обасы. Ол оба Қарабұлақ ауылының батысындағы XX ғасырдың екінші ширегінде салынған фермалық баздардың жанындағы төбеде орналасқан. Оба әуелінде тастармен үйілген төмпешік болған, кейін индустрияландыру жылдары салынған баздарды таспен қалағанда, сол тастарды да обаның жерге дейінгі бетінен алып бірге қосып салып жіберген. Негізінен оба орны көрініп тұр. Бұрынғы ақсақалдар отырыстарда «Қалмақтың батыры Кәтейдің ержүректігі, қазақтың батыры Бөгенбайдай қалмақтың батыры- Кәтей еді», - деп айтып отыратынын Ұлы әжем айтушы еді. Құба қалмақтың сол кездегі қолбасшысы Жамалханның інісі Кәтей болған екен. Кәтей кезекеті бір кескілескен жекпе-жегінде Қылды Қарауылдың ұрпағы Малғара батырдың інісі Хамзаның қолынан қаза табады. «Кәтейдің сүйегі ит-құсқа жем болмасын, ол да бір елдің батыры ғой», - деп ел ағалары Қасқатудың етегіндегі төбеге жерлеп, асын береді. Айтпағым, кезіндегі кеңес үкіметіне керегі болмаған кішігірім жердің орасан зор мән-мағнаға ие болғаны. [2;12 б]

Қортындылай келсек, Қарабұлақ ауылының бастауы сонау XVII-XVIII ғасырлардағы оқиғалармен тоғысады. Қасқатау өңірінің қасиеттілігін айтуға болады. Өйткені «Ақтабан шұбырынды, Алқакөл сұлама» жылдары Сырдариядан келген Кіші жүз Керейттердің Қасқатау жеріне орналасып, қанды қырғын, нәубеттен естерін жиюы, Кәтей батырдың сүйегін қор қылмай Қасқатау қойынына тапсырудың өзі бір қасиеттілік. Кейінгі Голощекиннің қолдан жасаған геноцидінің торына түспеу ол да Қасқатаудың қасиеттілігін көрсетеді, яғни Қасқатаудың географиялық орналасу орны сол уақыттарда оңтайлы болғанын аңғартады. Үлкен-Түктінің жер астынан қайнап, шымырлап жер бетіне шыққан көп бұлақтардың, қалың орманы мен аңы айналасындағы елді-мекен, мал-жандарға көп көмегін тигізгенін тарих көрсетті. Сондай мекенде Қарабұлақ ауылы жұрт көрген нәубеттерді айналып өте берді. Күні-кеше болған еліміздегі жауын-шашынның аздығынан шөп болмай зардап шеккенде Қарабұлақ тағы да сол жазды жүрегіне қатты батпай өткерді. Заманында Кеңес үкіметінде қолдануға жарамсыз деп танылған бір пұшпақ жердің өзі-

«Қорған тастың» тарихта қалдырған ізі орасан зор. Бұл қорған- зерттеуді көп қажет кететін қалмақ шапқыншылығының куәсі, дала мұражайы ел есінен тыс қалмай зерттелуі керек. Әрине, бұл археологиялық қазба жұмыстарын жүргізуді қажет етеді. Қолдың қысқалығы, қаражаттың аздығы зерттеуіме бір қадам ілгері жүруіне кедергі. Дегенменде ауылдың шығу тарихы жайлы мұрағаттық құжаттарды табудың өзі мен үшін бір төбе жетістік. Бұнымен шектеліп қана қоймай әлі де, көптеген мұрағат қағаздарын ақтара тарихтың шынайы беттерін ашу, тек қана ауыл тарихымен шектеліп қалмай, күллі қазақтың боямасыз төл тарихын зерттеу, дәстүрлі руханияттан кідік үзген, төлтума мәдениеттің уызына жарымағандар санын жою менің күнтізбемде тұратын, болашақ тарихшы ретінде кезек күттірмес міндетім! [3;5 б]

Пайдаланылған әдебиеттер тізімі:

1. Ақмола облысының мемлекеттік архиві. «1926 жылғы шаруашылық пен тұрғындар саны көрсетілген Көкшетау уезінің қазақ болыстарының елді-мекендер тізімі», - 66 б.
2. Ақмола облысының мемлекеттік архиві. «Границ землепользования калхоза «Кара-Булак» и выдачи госакта на вечное пользование землей Зерендинского района за 1936 год.», - 12 б. - 60 б.
3. Қуаныш Мұқтай, мақала «Малғара батыр». Президент ж/е халық республикалық қоғамдық-саяси газеті. №19-20(713-714) 9 мамыр, бейсенбі 2019 жыл, - 5 б.

ОБРАТНЫЕ ЗАДАЧИ – ЭФФЕКТИВНОЕ СРЕДСТВО РАЗВИТИЯ ГИБКОСТИ МЫШЛЕНИЯ УЧАЩИХСЯ

Виногородская А.В.

Научный руководитель: Мусайбеков Р.К., преподаватель-лектор, академический доцент, магистр естественных наук

Кокшетауский университет им.Ш.Уалиханова, г.Кокшетау

nastya.vinogradskaya@mail.ru

В настоящее время серьезное внимание уделяется учителями методикам продуктивного обучения, в данном случае обеспечивается усвоение системы математических знаний и умений, вырабатывается опыт творческой деятельности, а также идет развитие умственного качества – гибкости мышления. В этом случае одним из эффективных средств развития гибкости мышления является решение не только прямых задач, но и обратных. Данную тематику мы встречаем в трудах психологов, педагогов-математиков (В.А. Крутецкий, Д. Пойа, Г.И. Саранцев, Л.М. Фридман, П.М. Эрдниев и др.).

Последовательно этого положение развивается в теории укрупнения дидактических единиц, автором которой является академик П.М. Эрдниев. Решая прямые и обратные задачи, автор считает, что такая это способствует, во-первых, лучшему пониманию структуры математической задачи, во-вторых, более глубокому осознанию тех взаимосвязей и отношений, которые свойственны задачной ситуации, наилучшему пониманию её логической структуры и предметного содержания, и, в-третьих, приобщает школьников к творческой деятельности, поскольку любую сконструированную обратную задачу, по мнению ученого, можно считать «продуктом творчества учащихся» [1, с. 29]. П.М. Эрдниев утверждает, что ценность решения прямых и обратных задач состоит ещё и в том, что при их решении осуществляется переключение с прямого хода мысли на обратный, а это способствует развитию мышления ученика.

Разделяя данное мнение, добавим, что при этом получает развитие такое фундаментальное умственное качество, как гибкость мышления.

В условиях развивающей образовательной парадигмы современной школы данное обстоятельство представляется нам особенно важным.

Именно так называет Е.С. Канин новые задачи, «полученные из исходной, в которых часть данных исходной задачи принимается за искомые, а некоторые искомые считаются данными» [2, с. 11]. Справедливости ради следует отметить всё же, что автор употребляет в своих рассуждениях и термин «обращённая задача», и термин «обратная задача», не делая между ними никакого различия.

Имеется и ещё одна, расширительная, трактовка обращённой задачи, которая принадлежит И.Е. Дразнину. Автор справедливо полагает, что не стоит заканчивать работу над задачей с применением признака перпендикулярности плоскостей и т.п., получением ответа или с завершением доказательства, а следует, «рассмотреть обратную задачу, противоположную, расширенную, т.е. обогащённую каким-то дополнительным условием или, наоборот, обобщённую – такую, из которой какое-либо условие удалено». Все такие дополнительные задачи он называет «обращёнными», поскольку они не совсем оригинальны, а придуманы (превращены, обращены) на основе каких-то других задач [3, с. 52].

Рассмотрим составление обратных задач на увеличение и уменьшение числа в несколько раз и на кратное сравнение чисел. Приведем условие задачи: гусь съедает в день 5 г извести, а отрубей в 4 раза больше, чем извести; зерна же съедает в день в 5 раз больше, чем отрубей. Сколько граммов зерна съедает гусь в день? (см. рис 1).

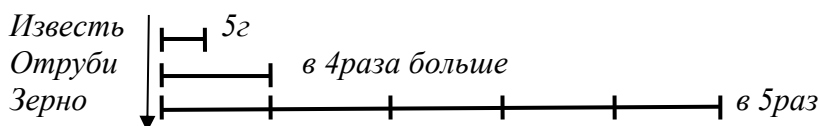

Рис. 1.

«Гусь съедает в день 5 г извести, а отрубей в 4 раза больше, чем извести; зерна же съедает в день в 5 раз больше, чем отрубей. Сколько граммов зерна съедает гусь в день?» (рис. 1).

Решение,

1) $5 \cdot 4 = 20$ (г отрубей);

2) $20 \cdot 5 = 100$ (г зерна).

Записываем схему задачи:

5 г, 4 раза, 5 раз, 100 г

Составляем схему обратной задачи:

?, 4 раза, 5 раз, 100 г

Коллективно формулируем условие обратной задачи (рис. 16).

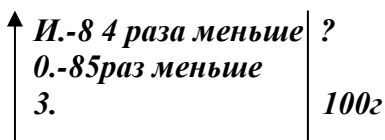

Рис. 2.

«Гусь съедает в день 100 г зерна, отрубей в 5 раз меньше, чем зерна, а извести в 4 раза меньше, чем отрубей, Сколько граммов извести съедает гусь в день?»

Решение.

1) $100 : 5 = 20$ (г) - отрубей;

2) $20 : 4 = 5$ (г) - извести.

Чтобы составить еще одну обратную задачу, надо сделать неизвестным одно из чисел: 5 раз; 4 раза.

Пусть мы остановились на следующей схеме:

5 г, 5 раз, ?, 100 г

Совместно с учащимися формулируем условие задачи: «Гусь съедает в день 5 г извести и 100 г зерна, отрубей съедает в 5 раз меньше, чем зерна.

Сравнить, чего больше и во сколько раз больше съедает гусь за день: извести или отрубей?»

Наибольшую трудность вызывает соотнесение числа 5 раз либо к 100 г, либо к 5 г. В этом месте учащимся приходится заменить смысловой оборот «зерна в 5 раз больше, чем отрубей» равносильным оборотом «отрубей меньше, чем зерна, в 5 раз».

Как только преодолен этот барьер, решение осуществляется легко. Условие задачи записывается так.(рис.3.)

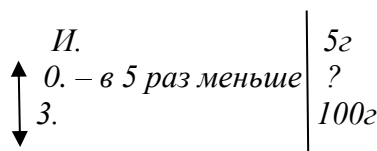

Рис. 3.

Решение.

1) $100 \text{ г} : 5 = 20 \text{ г}$ – отрубей

2) $20 \text{ г} : 5 \text{ г} = 4$ (раза).

Ответ: Гусь съедал отрубей в 4 раза больше, чем извести [4, с.122-124].

Литература

- 1 Эрдниев П.М. Методика упражнений по математике. М.: Просвещение, 1970 319 с.
- 2 Канин Е.С. Развитие темы задачи // Математика в школе. 1991 № 3 С. 8–12.
- 3 Дразнин И.Е. Обращение условий планиметрических задач // Математика в школе. 2001 № 8 С. 52–55.
4. Эрдниев П.М. Взаимно обратные действия в арифметике. II-IV классы. (Одновременное изучение противоположных и сходных действий.) М., «Просвещение», 1969.

О НЕКОТОРЫХ МЕТОДАХ РЕШЕНИЯ УРАВНЕНИЙ И НЕРАВЕНСТВ, СОДЕРЖАЩИХ ЗНАК МОДУЛЯ

Журавлев К. – студент 3-го курса группы МФР 92 специальности 6В 01509 –
Математика

(научный руководитель: Мусайбеков Р.К. - преподаватель-лектор, академический
доцент, магистр естественных наук Кокшетауского университета им. Ш. Уалиханова)

Kirill.082001@mail.ru

Говоря о теме «Решение уравнений и неравенств, содержащих знак модуля», нужно сказать, что их решение вызывает у учащихся старших классов особые трудности. Только лишь в последние годы этой теме стали обращать внимание и включать в программу. Но такие задания входят в ЕНТ и, соответственно, учащихся надо научить решать уравнения и неравенства. В данной статье хотим предложить некоторые указания по решению уравнений и неравенств. Ценные указания по решению уравнений и неравенств мы можем найти в следующих источниках [1, 55-97, 216-357], [2, с. 40-41], [3, 5-25] и др..

$$|x| = \begin{cases} x, & \text{если } x \geq 0 \\ -x, & \text{если } x < 0 \end{cases}$$

Уравнения

Решение:

$$\begin{cases} 2x - 3 < 0 \\ -(2x - 3) = x + 5 \end{cases} \begin{cases} x < 1,5 \\ x = -\frac{2}{3} \end{cases}$$

ОТВЕТ: $\left\{8; -\frac{2}{3}\right\}$

Решение:

$$\begin{cases} 3x - 7 < 0 \\ 3x - 7 = -2 \end{cases}, \quad \begin{cases} x < 2\frac{1}{3} \\ x = 1\frac{2}{3} \end{cases}$$

ОТВЕТ: $\left\{3; 1\frac{2}{3}\right\}$

Решение:

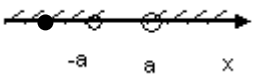
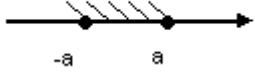
$2x+1$	-		+		+
$5-x$	+	-0.5	+	5	-

$$\begin{cases} -5 < x < 5 \\ 2x + 1 + 5 - x = 4x + 3, \end{cases} \quad \begin{cases} -0,5 < x < 5 \\ 3x = 3, \end{cases} \quad \begin{cases} -5 < x < 5 \\ x = 1 \end{cases}$$

Ответ: 1

Запомните

С целью раскрытия знака модуля нужно использовать следующий алгоритм, что значительно облегчает решение неравенств [4, с.25]:

1. $|x| > a, a > 0, \begin{cases} x > a \\ x < -a \end{cases}$
  2. $|x| \leq a, a > 0, -a \leq x \leq a$
  3. $|x| > a, a < 0, x$ – любое
  4. $|x| < a, a < 0$, решений нет
- число

Решить неравенства:

При решении нижеприведенных неравенств полезно применять алгоритм:

1. $|5 - 2x| > 3$

Решение:

$$5 - 2x < -3 \Rightarrow 2x > 8 \Rightarrow x > 4$$

$$5 - 2x > 3 \Rightarrow 2x < 2 \Rightarrow x < 1$$

Ответ: $(-\infty; 1) \cup (4; +\infty)$

2. $|3 + 4x| \leq 2$

Решение:

Раскрыв знак модуля, а затем выполнив некоторые преобразования, получим ответ:

$$-2 \leq 3 + 4x \leq 2, -5 \leq 4x \leq -1, -\frac{5}{4} \leq x \leq -\frac{1}{4}$$

Ответ: $[-\frac{5}{4}; -\frac{1}{4}]$

3. $3|2x - 1| > 5 + x$

Решение: составим две системы уравнений, решив которые, получим окончательный ответ:

$$\begin{cases} 2x - 1 \geq 0 \\ 3(2x - 1) > 5 + x \end{cases}, \begin{cases} 2x - 1 \geq 0 \\ 6x - 3 > 5 + x \end{cases}, \begin{cases} x \geq 0,5 \\ 5x > 8 \end{cases}, \begin{cases} x \geq 0,5 \\ x > 1,6 \end{cases} \Rightarrow x > 1,6$$

$$\begin{cases} 2x - 1 < 0 \\ -3(2x - 1) > 5 + x \end{cases}, \begin{cases} x < 0,5 \\ -3(2x - 1) > 5 + x \end{cases}, \Rightarrow \begin{cases} x < 0,5 \\ x < -\frac{2}{7} \end{cases}, x < -\frac{2}{7}$$

Ответ: $(-\infty; -\frac{2}{7}) \cup (1,6; +\infty)$

4. $|3 - x| - |2x + 1| > 7 - 6x$

3-x	+		+		-
2x+1	-	-0.5	+	3	+
					x

$$\begin{cases} x \leq -0,5 \\ 3 - x + 2x + 1 > 7 - 6x, \end{cases} \begin{cases} x \leq -0,5 \\ 7x > 3, \end{cases} \begin{cases} x \leq -0,5 \\ x > \frac{3}{7} \end{cases} \Rightarrow \emptyset$$

$$\begin{cases} -0,5 < x < 3 \\ 3 - x - 2x - 1 > 7 - 6x, \end{cases} \begin{cases} -0,5 < x < 3 \\ x > 1\frac{2}{3} \end{cases} \Rightarrow x \in (1\frac{2}{3}; 3)$$

$$\begin{cases} x \geq 3 \\ -3 + x - 2x - 1 > 7 - 6x, \end{cases} \begin{cases} x \geq 3 \\ 5x > 11, \end{cases} \begin{cases} x \geq 3 \\ x > 2,2 \end{cases} \Rightarrow x \in [3; +\infty]$$

Ответ: $[1\frac{2}{3}; +\infty]$

3. Системы неравенств [5, с.36-38]

$$1. \begin{cases} |x+8| - 1 \leq 0 \\ \frac{7+x}{8+x} \geq 0, \end{cases} \begin{cases} |x+8| \leq 1 \\ (7+x)(8+x) \geq 0, \end{cases} \begin{cases} -1 \leq x+8 \leq 1 \\ x \in (-\infty; -8] \cup [-7; +\infty) \end{cases}$$

$$-9 \leq x < -8, x = -7$$

Ответ: $-9 \leq x < -8, x = -7$

$$2. \begin{cases} 2x^2 - x - 21 > 0 \\ -|2x| > -5 \end{cases}, \begin{cases} x \in (-\infty; -3) \cup (3,5; +\infty) \\ -2,5 \leq x \leq 2,5 \end{cases} \Rightarrow \text{система решений не имеет}$$

$$3. \begin{cases} (x-2)(x+4) > 0 \\ |x+1| \leq 8 \end{cases}, \begin{cases} x \in (-\infty; -4) \cup (2; +\infty) \\ -9 \leq x \leq 7, \end{cases} \Rightarrow x \in [-9; -4) \cup (2; 7]$$

Ответ: $x \in [-9; -4) \cup (2; 7]$

Сделаем вывод по решению уравнений и неравенств, содержащих знак модуля, решение их во многом похоже на решение аналогичных уравнений.

Но есть и определенные отличия: при решении уравнений и неравенства с модулем нужно очень внимательно совершать равносильные переходы и следить не только за тем, чтобы не приобрести новые решения, но и за тем, чтобы не потерять уже имеющиеся.

Список литературы

1. Далингер В.А. Задачи с модулями: Учебное пособие. – Омск: Изд-во ООО «Амфора», 2010. – 360 с. – 116 ил., 4 табл.
2. Куланин Д.Е. и др. 3000 конкурсных задач по математике. 2-е изд., испр. И доп. – М.Рольф, Айрис-пресс, 1998. – 624 с. с илл.
3. Мерзляк А.Г. та ін. Алгебраічний тренажер. Посібник для школярів та аби-турієнтів, 1997, - 320 с.: 113 іл.
4. Мусайбеков Р. Некоторые методы решения тригонометрических неравенств //LAP LAMBERT Academic Publishing RU, 2021
5. Кривоногов В.В. Нестандартные задачи по математике 5-11 классы. – М.: Издательство «Первое сентября», 2002. – 224с.: ил.

\

FACTORS AFFECTING THE HUMAN AGING PROCESS

Kanibaikyzy Y.

Academic supervisor: Zhumabayeva S. E., Associate Professor

Shokan Ualikhanov Kokshetau University, Kokshetau

yerkezhan.kanibay@mail.ru

Today, the issue of delayed aging is especially relevant. According to the World Health Organization, from 2015 to 2050, the number of people aged 60 years and older will grow from 900 million to 2 billion (from 12% to 22% of the total population of the planet). Human aging, like the aging of other organisms— is a biological process of gradual degradation of parts and systems of the human body and the results of this process.

Purpose of the article is to study the conditions and factors affecting the human aging process.

The rate of aging is approximately 20% dependent on human genetics and more than 80% on epigenetic factors (sleep, nutrition, physical activity, ecology, etc.). In fact, it is a set of mechanisms that gradually reduce the functions of organs and systems. The aging process is generally described as being closely associated with the onset of disease. This is the age by which people usually accumulate a lot of internal disorders, awakening the expression of "bad" genes. This is how genetic diseases are triggered, and patients are overgrown with new diagnoses [1].

Aging, like any other process associated with the human body, has two causes: internal and external.

Internal causes of human aging process

Oxidative (oxidative) stress. In the process of vital activity, various metabolic reactions occur, and as a result of the "combustion" of energy, free radicals are formed. They oxidize tissues and are one of the causes of age-related diseases.

Deterioration of protein quality. With age, the process of combining proteins with glucose molecules - glycation - becomes more and more intense. This makes the tissues of the body less elastic and more rigid, and the nutrition of cells slows down at the same time. And since proteins are the main building material of the body, a decrease in their quality significantly affects health.

Decreased mitochondrial function. Mitochondria are "responsible" for cellular respiration and synthesis of ATP - the main source of energy. Their work can be compared to boilers that burn oxygen and nutrients.

Errors in cell replication and DNA repair. Environmental factors have a devastating effect on DNA every day. Genes are involved in its restoration, on which the life expectancy of a person depends.

Violation of methylation. Metabolism and detoxification depend on this most important biochemical process, as well as how correctly DNA synthesis occurs and whether "bad" genes will turn on, triggering hereditary diseases.

Depletion of stem cells. Stem cells are present in the tissues of our body and have the ability to divide, giving birth to new cells. Their number decreases with age. Hence the slowing down of cellular renewal and less efficient operation of organs.

Accumulation of toxins. In addition to harmful substances entering the body from the outside, metabolic residues accumulate in our cells, preventing their normal functioning.

Deficiency of vitamins and trace elements. Their shortage becomes a trigger for the development of "age-related" diseases. But, fortunately, they can be corrected and, thereby, repair mechanisms that break down over time.

Finally, there is another reason. Age-related changes negatively affect such a process as cell reproduction. It slows down a lot, decreases in quantity. There are fewer cells in the literal sense of the word, and they are now born much less often. The skin begins to age, which affects not only its general condition, but also its appearance.

External causes of human aging process

External causes include everything that affects the condition of the skin from the outside. First of all, it is ultraviolet radiation. You can talk a lot about the benefits of sunlight, but there are also significant negative sides to it. The sun's rays adversely affect the amount of collagen in human skin. Simply put, they destroy it. As the research of scientists has shown, about 80% of the factors affecting the aging of the face are due to ultraviolet exposure. This is the so-called "photoaging" caused precisely by the adverse effect of sunlight.

However, there are other reasons. Windy weather, dry air, frosts adversely affect the condition of the skin. The hot climate also does not contribute to the long preservation of beauty and youth. It has already been scientifically proven that people living in the north or in the south outwardly age faster than those who live in the middle lane. But this statement is true only if there is no additional skin care.

In addition, the condition of the skin is negatively affected by the poor environmental situation, irrational work and rest, sleep disorders, the presence of bad habits or any dependencies. All this destroys the human body and immediately affects the skin. If a man or woman leads an unhealthy lifestyle or is in unfavorable external conditions, this will negatively affect them [2].

The skin is one of the largest organs of the human body. It performs significant functions, acting as a boundary between the outside world and the inner world.

The skin is an external organ of the human body, so its aging is very noticeable. Especially when the process begins to accelerate, manifesting itself more and more clearly. Doctors distinguish the following signs that speak eloquently about age-related changes in the skin:

Elasticity disorders. the skin is no longer as elastic and plastic as it used to be. Due to the reduction and destruction of collagen and elastin in its composition, it begins to sag. This is especially noticeable on the hands, as well as on the face.

Transparency. This sign is associated with thinning of the epidermis. As mentioned above, slowing down metabolic processes negatively affects cellular reproduction.

Fragility. This sign can especially frighten a person, and in general, causes significant discomfort. The area of the union of the epidermis and dermis becomes flatter with age, thereby making the skin brittle

Manifestations of capillaries and pigmentation. And this sign already negatively affects the beauty of the skin. The walls of blood vessels also thin over time. They become not only more noticeable, but also very fragile.

Reduction of the fat layer. This layer is created with the help of lipids, which also decrease in quantity over time. The body can no longer produce so many new fat molecules, and the skin becomes more dry, irritable [3].

Of the hundreds of hormones that our body synthesizes, six are especially important for female beauty. They are responsible for preserving the youth and elasticity of the skin. But sometimes the body fails, there is a decrease in hormone levels and premature aging begins.

Here is their list:

Estrogen. It is responsible for triggering fibroblast cells to produce elastin and collagen. With a decrease in the production of this hormone, wrinkles appear, the oval of the face deteriorates, the face and chest droop.

Somatotropin (growth hormone). With its decrease, muscle mass decreases, and wrinkles, on the contrary, they're coming. Endurance also suffers, and this inevitably affects the mood.

Dehydroepiandrosterone (DHEA). It is an active hormone with a calming effect. However, the body stops producing it when you turn 30. When this happens, the muscles begin to sink, the skin loses elasticity, and the vessels become brittle.

Melatonin. This hormone is responsible for regulating the circadian rhythms of the body. That is, his job is to tell the body what time to rest. Melatonin deficiency can cause hair loss, wrinkles and age spots.

Cortisol. An increase in its amount in the body leads to early aging. Depending on the type of skin, the side effects of this hormone can manifest in different ways. This can be both dry skin

and gray complexion, and the appearance of wrinkles. Cortisol destroys collagen fibers and causes sagging skin.

Insulin. This hormone increases the level of glucose in the blood, and if it is not controlled, it affects the condition of the skin. An increase in sugar levels causes it to sag and wrinkles to spread [4].

The aging process is also influenced by a person's lifestyle. The concept of "way of life" includes forms of behavior, activities and the realization of all opportunities in work, life and cultural customs inherent in a particular socio-economic structure. A person's lifestyle includes not only a system of nutrition and movement developed by many generations and reflecting the cultural characteristics of the environment, but also the entire sphere of mental, emotional relationship with the environment [5].

Some components of a lifestyle are [1,2]:

Food. According to the majority of doctors, sociologists, nutritionists, irrational nutrition is the most important environmental factor that directly affects the speed of the aging process and, accordingly, the life expectancy of a person. Older people forget that they need to eat much less than before, due to reduced energy consumption. In qualitative terms, their food is often defective, and in quantitative terms it is excessive.

Sleep. Sleep is one of the wisest institutions of nature. It is excessively important for the restoration of energy and vitality, for the preservation and longevity of life. Insufficient sleep depletes the body and contributes to premature aging. But too long sleep is not useful for the body, because it contributes to the accumulation of excessive and harmful substances, which ultimately also leads to a reduction in life. One of the unpleasant companions of late age is insomnia, the cause of which lies in the unacceptable fatigue for an elderly person [6].

Family. Awareness of their place and position in the family, avoidance of conflict relationships with children - these are the important issues that need to be addressed by the elderly. As far as the answers to them are found successfully and correctly, the life of an aging person will be so much more prosperous and comfortable.

Death of loved ones. The death of a loved one, relative or spouse, with whom many years of living together were associated, is especially acutely experienced at an old age. Such a death deeply wounds, grief seems inconsolable.

Lifestyle plays an important role in human longevity. People will live a long and active life, eating moderately, leading a physically active lifestyle, working until the very late years. At the same time, both physical and psychological health is an essential factor determining the lifestyle of an aging person, his ability to adapt to new living conditions [7].

Thus, scientists of the world are increasingly focusing not on the struggle for an increase in life expectancy (lifespan), but on prolonging the active period of life (healthspan) and quality longevity. In this sense, each patient needs to monitor his biological age and do everything so that he does not get ahead of the passport in order to avoid many problems in the future

References

1. Booth, F. W., Roberts, C. K., Laye, M. J. Lack of exercise is a major cause of chronic diseases. *Comprehensive physiology*. 2014. № 2, P. 1143–1211.
2. Выготский Л.С. Проблема возраста // *Собр.соч.*: М., 1984. Т.4 - С. 244-268.
3. Heyn H. Distinct DNA methylomes of newborns and centenarians // *Proceedings of the National Academy of Sciences*, doi:10.1073 /pnas .1120658109 , 2012 .- P. 163-165.
4. Гальперин П.Я., Запорожец А.В., Карпова С.Н. Актуальные проблемы возрастной психологии. М., Наука. 1978. - 127 с.
5. Клац Р., Кан К. Остановите болезнь старения. - Минск: Попурри, 2000. - С. 704-707.
6. Гуфеланд Х. Искусство продлевать человеческую жизнь /Время жить. – СПб., 1996.
7. Абрамова Г.С. Возрастная психология. М.: Академический проект. - М: 1999. - 672 с.

МАЙЛЫ ЗЫҒЫРДЫҢ БИОЛОГИЯЛЫҚ СИПАТТАМАСЫ ЖӘНЕ ТЫҢАЙТҚЫШТАРДЫ ҚОЛДАНУ

Е. С. Қаппасов

Ғылыми жетекші: Кыздарбекова Г.Т. Биология және ОӘ кафедрасының (PhD)
докторы, лектор

Ш.Уәлиханов атындағы Көкшетау университеті, Көкшетау қ.

Қазақстан Республикасында кәсіпорындар мен тұрғын үйсекторларының күл-кож қалдықтарын (ҚКҚ) жинақтауының жылдық көлемі 750 млн тоннаны құрайды, ал болжам бойынша қалдықтардың көлемі тек өседі [1].

Күл мен қалдықтардың егіншілікте пайдаланудың үлкен болашағы бар, ол өзінің ерекшеліктеріне және олардың құрамындағы макро- және микроэлементтерге байланысты топырақтың күйін өзгертуге және ауылшаруашылық дақылдарының өнімділігіне әсер етуге қабілетті [2].

Қазақстан Республикасының агроөнеркәсіптік кешенін дамытудың 2017-2021 жылдарға арналған бағдарламасы Қазақстанда майлы дақылдардың егіс алқаптарын кеңейту жоспарлануда, бұл дәнді дақылдармен салыстырғанда майлы дақылдардың қымбаттауымен (3-5 есе) байланысты. Бұл елімізге майлы дақылдарды ішкі ғана емес, сыртқы нарықта да тиімді сатуға мүмкіндік береді. Қазақстан Республикасы Стратегиялық жоспарлау және реформалар агенттігінің Ұлттық статистика бюросының мәліметі бойынша 2020 жылы елімізде майлы зығырды қосқанда 2,6 млн тонна майлы дақылдар өндірілді [3].

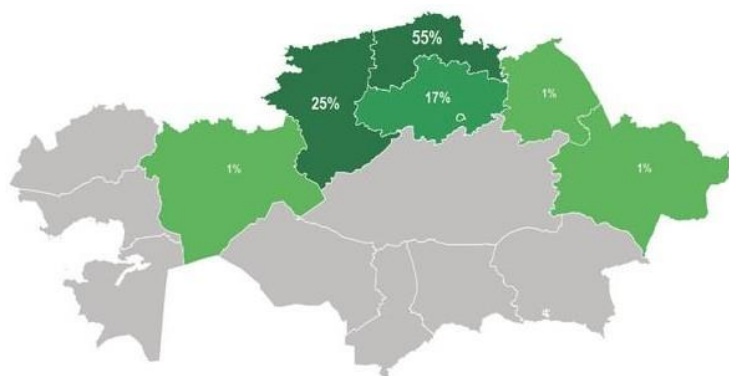
Бірақ Қазақстанда майлы дақылдардың шығымдылығы төмен және жылдар бойы тұрақты емес, әсіресе Солтүстік Қазақстан жағдайында сақталады. Атап айтқанда, майлы зығыр тұқымының өнімділігі орта есеппен 0,5-0,6 ц/га-дан аспайды.

Майлы зығыр өсіру жағдайлары бойынша қарапайым, майлы тұқымдардың жоғары өнімін қамтамасыз етеді және өнімділіктің салыстырмалы түрде жоғары тұрақтылығымен ерекшеленеді деп саналады.

Майлы зығыр – экологиялық таза дақыл. Оны өсіру кезінде химиялық заттар мен тыңайтқыштардың ең аз мөлшері қажет. Оның дақылдары топырақты ауыр металдармен және радионуклидтермен ластанудан қорғайды.

Биологиялық икемділігі жоғары, ауа температурасының төмендеуіне, әсіресе вегетацияның бастапқы кезеңінде төзімділігі және ауылшаруашылық жағдайын жақсартуға жоғары сезімталдығы бар майлы зығыр орманның құрғақ жағдайында майлы тұқымдар мен сіңімді ақуыздың маңызды көзі бола алады. далалар, далалар, шөлейттер, соның ішінде Солтүстік Қазақстанның дала зонасы [4].

Қазақстанда бәсекеге қабілетті осы бағалы майлы дақылдың негізгі өндірушілері еліміздің солтүстік өңірінің ауыл шаруашылық құрылымдары болып табылады (1-сурет, 1-кесте).

1-сурет – Қазақстанның зығыр өсіретін аймақтары

1-кесте – Республика аймақтары бойынша зығыр егіс көлемінің динамикасы

Аймақ	Ауданы, мың. га	Мөлшері, %
Солтүстік Қазақстан облысы	604,980	55,0
Қостанай облысы	282,282	25,3
Ақмола облысы	186,912	17,0
Қалған аймақтар	29,411	2,7
Барлығы:	1103,585	100

Солтүстік Қазақстан жағдайлары үшін майлы зығыр мәдениетіне деген қызығушылықты келесідей түсіндіруге болады:

Майлы зығыр тұқымдарының жоғары өнімін қалыптастырудың маңызды шарттарының бірі - кондицияланған жоғары сортты тұқымдар себілгенде ғана мүмкін болатын достық және толыққанды көшеттерді алу.

Сондықтан майлы дақылдарды себу алдында өңдеу оларды өсіру технологиясының құрамдас бөлігі болып табылады. Қазіргі уақытта тәжірибеде ауа-термиялық жылыту, тұқымдарды байыту және басқа әдістер қолданылады.

Топырақ адам уақытының масштабында қалпына келмейтін табиғи ресурс болып табылады, өйткені ол деградацияға ұшырайды. Топырақ құнарлылығын қорғау және сақтау қазіргі әлемдік экологиялық саясаттың ең өзекті міндетіне айналууда, өйткені топырақтың деградация процестері жер бетінде тіршіліктің болуына өзінің салдарымен зиянды [5].

Топырақтың деградациясы мәселелері бүкіл әлемде, соның ішінде Қазақстанда да өзекті болды және өзекті болып қала береді. Топырақ функцияларының төмендеуі және жоғалуы ретінде анықталған топырақтың деградациясы соңғы онжылдықтарда бүкіл әлемде ауыр сипатқа ие болды және ауылшаруашылық өндірісі мен жердегі экожүйелердің өмір сүруіне қауіп төндірді. БҰҰ статистикасы тозған және құрғақ топырақтар қазіргі уақытта 2 миллиардқа жуық адам тұратын әлемнің 100-ден астам елінде жер бетінің кемінде 30% алып жатқанын көрсетеді [6].

Деградация да өткір әлеуметтік мәселе. Ол 100-ден астам елде 1 миллиард адамның өмір сүруіне қауіп төндірді, оларда жыл сайын құрғақшылық салдарынан 12

миллион гектарға жуық егістік алқаптары жойылады, бұл егін тапшылығына және азық-түлік қорының қысқаруына әкеледі [7].

Көптеген зерттеулер көрсеткендей, көмірмен жұмыс істейтін жылу электр станцияларының күл-қож қалдықтары бағалы, сапалы, арзан минералды шикізат болып табылады, оларды ауыл шаруашылығында пайдалану топырақтың агрофизикалық қасиеттерін жақсартады, оның микро- және макроэлементтік құрамын толықтырады, кеуектілігін жақсартады, және қышқылдықты бейтараптандырады. Күл мен қож бесінші қауіптілік класының қалдықтарына жатады (іс жүзінде қауіпсіз) және олар ауыл шаруашылығына арналған тыңайтқыштар өндірісінде өте қолайлы.

Земба С.(1980) пікірінше, агрохимиялық заттардан басқа күл мен шлактарды пайдаланудың қоршаған орта үшін маңызы зор, өйткені ол көмірді өңдеу кезінде жиналған күл қалдықтарының көп мөлшерін жоюға ықпал етеді. Құрамында кальцийі бар өнеркәсіп қалдықтары біздің елімізде және шетелдерде ауыл шаруашылығы өндірісінде кеңінен қолданылады [8].

Күл мен қожды мелиорант және тыңайтқыш ретінде пайдалану, оның құрамындағы бірқатар элементтердің (K, Na, Zn, Ca, Mg және Fe) жоғары болуына байланысты топырақтың агрофизикалық қасиеттерін жақсартады, оны макромен байытады. - және микроэлементтер, және дақылдардың өнімділігін арттырады [9].

Г.Р. Раджакумар, С.В. Патил (2019) кара топырақта күл мен шлакты 30 т/га мөлшерінде қолдану майлы дақылдардың (күнбағыс) өсуі мен өнімін жақсартады деп тұжырымдайды [10].

Қорытынды

Жоғарыда айтылғандарға байланысты қатты тұрмыстық қалдықтарды кәдеге жарату мәселелері, атап айтқанда, күл мен қож, экономикалық тұрғыдан да, экологиялық тұрғыдан да үлкен қызығушылық тудырады. Біріншіден, қалдықтар жинақталған аймақтардағы экологиялық жағдайды жақсарту қамтамасыз етілсе, екіншіден, поликомпонентті тыңайтқыштарды пайдалану өндірісі топырақ құнарлығын сақтау және малайту, экономикалық маңызды азық-түлік дақылы – мұнайдың өнімділігін арттыру мәселелерін шешеді.

Пайдаланылған әдебиеттер тізімі

1. Ермағамбет Б.Т., Нургалиев Н.У., Касенова Ж.М. и др. Технология переработки золошлаковых отходов Казахстана // Угольная теплоэнергетика в Казахстане: Проблемы, Решения и Перспективы развития: матер. науч.-практ. конф. – Нур-Султан, 2020. – С. 82-86.
2. Самусева М.Н., Шишелова Т.И. Золошлаковые материалы – альтернатива природным материалам // Фундаментальные исследования. – 2009. – №2. – С. 75-76. Указом Президента Республики Казахстан. Государственная программа развития АПК РК на 2017-2021 годы: утв. 14 февраля 2017 года, №420 // <https://adilet.zan.kz/rus/docs/P1800000423>. 15.03.2019.
3. Гайнуллин Р.М., Краснова Д.А., Тагиров М.Ш. Лен масличный. – Казань, 2005. – 86 с.
4. Добровольский Г.В. Деградация почв – угроза экологического кризиса // Векглобализации. – 2008. – №2. – С. 54-65.
5. Статистическая комиссия: докл. о работе пятьдесят первой / ООН // <https://unstats.un.org/unsd/statcom/51st-session/documents/2020-37>. 15.03.2019.
6. Johnson D.L., Lewis L.A. Land degradation: Creation and destruction. – Ed. 2nd. –

- Lanham;Boulder; NY., Toronto, Oxford: Rowman and Littlefield, 2007. – 303 p.
7. Земба С. Применение золы бурого угля для удобрения почвы // Международный сельскохозяйственный журнал. – 1980. – №3. – С. 48-51.
8. Mittra B.N., Karmakar S., Swain D.K. et al. Fly Ash – a Potential source of soil amendment anda component of integrated plant nutrient supply system // Procced. internat. ash utilisation sympos. – Lexington: University of Kentucky, 2003. – P. 1-7.
9. Rajakumar G.R., Patil S.V. Effect of Fly Ash on growth and yield of crops with special emphasis on heavy metals and radionuclide`s // Int. J. Curr. Microbiol. App. Sci. – 2019. – Vol. 8(8). – P. 127-137.

ПЕРЕРАБОТКА МОЛОКА В УСЛОВИЯХ ФЕРМЕРСКИХ ХОЗЯЙСТВ

Антонова А.И., Конкина М.А.

Научный руководитель: Лоскутова Г.А,к.т.н, преподаватель кафедры химии и биотехнологии КГУ им. Ш. Уалиханова, г. Кокшетау

anastasiya.kozlovskaya.2002@mail.ru, [k.marin7.a@gmail](mailto:k.marin7.a@gmail.com)

Каждое государство должно обеспечивать продовольственную безопасность населения, служить основой социальной стабильности. Продукция должна соответствовать стандарту. ГОСТ – это государственный стандарт, который формулирует требования государства к качеству продукции, работ и услуг, имеющих межотраслевое значение. В пищевой промышленности существуют ГОСТы на каждый вид продукта.

Так, в сыродельном производстве молоко, предназначенное для выработки сыров, должно соответствовать стандартам изложенным в ГОСТ 13264—88.

Наиболее существенными требованиями к качеству сырья являются следующие:

- отсутствие антибиотиков, остатков лечебных препаратов и средств защиты растений;
- нормальные сычужная свертываемость и кислотность молока;
- незначительное количество маслянокислых бактерий;
- химическая и микробиологическая стабильность.

Только в исключительно благоприятных случаях молоко полностью отвечает перечисленным требованиям.

На качество молока решающее влияние оказывают следующие факторы:

- нормальное кормление молочного скота (особенно нежелательно обильное кормление силосом, корнеплодами, жомом, бардой);
- качество воды на ферме, которая должна быть чистой, без запахов и привкусов;
- состояние здоровья коров и содержание животных в нормальных условиях;
- уход за животными и гигиена получения молока;
- квалификация, здоровье и аккуратность обслуживающего персонала;
- быстрая первичная обработка молока (охлаждение) и чистота оборудования.

Качество сыра напрямую зависит от химического состава молока. Важно правильное хранение, при условиях в которых не будут развиваться микроорганизмы. Для выработки сыра должно использоваться сыропригодное молоко.

Производство сыров является актуальным решением переработки молока на мелко - фермерских хозяйствах. Молоко должно быть получено в хозяйствах, благополучных по инфекционным заболеваниям, в соответствии с ветеринарно-санитарными правилами для предприятий (комплексов) по производству молока на промышленной основе, от здоровых коров, что должно быть подтверждено свидетельством, выданным ветеринарным специалистом на срок не более одного месяца. Пусть даже малые предприятия выпускают намного меньше продукции, но ее качество зачастую лучше, чем у крупных предприятий.

Сыродельный модуль в частном или кооперативном пользовании может давать прибыль своим владельцам при правильной организации труда и, возможно, более полной переработке на пищевые продукты всех составных частей молока.

В мире существует огромное количество различных видов сыра, поэтому посчитать их практически невозможно. Сыры вырабатывают из коровьего, овечьего и козьего молока. Вырабатывают сыры жирностью от 20 до 60% в сухом веществе (жирность сыра изменяется в зависимости от содержания в нем влаги, поэтому принято выражать жирность по отношению к сухому веществу).

В зависимости от сорта сыр может иметь разный вкус, текстуру и внешний вид. Типы сыров классифицируют по:

1. Твердости: мягкие, полутвердые и твердые.
2. Технологии приготовления: сорта разделяются по типу микрофлоры, посредством которой происходит сквашивание сырного сгустка, и специфики их приготовления.
3. По натуральности: свежие, плавленые, копченые и натуральные.

Твердые сыры составляют большую часть производимых сыров. Они выделяются своими особенностями: плотная текстура, концентрированный вкус, продолжительный срок хранения. Существует огромное количество сортов твердого сыра со своими особенностями. Большинство сыров такого рода со временем приобретают натуральную и жесткую кожуру, накапливая обилие вкуса.

Самые известные сорта твердого сыра в мире это – Пармезан, Чеддер, Манчего, ТанПадано, Эмменталь. При этом их вкусы значительно отличаются.

Полутвердые сыры – это сыры с плотной сливочной консистенцией, не требующие дополнительной обработки (плавление, копчение). Такие сыры могут быть покрыты естественной или плесневой корочкой, также могут быть упакованы в воск. В отличие от твердых сыров полутвердые сыры производят за более короткий срок – 4-6 недель. Для данного типа сыров основным сырьем является коровье молоко, створаживание происходит с помощью бактериальной закваски и ферментов. Особенностью сортов такого сыра является наличие на срезе глазков от отверстий в сыре. Они могут быть вытянутой, округлой или неправильной формы.

Полутвердые сыры используют в приготовлении различных блюд: бутерброды, салаты, запеканки, пицца, макароны и др. блюда.

Срок хранения у таких сыров – не более 1 месяца.

Для производства мягких сыров используют молоко высокой зрелости. Сыры данного типа формируют способом розлива крупно разрезанного на куски сгустка, сыворотка отделяется от сырного зерна путем самопрессования.

Содержание белков и других азотистых соединений в таких сырах в 2-3 раза выше, чем в твердых сырах. Мягкие сыры в отличие от твердых имеют более повышенное содержание влаги в готовом продукте и нежную мягкую консистенцию. Мягкие сыры производят без вызревания.

Представителями мягких сыров являются: Камамбер, Бри, Нешатель и др.

Сычужный сыр - разновидность сыра, который получают с помощью специальных ферментов.

Сыр получается за счёт свертывания казеина. В свёртывании принимают участие молочнокислые бактерии *Streptococcus lactis*, *S. cremoris*, *S. diacetylactis*, *Leuconostoc citrovorus*. В результате свёртывания белка кальций отделяется от казеина, последний выпадает в виде хлопьев водонерастворимой казеиновой кислоты. Производство сыра состоит из следующих этапов: подкисление, коагуляция, отделение сырного зерна от сыворотки, соление, формирование.

При производстве твердых и мягких сыров используют пепсин. Это вещество для ускорения брожения молока, может быть, нескольких видов. Он берется у животных, производится химическим путем [1,2].

Сыры должны вырабатываться в соответствии с требованиями стандарта по технологическим инструкциям и рецептурам, утвержденным по СТ РК 1081, с соблюдением санитарных норм и правил для предприятий молочной отрасли.

Было выработано несколько партий сычужного сыра по следующей схеме:

- В молоко, нагретое до 37-40 градусов добавляли сычужный фермент «ТРАДИЦИЯ».
- Время от начала заквашивания до образования сгустка составляет 30-40 минут. Образовавшийся в результате свёртывания молока плотный сгусток разрезали с целью удаления сыворотки.
- Сырное зерно помещали в формы, отделяли от сыворотки и солили. Установили срок хранения и изменения органолептических показателей сыра.
- Сыворотку использовали для изготовления напитков. Разработали несколько рецептов с различными наполнителями – плоды ягоды, кофе, экстракты чая.

Приготовленный сыр созревал в течении 14 дней. На рис.1 и в таблице 1 представлены изменения, происходящие в сыре во время хранения.

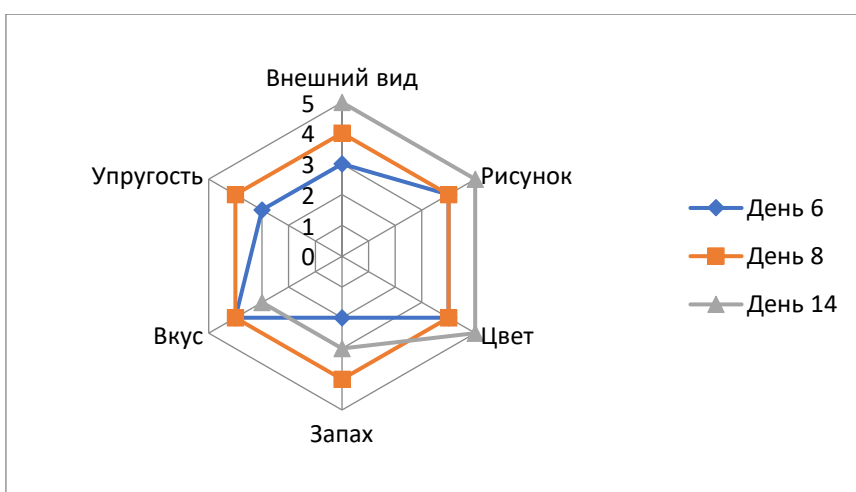

Рис1.Изменение органолептических показатели сыра при хранении, балл.

Таблица 1. Органолептические показатели

	День 1	День 6	День 7	День 13
Внешний вид	3	4	4	5
Рисунок	2	3	5	5
Цвет	4	4	4	5
Запах	4	5	5	5
Вкус	4	4	5	5
Упругость	3	4	5	5

Термокислотные сыры – сыры, получаемые из сыворотки, сливок и молока методом свертывания (подкислением), без использования ферментов. Для свертывания молока используют различные кислоты, такие как лимонная, винная, молочная и др. Кислоты добавляют в молоко нагретое до 85-90 градусов.

Такие сыры не требуют созревания, являются мягкими, содержат большое количество лактозы молочной кислоты. Термокислотные сыры лучше всего готовить из пастеризованного молока – так готовый продукт будет безопасным. Для получения такого сыра необходимо использовать сырную сыворотку и цельное молоко. Соединив две

жидкости - их необходимо нагреть до температуры 85 – 90 градусов. Затем осаждают белки, используя лимонную кислоту. Свернувшийся белок извлекают из емкости. В сыр можно добавить фрукты, зелень, специи и др. Оставшуюся сыворотку утилизируют или используют для изготовления напитков.

Литература:

1. Голубев В.Н., И.Н. Жиганов. Пищевая биотехнология. – Москва: «ДеЛи принт» 2001
2. Гаврилова Н.Б., Щетинин М.Т. Технология молока и молочных продуктов: традиции и инновации. – Москва «Колос» 2012

БАЛАЛАР УНИВЕРСИТЕТІНДЕ БАСТАУЫШ СЫНЫП ОҚУШЫЛАРЫМЕН ЖОБАЛАР ҰЙЫМДАСТЫРУ

Кудайбергенова Диана, Омаров Аңсаған

Ғылыми жетекшісі: Еламанова А.Б.

Ш.Уалиханов атындағы Көкшетау университетінің Қазақстан Тарихы және Рухани

Жаңғыру кафедрасының аға оқытушысы

bilyalova_alina@mail.ru

Балалар университеті – заманауи ғалымдар мен ғылымның түрлі саласындағы мамандарының мектеп бағдарламасы жоқ балалармен кездесу орны. Бүгінде мұндай орталықтар әлемнің көптеген дамыған елдерінде табысты жұмыс істеуде. Осы оң тәжірибені ескере отырып, Шоқан Уәлиханов атындағы Көкшетау университетінде қазан айының 2-ші жұлдызынан бастап, балалар университеті жұмыс жасай бастады.

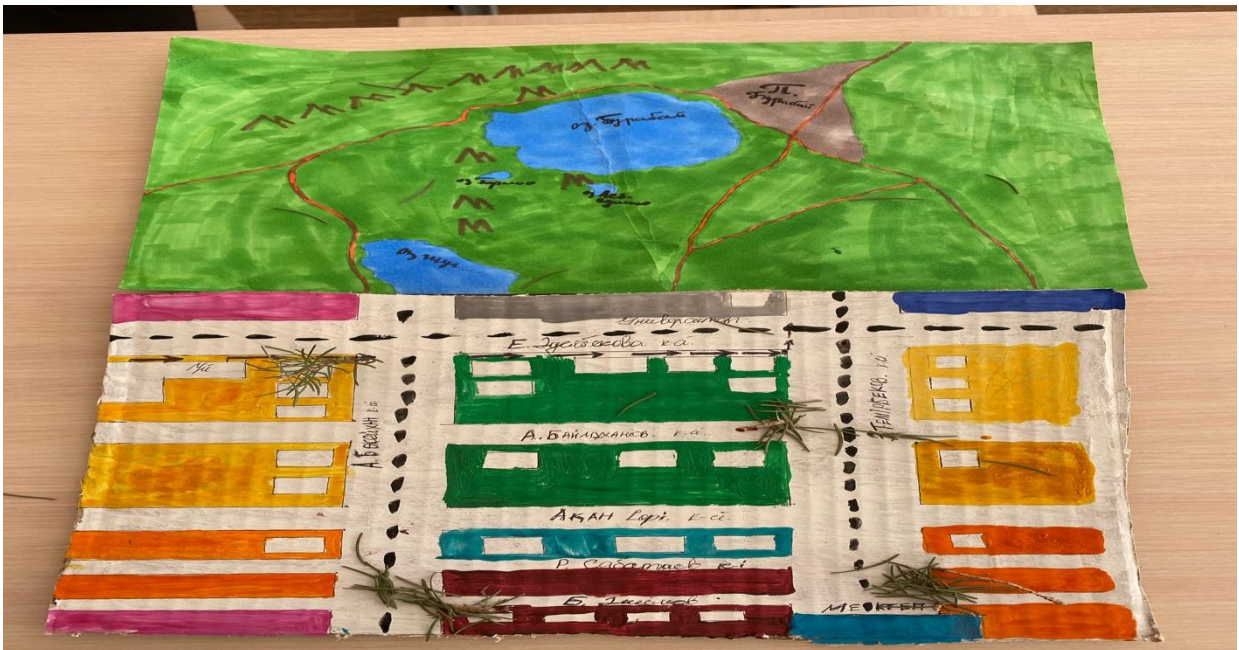
Балалар университеті – балаларды жоғары білім беруді жаңғырту үдерісіне қосу. Бүгінгі таңда ғылым мен білім саласында қабылданған шешімдердің барлығы ертеңгі студенттер мен зерттеушілер үшін маңызды.

Жобаның мәні – балаларды ғылыммен және заманауи технологиялармен қызықты және қолжетімді түрде баурап алу, оларға заманауи мамандықтарды таңдауға бағыт-бағдар беру, ғылыми-зерттеу және дизайнды үйрету, сондай-ақ оларды жоғары оқу орнына сәтті түсуге дайындау. Жоба тәжірибеге, көрнекілікке, интерактивтілікке және бұқаралық сипатқа негізделген әдеттегі мектептен ерекше оқыту әдісін ұсына отырып, балалардың білуге құмарлығын дамытуға көмектеседі. Жоба география бағытында өтті. Онда бізбен университеттегі география пәнінің мұғалімдері мен студенттері жұмыс жасады. Бірінші күні көрме өтті. Көрмелердің оқушылар үшін де, мұғалім үшін де маңызы зор екені тәжірибе жүзінде байқалды. Мұндай көрмелердің, жалпы алғанда, мектеп үшін де маңызы үлкен. Көрмеде рельефтер, рельефтік карталар, аспаптардың модельдері, географиялық құралдар, глобус, карталар, т.с.с. нәрселер тұрды. Келесі келгенімізде бізге география туралы дәрістер, қызықты мәліметтер оқылды. Дәрістерден басқа, Балалар университеті өзінің жас студенттеріне зияткерлік сайыстарға, түрлі іскерлік ойындарға, шеберлік сабақтарына және олимпиадаларға қатысуды ұсынады. Географияның қыр-сырын біле бастадық. География сөзі көне грек тілінен "жерді сипаттау" деп қазақшаға аударылады. Бұны Эратосфен ғұлама ғылымға 2200 жыл бұрын енгізген. Эратосфен "География" деген кітапты жазған. Бұл кітапта географиялық мәліметтер келтірілген.

География жер бетін зерттейтін ғылым саласы. Қандай мемлекеттер бар? Ең ұзын өзен қандай? Әлемде ең биік тау қайсысы сияқты сұрақтарға жауап береді. География екі ірі бағытқа бөлінеді - физикалық және экономикалық. Көкшетаудағы температураның өзгеруін зерттеу атты жобаны жазу қолға алынды. Жоба жазу барысында жетекшімізбен көп жұмыстар атқардық.

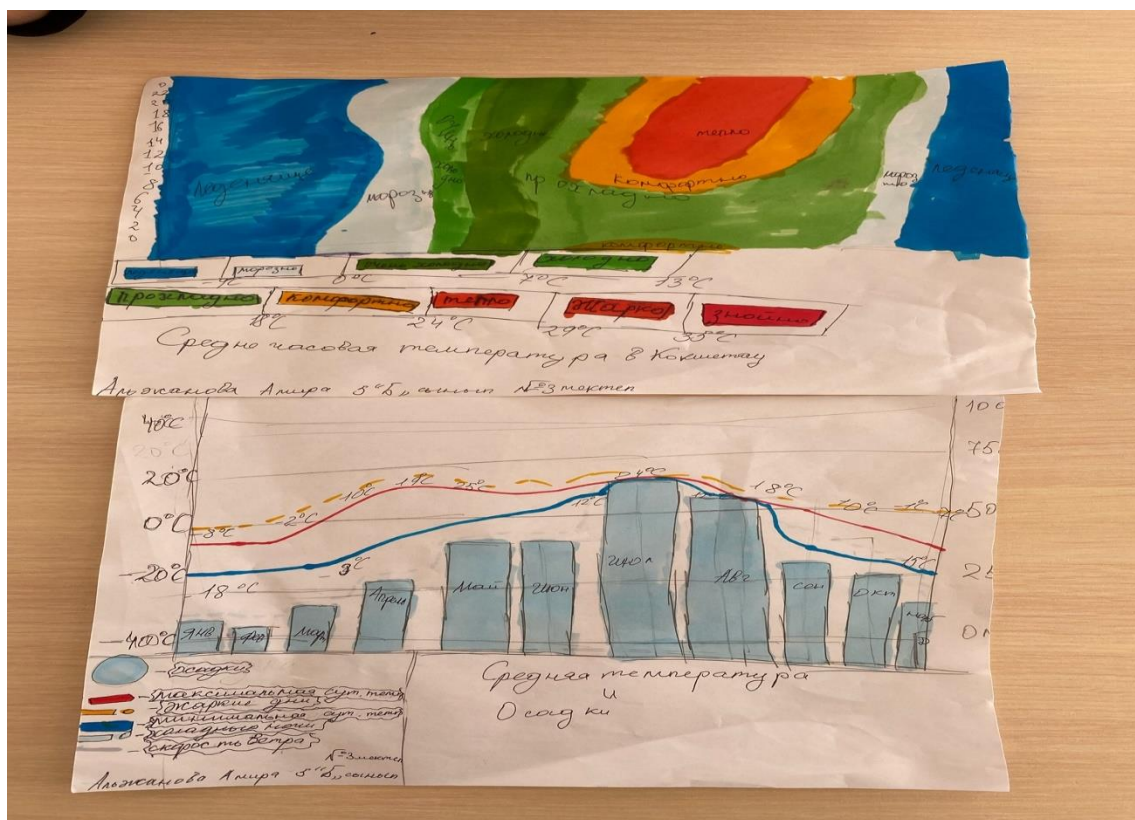

Көкшетау қаласының ауа райын зерттедік. Қаланың климаты шұғыл континентті,

жазы құрғақ (+40 о С дейін) және қысы суық, қары аз (-45 о с дейін). Ең ыстық ай - шілде (орташа температура +19,6 о С) температураның абсолютті максимумы +40 о С, ең суық - қаңтар (орташа температура -16,2 о с) температураның абсолютті минимумы -45 о С. температурасы +10-дан жоғары жылдың жылы маусымы 6 мамырдан 21 қыркүйекке дейін орташа 137 күнге созылады. Топырақтың су қату тереңдігі нормативтік 1,85 м, максимум - 2,6 м. [3;66 б] Жылы мезгіл 3,9 айға созылады, 15 мамырдан 11 қыркүйекке дейін, орташа тәуліктік температурасы 19 °С - тан жоғары. Суық мезгіл 3,7 айға созылады, 20 қарашадан 11 наурызға дейін, ең төменгі орташа тәуліктік температура -4 °С - тан төмен. [2;70 б]

Жыл соңына дейін өз мақсаттарымыз бен міндеттерімізді нақтылап, соған жетуге талпындық. Жоба жазу өте қызықты болды және қажетті ақпараттарды алынды. Ізденумен айналысып қана қоймай, өзімнің білімімді шындадым. Және де ең жылы ай мен суық айдың орташа температураларының арасындағы айырмашылық ауа температурасының жылдық ауытқу амплитудасы деп аталады. Бір жыл ішіндегі ең жылы ай мен ең суық айдың орташа температурасының орташа жылдық ауытқу амплитудасы деп аталады. Жылдық орташа температураны табу үшін айлық орташа температуралар жиынтығын ай санына бөледі, ол үшін 12 айдың оң температурасын бөлек, теріс температурасын бөлек есептеп алып, одан шыққан сандарды бір-бірінен қосып, шыққан санды он екі айға бөледі. Мысалы, оң температура жиынтығы $+98^{\circ}\text{C}$. Орташа жылдық $(98^{\circ}\text{C} + (-31^{\circ}\text{C})) : 12 = 5,5^{\circ}\text{C}$. Бұл мысалды орындағанда математикалық амалдардың орындалу ережесін естеріңе ұстандар. Дүниежүзі елдеріндегі ауа температураларын климаттық карталардан оқып-білуге болады. Климаттық карталарда ауа температурасы бірдей аймақтардың арасын изотерма сызықтары қосып тұрады. Картада шілде, қаңтар айларының орташа температураларының изотермалары көрсетіледі. Суық айдың изотерма сызықтары – қара сызықпен, жылы айдың изотерма сызықтары – қызыл сызықпен белгіленеді. Т.б. географияға қатысты ілімдерді үйреніп, білімімді шындай түстім. [1;66 б]

Болашақта тәлім берген ұстаздарымыз секілді білікті маман болсақ деген ниетте талмай ғылым үйренеміз. Болашақ - мына біз, жастардың қолында! Ел іргесі берік болсын!

Пайдаланған әдебиеттер:

1. Баранский Н. Н. Экономическая география. Экономическая картография. 2-е изд. М., 1960;
2. Харвей Д. Научное объяснение в географии. М., 1974;
3. Алаев Э. Б. Социально-экономическая география: понятийно-терминологический словарь. М., 1983.

КАРОТИН ЖӘНЕ ҚЫЗЫЛША ҚАРА ДАҒЫ СОРБЦИЯСЫН ҚАРАҒАЙ ҮГІНДІСІ НЕГІЗІНДЕГІ КӨМІРТЕГІ СОРБЕНТІМЕН ЗЕРТТЕУ

Құттыбай А.А

Ғылыми жетекшісі: Нұрмұханбетова Н.Н. – х.ғ.к., доцента қ.а., химии және биотехнология кафедрасының меңгерушісі

Ш. Уәлиханов атындағы Көкшетау университеті КеАҚ

kuttibayaknur@icloud.com

Қазіргі кезеңде материал – тану аймағында ғылым мен технологияның дамуының негізгі тенденциясы заттар мен функционалды материалдардың құрамындағы наноөлшемді құрылымдарды зерттеуге бағытталған. Бұл бағытта қарқынды жұмыстар жүргізілуде. Осыған орай, нанохимия, нанофизика, наноинженерия жаңа ғылыми пәндер пайда болды. Көптеген жоғары дамыған елдерде нанотехнологияның даму бағдарламалары құрастырылып, оны іске асыру барысында жүздеген миллиард доллар қаржы жұмсалып отыр.

1.

Карбонизделген сорбенттер алу

Қазіргі кезеңде көміртек сорбенттері адсорбциялық тазалау, бөліп алу, газды және сұйық ортада концентрациялауға негізделген технологиялық үрдістерге қолдануға бағытталған. Көміртек сорбенттері экологиялық мәселелерді, яғни ішетін және ағын суларды, өнеркәсіптік және энергетика өндірісінен бөлініп шыққан газдарды тазалауға негізделген. Сорбенттердің медицина мен фармацевтика саласында да маңызы зор. Мысалы, көміртекті гемосорбенттері ауру адамдардың қанын тазалауға, ал энтерсорбенттер адам ағзасын улы заттар мен микробтардан тазалауға пайдаланылады.

Өлшемі бойынша кеуек адсорбенттерінің жіктелуі:

Белсенді көмірде аталған кеуектің барлық түрлері кездеседі, олардың сіңіру үрдісінде маңыздылығы да әртүрлі. Адсорбция осы микро – және супермикро кеуектер жинақталған, оларды абсорбциялайтын кеуектер деп атайды. Ең негізгі жағдайларда беттік мезокеуектегі адсорбцияны ескермеуге болады. Бұл кеуектер адсорбцияланатын молекулалар үшін транспортты арықтар болып табылады.

Өндіруші шикізаттардың карбонизделуі және алынған материалдарды физика – химиялық анализ әдістерімен зерттеу

Республикадағы экологиялық жағдайлардың күрделенуіне байланысты өндіруші шикізаттың негізінде қол жеткізерлік бағадағы адсорбенттер шығарылды. Өндіруші шикізаттар арзан көміртекті сорбенттерді алу үшін шикізат болады. Табиғи өндіруші материалдардың карбонизделуі арқылы алынған көміртек олардың бастапқы жұқа қалыптасқан құрылымын сақтайды. Карбонизделу талаптарын өзгерту арқылы көміртек пен басқа заттардың қиын композициясын алуға болады. Осы материалдардың кейбіреуін практикада қолдануға болады. Материалдар арзан және қоршаған ортаға зиянсыз болып сипатталады. Қол жеткізерлік және шикізаттың жыл сайынғы жаңаруы, минералды қоспалардың аз болуы, дамыған түтікшелі құрылым. Экологиялық таза өндіру – арзан, тез регенерациялаушы көміртекті сорбенттер алуға мүмкіндік береді. Бұл жұмыста қарағай үгіндісінің карбонизделуі арқылы алынған көміртек материалдары зерттелді. Үрдіс таттанбайтын болаттан жасалған 300-900°C температурада аргон ортасында 104 см көлемді реакторда жасалды.

Қарағай үгіндісінің карбонизделген үлгілерінің химиялық құрамы

Әртүрлі температурада карбонизделген үлгілердің сыртқы түрінде айтарлықтай өзгешеліктер болды. Төмен температурада (300-500°C) карбонизделген үлгілер жоғары температурада карбонизделген үлгілерден көзге көрінерлік айырмашылығы болды, түсі қарадан гөрі қара қоңыр болып келді. Көміртегі құрамының бірқалыпты өсуіне байланысты карбонизделу үрдісі бірнеше кезеңмен жүреді деп болжауға болады. Төмен температурада

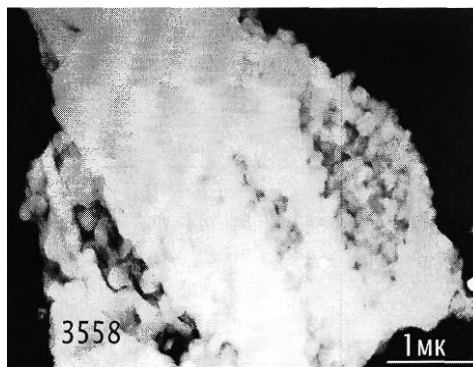
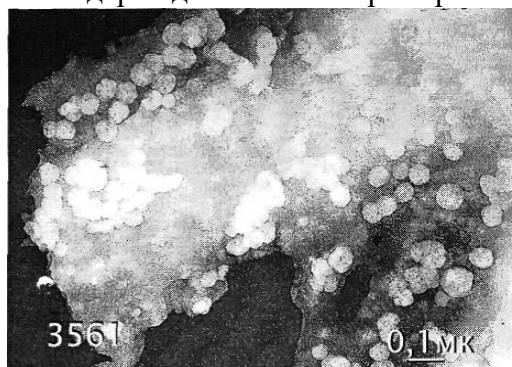
қыздыру кезінде пиролизді судың бөлінуі, ал жоғары температурада көміртегі құрамында төмен молекулалы өнімдер және әртүрлі смолалардың бөлінуі болады.

Көміртек сорбентінің физика-химиялық қасиеттерін анықтау

Карбонизделген үлгілердің қысымын, кеуектілігін және меншікті бетін анықтау. Қысымын анықтау үшін карбонизацияланған материал белгіге дейін пикнометрге салынып, пикнометрді өлшейді, өлшенген массадан бос пикнометрдің массасы азайтылады. Кейін алынған массаны пикнометрдің көлеміне бөледі, нәтижесінде карбонизацияланған материалдың қысымы анықталады, біздің тәжірибеде бұл көрсеткіш $0,50\text{г/см}^3$ -ге тең болды.

Қарағай үгіндісінің құрылымы мен морфологиясына карбонизациялану температурасының әсері

Карбонизациялану үрдісі барысында үлгілердің морфологиясымен құрылымдарында белгілі өзгерістер болады.

4-сурет. Бастапқы үлгілердің электронды – микроскопиялық түсірілімдері.

4 – суреттегідей, үлгі көміртегінің әртүрлі бөліктерінен тұрады: дөңгелек бөлшектер, эллипсоидты формалы бөлшектер, қалың көміртекті құрылым.

Қарағай үгіндісі үлгісінде бастапқы инелі қабықта кездеседі (сурет 6 а). Бұған дейінгі үлгідегідей КҚ – 450 – де ірі сынықтар мен қабықша бар (сурет 6 б), бірақ бұған дейінгі үлгіге қарағанда бөлшектері үгілген. Деформацияланған бөлшектер және трансформация іздері бар бөлшектер онымен бірге дөңгелек бөлшектердің жиынтығы да байқалады (сурет 6 в). Тарамдалған құрылымдар пайда болатындығын айту қажет (сурет 6 г-е).

Каротин сорбциясы және қызылша дақтары.

Көптеген жемістер мен көкөністердің қызғылт түсті болуы олардың құрамында келесі құрылыста болатын көптеген полиендердің β -каротин (А провитаминаі), ретинол (А витамині) және ретинальдың болуына байланысты:

Ретинальдің құрылымдық формуласы:

Каротиндер –табиғатымен тетратерпендер $\text{C}_{40}\text{H}_{64}$ болып келетін каротиноидтардың ішіндегі негізгі топтардың бірі. Өсімдіктерде каротиннің үш изомері болады: α -, β - және γ -каротин, бірақ осылардың ішіндегі ең негізгісі, яғни табиғатта кең таралған β -изомер және оның құрамына каротиннің көп молшері жұмсалады.

β -каротин өсімдіктердің жапырағының құрамында бар, сонымен қатар сәбіздің тамырында, ит мұрындық (шиповник) тұқымында және т.б., органикалық ерітінділерді ериді. Е160а ас дәмдеушісі ретінде тіркелген.

Ретиналь «А» дәруменінің альдегидті формасы, көз торшасынан табылған және көру жүйесінде көруге жауапты родопсиннің жарық компоненті болып келеді. Көз торшасында өтетін тотығу-тотықсыздану реакциясы бірнеше тізбек сатысынан тұрады, қызыл комплекс 11 цис-ретиналь опсин ақуызымен, жарық түсіргенде транс-ретинальға айналады. Осы альдегидті «А» транс-витаминіне дейін тотықсыздандыру изомеризациясы (қараңғыда) А 11-цис-витаминіне дейін және кері тотықтыру 11-цис-ретинальға дейін жүреді.

Қорытынды

Әртүрлі табиғи бояғыш заттардың сорбциясы үшін кеуекті құрылымды көміртек сорбентінің физикалық-химиялық қасиеттерін зерттеудің ғылыми және практикалық маңызы өте зор.

Кеуекті көміртек сорбентінің физикалық-химиялық қасиеттерін зерттеу биологиялық активтілігі әртүрлі сорбенттер үшін ғылыми және практикалық түрде маңызы өте зор.

Зерттеу жұмысында алынған нәтижелерге сүйеніп келесі қорытындылар жасалды:

1. Сканирленетін электронды микроскоп көмегімен көміртек сорбентінің морфологиясын зерттеу негізінде, ~ 200 нм және одан төмен кеуегі бар көміртек сорбенті жоғарғыкеуекті болатыны анықталды.
2. Көміртек сорбентінің 96 % -ы көміртектен және меншікті беті $830 \text{ м}^2/\text{г}$ болатыны дәлелденді.
3. Көміртек сорбентінің 90 % - ы қызылша дағын және каротинді сорбциялайтыны дәлелденді.
4. 60 минуттан кейін өсімдік дақтарының сорбциясы максимумға жетіп, сорбенттің қанығуымен сорбциялық тепе-теңдіктің орнағандығы көрсетілді.

Пайдаланылған әдебиеттер

- 1 Кузнецов Б.Н. Некоторые актуальные направления исследований в области химической переработки древесной биомассы и бурых углей //Химия в интересах устойчивого развития, 2001, №9, с. 443-459.
- 2 Ермоленко И.Н., Люблинер И.П., Гулько Н.В. Элементсодержащие угольно-волокнистые материалы.- Минск.:Наука и техника, 1982.-с. 10-13.
- 3 Физико-химическое моделирование поведения тяжелых металлов в природных водах. Пивоваров С.А.
- 4 Строение и свойства адсорбентов и катализаторов/Под ред. Линсено Б.П. -М, 1973.-216 с.

ПАРАМЕТРМЕН БЕРІЛГЕН ТЕНДЕУЛЕР МЕН ТЕҢСІЗДІКТЕР

Мейрамбек М

Ғылыми жетекші: Ш.Уәлиханов атындағы Көкшетау университетінің, физика және математика кафедрасының академиялық доценті, жаратылыс ғылымдарының магистрі

Мусайбеков Р.К.

Ш.Уәлиханов атындағы Көкшетау университеті, Көкшетау қ.

mamyrbek.zmm.05@mail.ru

Кілтті сөздер: параметр, өрнек, тендеу, теңсіздік.

Мақалада параметрмен берілген есептердің (тендеулер мен теңсіздіктер) шешімдері көрсетілген. Мақаланың мазмұны келесі бөліктерден тұрады: кіріспеден, қысқаша мәліметтен, негізгі бөлімнен (Сызықтық тендеу, бөлшек-рационал тендеу, квадраттық тендеу, параметрі бар тригонометриялық теңсіздік), практикалық есептерден және қорытындыдан. Мақала түсінікті тілмен жазылған.

Мектеп түлегі есептерді шешу кезінде анықталған белгілі бір әдістерін меңгеруі керек – ол параметрлері бар тендеулер мен теңсіздіктер. Математика пәні бағдарламасында параметрі бар есептерге онша зор мән аударылмайды, ал кейбір авторлардың оқулықтарында олар тек 11 сыныпта оқытылады. Параметрлері бар есептерді сызықтық, бөлшек-рационал, квадраттық тендеулер мен теңсіздіктерден бастап шешу керек. Жалпы түрде берілген есептердің шешімін табу, түбірлерін анықтау, кейбір қасиеттерді қанағаттандыратын түбірлерді анықтау, параметрдің мәніне байланысты түбірлер санын зерттеу.

Мектеп оқушылары қарапайым есептер мен мысалдарды қолдана отырып, параметрі бар есептерді шешуді үйренуі керек. Параметр дегеніміз ол - белгіленген, бірақ белгісіз санды мұқият қарау қажеттілігін біліп, оған көз жеткізіп және оның екі жақты сипаты бар екенін түсінуі керек. Жауаптың жазбасы параметрі жоқ теңдеулер мен теңсіздіктердің жауаптарының жазбасынан айтарлықтай ерекшеленеді. Әдістемелік тұрғыдан алғанда, параметр мен берілген теңдеулер мен теңсіздіктердің әрбір өткен түрін пайдаланып тапсырмалармен аяқтаған дұрыс. Бұл әртүрлі себептерге байланысты:

- оқушыға екі-үш сабақта параметрге үйренуі өте қиын болады және оған уақыт қажет;
- тиімді тапсырмаларды қолдану өтілген материалды бекітуді жақсарттады;
- бұл оның математикалық және логикалық мәдениетінің дамуына, сонымен қатар математикаға деген қызығушылығын арттыруға ықпал етеді, өйткені бұл есептерді (теңдеулер мен теңсіздіктерді) шешудің өз бетінше ізденудің жаңа әдістері мен мүмкіндіктерін ашады.

Жеке мысалдар арқылы параметрлері бар есептерді (теңдеулерді) шешуді көрсетеміз:

Сызықтық теңдеу:

1. Теңдеудің шешімін түсіндіру: $ax = b$ [1; 14-бет]

Шешуі:

1. Егер $a \neq 0 \Rightarrow x = \frac{b}{a}$ – теңдеудің бір ғана түбірі бар;
2. Егер $a = 0, b = 0 \Rightarrow 0x = 0$ – теңдеудің шексіз көп шешімі болады;
3. Егер $a = 0, b \neq 0 \Rightarrow 0x = b$ – теңдеудің түбірі болмайды.

Бөлшек-рационал теңдеу:

2. Теңдеуді шешіп және теңдеудің a -ның қандай мәндерінде түбірі бар, ал қандайында түбірі жоқ екенін табыңыз: [2; 13-14-бет]

$$\frac{3ax - 5}{(a - 1)(x + 3)} + \frac{3a - 11}{a - 1} = \frac{2x + 7}{x + 3}$$

$$(a - 1)(x + 3) \neq 0 \Rightarrow a \neq 1, x \neq -3$$

Теңдеудің екі жағын $(a - 1)(x + 3)$ -ке көбейтеміз:

$$3ax - 5 + (3a - 11)(x + 3) = (2x + 7)(a - 1)$$

$$3ax - 5 + 3ax + 9a - 11x - 33 = 2ax - 2x + 7a - 7$$

$$4ax + 2a - 9x - 31 = 0$$

$$x(4a - 9) = 31 - 2a$$

$$x = \frac{31 - 2a}{4a - 9} \text{ болғанда, } a \neq 2,25 \text{ болады}$$

Енді тексеріп көрейік, a -ның қандай мәнінде $x = -3$ -тің түбірі болмайды

$$\frac{31 - 2a}{4a - 9} = -3, \frac{31 - 2a}{4a - 9} + 3 = 0, a \neq 2,25$$

$$31 - 2a + 12a - 27 = 0$$

$$10a = -4, a = -0,4$$

Жауабы:

- 1) Егер $a \neq 1, a \neq 2,25, a \neq -0,4$ болса, онда $x = \frac{31 - 2a}{4a - 9}$;
- 2) Егер $a = 1, a = 2,25, a = -0,4$ болса, онда теңдеудің түбірі болмайды.

Квадраттық теңдеу:

3. a -ның қандай мәні үшін $(x - a)2 \cdot (x - 2) \cdot (x + 3) \leq 0$ теңсіздігінің шешімі кесінді болады? [3; 221-бет]

Шешуі: $(x - a)^2 \geq 0$ болғандықтан, онда бұл теңсіздік жиынға эквивалентті болады:

$$\begin{cases} (x - 2) \cdot (x + 3) \leq 0 \\ x = a \end{cases}$$

Теңсіздіктің шешімі $[-3; 2]$ жиынында кесінді болады. Сондықтан $a \in [-3; 2]$ жиынының шешімі кесінді болады.

Жауабы: $-3 \leq a \leq 2$

Параметрі бар тригонометриялық теңсіздік:

4. Теңсіздікті шешіңіз: $\sin ax \geq \frac{\sqrt{2}}{2}$

[4; 27-28-

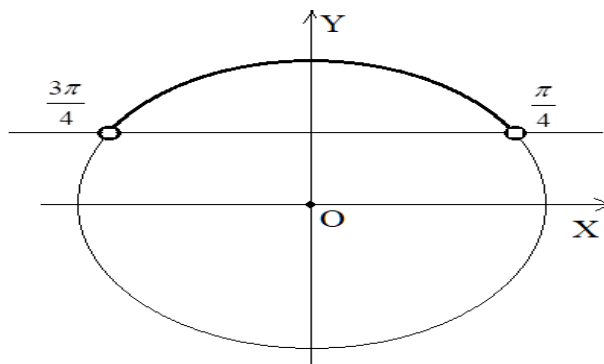
бет]

Шешуі: бірлік шеңбердің басында екі нүкте орналасқан, әрбір ордината $\frac{\sqrt{2}}{2}$ -ге тең болады.

Егер нүктелердің бірі жиынның әрбір доғасының соңы

$\arcsin \frac{\sqrt{2}}{2} + 2\pi n = \frac{\pi}{4} + 2\pi n, n \in \mathbb{Z}$ болса, онда жиынтық доғаның әрқайсысының

соңы $\frac{3\pi}{4} + 2\pi n, n \in \mathbb{Z}$ -ға тең болады.

Берілген теңсіздіктің толық шешімі келесі ретпен жазылады:

$$\begin{aligned} \frac{\pi}{4} + 2\pi n \leq ax \leq \frac{3\pi}{4} + 2\pi n, n \in \mathbb{Z} \\ \frac{1}{a} \left(\frac{\pi}{4} + 2\pi n \right) \leq x \leq \frac{1}{a} \left(\frac{3\pi}{4} + 2\pi n \right), n \in \mathbb{Z} \end{aligned}$$

Жауабы:

1) $a > 0 \Rightarrow \frac{1}{a} \left(\frac{\pi}{4} + 2\pi n \right) \leq x \leq \frac{1}{a} \left(\frac{3\pi}{4} + 2\pi n \right), n \in \mathbb{Z}$

2) $a < 0 \Rightarrow \frac{1}{a} \left(\frac{3\pi}{4} + 2\pi n \right) \leq x \leq \frac{1}{a} \left(\frac{\pi}{4} + 2\pi n \right), n \in \mathbb{Z}$

3) $a = 0 \Rightarrow$ шешімі жоқ

Мектеп оқушыларының өте қысқа мерзімде параметрлері бар есептерге үйренуі өте қиын. Бірақ мұндай есептерді қолдану өтілген материалды бекітуді жақсартады және математикалық және логикалық мәдениеттің дамуына, сондай-ақ математикаға қызығушылықтың дамуына ықпал ететінін атап өткен жөн, өйткені ол өз бетінше ізденудің жаңа әдістері мен мүмкіндіктерін ашады.

Әдебиеттер тізімі

1. Абылкасымова А.Е. Математика. Учебник для 6 кл. общеобразоват. шк.: в 2 частях / А.Е. Абылкасымова, Т.П. Кучер, З.А. Жумагулова. – Часть 2, Алматы: Мектеп, 2018. – 184 с. ил.
2. Агашкова Н.А. Параметры. От простого к сложному. Практикум по решению задач. / г.Железногорска Курской обл., 2017.
3. А.Г. Мерзляк, В.Б. Полонский, М.С. Якир. Алгебраический тренажер. Пособие для школьников и абитуриентов. – К.: А.С.К., 1997. – 320 стр.
4. Р. Мусайбеков. Некоторые методы решения тригонометрических неравенств / LAP LAMBERT Academic Publishing, 2021.

Осылай, біз жиі кездесетін параметрлері бар теңдеулер мен теңсіздіктерге тоқталдық және келесі қорытынды жасадық. Көптеген есептердің дұрыс шешімін жазу керек. Яғни, дұрыс жауапты құрастыру дегеніміз, ол алдын ала шыққан нәтижелерді жинақтау болып табылады.

ПЕРЕРАБОТКА РАСТИТЕЛЬНЫХ ОТХОДОВ СЕЛЬСКОХОЗЯЙСТВЕННОГО ПРОИЗВОДСТВА

Мустафина А.Е.

Научный руководитель: Гибадилова А.М., магистр естественных наук, лектор
Кокшетауский университет им. Ш. Уалиханова, г. Кокшетау

alinamustafina02@gmail.com

Аннотация. Агропромышленный комплекс, являясь важнейшей частью экономики Казахстана, включает отрасли по производству и переработке сельскохозяйственной продукции. На сегодняшний день АПК республики ориентирован на экспорт, несмотря на высокий потенциал развития различных обрабатывающих предприятий [1; с.21-23].

В данной статье затронута тема переработки сельскохозяйственных отходов, а также бахчевых культур в частности.

Цель: изучение методов переработки отходов сельскохозяйственного производства, с последующим применением в основных сферах жизнедеятельности человека.

Введение. Органическое производство является востребованным и быстроразвивающимся сектором на мировом рынке, в том числе и в Казахстане. В настоящее время насчитывается около 30 производителей сертифицированных по международным стандартам, на которых приходится более 300 тыс. га земель осваиваемых под производство органической продукции. Однако модернизация технологических процессов обработки растительного сырья идет медленными темпами, что сказывается на внутреннем рынке страны, делая экспорт наиболее эффективным способом реализации сельскохозяйственной продукции [2; с.11].

В процессе переработки сельскохозяйственного сырья образуются тонны растительных отходов, которые являются возобновляемыми и дешевыми, что делает их доступным расходным материалом. Помимо доступности, они являются ценными, так как содержат различные биополимеры, отличающиеся своей многоуровневой функциональностью.

Перспективы переработки бахчевых культур на территории Казахстана. Бахчевые культуры занимают огромную посевную площадь казахстанских земель; объем валовой продукции растет быстрыми темпами, а посевные площади увеличиваются из года в год, но в настоящее время производства по обработке этих культур на территории страны отсутствуют.

Лидирующим регионом по выращиванию бахчевых культур традиционно является Южно-Казахстанская область, на долю которой ежегодно приходится около 65% от общего сбора. Для выращивания бахчевых культур необходимы определенные климатические условия, что делает этот процесс сложным и затратным в условиях северного климата. Однако выращивание этих культур на территории северных областей может быть эффективным, что видно на примере Павлодарской области, где под бахчевые культуры выделено более 2 тыс. га земель [3; с.56-59].

Бахчевые культуры имеют высокую пищевую ценность, помимо этого они могут использоваться в качестве реагентов для удаления загрязняющих веществ, источником пектина и ликопина, а также могут послужить сырьем для изготовления биоразлагаемого материала.

Особую ценность среди отходов от переработки бахчевых культур несут оболочки плодов, которые могут использоваться в качестве сорбционных материалов для удаления токсичных веществ, тяжелых металлов и красителей из водных сред, что в перспективе может улучшить состояние внутренних вод Казахстана [4; с.129].

Наиболее изученным растением из семейства Тыквенных, используемым в качестве эффективного сорбционного материала, является арбуз. Плодовая мякоть арбуза содержит от 5,5 до 13 % легкоусваиваемых сахаров.

Таб.1 — Химический состав плодовой мякоти арбуза [5].

Компоненты	Процентное содержание мг/100 г
пектины	0,68 мг/%
белки	0,7 мг/%
кальций	14 мг/%
магний	224 мг/%
натрий	16 мг/%
калий	64 мг/%
фосфор	7 мг/%
железо в органической форме	1 мг/%
витамины (тиамин, рибофлавин, ниацин, фолиевая кислота, каротин)	0,1—0,7 мг/%
аскорбиновая кислота	0,7—20 мг/%,

Особое внимание в химическом составе арбуза необходимо уделить пектинам. Во вторичном арбузном сырье присутствует 13,4% пектиновых компонентов, из которых 8,1 % занимает протопектин. Пектины – биополимеры, проявляющие антиоксидантные, пленкообразующие, сорбционные и антибактериальные свойства, благодаря которым они могут использоваться в промышленном производстве. Например, в пищевой промышленности используется их способность образовывать пленочное покрытие на пищевых продуктах, защищая их от микробиологической порчи при хранении и транспортировке [6; с.1].

Еще одним ценным компонентом арбуза является ликопин. Это каротиноидный пигмент красноватого цвета, определяющий красную окраску мякоти плодов арбуза. Являясь сильным антиоксидантом, активно используется в медицине [7; с.15].

Метод получения пектиновых экстрактов из арбузных корок. Для получения пектиновых экстрактов из корки арбуза необходимо обеспечить комплексный подход по обработке вторичного сырья, который включает в себя этап предварительной подготовки сырья, кислотный гидролиз и ультразвуковое воздействие.

В процессе подготовки сырья необходимо его измельчить, для этой цели подойдет измельчитель, при использовании которого размер частиц у диспергированного сырья не выходит за рамки рекомендуемых пределов.

Рациональным можно считать экстрагирование пектиновых веществ под влиянием кислот в комплексе с ультразвуковым воздействием на исходный материал, что обосновывается в результатах исследований, осуществленных в Оренбургском государственном университете, которые позволили разработать технологию кислотно-кавитационной экстракции пектиновых веществ из тыквы, кормового арбуза, свекловичного жома и корзинки подсолнечника. В данной технологии использовалась ультразвуковая кавитационная обработка, дающая возможность контроля и регулировки параметров операции, причем ультразвуковым источником кавитации является устройство с пьезокерамическими пластинами. Гидролиз осуществляли при воздействии соляной и серной кислот. В процессе выявления рациональных параметров гидролиз-экстрагирования меняли длительность воздействия, pH, температуру и интенсивность, а также частоту ультразвуковых волн.

Использование пищевых кислот, например уксусную или лимонную, при первичной обработке сырья является приоритетным по отношению к более агрессивным кислотам [8; с.40].

Использование арбузного полуфабриката в качестве сырья для производства пищевой биоразлагаемой упаковки. Разработка защитных покрытий пищевой продукции, в основе которой лежит использование пектиновых соединений, ориентирована на решение проблем при производстве биоразлагаемых съедобных пленок. Перспективным источником пектиновых соединений служит вторичное арбузное сырье, остающееся на полях в большом количестве [9; с.932].

Актуальность разработки защитных покрытий на основе пектиновых соединений обуславливает перманентный рост отходов от использования синтетических полимерных упаковочных материалов, которые не подвергаются биоразложению, отрицательно воздействуя на мировую экологию.

Изучение способов экстрагирования пектиновых соединений из коры столового арбуза. Для экстракции растворимых компонентов из диспергированной коры арбуза можно использовать дистиллированную воду или водный раствор лимонной кислоты с воздействием ультразвука. Исследование этих методов, с целью выяснения наиболее эффективного, проводится с использованием рефрактометра, позволяющего определить значения показателя преломления и содержание сухих веществ в растворах по шкале сахарозы.

Осуществление экстрагирования водорастворимых веществ с вовлечением процессов кислотного гидролиза и ультразвукового воздействия, является более эффективным, что позволяет получить большее количество пектина, чем при использовании в качестве экстрагента дистиллированной воды. Однако с экономической точки зрения выгоднее использовать дистиллированную воду в качестве экстрагента, так как потери получаемых водорастворимых веществ при данном способе экстрагирования меньше, чем затраты на получение раствора лимонной кислоты [10; с. 20-21].

Вывод. В основе использования растительных отходов в качестве вторичного сырья лежат биотехнологические процессы. Биотехнология решает многие экологические вопросы, создавая условия для осуществления безотходного производства, именно поэтому развитие этой отрасли является сверхприоритетной задачей XXI века.

В данной статье были освещены пути использования бахчевых культур в качестве вторичного сырья, способствующие развитию сельского хозяйства, различных видов промышленности и экономики в целом.

Литература

1. Ким, В. В. // Особенности агропромышленного комплекса в Казахстане // В. В. Ким, Г. Б. Абдишова. — Текст : непосредственный // Молодой ученый. — 2017. — № 8.1 (142.1). — С. 21-23.
2. В.В. Григорук, Е.В. Климов // Развитие органического сельского хозяйства в мире и Казахстане // Продовольственная и сельскохозяйственная организация объединенных наций — 2016. — С.168.
3. Оспанов Б. О, Серикулы Ж. // Анализ бахчевых культур и перспективы их переработки. // WorldScience — 2016. — № 9(13), Vol.1 — С. 56-59.
4. Шайхиев И.Г., Свергузова С.В., Шайхиева К.И., Святченко А.В., Мирошниченко Н.А. // Отходы от переработки бахчевых культур в качестве реагентов для удаления загрязняющих веществ из водных сред. // Экономика строительства и природопользования — 2020. — № 3 (76) — С.129-147.
5. Арбуз [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <https://ru.wikipedia.org/wiki/Арбуз>
6. Хатко З.Н., Каратабан М.М., Якубова О.С. // Высокотехнологичные структуры медицинского назначения на основе биополимеров. // Здоровье нации в XXI веке — 2021. — С.7.
7. Д.В. Шамбазов, Г.Х. Абдулгафарова, Р.Р. Газетдинов. // Определение содержания ликопина в природном сырье. // Инновационная наука — №3 — 2020. — С.15-16.
8. Галина С. Мещерякова, Альберт Х.-Х. Нугманов, Игорь Ю. Алексанян, Юрий А. Максименко, Екатерина В. Соколова. // Диспергирование арбузных корок, как вторичного сырья, в технологиях пектиносодержащих экстрактов и пленочных структур. // Новые технологии — 2021 — 17 (5) — С.31-42.
9. А. Х.-Х. Нугманов, Г. С. Мещерякова, В. А. Лебедев, Д. М. Бородулин, И. Ю. Алексанян, Е. В. Соколова. Теплофизические параметры арбузного полуфабриката как объекта влагоудаления. // 2021 — Т. 51 № 4 — Техника и технология пищевых производств — С.930-942.
10. Мещерякова Г.С., Нугманов А.Х.-Х., Алексанян И.Ю., Титова Л.М., Золотовская О.В. Исследование кинетики извлечения водорастворимых компонентов из измельченной коры арбуза столового // Индустрия питания | Food Industry. 2021. Т. 6, № 4. С. 16–25. DOI: 10.29141/2500-1922-2021-6-4-2

ОЦЕНКА ШУМОВОГО ВОЗДЕЙСТВИЯ ОТ АВТОТРАНСПОРТА ГОРОДА КОКШЕТАУ

Низаева Е.А. Трекоз Е.В.

Научный руководитель: Карнаухова Т.В., магистр экологии, ст.преподаватель
Кокшетауский университет им.Ш.Уалиханова, г. Кокшетау
nizaevaevgenia@mail.ru., egortrekoz@list.ru., 80481014@mail.ru

Ключевые слова: шумовое загрязнение, шумометр, воздействие на человека, экологическая безопасность, децибелы.

В настоящее время шумовое загрязнение города Кокшетау происходит очень быстрыми темпами. С каждым днём количество транспорта в городе увеличивается. И в связи с этим загрязнение окружающей среды шумом является одной из самых распространённых экологических проблем.

Шум – это звуковые колебания в диапазоне слышимых частот, способные оказать вредное воздействие на безопасность и здоровье человека [1; с.25]. Согласно Всемирной организации здравоохранения, шум является второй по значимости экологической проблемой для здоровья человека после качества атмосферного воздуха [2; с.4]. При воздействии на человека шума уровня 40 дБ и выше в среднем в течение года возможны негативные последствия для здоровья, такие как нарушение сна и пробуждение. При долгосрочном среднем воздействии уровня шума выше 55 дБ повышается кровяное давление, угнетается центральная нервная система, изменяется скорость дыхания и пульса, нарушается обмен веществ, возникают сердечно-сосудистые заболевания. [3; с.10] Опасность шумового воздействия усугубляется свойством человеческого организма накапливать акустические раздражения. Транспортный шум способствует увеличению уровня шума природного фона и действует отрицательно на организм человека и всего живого.

Цель: Измерить уровень шума от автотранспорта на территории города Кокшетау

Объекты и методы исследования: В ходе данной работы нами были проведены замеры уровня шума на пересечениях улиц где наблюдается активное движение автотранспорта в течении всего дня (рисунок 1). Измерение производилось в период с 14.03.22 по 17.03.22; в 15:00 и 18:00 ч., с помощью телефонного приложения «Шумометр-децибелметр» [4].

Полученные данные сравнивали с нормами межгосударственного стандарта ГОСТ 20444-2014 [5; с.15].

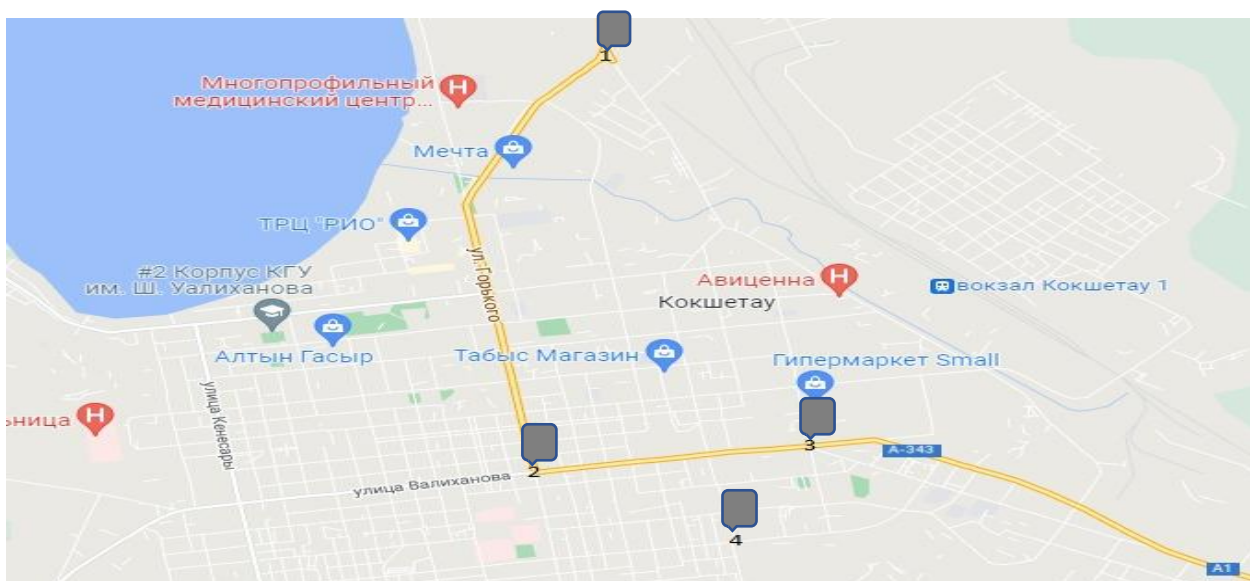

Рисунок 1. Точки измерения уровня шума в г.Кокшетау

Примечание:	
	1 точка - Пересечение улицы Толеу Сулейменова – Проспект Абылай-Хана
	2 точка - Пересечение проспекта Нурсултана Назарбаева и улицы Шокана Уалиханова
	3 точка - Пересечение улиц Ыбырай Алтынсарина – Шокана Уалиханова
	4 точка - Пересечение улиц Жумабека Ташенова – Оразбека Куанышева

Результаты исследования: Полученные результаты от ежедневных измерений уровня шума заносили в таблицу (таблица 1).

Таблица 1. Измерение параметров шума на пересечении улиц, дБ

№	Пересечение улиц	Дата	Время измерения шума						ПДК
			15:00			18:00			
			min	max	x	min	max	x	
1	Т.Сулейменова – Пр.Абылай-Хана	14.03.22	35	83	62	36	82	62	Менее 70
		15.03.22	34	82	60	33	84	63	
		16.03.22	36	84	62	33	83	62	
		17.03.22	34	83	61	34	80	64	
2	Пр. Н. Назарбаева – Ш. Уалиханова	14.03.22	51	83	68	55	83	69	
		15.03.22	53	83	68	58	80	73	
		16.03.22	46	77	71	63	84	72	
		17.03.22	57	83	68	63	77	71	
3	Ы.Алтынсарина – Ш.Уалиханова	14.03.22	34	82	65	36	86	65	
		15.03.22	35	82	62	34	82	63	
		16.03.22	33	84	63	33	84	60	
		17.03.22	34	85	64	33	82	61	
4	Ж. Ташенова – О.Куанышева	14.03.22	47	83	67	45	84	69	
		15.03.22	55	83	70	55	81	66	
		16.03.22	61	81	69	61	82	71	
		17.03.22	45	80	70	64	79	71	

Примечание: x - ср - среднее арифметическое

Согласно межгосударственного стандарта ГОСТ 20444-2014 [5; с.16] уровень шума на городских улицах составляет в норме менее 70 дБ, но исходя из данных таблицы уровень шума на городских улица города Кокшетау колеблется от min. 33 до max. 86 дБ. Исходя из таблицы видно, что на пересечениях улиц Т.Сулейменова – Пр.Абылай-хана, Пр.Н.Назарбаева – Ш.Уалиханова, Ы.Алтынсарина – Ш.Уалиханова, Ж.Ташенова – О.Куанышева всегда наблюдается превышение норм ПДУ.

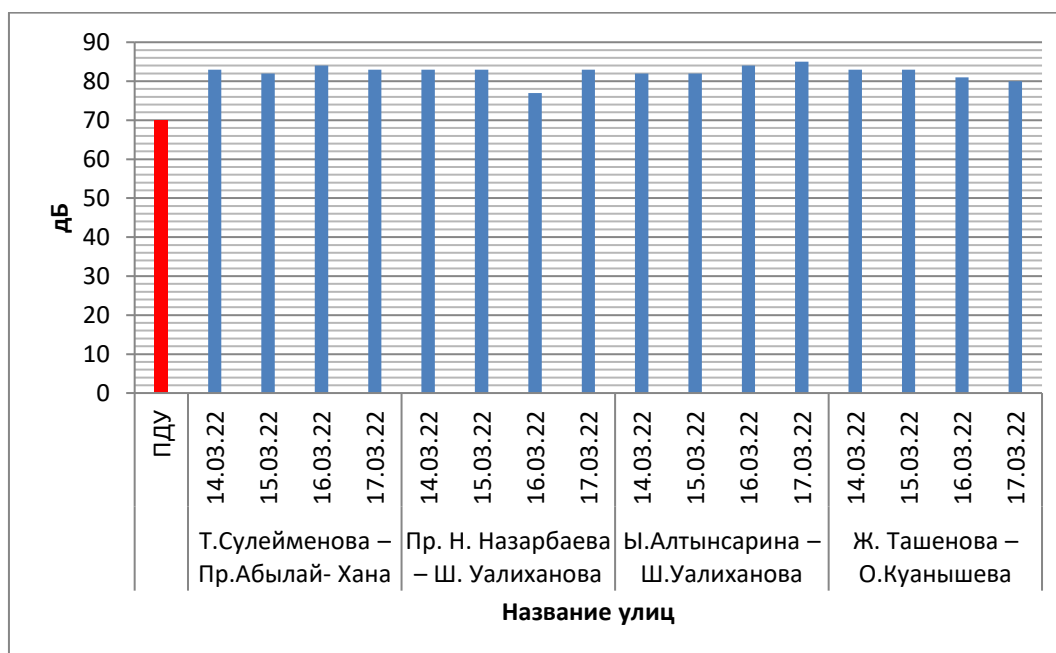

Рисунок 2. Измерение параметров шума от автотранспорта в 15:00 ч. (max) на пересечениях улиц г.Кокшетау

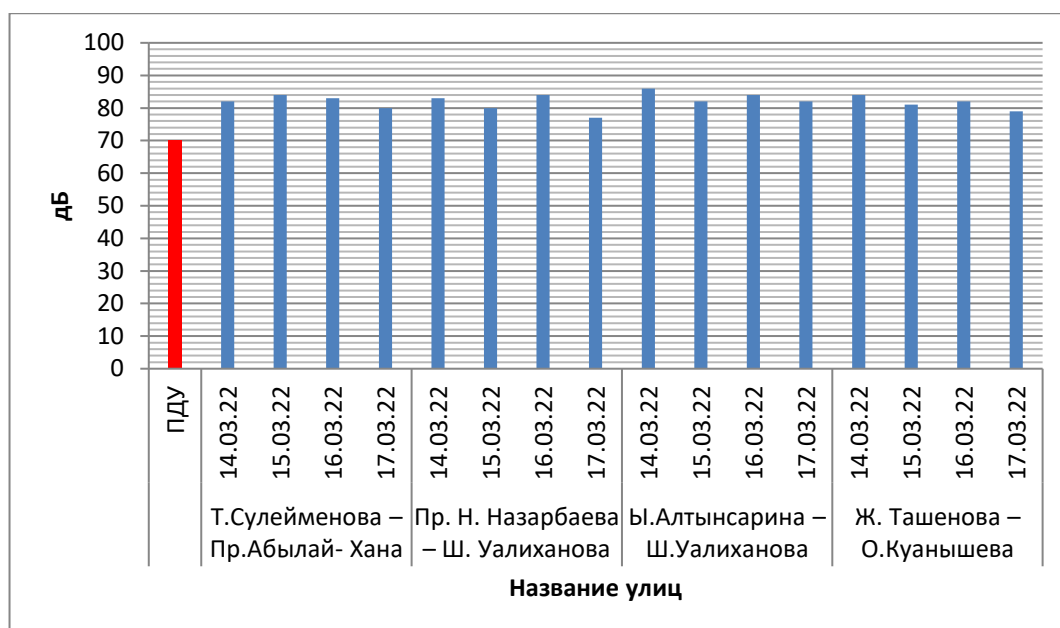

Рисунок 3. Измерение параметров шума от автотранспорта в 18:00 ч. (max) на пересечениях улиц г.Кокшетау

Из диаграммы 2 и 3 следует, что по максимальным значениям измерения шума на пересечении улиц в районе исследования г.Кокшетау в 15:00 и 18:00 ч. всегда наблюдается превышение норм ПДУ.

С целью снижения шумового воздействия от автотранспортного потока используют акустические экраны. Шумозащитные экраны снижают шум от автотранспорта за счет поглощения, отражения и изменения длины волны. Данные экраны устанавливаются вдоль дорог, обычно имеют вид стены, насыпи или их комбинации [6; с.10].

Кроме того, хорошо поглощают звук растения, такие как хвойные растения – сосна обыкновенная (*Pinus silvestris* L.), ель обыкновенная (*Picea abies* (L.) Karst.), канадский тополь (*Populus ×canadensis*), берёза (*Betula* L.) и кустарниковые формы – бересклет (*Euonymus* L.), бирючина обыкновенная (*Ligustrum vulgare* L.), кизильник блестящий (*Cotoneaster lucidus* L.), кустарниковая лапчатка (*Dasiphora fruticosa* L.), боярышник (*Crataegus*), дёрен белый (*Cornus alba* L.), шиповник (*Rosa*), сирень (*Syringa*), которые позволяют уменьшить уровень шума от автомобиля на 6-9 дБ. Можно также использовать для положительных результатов в борьбе с шумом специальные методы посадки – в несколько рядов. Лучшие показатели демонстрирует комбинация лиственных деревьев – акация (*Acacia*), дуб (*Quercus*), клен остролистный (*Acer platanooides* L.), вяз обыкновенный (*Ulmus laevis* L.), липа мелколистная (*Tilia cordata*), тополь (*Populus*) и кустарников [7; с.5].

Литература

1. ГОСТ 12.1.003-2014 Система стандартов... - docs.cntd.ru <https://docs.cntd.ru/document/1200118606>
2. Шумовое загрязнение: как шум влияет на наше здоровье <https://tion.ru/blog/shumovoe-zagryaznenie-kak-shum-vliyaet-na-nashe-zdorove/>
3. Последствия шума автомобильных, железнодорожных и авиационных дорог для здоровья в Европейском Союзе. – Национальный институт общественного здравоохранения и окружающей среды, 2014. – 59 с.
4. Приложения в Google Play – Шумомер - децибелметр <https://play.google.com/store/apps/details?id=app.tools.soundmeter.decibel.noisedetector>

5. ГОСТ 20444-2014. Шум. Транспортные потоки. Методы определения шумовой характеристики: Межгосударственный стандарт 20444-2014: [взамен ГОСТ 20444-85: введен 01.07.2015] / Межгосударственный совет по стандартизации, метрологии и сертификации по переписке.

6. Влияние шумового загрязнения автомобильного транспорта на состояние окружающей среды урбанизированных территорий

https://kpfu.ru/portal/docs/F1100011141/Mavrin_.Makarova_.Magdin.pdf

7. Растения для шумозащиты - Клубы по интересам | Форум

<https://domopravitelnitsa.com/sad-i-ogorod/7-rasteniy-dlya-zaschity-uchasta-ot-shuma.html>

ЖАСЫЛ БАЛДЫРЛАРДЫҢ АДАМ АҒЗАСЫНА ПАЙДАСЫ

Ж. Олжабай

Ғылыми жетекші: Хамитова Г.Ж., жаратылыс ғылымдары магистрі,
дәріскер Ш.Уәлиханов атындағы Көкшетау университеті, Көкшетау қ.

zhannietolzhabai@gmail.com

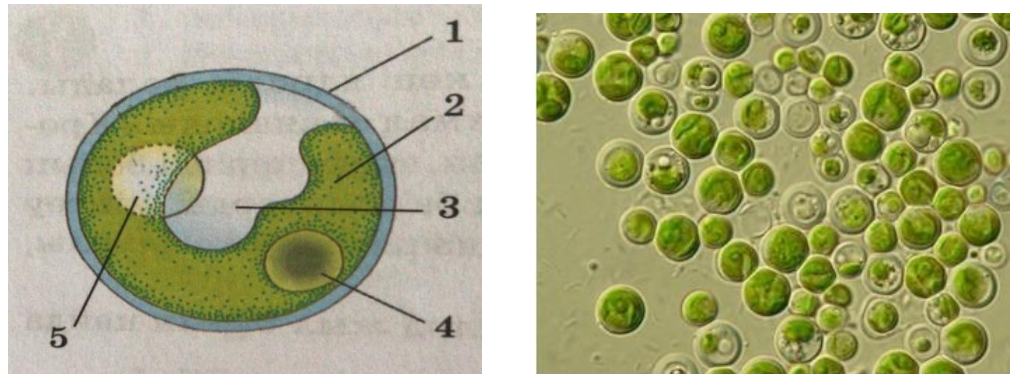
Қазіргі уақытта, қоршаған ортаның ластануы нәтижесінде адамзатқа, жан-жануарларға келетін зиян мөлшерін анықтап, оның бетін қайтару - ғылымдағы негізгі мәселелердің бірі болып отыр. Әсіресе, өндіріс орындарының, көлік құралдарының қалдық заттары - ауыр металл иондарының ауада, топырақ пен өсімдік құрамында, адам мен жануарлар ағзасында белгіленген көрсеткіштерден артық кездесуі көпшілікті алаңдатарлық жағдай. Қоршаған ортаның экологиялық жағдайы мен ауру деңгейі адамның денсаулығының төмендеп, ауруға шалдығуын ағзаның ортаға толық бейімделе алмауымен, қолайсыз әсерлерге берген теріс жауабы ретінде қарастыру керек. Адам организмінің қорғаныштық қасиетін арттырып, иммундық жүйесін жоғарлатуда витаминдер мен қоректік заттарға бай табиғи биологиялық белсенді қоспаларды қолдану мәселесі қазіргі уақытта өзекті мәселелердің бірі. Ондай заттарға жасыл балдырларды жатқызуға болады [1].

Қазіргі кезде балдырлар, соның ішінде жасыл балдырлар әртүрлі мақсаттарда ең көп қолданылатын организмдердің бірі болып табылады. Жасыл балдырлар-негізінен тұщы тоқтау суларда тіршілік етеді, көбі оқтын-оқтын ылғалданып тұратын жағдайда: топырақта, ағаш қабығында, гүл ыдыстарында, қабырғаларда т.б. тіршілік етуге бейімделген. Олар бір клеткалы және көп клеткалы болады, денесі жіп немесе тегіс жапырақ тәрізді (хора балдырлары) болады. Қозғалатыны және қозғалмайтыны да кездеседі. Жасыл пигменті бар хроматофорда фотосинтез процесі жүреді, осының есебінде балдырлар автотрофты қоректенеді. Көбею гаметаның пайда болуы және қосылуынан басталады. Зигота стадиясы (2n) су түбінде қыстайды. Көбею циклінде вегетативтік гаплоидты ұрпақ басым. Бір клеткалы, хламидомонада, хлорелла - су қоймаларының фитопланктонын құрайды. Көп клеткалы, улотрикс, спирогира-су қоймасының негізгі органикалық заттар массасын құрайды және суды байытады [2].

Балдырлар адамның тұтынуына тамақ ретінде және жануарларға қоректік қоспа ретінде қолданылады; Олар биоотын ретінде, косметикалық және фармацевтикалық өнеркәсіпте қолданылады. Олар сонымен қатар теңіз экожүйелерін сақтаудың анықтаушы факторы болып табылады [3].

Хлорелла да біржасушалы жасыл балдырларға жатады. Хламидомонаданың

құрылысынан айырмашығы-хлорелланың тез қоғалатын екі талшығы әрі қызыл көзшесі болмайды. Жасыл түс беріп тұратын хроматофоры жазық астау тәрізді. Олардың бұл ерекшеліктері бірімен-бірі туыстық жақын екенін көрсетеді. Хлорелланың тағы бір айырмашылығы ол тек жыныссыз - жасушасындағы протоплазма бірнешеге бөлініп, әрқайсысынан талшықсыз споралар түзіп көбейеді.

Сурет 1. Хлорелла құрылысы: 1-қабықша; 2-хроматофор (хлоропласт); 3-цитоплазма; 4-ядро; 5-вакуоль

Соңғы кезде ғарыштық зерттеулерде хлорелла туралы көп айтылмайды. Оның да өз себебі бар. Біріншіден, хлорелла суда өседі. Қажетті оттектің бөлінуі үшін хлорелланы көп мөлшерде өсіру керек. Оған су қажет. Бұл жағдай ғарыш кемесін ауырлатады. Екіншіден, ғарыш кеңістігіндегі салмақсыздық жағдайында хлорелла өсірілетін ыдыс герметикалық (ауа кірмейтін) болуы керек. Үшіншіден, тәжірибе нәтижесінде алынған 100 г хлорелланы күніне үш мезгіл тамаққа қосып бергенде, бір апта өткен соң адамдар мазасызданған. Тырнақтарының асты көгеріп, қанталап кеткен. Өйткені хлорелланың целлюлозалы жасуша қабықшасын адамның асқорыту мүшелері қорыта алмағаны байқалған. Адам баласына қажет тамақтың қосымша көзін іздеу мақсатымен Жапонияда хлорелладан нәруыз бен дәрумендер алына бастады. Оны ұнға қосып, нанның түрлерін пісіруге пайдаланады. Соңғы кезде хлорелла түзген крахмалдан бактериялардың көмегімен май алып, одан энергия алу көзделіп отыр. Мұндай зерттеулер Израильде (Седе-Бокер қаласында) жүргізілді [4].

Хлорококк-тоқтау суда тіршілік ететін, біржасушалы жасыл балдырдың өкілі. Жасуша қабықшасы жасуынықтан тұрады. Цитоплазма, ядро, терең астау тәрізді жасыл хроматофор. Судағы минералды тұздар мен CO_2 бүкіл денесімен сіңіреді. Күн сәулесі арқылы ағзалық зат түзіп қоректенеді. Оттегіні бөліп шығарады, оттегімен мен тыныс алады. Жынысты, жыныссыз көбейеді. Жасыл түсті хроматофоры жазық астау тәрізді, жыныссыз көбейеді. Екі талшығы жоқ, қызыл көшесі болмайды. Топырақ, ағаш діңінде өседі. Құрылысы хломидомонадаға ұқсайды. Пайдасы :

1. Су жәндіктерінің қорегі.
2. Фотосинтез кезінде бөлінген O_2 су өсімдіктерімен жануарлары тыныс алады.
3. Хлорококк балдырларының қалдықтары шіріп, топырақ түзуге қатысады [5].

Балдырлар тұнба жыныстарының қалыптасуына және топырақ түзілуге қатысып, топырақ құрылымына әсер етеді. Су қойма жануарлары пайдаланатын органикалық

заттардың біраз мөлшерін жасап шығарады. Фотосинтез үдерісі кезінде балдырлар көп мөлшерде оттегін бөліп шығарады. Осылайша олар табиғаттағы зат айналымының, соның ішінде кремний мен кальций айналымының белсенді қатысушылары болып табылады. Балдырлардың көптеген түрлері-тіршілік ортасының ластануы мен тұздануының индикаторлары. Жасыл балдырларды ластанған және қалдық суларды тазартуда пайдаланады. Балдырлардың шаруашылықтағы маңызы зор. Теңіз балдырларын калий тұздарын, тоқыма өнеркәсібінде желімдеуші заттарды, агар-агарды, йод және бром препараттарын алуда қолданады. Ауыл шаруашылығында балдырларды азықтық қоспа немесе калийлі тыңайтқыш ретінде пайдаланады. Балдырлардың тағам құндылығы өте жоғары,

оларды Жапонияда, тынық мұхит жағалауларында (ламинария, порфира) тамаққа пайдаланады. Теңіз балдырлары көмірсуларға, дәрумендерге өте бай, құрамында көп мөлшерде әр түрлі биологиялық белсенді заттар болып, йодтың біршама концентрациясын бойларына жинақтайды.

Әдебиет

1. <https://kzref.org/jasil-baldirlardi-adam-afzasina-pajdasi-bafiti-taza-tabifi-ort.html>
2. Смағұлова М.Қ. Оқушы анықтамасы: Оқулық. – Арман – ПВ баспасы, 2005. - 72 б.
3. <https://kk.warbletoncouncil.org/>
4. Әлімқұлова Р., Әметов Ә. Биология 6-сынып: Алматы «Атамұра» баспасы, 2015. – 107-108 б.
5. <https://bilimsite.kz/biologia/8152-birzhasushaly-baldyrlar.html>
6. Заяц Р.Г., Бутвиловский В.Э. Биология анықтамалық кітап: Келешек-2030 баспасы, 2019. -18 б.

САНДЫҚ ЕСЕП ШЫҒАРУ ДАҒДЫСЫН ХИМИЯНЫ ФИЗИКАМЕН ПӘНАРАЛЫҚ БАЙЛАНЫСТЫРА ОТЫРЫП МЕНГЕРУ

Омарова К.С.

Ғылыми жетекші: Нұрмұханбетова Н.Н., х.ғ.к., доценті қ.а., химия және биотехнология кафедрасының меңгерушісі

Ш.Уәлиханов атындағы Көкшетау университеті, Көкшетау қ.

kamila.omarova.04@bk.ru

Химиялық өзгерістер әрқашан физикалық өзгерістермен бірге жүреді. Сондықтан химия физикамен тығыз байланысты. Оның байланысын М.В. Ломоносов айқын көрсеткен. Жалпы, химияны оқу процесінде химия мен физиканың пәнаралық байланысын жүзеге асырудың келесі негізгі бағыттары анықталды.

1) Бірдей объектілерді қарастыру. Химия мен физика көптеген ортақ объектілерді зерттейді, бірақ негізгі айырмашылығы - әртүрлі жақтар мен әртүрлі аспектілерді қарастыруы. Олардың негізгілеріне зат, оның құрылымы мен қасиеттері жатады.

2) Химия мен физикаға ортақ іргелі ұғымдардың қалыптастырылуы. Химия және физикадағы ұғымдар жүйесін салыстыру бұл ғылымдарда атомдар мен молекулалар, энергия және оның түрлері т.б ұғымдар ортақ екенін көрсетеді.

3) Химия мен физикаға ортақ заңдар мен теорияларды зерттеу. Химия мен физикаға ортақ іргелі заңдар – энергияның сақталу және түрлену заңы, заттар массасының сақталу заңы, периодтық заң, электр зарядтарының сақталу заңы, электролиз заңдары және т.б. Химия мен физиканы оқыған кезде, оқушылар бірқатар теориялармен танысады, олардың ішіндегі ең маңыздылары атомдық және молекулалық ілімге, атом құрылысы теориясына, зат құрылысы теориясына, электролиттік диссоциация теориясына және т.б. тоқталады.

Осы пәндерге ортақ объектілерді, ұғымдарды, заңдарды және теорияларды зерттеуде бейорганикалық химия мен физиканың пәнаралық байланыстарын жүзеге асыру жолдарын талдау Е.Я. Аршанский, А.А. Макадени, А.Е. Мациевский, Е.Е. Минченкова, Л.М. Тукмачева, Д.А. Эпштейн және т.б. еңбектерінде қарастырылады. Органикалық химияны физикамен байланыстыра оқыту процесінде пәнаралық байланыстың осы салаларын жүзеге асыру мүмкіндіктері Л.З. Дюсюпова және Г.Н. Осокина еңбектерінде көрсетіледі.

4) Химия және физика сабақтарында физика-химия ғылымдарының қолданатын әдістерін талдау. Заттарды зерттеудің физикалық әдістерін қолданбай қазіргі химияның дамуы мүмкін емес. Осылайша, спектроскопия, ядролық магниттік резонанс және басқа да әдістер физикалық әдістер бола отырып, химиктермен кеңінен қолданылады.

5) Химия сабағында физикалық шамаларды қолдану. Химиядан есептерді шығарғанда физикалық шамалар мен олардың өлшем бірліктері кеңінен қолданылады. Оларды үйлестіре пайдалану қажет. П.А.Глориозова, Р.Г. Иванова, сондай-ақ А.С. Тихонов пен Д.И. Мычко еңбектерінде химияны оқыту процесінде физикалық шамалар мен олардың бірліктерін қолдану бойынша ұсыныстар берген.

6) Физика біліміне сүйене отырып, химиялық есептерді шешу. Химия мен физика пәндерінің пәнаралық байланыстарын жүзеге асырудың тиімді бағыты пәнаралық физикалық-химиялық мазмұндағы есептерді шығару деп танылуы керек. Мұндай есептерді шешу әдістемесі Е.Я. Аршанскийдің, О.В. Петуниннің, В.Я. Шевцовтың, Е. А. Шишкиннің, В. Н. Янценнің және т. б. еңбектерінде ұсынылған.

Химиялық сандық есептерді шығару оқу мен өмір арасындағы байланысты жүзеге асыруға ықпал етеді, еңбексүйгіштікке, алғырлыққа тәрбиелейді, дүниетанымын дамытады және сандық есептерді шығару кезінде пәнаралық байланыс оңай жүзеге асады. Рационалды ойлау әдістері мен өзін-өзі бақылау дағдыларын қалыптастыратын және білімнің формализмін жоюда есептердегі даму функциясының маңызы зор. Сандық есептер арқылы теория практикамен байланысады, оларды шешу барысында заттар мен процестер туралы химиялық ұғымдар бекітіліп, жетілдіріледі.

Химияның негізгі заңдары – физикада жатыр. Оның бірі-эквивалент заңы.

• **Эквивалент заңдары**

Элементтің эквиваленті дегеніміз сутегі атомдарының 1 молекуласымен әрекеттесетін немесе сондай мольді қосылыстан ығыстырып шығаратын мөлшерін айтады. Элементтің 1 эквивалентінің массасын оның эквиваленттік массасы дейді, ал ол г/мольмен көрсетіледі.

1-мысал. Мына қосылыстардағы HBr, H₂O және NH₃ элементтерінің эквиваленттік массасын және эквивалентін анықта.

Шешуі: Берілген қосылыстардағы сутегі атомының 1 молекуласы, бром атомының 1 молекуласы, оттегі атомының $\frac{1}{2}$ молекуласы, азот атомының $\frac{1}{3}$ молекуласы қосылады. Яғни, соған сәйкес бромның, оттегінің, азоттың эквиваленті 1 мольге, $\frac{1}{2}$ және $\frac{1}{3}$ мольге тең. Бұл берілген элемент атомдарының мольдік массасы нәтижесінде бром, оттегі, азот — эквиваленттік массалары — 79,9 г/моль, $16 \cdot \frac{1}{2} = 8$ г/моль, $14 \cdot \frac{1}{3} = 4,67$ г/мольге тең екені анықталды.

Элементтің эквивалентін немесе эквиваленттік массасын анықтағанда, оның стегімен қосылыс түзуі міндетті емес. Қосылыстағы элементтерді талдау арқылы анықталған массалық мөлшерлері және біреуінің эквиваленті белгілі болса, екінші элементтің эквивалентін табуға болады.

2-мысал. 5,6 г темір күкіртпен қосылғанда 8,8 г темір сульфидін түзеді. Күкірттің эквиваленттік массасы 16 г/мольге тең екені белгілі болсы, темірдің эквиваленттік массасын $\mathcal{E}_{\text{Fe}}$ және оның эквивалентін есепте.

Шешуі: Берілген есептің шарты бойынша, темір сульфидіндегі 5,6 г темірге $8,8 - 5,6 = 3,2$ г күкірт келеді. Эквивалент заңына сәйкес, әрекеттесетін заттардың массалары олардың эквиваленттік массаларына пропорционал болады. Демек,

5,6 г Fe эквиваленті 3,2 г S

$\mathcal{E}_{\text{Fe}}$ г/моль 16 г/моль

Бұдан, $\mathcal{E}_{\text{Fe}} = 5,6 \cdot 16 / 3,2 = 28$ г/моль

Темір атомының мольдік массасы, санды түрде оның салыстырмалы молекулалық массасы (28 г/моль), оның атомының мольдік массасынан 2 есе кем болғандықтан, 1 моль темірде 2 эквивалент бар. Демек, темірдің эквиваленті $\frac{1}{2}$ мольге тең (1:2).

Эквиваленттер заңы негізінде күделі заттардың эквиваленттік массаларын мына формулалармен өрнектеуге болады:

$\mathcal{E}_{\text{оксид}} = M_{\text{оксидтің}} / \text{элемент атомының саны} \cdot \text{элемент валенттігі};$

$\mathcal{E}_{\text{қышқылдар}} = M_{\text{қышқыл}} / \text{қышқыл негізі};$

$\mathcal{E}_{\text{негіздер}} = M_{\text{негіз}} / \text{негіз қышқылдығы};$

$\mathcal{E}_{\text{тұздар}} = M_{\text{тұздар}} / \text{металл атомының саны} \cdot \text{металл валенттілігі};$

мұндағы, M – мольдік масса.

- **Газ күйінің заңдары**

Газ күйі оның температурасы, көлемі және қысымымен сипатталады. Егер газдың температурасы 0°C , ал қалыпты жағдайдағы қысымы (101,325 кПа немесе 760 мм.сын.бағ.), тең болса, онда бұл жағдайдағы газ *нормал газ* деп аталады. Осы айтылған жағдайда болатын газдың көлемін V_0 , ал қысымды P_0 деп белгілейді.

Бойль-Мариотт заңы бойынша, тұрақты температурада газдың массасындағы көлемі оның қысымына кері пропорционал тәуелділікте болады:

$P_2/P_1 = V_1/V_2$ немесе $P/V = \text{const}$.

1-мысал. 3 л көлем алатын, біршамап температурадағы газдың қысымы 93,3 кПа (700 мм.сын. бағ.) тең. Егерде температураны өзгертпей газдың көлемін 2,8 литрге дейін азайтса, оның қысымы қандай болады?

Шешуі: Егер қысымды P_2 деп белгілесек, онда $P_2 = 93,3 = 3/2,8$. Бұдан:

$P_2 = 93,3 \cdot 3/2,8 = 100$ кПа (750 мм. сын. бағ.)

Гей-Люссак заңы бойынша: тұрақты қысымда осы газдың массадағы көлемі, оның абсолюттік температурасына тура пропорционал тәуелділікте болады:

$V_1/T_1 = V_2/T_2$ немесе $V/T = \text{const}$

2-мысал. 27°C температурадағы газдың көлемі 600 мл. Егерде қысым тұрақты болса, онда 57°C -де газ қандай көлем алады?

Шешуі: Изделініп отырған көлемді V_2 , ал соған сәйкес температураны T_2 деп белгілейміз. Есептің шарты бойынша $V_1 = 600$ мл, $T_1 = 273 + 27 = 300\text{K}$ және $T_2 = 273 + 57 = 330\text{K}$. мына мәндерді Гей – Люссак заңына сәйкес қойсақ аламыз:

$600/300 = V_2/330$, бұдан $V_2 = 600 \cdot 330/300 = 660$ мл.

көлемі тұрақты газдың қысымы оның абсолюттік температурасына тура пропорционал тәуелділікте: $P_1/T_1 = P_2/T_2$.

3-мысал: 15°C -де баллондағы оттегінің қысымы $91,2 \cdot 10^2$ кПа тең. Қандай температурада ол $101,33 \cdot 10^2$ кПа жетеді?

Шешуі: Изделініп отырған температураны T_2 деп белгілейік. Есептің шарты бойынша

$T_1 = 273 + 25 = 288\text{K}$, $P_1 = 91,2 \cdot 10^2$ кПа, $P_2 = 101,33 \cdot 10^2$ кПа

Бұл мәндерді теңдеуге қойып, табамыз:

$T_2 = 101,33 \cdot 10^2 \cdot 288 / (91,2 \cdot 10^2) = 320\text{K}$ немесе 47°C .

Бойль – Мариотт пен Гей – Люссак заңдарын біріктіру арқылы газ көлемі, қысымы және температурасы арасындағы байланысты өрнектейтін газ күйінің теңдеуі шығады: $PV/T = P_0V_0/T_0$

мұндағы, P мен V - берілген температурадағы қысым мен көлем, P_0 мен V_0 – қалыпты жағдайдағы қысым мен көлем.

- **Моль. Авогадро заңы. Мольдік көлем**

Химиялық есептеулерде масса, көлеммен қатар зат мөлшері қолданылады. Заттар молекулалардан, атомдардан немесе иондардан тұрады. Заттағы құрылымдық бөлшектердің мөлшерін моль арқылы анықтайды. Зат мөлшерінің өлшем бірлігі – моль болып табылады. Моль дегеніміз массасы 12-ге тең көміртегі атомының 0,012 кг қанша атомдар болса, құрамында сонша құрылымдық бөлшектер – молекулалар, атомдар немесе иондар болатын зат мөлшері.

Моль дегеніміз құрамындағы құрылымдық бірліктердің саны үлкен нақтылықпен анықталған; Практикалық есептеулерде оны $6,02 \cdot 10^{23}$ Авогадро саны деп атайды.

Зат мөлшерінің 1 молінің массасы граммен өрнектеледі. Зат массасының зат мөлшеріне қатынасына тең шаманы молярлық масса деп аталады. Бос күйіндегі хлордың Cl_2 салыстырмалы молекулалық масса 70,90 тең. Демек, молекулалы хлордың мольдік массасы 70,90 г/моль құрайды. Бірақ, хлор атомының мольдік массасы 2 есе кіші (34,45 г/моль), себебі хлор Cl_2 молекуласының 1 молі хлор атомының 2 молін құрайды.

1-мысал. CO_2 бір молекула массасын граммен өрнектеу.

Шешуі: CO_2 молекулалық массасы 44,0 тең. Демек, CO_2 мольдік массасы 44,0 г/моль. 1 моль CO_2 $6,02 \cdot 10^{23}$ молекуладан құралады. Бұдан бір молекуланың массасын табамыз:

$$m = 44,0 / (6,02 \cdot 10^{23}) = 7,31 / 10^{23} \text{ г.}$$

Авогадро заңы: бірдей жағдайда (бірдей температура мен қысымда) әр түрлі газдардың бірдей көлемдеріндегі молекулалар саны бірдей болады.

Басқаша айтқанда, кез келген газдың 1 молі бірдей молекула санынан тұрады. Демек, бірдей жағдайда кез келген газдың 1 молі қалыпты жағдайда 22,4 л көлем алады. 22,4 л-ді газдардың қалыпты жағдайдағы (0° қысым 101,325 кПа) мольдік көлем деп аталады.

2-мысал. 5,25 г азот $26^\circ C$ мен 98,9 кПа (742 мм. сын. бағ) қысымда қанша көлем алады?

Шешуі: Азоттың мольдік көлемімен мольдік массасын (28,0 г/моль) біле тұра, 5,25 г азоттың қалыпты жағдайда алатын көлемін анықтаймыз:

$$28,0 \text{ г } N_2 \text{ — } 22,4 \text{ л}$$

$$5,25 \text{ г } N_2 \text{ — } V_0 \quad \text{бұдан } V_0 = 5,25 \text{ г} \cdot 22,4 \text{ л} / 28,0 \text{ г} = 4,20 \text{ л.}$$

Анықталған көлемді есептің шарты бойынша табамыз:

$$V = P_0 V_0 T / (P T_0) = 101,3 \cdot 4,20 \cdot 299 / (98,9 \cdot 273) = 4,71 \text{ л.}$$

Осылайша, химиядан оқушыларға сандық есептер шығартуды физика пәнімен байланыстыра отырып қолданса, оқушылардың білім деңгейі жоғарылап, есептер шығару барысында заттар мен құбылыстар туралы түсініктерді жете түсінуге және бекітуге, алған теориялық білімді сапалы да орынды пайдалана алу машығы қалыптасады.

ПАЙДАЛАНЫЛҒАН ӘДЕБИЕТТЕР

- 1 Дүсіпова Л. Органикалық химияны физикамен байланыстыра оқыту / Л.Дүсіпова, Ж.Шатеков. - Алматы, 2000 ж.
- 2 Жайлауова М. Пәнаралық байланыс /М.Жайлауова, А.Әбуова // Бастауыш мектеп. – 2004 ж. – N.5 – 22-24 б.
- 3 Кішібаева Д. Пәнаралық байланыстар / Д.Кішібаева // Қазақстан мектебі. – 2005 ж. – N.1– 31-33 б.
- 4 Табалдинова С. Физика мен информатика пәндерінің арасындағы өзара байланыс / С.Табалдинова // Информатика. Физика. Математика. – 2001 ж. – N.5 – 29-32 б.
- 5 Жайлау С. Химия пәнінің мазмұны мен тарихы арасындағы байланыс /С.Жайлау, Г.Утунушева // Химия мектепте. – 2007 ж. – N.1.

- 6 Аймағамбетова Қ. Химияны пәнаралық байланыс арқылы оқыту / Қ.Аймағамбетова, Э.Әлімқұлова // Химия мектепте. – 2003 ж. – N.6 – 15-18 б.
- 7 Өнербаева З. Пәнаралық байланыс арқылы білім мазмұнын жүйелеу / З.Өнербаева, Г.Камиева // Химия мектепте. – 2004 ж. – N.1 – 36-39 б.
- 8 Гаркунов В.П., Николаева Е.Б. Межпредметные связи при проблемном изучении химии / В.П.Гаркунов, Е.Б.Николаева // Химия в школе. – 1982. - № 3. - С. 28.
- 9 Дюсюпова Л.З. О связи преподавания органической химии с физикой / Л.З.Дюсюпова // Химия в школе. – 1981. - № 4. - С. 38.
- 10 Ерыгин Д.П. Методика решения задач по химии. Учеб. пособие для студентов пед. ин-тов по биологии и химии / Д.П.Ерыгин, Е.А.Шишкин. - М.: Просвещение, 1989. – С.179.
- 11 Обучение химии в 9 классе. Пособие для учителя / М.В.Зуева, Р.Г.Иванова, А.А.Каверина и др. – М.: Просвещение, 1990 – 176 с.
- 12 Минченков Е.Е. МПС неорганической химии и физики / Е.Е.Минченков // Химия в школе. – 1981. - № 2. - С. 22.
- 13 Ходаков Ю.В. Общая и неорганическая химия. Пособие для учителей / Ю.В.Ходоков. - М.: Просвещение, 1965 – 704 с.
- 14 Хмельницкий Р.А. “Физическая и коллоидная химия” . М.: ВШ 1988.
- 15 Современный курс общей химии. К. Хаускфорт, Э. Констебл, М.: “Мир” 2002.
- 16 Стромберг А.Г., Семченко Д.П., “Физическая химия”. М.: ВШ 1988.
- 17 Даниэльс Ф., Олберти Р. “Физическая химия” М.: Мир, 1976.

ВЛИЯНИЕ ВОДЫ И ЭПИНА НА ПРОРОСТАНИЕ СЕМЯН ПШЕНИЦЫ ЯРОВОЙ СОРТА «АСТАНА»

Петрожицкая Е.С. — Студент 2-го курса ОП «Экология» НАО “КУ имени Ш.Уалиханова”
Карнаухова Т.В. — магистр экологии, старший преподаватель НАО “КУ имени
Ш.Уалиханова”
a2993407@gmail.com

Аннотация: в данной работе проведен анализ проращивания семян пшеницы сорта «Астана» в искусственной (раствор эпина) и естественной среде. Пробы воды имеют различный состав, темпы роста в условиях каждого из выбранных образцов отличаются. Проращивание семян пшеницы, в естественных водных условиях куда эффективнее и быстрее, нежели в растворе с эпином.

Ключевые слова: биоиндикационный метод, прорастание, семена, росток, биостимулятор, водная среда.

Введение. Вода составляет до 95% массы растений, в ней или с ее использованием протекают все процессы жизнедеятельности. Поэтому вода необходимое условие для жизни организма. При недостатке воды у растения нарушается обмен веществ. Вода обеспечивает поток питательных и минеральных веществ по проводящей системе растения. Прорастание семян зависит от наличия воды. Вода участвует в процессе фотосинтеза. [1,2]

Талая вода обладает рядом полезных свойств: удаляет органические шлаки; нормализует биополе человека; насыщена в большом количестве внутренней энергией; предотвращает процесс обезвоживания клеток в пожилом возрасте. [3]

Вода, подающаяся в водопровод и появляющаяся уже в наших домах, как правило, подвергается неплохой обработке и с точки зрения микробиологии она допустима. В ней есть хлор и его производные; ил, песчинки, ржавчина, газы, нефтепродукты и т. п. Хлор, используемый в современных системах водоснабжения для обеззараживания воды, взаимодействуя с органикой, формирует хлорорганические вещества, влияние которых для человека отнюдь не полезно. В водопроводной воде есть масса взвесей, в большинстве песка и ржавчины, что вызывается длинными водопроводными системами и плачевным их состоянием. [4] Наличие в воде продуктов вторичного загрязнения также связано с ситуацией, которая сложилась в коммунальном хозяйстве: какие трубы, когда и как проложены, давно ли ремонтировались водопроводные сети и т. д. И чем хуже их состояние, тем весомей возможность того, что внутрь труб могут просочиться токсичные загрязнения антропогенного характера, высокомолекулярные органические вещества, гербициды, пестициды, нитраты, ионы тяжелых металлов и т. п. Кроме того, установлено, что на внутренней поверхности труб в системах городского водоснабжения интенсивно развиваются некоторые растительные организмы и бактериальные сообщества. [5]

Цель исследования: Изучить прорастание пшеницы сорта «Астана» в образцах воды и эпина.

Задачи исследования:

1. Собрать материал и изучить источники литературы;
2. Дать сравнительную оценку прорастания семян в воде и в растворе Эпина;
3. Произвести анализ влияния образцов воды и раствора Эпина на рост корневой системы и стебля пшеницы.

Объект исследования: Пшеница мягкая яровая сорта «Астана», год включения сорта в Государственный реестр: 2004 Происхождение: Создан методом гибридизации в сочетании с трансформацией озимых форм в яровые (линия Лютесценс И-2959 х Целинная 90). Яровая линия Лютесценс И-2959 получена из сорта озимой пшеницы Ильичевка. Среднеранний сорт, вегетационный период 80-84 дней. Характеризуется рациональным использованием влаги и высокой засухоустойчивостью.

Материал и методика исследования: основной методикой для проведения анализа служат биоиндикационные наблюдения, за темпами прорастания отобранных образцов. Так же кроме наблюдений мы проводим сравнительные измерения, для определения разницы между экземплярами, которые были погружены в разные среды. Водные среды данного эксперимента, по происхождению, можно разделить на искусственные и естественные. За искусственные среды мы взяли воду в которую предварительно добавили биостимулятор «ЭПИН». За естественные среды были взяты варианты талой воды (снег взят с адреса по мкр Коктем 9А/1), дождевой воды и водопроводной воды города Кокшетау. Контролем эксперимента служит образец с дистиллированной водой.

Схема эксперимента:

Контроль — Дистиллированная вода (образец №1).

Искусственные среды:

1. Вода с добавлением биостимулятора «ЭПИН» (образец №2)

Естественные среды:

1. Проточная вода (образец №3);
2. Талая вода (Образец №4);
3. Дождевая вода (Образец №5).

Что касается семян пшеницы, то для каждого из экземпляров водной среды было отобрано по 10 образцов, для более удобного подсчета статистических данных. Все полученные данные заносятся в графики и таблицы.

Результаты исследования: Эксперимент проводился в течении 2,5 недель, измерения проводились на 3, 8 и 15 день эксперимента.

1 день эксперимента - 22.11.2021). В первый день проведения эксперимента были отобраны подходящие для проращивания семена, которые в следствии были помещены на фильтровальную бумагу, предварительно смоченную водой. Далее данный лист бумаги мы свернули и поместили в мерные колбы с разными пробами воды. Образцы оставлены в теплом освещенном месте, до проведения следующего этапа наблюдения.

3 день эксперимента - (24.11.2021). Появились первые результаты. Большинство семян начали прорастать. Наибольшее число прорастаний наблюдается у образцов с проточной (6/10) и с талой водой (6/10). Наименьшее у образца с биостимулятором (2/10). На остальных семенах наблюдается набухание лишь с незначительным прорастанием (рисунок - 1).

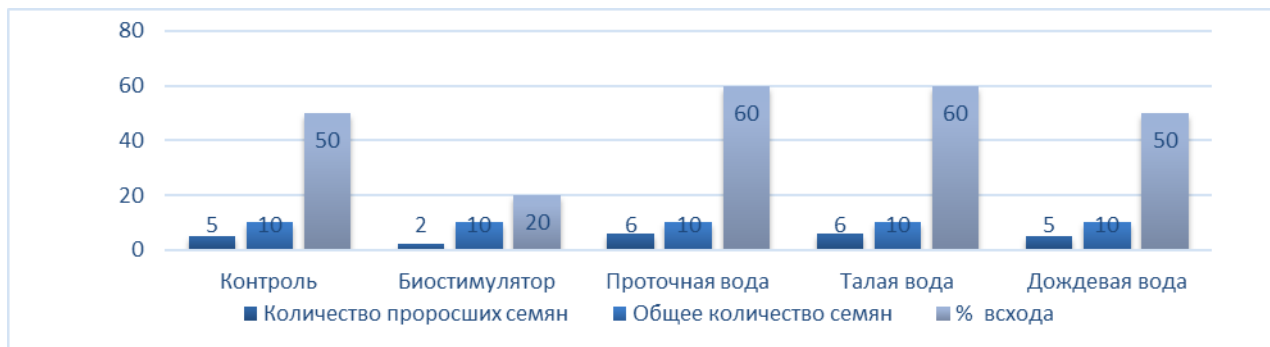

Рисунок -1. Прорастание семян пшеницы сорта «Астана», % (3 день)

Исходя из графика №1, на 3 день наблюдения получаем следующие данные:

- Образец №1 – 5 из 10 семян проросли, % всхода = 50;
- Образец №2 – 2 из 10 семян проросли, % всхода = 20;
- Образец №3 – 6 из 10 семян проросли, % всхода = 60;
- Образец №4 – 6 из 10 семян проросли, % всхода = 60;
- Образец №5 – 5 из 10 семян проросли, % всхода = 50.

8 день эксперимента (29.11.2021). На этом этапе наблюдения, видны значительные результаты у всех исследуемых образцов. Все образцы значительно проросли, образовав корневую и наземную части. Были произведены измерения и подсчеты. Так же увеличилось количество проросших семян. Наилучшие результаты в данном пункте имеют образцы под номерами 3,4 и 5, которые являются представителями естественной водной среды. Образцы искусственной среды, под номерами 1 и 2, имеют менее хороший результат (рисунок - 2).

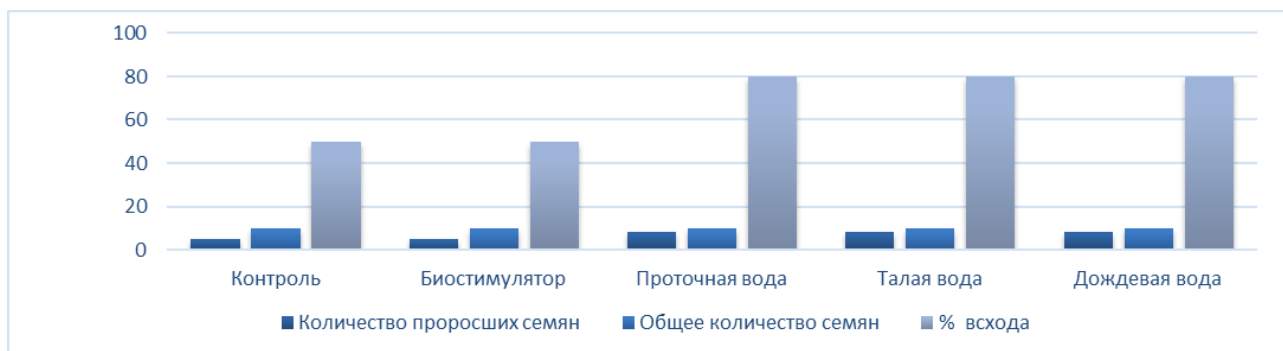

Рисунок - 2. Прорастание семян пшеницы сорта «Астана», % (8 день)

Исходя из графика, на 8 день наблюдения получаем следующие данные:

- Образец №1 – 5 из 10 семян проросли, % всхода = 50;
- Образец №2 – 5 из 10 семян проросли, % всхода = 50;
- Образец №3 – 8 из 10 семян проросли, % всхода = 80;
- Образец №4 – 8 из 10 семян проросли, % всхода = 80;

- Образец №5 – 8 из 10 семян проросли, % всхода = 80.

Рисунок - 3. Проращивание семян пшеницы сорта «Астана», % (15 день)

Исходя из графика, на 15 (финальный) день эксперимента получаем следующие данные:

- Образец №1 – 5 из 10 семян проросли, % всхода = 50;
- Образец №2 – 5 из 10 семян проросли, % всхода = 50;
- Образец №3 – 9 из 10 семян проросли, % всхода = 90;
- Образец №4 – 8 из 10 семян проросли, % всхода = 80;
- Образец №5 – 8 из 10 семян проросли, % всхода = 80.

Замеры роста стеблей показали что на конечном этапе эксперимента (15-й день), средняя длина стебля на контроле составила 14,6 см, на варианте с использованием стимулятора роста 12,6 что ниже контроля. Лучшие результаты показали талая вода – 20 см и дождевая вода – 17,2 см (таблица 1).

Таблица №1. Длина стеблей.

№	Вариант	Длина наземной массы, см									Среднее
		1	2	3	4	5	6	7	8	9	
1	Контроль	15	19	12,1	20,5	13	8	-	-	-	14.6
2	Биостимулятор	9	16	10	18	10	-	-	-	-	12.6
3	Проточная вода	18,5	16,4	17,5	20	23	19,8	12,8	18,5	2,5	16.5
4	Талая вода	17	20	23,8	20,5	13	18,3	22	25	-	20
5	Дождевая вода	19	20	17,6	17,5	14	17	20,2	12,5	-	17.2

Замеры корневой системы показали что на конечном этапе эксперимента (15-й день), средняя длина корня на контроле составила 11,2 см, на варианте с использованием стимулятора роста 3,2 что ниже контроля. Лучшие результаты показали проточная вода – 10,3 см и дождевая вода – 13,2 см (таблица 2).

Таблица №2. Длина корневой части ростков.

№	Вариант	Длина корней, см									Среднее
		1	2	3	4	5	6	7	8	9	
1	Контроль	7	12	12,2	14,5	11,5	10	-	-	-	11.2
2	Биостимулятор	2	3,5	4	3,5	3	-	-	-	-	3.2
3	Проточная вода	9,5	10,6	10	10,5	10,3	9	9	12	11,5	10.3
4	Талая вода	11,9	10,7	8,5	8	9	6	12,4	9,5	-	9.5
5	Дождевая вода	8,5	11,2	15,2	8,7	15,5	19	14	13	-	13.1

Низкие показатели всхожести, уровня вегетации корневой системы и стебля на варианте с использованием биостимулятора можно объяснить тем, что стимуляторы роста для сельскохозяйственных культур отличаются от стимуляторов используемых для садовых, комнатных растений и микрозелени каким является и Эпин. Эпином полезно опрыскивать рассаду, луковицы, растения после стресса (заморозки, поломка веток, нашествие вредителей, болезни и так далее), эффективное средство реабилитации и поддержания здоровья растений на всех стадиях роста и развития. Пшеница же является полевой культурой и естественное увлажнение талой и дождевой водой для нее более привычна.

Заключение

1. Сравнение прорастания семян пшеницы сорта «Астана» показало, что лучше всего семена пшеницы прорастают в естественных среда. Основные результаты эксперимента: средний % всхода в естественных – 83,3%; средний % всхода в искусственных среда – 55%; Максимальный результат в конце эксперимента – 90%; минимальный результат в конце эксперимента 50%.

2. Наилучшая всхожесть 9 из 10 семян отмечена на варианте с проточная водой - 90%. Худшим же результатов на протяжении всего эксперимента является образец воды, в которую добавили биостимулятор «ЭПИН». Процент всходы в образце равен 50%.

3. По развитию корневой системы и стеблей лучший результат показал вариант с дождевой водой длина корневой системы – 13,1 см, длина стеблей -17,2 см.

Список литературы:

1. Плотникова А.А.; Лыгин С.А. «Влияние химического состава воды на прорастание семян огурца», 2017г
2. «Влияние качества воды на скорость прорастания семян фасоли»/ [электронный ресурс] – режим доступа: URL: <http://pandia.ru> (дата обращения 09.10.2014)
3. «Влияние воды из разных источников на прорастание семян» / [электронный ресурс] – <https://nsportal.ru/ap/library/drugoe/2014/12/28/issledovatelskaya-rabota-vliyanie-vody-iz-raznykh-istochnikov-na>
4. «Влияние разной природы воды на прорастание семян и рост растений» / [электронный ресурс] – <https://science-start.ru/ru/article/view?id=312>
5. «Влияние качества воды на прорастание семян» / [электронный ресурс] - <http://www.hintfox.com/article/vliyanie-kachestva-vodi-na-prorastanie-semjan.html>

СИНТЕЗ АСПИРИНА ИЗ ИВОВОЙ КОРЫ И ИССЛЕДОВАНИЕ ФИЗИКО-ХИМИЧЕСКИХ СВОЙСТВ

Рахимбекова А.К.

Научный руководитель: Нурмухамбетова Н.Н.

к.х.н., и.о.доцента, зав. кафедры химии и биотехнологии

Кокшетауский университет им.Ш.Уалиханова, г. Кокшетау

Raximbekova03@bk.ru

Человек употребляет различные виды лекарств, но ни одно лекарство в мире не принимается так часто, как аспирин, причем без всяких рекомендаций врача. Без аспирина некоторые люди уже не обходятся ни дня, применяя по несколько таблеток в день. Аспирин является всемирно известным жаропонижающим, противовоспалительным и

обезболивающим средством. Одни принимают аспирин при первых симптомах гриппа, другие – как противовоспалительное и болеутоляющее средство, третьи - для лечения мужского бесплодия, четвёртые – для консервирования. Кажется, что в настоящее время не существует более привычного, проверенного десятилетиями средства от многих заболеваний, чем аспирин. Но что же на самом деле несет столь известное лекарство?

А что если регулярное употребление аспирина приносит не только пользу, но и наносит вред организму человека, при неправильном применении.

Данные соцопроса подтвердили предположения о том, что основная категория населения не подозревает о том, что пользоваться лекарственными средствами необходимо строго по назначению врача и соблюдая дозировку.

Изучив состав аспирина, мы предположили, а потом и экспериментально доказали, что при его гидролизе выделяются фенолпроизводные и уксусная кислота, которые наносят вред организму человека, при неправильном применении препарата. Таким образом, одни и те же вещества могут быть и лекарствами и ядами. Конечно же, очень многое зависит от дозы: вещество, которое в малых дозах лечит, в больших может стать ядом.

Аспирин называют королём лекарств. История препарата Аспирин—одна из самых продолжительных и красивых в фармакологии. Еще 2500–3500 лет назад, в древнем Египте и Риме, были известны целебные свойства ивовой коры, естественного источника салицилатов, как жаропонижающего и болеутоляющего средства. Из её в 1827 году был выделен гликозидсалицин, ставшим источником получения салициловой кислоты. Отец современной медицины Гиппократ(жил приблизительно между 460 и 377 г. до н.э.) оставил исторические записи обезболивании, в том числе с применением порошка из коры и листьев ивы, облегчающего головные боли и лихорадки. Чай из ивовой коры и в настоящее время применяют при всех лихорадочных заболеваниях, прежде всего таких, для которых характерны головные боли; при ревматизме и подагре.

Своё название "Аспирин" (А-ацетил, SPIR-немецкое название салициловой кислоты, IN-распространенный в фармацевтике суффикс) получил 1899 г., когда Хофман передал его в распоряжение Фридриха Байера, основателя фирмы. Сейчас Аспирин является самым распространенным в мире лекарством.

Природным источником ацетилсалициловой кислоты является ива, кора которой является природным источником салициловой кислоты. Мы зовем его ракитой, вербеной, ветлой, и этот список может быть продолжен.

Ива (Salix от кельского "Sal" - близко и "Lis-вода) содержит природный аспирин. В ивовой коре содержится целый природный комплекс биологически активных веществ(дубильные вещества, флавоны, витамины, гликозиды, различные минеральные соединения). Несмотря на горький вкус, настой ивовой коры оставался самым распространенным обезболивающим средством вплоть до конца19века, пока в1859 году химик Герман Кольбе не определил химическую структуру главного действующего компонента. Действующее вещество получил название салициловой или спираевой кислоты-аспирина.

Химическое строение аспирина:

Состав: $\text{HOOC-C}_6\text{H}_4\text{-O-COCH}_3$

Группа: ненаркотические анальгетики

Ацетилсалициловая кислота(салициловый эфир уксусной кислоты)—лекарственное средство,оказывающее анальгезирующее(обезболивающее), жаропонижающее, противовоспалительное действие. Белые мелкие игольчатые кристаллы или легкий кристаллический порошок, мало растворим в воде при комнатной температуре, растворим в горячей воде, легко растворим в спирте, растворах едких и углекислых щелочей[4].

Лекарственные формы: таблетки, таблетки, покрытые кишечнорастворимой оболочкой, таблетки шипучие.

Фармакологическая характеристика аспирина

Ацетилсалициловая кислота оказывает противовоспалительное, жаропонижающее, а также болеутоляющее действие, и её широко применяют при лихорадочных состояниях, головной боли, невралгиях и в качестве противоревматического средства. Принимают её самостоятельно и в сочетании с другими лекарственными средствами.

Противовоспалительное действие ацетилсалициловой кислоты объясняют влиянием её на процессы, протекающие в очаге воспаления: понижением активности глутаронидазы, ограничением энергетического обеспечения воспалительного процесса путем торможения образования АТФ. В механизме противовоспалительного действия имеет значение ингибирование биосинтеза простагландинов.

Жаропонижающее действие связано также с влиянием на гипоталамические центры терморегуляции. Анальгезирующий эффект обусловлен влиянием на центры болевой чувствительности, а также способностью аспирина уменьшать альгогенное действие брадикинина.

Широко применяется аспирин и как средство профилактики сердечно-сосудистых заболеваний. Небольшие дозы аспирина улучшают работу сердца –такой вывод был сделан в ходе исследования немецкими специалистами. Небольшие дозы аспирина уменьшают риск развития болезней сердца у женщин на 25%.

Отрицательное воздействие аспирина

Могут вызывать неприятные последствия в случае приёма в больших дозах. Способность сдерживать свёртывание крови может привести к кровотечениям. А поскольку аспирин–кислота, то его избыток может способствовать раздражению слизистой оболочки желудка и появлению язвы.

Полезные продукты

Мы стали получать гораздо меньше салицилатов с пищей. А между тем растения их вырабатывают именно для самозащиты. Конечно, ни один продукт не обеспечит такой же эффект, как таблетка, но благоразумное обогащение диеты однозначно полезно. Ведь даже 30 мг этого вещества в день значительно снижает риск инсульта и инфаркта, не говоря уже доказано мегоантиоксидантном действии, а значит, и способности замедлять процессы старения. Много салицилатов содержится во фруктах и специях. Не случайновсевозможныепряноститакширокоиспользуютввосточноймедицине[8].

Таблица 1. Самые богатые салицилатами продукты

№	Продукты	В 100граммах-мг
1	Мёд	2,5-11,2
2	Чернослив	6,9
3	Изюм	5,8-7,8
4	Укроп	6,9
5	Краснаясмородина	5,6
6	Малина	5,1
7	Финики	4,5
8	Чёрнаясмородина	3,6
9	Миндаль	3,0
10	Черешня	2,8
11	Абрикос	2,6
12	Апельсин	2,4
13	Ананас	2,1
14	Молотыйтмин	45
15	Порошоккарри	218
16	Гараммасала(порошок)	66,8
17	Имбирьсвежий	4,5

18	Орегано(сушеный)	66
19	Паприка(порошок)	203
20	Розмарин(сухой)	68
21	Тимьян(сухой)	183
22	Молотаякуркума(шафран)	76,4

В лабораторных условиях проведены исследования на аспирин, которые показали, что при кипячении с водой аспирин распадается на две кислоты - салициловую и уксусную, свидетельством чего служит появление характерного уксусного запаха. А также продуктами гидролиза являются фенолпроизводное и уксусная кислота. Качественной реакцией на фенолпроизводное является характерное фиолетовое окрашивание при взаимодействии с хлоридом железа (III). Наличие уксусной кислоты доказали по изменению окраски индикаторов. Поэтому частое и неправильное употребление аспирина может привести к тому, что избыток уксусной кислоты вызовет гастрит или язву желудка. А фенолпроизводные вредны для организма детей, беременных и кормящих женщин.

На основе обзора информации, а также экспериментальных данных были получены следующие результаты:

Анализ литературы показал, что аспирин – является королём среди лекарств.

В общем: аспирин–всемирно известное и всемирно используемое средство. Ацетилсалициловую кислоту также используют в промышленных целях для предотвращения процесса гниения, консервации икры, пива и т.п., а также для производства некоторых красителей...

Важно учитывать, что при длительном (безврачебного контроля)применении ацетилсалициловой кислоты могут наблюдаться такие побочные явления, как диспепсические расстройства и желудочные кровотечения; может поражаться слизистая оболочка не только желудка, но и двенадцатиперстной кишки.

В данной работе мы провели исследование свойств, строения и способов получения аспирина в лабораторных условиях. При производстве аспирина из коры ивы. На основе проведённых качественных реакций, доказали, что при гидролизе аспирина образуются фенолпроизводное(салициловаякислота) и уксусная кислота. Салициловую кислоту определили по характерному фиолетовому окрашиванию при взаимодействии с хлоридом железа(III).Наличие уксусной кислоты доказали по изменению окраски индикаторов. Таким образом, частое и неправильное употребление аспирина может привести к тому,чтоизбытокуксуснойкислотывызоветгастритилиязвужелудка.Афенолпроизводные, образующиеся при гидролизе аспирина в желудке, вредны для организма детей, беременных и кормящих женщин. Поэтому аспирином нельзя злоупотреблять в качестве лекарства. Не рекомендуется использовать аспирин и при консервировании, так как в банке с овощами хотя и будет кислая среда,но одновременно образуется и фенолпроизводное яд!

Литература

1. Малютин Б.П., Малютина Т.Б., Скобелкина Н.Б. Народный лечебник или врачевание силами природы.-М., Прибой-1997г. – 716с.
2. Регистр лекарственных средств России. Энциклопедия лекарственных средств: Ежегодный сборник. Гл. редактор Г.Л.Вышковский. – Вып. 15. -М.: -ООО«РЛС– 2008», 2008 г. – 18 с.
3. Иванов В.И.Тайны народной медицины России-Олма-Пресс-2001г.-639с.
4. Насонов Е.Л., Лебедева О.В. Новости фармации и медицины – Москва -1996г.-3-8 с.
5. Сигидин Я.А., Шварц Г.Я., Арзамасцев А.П., Либерман С.С. –Лекарственная терапия

- воспалительного процесса.-М.:Медицина. — 1988г.— 240с.
6. СидоренкоБ.А.,ПреображенскийД.В.Кардиология-т.37,№6,1997г.-657с.
7. Н.А.Дидковский, В.К.Трескунов, Г.В.Захаржевская, Н.В.Решетова«Аспириниаспириновая астма» М.:Медицина.— 2008 г.— 123 с.
8. Т. И. Насонова «Химия – союзник медицины»: - М.: Чистые пруды 2008 г. -154 с.
9. АртёменкоА.И. Органическая химия и человек:Учебник.—М.:Просвещение,2000 г.— 84 с.
10. 13.СоповаА.С.Химия и лекарственные вещества.—Л.,1982г.—72с.
11. Справочник по химии. Пособие для учащихся. М. «Просвещение», 1974 г. —64 с.
12. Малышкина В. Занимательная химия.—С-Пб,«Тригон»,1998г.—46с.
13. В. А. Храмов «Аналитическая биохимия 10-11 класс»: - Волгоград: Учитель2007 г.— 29 с.
14. Глущенко Н.Н.Фармацевтическаяхимия:Учебник/Подред.Т.В.Плетнёвой. —М.: Академия,2005г.—39с.
12. Руководство к лабораторным занятиям по фармацевтической химии: Учеб.пособие/Подред.Собровского. М.:Академия, 2007г.— 137с.

MEDICINAL PLANTS IN COSMETOLOGY

Salmenova A.A.

Academic supervisor: Zhumabayeva S. E., Associate Professor

Shokan Ualikhanov Kokshetau University, Kokshetau

salmenovaaruzhan@mail.ru

The flora of Kazakhstan has about 6000 species of higher plants. The number of medicinal plants is at least 500 species, but only about 50 species are currently used as raw materials in official medicine and about 200 in folk medicine [1].

Purpose of the article is to give the information about medicinal plants of Kazakhstan, which are used in cosmetology.

The most commonly used plants in cosmetology are chamomile, nettle, St. John's wort, sea buckthorn and others. Oils or plant extracts contained in cosmetics are much more useful for our skin and hair than synthetic components. Currently, many cosmetics are made using medicinal plants.

Chamomile pharmacy (Matricaria recutita L.) is an annual herbaceous plant of the family of Asteraceae. It grows in fields, near homes, in vegetable gardens and on weeds.

Chemical composition: dry flower baskets contain essential oil, apiin, apigenin, phytosterols, tannins and mucous substances, bitterness, vitamins, etc. Essential oil (0,1-0,8%) was found in flower baskets, which includes hamazulene, kadinen; flavonoids, nicotinic and ascorbic, caprylic, antemisinic, isovaleric, salicylic acids. coumarins, choline, phytosterols, carotene, bitterness, mucus, gum, zahara, protein substances, diaphoretic glycoside, phenolic compounds apigenin, apiin, herniarin, sesquiterpene lactones matricin and matricarin [2].

Figure 1. *Matricaria recutita* L.

Chamomile and its medicinal properties are actively used to preserve the beauty of the face and the youthfulness of the skin. Chamomile, as a medicinal plant, not only helps with skin problems, but also normalizes metabolic processes. This leads to a noticeable improvement in the appearance and condition of the skin. They give a good effect of moisturizing and softening the skin due to the content of polysaccharides, which create a moisture-retaining film on the skin. Relieve skin irritation, as well as reduce fatigue and redness of the eyes. It perfectly moisturizes, relieves inflammation and soothes, so it is an indispensable participant in many face and body creams. Chamomile helps to get rid of problems and improve the appearance of any type of hair. Their flowers help to get rid of dandruff, prevent hair loss, strengthens the hair from the roots to the tips, gives a natural shine [3,4].

Nettle dioecious (Urtica dioica L.) is a perennial herbaceous plant of the Nettle family. It grows in forests, ravines, along riverbanks, and also as a weed near housing and roads. It is found in all regions of Kazakhstan.

Chemical composition: nettle leaves contain ascorbic acid (270 mg%), carotenoids (50 mg%), vitamin K (200 mg%), B vitamins, flavonoids, tannins, phenolic carboxylic acids, phyttonicides, organic acids, urticaria, iron salts, sterols [2,5].

Figure 2. *Urtica dioica* L.

Nettle is rich in vitamins C, K, B vitamins, proteins and tannins, so it is used in cosmetics for skin and hair as a restorative, toning, stimulating supplement. Nettle extract strengthens strands and promotes growth, makes them more elastic and elastic, helps to get rid of dandruff and stop hair loss.

The most important in cosmetology are the deodorizing and disinfecting properties of nettle, which it possesses due to its constituent phytoncides. A whole complex of vitamins, chlorophyll and other useful substances of nettle revitalizes tissue cells, increases their tone and enhances metabolic processes. Due to this, nettle has a beneficial effect on the skin and the body as a whole. Nettle extract has a regenerating, healing and stimulating effect. It is also used as a decongestant. Nettle extract improves skin respiration and metabolism in it, relieves irritation,

protects from the rays of the ultraviolet spectrum A and B. Nettle extract has a beneficial effect on the structure and growth of hair, removes static electricity. It eliminates dandruff and prevents its appearance. Strengthening hair follicles, it is part of the means to combat hair loss, baldness. Stimulates hair growth, counteracts excessive greasiness of the head and early gray hair. In addition, nettle helps to keep the freshness of the color for a long time when coloring [2,6].

Sea buckthorn (Hippophae rhamnoides L.) is a shrub or small tree of the Loch family. It grows along the banks, on pebbles, in tugai, less often on slopes and cliffs. It rises in the mountains to a height of up to 2000 m. It is found in the Eastern melkosopchnik, Zaisan, Balkhash-Alakol, Altai, Tarbagatai, Dzungarian Alatau, Trans-Ili Alatau, Kyrgyz Alatau, Karatau, Western Tien Shan.

Chemical composition: sea buckthorn fruits contain carotenoids (up to 10.9 mg%): carotenes, lycopene, polycys-lycopene, zeaxanthin, phytofluin, ascorbic acid (up to 270 mg%), vitamins (B, B₂, B₆, B₁₂, E, K)...., polysaccharides (sugars and pectin substances), fatty oil (up to 13.7%), organic acids, amino acids, tannins, flavonoids, phenolic acids, steroids [6,7].

Figure 3. *Hippophae rhamnoides L.*

Sea buckthorn helps us to preserve and increase our beauty! Sea buckthorn-based products are especially effective for improving the condition of the skin and hair. In cosmetology, sea buckthorn oil and preparations based on it are used to remove age spots, freckles, as well as to whiten the skin. Sea buckthorn oil contains antioxidants and effectively fights age-related changes, such as wrinkles and loss of elasticity [3,4].

John's wort (Hypericum perforatum L.) is a perennial herbaceous plant of the *Hypericaceae* family. It grows in moist meadows in river valleys, along meadow depressions in steppes, on the edges and clearings of island forests, among shrubs, on rocky slopes and gorges of steppe mountains and in dry riverbeds. It is found in all regions of Kazakhstan

Figure 4. *Hypericum perforatum L.*

Chemical composition: The herb contains anthraquinone-hypericin, pseudohypericin. flavonoids are a hyperoside. rutin, quercitrin, isoquercitrin: catechins, leucoanthocyanidins,

tannins (10-12%). essential oil (up to 1.25%). carotenoids: resinous substances. a small amount of ascorbic acid [5].

This bright yellow plant can often be found in cosmetics. St. John's wort is rich in vitamin C, tocopherols, tannins and contains the soothing substance azulene. This composition gives St. John's wort a lot of talents. It tones the skin, has antibacterial properties. That is why St. John's wort often complements cosmetics for the care of normal and oily skin, products for acne-prone skin. Manufacturers of hair cosmetics use the strengthening ability of St. John's wort, and its property of giving hair a darker shade is used in toning agents [3].

Referenses

1. Лосева И.В. Сырьевая база лекарственных растений Казахстана и ее рациональное использование. – Караганда:ТАИС.2008. С 5.
2. Лекарственные растения Казахстана и их использование / Под ред. М.К. Кукунова.- Алматы: Гылым, 1996. С. 102-113.
3. Ауреден Л. Книга о врачебной косметике. - М.: Профиздат, 2004. С. 97-115.
4. Гуске Ф. Азбука косметики. - М.: Медицина, 2008. С.26,43,87.
5. Алексеева Г.М., Белодубровская Г.А. Лекарственное сырье растительного и животного происхождения. Фармакогнозия / Под ред. Яковлева Г.П. СПб:СпецЛит, 2006. С. 343.
6. Кадаев Г.Н., Гаммерман А.К. Лекарственные растения. М.: Просвещение. 1984. С. 75,126.
7. Биляшев Г. Флора и растительные ресурсы Казахстана. Алма-Ата: Наука. 1975. С. 78.

БӨЛМЕ ЖАҒДАЙЫНДА КИВИДІ (ACTINIDIA DELICIOSA) БИОЛОГИЯЛЫҚ ӘДІСТЕРМЕН ӨСІРУ ТЕХНОЛОГИЯСЫ

Серікбай А.Б.

Ғылыми жетекшісі: Шакиржанова И.С.- биология магистрі, Биология және оқыту әдістемесі кафедрасының әдіскері

Ш.Уәлиханов атындағы Көкшетау университеті, Көкшетау қ.

Serikbai.aizat@gmail.com

Бөлме өсімдіктерін ұнататындар үйдегі терезе төсеніштерін кәдімгі сәндік дақылдармен ғана емес, сонымен қатар жеміс беретін экзотикамен безендіре алады: цитрус жемістері, сусымалы өсімдіктер және т.б. Терезеде өсіруге болатын тропикалық өсімдіктердің бір түрі - киви. Оның екінші атауы - қытай қарлыған, бұл өсу үшін өте қолайлы жағдайлар жасай алатын жылуды жақсы көретін бұталы жеміс. Үй жағдайындағы кивиді декоративтілік, кәсіптік мақсатта пайдаланады. Қазіргі таңда құрамы дәрумендерге толы, жаңа піскен балғын өнімді тұтыну үшін пәтер тұрғындарының қызығушылықтары жоғары. Өз қолымызбен тұқымнан кивиді қалай өсіру керек [1].

Барлық тұрғындар кивиді жақсы көреді, бірақ оны өсіру үшін барлығында бақша болабермейді. Сол себепті үйде киви өсіру тамаша шешім болады.

Көптеген адамдар ашық далада киви өсіру - бұл өз дақылдарын алудың жалғыз әдісі емес және бұл жердегі жемісті өсіру тек көкөніс бақшалары, алдыңғы бақтар мен саяжайлармен шектелмейтінін біледі. Қалалық пәтерде тұрып, бақша болмаса да, кивиден мол өнім алуға болады және ол тек жазда ғана жеміс бермейді.

1-сурет. Кивиді өсіруге арналған ыдыстар

Киви — Қытайда және Қиыр Шығыстың басқа да елдерінде өсірілетін, сондай-ақ Францияда, Италияда, Жаңа Зеландияда жерсіндірілген өсімдік және оның ұсақ түк басқан, үлкендігі алхорыдай, қабығы күңгірт-қоңыр жемісі. Киви - қосүйлі өсімдік, сондықтан жеміс алғыңыз келсе, кем дегенде екі өсімдік қажет - аталық және аналық. Олар жақын арада жемісбере алмайды: әдетте киви тұқым өнгеннен кейін алтыншы жылы ғана гүлдейді.

Бұл өсімдіктің аталық немесе аналық екенін гүлденуден кейін ғана анықтауға болады, сондықтан оңтайлы нәтиже алу үшін бірнеше киви отырғызған жөн. Тұқымдық материал ретінде сіз қарапайым піскен жемістерден тұқым алуға болады, олар қазір кез келген қаладағы дүкендерде сатылады. Кез келген сорт үйде өсіруге жарамды, сондықтан тұқымдарды «пүлшікті» және «таз» жемістерден алуға болады.

Киви жүзімнің алыс туыстарының бірі болып табылады және олар шамамен бірдей жағдайларды: өсімдіктер көп жарық пен жылуды қажет етеді, сондықтан олар үйдің немесе пәтердің оңтүстік бөлігіндегі терезеге жақсы орналастырқ қажет.

Тұқымдарды өсірудің ең жақсы уақыты - ерте көктем. Тұқымның өнуі осыған байланысты, сондықтан отырғызуды кешіктірмеу жақсы. Табиғатта киви ұзақ жылы жазы бар аймақта өседі, ал үй бағбанының міндеті - оған ең қолайлы жағдай жасау[2].

2-сурет. Киви тұқымдарын отырғызу

Отырғызу материалын алу үшін сізге қажет:

- Жарты піскен киви жемісін алыңыз, одан шамамен 20 тұқым алу керек. Олар целлюлозадан толығымен босатылуы керек, әйтпесе жердегі тұқымдар шіріп кетуі мүмкін.
  - Жуу үшін тұқымдар дәкеге салынып, ағынды сумен жуылады. Мүмкіндігінше целлюлозаны кетіру үшін жууды бірнеше рет жүргізген жөн.
  - Таза тұқымдар табақшаға салынып, бірнеше сағат бойы кептіріледі.
- Әрі қарай, оларды өсіру керек, ол үшін келесі әрекеттерді орындау керек:
- Мақта жүнді табақшаға салып, оны ыстық сумен ылғалдандыру керек, оған тұқым салу

керек. Сонымен қатар, су көп болмауы керек, ол тек мақта жүнін жақсы қанықтыруы керек.

- Табақшаны күн сәулесі түсетін бөлмеге қойып, сызбалардан қорғалған шағын жылыжай жасау үшін пленкамен жабу керек. Түнде пленка алынып тасталады, ал таңертең мақта жүнін қайтадан ылғалдандыру және пленканы орнына қайта қою керек. Киви тұқымдарының алғашқы өскіндері шамамен бір аптадан кейін пайда болады.

- Көптеген жұқа ақ тамырлар пайда болған кезде, өсімдіктерді жерге көшіру керек.

Ең жақсы топырақ қоспасы тең пропорцияда шымтезек, қарашірік, құм және арнайы шымтезек болады. Тұқымдар шағын жеке шұңғыл ыдыстарға орналастырылуы керек, оларды топырақтың бетіне себіп және тағы да кішкене топырақ шашамыз. Оны тығыздау қажет емес, әйтпесе өсімдіктің бетіне өтуі қиын болады. Топырақ үнемі ылғалдануы үшін күн сайын су бүрку керек. Кейін кетуден қорғау үшін жердегі шұңғыл ыдыстардың үстіне кесілген пластик бөтелкеден жасалған шағын жылыжай орнату арқылы қамтамасыз етуге болады[3].

Үлкенірек контейнерлерге қайта трансплантациялау өсімдікте бірнеше жұп шынайы жапырақтар болған кезде жүзеге асырылады, ал топырақта шымтезек аз және қарашірік жері көбірек болуы керек. Жас өсімдіктерді өсіру кезінде олар үшін табиғи жағдайға мүмкіндігінше жақын жағдай жасау маңызды, сонда ғана жылдам өсуге қол жеткізуге болады.

3-сурет. Киви өсіруге арналған арнайы дайын топырақ

Кивиге қойылатын негізгі талаптар:

1. Жер шағын жылыжайдың шамадан тыс кептірілуіне жол бермеу мүмкін емес, сондықтан біркелкі суаруды қамтамасыз ету керек. Өсімдіктерге зақым келтірмеу және жердің бүкіл бетінің үнемі ылғалдануын қамтамасыз ету үшін әдеттегі суару ыдысынан гөрі спринклерді қолданған дұрыс. Әрбір суару кезінде судың мөлшері бірдей болуы үшін бүріккішті қанша рет басқанының нақты санын алдын ала есептеуге болады.
2. Киви ұзақ күндізгі уақытты қажет етеді, сондықтан ыдыстарды оңтүстік терезелерге қою керек. Табиғи жарық жеткіліксіз болса, күндізгі уақытты флуоресцентті шаммен ұзартуға болады. Қысқы жарықтандыру көлденең бағытта жақсы орналастырылған.
3. Жоғарғы тыңайту ретінде органикалық қосылыстар қолданылады: биогумус қажет немесе компостты қолдануға болады. Әдетте, отырғызу үшін қоректік топырақ пайдаланылса, органикалық үстіңгі тыңайту жылына бір рет жүргізілуі керек. Өсімдік үнемі қоректік заттарды алу үшін өсірілген өскіннің айналасында траншея қазып алуға болады, содан кейін оған тыңайтқыштар салынады. Суару кезінде олар бірте-бірте тамырларға ағып, сау өсуді қамтамасыз етеді.
4. Сонымен қатар, жазда күрделі минералды тыңайтқышпен қамтамасыз етіледі: үстіңгі тыңайту шамамен аптасына бір рет немесе 10 күнде бір рет қажет болады.
5. Киви жүзімі күшті болуы үшін үстіңгі жағын мезгіл-мезгіл қысып тұру керек: бұл бүйірлік процестердің пайда болуын ынталандырады.
6. Кивидің кең жапырақтары бар, сондықтан әр өсімдік бір-бірінің күн сәулесін жауыпқалмауы үшін бөлек ыдысты қажет етеді. Өскіндер өте тез шығарылады, әдетте қайта трансплантациялау бірінші жапырақтар пайда болғаннан кейін 4 апта ішінде жүзеге асырылады[4].

4-сурет. Жеміс салған киви бұтағы.

Жақсы өнім алу үшін лиананы дұрыс орналастыру керек. Ол өте көп орын алады, сондықтан оқшауланған балкон оны өсіру үшін ең жақсы орын болады. Оған лиана көтеріле алатын тірек ұйымдастыру керек, оны балконның терезесі әдемі көрінуі үшін, жақтау үшін жасауға болады. Әрбір кивидің жалпы ұзындығы 7 метрге жетуі мүмкін.

Жемістерді алу үшін гүлдер тозандануы керек: табиғатта бұл жұмысты аралар мен бунақденелілер жасайды, жылыжай мен бөлме жағдайында иесі тозандану туралы қамқорлық жасауы керек.

Егер аталық өсімдіктер тым көп болса, жеміс алу үшін оларға аналық бүршіктерді егуге болады. Жақсы өнім алу үшін 5-6 аналық өсімдікке 1 аталық өсімдік қажет, сондықтан арақатынас дұрыс болмаса, «көзді» трансплантациялау жақсы. Олар өте жақсы тамыр алады, сондықтан әдіс өнімділікті арттырады.

Жапырақтарды үнемі тексеріп отыру қажет: Саңырауқұлақтардың пайда болуын уақытында анықтау және жапырақ тақталарын тазарту шараларын қабылдау.

Киви басқа жабық өсімдіктердің зиянкестерін жұқтыруы мүмкін, сондықтан тексерулерді мүмкіндігінше жиі жүргізу керек, мүмкіндігінше өсімдіктерді басқа жабық дақылдардан алшақ ұстау керек[5].

Күзде ескі кашуды алып тастаған жөн: егер киви бұтақтары жеміс берген болса, оларды алып тастау жақсы. Бұл жаңа қашу үшін орын босатады және жеміс қартамайды: бұл көптеген жылдар бойы жеміс беруге мүмкіндік береді.

Егер киви ауызғы бөлмеде немесе окшауланбаған балконда өсірілсе, қыста жүзімді суықтан қорғау туралы қамқорлық қажет. Кесуден кейін қашу торлардан алынып тасталады, олар суық кезеңде қауіпсіз өмір сүре алатындай етіп орау керек. Көктемде оянғаннан кейін олар белсенді түрде жас өскіндер шығарады[6].

Өз бетіңізше киви өсіру, көрінетіндей қиын емес. Қытайлық қарлығын - бұл өте таңқаларлық мәдениет емес, және оған үйде қолайлы жағдай жасау арқылы өсіру әбден мүмкін. Бұл көптеген адамдар үшін әлі күнге дейін шетелде экзотикалық болып қалатын дәмді жемістермен қонақтарды таң қалдыруға мүмкіндік береді.

Пайдаланылған әдебиеттер:

1. Құлжабаева Г.Ә. «Өсімдіктер әлемі» оқу-әдістемелік кешені, Жидектер: Дидактикалық материал. - Алматы, 2011. - 16 б; ISBN 978-601-7237-31-8
2. Әлімқұлова Р.Ә., Тартенова М.А. Өсімдік – табиғат қазынасы. – Алматы: Қайнар.
3. Тарасенко В. С. Возделывание киви в России, 1999.
4. Ястребов И.И. Приусадебный сад и огород. - Фрунзе, 1990;
5. Тұрсынбек Есіркепбайұлы "Қазақстанда өсетін дақылдарды тыңайту жүйесі" 2008 жыл;
6. Биология: Энциклопедия оқу құралы

GEOGEBRA БАҒДАРЛАМАСЫ ЖӘНЕ ФРАКТАЛ ГЕОМЕТРИЯСЫ

Серіков Темірлан

Ғылыми жетекші: Карымсакова А.Ж., математика магистрі, аға оқытушы

Ш.Уалиханов атындағы Көкшетау университеті, Көкшетау қ.

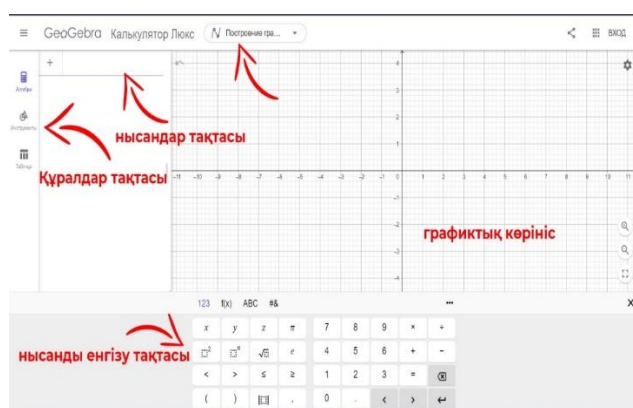
Қазіргі уақытта ғылым мен техниканың дамуына байланысты, отанымыздағы өзгерістерге, экономикамыздың тез ілгерілеп өсуіне байланысты ғылымның барлық саласында дарынды, жан-жақты, білімді, білікті тұлғалар қажет.

Сонымен, қазір әлем бойынша таралған математикалық бағдарламалар өте көп. Солардың бірі танымал Geogebra бағдарламасына тоқталайық. Geogebra - геометрия мен алгебраны байланыстыратын компьютерлік интерактивті бағдарлама. 150-ден астам елде қолданылып жатыр, 50-ге жуық тілге аударылған. Авторы – австриялық математик, PhD докторы Маркус Хохенвартер, бұл бағдарлама төңірегіндегі жұмысын 2001 жылы бастаған еді. Қазіргі уақытқа дейін 11 рет Еуропа және Американың байқауларына қатысып, жүлделі орындарға ие болған. Ол тегін бағдарлама, сондықтан оны кез келген компьютерге орнатып немесе қазіргі кездегі интернет желісі арқылы да қолдануға болады. Бұл бағдарламаны мектептептен бастап жоғарғы оқу орындарының барлығында қолдануға болады. Geogebra - геометрия, алгебра, кестелер, графиктер, статистика және арифметиканы бір жерде қолдануға қолайлы білім берудің барлық деңгейлері үшін кросс-платформалы динамикалық математикалық бағдарламасы болып саналады. Геометрия – математиканың кеңістіктік пішіндер мен қатынастарды, сондай-ақ оларға ұқсас басқа да пішіндер мен қатынастарды зерттейтін саласы. Фигуралар кеңістіктік пішіндер болып есептеледі. Ал кеңістіктік қатынастар – фигуралардың мөлшері мен орналасуын анықтайды және де бұл әлдеқайда жеңіл әрі жылдам. Кеңістіктегі фигураларды оқушылар көз алдарына елестету қиын. Стереометрия фигураларын, жазбаларын, қималарын дүниеде кездесетін нақты нәрселердің пішіндері мен қатынастары арқылы түсіндіру өте қиын. Ал бұл бағдарлама осы проблемалардың шешімі бола алады. Тіпті Еуропа елдерінде шешімі болып та және тұрақты түрде қолданыста қолданып жатыр.

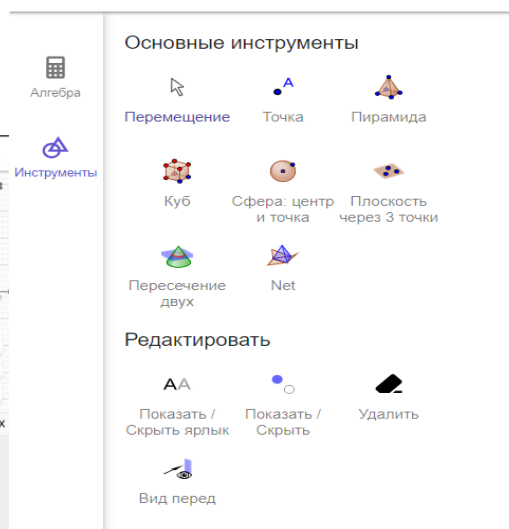
Geogebra бағдарламасы мектеп бітіруші талапкерлер мен жоғарғы оқу орнындағы студенттерге жоғары математика пәні бойынша дайындалуына зор мүмкіндік береді, математиканы үйрету мен үйренуге өте тиімді. «Geogebra» бағдарламасын қалай қолдану қажеттігін түсіндіретін бейнероликтер өте көп. Яғни, бұл дегенміз үйде отырып ақ бағдарламаның мүмкіндіктерін толық біліп анықтауымызға еш кедергілер жоқ..

"Құралдар тақтасындағы" құралдарды қолдана отырып, тінтуірді пайдаланып әртүрлі сызбалар жасауға болады. Сызбаны "графикалық көрініске" қосумен қатар, "нысандар тақтасында" тиісті координаттар пайда болады. Enter пернесін басқаннан кейін олар бірден графикалық көрініс аймағында және нысандар тақтасында пайда болады (1-сурет).

Сонымен қатар тышқанның оң және сол жақ батырмалары арқылы өзіміздің графигімізді кез келген қырынан көруге болады. "Құралдар тақтасындағы" бөлімін 2-суреттен көруге болады. Жоғарыда тұрған бөлім арқылы біз графигімізге баланысты жазықтықтан кеңістікке немесе керісінше өзгерте аламыз.

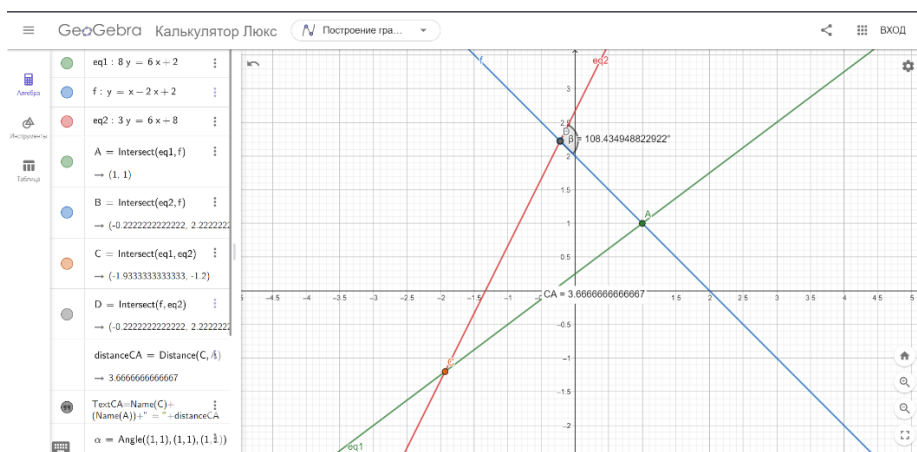

1 – сурет

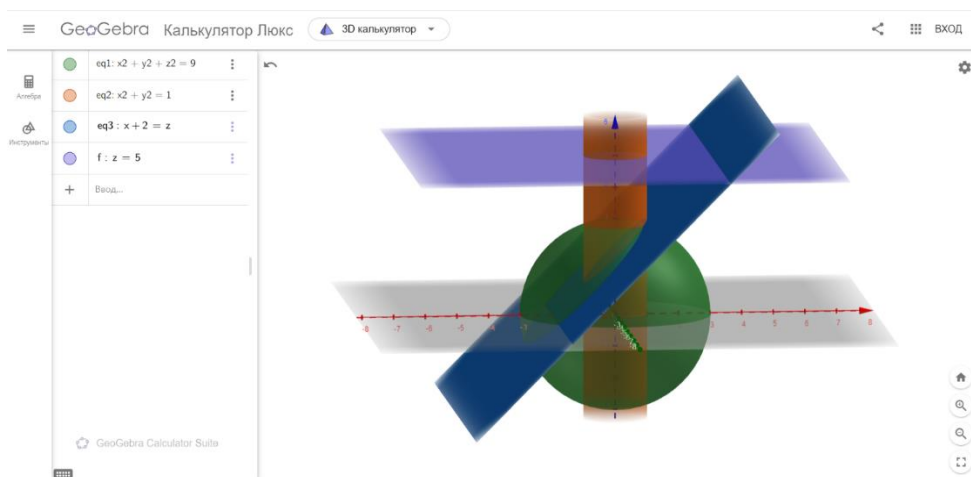

2 - сурет

Сонымен, келесі сызбалар (3, 4 суреттер) GeoGebra бағдарламасында жазықтықта және кеңістікте жасалған. Суретте көрсетілгендей бағдарламада кез келген түзулердің арақашықтығын, бұрыштарын, ауданын, көлемін, нүктелердің координаталарын және т.б. керекті мәлеметтер таба аламыз. GeoGebra бағдарламасы: жоспар құруға және стереометриялық сызбаларға, функцияларды зерттеуге, көпмүшелерді зерттеуге, теңсіздіктерді шешуге және т.б. мүмкіндік береді.

3-сурет

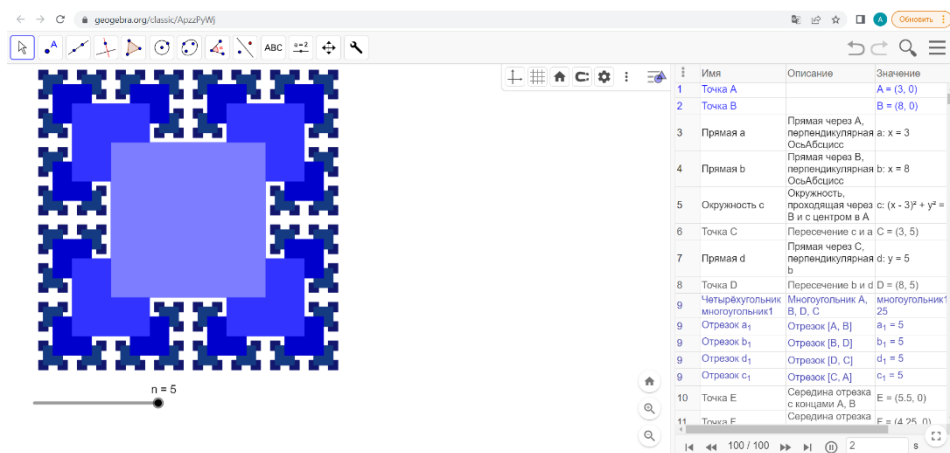
4 -сурет

Бұл жерде Geogebra жоғары білім беру нысандарындағы пайдасы жайлы ой қозғайық. Геометрияны жиі суық және құрғақ деп атайды. Мұның бір себебі - оның бізді қоршап тұрған барлық нәрсені: бұлт, тау, ағаш немесе теңіз жағалауын сипаттай алмауы. Бұлттар сфералар емес, таулар конустар емес, және найзағай түзу сызыққа таралмайды. Біз үшін үлкен қуаныш қазіргі әлемде жаңа геометрия – фрактал геометриясы пайда болды. Фракталдардың ашылуы тек геометрияда ғана емес, физика, химия, биология, біздің өміріміздің барлық саласында төңкеріс жасады.

Фракталдық геометрияға қысқаша толтала кетсек. Фракталдық нысандарға деген қызығушылық 20 ғасырдың 70-ші жылдарының ортасында жанданды. Фракталдық геометрияның пайда болуы 1977 жылы Мандельброттың "табиғаттың фракталдық геометриясы" кітабының шығуымен байланысты болды.

Сонымен фрактал дегеніміз не? Фрактал-бірнеше бөліктен тұратын геометриялық фигура, олардың әрқайсысы толық фигураға ұқсас. Фракталдың кішкене бөлігінде бүкіл фрактал туралы ақпарат бар. Бүгінгі таңда "фрактал" сөзі көбінесе құрылымның графикалық бейнесін білдіреді, ол үлкенірек масштабта өзіне ұқсас.

Фракталдар геометриялық және стохастикалық болып бөлінеді. Геометриялық фракталдар басқаша классикалық деп аталады. Олар ең көрнекі болып табылады, өйткені олар масштаб өзгерген кезде өзгермейтін қатаң өзіне өзі ұқсастыққа ие. Бұл фракталды қаншалықты жақындатсаңыз да, сіз бірдей үлгіні көресіз дегенді білдіреді (5-сурет).

5-сурет

Стохастикалық фракталдар.

Итеративті жүйеде кез-келген параметрлер кездейсоқ өзгеретін фракталдар стохастикалық деп аталады. "Стохастизм" термині грек сөзінен шыққан, "болжам" дегенді білдіреді.

Бұл табиғи заттарға өте ұқсас нысандарды алады-асимметриялық ағаштар, кесілген жағалау сызықтары және т.б. екі өлшемді стохастикалық фракталдар рельефті және теңіз бетін модельдеуде қолданылады.

Бұл фракталдар рельефтер мен теңіздердің бетін, электролиз процесін модельдеуде қолданылады. Фракталдардың бұл тобы Джорджия технологиялық институтының қызметкері Майкл Барнслидің еңбектерінің арқасында кең таралды.

"Плазма"фракталдарының осы класының типтік өкілі.

- Қазіргі әлемдегі фракталдардың рөлі өте зор.
- Фракталдарды зерттеудің өзектілігінің пайдасына сенімді дәлелдер оларды қолдану саласының кеңдігі болып табылады.

Фракталдық геометрия - адам танымының заманауи, өте қызықты саласы. Фракталдық геометрияның пайда болуы адамның жалғасып келе жатқан эволюциясының және оның әлемді тану тәсілдерінің кеңеюінің дәлелі болса ал бұл саланың дамуына осындай Geogebra секілді бағдарламалар арқылы үлкен жаңалықтар ашатыны сөзсіз.

Сонымен, GeoGebra бағдарласын жақсы көмекшісі деп қорытынды жасауға болады. Сабақта бағдарламаны қолдану математиканы оқыту әдістемесін жаңаша құруға, оқушылардың қызығушылықтарын кеңейтуге, өзін-өзі бақылау дағдыларын дамытуға, пәндік және оқу міндеттерінің аясын кеңейтуге, сабақта эмоционалды стрессті азайтуға мүмкіндік береді. Дәстүрлі оқыту әдістері мұндай үлкен нәтижеге қол жеткізуге кепілдік бермейді. Сол себепті қазіргі білім жүйелерінде жаңа технологияларды пайдалану негізгі бағыт деп есептеліп отыр. Осыны ескере отырып жаңа заман талабын ескере отырып алға қарай еш қорқынышсыз жылжуымыз қажет.Қазіргі кезде бұл бағдарлама жайлы барлығы білгенмен қолданысқа келгенде әлі де сұрақтар көп туындайды. GeoGebra ортасын дұрыс пайдалану арқылы оқу процесі әр түрлі және қызықты болады, бұл студенттерді осы немесе басқа тапсырманы орындауға итермелейді.

Осындай бағдарламаларды меңгерген әрбір оқушы заман ағымына сәйкес талапқа сай білім нәрімен сусындаған еліміздің болашақта жаңа технологияларды меңгере отырып, білімді, зерек, тәрбиелі ұрпақ өседі деп ойлаймын.

Әдебиет

1. Википедия желісі (<https://www.wikipedia.org/>)
2. Основы фрактальной геометрии и фрактального исчисления/ от. ред. Ю.Б. Башкуев, -2013. (<http://ipms.bscnet.ru/publications/src/2013/FractGeomet.pdf>)
3. Математика және физика ғылыми-әдістемелік журнал. - No1. - 2005 ж.
4. Альманах современной науки и образования журналы. - No1. - 2013 ж.

ОПРЕДЕЛЕНИЕ КОНЦЕНТРАЦИИ УГАРНОГО ГАЗА (СО) В АТМОСФЕРНОМ ВОЗДУХЕ РАСЧЁТНЫМ МЕТОДОМ ВБЛИЗИ НЕКОТОРЫХ УЛИЦ Г. КОКШЕТАУ

Соколовская А. В.

Научный руководитель: Грабовская Н. И., магистр биологии, лектор
НАО «Кокшетауский университет им. Ш. Уалиханова», кафедра горного дела, строительства
и экологии, г. Кокшетау,
sokolovskaya_ali@mail.ru

Здоровье людей, проживающих в условиях урбоценоза, во многом зависит от степени чистоты атмосферного воздуха. Поэтому не вызывает сомнения необходимость систематического контроля степени его загрязнённости. Контроль можно осуществлять разными способами, как инструментальными, так и расчётными с помощью специально разработанных методик. Например, в г. Кокшетау на территории метеостанции в 500-1000 метрах на юго-запад от микрорайона пятиэтажных домов и в 2-3 км от трассы Кокшетау-Петропавловск, функционирует один ручной пост по контролю загрязнения воздуха. С помощью специального оборудования там измеряется концентрации взвешенных веществ, диоксида серы, оксида углерода и диоксида азота в атмосфере. Полученные данные фиксируются, а их средние показатели отражаются в ежемесячных, ежеквартальных и полугодовых изданиях под названием «Информационный бюллетень о состоянии окружающей среды Республика Казахстан». Степень загрязнённости некоторыми соединениями, можно определить расчётными методами, например, степень загрязнения атмосферы угарным газом (СО) [1, с.190-205]. Известно, что основными передвижными источниками загрязнения атмосферного воздуха городов, является автотранспорт, на долю которого приходится 60 – 80 % всех выбросов [2, с.138]. При этом чётко прослеживается тенденцию ежегодного прироста числа автомобилей, что ещё более усугубляет проблему загрязнённости атмосферы городов. Ежегодно каждый автомобиль пробегает в среднем 15 тыс. км. При сгорании необходимого для этого топлива, атмосфера истощается на 4350 кг кислорода, при этом в неё вместе с выхлопными газами выбрасывается 3250 кг углекислого газа, 93 кг углеводов, 7 кг окислов азота и 530 кг окиси углерода [3, с.54]. Фоновая концентрация окиси углерода в атмосфере составляет 0,01 – 0,9 мг/м³. СО – бесцветный газ, не имеющий запаха, образующийся при неполном сгорания углеводов (нефти, газа, угля и пр.), что происходит при недостатке кислорода и при низких температурах. 65% всех выбросов СО приходится на транспорт, остальные – на стационарные источники (промышленные предприятия, бытовой сектор и мелкие потребители). В естественных условиях СО рассеивается, однако в урбоценозах его рассеиванию препятствуют различные специфические для городской среды факторы – автомобильные пробки, температурные инверсии, низкие скорости ветра в связи с застройкой высотными зданиями и др. Поэтому СО в значительных количествах накапливается в приземном слое. Его токсичность определяется способностью прочно соединяться с молекулой гемоглобина с образованием карбоксигемоглобина, что блокирует поступление кислорода в кровь. Сильные головные боли, слабость, тошнота, спутанность сознания – всё это симптомы интоксикации окисью углерода, а при высоких концентрациях и длительных экспозициях возможен летальный исход вследствие кислородного голодания головного мозга [4, с.234].

Оксид углерода (CO) («угарный газ») является одним из наиболее токсичных, но, в то же время и легко определяемым загрязнителем, который может служить своего рода индикатором загрязнённости атмосферы и другими соединениями [3, с.112]. В рамках изучения дисциплины «Промышленная экология» была дана оценка уровня загрязнения атмосферного воздуха отработанными газами автомобилей вблизи проезжей части некоторых улиц г. Кокшетау, таких как проспекта Абылай-хана в точке его пересечения с ул. М. Габдулина и Ж. Саина (рис.1). При этом была применена формула оценки концентрации окиси углерода (КСО) (Бегма и др., 1984; Шаповалова, 1990) [5, с.56; 6, с.88].

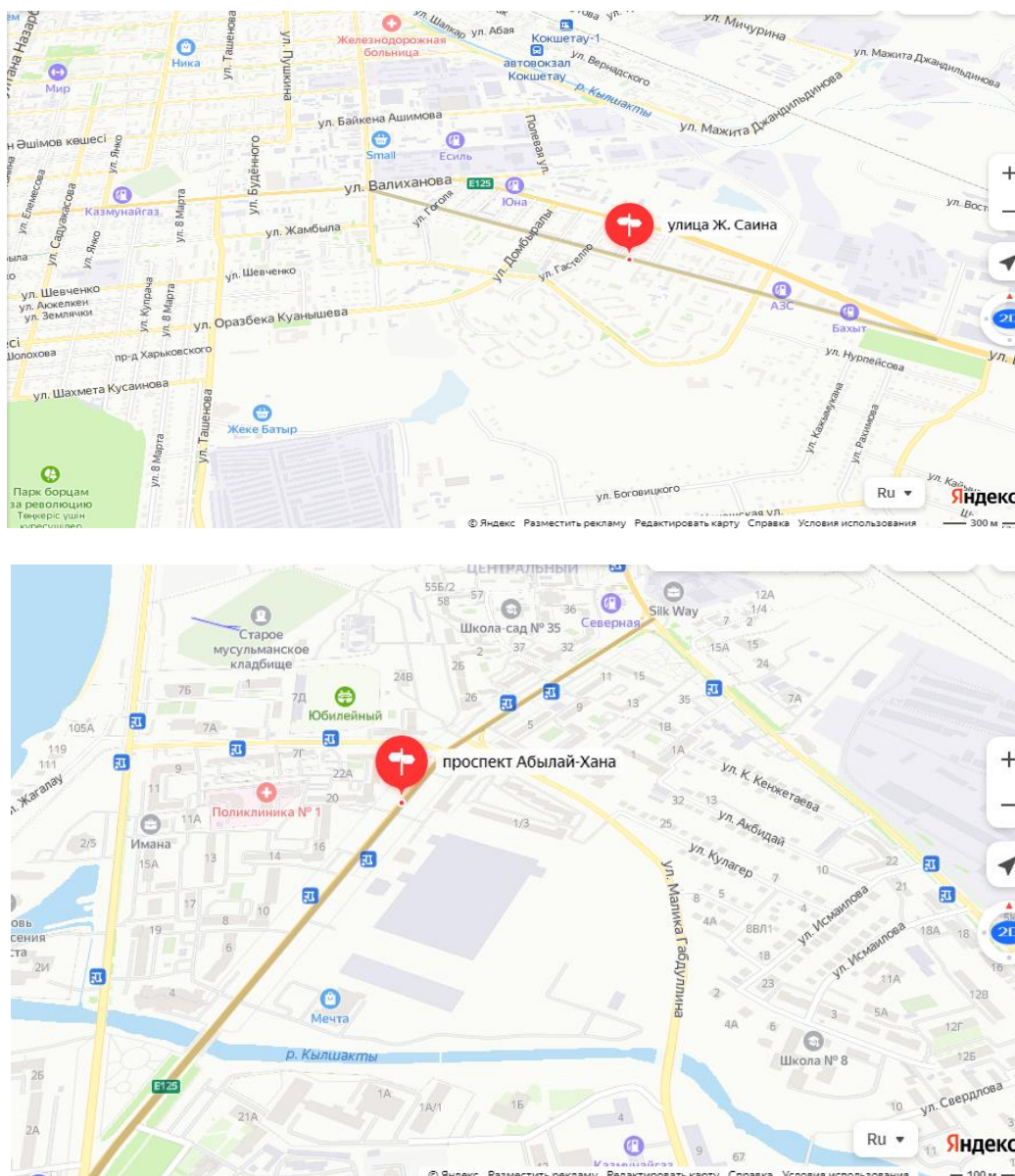

Рис.1 Точки определения качественного состава автомобилепотока и загруженности улиц автотранспортом, г. Кокшетау.

Для проведения расчётов были собраны данные о количественном и качественном составе автомобилепотока указанных выше улиц, произведён анализ и дана оценка уровня загруженности улиц согласно ГОСТу 172.2-03-87 [7], которая оказалась низкой на улице Ж. Саина (около 1,5 тыс. авт./сут.) и средней на проспекте Абылай-хана (более 8 тыс. авт./сут.)

Расчет концентрации окиси углерода производился по формуле Шаповалова, (1990) [6, с. 56]:

$$K_{CO} = (0,5 + 0,01N \cdot K_T) \cdot K_A \cdot K_y \cdot K_c \cdot K_v \cdot K_{п}, \text{ где}$$

K_y – продольный уклон дороги, K_c – скорость ветра, K_v – влажность воздуха, K_A – аэрация местности, $K_{п}$ – наличие пересечений (перекрёстков) на дороге, N – интенсивность движения автомобилей (авт./час), $0,5$, мг/м^3 – фоновое загрязнение воздуха нетранспортного происхождения, K_T – коэффициент токсичности автомобилей различных типов по выбросам в атмосферный воздух окиси углерода.

Результаты проведённых расчётов представлены в таблице и на рисунке 2.

Таблица. Степень загрязнения атмосферного воздуха угарным газом (CO) вблизи проезжей части улиц г. Кокшетау.

Название улицы	Концентрация CO	ГОСТ 12.1.005-88, ПДК углерода окиси в воздухе [8, с.38]	Степень превышения ПДК
Ж. Саина	4,4 мг/м^3	5 мг/м^3	не превышает
пр-т.Абылай-хана	12,7 мг/м^3		в 2,5 раза

Рис. 2 Содержание окиси углерода (CO) в атмосферном воздухе вблизи проезжей части улиц г. Кокшетау.

Согласно результатам исследования, уровень CO в атмосферном воздухе вблизи проезжей части улиц Ж. Саина и проспекта Абылай-хана коррелирует со степенью загруженности автотранспортом. Так, на улице Ж. Саина, где загруженность низкая, концентрация CO не превышает ПДК и составляет $4,4 \text{ мг/м}^3$, а на проспекте Абылай-хана вблизи пересечения с ул. М. Габдуллина, где была определена средняя интенсивность автомобилепотока, концентрация монооксида углерода составила $12,7 \text{ мг/м}^3$, что более чем в 2,5 раза превышает установленную для данного загрязнителя ПДК.

Литература

1. Федорова А.И., Никольская А.Н. Практикум по экологии и охране окружающей среды. – М: Владос, 2003. – 287 с.
2. Лобанов А.И., Шефер И.В. Натуральные и стоимостные оценки загрязнения атмосферного воздуха индивидуальным автотранспортом г. Красноярск // Вестник КрасГУ. – 2004. - № 3. – С. 138-143.
3. Аксёнов И.Я., Аксёнов В.И. Транспорт и охрана окружающей среды. – М.: Транспорт, 1986. – 176 с.
4. Реакция организма человека на воздействие опасных и вредных производственных факторов (метрологические аспекты), справочник в 2-х томах под ред. Б. В. Бирюкова. - М.: Издательство стандартов, 1992. – 370 с.
5. Бегма И.В., Кисляков В.М. и др. Проектирование автомобильных дорог. – К.: КАДИ, 1984. – 154 с.
6. Шаповалов А.Л. Оценка уровня загрязнения атмосферного воздуха отработавшими газами автомобилей. – М.: Транспорт, 1990. – 160 с.
7. ГОСТ 17.2.2.03-87 Охрана природы. Атмосфера. Нормы и методы измерений содержания окиси углерода и углеводородов в отработавших газах автомобилей с бензиновыми двигателями / [Электронный ресурс]. — Режим доступа: — URL: <http://docs.cntd.ru/document/1200005818>
8. ГН 2.1.6.3492-17 Предельно допустимые концентрации (ПДК) загрязняющих веществ в атмосферном воздухе городских и сельских поселений. – М.: Федеральный центр эпидемиологии Роспотребнадзора, 2019. – 55 с.
9. Якубовский Ю. Автомобильный транспорт и защита окружающей среды. – М.: Транспорт, 1979. – 312 с.

«ИЗУЧЕНИЕ ВОЗМОЖНОСТИ ПОЛУЧЕНИЯ СОРБЕНТОВ НА ОСНОВЕ РОГОЗА ШИРОКОЛИСТНОГО (TYRNA LATIFOLIA)»

Солопова Е.А.

Научный руководитель: Нурмухамбетова Н.Н.

к.х.н., и.о.доцента, зав. кафедры химии и биотехнологии
Кокшетауский университет им.Ш.Уалиханова, г. Кокшетау
Yekaterina.solopova@mail.ru

Современные тенденции развития промышленности оказывают негативное воздействие на окружающую среду, что требует активных действий по утилизации и очистке загрязнений. Темпы влияния объектов химических и нефтехимических отраслей промышленности на экологию и человека приводят к необратимому загрязнению биосферы Земли: почвы, атмосферы, а также водных ресурсов.

В настоящее время большое внимание уделяется развитию физико- химического метода очистки воды от различного рода загрязнений. Одним из которых является наиболее эффективный и рациональный метод – сорбционный. К преимуществам данного метода относится возможность удаления различных примесей и их концентрация после обработки сорбентов, отсутствие вторичных загрязнений и управляемость процессом .

Возникает вопрос поиска материалов, пригодных для изготовления оптимальных сорбентов с минимальными затратами. С каждым днем возрастает роль новых природных сорбентов на основе растительного сырья применяемая как альтернатива дорогим синтетическим сорбционным материалам. В данной диссертационной работе в качестве сырья для разработки сорбента предлагается высшее водное растение – рогоз широколистный, способный поглощать из окружающей среды загрязняющие вещества. Рогозы имеют хаотично распределённые тонкие нити и структуру, позволяющую загрязнениям взаимодействовать с

большой поверхностью в единицу времени. Высшие водные растения могут извлекать из воды тяжелые металлы, органические вещества, очищать воду от нефти и нефтепродуктов.

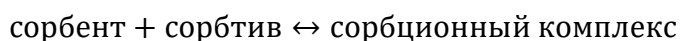
Самым опасным загрязнением из всех является загрязнение нефтью и нефтепродуктами, которое приводит к гибели рыб, водных микроорганизмов и растений. Увеличивается число нефтяных розливов, происходящее при всех этапах добычи, переработки, хранения и транспортировки нефти и нефтепродуктов. Поэтому процесс ликвидации нефти с поверхности воды требует, в первую очередь, организацию постоянного мониторинга и разработку методов изучения процессов и аппаратов очистки нефтяных загрязнений.

В настоящее время основной тенденцией совершенствования методов водоочистки является повышение эффективности их качественных свойств. Классификация физико-химических методов очистки вод (реагентный метод, флотация, коагуляция, ионообменная очистка) предлагает более простой, доступный и эффективный метод – сорбционный [3].

Сорбционный метод (от латинского «sorbeo» – поглощать, втягивать) – это гетерогенный процесс самопроизвольного поглощения твердым телом или жидкостью веществ из окружающей среды.

Сорбент (от лат. sorbens – поглотитель, в родительном падеже sorbentis – поглощающий) – это жидкость или твердое тело, обладающее способностью избирательного поглощения (сорбции) из окружающей среды газов, паров или растворённых веществ. Поглощающее тело называется сорбентом, поглощаемое им вещество – сорбтивом (или сорбтивом). Поглощение вещества из газовой среды всей массой твёрдого тела или расплава называется окклюзией.

В зависимости от степени прочности связывания сорбтива сорбентом сорбция может быть обратимой и необратимой. В случае обратимости в системе устанавливается равновесие, характеризующееся константой сорбционного равновесия (K_c):

$$K_c = \frac{k_{\text{сорбции}}}{k_{\text{десорбции}}} \quad (1),$$

если $K_c \gg 1$, то преобладает процесс сорбции,
если $K_c \ll 1$, то преобладает процесс десорбции [4].

В зависимости от механизма сорбции различают адсорбцию, абсорбцию, хемосорбцию, капиллярную конденсацию и десорбцию.

Адсорбция – это самопроизвольно протекающий диффузионный процесс взаимодействия двух фаз – твердого тела – адсорбента и газа, пара или растворенного вещества – адсорбтива, происходящий поглощением газа, пара или растворенного вещества поверхностью твердого тела.

В таблица 1 приведена классификация типов пор адсорбента по М.М. Дубинину:

Таблица 1 – Классификация пор адсорбентов по размерам

Тип пор	Средний радиус пор, нм	Объем пор, см ³ /г	Удельная поверхность, м ² /г
Микропоры	4 ÷ 6	0.25 ÷ 0.6	350 ÷ 850
Мезопоры	13 ÷ 1600	0.02 ÷ 0.2	20 ÷ 100
Макропоры	более 1600	0.2 ÷ 0.8	0.5 ÷ 2

В современной химической технологии и в решении экологических проблем стоит актуальная задача поиска эффективных и безопасных технологий очистки вод и почв. Загрязнение воды и почвы приводит к их деградации, к исчезновению редких животных и растений, огромному количеству болезней и т.д. Одним из универсальных способов глубокой и эффективной очистки вод от загрязняющих веществ является сорбционный метод.

Сорбенты могут принимать широкий спектр химических форм и различных геометрических структур поверхности. Это отражается в широком спектре их применения. Основные типы адсорбентов, имеющих практическое значение для окружающей среды, содержат углеродные адсорбенты (активные угли, активированные углеродные волокна, углеродные молекулярные сита, мезоуглеродные микрошарики, углеродистые наноматериалы), минеральные адсорбенты (силикагели, активированный оксид алюминия, оксиды металлов, гидроксиды металлов, цеолиты, глинистые минералы, столбчатые глины, пористые глинистые гетероструктуры, неорганические наноматериалы) и такие твердые вещества, как синтетические полимеры, металлоорганические микропористые и мезопористые материалы, композитные адсорбенты и так называемые смешанные адсорбенты. Сильные усилия также направлены на разработку и более широкое применение метода, который касается производства новых сорбентов с подходящими физико-химическими свойствами.

Сорбенты имеют широкий спектр применения, их используют почти во всех областях промышленности, в сельском хозяйстве и в медицине. В первую очередь применение сорбентов обусловлено очисткой не только воды, но и окружающей среды от загрязняющих веществ.

Загрязнение природных вод природными и антропогенными радионуклидами является серьезной проблемой. Эффективные, соответствующие и экологичные технологии необходимы для смягчения этой проблемы. Могут быть использованы природные материалы, которые могут помочь в восстановлении и снижении миграции радионуклидов при реализации зеленой технологической концепции.

Сорбенты — это материалы, которые также находят применение в качестве медицинских препаратов. Они обладают ПС для извлечения из организма газов, токсинов, алкалоидов, гликозидов. Впервые (еще со времен Гипократа) из разнообразия сорбентов выделил активированный уголь для лечения желудочно-кишечного тракта (то есть внутрь) и для наружного применения с целью устранения различных высыпаний на коже. Но, сведения о об этом исчезли, и только лишь в начале 30-х годов XX века снова возобновился интерес к этим препаратам. С 50-х годов снова началось развитие этого направления.

Энтеросорбент (энтеро – внутрь и сорбент – впитывать) — сорбент, применяемый для профилактики и лечения различных желудочно-кишечных заболеваний [45]. Энтеросорбенты применяются для людей и для животных. Особенно для сельскохозяйственных животных, которые подвержены кормовым отравлениям, возникающим вследствие вынужденного скармливания недоброкачественными кормами. Основным показателем эффективности энтеросорбента является его способность создавать поглощающую поверхность. Самый простой энтеросорбент- древесный АУ из аптек (карболен) образует поглотительную поверхность в 1,5-2,0 м² на 1 грамм сорбента. Другие эффективные сорбенты имеют следующие показатели: Микосорб – 15-20 м²/г, Полифепан — 15-20 м²/г, Полисорб ВП — 150 м²/г. Предлагаемые нашей компанией [кокосовые энтеросорбенты Shelltic Es](#) и [Shelltic Ep](#) имеют площадь поверхности 800-1000 м²/г, что на сегодняшний день является максимально возможным показателем для сорбентов этого класса.

Получение новых сорбционных материалов дает возможность решать современные экологические проблемы, связанные с антропогенным загрязнением различных объектов окружающей среды. В связи с этим в данной работе изучена возможность получения сорбента на основе высшего водного растения - рогоза широколистного и рассмотрена возможность его применения для очистки водоемов от разливов нефти и нефтепродуктов.

По результатам исследования предлагаются следующие выводы:

1. Впервые получены волокнистые сорбенты из водного растения – рогоза широколистного (*Typha latifolia*), изучена характеристика растения, проведена сравнительная характеристика гибридов рогоза широколистного, модификация сорбента водным раствором гидроксида натрия NaOH (наиболее щадящий щелочной метод модификации, который не разрушает природные свойства водного растения, повышает физико-химические свойства и эффективность сорбции нефтепродуктов). Для изучения поверхности модифицированных образцов сорбентов исследована морфология и структура сорбентов на основе рогоза широколистного методом сканирующей электронной микроскопии (СЭМ).

2. Физико-химическими методами в статистических условиях определены основные нефтепоглощающие свойства сорбента:

- по результатам определения водопоглощения сорбент оставался на поверхности воды, что свидетельствует о его гидрофобности.

- по определению плавучести (флотирруемости) сорбент показал наибольшее значение по отношению к дизельному маслу – 24,22 г.

- определение сорбционной емкости полученных сорбентов показало, что волокнистым сорбентом лучше всего поглощаются дизельное топливо и дизельное масло.

3. По результатам экспериментальных исследований выявлена эффективность сорбции нефти и нефтепродуктов. Наибольшую эффективность 98- 99 % имеет сорбент поглотивший дизельное масло и дизельное топливо. По этим значениям большую величину статистической обменной емкости и коэффициент распределения имеет сорбент по отношению к дизельному маслу 3,24 и 32,4 соответственно.

СПИСОК ИСПОЛЬЗОВАННЫХ ИСТОЧНИКОВ

1. Фонарева К.А. Сорбция нефтепродуктов полиэтилентерефталатным волокном и его регенерация центробежным способом [Текст] : автореф. дис. ... канд. техн. наук : 05.17.08 / К. А. Фонарева. - Уфа, 2017. - 24 с. : ил. - Библиогр.: 22-23 с.

2. Сироткина Е.Е., Новоселова Л.Ю. Полипропиленовые волокнистые материалы для сорбции нефти и нефтепродуктов с поверхности воды// Защита окружающей среды в нефтегазовом комплексе. -2005. - №10.- С. 14-21.

3. Рябчиков Б.Е. Современные методы подготовки воды для промышленного и бытового использования. – М.: ДеЛи принт, 2004. – 328 с.

4. Литвинова Т.Н., Выскубова Н.К., Слинькова Т.А., Балачевская О.В. «Основы коллоидной химии: поверхностные явления, коллоидные растворы, растворы ВМС», Краснодар- 2010-17 с.

5. Поконова Ю.В., Заверткина Л.И., Грабовский А.И. Углеродные адсорбенты из продуктов переработки твердого топлива // Химия твердого топлива. - 1990. - №3. - 80 - 88 с.

6. Ягодовский В. Д. "Адсорбция"-М.: БИНОМ. Лаборатория знаний, Учебник для высшей школы.- 2005.- 216 с.

7. Плановский А.Н. Процессы и аппараты химической и нефтехимической технологии Издание №3-2007. - С.385

8. Сугак А. В. Процессы и аппараты химической технологии М.: Химия, 2005.

9. Баранов Д.А., Кутепов А.М. Процессы и аппараты: учебник для студ. учреждений сред. проф. образования- 2-е изд., - М.: Издательский центр «Академия», 2005.- 60 с.

10. Литвинова Т.Н., Выскубова Н.К., Слинькова Т.А., Учебно-методическое пособие «Основы коллоидной химии», Краснодар- 2009- 28 с.

11. Wang J. Effect of kapok fiber treated with various solvent on oil absorbency/ J. Wang, Y. Zheng, A. Wang// Industrial Crops and Products.- 2012. Vol. 40.-P. 178-184.

12. Кашеева П.Б. Создание новых функциональных материалов для очистки водных сред от нефти и нефтепродуктов. Экология (химия).- 2014.-14 с.

13. Гуридов С.А., Трошина Е.А. «Изучение возможности использования твердого продукта пиролиза в процессе сорбционной очистки сточных вод», 2005.- 5 с.
14. Ананьева Т.А., Волков Ф.В., Назарова Е.В. Сорбционно-активный материал для очистки воды от нефтепродуктов; опуб. 28.05.2001, Россия №4.-2 с.: ил.
15. Бордунов В.В., Коваль Е.О., Соболев И.А. Полимерные волокнистые сорбенты для сбора нефти // Нефтегазовые технологии. -2000.- №6.- 30-31 с.
16. Стрепетов И.В., Москвичева Е.В. Использование сорбентов на основе отходов полимерных материалов для очистки сточных вод от нефтяных загрязнений- 2006.- 1-6 с.
17. Лурье А.А. Сорбенты и хроматографические носители.- М.: Химия, 1972.- 320 с.
18. Желтов М. Сорбенты в борьбе с нефтеразливами/ М.Желтов// Акватерм.- 2012.- №1(65).-98-101 с.
19. Долгих О.Г. Получение нефтесорбентов карбонизацией / О.Г. Долгих, С.Н. Овчаров // Экология и промышленность России.-2009.-№11.- 4-7с.
20. Тыртышный О.А. Тыртышная Е.В. Гура Д.В. "Получение сорбентов карбонизацией рисовой шелухи для очистки воды от нефтепродуктов" Ук. гос. хим.- технол. ун-т, г.Днепропетровск, 2013- 308 с.
21. Егорова Е.Ю. Получение сорбента из скорлупы кедрового ореха методом низкотемпературной обработки/ Е.Ю. Егорова, Р.Ю. Митрофанов, А.А. Лебедева//Ползуновский вестник.-2007.-№3.-35-39 с.
22. Кузнецов Б.Н. Актуальные направления химической переработки возобновляемой растительной биомассы/ Б.Н. Кузнецов// Химия в интересах устойчивого развития.-2011.-Т. 19, №1.-77-85 с.
23. Семенович А.В. Сбор проливов нефтепродуктов модифицированной корой хвойных пород/ А.В. Семенович, С.Р. Лоскутов, Г.В. Пермякова // Химия растительного сырья.-2008.-№2.- 113-117 с.
24. Кучин А.В. Способ получения абсорбента для очистки водных поверхностей от загрязнений нефтепродуктами; Институт химии КОМИ научного центра Уральского отделения РАН.- №97110494/25- Электронная версия печ. публ.- Режим доступа: <http://www.fips.ru/>
25. Филина Н.А. Исследование сорбционных свойств древесных отходов для сбора нефтепродуктов с последующей утилизацией их в виде топливных брикетов/ Н.А.Филина, С.Я. Алибеков// Экология и промышленность России.- 2012.-№4.- 56-58 с.
26. Ксеник Т.В. Новый сорбент для очистки сточных вод от органических загрязнений/ Т.В. Ксеник, А.А. Юдаков, А.В. Перфильев// Экология и промышленность.- 2009.- №4.- 19- 21 с.
27. Дейнеко И.П. Утилизация лигнинов: достижения, проблемы и перспективы// Химия растительного сырья.-2012.-№1.- 5-20с.
28. Хлесткин Р.Н. О ликвидации разливов нефти при помощи растительных отходов/ Р.Н. Хлесткин, Н.А. Самойлов// Нефтяное хозяйство.-2000.- №7.- 84-85 с.
29. Кудайбергенов К.К. Углеродные сорбенты для ликвидации аварийных розливов нефти /К.К.Кудайбергенов, Е.К. Онгарбаев, З.А. Мансуров// Физика и химия углеродных материалов. Нанотехнология: материалы VI Международной симпозиума№- Алматы, 2010.- С. 119- 122.
30. Бордунов В.В. Полимерные волокнистые сорбенты для сбора нефти / В.В. Бордунов, Е.О. Коваль, И.А. Соболев// Нефтегазовые технологии.-2006.-№6.- С. 30-31.
31. Лигнин гидролизный (Lignin hydrolised): инструкция, применение и формула. Энциклопедия лекарств и товаров аптечного ассортимента. РЛС Патент.- Инструкция, применение и формула. Источник: <http://himya.ru/lignin.html>
32. Консейсао А.А. Сорбент «DULROMABSORB» для сбора нефтепродуктов с мест аварийных разливов/ Консейсао А.А., Самойлов Н.А., Хлесткин Р.Н.// Химия и технология топлив и масел, 2007.-№2.- С. 42-46.

33. Есенкова Н.П., Михалькова А.И., Бачерникова С.Г. Нетканые сорбенты для сбора разливов нефтепродуктов и экспресс- метод определения их сорбционной емкости/ НефтьГазПромышленность №3, 2004.
34. Технология сбора нефти с места аварийного разлива при помощи макропористого технического углерода /Р.Н. Хлесткин [и др.]/ Нефтяное хозяйство.-2005.-№ 11.-С.111-113
35. Бембель В.М., Госсен Л.П. и др., Теоретические и практические основы физико – химического регулирования свойств нефтяных дисперсных систем, изд. ИХН СО РАН, Томск, 1997, с.117.
36. Щеголева Г.С., Сироткина Е.Е., Междунар. Симпозиум “Контроль и реабилитация окружающей среды”, Томск, 1998, с. 179.
37. В.И. Коробкин, Л.В. Передельский Экология. Ростов н/Д: изд. «Феникс», 2008.
38. Dąbrowski A., Bülow M., Hubicki Z., Robens E. (2003) Novel Environmental Sorbents and Methods for their Characterization. In: Barany S. (eds) Role of Interfaces in Environmental Protection. NATO Science Series (Series IV: Earth and Environmental Sciences), vol 24. Springer, Dordrecht
39. О.А. Mikhailova, T.Z. Lygina, Study of structure and properties of native and activated natural mineral sorbents - 2010, published in Fizikokhimiya Poverkhnosti i Zashchita Materialov, 2010, Vol. 46, No. 2, pp. 199–207.
<https://link.springer.com/article/10.1134/S2070205110020115>
40. М.Я. Шигапов, А.Р. Гатаулина, А.В. Герасимов, Н.А. Улахович, М.П. Кутырева, Гиперразветвленные функционализированные полиэфиры для создания перспективных химически модифицированных сорбентов, опубликовано в «Перспективных материалах», 2017, № 9, с. 30–39.
41. Vasil’ev, L.L., Kanonchik, L.E. & Mishkinis, D.A. J Eng Phys Thermophys (1999) 72: 884. <https://doi.org/10.1007/BF02699410>
42. Manciu I., Dumitrescu L., Bogatu C., Draghici C., Lucaci D. (2018) Компост на основе отходов биомассы, используемых в качестве биоудобрений или сорбентов. В: Visa I., Duta A. (ред.) https://doi.org/10.1007/978-3-319-63215-5_40
43. Л.Ю. Новоселова, Е.Е. Сироткина, Торфяные сорбенты для очистки загрязненных сред: обзор, опубликовано в журнале «Химия твердого топлива», 2008, № 4, с. 64–77.
44. Gupta D.K., Voronina A.V., Semenishchev V.S., Chatterjee S. (2018) Green Sorbents for Radioactive Pollutants Removal from Natural Water. In: Crini G., Lichtfouse E. (eds) Green Adsorbents for Pollutant Removal. Environmental Chemistry for a Sustainable World, vol 19. Springer, Cham
45. Беляков Н. Л., Соломенников А. В. — Энтеросорбция, введение в проблему. — Л.: ЛенГИДУВ, 1990 — 35 с.
46. Markelov, D.A., Nitsak, O.V. & Gerashchenko, I.I. Pharm Chem J (2008) 42: 405. <https://doi.org/10.1007/s11094-008-0138-2>
47. Руководство по ликвидации разливов нефти на морях, реках и озерах, изд. ЗАО «ЦНИИМФ», С.-Петербург, 2002, 344 с.
48. Б.А. Темирханов., З.А.Темердашев Исследование возможностей регенерации и повторного использования некоторых сорбентов для сбора нефти. //Защита окружающей среды в нефтегазовом комплексе. 2005. №5.19-21 с.
49. Chung S., Suidan, MT & Venosa, AD. Эффективность получаемых из растений сорбентов для восстановления низкоэнергетических литоральных заболоченных территорий, загрязненных разливами нефти. Загрязнение воды и воздуха (2012) 223: 3137. <https://doi.org/10.1007/s11270-012-1096-6>.
50. Liu, L., Wang, L., Song, W. Crude oil removal from aqueous solution using raw and carbonized *Xanthoceras sorbifolia* shells et al. Environ Sci Pollut Res (2018) 25: 29325. <https://doi.org/10.1007/s11356-018-2895-0>

51. Sathasivam, K. & Mas Haris, Adsorption Kinetics and Capacity of Fatty Acid-Modified Banana Trunk Fibers for Oil in Water M.R.H. Water Air Soil Pollut (2010) 213: 413. <https://doi.org/10.1007/s11270-010-0395-z>
52. Raza A., Ge J., Si Y., Yu J., Sun G., Ding B. (2014) Applications of Electrospun Nanofibers in Oil Spill Cleanup. In: Ding B., Yu J. (eds) Electrospun Nanofibers for Energy and Environmental Applications. Nanostructure Science and Technology. Springer, Berlin, Heidelberg
53. Беркелиева Т. Аналитическая статья "Главные экологические проблемы Каспийского моря" 2002.
54. Краснова А.Н. Гидрофильный род Рогоз *Typha* L. (в пределах бывшего СССР). Ярославль: Принтхауз-Ярославль, 2011. 186 с.
55. Kronfeld M. Monographie der Gattung *Typha* Tourn. (*Typhinae* Agdh., *Typhaceae* Schur – Engl.) // Verh. Zool.-Bot. Ges. – Wien, 1889. – Bd 39. – S. 89–192.
56. Капитонова О.А., Платунова Г.Р., Капитонов В.И. Рогозы Вятско-Камского края: Монография. – Ижевск: Изд-во «Удмуртский университет», 2012. – 190 с.
57. Губанов И. А. и др. 49. *Typha latifolia* L. Рогоз широколистный // Иллюстрированный определитель растений Средней России. В 3 т. — М.: Т-во науч. изд. КМК, Ин-т технолог. иссл., 2002. – 129 с.
58. Нейштадт М.И. Определитель растений средней полосы европейской части СССР. – Изд. 6-е, перераб. и доп. – М.: Учпедгиз, 1963. – 640 с.
59. Папченков В.Г. Растительный покров водоёмов и водотоков Среднего Поволжья: монография. – Ярославль: ЦМП МУБиНТ, 2001. – 214 с.
60. Ханджян Н. С. Род *Scirpus* L., Камыш // [Флора Армении](#) / под ред. [А. Л. Тахтаджяна](#). — Ruggell (Liechtenstein) : Gantner, 2001.- 612 с.
61. [Губанов И. А.](#) Тростник обыкновенный, или южный // [Иллюстрированный определитель растений Средней России. В 3 т.](#) — М.: Т-во науч. изд. КМК, Ин-т технолог. иссл., 2002. — 285 с.
62. Капитонова О. А., Дюкина Г. Р. О малоизвестных видах рогозов (*Typha* L.) во флоре Вятско- Камского междуречья// Гидробиотаника 2005. Материалы VI Всероссийской школы- конференции по водным растениям. Борок, 2005- 21-37 с.
63. Дюкина Г. Р. Эколого- ценотическая характеристика видов рода *Typha* L. Вятско- Камского края: диссертация. -Пермь: ГОУВПО «Удмуртский государственный университет», 2009. - 173 с.
64. Дюкина Г. Р., Капитонова О. А. Род *Typha* L. в Удмуртии: таксономический состав, распространение, экология- Удмуртская республика №10- 2005- 48 с.
65. Дюкина Г.Р. К изучению биомассы некоторых видов рогозов на территории Вятско- Камского края/ Г.Р. Дюкина// Экология в меняющемся мире: материалы конф. молодых ученых, 24- 28 апр. 2006 г./ УрО РАН, Ин-т экологии растений и животных.- Екатеринбург: Академ- книга, 2006.- 63-65 с.
66. Дюкина Г.Р., Некоторые аспекты морфологического строения рогозов (*Typha* L.) с территории Вятско- Камского края/ Г.Р. Дюкина// Биология внутренних вод: материалы докл. XIII Междунар. молодеж. конф./ Ин-т биологии внутренних вод им. И.Д. Папанина РАН.- Рыбинск: Рыбин. дом печати, 2007.- 74-78 с.
67. Дюкина Г.Р. Изменчивость структурно- функциональных показателей рогозов (*Typha* L.) в зависимости от влияния эдафических факторов/ Н.Р. Дюкина // Современное состояние и пути развития популяционной биологии: материалы 10 Всерос. популяц. семинара (г. Ижевск, 17- 22 нояб. 2008 г.)/отв. ред. Н. В. Глотов; науч. ред. В. В. Туганаев; ГОУ ВПО "Удмурт. гос. ун-т", ГОУ ВПО "Мар. гос. ун-т".- Ижевск: Книго- Град, 2008.- 254-256 с.
68. Рогоз (*Typha*). Сем. Рогозовые [Электронный ресурс] // Энциклопедия. – Режим доступа : <http://sad.zeleno.ru/greens.php> (26.12.2006).

69. Рысин И.И. Водные ресурсы// География Удмуртии: природные условия и ресурсы: учеб. пособие/ под ред. И.И. Рысина. Ижевск: Изд. дом «Удмуртский университет», 2009. - 161-181 с.
70. Tomasz Ciesielczuk, Czesława Rosik-Dulewska, Joanna Poluszyńska The Possibilities of Using Broadleaf Cattail Seeds (*Typha latifolia* L.) as Super Absorbents for Removing Aromatic Hydrocarbons (BTEX) from an Aqueous Solution Article First Online: <https://link.springer.com/article/10.1007/s11270-018-4058-9>
71. Рычин Ю.В., Сергеева П.В. Водная и прибрежная флора: крат. определитель по вегетатив. признакам прибрежных и водных сосудистых растений централ. части Европ. территории СССР. - М.: Изд-во Наркомпроса РСФСР, 1939. - 184 с.
72. Tsyusko O.V., Smith M.H., Sharitz R.R. [et al.]. Genetic and clonal diversity of two cattail species *Typha latifolia* and *T. angustifolia* (Typhaceae), from Ukraine. // American Journal of Botany – 2005. V. 92. – P. 1161–1169.
73. Мавродиев Е.В. *Typha latifolia* (Т. х *smirnovii*, Т. *laxmanii*) и некоторые другие гибридные рогозы с территории юго- востока России// Бюл. МОИП. Отд. биол. 2002. Т. 107, вып.2-. 47-48 с.
74. Саутин В.И. Определитель лесных растений медицинского значения. -М.: Лесная пром-сть, 1978. 248 с.
75. Мавродиев Е.В. *Rohrbachia*- новый род семейства *Typha*- *Typhaceae*// Бот. журн.- 2001. Т.96, № 9.- 120-124 с.
76. Muencher W. C. Aquatic plants of the United States.- Ithaca, New York: Comstock publishing company inc. Cornell University, 1944. -15-17 p.
77. Пашкевич В. Ю., Юдин Б.С. Водные растения и жизнь животных. - Новосибирск: Наука, 1978.- 128 с.
78. Нейштадт М.И. Определитель растений средней полосы европейской части СССР. - Изд. 6-е, перераб. и доп. -М.: Учпедгиз, 1963.- 640 с.
79. Мавродиев Е. В. Рогоз узколистный// Биологическая флора Московской области. - М., 1997. Вып. 13.- 4-29 с.
80. Остроумов С. А., Садчиков А.П., Котелевцев С.В. Мультифункциональность водных макрофитов в экосистемах // Studies of Biosphere and Environment. — MAX Press, 2017. — С. 117–124.
81. Пряничникова В.В., Шулаев Н. С. Электрохимический способ ликвидации последствий нефтяного загрязнения грунтов, диссертация. г.Уфа, 2018, С. 82
82. Багровская Н. А., Алексеева О. В., Рожкова О. В., Родионова А. Н., Лилии С. А. Извлечение ионов тяжелых металлов целлюлозосодержащими материалами. Физикохимия поверхности и защита материалов, 2008, том 44, № 4 С. 423-426.
83. Беляев Е.Ю., Беляева Л.Е. Использование растительного сырья в решении проблем защиты окружающей среды. // Химия в интересах устойчивого развития. 2000. №8. С. 763-772.
84. Низамов Р.Х. Очистка нефтезагрязненных вод сорбционными материалами на основе отходов валяльно-войлочного производства//Казань, 2011.
85. Темирганов Багаудин Ахметович. Исследование сорбционных свойств углеродсодержащих материалов при ликвидации нефтяных загрязнений : диссертация ... кандидата химических наук : 03.00.16.- Краснодар, 2005.- 126 с.: ил. РГБ ОД, 61 06-2/22
86. Шайхиев И.Г., Низамов Р.Х., Степанова С.В., Фридланд С.В. Отходы переработки льна в качестве сорбентов нефтепродуктов. 1Определение нефтеемкости. Республика Татарстан, г.Казань.
87. Ахметова Я.Ю., Мурзагалиев М.Х. Испытание нефтесорбентов для ликвидации аварийных разливов нефти// Пятый Всероссийский конкурс научно-образовательных проектов "Энергия будущего-2007"- Уфа, 2007.- С. 2-19.
88. Еремин И.С. Разработка сорбирующего материала на основе растительного сырья Диссертация на соискание ученой степени кандидата технических наук: 03.02.08-

Экология (в химии и нефтехимии). - Российский государственный университет нефти и газа (национальный исследовательский университет) имени И.М. Губкина. — Москва, 2018. - 133 с.

89. Кудайбергенов К.К. . Разработка и изучение карбонизованных сорбентов для очистки воды от нефтяных загрязнений. КазНУ им.Аль-Фараби - Алматы 2012, [16-31]. 117.

90. Фонарева К.А., Сентяков Б.П. Моделирование процесса регенерации волокнистых сорбирующих изделий центробежным способом/ Башкирский химический журнал.-2017.-Т.24.№1.- С. 56-61

91. Марченко Л.А., Белоголов Е.А., Марченко А.А., Бугаец О.Н. Исследование возможности сорбционной очистки при ликвидации нефтяных загрязнений- Научный журнал Куб ГАУ, № 84 (10), 2012

92. Онищенко Г.Г. Проблемы питьевого водоснабжения населения России в системе международных действий по проблеме: Вода и здоровье. Оптимизация путей решения.// Питьевая вода Сибири- 2006: материалы III науч. - практ. конф., 18-19 мая 2006 г. - Барнаул, 2006.

93. Сергеева Н. Е. Введение в электронную микроскопию минералов — М.: Изд-во Моск. ун-та, 1977. — 144 с. (электронный ресурс).

RASPBERRY (*RUBUS IDAEUS L.*) IN AKMOLA REGION: DISTRIBUTION, NUTRITIONAL AND MEDICINAL VALUE

Stamkulova B.A.

Academic supervisor: Zhumabayeva S. E., Associate Professor

Shokan Ualikhanov Kokshetau University, Kokshetau

bakzhan.stamkulova@mail.ru

The Republic of Kazakhstan has a huge variety of plants. One of them is common raspberry (*Rubus idaeus L.*) - shrub; species of the genus *Rubus* of the *Rosaceae* family. Raspberry plants propagated by offspring, root cuttings and layering do not have a main tap root. The degree of their development and depth of occurrence are determined by varietal differences, soil and climatic conditions, and the level of agricultural technology.

On fertile, light soils, the raspberry root system can penetrate to a depth of 1,5 m, but most of them are located in the surface layer 40-50 cm deep. A powerful root system contributes to the formation of above-ground mass, strong growth of shoots, winter hardiness and productivity. With the age of the bush, due to the isolation of the offspring and the aging of the rhizome, the root system weakens. It is one of the most delicious berries. There are more than 90 types of raspberries in the world. It grows in glades, in forests, along the banks of the river. There are two varieties of raspberries: garden and forest (wild) (fig.1). Wild berries are much smaller than ordinary berries, and they have an excellent taste, contain useful substances.

It is eaten, used medicinally, and used in the beauty industry. The fruits of the plant are used to treat various diseases. Moreover, not only berries bring benefits, but also leaves, roots and branches of wild raspberries [1].

Figure 1. Wild raspberry

Wild raspberry grows in the mountainous and forest regions of Kazakhstan. It prefers to grow on the edges, forest clearings, (landings). Sometimes it grows strongly and forms the so-called raspberries or raspberries, occupying large areas of the forest. The thorns on the stems are much larger than those of garden raspberries [2].

Forest raspberries grow in the mountainous and forest regions of Kazakhstan. Especially densely sparse dense forests grow. The thorns on the stems are much larger than those of garden raspberries.

You may have seen black, purple, red, pink, white and amber berries. The timing of the collection is also uneven, it all depends on the variety. There is a chance that you will have time to eat from late spring to late autumn. Raspberries contain sugar, pentone, organic acids, vitamins C, B, PP, D, E, K, A, fiber, potassium, zinc, phosphorus, calcium, iodine, zinc, chromium, cobalt and aromatic substances. In folk medicine, it has long been used for treatment. The chemicals in it fight cancer and heart disease, stomach ailments, and the flu. It is very useful for forgetfulness, anemia, skin diseases of the face and vision. Raspberry juice is an indispensable aid for respiratory diseases, diarrhea, itching, high blood pressure, intoxication (drink with honey, tea). Gargling with juice helps with toothache. Applying the leaves to the face for sunburn moisturizes and restores the face. Despite the high sugar content, it can be added to the diet. One glass of berries contains 64 calories.

Our ancestors know how to properly use the properties of wild raspberries in the forest. When their children were sick, they tapped the tincture, drank it, and wrapped the leaves in medicine.

Now let's see how this is done. The method of preparation and use of the drug. Pour 60 g of dried raspberries with 1 cup of boiling water, leave for 20 minutes and drink 2 cups at night. It is used to perspire the body. In other cases, drink 1 glass 2 times a day. For rinsing, soak 10 g of fruit in 1 cup of boiling water. Tincture from its flowers is prepared as follows: take 20 g of raspberry flowers, pour them with 1 cup of boiling water and leave for 20 minutes. Take one tablespoon of the prepared preparation 3 times a day.

How to make an ointment from young raspberry leaves: 1 part of the juice squeezed from the leaves is mixed with 4 parts of beef fat [3].

Figure 2. Tincture of *Rubus idaeus* fruits

Tincture of raspberry fruits is very useful. It cures sore throats, coughs, and is able to cleanse blood vessels, increase immunity. They have a wonderful effect on capillaries, prevent the occurrence of sclerosis. This is an excellent helper for diseases of the kidneys, gastric system and anemia (fig.2).

Decoction of raspberry leaves is a prophylactic agent for the annual exacerbation of viral diseases. With the same decoction, but with the addition of stem retention, you can rinse the mouth, even improves the condition of the respiratory system and relieves the gastrointestinal tract, with gastritis and the gastrointestinal tract. In addition, the decoction is very useful for women, as it relieves inflammation in various gynecological diseases. For this, douching and lotions are used. A decoction of raspberry leaves strengthens hair, improves hair growth, and prevents hair loss. The use of raspberry tinctures and decoctions is contraindicated in pregnancy, individual intolerance and chronic constipation.

People suffering from liver diseases can consume raspberries, but in small quantities. If a person is allergic to red berries, he can use yellow or black raspberries for treatment. Raspberries are strictly prohibited for gout and nephritis.

Even if you have not noticed the above conditions in yourself, it is better, nevertheless, to first consult with your doctor about the advisability of using this plant for medicinal purposes.

Raspberries are a natural antidepressant due to the high content of copper (Cu) in the berries. Wild forest raspberry juice is often used in cosmetology. Juice is stored in a special way, adding glycerin or sorbitol to it for long-term storage in winter. Dissolve 15 ml of one of the above chemicals in 50 ml of boiling water and add a glass of raspberry broth [4].

Wild forest raspberries are harvested, selected and harvested by hand. With an intense fruity aroma and a pleasant acidity, it can be poured over your favorite desserts or meat dishes. You can also add water (sparkling water) to dilute and drink, and taste sweet and sour immediately [5].

Thus, wild raspberries are important as medicinal plants. These plants have anti-inflammatory properties. It is necessary to investigate these plants, as they have beneficial medicinal properties and practical applications.

References

1. Казаков И.В., Кичина В.В. 'Малина. – М.: Россельхозиздат, 1976. – 70 с.
2. Айдарханова Г.С., Атикеева С.Н. Биологическое разнообразие лехых ягодных культур Нур-Султан. 2019. – 90 с.
3. Никиточкин Т.Д., Никиточкина Д.Н.. Малина, ежевика: Пособие для садоводов-любителей. М.: 2007. – С. 5.
4. Михалыч З.Н. Малина, ежевика. Сорта, выращивание, уход. М.: 2011. – 210 с.
5. <https://www.forever-seasoning.com/portfolio/items/d8481e2233a>

ЗЕҢ САҢЫРАУҚҰЛАҚТАРЫНЫҢ ПАЙДАСЫ МЕН ЗИЯНЫ

Тұрарбек А.

Ғылыми жетекші: Хамитова Г.Ж., жаратылыс ғылымдары магистрі,
дәріскер Ш.Уәлиханов атындағы Көкшетау университеті, Көкшетау қ.

turarbekajada@gmail.com

Зең саңырауқұлақтары (Mucorales) табиғатта кең таралған. Олар топырақта тұрақты тіршілік етеді, яғни органикалық заттарды ыдыратуға қатысады, сондай-ақ түрлі тамақ өнімдерінде де дамып, олардың бүлінуіне әкеледі. Олардың кейбіреулері жоғары ферментативтік белсенділік көрсетеді немесе β -каротин, май, түрлі органикалық қышқылдарды түзеді [1: 4-5 бет].

Зең саңырауқұлақтары – аскомицет, гифомицет, фикомицет тобына бірігетін жетілмеген саңырауқұлақтар қатарына жататын төменгі сатыдағы өсімдіктер. Бұларға тән ерекшелік өскен кезде үлпілдек, мамық тәрізді, түсі әр түрлі зең қабатын түзеді. Бұл қабат саңырауқұлақтың субстрат бетінде пайда болатын мицелийлерінен, спора түзгіш жіпшелерінен және спораларынан тұрады. Зең саңырауқұлақтарының түсі түріне байланысты ақ, сұр, қара, көкшіл, жасыл, тағы басқа болып келеді. Өте ылғалды жерлерде және қолайлы температурада жақсы әрі тез өседі.

Зең саңырауқұлақтарының түрлері өте көп және олар үйде де, далада да болуы мүмкін. Зеңдер спора түзеді, олар ауада ұшып жүреді. Зең споралары барлық жабық ортада болады. Споралардың алдын алуға ешқандай мүмкіндік жоқ және олар көгерудің өзі өсе алмайтын жағдайларда сақталуы мүмкін. Зеңнің қанша түрі бар екенін ешкім білмейді, бірақ сарапшылар 300000 түрі немесе одан да көп түрлері болуы мүмкін деп есептейді. Кейбіреулері үйде басқаларға қарағанда жиі пайда болады. Барлық жабық ортада көгеру споралары бар, бірақ бұл адамдардың көпшілігіне әсер етпейді. Алайда, иммундық жүйесі бұзылған адамдарда, егер қоршаған ортада көгеру споралары мен көгеру болса, аурудың, әсіресе өкпе ауруларының қауіпі жоғары болуы мүмкін. Ішкі кеңістікті таза, құрғақ және жақсы желдету – бұл көгерудің алдын алудың ең жақсы әдісі. Үйде, жұмыс орнында немесе білім беруде немесе басқа жағдайда көгеру туралы алаңдаушылық білдіретін кезкелген адам медициналық көмек көрсетушіден немесе мемлекеттік денсаулық сақтау бөлімінен кеңес сұрау керек. Көбінесе дақтәрізді болып келетін көгерудің түсі әртүрлі болуы мүмкін. Түс көгерудің қаншалықты қауіпті екенін көрсетпейді. Үйлердің ішінен табылған токсигенді көгерудің бірегейі немесе сирек кездесетін денсаулық жағдайларын тудыруы мүмкін, мысалы, өкпе қан кетуі немесе емте сақтау қабілетінің төмендеуі туралы есептер өте аз. Бұл жағдай туралы есептер сирек кездеседі және токсигенді көгерудің болуы мен осы жағдайлар арасындағы себептік байланыс дәлелденбеген [2].

Тамақтың бұзылуы көбінесе көгеруден болады. Көгерген тағамның жағымсыз дәмі мен құрылымы бар, жасыл немесе ақ түсті дақтар болуы мүмкін. Зеңнің басқа түрлері кейбір тағамдарды, соның ішінде кейбір ірімшіктерді өндіру үшін қолданылады. Әдетте ол тамаққа өскен кезде адамның көзіне көрінеді және ол тағамның сыртқы түрін өзгертеді. Көгерген тағамның дәмі ерекше, дымқыл кірге ұқсайды. Егер көгеру тек бетінде көрінсе де, оның тамыры тамақтың тереңінде жатуы мүмкін. Егер жұмсақ тағамнан көгеру табылса, оны тастау керек. Қатты тағамдарға, мысалы қатты ірімшіктегі көгеруден құтылу оңайрақ. Тек көгерген бөлікті кесесіз. Әдетте қатты немесе тығыз тағамға көгеру оңай енбейді. Егер сіз көгеруді тапсаңыз, оны иістендірмеңіз, себебі бұл тыныс алу жолдарының ауруларын тудырады. Зең ауру мен өлімге әкелетін микотоксиндерді шығара алады. Белгілі канцерогенді афлатоксин – ең улы микотоксин [3].

Саңырауқұлақтардың қалыпты өсіп және дамуы үшін, сіңімді ортадан басқа, сыртқы ортаның басқа факторларының белгілі бір үйлесімі қажет. Ылғалдылық пен температураның мәні едәуір болады. Зең саңырауқұлақтарының споралары спорангияларда пайда болады, олар гифтардың ұштарында қалыптасады.

Зең белгілі бір тағамдарды жасау үшін қолданылады. Пенициллий – бұл ірімшіктің көптеген түрлерін өндіруде қолданылатын зеңдер тұқымы, оның ішінде көк ірімшік, Горгонзола, бри және Камемберт. Бұл ірімшіктерді дайындау үшін падаланылатын штаммдарды жеуге болады, себебі олар зиянды микотоксиндерді шығара алмайды. Сонымен қатар соя тұздығын дайындау үшін сояны ашыту үшін қолданылатын *Aspergillus oryzae* – ді қосатын коди зеңдері бар. Олар сірке суын, сондай-ақ ашытылған сусындарды, соның ішінде жапондық сусындарды сақтауға пайдаланылады [4].

Сырт келбеті мен ықтимал қауіпті әсерлеріне қарамастан, көгеру үлкен пайда әкеледі. Ең алдымен, көгеру бағбанға пайдалы болуы мүмкін. Жапырақ көгеруі топырақтың құрылымымен су өткізгіштігін едәуір жақсартады. Бұл сонымен қатар топырақта өмір сүретін пайдалы организмдер қауымдастығына тамаша жағдай жасайды. Жапырақты көгеру өзінің салмағының 500 есе көп суды ұстай алады, бұл өсімдіктерге жазда немесе құрғақ мезгілде ылғалды сақтауға көмектеседі. Жақында жүргізілген зерттеуде «олар жапырақты көгерумен өткізілген бақша топырағының жапырақты көгерген қоспасы жоқ топыраққа қарағанда жиырма пайызға төмен болатынын анықтады. Ол сондай-ақ өлі организмдер мен қалдықтарды ыдырату арқылы топырақты құнарландырады.

Penicillium зеңінің бір маңызды қолданылуы бар, атап айтқанда антибиотиктер өндірісі. Пенициллин өндіру үшін екі түрі қолданылды, олар бірінші табылған антибиотик: *Penicillium notatum* және *Penicillium chrysogenum*. Пенициллий түрлері өсімдіктерде, матада, былғарыда, қағазда, ағашта, ағаштың қабығында, тығындарда, жануарлардың тезектерінде, өлекселерде, сияда, сиропта, тұқымдарда және басқа органикалық заттар сияқты әр түрлі субстраттарда өсе алады.

Зең саңырауқұлақтарының ішінен ақ зең немесе мукор саңырауқұлағы табиғатта өсімдік қалдықтарының, шірінділерінің арасында, көңнің құрамында кездеседі. Үйде ұннан жасалған тағамдардың, нанның беті екі-үш тәулік жабық қалдырылса, ұлпілдек мақта тәрізді мукор саңырауқұлағының жіпшумағы пайда болады. Бұл түссіз жіпшумақ – өсіп кеткен бір ғана жасуша. Сондықтан мукор төменгі сатыдағы саңырауқұлаққа жатады (сурет-1).

Хлорофилі болмағандықтан, ағзалық зат түзе алмайды. Олар дайын ағзалық заттарды өздері өсіп тұрған ортадан сіңіріп, қоректенеді. Біраз өскен соң жіпшелердің кейбіреулері жоғары қарай бағыттталып, өсе бастайды. Ұштарында пердемен бөлінген спора жетілетін спорангий (қалта) түзіледі. Олар қара нүктелер тәрізді болып көрінеді. Сол кезде жіпшумақтың түсі бірте-бірте қарая бастайды. Әрбір қалтаның ішінде жүздеген спора жетіледі. Споралар біржасушалы және олардың сырты қалың қабықшамен қапталады, ішінде ядро мен цитоплазма болады. Споралар таралып, қолайлы жағдайға түсіп өнеді де, жіпшелер түзе бастайды. Қолайсыз жағдай туғанда екі жасуша түзіледі де, жынысты көбейеді [5].

1-сурет. Мукор саңырауқұлағы

Зең споралары жыныссыз немесе жыныстық болуы мүмкін, көптеген түрлер екі түрді де тудыра алады. Кейбір зеңдер желдің таралуына бейімделген және ұзақ уақыт бойы ауада қалуы мүмкін, шағын гидрофобты спораларды шығарады; кейбір жасушалардың қабырғалары ультракүлгін сәулеленудің зақымдалуына төзімділікті қамтамасыз ететін қара

пигментті.Басқа зең спораларының шырышты қабықтары бар және судың таралуына қолайлы. Зең споралары көбінесе сфералық немесе жұмыртқа тәрізді жалғыз жасушалар болып табылады, бірақ көп жасушалы және әртүрлі пішінді болуы мүмкін. Споралар киімге немесе жүнге жабысуы мүмкін; кейбіреулері шектен тыс температура мен қысымға төтеп бере алады.*Penicillium* немесе *Aspergillus* сияқты басқа да зең түрлері целлюлозды емес беттерде өсетін сияқты көрінуі мүмкін, бірақ шын мәнінде осы беттерге жабысатын биопленкада өседі. Тұрақты ауасы бар жерлерде, мысалы, жертөлелерде зеңдер күшті көгерген иіс шығаруы мүмкін. Спорангийден споралардың бөлінуі: Бұл жарқын далалық жарық микрографы спорангиофор деп аталатын гифаның соңында спорангийден споралардың бөлінуін көрсетеді.Бейнеленген ағза -Мукор саңырауқұлақ: үй ішінде жиі кездесетін зең. Зеңдер гифалардан тұратын көп ядролы, жіп тәрізді саңырауқұлақтар. Гифа - диаметрі шамамен 2-10 мкм болатын тармақталған құбырлы құрылым, әдетте септа деп аталатын көлденең қабырғалар арқылы жасуша тәрізді бөліктерге бөлінеді. Гифалардың жалпы массасы мицелий деп аталады. Мицелийдің зеңді бекітетін және қоректік заттарды сіңіретін бөлігі вегетативтік гифалардан тұратын вегетативтік мицелия деп аталады. Споралар арқылы зең саңырауқұлақтарының түрлерін анықтауға болады [6].

Микромицеттерді адам өзінің іс-әрекетінің көптеген салаларында қолданады. Олардың рөлі тамақ өнеркәсібі мен медицинада ерекше маңызды. Саңырауқұлақтар микробиологиялық өнеркәсіпте белоктық биомасса, ферменттер, витаминдер, органикалық қышқылдар және басқа бірқатар биологиялық белсенді заттарды алу үшін қолданылады. Саңырауқұлақтар қоршаған ортаға зиян келтіретін дәстүрлі технологиялардың орнын басатын жаңа экологиялық таза энергия үнемдейтін биотехнологияларды жасау үшін қолданылады. Саңырауқұлақтардың антибиотиктер (пенициллалар, цефалоспориндер), гиббереллиндер мен цитокининдер (фузариум және ботритис), ақуыз (*Candida*, *Saccharomyces lipolitica*) т.б. алуда қолданады.

Әдебиет

1. Пидопличко И.М., Милько А.А. Атлас мукоральных грибов. – Киев: Из-во «Науковадумка», 1971. – 115 с.
2. https://www.medicalnewstoday.com/articles/288651#_noHeaderPrefixedContent
3. <https://www.cdc.gov/mold/faqs.htm>
4. Нысанбаев Ә. «Қазақстан»: Ұлттық энциклопедия. – Алматы: «Қазақ энциклопедиясы» Бас редакциясы, 1998.
5. Иванова А., Марфенина О. Многоликая плесень // «Наука и жизнь», 2009, № 10.
6. https://www.medicalnewstoday.com/articles/288651#_noHeaderPrefixedContent

ҚҰМЫРСҚАЛАР ФАУНАСЫ ЖӘНЕ ЭКОЛОГИЯСЫ

Хасанов Ж.

Ғылыми жетекшісі – жаратылыс ғылымы магистрі, дәріскер Маймакова Д.Б.

Ш.Уәлиханов атындағы Көкшетау университеті

javahirjavohir2003@gmail.com

Құмырсқалар (Formicidae) - жарғаққанаттылар отрядының бір тұқымдасы. Құмырсқа Жер шарында кеңінен таралған, тек Қиыр аралдарда және Антрактидада ғана кездеспейді. Құмырсқаның 10 мыңдай түрі бар. Олар Жер биомассаның 10-25% құрайды. Олардың көпшілік түрлері тропиктік аймақтарда кездеседі. Құмырсқаларды зерттейтін ғылым мирмекология деп аталады. Құмырсқаларды зерттеген алғашқы ғалымдардың бірі – Эрих Васманн [1].

Денесі бас, көкірек және құрсақтан тұрады. Басы үлкен, жақтары жақсы жетілген,

ауыз аппараты кеміргіш. Көкірек бөлімі жіңішке, онда үш жұп аяқтары жақсы жетілген. Көпшілік түрлерінің құрсақ бөлімінде шаншары мен улы бездері жақсы дамыған, улы бездерінен бөлінетін сұйықтық – құмырсқа қышқылы деп аталады. Құмырсқалар, көбіне топтанып (10-100 мың дарасы бірігіп) арнайы илеу жасап, тіршілік етеді. Әрбір илеуде аталық, аналық, «жұмысшы» және «жауынгер» құмырсқалар болады (1-сурет). Жыныстық тұрғыдан жетілмеген топтары – жұмысшы құмырсқалар деп аталады. Олар илеудегі дәрнәсілдерді, аналық құмырсқаларды қоректендіреді, ауаның аласуын, ылғалдың бір қалыпты қамтамасыз етеді. Аталық құмырсқалар шағылысып болғаннан кейін өледі. Аналық құмырсқалар ұрықтанғаннан кейін қанаттарын жойып, тек ұрпақ жалғастырады, олар кейде 20 жылға дейін өмір сүреді. Аналық құмырсқаның дене тұрқы ірі [2].

1- сурет. Құмырсқалардың қызметіне қарай топтануы.

Әрбір илеудегі құмырсқа топтарының бір – бірімен қарым – қатынасы, негізінен, өздерінен бөлетін ерекше химиялық заттар – феромондар арқылы реттеледі. Олардың иіс, дәм сезу өте жақсы жетілген. Құмырсқалар илеуін қураған өсімдік сабақтары мен жапырақтарының қалдықтарынан жасайды. Тропиктік аймақтарда илеу жасамай жеке дара тіршілік ететін құмырсқалардың түрлері де бар. Негізгі қорегі басқа жәндіктер, олардың дәрнәсілдері және өсімдіктердің жапырақтары мен тұқымдары, шырындары [3]. Бір илеудегі құмырсқалар тәулігіне 10 мыңнан 30 мыңға дейін жәндіктерді жояды. Құмырсқалардың адам денсаулығына пайдасын көп халықтар ерте кездерден – ақ білген. Аяғы ауыратындар кей жағдайларда құмырсқа илеуіне аяғын салып құмырсқаға шақтырған. Мысалы, Қытайда бұдан 5 мың жыл бұрын жазылған «Бың Цау Гаң Му» кітабында құмырсқаның қасиеті туралы қызықты деректер келтірген. Құмырсқа денесінде 70 теңастам микроэлемент, 20 – дан астам амин қышқылы, витаминдер бар. Қазіргі кезде Қытайда құмырсқадан аса бағалы азықтық, дәрілік қасиеті бар препараттар дайындалады. Құмырсқаларға жүргізілген зерттеулер нәтижесінде олардың жұқпалы аурулармен ауырмайтындығы анықталған. Құмырсқадан алынатын дәрілер буын ауруларын, қант диабетін емдеуде, қан қысымын реттеуде қолданылады. Оңтүстік Азия елдері, Мексика тұрғындары құмырсқаны тағам ретінде де пайдаланады. Құмырсқалар жүрген іздерінде құмырсқа қышқылынан тамшы қалдырады, сол иіс бойынша адаспай табады. Ормандатіршілік ететін құмырсқалар ағашқа өрмелегенде де бірінің артынан бірі тізіліп жорғалайды, мұнда да құмырсқа қышқылы көмектеседі. Құмырсқалардың 5000 – дай түрі бар. Қазақстанда көбірек кездесетін жерден ін қазатын, үйлерде болатын өте ұсақ – үй құмырсқалары, орманда көбірек кездесетін – жирен құмырсқаларды жыртқыштар деуге болады. Ол зиянды жұлдызқұрттармен, жауын құрттармен және жалаңаш шырыштармен қоректенеді. Ағаштардағы зиянды жәндіктерді құртып, пайда келтіреді [4;5].

Құмырсқа туралы қызықты деректер. Құмырсқа – әлемдегі ең көп тараған жәндіктің

бірі. Қазақ «Құмырсқадай қажырлы», «құмырсқадай еңбекқор» деген тіркестерді бекер айтпаған. Олардың біз білмейтін қызық қыры көп. Оны ғалымдар зерттеп, бұқараға жеткізіп отыр. Құмырсқа жер жүзінде ең көп тараған жәндік. Әлемдегі ең құрметті мимекологтардың бірі Эдвард Уилсонның есебі бойынша, бүгін жер бетінде 10 квадриллион, яғни онның 15 дәрежесінде құмырсқа бар екен. Жан басына шаққанда, бір адамға миллион құмырсқадан келеді, ал жалпы үлесі барлық адамның үлесіндей. Мұртты құмырсқа деген түрі – аса улы жәндік (2-сурет) [6].

2-

сурет. Мұртты құмырсқа

Ол тіпті, жыланнан да, шаяннан да, құрттан да қауіпті. Ол Африка жерінде кездеседі. Бұл жәндік жолында кездескен тірі жанның бәрін бірден жайпап тастайды. Тіршілік үшін осылай күресетін ірі құмырсқаның аталығы - 3 см, аналығы – 5 см.

Құмырсқаның жұмыртқасы – жұмыртқа емес, енді дамып келе жатқан дәрнәсіл күйінде болады. Оны Африка мен Азияда тағам ретінде қолданады. Себебі құрамы ақуыз бен майға толы. Бір қызығы, дәрнәсілден аналық құмырсқа шыға ма, аталық құмырсқа шыға ма, ол қалай баптап, күтім көрсеткеніне байланысты. Жұмысшы құмырсқалар тұқымды қаншалықты қоректендіретінін өзі біледі. Әр тұқымға жататын құмырсқалар бір – бірімен байланысы әртүрлі. Мысалы аналық құмырсқалар өз ұясына қамқор болып, өздігінен тамақтана алмайды. Есесіне өзгелердің ұясына шабуыл жасап, дәрнәсілдерін ұрлайды. Бір құмырсқа өз жемтігін тапқан соң, басқа құмырсқаға азығын табуға көмектесе алады. Аралар мұндайда билеп жүріп үйретсе, құмырсқалар бір жол бойымен жүріп отырып, азық табуды үйретеді. Басқаны үйрету үшін өзі жүргеннен төрт есе баяу жүреді. Олар бір – бірімен жалғанып, басқалар өтуі үшін көпір жасай алады (сурет-3) [7].

Құмырсқалар отарын құратын аналығы негізінен, 5 – 6 жыл, кейде 12 жыл өмір сүреді, өмірі 20 жылға жететіндері де бар [2].

3-

сурет. Құмырсқа көпірі

Құмырсқа «патшалығының» мызғымастығын қамтамасыз етіп келе жатқан қасиеттерінің бір себебі - алдында айтып кеткеніміздей бүкіл құмырсқалардың тіршілік әлемі «патшаға» бағынатындығы. Миллиондаған жылдар өтсе де, құмырсқаның қандай түрі болса да, өзгеріссіз қалған. Оның басты себебі – БІРЛІКТЕ, ЫНТЫМАҚТА! Олардың өзара бірігіп, өмір сүруінде. Қорытындылай келе мен барлық адамзат құмырсқа секілді ынтымақта, бірлікте өмір сүрсе екен деймін.

Қолданылған әдебиеттер:

1. <https://kk.wikipedia.org/wiki/Құмырсқалар>
2. "Қызықты биология Жануарлар дүниесі (омыртқасыздар)" Р. Сәтімбеков, Р. Әлімқұлов Алматы 2007
3. <https://martebe.kz/aralar-men-kumyrskalar/>
4. Растения и животные: Руководство для натуралиста: Пер. с нем./ К. Нидон, д-р И. Петерман, П. Шеффель. – М.: Мир, 1991.
5. Халифман И. А. Муравьи. М.: Молодая гвардия, 1967.
6. Харитонов Н. П., Дунаев Е. А. Изучение внегнездовой жизни муравьев: Методическое пособие по выполнению учебно-исследовательской темы. — М.: МГДПиШ, 1992. — 33 с.
7. Малышева М. С. Муравьи // Насекомые и клещи — вредители сельскохозяйственных культур. Том IV. Перепончатокрылые и двукрылые / Под редакцией Нарчук Э. П., Тряпицын В. А.. — Ленинград: Наука, 1981. — С. 46-50(48). — 222 с.

МЕТОДЫ ИССЛЕДОВАНИЙ В САНИТАРНОЙ МИКРОБИОЛОГИИ

Чичерова У.А.

Научный руководитель: Гибадилова А.М., магистр естественных наук, лектор
Кокшетауский университет им.Ш. Уалиханова, г. Кокшетау
chicherovavulyana@gmail.com

Аннотация. В данной статье изложены методы исследования микробиологии, а именно методы исследования воды, методы исследования воздуха. Санитарно–бактериологическое исследование поверхностей рук студентов и оборудования.

Цель: Описать основные микробиологические методы исследований микробиологии.

Введение. В настоящее время проведение микробиологических исследований является важной и актуальной деятельностью в биологии и медицине, так как они позволяют с высокой степенью точности и достоверности подтвердить или опровергнуть факт присутствия в организме (или другом исследуемом объекте) возбудителей инфекционных заболеваний. Основу микробиологической диагностики инфекционных заболеваний составляют микроскопические, микробиологические, биологические, серологические и аллергологические методы. Благодаря микробиологическим методам исследования можно установить возбудителей тех или иных инфекционных заболеваний и подобрать правильный метод лечения этого заболевания [1; с. 30].

Методы исследования воздуха. Микроорганизмы обитают в воздухе вместе с частицами пыли и в мельчайших капельках влаги, находящихся во взвешенном состоянии. Воздух не является благоприятной средой для развития микробов, так как в нем минимальное количество капельно-жидкой воды. В воздухе микроорганизмы могут сохранять свою жизнеспособность лишь временно, а многие более или менее быстро погибают под влиянием высушивания и солнечной радиации. В воздухе могут встречаться патогенные, условно-патогенные и непатогенные бактерии, вирусы, грибы и споры. Они являются возбудителями воздушно-капельной инфекции, гнойно-воспалительных заболеваний, аллергических реакций [2; с. 85].

Проблема биологического и экологического состояния воздушной микрофлоры в разные сезоны года весьма актуальна. Здоровье и самочувствие человека зависит от многих факторов, в том числе и от качества окружающей нас воздушной среды, поэтому необходимо знать о ее состоянии [2; с. 99].

Методы отбора проб воздуха подразделяется на седиментационные и аспирационные. Седиментационный - наиболее старый метод, широко распространен благодаря простоте и доступности, однако является неточным. Метод предложен Р. Кохом и заключается в способности микроорганизмов под действием силы тяжести и под влиянием движения воздуха (вместе с частицами пыли и капельками аэрозоля) оседать на поверхность питательной среды в открытые чашки Петри. Чашки устанавливаются в точках отбора на горизонтальной поверхности. При определении общей микробной обсемененности чашки с мясопептонным агаром оставляют открытыми на 5—10 мин или дольше в зависимости от степени предполагаемого бактериального загрязнения. Для выявления санитарно-показательных микробов применяют среду Гарро или Туржецкого (для обнаружения стрептококков), молочно-солевой или желточно-солевой агар (для определения стафилококков), суслоагар или среду Сабуро (для выявления дрожжей и грибов). При определении санитарно-показательных микроорганизмов чашки оставляют открытыми в течение 40—60 мин.

По окончании экспозиции все чашки закрывают, помещают в термостат для культивирования в оптимальной для развития выделяемого микроорганизма среде, затем

(если этого требуют исследования) на 48 ч оставляют при комнатной температуре для образования пигмента пигментообразующими микроорганизмами.

Более совершенными методами являются аспирационные, основанные на принудительном осаждении микроорганизмов из воздуха на поверхность плотной питательной среды или в улавливающую жидкость (МПБ, буферный раствор, изотонический раствор хлорида натрия и др.). В практике санитарной службы при аспирационном взятии проб используются аппарат Кротова, пробоотборное устройство ПУ-1Б, бактериоуловитель Речменского, прибор для отбора проб воздуха (ПОВ-1), пробоотборник аэрозольный бактериологический (ПАБ-1), бактериально-вирусный электропреципитатор (БВЭП-1), и др. Для исследования атмосферы могут быть использованы и мембранные фильтры № 4, через которые воздух просасывается с помощью аппарата Зейтца [2; с. 112-115].

Санитарно-гигиеническое состояние воздуха определяется по следующим микробиологическим показателям:

1. Общее количество микроорганизмов в 1 м³ воздуха (так называемое общее микробное число, или обсемененность воздуха) количество колоний микроорганизмов, выросших при посеве воздуха на питательном агаре в чашке Петри в течение 24 ч при 37 °С, выраженное в КОЕ [3; с. 35];

2. Индекс санитарно-показательных микробов количество золотистого стафилококка и гемолитических стрептококков в 1 м³ воздуха. Эти бактерии являются представителями микрофлоры верхних дыхательных путей и имеют общий путь выделения с патогенными микроорганизмами, передающимися воздушно-капельным путем. Появление в воздухе спорообразующих бактерий показатель загрязненности воздуха микроорганизмами почвы, а появление грамотрицательных бактерий показатель возможного антисанитарного состояния [3; с. 38].

Методы исследования воды. Существует много методов по выделению патогенных микроорганизмов (в частности, бактерий тифа и паратифа) из воды естественных водоемов. Однако применяемые до настоящего времени способы не вполне прочны и сложны. Поиски патогенных микробов в питьевой воде требуют обследования больших количеств воды, для чего предварительно концентрируют микробов из 3-5 л. воды с помощью коагуляции различными химическими веществами, осаждением специфической сывороткой, центрифугированием, фильтрацией через свечи Шамберлена или Беркефельда и т.д.

Основным недостатком таких методов является невозможность полного осаждения всех микроорганизмов в обследуемом объеме воды. Для устранения недостатков старых методов нам представлялась перспективным предварительно концентрировать микрофлору воды на поверхности мембранных фильтров. Эти фильтры нашли в последние годы довольно большое применение для разных бактериологических исследований.

При исследовании санитарно-микробиологических показателей качества питьевой воды в каждой пробе, как правило, анализируются: колиформные бактерии (в том числе *E. Coli* – индикатор фекального загрязнения), общее микробное число и др.; паразитологические показатели – цисты лямблий и ооцисты криптоспоридий.

При введении на подложку исследуемого образца (1–5 мл пробы воды) образуется гелеобразная питательная среда, на которой (после инкубирования) учитывается численность микроорганизмов. При анализе воды методом мембранной фильтрации петрифильм вначале активизируется (1 мл стерильной воды), затем мембранный фильтр помещается на подложку петрифильма и посев инкубируется согласно.

При использовании петрифильмов существенно сокращается время анализа (с 3–5 сут до 1–2 сут для отдельных форм бактерий), проста процедура посева, нет необходимости

подтверждения положительных результатов на присутствие колиформ, а *E. Coli* выявляются по специфической окраске на хромогенной среде. Однако, несмотря на широкое внедрение в микробиологическую практику современных методов исследования, бактериологический метод остается «золотым стандартом» санитарной микробиологии с наиболее достоверной оценкой санитарного состояния исследуемых объектов [4].

Санитарно – бактериологическое исследование поверхностей оборудования и рук студентов. Изучение бактериальной загрязненности рук и различных предметов производится в целях оценки санитарно-гигиенического состояния исследуемого объекта, установления путей распространения инфекции при эпидемиологических заболеваниях, лабораторного контроля эффективности обработки кожи рук [5; с. 27].

В зависимости от цели проводимого исследования и характера контролируемых объектов в полученных смывах определяют: общую микробную обсемененность (обычно с пересчетом на 1 см² исследуемой поверхности); наличие бактерий группы кишечной палочки, как показателей фекального загрязнения; наличие патогенных бактерий кишечной группы, обнаружение которых является безусловным показателем эпидемического неблагополучия; наличие стафилококков и других микроорганизмов [6; с. 128].

Смывы с оборудования и инвентаря производят перед началом работы или после санитарной обработки в санитарные дни. Смывы с рук следует производить перед началом работы и после пользования туалетом. Смывы производят с помощью стерильных увлажненных тампонов или салфеток. Стерильные ватные тампоны на стеклянных или металлических палочках, вмонтированные в пробирки с ватными пробками, заготавливают заранее в лаборатории. В день взятия смывов в каждую пробирку с тампоном наливают по 2 мл стерильной воды так, чтобы ватный тампон не касался ее поверхности. При проведении последующих микробиологических посевов на жидких средах вместо воды в пробирки можно заливать соответствующую питательную среду. Непосредственно перед взятием смыва тампон увлажняют средой [7; с. 53].

Смывы с крупного оборудования и инвентаря берут с поверхности 100 см². Для ограничения поверхности используется шаблон (трафарет из проволоки или металлической пластинки), стерилизуемый перед каждым новым смывом путем обжига на пламени горелки. Трафарет имеет площадь 25 см² и для получения площади в 100 см² его накладывают на 4 разных участка исследуемого предмета. Ограниченные трафаретом поверхности тщательно протирают увлажненным тампоном во взаимно перекрещивающихся направлениях [8; с.118].

При исследовании рук смывы делают с ладонных поверхностей (проводя по каждой ладони не менее 5 раз), пальцев, ногтей, межпальцевых и подногтевых пространств [8; с.135].

Существуют рекомендуемые пределы при микробиологическом мониторинге чистых зон методом смывов с поверхностей в эксплуатируемом состоянии. В критической зоне количество жизнеспособных колоний не должно превышать 2 КОЕ/см², а в некритической зоне допустимое количество жизнеспособных колоний не должно превышать 5 КОЕ/см² [8; с. 138].

Экспериментальная часть в разработке, на стадии завершения.

Вывод: С помощью методов, применяемых в микробиологии, люди научились выявлять и определять различного рода возбудителей тех или иных инфекционных заболеваний. Правильно выбранный метод способствует в дальнейшем правильному лечению заболеваний.

В настоящее время наиболее широко используются микроскопический, микробиологический и биологический методы исследования, потому что именно благодаря

этим методам можно выявить причину возникновения и проявления инфекционных болезней у живых организмов и дать верную характеристику возбудителям этих болезней.

В данной статье были представлены микробиологические методы исследования, так как результаты микробиологических исследований позволяют точно установить факт наличия возбудителя в исследуемом материале.

Литература

1. Микробиологические исследования: методы, взятие биоматериала / [Электронный ресурс] /2009-2013 Медицинский центр «Клиника доктора Александрова» URL: <http://www.raemed.ru/diagnostika/laboratornaya-diagnostika/mikrobiologic...>
2. Краткая медицинская энциклопедия. Микроскопические методы исследования / [Электронный ресурс] / Copyright © 2002-2011 «Библиотека природы» URL: <http://www.golkom.ru/kme/13/2-172-3-1.html>
3. Фомин Г. С., Фомина О. Н. «Воздух. Контроль загрязнений по международным стандартам». – М., 2003 – 259 с., ил.
4. <https://magazinlab.ru/article/mikrobiologicheskoe-issledovanie-vozduha.html>
5. Meduniver Микробиология / [Электронный ресурс] / Meduniver.com URL: <http://meduniver.com/Medical/Microbiology/328.html>
6. Шлегель Г., Общая микробиология, пер. с нем., Микробиология, 1972 – 279 с., ил. 5 Бакулина Н. А., Краева Э. Л. Микробиология:– М., Медицина, 1980 – 217 с., ил. 6 Аникеев В. В., Лукомская Н. А. Руководство к практическим занятиям по микробиологии. – М., Просвещение, 1977 – 347 с., ил.
7. Работнова И. Л., Общая микробиология, Микробиология, 1966; «Микробиология», 1987, т. 36, в. 6; Лерина И. В., Паденко А. И. Лабораторные работы по микробиологии. – М., Экономика, 1986 – 217 с., ил. Мейнелл Дж., Мейнелл Э., Экспериментальная микробиология, пер. с англ., Микробиология, 1967 – 114 с., ил.
8. Тепер Е. З., Шильникова В. И. Практикум по микробиологии. – М, Колос, 1993 – 217 с., ил.

ОЦЕНКА УРОВНЯ ОСВЕЩЕННОСТИ УЧЕБНЫХ АУДИТОРИЙ КОКШЕТАУСКОГО УНИВЕРСИТЕТА ИМ. Ш.УАЛИХАНОВА

Ястребов В.М.

Научный руководитель: Карнаухова Т.В., магистр экологии, лектор кафедры
Кокшетауский университет им. Ш.Уалиханова, г Кокшетау
archangelmfaz@gmail.com, 80481014@mail.ru

Ключевые слова: уровень освещения, качество освещения, влияние освещения, предельно-допустимая концентрация ПДК

Аннотация. В статье были измерены показатели освещенности учебных аудиторий высшего учебного заведения Кокшетауского университета им. Ш.Уалиханова, г. Кокшетау с помощью приложения люксметра. Было произведено сравнение полученных показателей с нормой освещения в аудиториях вуза. Целью статьи является исследование проблем недостаточной освещенности в помещениях, анализ уровня освещенности, в соответствии нормам ПДК.

Введение.

В настоящее время экологии человека в науке уделяют особое внимание. Негативное состояние окружающей среды влияет на органы осязания, обаяния, восприятия, дыхания и др.

Орган зрения является одним из основных чувств, благодаря которому мы можем общаться с окружающим миром. В тоже время он наиболее подвержен отрицательному воздействию окружающей среды, что нередко проявляется нарушением качества жизни человека, а в определенных случаях может дойти до резкого снижения остроты зрения.

Недостаток освещения влияет на зрение человека, способствует быстрому утомлению организма, снижает работоспособность, и непосредственно на психическое состояние человека.

Установлено, что свет, помимо обеспечения зрительного восприятия, воздействует через нервную оптико-вегетативную систему на эндокринную систему, систему формирования иммунной защиты, рост и развитие организма и влияет на многие основные процессы жизнедеятельности, регулируя обмен веществ и устойчивость к воздействию неблагоприятных факторов окружающей среды.[1; с. 23]

Хочется отметить, что естественный солнечный свет предпочтительнее искусственного из-за ряда факторов. Ультрафиолетовое излучение оказывает биологически положительное воздействие на организм человека и вызывает эритемный эффект (загар).[2; с. 1]

Работая при освещении плохого качества или низких уровней, люди могут ощущать усталость глаз и переутомление. В ряде случаев это может привести к головным болям. Причинами во многих случаях являются слишком низкие уровни освещенности, слепящее действие источников света и соотношение яркостей, которое недостаточно хорошо сбалансировано на рабочих местах. Головные боли также могут быть вызваны пульсацией освещения, что в основном является результатом использования электромагнитных ПРА для газоразрядных ламп, работающих на частоте 50 Гц.[1; с. 17]

Отрицательное действие пульсации освещения обусловлено изменением основной ритмической активности нервных элементов мозга, перестраивающих присущую им частоту этой активности в соответствии с частотой световых пульсаций.[3; с. 1]

Объекты и методы исследования. Измерения проводились в 2022 году (февраль-март) в трех учебных помещениях: Аграрно-экономический институт (3) им.Садвакасова (Куанышева 194), Главный корпус (1) КУ Ш. Уалиханова (Абая 76), Политехнический корпус (2) КУ Ш. Уалиханова (Темирбекова 30) (рисунок 1, 2).

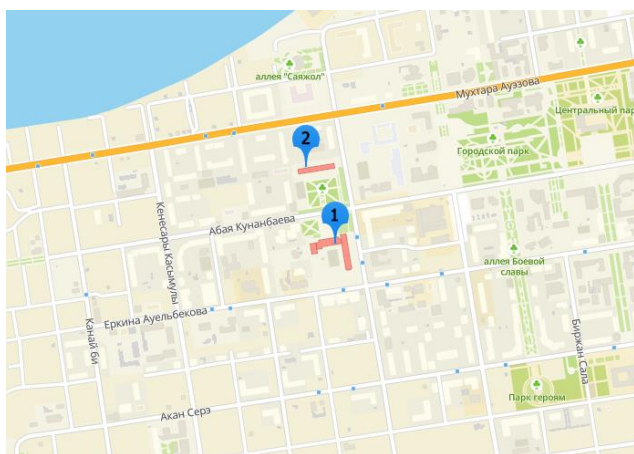

Рисунок 1. Место измерения освещения
(корпус 1, 2)

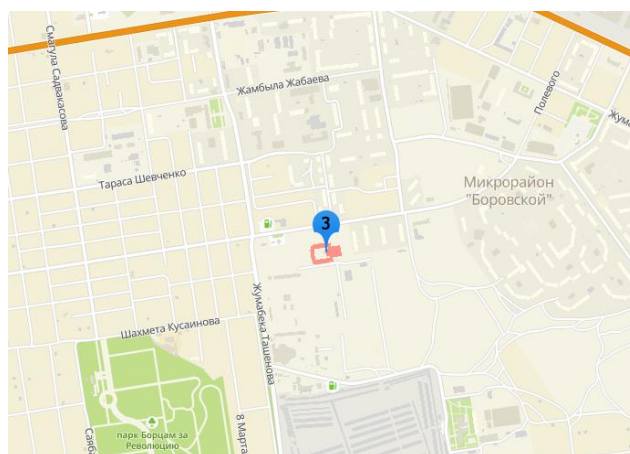

Рисунок 2. Место измерения освещения
(корпус 3)

Сбор данных проводился с помощью приложения люксметра (Lux Light Meter Pro) в промежутке времени между 8:30-16:00.

*Таблица 1. Измерения освещенности в главном корпусе
КУ Ш.Уалиханова*

№	№ аудитории	лк, с элект.	лк, без электр.	Норма освещения аудиторий образовательных учреждений, лк.
1	414	2603	2370	400
2	415	475	265	
3	416	1630	1494	
4	510a	816	718	
5	515	329	157	
6	605	245	180	
7	606	924	899	
8	617	288	118	
9	622	1082	1008	
10	629	344	210	
11	717	313	126	
12	718	1247	945	
13	720	1476	1384	
14	721a	376	274	

Примечание: жирным шрифтом выделены значения несоответствующие нормам ПДК

*Таблица 2. Измерения освещенности в Аграрно-экономическом институте
им.Садвакасова*

№	№ аудитории	лк, с элект.	лк, без электр.	Норма освещения аудиторий образовательных учреждений, лк.
1	113	66	12	400
2	204	443	224	
3	238	265	13	
4	304	333	183	
5	309	935	560	

Примечание: жирным шрифтом выделены значения несоответствующие нормам ПДК

*Таблица 3. Измерения освещенности в политехническом корпусе КУ им. Ш.
Уалиханова*

№	№ аудитории	лк, с элект.	лк, без электр.	Норма освещения аудиторий образовательных учреждений, лк.
1	112	464	242	400
2	206	328	269	
3	209	230	165	

4	306	347	285
5	309	245	177

Примечание: жирным шрифтом выделены значения несоответствующие нормам ПДК

Нормой освещения для аудиторий образовательных учреждений является 400 лк.[4; с. 5]

Произведены сравнения освещенности разных помещений с установленной нормой и показаны на диаграмме (рисунок 3).

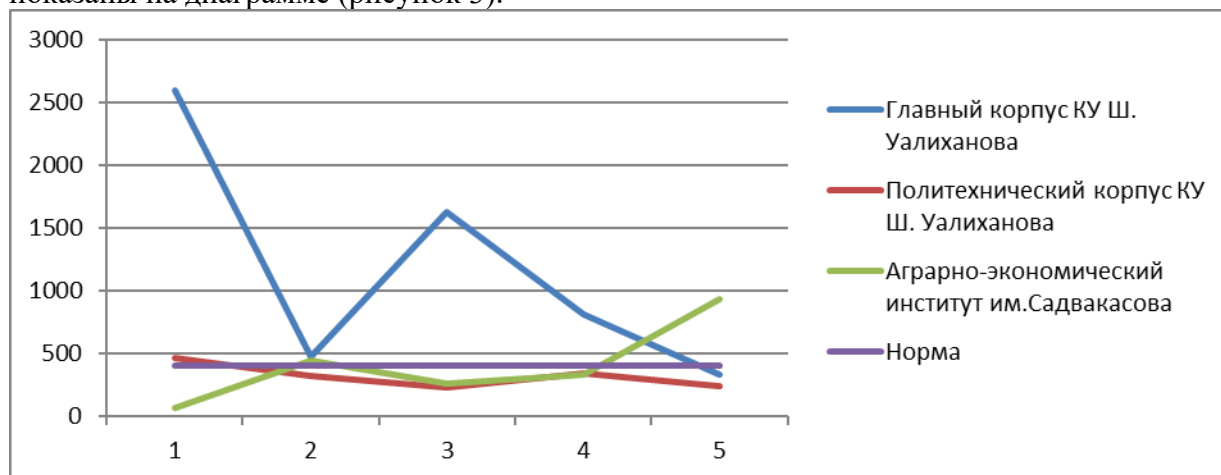

Рисунок 3. Сравнение освещенности разных помещений с установленной нормой

Исходя из полученных данных, можно определить, что уровень освещенности кабинета напрямую зависит от его расположения к солнечной стороне, а также от качества и количества искусственного освещения. Анализируя полученные данные можно сделать вывод, что освещенность кабинетов главного корпуса (1) КУ Ш.Уалиханова наиболее соответствует нормам ПДК, а в корпусе 2 и 3 выявлено больше не соответствия.

Литература

1. <https://www.kiout.ru/info/publish/2691> / Гигиена труда: освещение на вашем рабочем месте
2. <http://automationlab.ru/index.php/bgd/109-13> / Влияние освещения на организм человека
3. <https://fundamental-research.ru/en/article/view?id=4929> / Кудряшов А.В., Влияние освещения на организм человека
4. [https://ekt.kz/about/information/technical-information/svetotekhnika/normy-osveshcheniya-pomeshcheniy-/](https://ekt.kz/about/information/technical-information/svetotekhnika/normy-osveshcheniya-pomeshcheniy/) / Нормы освещения помещений

**ЖАЛПЫ ОТЫРЫС
ПЛЕНАРНОЕ ЗАСЕДАНИЕ**

Мурсалим А. ҚАЗАҚ ПОЭЗИЯСЫНДАҒЫ ҰЛТТЫҚ ӨРНЕКТЕР МЕН ФИЛОСОФИЯЛЫҚ ОЙ	3
Дәужігіт Ұ. ЖАСӨСПІМ ҚЫЗДАРДЫ ОТБАСЫЛЫҚ ҚАРЫМ-ҚАТЫНАСҚА ДАЙЫНДАУҒА ӘЛЕУМЕТТІК-ПЕДАГОГИКАЛЫҚ ҚОЛДАУ	7
Жабасова Т.С. ИННОВАЦИОННОЕ ПРИМЕНЕНИЕ ПЭТ-ТАРЫ ПРИ ИЗГОТОВЛЕНИИ ТРОТУАРНОЙ ПЛИТКИ	11
Киселев О. В. СИНТЕЗ КАРБОКСИСОДЕРЖАЩИХ АЗОЛОВ И КАДМИЙОРГАНИЧЕСКИХ КООРДИНАЦИОННЫХ ПОЛИМЕРОВ НА ИХ ОСНОВЕ	23

**Секция «ОБРАЗОВАНИЕ»
«БІЛІМ» Секциясы**

Абаева А. РАЗВИТИЕ ЭМОЦИОНАЛЬНО-ВОЛЕВОЙ СФЕРЫ ДЕТЕЙ СРЕДСТВАМИ АРТ-ТЕРАПИИ	26
Белоусов К.С. ЭЛЕМЕНТЫ ЙОГИ НА УРОКАХ ФИЗИЧЕСКОЙ КУЛЬТУРЫ В ШКОЛЬНОМ ОБРАЗОВАНИИ	29
Алексеев М. НЕТРАДИЦИОННЫЕ МЕТОДЫ ОБУЧЕНИЯ ИСТОРИИ И ИХ ЭФФЕКТИВНОСТЬ	32
Амзина Ф.Т. ПРОЯВЛЕНИЕ КИБЕРБУЛЛИНГА СРЕДИ ШКОЛЬНИКОВ В ЦИФРОВОЙ СРЕДЕ	34
Бабаева С.Қ. ИНДИКАТОРЛЫ ӨСІМДІКТЕРДІ ҚОЛДАНУ АРҚЫЛЫ ТОПЫРАҚ САПАСЫНЫҢ СИПАТТАМАСЫ	37
Байжигитова В. ПРИМЕНЕНИЕ НАГЛЯДНОСТИ НА УРОКАХ ИСТОРИИ	42
Г.Б.Бактиярова ҚАЗАҚ МАҚАЛ-МӘТЕЛДЕРІНІҢ ГЕНДЕРЛІК СИПАТЫ	45
Беген С. С. ҚАЗАҚСТАННЫҢ СОЛТҮСТІГІНДЕГІ АРХЕОЛОГИЯЛЫҚ ЗЕРТТЕУЛЕР	48
Берикжан Д.Е РАЗВИТИЕ КРИТИЧЕСКОГО МЫШЛЕНИЯ У ШКОЛЬНИКОВ СТАРШИХ КЛАССОВ НА ОСНОВЕ ЧТЕНИЯ ОБЩЕСТВЕННО-ПОЛИТИЧЕСКИХ ТЕКСТОВ	51
Бұлхайрова Н.М. ӨСІМДІКТЕРДІ АВТОМАТТЫ СУАРУДА «ARDUINO» ПЛАТФОРМАСЫН ПАЙДАЛАНУ	53
Мөлдір Ғазиз АХМЕТ БАЙТУРСЫНОВ - ОБРАЗЕЦ ПОДРАЖАНИЯ ДЛЯ СОВРЕМЕННОЙ МОЛОДЕЖИ	57
Гекке В.Г. ДИФФЕРЕНЦИРОВАННЫЙ ПОДХОД ПРИ ОБУЧЕНИИ ИНОСТРАННОМУ ЯЗЫКУ В СРЕДНЕЙ ШКОЛЕ	60
Глущенко Е. ПРИМЕНЕНИЕ ЗДОРОВЬЕСБЕРЕГАЮЩИХ ТЕХНОЛОГИЙ ПРИ ОБУЧЕНИИ АНГЛИЙСКОМУ ЯЗЫКУ	63
Гончарова А.С. ИСПОЛЬЗОВАНИЕ ПРОЕКТНОЙ ТЕХНОЛОГИИ НА УРОКАХ ЛИТЕРАТУРЫ	66
Дарбинян А.Х. АУДИРОВАНИЕ КАК ОДИН ИЗ АКТИВНЫХ МЕТОДОВ ДЛЯ ПОВЫШЕНИЯ МОТИВАЦИИ ПРИ ИЗУЧЕНИИ АНГЛИЙСКОГО ЯЗЫКА У УЧАЩИХСЯ СТАРШИХ КЛАССОВ	69
Дәулетханова А. МЕКТЕП ЖАСЫНА ДЕЙІНГІ БАЛАЛАРДЫҢ ОҚУ ҮРДІСІНДЕГІ ТАНЫМ ӨРЕКЕТТЕРІНІҢ МАҢЫЗЫ	71
Дерр А.А. СОЦИАЛЬНЫЕ СЕТИ НА УРОКАХ ИНОСТРАННОГО ЯЗЫКА	76

Домалевская А.Д. ПРИМЕНЕНИЕ СТРАТЕГИИ «ПЕРЕВЕРНУТЫЙ КЛАСС» ПРИ ИЗУЧЕНИИ ДРАМЫ А. Н. ОСТРОВСКОГО «БЕСПРИДАННИЦА»	78
Домалевская А.Д. ВЕРБАЛИЗАЦИЯ КОНЦЕПТА «ГОРЫ» В КАЗАХСКОЙ НАРОДНОЙ СКАЗКЕ И В «КАЗАХСТАНСКИХ СКАЗКАХ» Ю. СЕРЕБРЯНСКОГО	81
Дусумбекова Р. ЯЗЫК МИМИКИ И ЖЕСТОВ	84
О.М. Елемес «БАЛАЛАР УНИВЕРСИТЕТІ» ЖОБАСЫ АЯСЫНДА БИОЛОГИЯДАН ОҚУШЫЛАРДЫҢ ЗЕРТТЕУ ЖҰМЫСТАРЫН ҰЙЫМДАСТЫРУ	85
Erke A.A. GESCHICHTE DER DIALEKTE DER DEUTSCHEN SPRACHE	88
А. Ермек БИОЛОГИЯ САБАҚТАРЫНДА РЕФЛЕКСИЯ ӘДІСІН ҚОЛДАНУ	91
Есіркеп А. Е. БАСТАУЫШ СЫНЫП ОҚУШЫЛАРЫНЫҢ ЛОГИКАЛЫҚ ОЙЛАУ ҚАБІЛЕТІН ДАМУ ЖОЛДАРЫ	94
М.Р.Альжанова ӘЛЕУМЕТТІК ПЕДАГОГТЫҢ АЖЫРАСҚАН ОТБАСЫМЕН ЖҰМЫСЫНЫҢ ЕРЕКШЕЛІГІ	96
Жаналиев Е. М. ВОЗЕЙСТВИЕ ГОРНОГО ПРОИЗВОДСТВА НА БИОСФЕРУ	99
Абаева А. РАЗВИТИЕ ЭМОЦИОНАЛЬНО-ВОЛЕВОЙ СФЕРЫ ДЕТЕЙ СРЕДСТВАМИ АРТ-ТЕРАПИИ	102
Белоусов К.С. ЭЛЕМЕНТЫ ЙОГИ НА УРОКАХ ФИЗИЧЕСКОЙ КУЛЬТУРЫ В ШКОЛЬНОМ ОБРАЗОВАНИИ	105
Алексеевко М. НЕТРАДИЦИОННЫЕ МЕТОДЫ ОБУЧЕНИЯ ИСТОРИИ И ИХ ЭФФЕКТИВНОСТЬ	108
Амзина Ф.Т. ПРОЯВЛЕНИЕ КИБЕРБУЛЛИНГА СРЕДИ ШКОЛЬНИКОВ В ЦИФРОВОЙ СРЕДЕ	110
Бабаева С.Қ. ИНДИКАТОРОРЛЫ ӨСІМДІКТЕРДІ ҚОЛДАНУ АРҚЫЛЫ ТОПЫРАҚ САПАСЫНЫҢ СИПАТТАМАСЫ	113
Байжигитова В. ПРИМЕНЕНИЕ НАГЛЯДНОСТИ НА УРОКАХ ИСТОРИИ	118
Г.Б.Бактиярова ҚАЗАҚ МАҚАЛ-МӘТЕЛДЕРІНІҢ ГЕНДЕРЛІК СИПАТЫ	121
Беген С. С. ҚАЗАҚСТАННЫҢ СОЛТҮСТІГІНДЕГІ АРХЕОЛОГИЯЛЫҚ ЗЕРТТЕУЛЕР	124
Берикжан Д.Е РАЗВИТИЕ КРИТИЧЕСКОГО МЫШЛЕНИЯ У ШКОЛЬНИКОВ СТАРШИХ КЛАССОВ НА ОСНОВЕ ЧТЕНИЯ ОБЩЕСТВЕННО-ПОЛИТИЧЕСКИХ ТЕКСТОВ	127
Булхаирова Н.М. ӨСІМДІКТЕРДІ АВТОМАТТЫ СУАРУДА «ARDUINO» ПЛАТФОРМАСЫН ПАЙДАЛАНУ	129
Мөлдір Ғазиз АХМЕТ БАЙТУРСЫНОВ - ОБРАЗЕЦ ПОДРАЖАНИЯ ДЛЯ СОВРЕМЕННОЙ МОЛОДЕЖИ	133
Гекке В.Г. ДИФФЕРЕНЦИРОВАННЫЙ ПОДХОД ПРИ ОБУЧЕНИИ ИНОСТРАННОМУ ЯЗЫКУ В СРЕДНЕЙ ШКОЛЕ	136
Глущенко Е. ПРИМЕНЕНИЕ ЗДОРОВЬЕСБЕРЕГАЮЩИХ ТЕХНОЛОГИЙ ПРИ ОБУЧЕНИИ АНГЛИЙСКОМУ ЯЗЫКУ	139
Гончарова А.С. ИСПОЛЬЗОВАНИЕ ПРОЕКТНОЙ ТЕХНОЛОГИИ НА УРОКАХ ЛИТЕРАТУРЫ	142
Дарбинян А.Х. АУДИРОВАНИЕ КАК ОДИН ИЗ АКТИВНЫХ МЕТОДОВ ДЛЯ ПОВЫШЕНИЯ МОТИВАЦИИ ПРИ ИЗУЧЕНИИ АНГЛИЙСКОГО ЯЗЫКА У УЧАЩИХСЯ СТАРШИХ КЛАССОВ	145
Дәулетханова А. МЕКТЕП ЖАСЫНА ДЕЙІНГІ БАЛАЛАРДЫҢ ОҚУ ҮРДІСІНДЕГІ ТАНЫМ ӨРЕКЕТТЕРІНІҢ МАҢЫЗЫ	147
Дерр А.А. СОЦИАЛЬНЫЕ СЕТИ НА УРОКАХ ИНОСТРАННОГО ЯЗЫКА	152
Домалевская А.Д. ПРИМЕНЕНИЕ СТРАТЕГИИ «ПЕРЕВЕРНУТЫЙ КЛАСС» ПРИ ИЗУЧЕНИИ ДРАМЫ А. Н. ОСТРОВСКОГО «БЕСПРИДАННИЦА»	155

Домалевская А.Д. ВЕРБАЛИЗАЦИЯ КОНЦЕПТА «ГОРЫ» В КАЗАХСКОЙ НАРОДНОЙ СКАЗКЕ И В «КАЗАХСТАНСКИХ СКАЗКАХ» Ю. СЕРЕБРЯНСКОГО	158
Дусумбекова Р. ЯЗЫК МИМИКИ И ЖЕСТОВ	161
О.М. Елемес «БАЛАЛАР УНИВЕРСИТЕТІ» ЖОБАСЫ АЯСЫНДА БИОЛОГИЯДАН ОҚУШЫЛАРДЫҢ ЗЕРТТЕУ ЖҰМЫСТАРЫН ҰЙЫМДАСТЫРУ	162
Erke A.A. GESCHICHTE DER DIALEKTE DER DEUTSCHEN SPRACHE	164
А. Ермек БИОЛОГИЯ САБАҚТАРЫНДА РЕФЛЕКСИЯ ӘДІСІН ҚОЛДАНУ	167
Есіркеп А. Е. БАСТАУЫШ СЫНЫП ОҚУШЫЛАРЫНЫҢ ЛОГИКАЛЫҚ ОЙЛАУ ҚАБІЛЕТІН ДАМУ ЖОЛДАРЫ	170
М.Р. Альжанова ӘЛЕУМЕТТІК ПЕДАГОГТЫҢ АЖЫРАСҚАН ОТБАСЫМЕН ЖҰМЫСЫНЫҢ ЕРЕКШЕЛІГІ	173
Жаналиев Е. М.ВОЗДЕЙСТВИЕ ГОРНОГО ПРОИЗВОДСТВА НА БИОСФЕРУ	175
Жуанышбаева А.С. ОБРАЗЫ И СИМВОЛЫ КАЗАХСКОЙ КУЛЬТУРЫ В ПОЭТИКЕ ЛИРИЧЕСКИХ ТЕКСТОВ О.СУЛЕЙМЕНОВА	178
Зенда А. М. БІРІНШІ СЫНЫП ОҚУШЫЛАРЫНЫҢ МЕКТЕПКЕ БЕЙІМДЕЛУ ПРОЦЕСІ	181
Игликова М. М. ИСПОЛЬЗОВАНИЕ МЕТОДА ПРОЕКТА ДЛЯ СОВЕРШЕНСТВОВАНИЯ НАВЫКОВ МОНОЛОГИЧЕСКОЙ РЕЧИ ПРИ ИЗУЧЕНИИ АНГЛИЙСКОГО ЯЗЫКА НА СТАРШЕМ ЭТАПЕ ОБУЧЕНИЯ.	184
Кайроллина Ы.С. ЭФФЕКТИВНОЕ ИСПОЛЬЗОВАНИЕ ТЕСТИРОВАНИЯ КАК СПОСОБ КОНТРОЛЯ НАВЫКОВ ЧТЕНИЯ	187
Карагенеева Г.Э. ЯЗЫКОВЫЕ СРЕДСТВА ВЫРАЖЕНИЯ КАТЕГОРИИ ПРОСТРАНСТВА В РОМАНЕ Г. БЕЛЬГЕРА «ДОМ СКИТАЛЬЦА»	190
Karbayeva E.R. MY NATIVE LANGUAGE...	193
Karbayeva E.R. MY NATIVE LANGUAGE...	195
Касенова А.А. ШЕТ ТІЛІН ОҚЫТУДАҒЫ МУЗЫКАНЫҢ РӨЛІ	198
Katschanowa A. L. STUDIUM MODERNER MITTEL DER WISSENSKONTROLLE IM DEUTSCHUNTERRICHT	201
Қабыш Д. Б. ШЕТ ТІЛІН ОҚЫТУ ПРОЦЕСІНДЕ РӨЛДІК ОЙЫНДЫ ПАЙДАЛАНУ ӘДІСТЕМЕСІ	203
Қайырден Ж.Т. ҚАЗАҚ ТІЛІНДЕГІ ФРАЗЕОЛОГИЗМДЕРДІҢ ГЕНДЕРЛІК СИПАТЫ	206
Карасай Б. ОЙЫН АРҚЫЛЫ ОҚЫТУ ТЕХНОЛОГИЯСЫ	210
Лес А. А. DISTANCE LEARNING. PROS AND CONS	211
Лесбекова І.Н. ҚОРШАҒАН ТАБИҒИ ОРТАНЫҢ ЛАСТАНУЫ	214
Максұт М. Ж. ОЙЫН АРҚЫЛЫ БАСТАУЫШ СЫНЫП ОҚУШЫЛАРЫНЫҢ ОЙЛАУ ЖӘНЕ СӨЙЛЕУ ҚАБІЛЕТТЕРІН ДАМУ	217
Манапова Б.Е. БИОЛОГИЯ САБАҚТАРЫНДА ТОПТЫҚ ЖҰМЫСТАРДЫ ҰЙЫМДАСТЫРУ	221
Муратова Ф.М. СПОРТИВНЫЕ СОРЕВНОВАНИЯ КАК ОДНА ИЗ ФОРМ РАЗВИТИЯ ФИЗИЧЕСКОЙ КУЛЬТУРЫ МЛАДШИХ ШКОЛЬНИКОВ	224
Райхан М. АХМЕТ БАЙТҰРСЫНҰЛЫНЫҢ КОГНИТИВТІК ЛИНГВИСТИКАҒА ҚАТЫСТЫ КӨЗҚАРАСТАРЫ	227
Нәдірхан Г.Т. АХМЕТ БАЙТҰРСЫНҰЛЫ – ҚАЗАҚ ӘДЕБИЕТТАНУ ҒЫЛЫМЫНЫҢ НЕГІЗІН ҚАЛАУШЫ	231
Нурышева В.Х. КИБЕРБУЛЛИНГ В ШКОЛЬНОЙ СРЕДЕ: ОНЛАЙН-РИСКИ И ИХ ПРЕДУПРЕЖДЕНИЕ	235
Оспан А.Б. ВОЗМОЖНОСТИ ИГРОВОЙ ДЕЯТЕЛЬНОСТИ КАК СРЕДСТВА СОЦИАЛИЗАЦИИ МЛАДШИХ ШКОЛЬНИКОВ	237

Өзбек Д С., Нұрғали А. М., МАҚАЛ-МӘТЕЛДЕРДІҢ ТӘРБИЕЛІК МӨНІ	241
Пиркина А.В. ПРИЧИНЫ НЕУСПЕВАЕМОСТИ МЛАДШИХ ШКОЛЬНИКОВ В ПРОЦЕССЕ ОСВОЕНИЯ ИМИ МАТЕМАТИКИ	243
Pribylykh E N. Wissenschaftlicher SPIELFORMEN ALS LERNMITTEL IM DEUTSCHUNTERRICHT FÜR DIE MITTLERE STUFE	247
Раджаб Н. Т.БАСТАУЫШ СЫНЫП ОҚУШЫЛАРЫНЫҢ МАТЕМАТИКА ПӘНІНЕ ҚЫЗЫГУШЫЛЫҒЫН АРТТЫРУ	250
Рахимбекова А. ИСПОЛЬЗОВАНИЕ АКТИВНЫХ МЕТОДОВ ОБУЧЕНИЯ ИСТОРИИ	254
Русакова А. ИСТОРИЧЕСКОЕ КРАЕВЕДЕНИЕ КАК КОМПОНЕНТ ПАТРИОТИЧЕСКОГО ВОСПИТАНИЯ НА УРОКАХ ИСТОРИИ	257
Салыкбаева С. Т. ҚАШЫҚТЫҚТАН ОҚЫТУДЫ ЕНГІЗУДІҢ ТИІМДІЛІГІ	259
Сансызбайқызы Н. ИНТЕРНЕТ ЖЕЛІСІНЕ ОҚУШЫЛАРДЫҢ ТӘУЕЛДІЛІГІ	262
Сәруарова Н. Б. РУХАНИ АДАМГЕРШІЛІК ҚҰНДЫЛЫҚТАРЫН ОҚУШЫЛАР АРАСЫНДА ҚАЛЫПТАСТЫРУ	265
Skurzinskaya V.A. ANGLIZISMEN IN DER DEUTSCHEN JUGENDSPRACHE	268
Советханова А.Е. Т.И. БАТУРОВ АТЫНДАҒЫ «ЖАМБЫЛ ГРЭС» АҚ-НЫҢ ЭНЕРГЕТИКАЛЫҚ ЛАСТАНУЫН АНЫҚТАУ	271
Стрижак Яна ПОЛЕЗНЫЕ ПРОГРАММЫ ДЛЯ СОВРЕМЕННОГО ПЕДАГОГА	274
Сұлтанбек Б. М. ҮЛГЕРІМІ ТӨМЕН БАСТАУЫШ СЫНЫП ОҚУШЫЛАРЫМЕН ЖҰМЫС ЖҮРГІЗУ ЕРЕКШЕЛІКТЕРІ	276
Тажмахан А. Е. МАТЕМАТИКАДАН СЫНЫПТАН ТЫС ЖҰМЫС ПРОЦЕСІНДЕ ОҚУШЫЛАРДЫҢ ЛОГИКАЛЫҚ ОЙЛАУЫН ДАМУ	280
Тасымова М., Люзина В. «Е.Н. АУЕЛЬБЕКОВ – ВИДНЫЙ ГОСУДАРСТВЕННЫЙ И ОБЩЕСТВЕННЫЙ ДЕЯТЕЛЬ КАЗАХСТАНА»	283
Таубай Ұ.П. БИОЛОГИЯДАН ЗЕРТТЕУЛЕР ЖҮРГІЗУДЕ БАҚЫЛАУ ӘДІСІНІҢ МАҢЫЗЫ	285
Тёмная В.К. ИСПОЛЬЗОВАНИЕ РАЗЛИЧНЫХ ФОРМ РАБОТЫ С ЛЕКСИЧЕСКИМ МАТЕРИАЛОМ НА УРОКЕ ИНОСТРАННОГО ЯЗЫКА	288
Тәуекел Д.Р. АХМЕТ БАЙТҰРСЫНҰЛЫ «МЕКТЕП ҮШІН НЕ КЕРЕК...»	291
Tokimova K.M. IMPORTANCE OF FORMING ASSESSMENT IN PHYSICS LESSONS	294
Токимова А.С. АҚМОЛА ОБЛЫСЫНДАҒЫ <i>ELAEAGNUS ANGUSTIFOLIA L.</i> ӨСІМДІГІНІҢ ХИМИЯЛЫҚ ҚҰРАМЫ ЖӘНЕ ТАМАҚ ӨНДІРУДЕ ҚОЛДАНУ	299
Түлетәев Д.К. ҚАШЫҚТЫҚТАН ОҚЫТУ ЖАҒДАЙЫНДА ОРТА БІЛІМ БЕРУ МҰҒАЛІМДЕРІНІҢ АКТ - ҚҰЗЫРЕТТІЛІГІН ҚАЛЫПТАСТЫРУ ТӘЖІРИБЕСІ	302
Tumgoev A.E. NEOLOGISMEN DER MODERNEN DEUTSCHEN SPRACHE	305
Турковец А.А. ВЛИЯНИЕ ГАДЖЕТОВ НА ПСИХИЧЕСКОЕ РАЗВИТИЕ ШКОЛЬНИКОВ	309
Ғ.Ә.Тұрархан АХМЕТ БАЙТҰРСЫНҰЛЫ – ФЕНОМЕН ҰСТАЗ	311
Tyrtyschnaja A. V. REDUZIERTER WORTSCHATZ IN DER DEUTSCHEN UMGANGSSPRACHE	315
Уфимцева А.О. ВЗАИМОСВЯЗЬ ФИЗИЧЕСКОЙ КУЛЬТУРЫ И СПОРТА С ФУНКЦИОНАЛЬНЫМ СОСТОЯНИЕМ СТУДЕНТОВ	317
Харченко И.Е. ЭКОЛОГИЧЕСКОЕ ВОСПИТАНИЕ МЛАДШИХ ШКОЛЬНИКОВ	320
Храмова В.Д. ОЗДОРОВИТЕЛЬНОЕ ВЛИЯНИЕ ЗАНЯТИЙ ФИЗИЧЕСКОЙ КУЛЬТУРЫ НА ОРГАНИЗМ УЧАЩИХСЯ	323
Шакратова А. ШЕТ ТІЛІН ҮЙРЕТУДЕ АҚПАРАТТЫҚ ТЕХНОЛОГИЯНЫ ҚОЛДАНУДЫҢ МАҢЫЗДЫЛЫҒЫ	326

Шам Ақниет ОЙЫН – МЕКТЕП ЖАСЫНА ДЕЙІНГІ БАЛАЛАРДЫҢ ЖЕТЕКШІ ІС – ӘРЕКЕТІ	328
Шарафуллина И.Р. ВОЗМОЖНОСТИ ИСПОЛЬЗОВАНИЯ СОЦИАЛЬНЫХ СЕТЕЙ В ОБУЧЕНИИ УСТНОЙ РЕЧИ НА АНГЛИЙСКОМ ЯЗЫКЕ В СТАРШИХ КЛАССАХ	333
А.М.Шахтай ОҚУШЫЛАРДЫҢ ОҚЫРМАНДЫҚ ҚАБІЛЕТІН ДАМУДЫҢ МӘНІ	336
Шінәлі Жанерке ТАРИХТЫ ОҚЫТУДА АҚПАРАТТЫҚ ТЕХНОЛОГИЯЛАРДЫ ҚОЛДАНУ	339
Шлыкова А.А. МЕТОДИКА ПРИМЕНЕНИЯ ИННОВАЦИОННЫХ ТЕХНОЛОГИЙ В ОБУЧЕНИИ ИНОСТРАННОМУ ЯЗЫКУ В ШКОЛЕ	340
Шпрунг М. В. КЛЮЧЕВЫЕ ПОНЯТИЯ SMART -ОБРАЗОВАНИЯ В НАЧАЛЬНОЙ ШКОЛЕ	343
Штанке Н.Т. НЕМІС ЖӘНЕ ҚАЗАҚ ТІЛДЕРІНДЕГІ ФРАЗЕОЛОГИЯЛЫҚ БІРЛІКТЕРГЕ САЛЫСТЫРМАЛЫ ТАЛДАУ ЖАСАУ	346
Яндиева З.Х. РАЗВИТИЕ КРЕАТИВНОГО МЫШЛЕНИЯ У СТАРШЕКЛАССНИКОВ НА ОСНОВЕ ЧТЕНИЯ ХУДОЖЕСТВЕННОЙ ЛИТЕРАТУРЫ	349

«ЖАРАТЫЛЫСТАНУ ҒЫЛЫМДАРЫ» секциясы
Секция «ЕСТЕСТВЕННЫЕ НАУКИ»

Аңсаған Е. ҚАЗАҚСТАНДАҒЫ ҚАТТЫ ТҰРМЫСТЫҚ ҚАЛДЫҚТАР МӘСЕЛЕСІНІҢ ШЕШІМІ	352
Болатов С. Р., Кунанбаев А.Б ОЦЕНКА УРОВНЯ ВИБРАЦИИ ПРИ ДВИЖЕНИИ АВТОТРАНСПОРТА ПО МОСТОВЫМ СООРУЖЕНИЯМ Г.КОКШЕТАУ	355
Борамбай М.Ғ. ҚАСҚАТАУ ӨЛКЕСІНІҢ СЫР ТҰҢҒАН, ШЕЖІРЕЛІ АУЫЛЫ-ҚАРАБҰЛАҚ	359
Виногородская А.В. ОБРАТНЫЕ ЗАДАЧИ – ЭФФЕКТИВНОЕ СРЕДСТВО РАЗВИТИЯ ГИБКОСТИ МЫШЛЕНИЯ УЧАЩИХСЯ	362
Журавлев К.О НЕКОТОРЫХ МЕТОДАХ РЕШЕНИЯ УРАВНЕНИЙ И НЕРАВЕНСТВ, СОДЕРЖАЩИХ ЗНАК МОДУЛЯ	364
Kanibaikyzy Y. FACTORS AFFECTING THE HUMAN AGING PROCESS	368
Е.С. Қаппасов МАЙЛЫ ЗЫҒЫРДЫҢ БИОЛОГИЯЛЫҚ СИПАТТАМАСЫ ЖӘНЕ ТЫҢАЙТҚЫШТАРДЫ ҚОЛДАНУ	371
Антонова А.И., Конкина М.А. ПЕРЕРАБОТКА МОЛОКА В УСЛОВИЯХ ФЕРМЕРСКИХ ХОЗЯЙСТВ	374
Кудайбергенова Д., Омаров А. БАЛАЛАР УНИВЕРСИТЕТІНДЕ БАСТАУЫШ СЫНЫП ОҚУШЫЛАРЫМЕН ЖОБАЛАР ҰЙЫМДАСТЫРУ	377
Құттыбай А.А. КАРОТИН ЖӘНЕ ҚЫЗЫЛША ҚАРА ДАҒЫ СОРБЦИЯСЫН ҚАРАҒАЙ ҮГІНДІСІ НЕГІЗІНДЕГІ КӨМІРТЕГІ СОРБЕНТІМЕН ЗЕРТТЕУ	380
Мейрамбек М. ПАРАМЕТРМЕН БЕРІЛГЕН ТЕҢДЕУЛЕР МЕН ТЕҢСІЗДІКТЕР	382
Мустафина А.Е. ПЕРЕРАБОТКА РАСТИТЕЛЬНЫХ ОТХОДОВ СЕЛЬСКОХОЗЯЙСТВЕННОГО ПРОИЗВОДСТВА	385
Низаева Е.А. Трекоз Е.В. ОЦЕНКА ШУМОВОГО ВОЗДЕЙСТВИЯ ОТ АВТОТРАНСПОРТА ГОРОДА КОКШЕТАУ	388
Ж. Олжабай ЖАСЫЛ БАЛДЫРЛАРДЫҢ АДАМ АҒЗАСЫНА ПАЙДАСЫ	392
Омарова К.С. САНДЫҚ ЕСЕП ШЫҒАРУ ДАҒДЫСЫН ХИМИЯНЫ ФИЗИКАМЕН ПӘНАРАЛЫҚ БАЙЛАНЫСТЫРА ОТЫРЫП МЕНГЕРУ	394
Петрожицкая Е.С. ВЛИЯНИЕ ВОДЫ И ЭПИНА НА ПРОРОСТАНИЕ СЕМЯН ПШЕНИЦЫ ЯРОВОЙ СОРТА «АСТАНА»	398

Рахимбекова А.К. СИНТЕЗ АСПИРИНА ИЗ ИВОВОЙ КОРЫ И ИССЛЕДОВАНИЕ ФИЗИКО-ХИМИЧЕСКИХ СВОЙСТВ	402
Salmenova A.A. MEDICINAL PLANTS IN COSMETOLOGY	406
Серікбай А.Б. БӨЛМЕ ЖАҒДАЙЫНДА КИВИДІ (ACTINIDIA DELICIOSA) БИОЛОГИЯЛЫҚ ӘДІСТЕРМЕН ӨСІРУ ТЕХНОЛОГИЯСЫ	409
Серіков Т. GEOGEBRA БАҒДАРЛАМАСЫ ЖӘНЕ ФРАКТАЛ ГЕОМЕТРИЯСЫ	413
Соколовская А. В. ОПРЕДЕЛЕНИЕ КОНЦЕНТРАЦИИ УГАРНОГО ГАЗА (CO) В АТМОСФЕРНОМ ВОЗДУХЕ РАСЧЁТНЫМ МЕТОДОМ ВБЛИЗИ НЕКОТОРЫХ УЛИЦ Г. КОКШЕТАУ	417
Солопова Е.А. «ИЗУЧЕНИЕ ВОЗМОЖНОСТИ ПОЛУЧЕНИЯ СОРБЕНТОВ НА ОСНОВЕ РОГОЗА ШИРОКОЛИСТНОГО (TYRNA LATIFOLIA)»	420
Stamkulova B.A. RASPBERRY (<i>RUBUS IDAEUS L.</i>) IN AKMOLA REGION: DISTRIBUTION, NUTRITIONAL AND MEDICINAL VALUE	428
Тұрарбек А. ЗЕҢ САҢЫРАУҚҰЛАҚТАРЫНЫҢ ПАЙДАСЫ МЕН ЗИЯНЫ	431
Хасанов Ж. ҚҰМЫРСҚАЛАР ФАУНАСЫ ЖӘНЕ ЭКОЛОГИЯСЫ	433
Чичерова У.А. МЕТОДЫ ИССЛЕДОВАНИЙ В САНИТАРНОЙ МИКРОБИОЛОГИИ	437
Ястребов В.М. ОЦЕНКА УРОВНЯ ОСВЕЩЕННОСТИ УЧЕБНЫХ АУДИТОРИЙ КОКШЕТАУСКОГО УНИВЕРСИТЕТА ИМ. Ш.УАЛИХАНОВА	440